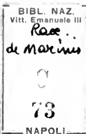
COLLECTIO

LATINORVM SCRIPTORVM

CVM NOTIS.

TAVRINI

[illegible]

L. ANNAEI

SENECAE

OPERA OMNIA

TOM. IV.

L. ANNAEI

SENECAE

OPERA OMNIA

QVAE SVPERSVNT

EX RECENSIONE

F. ERN. RVHKOPF.

TOMVS QVARTVS

AVGVSTAE TAVRINORVM
EX TYPIS IOSEPHI POMBA
ANNO MDCCCXXIX.

L. ANNAEI SENECAE

AD LVCILIVM

EPISTOLAE MORALES.

EPISTOLA LXXXIX.

PHILOSOPHIAE DIVISIO: DE LVXV ET AVARITIA SVAE AETATIS.

Roganti amico, ut discrimen explicet Philosophiae et Sapientiae, ita illud statuit, ut sit illa studium virtutis; haec illius effectus et praemium. Illius quidem tres partes, moralem, naturalem et rationalem constitui affert, ab aliis aliter. Senecae tripartitam esse placet: quarum quamque rursus dividit, moralem in tres, naturalem in duas, rationalem s. Logicam in Dialecticen et Rhetoricen. Quae omnia quanquam suadet ut legat amicus, tamen monet, ut ad mores et suos et publicos emendandos omnibus utatur, atque divitiarum luxusque cupidissimos castiget.

Iam etsi accuratis et subtilioribus Philosophiae cultoribus noster vix satisfecisse videri debeat, quandoquidem principia divisionis non satis subtiliter posuerit deduxeritque, tamen conspectum haudquaquam contemnendum dedit, nec quidquam aliud daturum sese professus est. Atque si qui sint qui multa in hac divisione omisisse eum querantur, ii cogitent, quaeso, ea omnia haudquaquam latuisse nostrum, veteresque philosophos, sed non sub iis eos titulis posuisse, quibus nostri ea assignare solent. Sic leges cogitandi in loco qui erat de animo tractaverunt.

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

1 Rem utilem desideras, et ad Sapientiam properanti
utique necessariam, *dividi Philosophiam*, et ingens
corpus eius in membra disponi. Facilius enim per
partes in cognitionem totius adducimur. Vtinam qui-
dem, quemadmodum universa mundi facies in con-
spectum venit, ita Philosophia tota nobis posset oc-
currere, simillimum mundo spectaculum! Profecto
enim omnes mortales in admirationem sui raperet,
relictis his, quae nunc magna, magnorum ignorantia,
credimus. Sed, quia contingere hoc non potest, sic
erit a nobis aspicienda, quemadmodum mundi se-
2 creta cernuntur. Sapientis quidem animus totam mo-
lem eius amplectitur, nec minus illam velociter obit,
quam caelum acies nostra: nobis autem, quibus per-
rumpenda caligo est, et quorum visus in proximo
deficit, singula quaeque ostendi facilius possunt, uni-
versi nondum capacibus. Faciam ergo quod exigis,
et Philosophiam in partes, non in frusta, dividam:
dividi enim illa, non concidi, utile est: nam com-
prehendere, quemadmodum maxima, ita minima,
difficile est. Describitur in tribus populus, in centu-
3 rias exercitus. Quidquid in maius crevit, facilius
agnoscitur, si discessit in partes; quas, ut dixi, in-

Vtinam quidem. Posteriorem vocem adieci ex ed. *A* et ms. *e* et Gruteri libris. *Schw.*

Vniversa. non *universi*, dedere *R A. e.* Schw.

Profecto enim.... raperet. Conferri videtur Philosophiae laus a Cic. Tusc. Disp. V, 2 celebrata: ob oculos ei forsitan fuerint illa Platonis in Phaedro tom. X, p. 329 bip.: ἡ φρόνησις οὐχ ὁρᾶται· δεινοὺς γὰρ ἂν παρεῖχεν ἔρωτας, εἰ τοιοῦτον ἑαυτῆς ἐναργὲς εἴδωλον παρείχετο εἰς ὄψιν ἰόν. Quae verba Cic. de Off. I, 5, et de Fin. II, 16 respexit et expressit. *Ruhk.*

Aspicienda. Mirum quid ita libri in vocula nota turbent. Nam alii, *abscienda*, *adscienda*; meus *abscidenda*. Lips.

numerabiles esse et parvulas non oportet. Idem enim vitii habet nimia quod nulla divisio; simile confuso est, quidquid usque in pulverem sectum est.

Primum itaque, sicut videtur, tibi dicam, inter Sapientiam et Philosophiam quid intersit. *Sapientia* perfectum bonum est mentis humanae, *Philosophia* sapientiae amor est et affectatio. Haec ostendit, quo illa pervenit. Philosophia unde dicta sit, apparet; ipso enim nomine fatetur. Quidam *Sapientiam* ita finierunt, ut dicerent eam « divinorum et humanorum scientiam. » Quidam ita: « Sapientia est, nosse 4
divina et humana, et horum causas. » Supervacua mihi videtur haec adiectio, quia *causae* divinorum humanorumque partes sunt. *Philosophiam* quoque fuerunt qui aliter atque aliter finirent: alii *studium*

Parvulas. Ed. *A* cum ms. *c* e Grut. omnibus. Vulgo *parvas* ex ed. *R*. *Schw*.

Sicut videtur, tibi dicam. Rectius puto iungentur ista, *sicut videtur tibi*, quomodo distincta oratio in ed. *R*. Vitiose *si ut videtur* ed. *A*. et ms. *c*. *Schw*.

Inter Sapientiam et Philosophiam quid intersit. Eam ob causam haec distinctio affertur, quod aliter visum erat Platoni c. c. in Euthydemo tom. III, p. 40 bip. philosophia est acquisitio sapientiae; quum esse debeat quaestio studiumque. De Rep. V, p. 57, Vol. VII bip. appellat philosophos τοὺς τῆς ἀληθείας φιλοθεάμονας: item Aristoteli Metaphys. II, 1 (modo hic liber pro sincero haberi debeat) scientia veritatis (ὀρθῶς δὲ ἔχει, καὶ τὸ καλεῖσθαι τὴν φιλοσοφίαν, ἐπιστήμην τῆς ἀληθείας θεωρητικήν). Ciceroni tamen: *Nec quidquam aliud est Philosophia praeter studium sapientiae*. Cf. Lipsii Manud. ad stoic. philos. II, 4. *Ruhk*.

Philosophia unde.... fatetur. Cic. de Legg. I, 22: *Ita fit, ut mater omnium bonorum artium sapientia sit: a cuius amore graeco verbo Philosophia nomen invenit etc.* Pythagoram verum inventum esse hoc nomen constat ex Pontico Heraclide apud Cic. Tusc. V, 3. *Ruhk*.

Divinorum. Hieronymus in Isaiae cap. v: *Inter sapientiam et prudentiam hoc dicunt interesse Stoici, quod illa sit rerum divinarum et humanarum notitia, ista autem tantum mortalium*. Nota de Stoicis: nam Platonici aliter distinguunt, et illam in contemplatione, hanc in actione ponunt. *Lips*.

Horum causas. Stoicas esse has definitiones constat, vel e Plut. de Placit. Philos. tom. XII, pag. 345 Hutt. οἱ μὲν Στωϊκοὶ ἔφασαν, σοφίαν εἶναι θείων καὶ ἀνθρωπίνων ἐπιστήμην.

illam *virtutis* esse dixerunt; alii *studium corrigendae mentis*; a quibusdam dicta est *appetitio rectae rationis*. Illud quasi constitit, aliquid inter Philoso-
5 phiam et Sapientiam interesse: neque enim fieri potest, ut idem sit quod affectatur, et quod affectat. Quomodo multum inter avaritiam et pecuniam interest, quum illa cupiat, haec concupiscatur; sic inter philosophiam et sapientiam. Haec enim illius effectus et praemium est; illa venit, ad hanc itur. *Sapientia* est, quam Graeci σοφίαν vocant. Hoc verbo Romani quoque utebantur, sicut *philosophia* nunc
6 quoque utuntur. Quod et togatae tibi antiquae probabunt, et inscriptus Dossenni monumento titulus:

Hospes resiste, et sophiam Dossenni lege.

Quidam ex nostris, quamvis philosophia studium virtutis esset, et haec peteretur, illa peteret, tamen non putaverunt illas distrahi posse: nam nec philosophia
7 sine virtute est, nec sine philosophia virtus est. Philosophia studium virtutis est, sed per ipsam virtutem;

Nota est haec definitio e Cicerone et bene explicata ab Ernestio in Clav. Cic. voc. *Divinus*. Cf. Ep. Senec. 98, 28 et 30. Rerum cognoscere causas Virg. Georg. II, 490 iam pro scopo philosophiae declaravit. Caeteras definitiones, quas noster affert, esse stoicas observavit etiam Lipsius in Manod. II, 2. *R.*

Constitit R. A. c. Pinc. Grut. Vulgo *constet* ab Erasmo. *Schw.*

Togatae. Fabulae dicuntur, quae scriptae sunt secundum ritus et habitus hominum togatorum, id est, Romanorum: toga namque Romana est: sicut graecas fabulas, ab habito aeque, palliatas Varro ait nominari, quia pallium Graecorum erat. (Diomed. de Arte Grammat. lib. 3, p. 486; inter Grammat. Lat. Auct. Antiq. ed. Hanov. 1605). Confer. et Fest. de verbor. signif. voce *Togatarum* lib. 18. (E notis *Lagrange.*)

Dossenni. Fuit Fabius Dossennus auctor satis celeber fabularum togatarum, in quibus mores vestitusque romani erant. Laudat eum Plin. N. H. XIV, 15 bip. nec Fabric. Bibl. Lat. Vol. III, p. 238, 240, nominare eum in Comicis vett. lat. omisit. *R.* — Eidem Dosseono Horatius exprobrat quod negligenter fabulas scribat, et nihil aliud quam lucrum ex illis captet: Epist. 1, lib. II, v. 173 et sqq. *Quantus sit Dossennus edacibus in parasitis; quam non adstricto per-*

nec virtus autem esse sine studio sui potest, nec virtutis studium sine ipsa. Non enim, quemadmodum in his, qui aliquid ex distanti loco ferire conantur, alibi est qui petit, alibi quod petitur; nec, quemadmodum itinera, quae ad urbes perducunt, extra ipsas sunt. Ad virtutem venitur per ipsam. Cohaerent ergo inter se Philosophia Virtusque.

Philosophiae tres *partes* esse dixerunt et maximi et 8
plurimi auctores: *Moralem*, *Naturalem* et *Rationalem*. Prima componit animum; secunda rerum naturam scrutatur; tertia proprietates verborum exigit, et structuram, et argumentationes, ne pro vero falsa subrepant. Caeterum inventi sunt, et qui in pauciora philosophiam, et qui in plura diducerent. Quidam ex Peripateticis quartam partem adiecerunt, *Civilem*; quia propriam quamdam exercitationem desideret, et circa aliam materiam occupata sit. Quidam adie- 9
cerunt his partem, quam Graeci οἰκονομικὴν vocant, *administrandae rei familiaris scientiam*. Quidam et *de generibus vitae* locum separaverunt. Nihil autem horum non in illa parte Morali reperietur. Epicurei

currat pulpita socco; Gestit enim nummum in loculos demittere, post hoc Securus cadat, an recto stet fabula talo.

Nec virtus autem. I. e. nec praeterea, adhaec. Cf. Heusing. ad Cic. Off. I, 28, 9. I, 4, 2. *Ruhk.*

Philosophiae tres partes. Facilis est transgressus a praecedentibus ad ea, quae nunc sequuntur. Quum nimirum virtus et philosophia inter se aptae et nexae sint, sequitur, et philosophiae easdem esse partes tres, quas virtuti tribuimus. Moneo hoc propter Tiedemanni System, I, p. 8 qui Senecam negligentiae insimulavit. *Ruhk.*

Tres partes.... dixerunt...auctores. Aristoteles, Xenocrates et Stoici: cf. Lipsii Manud. II, 6 9. *Ruhk.*

Civilem. Politicam. — Easdem omnino divisiones praebet et persequitur Cicero, Acad. I, c. 5, §. 19, etc.

Quidam... separaverunt. Nihil autem, etc.. Quinam hi fuerint, non liquet. Recte observat Seneca, his partibus tribus contineri moralem partem. Ethica enim, civilis s. politica, et oeconomica nus cum technica *(de generibus vitae)* constituebant Aristotelis philosophiam practicam.

Non in illa parte Morali reperietur. Vulgo *reperitur*, invitis libris nostris et Gruteri. Cum hoc verbo

duas partes philosophiae putaverunt esse, *naturalem* atque *moralem;* rationalem removerunt. Deinde, quum ipsis rebus cogerentur ambigua secernere, falsa sub specie veri latentia coarguere, ipsi quoque locum, quem *de Iudicio et Regula* appellant, alio nomine rationalem induxerunt; sed eum accessionem
10 esse naturalis partis existimant. Cyrenaici naturalia cum rationalibus sustulerunt, et contenti fuerunt Moralibus: sed hi quoque, quae removent, aliter inducunt. In quinque enim partes Moralia dividunt; ut una sit de Fugiendis et Expetendis, altera de Affectibus, tertia de Actionibus, quarta de Causis, quinta de Argumentis. Causae rerum ex naturali parte sunt; argumenta ex rationali; actiones ex morali.
11 Ariston Chius, «non tantum supervacuas esse dixit, naturalem et rationalem, sed etiam contrarias:» moralem quoque, quam solam reliquerat, circumcidit. Nam eum locum, qui *Monitiones* continet, sustulit,

vulgo iungebatur *non* particula, quam nos, veteres libros seculi, ante ista *in illa parte* posuimus. *Schw.*

Epicurei..... removerunt.... existimant. Confirmant haec Diog. Laërt. X, 31; Sext. Emp. adv. Mathem. VII, 203. Epicurus, spinis et tricis dialecticis, quas Megarici et Stoici commenti erant, reiectis, pauca tantum praecepta de vero et falso quae recte traduntur, *canonum* nomine insignire, quam Dialectices, maluit, et exposuit de iis in libro unico, qui Canon s. Regula inscribebatur. Epicurei Canonicam Naturali coniungere consueti appellant illum librum, iudicandi instrumentum et principium s. prima philosophiae elementa. Diog. Laërt. X, 30. Adeas Buhlii Commentat. in Commentatt. Soc. Reg. Gott. vol. XI, p. 257 sqq. *Ruhk.*

Cyrenaici...... actiones ex morali. Idem narrat Sextus Empir. adv. Mathem VII, 11. Alii aliter de his Aristippi (cuius vitam moresque egregie nuper descripsit Wielandus) discipulis iudicaverunt. *Ruhk.*

Quae removent. Sic recte ed. *R.* Vulgo *qui removent* cum *A.* a. *S.*

Ariston Chius. De Aristone Chio cf. philol. Bibl. II, 1 sq. Fuit stoicus philosophus, Zenonis auditor, Cleanthis amicus, Chrysippi inimicus. Ceterum idem et Sextus Emp. p. 340, narrat, qui ex eodem fonte hausisse videtur, quo noster usus est. Contra eum argumentatur Seneca Ep. XCIV. *Ruhk.*

Nam eum locum qui Monitiones continet. Practicam philosophiam moralem, quae quid cuique personae faciendum sit, docet, ideoque spe-

et paedagogi esse dixit, *non philosophi:* tanquam quidquam aliud sit Sapiens, quam humani generis paedagogus.

Ergo quum tripartita sit Philosophia, *Moralem* eius 12
partem primum incipiamus disponere. Quam in tria
rursus dividi placuit; ut prima esset *Inspectio suum cui-*
que distribuens, et aestimans quanto quidque dignum
sit; maxime utilis: quid enim est tam necessarium,
quam pretia rebus imponere? secunda *de Impetu*;
tertia *de Actionibus*. Primum enim est, ut quanti, 13
quidque sit, iudices: secundum, ut impetum ad illa
capias ordinatum temperatumque: tertium, ut inter
impetum tuum, actionemque conveniat, ut in omnibus istis tibi ipse consentias. Quidquid ex his tribus defuerit, turbat et caetera. Quid enim prodest, intus aestimata habere omnia, si sis impetu nimius? quid prodest, impetus repressisse, et habere cupiditates in tua potestate, si in ipsa rerum actione tempora ignores; nec scias, quando quidque, et ubi, et quemad-

cialia praecepta continet, τόπους ὑποθετικούς, s. παραινετικούς vocat Sextus Emp. I: I. *Ruhk.*

Vt prima esset Inspectio. Haec divisio tenuis aut sterilis est, inquit Lips., prae illa quae in Laërtio ponitur, ex mente et usu plurium stoicorum (de qua infra). — Contra autem Ruhk. Egregiam hanc, inquit, divisionem esse omnes cum veteres tum recentiores agnoverunt. Quare Catonem induxit Cic. de Fin. III, 22 eximie laudantem Stoae auctores et stoicos philos. Aliam divisionem tradit Diog. Laërt. VII, 84, quae quidem diffusior est, sed non plura complectitur. In ordine tamen aliam nostri philosophi dispositionem optaverint, ut qui metaphysicum, s. malis, theoreticum ethices locum, qui est de officiorum principiis notioneque, non in calce, sed in fronte totius disciplinae rectius collocant. *Ruhk.*

Secunda, de impetu, etc. Receptam lect. invertens Schweigh., dat *secunda de actionibus; tertia, de impetu.* Sic, inquit, vett. libri, *R. A.* c. et Grut. Vulgo, *secunda de impetu, tertia de actionibus*, ex Erasmi ingenio; scilicet, quia impetus, ut mox ipse auctor significat, praecedere debet actionem. At nihil magnopere obstat, quo minus credamus in ordine docendi praemissum fuisse caput *de actionibus* alteri *de impetu*

14 modum agi debeat? Aliud est enim, dignitates et pretia rerum nosse, aliud articulos, aliud impetus refraenare, et ad agenda ire, non ruere. Tunc ergo vita sibi concors est, ubi actio non destituit impetum, Impetus ex dignitate rei cuiusque concipitur: proinde remissus acriorque, prout illa digna est peti.

15 *Naturalis pars philosophiae* in duo scinditur: Corporalia, et Incorporalia. Vtraque dividuntur in suos, ut ita dicam, gradus. Corporum locus in hos: primum in ea quae faciunt, et quae ex his gignuntur; gignuntur autem elementa. Ipse elementi locus, ut quidam putant, simplex est; ut quidam, in materiam. et causam omnia moventem, et elementa, dividi-

16 tur. — Superest ut *Rationalem partem philosophiae* dividamus. Omnis oratio aut continua est, aut inter respondentem et interrogantem discissa. Hanc διαλεκτικὴν, illam ῥητορικὴν placuit vocari. Haec verba cu-

Articulos. Temporis. Officia enim, καθήκοντα περιστατικὰ καὶ ἄνευ περιστάσεως Diog. Laërt. VII, 109. *R.*

Actio non destituit impetum. H. e. hic cum illa convenit, illa hunc comitatur. *Ruhk.*

Proinde remissus acriorque. Sic *R. A.* c. et Grut. non ut vulgo *perinde remissus acriorve.* Schw.

In duo scinditur. Secundum Diog. Laërt VII, 132, 133 alii aliam divisionem amplexi sunt. Physicam autem Stoae plura continuisse quam nostram, facile est intelligere; ut quae et Theologiae et Ontologiae locum praebuit, atque adeo multa comprehendit, quae licet ad nos, tamen supra nos sint. *Ruhk.*

Corp. locus in hos: primum in eo quae faciunt. I. e. Doctrina de corporibus dividitur in hos gradus: primum in ea quae gignunt, deinde in ea quae ex his gignuntur. — Duo sunt prima principia, Deus et materia.

Ipse elementi locus. Non satis haec capio: ut quid enim iam elementa cum principiis confundit? Nisi si Elementum aliter a quibusdam capi vult, et ut ipsa principia contineat, atque etiam elementa: hoc apparet. *Lips.*

Simplex est. Int. in partes dividi non potest.

Causam omnia moventem. Ipsum Deum, sive (ut Stoici saepe) eius rationem. .

Rationalem partem Philosophiae dividamus. De hac quoque *rationalis partis* divisione non omnes Stoici sibi conveniebant. Cf. Diog. Laërt, VII, 40 sqq., qui et reliquas divisiones attulit. *Ruhk.*

Discissa. *A.* c. et Grut. *Diffusa* ed. *R.* Inde *diffiso* ed. Er. *Divisa* ed. Mur. et sqq. *Schw.*

rat, et sensus, et ordinem. Διαλεκτικὴ in duas partes dividitur, in verba et significationes; id est, in res, quae dicuntur, et vocabula, quibus dicuntur. Ingens deinde sequitur utriusque divisio. Itaque hoc loco finem faciam,

..... *Et summa sequar fastigia rerum.*

alioqui, si voluero facere partium partes, quaestionum liber fiet.

17 Haec, Lucili, virorum optime, quo minus legas non deterreo, dummodo, quidquid legeris, ad mores statim referas. Illos compesce, marcentia in te excita, soluta constringe, contumacia doma, cupiditates tuas publicasque, quantum potes, vexa; et istis dicentibus: *Quousque eadem?* responde: «Ego debebam dicere: *Quousque eadem peccabitis?* Remedia ante vultis, 18 quam vitia desinere: ego vero eo magis dicam, et, quia recusatis, perseverabo. Tunc incipit medicina proficere, ubi in corpore alienato dolorem tactus expressit. Dicam etiam invitis profutura. Aliquando aliqua ad vos non blanda vox veniat; et, quia verum singuli audire non vultis, publice audite. Quousque fines possessionum propagabitis? ager uni domino, qui populum cepit, angustus est. Quousque arationes vestras porrigetis, ne provinciarum quidem satione contenti circumscribere praediorum modum?

Rerum. Hemistichium est Virg. Aen. I, 342. *Ruhk.*

Haec, Lucili, virorum optime. Meus aliique scripti hic ordiuntur novam epistolam: neque abs re videtur. *Lips.* — At saltem non nulla deesse facile crediderim.

Debebam. Scripsi cum *A. c.* Pal. 2. et Col. Vulgo *debeo*, ex ed. *R. S.*

Quousque fines possessionum. Spectant haec ad latifundiorum possessiones, quae causa praecipua Reip. laborantis erant: de quibus cf. Sen. de Vita Beat. cap. 17, 3. Ep. CXIV, 6. 7. Horat. Carm. I, 1, 9 et 10 ubi vid. Mitscherlich. *Ruhk.*

Qui populum cepit. In quo populus continebatur.

Ne provinciarum quidem. En vix credenda latifundia, et his sequenti-

19 Illustrium fluminum per privatum decursus est, et amnes magni, magnarumque gentium termini, usque ad ostium a fonte vestri sunt. Hoc quoque parum est, nisi latifundiis vestris maria cinxistis; nisi trans Hadriam et Ionium Aegaeumque vester villicus regnet: nisi insulae, ducum domicilia magnorum, inter vilissima rerum numerentur. Quam vultis late possidete; sit fundus, quod aliquando imperium vocabatur: facite vestrum, quidquid potestis, dum plus sit alieni. Nunc vobiscum loquor, quorum aeque spatiose luxuria, quam illorum avaritia, diffunditur. Vobis
20 dico: Quousque nullus erit lacus, cui non villarum vestrarum fastigia immineant? nullum flumen, cuius non ripas aedificia vestra praetexant? Vbicumque scatebunt aquarum calentium venae, ibi nova diversoria luxuriae excitabuntur. Vbicumque in aliquem sinum littus curvabitur, vos protinus fundamenta iacietis; nec contenti solo, nisi quod manu feceritis,
21 maria agetis introrsus. Omnibus licet locis tecta vestra resplendeant, alicubi imposita montibus in vastum terrarum marisque prospectum, alicubi ex plano in altitudinem montium educta; quum multa aedifi-

busque lucem, aut fidem etiam mutuare ex III de Benef. cap. VIII; item Epist. LXIV, et nostris Admirandis libro II, cap. XV. *Lips.*

Decursus est. Aberat *est* vulgo: dedit ed. *A.* cum ms. c. Pinciani et Gruteri. *Schw.*

Facite vestrum.... dum plus sit alieni. Intell. et si omnia appetatis, non omnia habebitis, et plus erit semper, quod alii possideant.

Quousque... immineant. Conf. Hor. II, 18, 20; III, 1, 33-40; III, 24 init. et Gronovii Diatribe ad Statium c. 39. *Ruhk.*

Diversoria) *Deversoria* praebent edd. Mat. aliis refragantibus libris. *Schw.*

Vbicumque excitabuntur. E. c. Baiis, Cutiliae, Thesprotiae etc, Gronov. Diatrib. l. l. *Ruhk.*

Nec contenti solo. Aggeres, pilas s. moles in ipso mari struebant, iisque aedificia superstruebant, ut notum est. Cf. Tibull. II, 3, 45; Heyne ad Virg. Aen. IX, 711. Conf. Sallust. Bell. Cat. 13. Horat. II, Carm. 2, 9 sq. III, 1, 45. *Ruhk.*

Omnibus licet locis.... in altitud.... educta. Similia et illustrantia luce

caveritis, quum ingentia, tamen et singula corpora estis, et parvula. Quid prosunt multa cubicula? in uno iacetis. Non est vestrum, ubicumque non estis. Ad vos deinde transeo, quorum profunda et insatiabilis gula hinc maria scrutatur, hinc terras. Alia 22
hamis, alia laqueis, alia retium variis generibus cum magno labore persequitur; nullis animalibus, nisi ex fastidio, pax est. Quantulum enim ex istis epulis, quae per tot comparatis manus, fesso voluptatibus ore libatis? quantulum ex ista fera, periculose capta, dominus crudus ac nauseans gustat? quantulum ex tot conchyliis, tam longe advectis, per istum stomachum inexplebilem labitur? Infelices etiam, quod non intelligitis, maiorem vos famem habere, quam ventrem. » — Haec aliis dic, ut, dum dicis, audias ipse; scribe, ut, dum scribis, legas; omnia ad mores, et ad sedandam rabiem affectuum referens. Stude, non ut plus aliquid scias, sed ut melius. Vale.

collegit Mitscherlich. ad Horat. tom. I, pag. 384; et tom. II, pag. 15 et 19: ubi inter alia legimus haec: *Nonne hoc ipso animum inquietum produnt divites Romani, quod, prioribus in fastidium adductis, novis usque sese immergant deliciarum generibus? Iam quibus opes suas explicarent, animique aegritudinem et faterentur, et expellere conarentur, plura genera Horatius adnumerat: ac primo quidem loco tangit saeculi sui insaniam, villas in mari aedificandi: tum pisces ipsos inducit* contracta aequora sentientes iactis in altum molibus; *et sic piscinarum maritimarum amplitudinem praeclare oculis subiicit: denique aedificia splendida, pretiosam supellectilem*, etc. — *Resplendeant R. A.* c. Vulgo *splendeant*. Schw.

Non est vestrum. Usu videlicet: quorsum autem sine usu? *Lips.*

Nisi ex fastidio. Quae iam edisse non libet. *Lips.*

Non ut) Sic Ruhk. Editio Paris. *ut non.* Utrum ex ingenio, an ex editione Schw., mihi non liquet. *T.*

EPISTOLA XC.

LAVS PHILOSOPHIAE: AD ILLAM SOLIVS ANIMI CVRAM PERTINERE.

Laudes continet Philosophiae, quae hoc efficit, ut bene vivamus. A Diis quidem non data est, sed facultas philosophandi omnibus tributa est. Ea de gravissimis, i. e. de divinis humanisque rebus verum invenire docuit, vitam formavit, consortia et imperia instituit, natura duce. Primo enim saeculo, quod aureum vocant, sapientes regnabant, quibus primae leges debentur. Artes quoque invenit Philosophia. Hactenus Posidonio assentiendum est: sed reliquas artes, quibus vita communis quotidie utitur, Philosophiae non tribuendas esse, quippe quae neque avaritiae neque luxuriae aliisque vitiis inserviisse non dicenda est. Neque ferramenta fabrilia, neque ferri metalla et aeris, neque malleus forcipesve, etc., sapientibus viris ortum suum debent, quum sapientiae sit, necessaria emendare, delicias despicere, verbo, naturam sequi; quippe quae non omisit offerre omnia, quae ad vestitum, ad frigoris calorisve vim arcendam idonea, et ubique facilia inventu, sine tot artibus, praesto essent. Enimvero a natura descivimus, nec contenti iis, quae terra in summo ferret, magnas multasque artes commenti sumus, quae supervacua, contraria quaerunt et corpori atque libidinibus inserviunt. Parum itaque Posidonio assentiaris, qui textricum adeo artem a sapientibus dixit inventam et agriculturam, pistrinum panificiumque. Sed enim ratio quidem humana haec invenit, sed non recta ratio. Nec a sapiente inventa sunt illa minora, quae ut se minus digna, sordidioribus commisit ministris reperienda: qui idcirco etiamnunc ea tractant, ut multa exemplu earum artium Senecae tempore inventarum docent, a vilissimis servis profectarum. Enimvero Philosophia alia eademque praestantiora invenit et curat: utilia molitur, paci favet, genus humanum ad concordiam vocat, vitam format instruitque, regit vitam ideoque artes. Mala adhaec monstrat, iis homines liberat, etc. Proinde ad illas artes quippe non dignas perpetuo usu non venit, nec Anacharsis rotam figuli tanquam sapiens invenit, sed qua homo. Quod de aliis inventis item valet.

Praestantiora sunt, quae sapiens stoicus invenit, § 34 sq. At-

tamen sapientes illo rudi saeculo, quod aureum vocant, nondum fuisse verisimile est. Omni quidem fortunae genere fruebantur illi homines primi, sed quum ars sit, bonum et sapientem fieri, illa autem nondum iis esset, sequitur sapientia eos caruisse. Virtutis et sapientiae materia iis erat, virtus et sapientia non erat.

Memorabilis est haec epistola duplici nomine. Ac primum quidem ideo, quod decretum de sapiente Stoae tractat contra Posidonium, quem hoc in loco de Stoicis veteribus descivisse videmus. Deinde propterea pretii non contemnendi est, quod artium historiam egregie iuvat, atque adeo a Gogueto, in primis vere a Io. Beckmanno aliisque harum rerum curiosis saepe in partes vocata est.

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

Quis dubitare, mi Lucili, potest, quin Deorum immortalium munus sit, quod vivimus; Philosophiae, quod bene vivimus? itaque tanto plus huic nos debere, quam Diis, quanto maius beneficium est bona vita, quam vita? Pro certo deberetur, nisi ipsam Dii philosophiam tribuissent; cuius scientiam nulli dederunt, facultatem omnibus. Nam si hanc quoque bonum vulgare fecissent, et prudentes nasceremur; sapientia, quod in se optimum habet, perdidisset, inter fortuita esset. Nunc enim hoc in illa pretiosum

Philosophiae, quod bene. Aristotelis illud assidet: *Qui docuissent nos, magis venerabiles debere esse iis qui nos genuissent; hos enim vivendi tantum, illos bene vivendi esse auctores. Lips.* — Egregie hanc et sequentem Philosophiae laudem iam exornaverat Cic. Tusc. Disp. V, 2 in loco celebertimo: *O vitae Philosophia dux! o virtutis indagatrix*, etc. quae Muretus opinatur Ciceronem e Posidonio hausisse. Ab eodem, de Fin. III, 2, 21, philosophia ars vitae vocatur. Alligit haec Vpton. ad Arriani Diss. Epict. I, 15 init. p. 184 ed. Schweigh. *Ruhk.*

Pro certo deberetur. Int. certum est nos debituros magis Philosophiae quam Deo, nisi, etc.

Inter fortuita esset. Senecae sermoni et sententiae ordini haec lectio aptissima est, quam cum Gron. ex Gruteri conj. recepi. Codd. enim dabant vel, *quin inter fortuita nunc esset*, vel *quod*, sive *quin inter fortuita esset*, vel, *quia inter f. non e.*

atque magnificum est, quod non obvenit, quod illam
2 sibi quisque debet, quod non ab alio petitur. Quid
haberes quod in Philosophia suspiceres, si beneficia-
ria res esset? Huius opus unum est, de divinis hu-
manisque verum invenire; ab hac nunquam recedit
iustitia, pietas, religio, et omnis alius comitatus vir-
tutum consertarum, et inter se cohaerentium. Haec
docuit colere divina, humana diligere, et penes Deos
imperium esse, inter homines consortium; quod ali-
quandiu inviolatum mansit, antequam societatem
avaritia distraxit, et paupertatis causa etiam his, quos
fecit locupletissimos, fuit. Desierunt enim omnia pos-
3 sidere, dum volunt propria. Sed primi mortalium,
quique ex his geniti naturam incorrupti sequebantur,
eamdem habebant et ducem, et legem, commissi me-
lioris arbitrio. Naturae est enim, potioribus deteriora
submittere. Mutis quidem gregibus aut maxima cor-
pora praesunt, aut vehementissima. Non praecedit
armenta degener taurus, sed qui magnitudine ac toris
caeteros mares vicit; elephantorum gregem excel-

Editio vetus: *quia inter fortuita non esset.* Vides vacillationem codd. *Quod inter fortuita non est* occupavit plerasque edd. auctore Mureto. *R.*

Si beneficiaria res. Beneficii alieni, quaeque tribui posset. *Lips.*

Ab hac nunquam ... cohaerentium. Stoicum hoc dogma esse, et virtutes esse pares et inter se consertas, saepe iam attigimus. *Ruhk.*

Paupertatis causa... fuit. Nam antea omnia possidebant cum caeteris hominibus communiter: nunc, etiamsi multa habeant, pauperes fiunt, si respicias ad illa quae amiserunt.

Desierunt enim omnia ... propria. Avaritia fecit, ut ea, quae communia fuerant, singulis dividerentur tanquam propria. *Ruhk.*

Commissi melioris arbitrio. Vertit Lagrange: *Ils remettaient leurs intérêts entre les mains du meilleur d'entre eux.*

Naturae est... submittere. Iam antiqua est opinio virorum prudentium, a natura ita omnia esse constituta, ut deteriora potioribus submittantur: quae, modo ne cupide interpreteris et premas, veritate sua non destituitur. Paucis attigit haec Upton. p. 325 ad Arrian. Diss. I, 29, 13: *τὸ κρεῖσσον ἀεὶ περιγινέσθω τοῦ χείρονος.* Cf. Gataker ad M. Antonin. VII, 55. *Ruhk.*

sissimus ducit; inter homines pro maximo est optimum. Animo itaque rector eligebatur; ideoque summa felicitas erat gentium, in quibus non poterat potentior esse, nisi melior. Tantum enim, quantum vult, potest, qui se, nisi quod debet, non putet posse. 4

Illo ergo saeculo, quod aureum perhibent, penes Sapientes fuisse regnum, Posidonius iudicat. Hi continebant manus, et infirmiores a validioribus tuebantur; suadebant, dissuadebantque, et utilia atque inutilia monstrabant. Horum prudentia, ne quid deesset suis, providebat; fortitudo arcebat pericula; beneficentia augebat ornabatque subiectos. Officium erat imperare, non regnum. Nemo, quantum posset adversus eos, experiebatur, per quos coeperat posse; nec erat cuiquam aut animus in iniuriam, 5

Excellentissimus. Sic *A.c. Excelsissimus* ed. *R.* et aliae ante Gron. quod teneri fortasse debuerat, quum praesertim mox dicat, *inter homines pro maximo.* Schw.

Pro maximo est optimum) *Pro summo* vulgo, ex ed. Ven. Vitiose *proximos* ed. *R. Proximo A.* c. Verum script. *pro maximo* unus servavit Pal. 3. Dein placuit quidem *optimus*, quod cum ed. Ven. agnoscit ed. *A.* et ms. c. sed in *optimum* consentiunt ed. *R.* et Gruteri codd. omnes. *Schw.*

Posidonius. Posidonii Rhodii, s. Apameensis (non Olbiopolitae, quod male affirmat Fabric. Bibl. Gr. III, p. 573) magna ut philosophi et historici fama erat in Antiquitate: sed nihil nisi fragmenta operum eius satis copiosorum nobis relicta sunt: quae utinam collecta haberemus! Celeberrimum eius opus τὰ μετὰ τὸν Πολύβιον expressit Trogus Pompeius ideoque Iustinus etiam lib. 36-42, quod acutissime observavit amiciss. Heeren. Unde autem haec, quae Seneca affert, petita sint, non liquet. Locus tamen huic tractationi de sapiente esse potuit in libro eius περὶ τελῶν (de summo bono, quem Diog. Laërt. VII, 87; cf. ibi Menag. laudat.): ubi quum posuisset, summum bonum esse, ita vivere, ut et veritatem et ordinem omnium rerum contempleris (τὸ ζῆν θεωροῦντα τὴν τῶν ὅλων ἀλήθειαν καὶ τάξιν) imaginem quoque sapientis atque eius virtutem depinxisse videri potest. *R.*

Iudicat. Sequens Aeschylum Prometh. vinct. 446 sq. Egregie sententiam hanc extulit Horat. Art. poët. 396 sq. Cf. I Sermon. 3, 99 sqq. qui Lucret. V, 923 sq. expressit. *Ruhk.*

Beneficentia augebat ornabatque s. Recte: quanquam alii Codd. at plu-

aut causa; quum bene imperanti bene pareretur, nihilque rex maius minari male parentibus posset, quam ut abiret e regno. Sed postquam, subrepentibus vitiis, in tyrannidem regna conversa sunt, opus esse coepit legibus, quas et ipsas inter initia tulere Sapientes. Solon, qui Athenas aequo iure fundavit, inter septem aevi sapientia notus: Lycurgum si eadem aetas tulisset, sacro illi numero arcessisset octa-
6 vum: Zaleuci leges Charondaeque laudantur. Hi non in foro, nec in consultorum atrio, sed in Pythagorae tacito illo sanctoque secessu didicerunt iura, quae florenti tunc Siciliae et per Italiam Graeciae ponerent.

Hactenus Posidonio assentio: artes quidem a phi-

rimi habent *agebat*. Accedit quod augere et ornare iungi solent. Conf. Graevii Lectt. Hesiod. p. 2 sqq. *Ruhk.*

Quam ut abiret e regno. Mss. *abirent.* Sed placeret magis: *quam abire se regno.* Gronov. — *Si* de conatu intellexeris, locum tueberis. *R.*

Conversa, *R. A.* e. *Versa* vulgo, ab Erasmo. *Schw.*

Notus. Tenui eum Ruhkopfio, non quidem (ut ille putabat) Pinciani codicibus firmatum, sed ex coniectura editum ab Erasmo: *notos* ex libris suis commendaverat Pincianus, quod receperunt Mur. Lips. et Gron. consentientibus nostris *A.* e. Pal. 2. et Col. Alii *natos* cum ed. *R. Schw.*

Arcessisset octavum. Hoc verum iudicavi cum Grutero. *Accensuisset octavum* ed. Er. Vulgo *accessisset octavus*, a Mur. ex ora Erasmi, nullo libro prorsus assentiente. *Accessisset* dedit quidem ed. *R.* cum ms. *c.* et Pal. 3. sed *arcessisset* ed. *A.* et ms. Col. *Accersisset* Pal. 2. Posterior vox miris modis in vett. libris corrupta. *Schw.*

Zaleuci leges... ponerent. Hos legumlatores, illum Locrorum Epizephyriorum in Italia (circa ann. ante Christ. 660), hunc haud ita longe post Catanae, verum *diu ante* Pythagoram floruisse constat. Nam istum errorem cum multis aliis, quos Bentleius in Diss. supra Phalaridis Epist. p. 338 sq. ed. Lips. refellit, atrasse ne putes Posidonium ἱστορικώτατον hominem, cui Aristoteles de Rep. II, 12, ob oculos fuisse videtur, sed hanc intelligas potius Posidonii fuisse sententiam: hos legumlatores, more aliorum legumlatorum, e. c. Minois, Numae in solitudine, quali *Pythagoras* utebatur, meditatos, praeparasse sese ad leges ferendas. Sic (Tacit.) et Dialog. c. 13 init. *malo securum secretum Virgilii secessum*; i. e. eum, quem Virgil. amabat. Vide Heynii Opusc. acad. Vol. II. *R.*

Assentio) *Assentior* vulgo, invitis libris vett. *Schw.*

losophia inventas; quibus in quotidiano usu vita utitur, non concesserim; nec illi fabricae asseram gloriam. «Illa, inquit, sparsos, et aut cavis tectos, aut aliqua rupe suffossa, aut exesae arboris trunco, docuit tecta moliri.» Ego vero philosophiam iudico 7
non magis excogitasse has machinationes tectorum supra tecta surgentium, et urbium urbes prementium, quam vivaria piscium in hoc clusa, ut tempestatum pericula non adiret gula, et, quamvis acerrime pelago saeviente, haberet luxuria portus suos, in quibus distinctos piscium greges saginaret. Quid ais? Philosophia docuit homines habere clavem et seram? Et quid aliud erat, avaritiae signum dare? Philosophia haec cum tanto habitantium periculo imminentia tecta suspendit? Parum enim erat fortuitis 8
tegi, et sine arte et difficultate naturale sibi invenire aliquod receptaculum! Mihi crede, felix illud sae-

Nec illi fabricae asseram gloriam. Sic edd. ante Mur. *cum R. A. c.* et Gruteri libris. *Nec illam fabr.* ed. Mur. et seqq. ex Pinciani libris. Denique *assertam* ed. Lips. et Gron. non ex sphalm. typogr. ut Ruhk. existimavit, sed ex Lipsii coniectura. *S.* —Ruhkopfius edidit: *nec illam fabr. Illam*, inquit, Pinc. ex vet. lect. scriberemus suasit. Obsecutus est Muretus recte. Erasmus et alii, *illi*. Gruterus quid sibi velit *illam*, non satis assequi se fatetur. Sensus est: non concedo illis artibus vilioribus gloriam ipsas quoque esse inventas a philosophia. *Assertam* per plures edd. propagatum sustuli.

Et aut cavis tectos. Hanc Lipsii et Gronov. coniecturam, et sequentibus auctoris verbis optime consentaneam, et scriptorum lectionibus *caucasis*, *caucalis*, *causis*, *casis*, quam maxime propinquam nos omnibus aliis praetulimus. — *et e Caucasiis tectus*, ut unice verum, tuetur Ruhk. Ego mea de coniect. *Et causiis tectos* scripsi. *Causia* autem non solum vocabatur, ut Lexicographi veteres docent, *pilei barbarici genus;* sed eodem nomine etiam intelligebatur (ut ex Veget. IV, 15, discimus) *vinea sive crates*. Itaque in loco huic parallelo (paulo infra §. 15) ubi ad idem argumentum redit auctor, ait: *Quid ergo? non quamlibet virgeam cratem texuerunt manu?* Eodemque pertinent (§. 9) *spissata ramalia, ac frons congesta et in proclive disposita*. Schw.

Et urbium urbes prementium. Sic Gronovii et quinque Grut. codd. cum Erasm. et edit. vet. Antea: *et urbes prementium*. Ruhk.

Vivaria. Iam Tiball. II, 3, 45 et

culum ante ἀρχιτέκτονας fuit. Ista nata sunt iam nascente luxuria, in quadratum tigna decidere, et, serra per designata currente, certa manu trabem scindere.

Nam primi cuneis scindebant fissile lignum.

Non enim tecta coenationi, epulum recepturae, parabantur; nec in hunc usum pinus aut abies deferebatur longo vehiculorum ordine, vicis intrementibus,
9 ut ex illa lacunaria auro gravia penderent. Furcae utrimque suspensae fulciebant casam: spissatis ramalibus, ac fronde congesta et in proclive disposita, decursus imbribus, quamvis magnis, erat. Sub his tectis habitavere securi. Culmus liberos texit: sub marmore atque auro servitus habitat. In illo quoque dissentio a Posidonio, quod « ferramenta fabrilia excogitata a sapientibus viris iudicat. » Isto enim modo dicat licet *Sapientes*, per quos

Tunc laqueis captare feras, et fallere visco
Inventum, et magnos canibus circumdare saltus.

10 Omnia enim ista sagacitas hominum, non sapientia invenit. In hoc quoque dissentio, « Sapientes fuisse, qui ferri metalla et aeris invenerint, quum incendio

Varro R. R. III, 17, memoranl hunc luxum. *Ruhk.*

Serra cum Grut. Lips. el Gron. e codd. Pinc. al. recepi. Antea *ferro. Ruhk.*

Lignum. Versus est Virgilii, Georg. I, 144. *Ruhk.*

Epulum. Magnum et amplum convivium. Nec displiceat scribi, *populum*; ita Seneca epist. cxv, *Capacem populi coenationem. L.* — *Epulum*, ioqoil Ruhk., quod popolo dabatur convivium. De Benef. I, 12.

Vicis intrementibus. Iuvenalis Sat. III: ... *Modo longa coruscat Sarraco veniente abies, atque altera pinum Plaustra vehunt: nutant alte, populoque minantur.*

Lacunaria. Quae nos *plafonds* vocamus. Cf. Hor. Carm. II, 18, 2 inlp. Ernesti ad Suet. Neron. 34. *R.*

Saltus. Mox versus est Virgilii Georg. I, 139. De progressu humanitatis similia habet Vitruv. II, 1 ed. Rodii. *Ruhk.*

Invenerint. *A. c.* Vulgo *invenerunt. Schw.*

silvarum adusta tellus in summo venas iacentes liquefactas fudisset.» Ista tales inveniunt, quales colunt. Ne illa quidem tam subtilis quaestio mihi videtur, quam Posidonio: «Vtrum malleus in usu esse prius an forcipes coeperint.» Vtraque invenit aliquis exercitati ingenii, acuti, non magni, nec elati; et quidquid aliud corpore incurvato, et animo humum spectante, quaerendum est. Sapiens facilis victu fuit. Quidni? quum hoc quoque saeculo esse quam ex- 11
peditissimus cupiat.

Quomodo, oro te, convenit, ut et Diogenem mireris, et Daedalum? Vter ex his sapiens tibi videtur? qui serram commentus est? an ille, qui, quum vidisset puerum cava manu bibentem aquam, fregit protinus exemptum e perula calicem, hac obiurgatione sui: «Quamdiu homo stultus supervacuas sarcinulas habui?» qui se complicuit in dolio, et in eo
cubitavit? Hodie utrum tandem sapientiorem putas, 12
qui invenit quemadmodum in immensam altitudinem crocum latentibus fistulis exprimat; qui Euri-

Sapiens facilis victu fuit. Paratum victum habet, nullo labore impenso. De hac loquendi formola cf. Heynium ad Virgil. Aen. I, 443 Exc. Casaub. ad Sueton. Caes. 53 init. *Ruhk.*

Quomodo ..... convenit. Quomodo haec simul stare possunt, ut tam diversos homines aliquis miretur? Do *dolio* Diogenis Sinopensis nullum disputatum est: et quidni in eo cubitasse dicatur? Cf. Bruckeri Hist. crit. I, pag. 872 sq. *Ruhk.*

Et Diogenem R. A. c. Abest vulgo prior vocula, quamvis ad sententiam necessaria. *Schw.*

Daedalum. Sic omnes codd. Grot. et edd. Muretus tamen invenisse dixit in suo codice. *Talum*: et verius est hoc. Sed Seneca aeque Daedalum scripsit ac postea Plin. Nat. H. VII, 56 fabricam materiariam invenit Daedalus et in ea serram. *Ruhk.* — At Ovidius serrae inventorem fecit *Perdicem*, Daedali sororis filium. Ita enim de eo scribit octavo Metamorphoseon: *Ille etiam medio spinas in pisce notatas Traxit in exemplum; ferroque incidit acuto Perpetuos dentes, et serrae repperit usum Primus.*

Hodie. tenent libri omnes. Cur *Hoc die* scriberet Ruhk. nulla causa erat. — Qui Ruhk. e margine codd. Palatini tertii recepisse se dicebat.

Crocum latentibus fistulis expri-

pos subito aquarum impetu implet aut siccat, et ver-
satilia coenationum laquearia ita coagmentat, ut
subinde alia facies atque alia succedat, et toties
tecta, quoties fercula, mutentur? an eum, qui et
aliis et sibi hoc monstrat, quam nihil nobis natura
durum ac difficile imperaverit? posse nos habitare
sine marmorario ac fabro; posse nos vestitos esse
sine commercio Serum; posse nos habere usibus no-
stris necessaria, si contenti fuerimus his, quae terra
13 posuit in summo. Quem si audire humanum genus
voluerit, tam supervacuum sciet sibi coquum esse,
quam militem. Illi sapientes fuerunt, aut certe sa-
pientibus similes, quibus expedita erat tutela corpo-
14 ris. Simplici cura constant necessaria; in delicias
laboratur. Non desiderabis artifices, si sequeris na-
turam: illa noluit esse districtos; ad quaecumque
nos cogebat, instruxit. Frigus intolerabile est corpori
nudo. Quid ergo? non pelles ferarum et aliorum

mat. Iam Ovidius A. A. I, 103: *Tunc neque marmoreo pendebant vela theatro, Nec fuerant liquido pulpita rubra croco.* Prop. IV, 1, 15 et 16 ubi conf. Burmann. Nat. Quaest. II, 9. Erat haec inventio romana, sed diu ante Senecam facta. *R.*

Qui Euripos. Fossas s. canales, quibus Caesarem Dictatorem primum arenam sive Circum circumdedisse refert Plin. Natur. Hist. VIII, 7. Locum Frontini de Aquaeduct. rom. c. 97, de inundations Circi per occultos canales ex aquaeductibus facta, ut Naumachiae fierent, intellexerim: unde liquet iam ante Senecae aevum haec etiam esse inventa. *Ruhk.*

Versatilia.... mutentur. I. e. quocumque novo ferculo subministrato lecta conclavis (*coenationis*) mutabantur. Attigit Suelon. Neron. 31, 34, ubi vide not. *Ruhk.*

Serum. Seres in Sinae finibus occidentalibus, nunc Tangut, habitabant. Vestes inde Romam advectae, sericae vocatae. Cf. Intpp. ad Virgil. Georg. II, 121. *Ruhk.*

Terra posuit in summo. Non in imo, ut metalla. In summo sunt herbae, fruges, stirpes. *Lips.*

Quam militem. Nam bella e talibus, ex auro, inquam, et luxu. *L.* — Nec ista locus eget interpretatione: supervacuus esset miles, quia sapiens omnes doceret virtutem, ideoque humanitatem; coquos inutilis, quia doceret sapiens temperantiam.

Districtos. Scil. Multis negotiis ad illas delicias comparandas. *Ruhk.*

Non pelles. A. c. Pal. 2 et Col.

animalium a frigore satis abundeque defendere queunt? non corticibus arborum pleraeque gentes tegunt corpora? non avium plumae in usum vestis conseruntur? non hodieque magna Scytharum pars tergis vulpium induitur ac murium, quae tactu mollia et impenetrabilia ventis sunt? — Opus est tamen calo- 15
rem solis aestivi umbra crassiore propellere. — Quid ergo? non vetustas multa abdidit loca, quae vel iniuria temporis, vel alio quolibet casu excavata in specum recesserunt? Quid ergo? non quamlibet virgeam cratem texuerunt manu, et vili oblinierunt luto, deinde stipula aliisque silvestribus operuere fastigium, et, pluviis per devexa labentibus, hiemem transiere securi? Quid ergo? non in defosso latent Syrticae gentes? 16
quibus propter nimios solis ardores nullum tegumentum satis repellendis caloribus solidum est, nisi ipsa arens humus.

Non fuit tam inimica natura, ut, quum omnibus aliis animalibus facilem actum vitae daret, homo so-

Delevi *numquid*, e scholio vulgo praepositum. *Schw.*

Non corticibus .... corpora? Sunt ἐσθῆτες φλοΐναι ap. Herodot. al. de quibus vide Forster. de bysso antiquor. p. 30 sq. E cortice mori papyriferae hodieque Otohitas vestes sibi conficere notum est. *Ruhk.*

Non avium.... conseruntur. Exemplo est Philoctetes in insula Lemno relictus, Attii ap. Cic. de Fin. V, 11: *Configo tardus celeres, stans volatiles, Pro veste pinnis membra textis contegens.* Ovid. Met. XIII, 53. Quintus Calab. IX, 356 sq., et Americani a Lipsio citati, qui plumatili veste hac utuntur. *Ruhk.*

Non hodieque magna Scytharum... sunt. Sunt isti mures Scythici Martium et Hermelinarum nomine noti. — Iustinus: *Lanae iis usus ignotus: pellibus tantum ferinis aut murinis vestiuntur.* De *marinis* haud temere mutem: nam et in Tacito est de *pellibus belluarum*, quas exterior Oceanus gignit. Tamen alii *murinis*, quod esset hic pro Seneca, de *muribus*. Quod de Scythis Seneca, idem de Germanis Tacitus: *Gerunt et ferarum pelles, proximi ripae negligentius, ulteriores exquisitius.* Isidorus: *Mastruca, vestis Germanica ex pelliculis ferrarum.* Lips.

Oblinierunt. R. A. c. Vulgo *obleverunt.* Schw.

Quid ergo? non in defosso... arens humus. Vnde haec sumpserit, dicere non habeo. Herodotus quidem de

lus non posset sine tot artibus vivere. Nihil horum
ab illa nobis imperatum est, nihil aegre quaerendum,
ut possit vita produci. Ad parata nati sumus: nos
17 omnia nobis difficilia facilium fastidio fecimus. Tecta
tegumentaque, et fomenta corporum, et cibi, et quae
nunc ingens negotium facta sunt, obvia erant, et gra-
tuita, et opera levi parabilia; modus enim omnium,
prout postulabat necessitas, erat; nos ista pretiosa,
nos mira, nos magnis multisque conquirenda artibus
fecimus. Sufficit ad id natura, quod poscit. A natura
luxuria descivit; quae quotidie se ipsa incitat, et tot
18 saeculis crescit, et ingenio adiuvat vitia. Primo su-
pervacua coepit concupiscere, inde contraria, novis-
sime animum corpori addixit, et illius deservire libi-
dini iussit. Omnes istae artes, quibus aut excitatur
civitas aut strepit, corporis negotium gerunt; cui
omnia olim tanquam servo praestabantur, nunc tan-
quam domino parantur. Itaque hinc textorum, hinc
fabrorum officinae sunt, hinc odores coquentium,
hinc molles corporis motus docentium, mollesque
19 cantus et infractos. Recessit enim ille naturalis mo-
dus, desideria ope necessaria finiens: iam rusticitatis
et miseriae est, velle quantum sat est.

de his populis, qui syrticam Africae regionem ad mare mediterraneum sitam incolunt, exponens IV, 168 sq. huius rei non meminit. Troglodytas ibi non habitasse constat. *Ruhk.*

Ad parata. Εὐτελῆ, quae in promptu, ad manum sunt omnibus. Sic Horat. Carm. I, 31, 17 precatur: *Frui paratis et valido mihi, Latoe, dones.* Ruhk.

Excitatur. Pro *excitatur*, quae vulgata lectio optimum praebet sensum, Schweigh. dat *circitatur* quod vix latinum est, sed quod praestant ed. R. cum ms. Arg. *a* (nam nunc tandem, inquit, nobis suppetias venit noster ille vetustissimus codex), et tres Pal. et Col. Vulgatum *excitatur* dare *A. c.* fatetur.

Itaque hinc.... infractos. Cf. ad Ep. 15, 6. Luxum, quem hic taxat, recte caput omnium harum inventionum et artium prodit Seneca, qui tamen in fervore, quem Russavianum merito vocaveris, naturalem rerum indolem habitumque laudandi, modum excedit. *Ruhk.*

Incredibile est, mi Lucili, quam facile etiam magnos viros dulcedo orationis abducat a vero. Ecce Posidonius (ut mea fert opinio, ex his qui plurimum philosophiae contulerunt), dum vult describere primum, quemadmodum alia torqueantur fila, alia ex molli solutoque ducantur; deinde, quemadmodum tela suspensis ponderibus rectum stamen extendat; quemadmodum subtemen insertum, quod duritiam utrimque comprimentis tramae remolliat, spatha coire cogatur et iungi; textrini quoque artem a sapientibus dixit inventam, oblitus, postea repertum hoc subtilius genus, in quo

Tela iugo iuncta est, stamen secernit arundo;
Inseritur medium radiis subtemen acutis,
Quod lato feriunt insecti pectine dentes.

Ecce Pasidonius... sed nullum pudori est. Descripserat itaque Posidonius, *quomodo alia fila plura in unum torqueantur*, gyrgillo adhibito, *alia ex molli solutoque* i. e. e lana ducantur, neantur: deinde explicaverat antiquiorem texendi artem, quum telae sive tramae stamina (*Kettae*) a ligno transmisso suspensa, ideoque ad perpendiculum directa lapidum ponderibus infra appensis extenderentur, et subtemen mollius inter tramae stamina duriora immissum sursum versus *spathă* s. radio, non pectine, textorio, quam textrix manu regebat, impulsum percuteretur, atque ita tela densaretur. *Ruhk.* — Non facile est ex hac brevi Ruhk. explicatione plane intelligere qua ratione tela apud antiquos fieret. (Propterea, maioris explicationis gratia, Cl. Editor Paris. huic Epistolae brevem Lagrangii excursum de hac re subiunxerat. At, quum haec eadem egregie et fusius explicaverit Schneider in Ind. Script. R. R., sub vace *Tela*, ideo gallicum Lagrangii Excursum praetermisi. *T.*)

Ex his. Sic ms. *a.* cum *R. A. c.* Vulga *unus ex iis.* Schw.

Textrini. Hano lect. dant Pinciani et Grut. codd. omnes. *Textricum* receperant iam Lips. et Gron. *R.*

Subtilius genus textrini, derelicta tela pendula atque recta, inventum est, scilicet tela plana s. iugalis, quam versibus Ovid. Met. VI, 54 sq. uno male omisso, describit Seneca.

Feriunt. Plerique scripti dant *pariunt*, pro quo Schweigh. coniicit *paviunt*, quod idem fere significat ac *feriunt*. Gallice enim vertitur: *Battre pour aplanir.* Scripsi, inquit, ex certissima Gruteri coniect., quum *pariunt* dedissent veteres libri omnes. *Feriunt* ex vulgatis Ovidii libris invexit Mur. *Schw.*

21 Quid si contigisset illi addere has nostri temporis telas, quibus vestis nihil celatura conficitur, in qua non dico nullum corpori auxilium, sed nullum pudori est? Transit deinde ad agricolas, nec minus facunde describit proscissum aratro solum, et iteratum, quo solutior terra facilius pateat radicibus; tunc sparsa semina, et collectas manu herbas, ne quid fortuitum et agreste succrescat, quod necet segetem. Hoc quoque opus ait esse sapientium; tanquam non nunc quoque plurima cultores agrorum nova inve-
22 niant, per quae fertilitas augeatur. Deinde non est contentus his artibus, sed in pistrinum sapientem submittit. Narrat enim, quemadmodum, rerum naturam imitatus, panem coeperit facere: « Receptas, inquit, in os fruges concurrens inter se duritia dentium frangit, et, quidquid excidit, ad eosdem dentes lingua refertur; tunc vero miscetur, ut facilius per fauces lubricas transeat: quum pervenit in ventrem, aqualiculi fervore concoquitur; tunc demum corpori
23 accedit. Hoc aliquis secutus exemplar, lapidem asperum aspero imposuit, ad similitudinem dentium, quo-

Si contigisset illi addere, i. e. si addere potuisset, si contigisset illi ut addere potuisset. Vulgo *videre*, ex Erasmi ing. *Schw.*

Vestis nihil celatura. Int. bombycina, quae Suidas διαφανῆ Λακωνικὰ vocat, voce διαφανῆ. Sunt autem vestes Coae, tenuitate sua infames, nebula linea ap. Publium Syrum Petronii 55. Hinc Horat. Serm. I, 2, 101: *Cois tibi paene videre est nudam.* Cf. post Lipsium ad Tacit. Annal. II, 33, Heynium ad Tibull. II, 3, 54. *Ruhk.*

Et iteratum a Pinciano est, etsi omnes mss. habent *inter aratrum.* Sed bene bonus censor, ait Lipsius; est enim agriculturae vox. *R.*

Tunc vero miscetur. Sic ed. *R.* et *A.* cum ms. *a.* et *c.* quibus et alii (ut suspicor) veteres libri assentiuntur. Vulgo *tunc vero salivae miscetur*, ab Erasmo. Sed, ut *vinum miscere* dicimus, intelligentes *aqua*, sic et hic nude *miscetur* stare potuerit. *S.* — Sens.: Quidquid excidit miscetur saliva, et in minutissimas partes teritur, ut dempta asperitate, non laedat fauces delicatas, et facilius descendat. *

Aqualiculi. i. stomachi. Spectat huc aenigma Symposii LI in Werns-

rum pars immobilis motum alterius exspectat; deinde utriusque attritu grana franguntur, et saepius reguntur, donec ad minutiam frequenter trita redigantur. Tunc farinam aqua sparsit, et assidua tractatione perdomuit, finxitque panem; quem primo cinis calidus et fervens testa percoxit: deinde furni paulatim reperti, et alia genera, quorum fervor serviret arbitrio. » — Non multum abfuit, quin sutrinum 24
quoque inventum a sapientibus diceret.

Omnia ista ratio quidem, sed non recta ratio, commenta est. Hominis enim, non Sapientis, inventa sunt; tam mehercules, quam navigia, quibus amnes, quibusque maria transivimus, aptatis ad excipiendum ventorum impetum velis, et additis a tergo gubernaculis, quae huc atque illuc cursum navigii torqueant: exemplum a piscibus tractum est, qui cauda reguntur, et levi eius in utrumque momento velocitatem suam flectunt. « Omnia, inquit, haec Sapiens qui- 25
dem invenit; sed minora, quam ut ipse tractaret, sordidioribus ministris dedit. » Imo non ab aliis excogitata ista sunt, quam a quibus hodieque curantur. Quaedam nostra demum prodiisse memoria scimus: ut speculariorum usum, perlucente testa clarum trans-

dorf. Poët. Lat. Min. VI, 2. p. 527. De *panificio* eruditissime egit Heynius in Opusc. Acad. Vol. I, pag. 363 sq., nostri loci non immemor. *Ruhk.*

Non multum abfuit... diceret. Satis facete his verbis pro lemmate usus est Petrus Camperus in libro celebratissimo, *sur la meilleure forme des Souliers*. 1781. Ruhk.

Velocitatem suam flectunt. Vide *Buffon* verbo *cygne* pulcherrimam huius avis cum nave comparationem.

Non ab aliis...quam a quibus. Duae praepositiones, *ab* et *a* desunt veteribus libris omnibus. *Schw.*

Speculariorum usum. Specularia, quadrae sive orbes fenestris inserti, ad lucem intermittendam, ventos excludendos: vicem et usum hodie vitreorum. Dicta a lapide speculari: cui hoc nomen a natura tralucente. Creber olim in Hispania, Cypro, Cappadocia, Africa; nunc situe in notitia, nescio, vix in usu, at olim frequenti: neque enim coenationes solum aut cubicula illustrabant, sed

mittentium lumen; ut suspensuras balneorum, et
impressos parietibus tubos, per quos circumfunde-
retur calor, qui ima simul ac summa foveret aequa-
26 liter. Quid loquar marmora, quibus templa, quibus
domus fulgent? Quid lapideas moles in rotundum
ac leve formatas, quibus porticus et capacia po-
pulorum tecta suscipimus? quid verborum notas,
quibus quamvis citata excipitur oratio, et celerita-
tem linguae manus sequitur? Vilissimorum manci-
piorum ista commenta sunt: sapientia altius sedet,
nec manus edocet; animorum magistra est. Vis scire,
27 quid illa eruerit, quid effecerit? Non dedecoros cor-
poris motus, nec varios per tubam ac tibiam cantus,
quibus exceptus spiritus, aut in exitu, aut in trans-
itu, formatur in vocem; non arma, nec muros, nec
bella: utilia molitur, paci favet, et genus humanum

balnea (supra Epist. LXXXVI) sed totas porticus, in Plinii Epist. XVII lib. II. Item pomaria et hortos (tanta copia erat) contra caeli iniurias sic claudebant: ex Martiali palam lib. VIII, Epig. XIV et LXVIII; adde nostrum de Provid. cap. IV, § 9. — Saepe occurrit speculariorum usus, e. c. Ep. 86, 9. Cf. Wernsdorf. Poët. Lat. Min. VI, 2, p. 542 sq. *Ruhk.*

Suspensuras balneorum. Recte explicat Lipsius de balneis autea simpliciter solo instructis, nunc autem a terra paullum allevatis super hypocausta et camerationes suppositas, ubi ignis erat; at superiora per *impressos parietibus tubos* calefiebant. Cf. ad 4, 9 de Provid. Propter hanc elevationem pensilia balnea vocata, de quibus cf. Schneider. ad Pallad. I, 40, p. 44. *Ruhk.*

Quid loquar marmora....fulgent? Vid. ad Ep. LXXXVI, 5. *Ruhk.*

Quid lapideas... suscipimus? I. e. quare columnas, quibus suspendimus, suffulcimus etc. *Ruhk.*

Verborum notas. De verborum notis, *Short hand* vocant Angli, exsecutus est Lipsius in Epist. XXVII Centur. I ad Belgas. Wower de Polymathia c. VI, p. 40 sq. (notas praecepit, quibus tachygraphi utebantur, σημεῖα, Manil. IV, 197. Plot. Caton. min. tom. I. p. 770. B. C.) *Ruhk.* — Quae ars apud nos, *stenographiae* nomine nota, nunc a multis excolitur.

Quid effecerit. Sic *a. c. A.* Vulgo *quidve eff.* ex ed. *R. Schw.*

Dedecoros. dedere *a. c. A. Dedecores* ed. *R.* ne id quidem male. *Indecoros* vulgo. *Schw.*

Aut in exitu. Sicut in tuba. *L.*

Aut in trans. In foratili tibia. *L.*

ad concordiam vocat. Non est, inquam, instrumentorum ad usus necessarios opifex.

Quid illi tam parvula assignas? Artificem vides vitae. Alias quidem artes sub dominio habet; nam cui vita, illi vitae quoque ornamenta serviunt: caeterum ad beatum statum tendit: illo ducit, illo vias aperit.
Quae sint mala, quae videantur, ostendit; vanitatem 28
exuit mentibus, dat magnitudinem solidam; inflatam vero, et ex inani speciosam reprimit; nec ignorari sinit, inter magna quid intersit et tumida: totius naturae notitiam, ac suae, tradit. Quid sint Dii, qualesque, declarat; quid inferi, quid lares et genii; quid in secundam numinum formam animae perpetitae; ubi consistant, quid agant, quid possint, quid
velint. Haec eius initiamenta sunt, per quae non 29
municipale sacrum, sed ingens Deorum omnium templum, mundus ipse, reseratur; cuius vera simulacra, verasque facies cernendas mentibus protulit: nam ad spectacula tam magna hebes visus est. Ad initia deinde rerum redit, aeternamque rationem toti inditam,

Quae sint mala, quae vid. I. e. quae sint vere mala, quae tantum in opinione. — Vides hic et sqq. §. compendium totius philosophiae stoicae, quod in Epist. LXXXIX, 12 sq. pluribus executus est. Moralis pars pertinet usque ad verba: Quid sint dii etc. ubi naturalis pars incipit, quem §. 30 excipit pars rationalis. *Ruhk.*

Ac suae, tradit. Alludit ad finem, vivere secundum naturam universi, ac suam: de quo ego Manud. III aliquot Dissertationibus. *Lips.*

Lares et genii. Quum totum mundum, caelum et terram animae repleant, tum caelum i. e. aetherem heroibus, laribus et geniis attribuebant stoici. Genii per totum sparsi tutelares agunt, lares cuique domo praesunt. Cf. Lips. Physiol. I, 18. *R.*

In secundam numinum formam animae perpetitae) *Numinum* e coniect. correxit Erasm. Mendose *nominum R. A. a. c.* (Similiter pro *numinis* est *nominis* in ms. *a.*) Tum vero *perpetitae* dedit idem *ms. a.* id est, perpetuatae, immortalitate donatae et in secundam numinum formam (i. e. ordinem) translatae. Alii vulgo *perpetuae.* Schw.

Vbi consistant. Circa imum aetherem, et caelum lunae. Nos in Physiol. Diss. XIV. *Lips.*

Sacrum. Intellige aedem sacram, ἱερόν: ut apud Quintil. I. 4, 6. *Schw.*

Rationem toti inditam. In corpora-

et vim omnium seminum singula proprie figurantem. Tum de animo coepit inquirere, unde esset, ubi, quam-
30 diu, in quot membra divisus. Deinde a corporibus se ad incorporalia transtulit, veritatemque et argumenta eius excussit: post haec, quemadmodum discernerentur vitae ac vocis ambigua; in utraque enim falsa veris immixta sunt.

Non abduxit, inquam, se, ut Posidonio videtur, ab istis artibus Sapiens, sed ad illas omnino non venit. Nihil enim dignum inventu iudicasset, quod non erat dignum perpetuo usu iudicaturus; ponenda non sumeret. — « Anacharsis, inquit, invenit rotam figuli,
31 cuius circuitu vasa formantur. » Deinde, quia apud Homerum invenitur figuli rota, mavult videri versus falsos esse, quam fabulam. Ego nec Anacharsin auctorem huius rei fuisse contendo; et, si fuit, sapiens quidem hoc invenit, sed non tanquam sapiens; sicut multa sapientes faciunt, qua homines sunt, non qua sapientes. Puta velocissimum esse sapientem: cursu omnes anteibit, qua velox est, non qua sapiens. Cu-

lem illam rationem, de qua Physiol. I. Diss. VII. *Toti* autem id est Mundo. Nam stoicos sermo disparat hoc ab *universo*. Nos quoque in Physiol. II Dissert. V. *Lips.*

Vim omnium seminum. De qua vide Physiolog. Stoic. lib. III, Dissertation. IV. *Lips.*

In quot membra. Ita partes appellat, quae Stoicis octo sunt. Vide Physiolog. Stoic. lib. III, Dissertation. XVII. *Lips.*

Deinde a corporibus. I. e. animo. Cf. Ep. 113. *Ruhk.*

Vitae ac vocis ambigua. Sic noster ms. c. Sed *vitae aut vocis ambigua* praeferunt edd. *R. A. c.* et ms. *a.* quibus haud dubie alii codices assentiuntur. Mireris vero ridiculum erratum, *vitae ac necis*, ex ed. Er. in alias omnes editiones propagatum, nemine ne dubitationem quidem ullam significante, nedum melius quidpiam requirente. *Schw.*

Non abduxit.... venit. Spectant ad §. 25. *Omnia*, inquit, *haec sapiens quidem invenit, sed minora, quam ut ipse tractaret, sordidioribus ministris dedit*: quae refutat Seneca. — *Ponenda*; i. e. deponenda. *Ruhk.*

Anacharsis, inquit... formantur.... fabulam. Diogen. Laërt. I, 105, ubi Menag. Ephorus Strabonis VII, 3, 9, p. 370 ed. Lips. idem tradunt. *R.*

Apud Homerum. Homeri versus

perem Posidonio aliquem vitriarium ostendere, qui
spiritu vitrum in habitus plurimos format, qui vix
diligenti manu effingerentur. Haec inventa sunt, post- 32
quam sapientem invenire desivimus. — « Democritus,
inquit, invenisse dicitur fornicem, ut lapidum cur-
vatura paulatim inclinatorum medio saxo alligaretur. »
— Hoc dicam falsum esse. Necesse est enim, ante
Democritum et pontes et portas fuisse, quarum fere
summa curvantur. Excidit porro vobis, eumdem De- 33
mocritum invenisse, quemadmodum ebur molliretur,
quemadmodum decoctus calculus in smaragdum con-
verteretur, qua hodieque coctura inventi lapides hoc
utiles colorantur. Ista sapiens licet invenerit, non,

exstat Iliad. σ, vs. 600, ubi cf. Heyne. *Ruhk.*

Cuperem... effingerentur. Haec formatura, quae hodieque obtinet, nova isto tempore fuisse videtur. *Ruhk.*

Vitriarium, non *vitrarium* dedere libri nostri. *Schw.*

Democritus. De Democrito unus Posidonius haec exposuit: quae quum Seneca refellat, non cogitavit, et pontes portasque fuisse ligneos nullam curvaturam poscentes. *Ruhk.*

Vobis. Sic ms. *a.* cum edd. *Nobis* dant *A. c.* Schw.

Molliretur. Sic optime codd. et vett. edd. *Poliretur* est Pinciani coniectura non admittenda. —*Ebur* enim *molliebatur* ζύθει, cerevisiae genere, si fides habenda est Plut. Vol. X. p. 89, quam Gronovio ad. h. l. debeo. Plura dedit Heyne in Nov. Commentar. Soc. Reg. Gott. to. I. nr. VI, de veterum ebore eburneisque signis. cf. Schneider ad Eclog. phys. p. 16. *R.*

Decoctus.... colorantur. De fluore vitreo intelligam, quo gemmas, murrhina s. murrham etc. imitari solebant veteres, calce metallica vitreo crystallino purissimo iam liquefacto addita. Sic colorantur. Hoc hodieque fit. Jo. Beckmann tamen in *Beytragen zur Gesch. der Erf.* I, p. 376 de caementatione, qua crystallo montano color viridis additus sit, intelligere mavult. *Ruhk.* — Sic *Lagrange* hunc locum explicat in notis: *On suit, dans la préparation des émaux, un procédé qui nous donne l'explication de ce passage de Sénèque. On parvient à communiquer à une même composition d'émail une certaine dégradation de nuances, en exposant à un recuit plus ou moins long les plaques des émaux. C'est le procédé qu'on suit dans l'atelier où se preparent les émaux, pour servir au travail de la mosaïque de Rome.*

In hoc utiles. Mira *hic* utique ed. *R.* *Coctiles* vulgo, ex ed. Ven. cum Pal. 2 quae scriptura efficta est ex ea quam habet ed. *A.* et ms. *c.* *ocutiles.* Exserte vero *hoc utiles* exhibet ms. *a.* In ora Erasm. notatur *ad hoc utiles*; quod in quatuor e suis repertum ait

qua sapiens erat, invenit: multa enim facit, quae ab imprudentissimis aut aeque fieri vidimus, aut peritius, aut exercitatius.

34 Quid Sapiens investigaverit, quid in lucem protraxerit, quaeris? Primum rerum naturam; quam non, ut caetera animalia, oculis secutus est, tardis ad divina. Deinde vitae legem; quam ad universa direxit: nec nosse tantum, sed sequi Deos docuit, et accidentia non aliter excipere, quam imperata. Vetuit parere opinionibus falsis, et, quanti quidque esset, vera
35 aestimatione perpendit: damnavit mixtas poenitentiae voluptates, et bona semper placitura laudavit; et palam fecit, felicissimum esse, cui felicitate non opus est; potentissimum esse, qui se habet in potestate. Non de ea philosophia loquor, quae civem extra patriam posuit, extra mundum Deos, quae virtutem donavit voluptati; sed de illa, quae nullum bonum putat, nisi quod honestum est; quae nec hominis, nec fortunae muneribus deleniri potest; cuius hoc pretium est, non posse pretio capi.

36 Hanc philosophiam fuisse illo rudi saeculo, quo adhuc artificia deerant et ipso usu discebantur uti-

Gruterus. Puto utrumque virum doctum voculam *ad* ex coniectura adiecisse: certe, si praepositionem adiecit Seneca, *in hoc* sanonore dictorus fuisse nobis videtur (quomodo equidem mea de coniecture edidi), non *ad hoc*. Sed videndum est, ne familiari sermone etiam oude sic dicere latine licuerit, *hoc utiles*, pro *in* vel *ad hoc utiles*: rectius quidem nunc me facturum fuisse mihi videor, si istud leouissem. *Schw.*

Felicissimum.... potestate. Sapiens est, de quo saepe noster, e. c. Ep. 75, 14, 93, 2. Horat. Serm. II, 7, 83 sqq. *Ruhk.*

Non de ea... voluptati. De Epicuro loquitur, qui a republica suos removet, et sibi ipsis vivere iubet, societatem solvit, etc. ἡδονὴ, voluptas Epicuri, hic taxatur male intellecta. Est enim nil nisi felicitas, quae ex conscientia virtutis in vita oritur. *Ruhk.*

Sed de illa, scilicet stoica philosophia. *Ruhk.*

lia, non credo: sicut ante, fortunato tempore, quum in medio iacerent beneficia naturae promiscue utenda, antequam avaritia atque luxuria dissociavere mortales, et ad rapinam ex consortio discurrere, non erant illi sapientes viri, etiamsi faciebant facienda sapientibus. Statum quidem generis humani non 37
alium quisquam suspexerit magis; nec, si cui permittat Deus terrena formare et dare gentibus mores, aliud probaverit, quam quod apud illos fuisse memoratur, apud quos

> .... *Nulli subigebant arva coloni,*
> *Nec signare quidem aut partiri limite campum*
> *Fas erat: in medium quaerebant; ipsaque tellus*
> *Omnia liberius, nullo poscente, ferebat.*

Quid hominum illo genere felicius? In commune re- 38
rum natura fruebantur; sufficiebat illa, ut parens, in tutelam omnium: haec erat publicarum opum secura possessio. Quidni ego illud locupletissimum mortalium genus dixerim, in quo pauperem invenire non posses? Irrupit in res optime positas avaritia, et, dum seducere aliquid cupit atque in suum vertere, omnia fecit aliena et in angustum ex immenso redacta; paupertatem intulit, et, multa concupiscendo, omnia amisit. Licet itaque velit nunc concurrere, et reparare

Sicut ante, fortunato tempore, quum, etc. Vulgo *sicut ante fortunata tempora*, et sic edd. vett. et ms. c. hiante oratione. Vitiosius ms. *a. sicut aut fortunata tempora*. Gruterus in anis partim *aut*, partim *autem* scribi ait: unde Ruhk. *autem* arripiens, confectam rem esse existimavit, si, tanquam hinc nova orationis periodus inciperet, ita scripsisset: *Sicut autem fortunata tempora* etc. non videns, aeque hiulcam et sensu cassam, atque ante, prodire orationem. Vnice probanda atque adeo adoptanda mihi visa est Lipsii coniectura, *sicut ante, fortunato tempore*, etc. Sic quidem omnia recte procedunt. *Schw.*

Signare) *Separare* dabant *R. A. c. a.* ex scholio. *Schw.*

Ferebat. Versus sunt Virgilii Geo. I, 125 sqq. Sunt Ovidii versus similes, Metam. I, v. 102 seq. *Ruhk.*

Concurrere. Bene edd. cum libr. vett. i. e. agitare se, et magno motu

quod perdidit; licet agros agris adiiciat, vicinum vel pretio pellat aeris, vel iniuria; licet in provinciarum spatium rura dilatet, et possessionem vocet per sua longam peregrinationem: nulla nos finium propagatio eo reducet, unde discessimus. Quum omnia fecerimus, multum habebimus: universum habebamus. Terra ipsa fertilior erat illaborata, et in usus popu-
40 lorum non diripientium larga. Quidquid natura protulerat, id non minus invenisse, quam inventum monstrare alteri, voluptas erat; nec ulli aut superare poterat, aut deesse: inter concordes dividebatur. Nondum valentior imposuerat infirmiori manum; nondum avarus, abscondendo quod sibi iaceret, alium necessariis quoque excluserat: par erat alterius, ac
41 sui, cura. Arma cessabant, incruentaeque humano sanguine manus odium omne in feras verterant. Illi, quos aliquod nemus densum a sole protexerat, qui adversus saevitiam hiemis aut imbris vili receptaculo tuti sub fronde vivebant, placidas transigebant sine suspirio noctes. Sollicitudo nos in nostra purpura

laborare; quo senso saepe *concursationem* dixit Noster, ut Epp. III, et XVII, ubi *concursationes divitum ad divitias euntium*. Quo minus opus erat *occurrere* ex uno aut altero codice Gruteri adsciscere, quod Ruhk. faciendum sibi putavit. *S.* — Ruhk. diversas edidit script. lect.: Margo unius cod. *congerere*. Lipsius emend. *converrere*: Gronovius *conquirere*, qui tamen et *occurrere* probat. De circumcursione sedula, *πολυπραγμοσύνῃ* intelligas.

Vel pretio pellat aeris. Erasmo debetur, qui tamen *arvis* coniiciebat, unde a Mureto factum *agris*. Codd. habent *eris*, unus *eius*, unde Grut. fecit *ex his*, quomodo et adscriptum erat Palat. tertio. Lipsius, *ex eis* vel *terris*. Vulgata tamen ferri potest. *R.* — *Pellat aeris*, ut inde ab ed. Ven. vulgatur, recte ms. *c.* In *A.* deest posterius vocab. Vitiose duo verba in unum contracta sunt in ms. *a.* et ed. *R. Schw.*

Per sua. Perperam vulgo *per suam*, quod et primum in ms. *a.* fuerat, sed litera *m* obelo transfixa ab eadem manu. *Schw.*

Terra ipsa illaborata: auget magis quam poëtae, qui fertilitatem praedicantes, non deprimunt diligentiam cultorum. Conf. Moschion Stobaei Ecl. p. 242 ed. Heer. Μέλαινα καρποῦ βῶλος ὀμπνίου τροφός rel. *Ruhk.*

Quod sibi iaceret. Sine usu et fru-

versat et acerrimis excitat stimulis: at quam mollem
somnum illis dura tellus dabat! Non impendebant 42
caelata laquearia, sed in aperto iacentes sidera su-
perlabebantur, et insigne spectaculum noctium; mun-
dus in praeceps agebatur, silentio tantum opus du-
cens. Tam interdiu illis, quam noctu, patebant pro-
spectus huius pulcherrimae domus; libebat intueri
signa, ex media caeli parte vergentia, rursus ex oc-
culto alia surgentia. Quidni iuvaret vagari inter tam 43
late sparsa miracula? At vos ad omnem tectorum
pavetis sonum, et, inter picturas vestras si quid in-
crepuit, fugitis attoniti. Non habebant domos instar
urbium. Spiritus, ac liber inter aperta perflatus, et
levis umbra rupis aut arboris, et perlucidi fontes,
rivique non opere, nec fistula, nec ullo coacto iti-
nere obsolefacti, sed sponte currentes, et prata sine
arte formosa; inter haec agreste domicilium, rustica
positum manu. Haec erat secundum naturam domus;
in qua libebat habitare, nec ipsam, nec pro ipsa,
timentem: nunc magna pars nostri metus tecta sunt.

ctu: abditum aut sepositum. *Lipsius.*

At quam mollem... dura tellus dabat! Sic Gruter. et Gronovii mss. Haud dubie verum. Edd. multae carent voculis *at quam*. Ruhk.

Caelata laquearia. Cf. supra ad §. 8, ubi lacunaria i. q. laquearia. *R.*

Mundus in praeceps agebatur. Natura, mundus et Deus idem valent ap. Stoicos. Hinc Manilius II, 114: *Materiaeque datum est cogi, sed cogere mundo*. Cf. Lipsii Physiol. stoic. I, 5. *Ruhk.*

Patebant, a. c. R. A. Non *patebat*. Schw.

Pavetis sonum. Ruinae metu. *L.*

Non habebant domos instar urbium. Conf. supra ad § 7. Lipsius docuit in Admirandis, Romae sic fuisse. *R.*

Perflatus dedit ms. *a*. Vulgo *flatus*. Schw.

Rivique... obsolefacti. I. e. ad utilitatem redacti ac servitutem. Rivi, aqua ad libram exacta, *opere* arcuato, et substructionibus supra terram ducebantur in castella s. dividicula (*bassins*), unde per fistulas, aqua quaquaversus in fundum etc., et tandem Romam dirigebatur ibique dividebatur. *Ruhk.*

Positum. Sic omnes edd. Schw. dat *politum*, nulla allata ratione, ita ut timendum sit, ne sit typographi sphalma. Non despiciendus tamen sensus.

44 Sed, quamvis egregia illis vita fuerit et carens fraude, non fuere sapientes, quando hoc iam in opere maximo nomen est. Non tamen negaverim fuisse alti spiritus viros, et, ut ita dicam, a Diis recentes: neque enim dubium est, quin meliora mundus nondum effoetus ediderit. Quemadmodum autem omnibus indoles fortior fuit, et ad labores paratior, ita non erant ingenia omnibus consummata. Non enim
45 dat natura virtutem: ars est, bonum fieri. Illi quidem non aurum, nec argentum, nec perlucidos lapides [in] ima terrarum faece quaerebant, parcebantque adhuc etiam mutis animalibus: tantum aberat, ut homo hominem, non iratus, non timens, tantum spectaturus, occideret. Nondum vestis illis erat picta, nondum texebatur aurum; adhuc nec

A Diis recentes. Ab illis conditos factosque, nulla adhuc progenie humana ab illis separatos.

Neque enim dubium est... ediderit. Poëtarum hanc opinionem de *mundo, effoeto* i. tam imbecilli et affecto, ut mulieri aetate iam defessae similis, animalia deteriora pareret, ideoque cognatam cum illa opinione de saeculo aureo, Democrito acceptam retulit, opinor, Epicurus Lucretii II, 1150, rel. et Stoici recentiores, quorum peculiare hoc erat dogma, primos mortales multo sapientiores fuisse posteris. Hoc ipsum monuit Sextus Empir. p. 555 Fabric. Conf. Lipsii Physiol. stoic. III. c. 4 et 5. *Ruhk.*

Ars est bonum fieri. Nam Stoa docet, virtutem disci debere et posse. Lipsii Manudoct. in Philos. stoic. II, 10. Ars est Philosophia vitae. Conf. Cic. Fin. lib. III, cap. 2. Vpton. ad Arrian. Diss. Epict. p. 184 Schweighaeus. *Ruhk.*

Perlucidos lapides (in) ima terrarum faece. Voculam *in*, quae ante *ima* excidere facile potuerat, ex coniectura adieci. Vocab. *lapides*, ex ed. *R.* vulgatum, desideratur in mss. *a.* c. et ed. *A.* Nescio utrum ex vulgari sermonis usu potuerit abesse, an post *quaerebant* poni debuerit (ubi in Pal. sec. ponitur), et dein temere fuerit omissum. — Leviora nonnulla, passim e veteribus libris a nobis correcta, aut iam a Ruhkopfio, sive ante eum ab aliis recte curata, praetermitto. *Schw.*

Multis animalibus. I. e. brutis, caeteris animalibus, hominum respecto. Bene haec observavit contra Lipsium, qui pisces intellectos maluerat, Gron. Cf. Nostrum, Epist, XCII, 7. *Ruhk.*

Nondum texebatur aurum. Vt fila lanea tramam, aurea subtemen constituerent. Plin. Nat. Hist. lib. VIII, cap. 48 tribuit hanc artem Attalo Pergi regi, unde nomen venit Attalicis. *Ruhk.*

eruebatur. Quid ergo? ignorantia rerum innocentes erant: multum autem interest, utrum peccare aliquis nolit, an nesciat. Deerat illis iustitia, deerat prudentia, deerat temperantia ac fortitudo. Omnibus his virtutibus habebat similia quaedam rudis vita: Virtus non contingit animo, nisi instituto ac edocto, et ad summum assidua exercitatione perducto. Ad hoc quidem, sed sine hoc, nascimur: et in optimis quoque, antequam erudias, virtutis materia, non virtus est. Vale.

EPISTOLA XCI.

DE INCENDIO LVGDVNI: INDE, DE MORTE COGITATIONES.

Commemorat, quomodo amicum communem, Liberalem, Lugdunensi colonia oriundum, atque eius amantissimum, quum horribili incendio exusta esset, consolatus sit. Magnitudine huius calamitatis vividis coloribus depicta, atque adeo tristitiae causis concessis, monuerat, nihil ex humanis rebus non esse fragile, ideoque in omnia, quae accidere possint, praemittendum esse animum, eumque ad ea praeparandum, quum fortuna parcat nemini, et multis modis calamitatum et mortis utatur, quin nimia felicitas ipsa cladis causas inveniat, et cito pereant subitoque, quae diu crevissent. Deinde cogitemus, non esse tam magnum, quicquid acciderit, quam rumore iactetur. Tum, esse hanc quum omnium rerum, tum naturae communem sortem. Omnia cadent quomodocumque id fiat. Accedit, quod maior fortuna saepe ex iniuria oriatur: quod et Lugduno eventurum esse auguratur et optat. Quum itaque nihil inausum intentatumque sit fortunae, vel his legibus, quas det haec necessitas, parendum vel subtrahendum est quacumque via velis: omnes autem hoc respectu similes paresve sumus. Exemplo est Alexander magnus. Aequanimitate omnia feruntur, quum nihil eorum malum sit, nisi verba quae metum iniiciunt sine causa: ut adeo mors et iniqui rumores eodem loco habendi sint.

Comparari meretur Senecae liber de Tranquillitate animi egregius pluribus locis: nec ei, qui tres Consolationes Senecae tribui solitas legerit, occurrent nondum dicta.

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

Liberalis noster nunc tristis est, nuntiato incendio, quo Lugdunensis colonia exusta est. Movere hic casus quemlibet posset, nedum hominem patriae suae amantissimum. Quae res effecit, ut firmitatem animi sui quaerat; quam videlicet ad ea, quae timeri posse putabat, exercuit. Hoc vero tam inopinatum malum, et paene inauditum, non miror si sine metu fuit, quum esset sine exemplo: multas enim civitates incendium vexavit, nullam abstulit. Nam etiam ubi hostili manu in tecta ignis immissus est, multis locis defecit; et, quamvis subinde excitetur, raro tamen
2 sic cuncta depascitur, ut nihil ferro relinquat. Terrarum quoque vix unquam tam gravis et perniciosus fuit motus, ut tota oppida everteret. Nunquam denique tam infestum ulli exarsit incendium, ut nihil

Liberalis. Videtur esse idem ille *Aebutius Liberalis*, cui de Beneficiis inscripsit, de quo vid. nostrae edit. II vol. (pag. 285.)

Lugdunensis colonia exusta est. Illa colonia, quae nunc *Lyon* audit, ducta est a L. Munat. Planco, a. V. C. 711 (cf. Dio Cass. XLVI, 50) et exusta est a. V. C. 811, post Chr. nat. 59, regnante Nerone. E caelesti igne incendium erat. Conf. Tacit. Ann. XVI, 13. Huius cladis vestigia apparere et nunc Lugduni docemur ab auctore Antiquitatum lugdunensium, p. 248. Conf. *Ménétrier* in *Histoire civile et consulaire de la ville de Lyon. fol. Lyon.* 1696.

Si sine metu fuit. Si nulli timendum visum sit, si nemo de eo timendo cogitaverit.

Terrarum ... everteret. Ipse tamen haud raro memoravit Burin Helicenque, Achaiae urbes, quae terrarum hiatu et aquarum irruptione, penitus dirutae sunt. Conf. Nat. Q. l. VI, c. 23; Strab. l. Omnibus praeterea occurrit urbis illius florentissimae, Olisipponis, casus, quae proxime elapso saeculo (1755) tam terribili et inopino terrarum motu oppressa fuit ut vix ullae aedes superstiterint.

Tam infestum ulli. Scil. oppido, urbi: moneo, ne cum Lipsio *ullibi* vel *ullum* emendes. *Ruhk.*

alteri superesset incendio. Tot pulcherrima opera, quae singula illustrare urbes singulas possent, una nox stravit; et in tanta pace, quantum ne bello quidem timeri potest, accidit. Quis hoc credat? ubique armis quiescentibus, quum toto orbe terrarum diffusa securitas sit, Lugdunum, quod ostendebatur in Gallia, quaeritur! Omnibus fortuna, quos publice af- 3
flixit, quod passuri erant timere permisit; nulla res magna non aliquod habuit ruinae suae spatium: in hac, una nox interfuit inter urbem maximam, et nullam. Denique diutius illam tibi perisse, quam periit, narro. Haec omnia Liberalis nostri affectum inclinant, dum adversus sua firmum et erectum. Nec sine causa concussus est: inexspectata plus aggravant; novitas adiicit calamitatibus pondus: nec quisquam mortalium non magis, quod etiam miratus est, doluit.

Ideo nihil nobis improvisum esse debet. In omnia 4

Exarsit... superesset incendio. Hoc tamen de Troia narrant veteres. Et nuperrime apud nos, urbs Galliae (*Salins*) flammis fere tota deleta est, ita ut pars incolarum maxima, habitationibus destituta, vicinarum urbium hospitium implorare coacta fuerit, donec urbs patria ex collecta per totam Galliam pecunia iterum instauraretur.

In tanta pace. Nam bellum parthicum sequenti demum anno 812 acriter movebatur. Tacit. Ann. XIII, 34. *Ruhk.*

Quaeritur, tuentur *a. c. R. A.* *Quaeri?* ed. Ruhk. ex nonnullis Pinc. et Grut. *Schw.* — *Quaeritur.* Int. desideratur, quaeritur ubi sit.

Interfuit. Plurimi codd. et edd. sic praestant. Ex uno Gruteri recepit Lipsius *una nox fuit inter* etc. At est haec loquendi ratio Senecae familiaris, e. c. Ep. 101, 9. *Gron.* — Nonnulli codd. *una nox non interf.* Ruhk.

Affectum inclinant, dum adversus sua firmum. I. e. quum interim adversus sua firmus sit. Vulgo *inclinant*, absque *dum.* At *inclinandum* dabant *a. c. R. A.* in quo duae istae voces haud dubie latebant. In ed. *R.* est *inclinandum movent adv.* ubi sc. *movent* ex scholio interpolatum. *Schw.*

Adversus sua. I. e. ea, quae ad ipsum pertinebant, ideoque privata et propria. *Ruhk.*

Nec quisquam mortalium... doluit. Nec quisquam maiorem percepit dolorem eius rei, quam, quum accideret, etiam miratus erat ut inopinatam et insolitam. *Ruhk.*

praemittendus est animus, cogitandumque, non quidquid solet, sed quidquid potest fieri. Quid enim est, quod non fortuna, quum voluit, ex florentissimo detrahat? quod non eo magis aggrediatur et quatiat, quo speciosius fulget? Quid illi arduum, quidve difficile est? Non una via semper, ne tota quidem, incurrit. Modo nostras in nos manus advocat; modo, suis contenta viribus, invenit pericula sine auctore.
5 Nullum tempus exceptum est; in ipsis voluptatibus causae doloris oriuntur. Bellum in media pace consurgit, et auxilia securitatis in metum transeunt; ex amico inimicus, hostis ex socio. In subitas tempestates, hibernisque maiores, agitur aestiva tranquillitas. Sine hoste patimur hostilia; et cladis causas, si alia deficiunt, nimia sibi felicitas invenit. Invadit temperantissimos morbus, validissimos phthisis, innocen-
6 tissimos poena, secretissimos tumultus. Eligit aliquid novi casus, per quod velut oblitis vires suas ingerat. Quidquid longa series multis laboribus, multa Deum indulgentia, struxit, id unus dies spargit ac dissipat.

Cogitandumque... fieri. Pertinet huc versus Publii Syri mimographi, *cuivis potest accidere, quod cuiquam potest*, laudatus a Seneca in Consol. ad Marc. c. 9 fin. de Tranq. an. 11, 6. *Ruhk.*

Quod non fortuna. Saepius Noster eadem habet, e. c. de Tranq. an. 10, 2; 11, 4: et quis non? *Ruhk.*

Ex florentissimo. Sic omnes Gruteri codices et editio vetus. Antea *et florent.* Ruhk.

Eligit aliquid novi casus. In illa Lugdunensi calamitate.

Quidquid longa series. Scil. temporis. De tempore simpliciter vox *series* aevo Senecae usurpari coepta: quem morem etiam postea, v. c. ap. Ausonium nondum oblileratum videmus. *Ruhk.*

Longam moram.... suffecere. Est Euripides, in cuius Phoenissis 561 nunc legitur ὁ δ' ὄλβος οὐ βέβαιος, ἀλλ' ἐφήμερος: et in fragm. ex ai. Inone, dramate nunc deperdito: ὡς μικρὰ τὰ σφάλλοντα, καὶ μί' ἡμέρα Τὰ μὲν καθεῖλεν ὑψόθεν, τὰ δ' ἦρ' ἄνω. Ὁρᾷς τυράννους διὰ μακρῶν ηὐξημένους. (Vides tyrannos, longo tempore potentiam adeptos, quam parva labefactent, et una dies hunc ab alto deiecit, illum evexit.) In quibus versibus Demetrius Phalereus, quem sequitur Seneca, observavit, praestare, si non unam diem, sed punctum temporis dixisset Euripides,

Longam moram dedit malis properantibus, qui diem dixit: hora momentumque temporis evertendis imperiis suffecere. Esset aliquod imbecillitatis nostrae solatium rerumque nostrarum, si tam tarde perirent cuncta, quam fiunt; nunc incrementa lente exeunt, festinatur in damnum. Nihil privatim, nihil publice 7
stabile est; tam hominum, quam urbium, fata volvuntur. Inter placidissima terror exsistit; nihilque extra tumultuantibus causis, mala, unde minime exspectabantur, erumpunt. Quae domesticis bellis steterant regna, quae externis, impellente nullo ruunt. Quotaquaeque felicitatem civitas pertulit?

Cogitanda ergo sunt omnia, et animus adversus ea, quae possunt evenire, firmandus. Exsilia, tormenta, 8
bella, morbos, naufragia meditare! Potest te patriae, potest patriam tibi casus eripere; potest te in solitudinem abiicere; potest hoc ipsum, in quo turba suffocatur, fieri solitudo. Tota ante oculos sortis humanae conditio ponatur; nec, quantum frequenter evenit, sed quantum plurimum potest evenire, praesumamus animo, si nolumus opprimi, nec ullis inusitatis velut novis obstupefieri. In plenum cogitanda 9
fortuna est: quoties Asiae, quoties Achaiae urbes uno tremore ceciderunt? quot oppida in Syria? quot in

ap. Plutarch. Consol. ad Apollon. Vol. VII, p. 323 Hutt. Cf. Valcken. ad Eurip. Phoen. p. 211; et Diatrib. p. 177. *Ruhk.*

Qui diem dixit: hora ... suffecere. Ex Gruteri emendatione: Lipsius cum Gronov. probat. Antea: *horum m. suff.* Ruhk.

Si tam tarde perirent cuncta, quam fiunt. Gruterus, Lipsius et Gron. e codd. nonnullis receperunt: aliis alia praebentibus, ut in sententiis fit, quae a sciolis et librariis saepe mutari, augeri, depravari solent. *R.*

Nihilque extra tumultuantibus causis. Int. et quum nullae externae causae tumultum denuntient.

Quoties Asiae. De his calamitatibus cf. Senec. Nat. Quaest. VI, 1 et Geographi, imprimis Mannertus, quocum conferri meretur *Villoison*, Prolegom. Homer. *Ruhk.*

Macedonia devorata sunt? Cyprum quoties vastavit haec clades? quoties in se Paphus corruit? Frequenter nobis nuntiati sunt totarum urbium interitus; et, nos, inter quos frequenter ista nuntiantur, quota pars omnium sumus? Consurgamus itaque adversus fortuita; et, quidquid inciderit, sciamus non esse tam
10 magnum, quam rumore iactetur. Civitas arsit opulenta, ornamentumque provinciarum, quibus et inserta erat, et excepta; uni tamen imposita, et huic non altissimo, monti. Omnium istarum civitatum, quas nunc magnificas ac nobiles audis, vestigia quoque tempus eradet. Non vides, quemadmodum in Achaia clarissimarum urbium iam fundamenta consumpta sint, nec quidquam exstet, ex quo appareat illas saltem fuisse? Non tantum manu facta labuntur; non tantum humana arte atque industria posita vertit
11 dies: iuga montium diffluunt; totae desedere regiones; operta sunt fluctibus, quae procul a conspectu

Frequenter nobis nuntiati....interitus. Interpretatione vocem *interitus* mitiges, ne sibi ipse adversetur Seneca. Cf. § 1, 2. *Ruhk.*

Civitas... monti. Erat quidem *Lugdunum* urbs opulenta et ornamentum provinciarum Galliae, quibus loco et positu *inserta* erat, i. annumerabatur, sed conditione excepta, quum colonia iuris romani (conf. *Laccary* Histor. Colon. pag. 192) facta esset, ideoque multo praestantior eius conditio quam status urbium provincialium. Conf. Heineccii antiquit. rom. syntagma, pag 365 sq. 391 sqq. ed. IV. Multas familias romanas habebat Lugdunum. Cf. P. de Marca de primatu Lug. Vienna erat iuris italici colonia. Ambitus tamen Lugduni non ita magnus erat, et unum tantum montem occupabat. Nunc tamen quum ambitus eius multo amplior est, tum plures montes s. clivos tenet, ut secunda post Parisios urbs Regni gallici habeatur, at sit. Conf. *Busching* III, p. 807. ed. VIII. *Ruhk.*

Vni tantum... monti. Sic ed. Ruhk. ex Pal. 3. et 4. Alii libri omnes vulgatum olim *tamen* tenent, quod restitutum velim. *Schw.*

Non vides, quemadmodum...fuisse. Imprimis Helice et Buris, quae terrae motu demergebantur. Cf. Ovid. Met. XV, 293; Senec. Q. Natur. VI, 1 fin. 23, 25, 32. Si tamen Scrofani, qui nuper illas regiones adiit, itinerario fides haberi possit, Helices mersae urbis interdum et muri, domus ac templa hodieque aeque ac

maris stabant; vastavit ignis colles per quos relucebat,
erosit et quondam altissimos vertices, solatia navigantium;
ac speculas ad humile deduxit. Ipsius naturae
opera vexantur, et ideo aequo animo ferre debemus
urbium excidia. Casura exstant; omnes hic exitus
manet: sive interna vis, flatusque praeclusi violentia,
pondus, sub quo tenentur, excusserint; sive torrentium
in abdito vastior obstantia effregerit; sive flammarum
violentia compaginem soli ruperit; sive vetu- 42
stas, a qua nihil tutum est, expugnaverit minutatim;
sive gravitas caeli eiecerit populos, et situs deserta

Ovidii tempore conspiciuntur. *R.*

Vastavit ... relucebat (sic Schw. vulgo *eluceb.*) Vertit Lagrange: *Le feu a ravagé entièrement des collines dont il annonçait autrefois les habitations dispersées.* Videtur enim Seneca eoululisse incendium ingens quo omnes collis domus vorantur, cum spectaculo ignium vespere ex intervallo in colle relucentium.

Solatia navigantium; ac speculas ad humile deduxit. Rectius sic distinguetur oratio, *solatia navigantium ac speculas, ad* etc. Vulgo *ad humilem arenam deduxit*, inde ab ed. Ven. et sic ms. Pal. 2. Col. et Lipsii codex: sed nuda *ad humile deduxit* ed. *R.* et *A.* cum ms. Pal. 4, quod et Pincianus laudaverat. Casu factum arbitror, ut *ad humilem* scriberetur in nonnullis, ut in Arg. *a.* c. et Pal. 1, 3, unde *tumulum* legendum suspicatus est Grut. Alii *arenam* adiecerunt, quod in ms. *a.* adlevit recentissima manus. *Schw.*

Casura exstant; omnes (intell. urbes) *hic exitus manet.* Sic plane et commodissime ms. *a.* nec multum abeunt *A.* et c. Vulgo, *Casura omnia exstant; omnibus exitus manet.* S.

Interna vis, flatusque praeclusi violentia. Tenui hoc a doctissimo Matth. ex coniect. editum: nec male vero Ruhkopfius, *interna vis, flatusque praeclusi ac violenti.* Vulgo olim, *interna vi flatuque praeclusa violenti.* Sed *vis flatusque* habet ms. *a.* cum Pinc. tenet autem *praeclusa violenti. Schw.* — Alias addit variantes Ruhkopfius: Plurimi codd. *interna vis flatusque praeclusa violenti*, unde Pinc. emend. *praeclusi.* Lipsius probabat, et *violente* adiiciebat. Hinc feci: *praeclusi ac violenti.* Muretus habet *interna vi flatuque praeclusi venti.* R.

Torrentium in abdito vastior. Sic *a.* c. *R. A.* Ubi ex praecedd. et seqq. facile *violentia* subintelligebatur. Nec vero displicet *vastorum*, quod in suorum nonnullis repererat Pincianus. *Vis vastior* edidit Ruhk. e Mss. ut ait; quos quidem nec ipse nominavit, nec nos ullos novimus. Nude *vis* posuit Matth. omissa voce *vastior*, quam libri tamen omnes agnoscunt. *Schw.*

A qua nihil etc. Sic vulgo. Schw. dat *in qua*, cum *a.* c. *R. A.*

Eiecerit. Ex Murcli coni. primus

corruperit. Enumerare omnes fatorum vias, longum est. Hoc unum scio: omnia mortalium opera mortalitate damnata sunt; inter peritura vivimus.

13 Haec ergo atque eiusmodi solatia admoveo Liberali nostro, incredibili quodam patriae suae amore flagranti; quae fortasse consumpta est, ut in melius excitaretur. Saepe maiori fortunae locum fecit iniuria; multa ceciderunt, ut altius surgerent, et in maius. Timagenes, felicitati Vrbis inimicus, aiebat, Romae sibi incendia ob hoc unum dolori esse, quod sciret meliora resurrectura, quam arsissent. In hac quoque urbe verisimile est certaturos omnes esse, ut maiora
14 certioraque, quam amisere, restituant. Sint utinam

recepit Lipsius, dein ed. Bipont. et Ruhk. Et ego hoc praeferendum indicavi vulgato olim *egesserit*, quod quidem veteres libri dabant, et tacite revocaverat Gron. Saepe homines isti, quorum manibus olim exempla harum Epistolarum multiplicata sunt, dictantis vocem minus recte accipientes, literam *g* et *i*, item *c* et *s*, vel *ss*, inter se permutarunt. Sic pro eodem verbo *eiecit*, Ep. xxiv, quod recte ibi noster cod. Arg. *b*. tenuit, *eiessit* scribitur in ed. *A*. et novo accedente errore *egesserit* in ms. c. quomodo hic *egresserit* scribitur in vetusto nostro ms. *a*. Obiter hic observemus, e vetustissimis mss. atque etiam e codicibus multo vetustioribus quam his, qui ad aetatem nostram pervenerunt, propagatos esse illos errores, qui e male accepta dictantis voce nati sunt. Tum, quod ad nostrum ms. *a*. spectat, illud moneo, quod in Praef. monere oblitus sum, codicem hunc, vetustate quidem praestantem aliis omnibus, ab eo homine esse exaratum, qui eorum quae scriberet nihil intellexerat; ita imperite frequenter verba (quae in exemplari, quod ante oculos habuerat, nullis interstitiis distincta fuerant) vel iungit vel disiungit, multaque alia verborum et orationis monstra ostendit ex inscitia prognata. Contra, idem codex multo rariores, quam alii libri, interpolationes habet; nihil ex scribae ingenio mutatum; plurimas autem verissimas lectiones ex vetustiore exemplari propagatas, ubi corrupti sunt recentiores libri. *Schw.*

Haec ergo. Sic cum Grutero et edd. rescripsi. Antea, *haec ago*. R.

Vt altius surgerent, et in maius. Caeterum mox Lugdunum ita surrexit, ut vix novem annis a clade elapsis pro Vitellio contra Galbam steterit, Tacito Hist. I, 51, 65, narrante. *Ruhk.*

Timagenes. Nic. Faber sic emend. optime lect. codd. *ymagines*, *imagines*. — Timagenes ille, ait *Lagrange* in notis, vixit aetate Augusti. Seneca pater sic hominem describit:

diuturna, et melioribus auspiciis in aevum longius condita! Nam huic coloniae ab origine sua centesimus annus est, aetas ne homini quidem extrema. A Planco deducta, in hanc frequentiam, loci opportunitate, convaluit; quae tamen gravissimos casus intra spatium humanae pertulit senectutis.

Itaque formetur animus ad intellectum patientiam- 15
que sortis suae, et sciat nihil inausum esse fortunae; adversus imperia illam idem habere iuris, quod adversus imperantes; adversus urbes idem posse, quod adversus homines. Nihil horum indignandum est: in eum intravimus mundum, in quo his legibus vivitur. Placet? pare! non placet? quacumque vis, exi! Indignare, si quid in te iniqui proprie constitutum est: sed si haec summos imosque necessitas alligat, in gratiam cum fato revertere, a quo omnia resolvuntur.
Non est quod nos tumulis metiaris, et his monumen- 16
tis, quae viam disparia praetexunt; aequat omnes cinis: impares nascimur, pares morimur. Idem de

Asinius Pollio saepe solebat apud Caesarem cum Timagene confligere, homine acidae linguae, et qui nimie liber erat; puto quia diu non fuerat. Ex captivo coquus, ex coquo lecticarius, ex lecticario usque ad amicitiam Caesaris felix, usque eo utramque fortunam contempsit, et in qua erat, et in qua fuerat, ut quum illi multis de causis iratus Caesar interdixisset domo, combureret historias rerum ab illo gestarum; quasi et ipse illi ingenio suo interdiceret, disertus homo et dicax, a quo multa improbe, sed venuste dicta. Controvers. lib. V. Controv. 34, circa fin. p. 392. Tom. III. edit. varior. — De hoc Timagene, conf. ad III de Ira 23, 3. sqq. not. Non hic Timagenes idem fuisse videtur ac ille, quem Quintil. Inst. or. X, 1, 75 post Clitarchum recenset, et ex quo I, 10, 10 quaedam affert, sed rhetor et historicos eiusdem aetatis, Alexandria ortus. *Ruhk.*

A Planco. A Lucio Planco deductos Viennenses, qui ab Allobrogibus ad Rhodani et Araris confluentiam consederant, a. V. c. 711 narrat Dio Cass. 46, 50. Nero Lugdunum hanc cladem passum adiuvit quadragies sestertio, circiter 815,166 fr. nostrae monetae. Conf. Tacit. Ann. lib. XVI, cap. 13. *Ruhk.*

Non est quod nos tumulis metiaris, et his monumentis. Spectant haec ad sepulcra, ideoque ad monumenta cum inscriptionibus iuxta viam publicam erecta, et pro cuiusque fortuna ma-

urbibus, quod de urbium incolis dico; tam Ardea capta, quam Roma est. Conditor ille iuris humani non natalibus nos, nec nominum claritate distinxit, nisi dum sumus. Vbi vero ad finem mortalium ventum est: « Discede, inquit, ambitio! omnium, quae
17 terram premunt, siremps lex esto. » Ad omnia patienda pares sumus: nemo altero fragilior est, nemo in crastinum sui certior. Alexander Macedonum rex discere geometriam coeperat; infelix! sciturus quam pusilla terra esset, ex qua minimum occupaverat: ita dico, *infelix*, ob hoc, quod intelligere debebat falsum se gerere cognomen; quis enim esse *magnus* in pusillo potest? Erant illa quae tradebantur, subtilia, et diligenti intentione discenda: non quae percipere posset vesanus homo, et trans oceanum cogitationes suas mittens.

18 « Facilia, inquit, me doce! » — Cui praeceptor: « Ista, inquit, omnibus eadem sunt, aeque difficilia. » — Hoc puta rerum Naturam dicere: « Ista, de quibus quereris, omnibus eadem sunt; nulli dari faciliora possunt: sed, quisquis volet, sibi ipsi illa reddet faciliora. » Quomodo? Aequanimitate. Et doleas opor-

gua, parva, atque adeo disparia. Nunc pares sunt omnes, quorum disparia sepulcra. *Ruhk.*

Ardea. Pusilla urbs, comparata cum Roma, cui erat vicina. Cf. Liv. 1, 57. Virg. Aen. VII, 412 not. *R.*

Siremps lex esto. Ex em. Mureti. In libris erat: *Sere miles esto.* Vulgaverant: *similes esto* vel *servus miles e.* Ruhk. — *Siremps* vetus verbum in legibus senatusque consultis usitatum: est autem idem, ac si diceret similis lex omnibus posita esto. Hanc emendationem debemus summo Iacobo Cuiacio. *Muretus.*

Alexander. Quae de Alexandro M. hic narrantur, nullo historiae testimonio subnixa sunt, sed petita e declamationibus, quibus hoc propositum erat, libertate sublata, ut fictis argumentis in suasoriis, controversiis etc. uteretur ad eloquentiam umbratilem excolendam, docendam, discendam. Verum est, Alexandrum puerum, non regem, magistro Aristotele Geometriam didicisse, et Persis postea devictis cupidum fuisse visendi Oceanum. Reliqua ad Alexandrum deprimendum declamatores mentiti sunt, quos noster nullo iudi-

tet, et sitias, et esurias, et senescas, si tibi longior contigerit inter homines mora, et aegrotes, et perdas aliquid, et pereas. Non est tamen quod istis, qui te circumstrepunt, credas; nihil horum malum est, nihil intolerabile, aut durum. Ex consensu istis metus 19
est: sic mortem times, quomodo famam. Quid autem stultius homine verba metuente? Eleganter Demetrius noster solet dicere, « eodem loco sibi esse voces imperitorum, quo ventre redditos crepitus. Quid enim, inquit, mea refert, sursum isti an deorsum sonent? » — Quanta dementia est, vereri ne infameris ab infamibus? Quemadmodum famam extimuistis sine causa, sic et illa, quae numquam timeretis, nisi fama iussisset. Num quid detrimenti faceret vir bonus iniquis 20
rumoribus sparsus? Ne morti quidem hoc apud nos noceat: et haec malam auditionem habet. Nemo eo-

cio critico usus h. l. et alias secutus est, et Iuvenal. X, 168: *Unus Pellaeo iuveni non sufficit orbis.* etc. Cf. Io. Schulting. ad M. Senecae Suasor. 1. *Ruhk.*

Si tibi longior. Recte ms. *a.* Alii vulgo *et, si tibi* etc. *Schw.*

Demetrius. De Demetrio cynico, amico Senecae, cf. ad III, 3 de Providentia. Caeterum simile facete dictum Butleri, Angli, auctoris carminis epici Hudibras, eiusdem fere argumenti notum est. *Ruhk.*

Ne morti quidem hoc... noceat. Hoc, scilicet iniqui rumores ne morti quidem noceant: ne moveamur calumniis hominum de illa.

Malam auditionem habet. Vulgo *malam molitionem*, quod nulla emendatione indigere existimavit Ruhk. Ego, nisi probabilius aliquid occurrisset, Gronovium probassem, *opinionem* corrigentem. Sed, in *malam olitionem*, quod ms. *a.* dabat, persuasum habui latere id quod dedi, *malam auditionem habet*, i. e. male audit, malam famam habet. *S.*—*Molitionem* sic defendit Ruhk. « Hanc antiquam lectionem fuisse, docent codd. mss.; veram esse, monstrat nexus: noli credere nec iniquis rumoribus atque iis deprimi, nec angi iis, quae de morte narrantur. *Nec morti... habet*: i. e. nec morti haec fama de ea speciem horribilem circumdet: ut illa fama in bono viro aspergendo, ita in morte accusanda successu bono destituatur: *molitio* enim est machinatio, Nat. Qu. III, 30 init. *Haec* fama *malam* i. malignam, nobis terrorem incutientem, *molitionem*, i. conatum habet. Quae si vera sunt, Gronovii emendatione, *malam opinionem*, non indigemus. » Quae interpretatio ipsa re non minus obscura nobis videtur.

rum, qui illam accusant, expertus est: interim temeritas est, damnare quod nescias. At illud scis, quam multis utilis sit, quam multos liberet tormentis, egestate, querelis, suppliciis, taedio. Non sumus in ullius potestate, quum mors in nostra potestate sit. Vale.

EPISTOLA XCII.

IN EPICVREOS INVEHITVR: NIHIL VOLVPTATEM AD BEATITVDINEM CONFERRE.

Quum amicum sibi convenire dicat in eo, ut corpus animi causa adsit eique serviat, sequatur necesse est, beatam vitam in hoc uno positam esse, ut in nobis ratio perfecta sit, qua una id quod honestum est, et beata vita paratur, omni auxilio externo, omni fortuito, omni irrationali, excluso. Ita animus sapientis viri exoritur talis, qualis Deum decet, sola honestate contentus. Proinde ἡσυχία admittitur, voluptas non item: quidquid contra dicant Epicurei, quoniam virtus et voluptas sibi adversantur. Attamen bono iudicio ea, quae ad voluptatem spectant, ut bona valetudo, quies et dolorum vacatio, eligi debent et possunt, quia secundum naturam sunt, etsi bona non sunt. Non in re bonum est, sed in electione: qua in re similis est vestis, quae corpus velat, corpori, quod animi velamentum est. Concedenti, virtutem qui habeat miserum esse non posse, beatissimum non esse posse qui naturalibus bonis destituatur, respondet, hoc discrimen statui non posse, quum commoda et incommoda extra nos, imprimis virum bonum, sint; quae itaque sive adsint, sive absint, non impedirent, quominus beatus et beatissimus fiat. Obstare quidem possunt incommoda virtuti, uti quaedam soli quoque obstant, sed non minus illam impediunt, quam illum. Falsus itaque est qui sapientem parum prospero corpore usum nec miserum esse, nec beatum dicat; ideoque in medio constitutum. Nec in beatitatem tempus aliquid potest: non intenditur virtus, ergo ne beata quidem vita, quae ex virtute est. Non quo longior, sed quo melior et honestior vita sit, quaeri debet. Non solum Diis virtus et beata vita contingit, sed no-

bis quoque contingere potest; atque ideo ad similitudinem Deorum accedere debemus, quorum socii et membra sumus.
Conferas Senecae libellum De Vita Beata.

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

Puto, inter me teque conveniet, externa corpori acquiri, corpus in honorem animi coli; in animo esse partes ministras, per quas movemur alimurque, propter ipsum principale nobis datas. In hoc principali est aliquid irrationale, est et rationale. Illud huic servit; hoc unum est, quod alio non refertur, sed omnia ad se perfert. Nam illa quoque divina ratio omnibus praeposita est, ipsa sub nullo est; et haec autem nostra eadem est, quae ex illa est. Si de hoc inter nos 2
convenit, sequitur ut de illo quoque conveniat, in hoc uno positam esse beatam vitam, ut in nobis ratio perfecta sit. Haec enim sola non submittit animum; stat contra fortunam; in quolibet rerum habitu securos servat. Id autem unum bonum est, quod nunquam defringitur. Is est, inquam, beatus, quem nulla res minorem facit; tenet summa, et ne ulli quidem,

Externa corpori. In usum corporis omnia, quae fortuita sunt, v. c. valetudo, opes, τὰ οὐκ ἐφ' ἡμῖν, non nostra, aliena, acquiri. *Rahk.*

Partes ministras. I. quae famulentur, ancilleturque rationi, sensus facultas loquendi quaerendique, atque *principale*, τὸ ἡγεμονικὸν (sensus internus), quod dividitur, in partem *rationalem*, i. facultatem cogitandi et colligendi, et in partem *irrationalem*, quae in affectibus et concupiscentia posita est. Ita Io. Stobaeus Eclog. P. I. tom. II, p. 878 Heer. Cf. Lipsii Physiol. stoic. III, c. 17. *R.*

Nam illa... ratio... quae ex illa est. Int. nam sicut divina ratio qua mundus regitur nulli subiecta est; sic ratio nostra, quae originem ab illa divina trahit, se habet.

Quae ex illa. Sic *a. c. R. A.* Vulgo *quia ex illa.* Schw.

Securos servat. Vnice probavi hoc, quod servatum in cod. Pal. 4. Vulgo olim *servata servat* ex Erasmi ing. quum vario aberrassent veteres libri, *servatus servat*, *servitus servit*, *servitus servat* quod postremum habet ms. *a.* cum Pal. 1 et 3. *Se virtus servat* ora Col. quod adoptavit Ruhk.

nisi sibi, est innixus: nam qui aliquo auxilio susti-
3 netur, potest cadere. Si aliter est, incipient multum
in nobis valere non nostra. Quis autem vult constare
fortuna, aut quis se prudens ob aliena miratur? Quid
est beata vita? securitas et perpetua tranquillitas.
Hanc dabit animi magnitudo; dabit constantia bene
iudicati tenax. Ad haec quomodo pervenitur? si ve-
ritas tota perspecta est; si servatus est in rebus agen-
dis ordo, modus, decor, innoxia voluntas ac benigna,
intenta rationi, nec unquam ab illa recedens, ama-
4 bilis simul, mirabilisque. Denique, ut breviter tibi
formulam scribam, talis animus esse sapientis viri
debet, qualis Deum deceat. Quid potest desiderare
is, cui omnia honesta contingunt? Nam si possunt
aliquid non honesta conferre ad optimum statum, in
his erit beata vita sine quibus non est. Et quid stul-
tius turpiusve, quam bonum rationalis animi ex ir-
rationalibus nectere!

Quidam tamen augeri summum bonum iudicant,

Schw. — Gronov. emend. *in quolibet rerum habitu se rectam servat*, h. e. et integram et nesciam flecti. Equidem expectabam h. l. libertatis mentionem. *Ruhk.*

Quis autem vult constare fortuna? I. dependere ab externis fortuitisque. *Ruhk.*

Quid est vita beata... Deum deceat. Similia saepe inculcant noster et reliqui Stoici. Cf. Senec. de Constant. Sap. c. 8. *Ruhk.*

Veritas, ἀλήθεια. Ep. LXXIV, 28: *Beatum sine scientia divinorum humanorumque non potest effici.* Cf. M. Antonin. II, 16; III, 6; V, 9. *Ruhk.*

Decor, κοσμιότης, i. scientia honestarum et turpium motionum. Stob. II, 7, p. 106. Spectant haec ad prudentiam, temperantiam rel. Est itaque τὸ καλὸν (Ep. LXVI, 16), naturae atque dignitati hominis conveniens. Diog. Laërt. VII, 101. *Ruhk.*

Non honesta, ἀδιάφορα, e. c. vita, opes, pulchritudo, nobilitas rel. Cf. Ep. LXVI, LXVII, 5. LXXIV, 1, etc. *Ruhk.*

Sine quibus non est. Cum quibus non est ed. Ruhk. a Gronovii membr. invitis aliis omnibus. *Schw.* — Sensus est: si admitteretur *non honesta* ad optimum statum conferre, dicendum esset beatam vitam in his esse, ex his constare, sine quibus (admissa hypothesi) non esse posset, nempe ex *non honestis*; sed quid stultius, etc.

quia parum plenum sit, fortuitis repugnantibus. Antipater quoque, inter magnos sectae huius auctores, «aliquid se tribuere dixit externis, sed exiguum admodum.» Vides autem quale sit, die non esse contentum, nisi aliquis igniculus alluxerit? Quod potest in hac claritate solis habere scintilla momentum? Si non es sola honestate contentus, necesse est aut quietem adiici velis, quam ἀοχλησίαν vocant Graeci, aut voluptatem. Horum alterum utcumque recipi potest; 5
6 vacat enim animus molestia, liber ad inspectum universi, nihilque illum avocat a contemplatione naturae: alterum illud, voluptas, bonum pecoris est. Adiicimus rationali irrationale, honesto inhonestum. (Magnam voluptatem) facit titillatio corporis: quid ergo dubitatis dicere, bene esse homini, si palato bene est? Et hunc tu, non dico inter viros numeras, sed inter homines, cuius summum bonum saporibus, et coloribus, et sonis constat? Excedat ex hoc anima- 7

Parum plenum sit, fortuitis repugnantibus. Iot. quum quaecumque ex fortuna pendent, repugnent, obstent, quominus plenum sit.

Antipater. Cf. ad Ep. LXXXVII, 34, ubi Antipater vel non clare opinionem suam diversam exprompsit; nam discessit a veteribus, qui omnino sine externis vitam beatam constare dicebant: vel noster eius scripta nonnisi ex aliorum auctorum mentione cognoverat. *Ruhk.*

Ἀοχλησίαν. Sic satis perspicua (sola terminatione excepta) ms. *a.* idque ipsum haud obscure debuerat ms. *c.* Vocab. miris modis ab aliis deformatum, aut ex coniect. correctum, ut πανσοιλήν ab Erasm. ἡσυχίαν a Mur. Sonat autem ἀοχλησία latine *vacuitatem molestiorum*, ut mox ipse Seneca interpretatur. Graecum vocab. habes etiam apud Sextum Empir. Pyrrh. I, 10. *Schw.*

Inspectum. Dedere mss. *a. c.* et ed. *A.* Vulgo *conspectum.* Schw.

(Magnam voluptatem) facit titillatio corporis. Verbis ex coniect. correctis uncos circumdedi. *Magnam vitam facit* vulgo, ex Moreti emend. *Magno vitam facit* edd. vett. et ms. c. *Magne vitam facit* ms. *a.* Equidem non dubito, *vitam* ex vocabulo *voluptatem* compendiose scripto originem traxisse. Tum vero, ut ad vocem *magno* intercidisse *pusillum* coniectaverat Erasmus, sic ego suspicatus sum in hunc fere modum scripsisse Senecam, *honestum inhonesto, magno vile. Voluptatem facit* etc. *S.* — Epicureos tangit, quos in propria felicitate promovenda atque evehenda virtutem ideoque vitam beatam po-

lium numero pulcherrimo, ac Diis secundo; mutis aggregetur, animal pabulo laetum! Irrationalis pars animi duas habet partes: alteram animosam, ambitiosam, impotentem, positam in affectionibus; alteram humilem, languidam, voluptatibus deditam. Illam effraenatam, meliorem tamen, certe fortiorem ac digniorem viro, reliquerunt; hanc necessariam beatae
8 vitae putaverunt, innervem et abiectam. Huic rationem servire iusserunt, et fecerunt animalis generosissimi bonum, demissum et ignobile; praeterea mixtum, portentosumque, et ex diversis ac male congruentibus membris. Nam, ut ait Virgilius noster, in *Scylla*,

Prima hominis facies, et pulchro pectore virgo
Pube tenus; postrema immani corpore pistrix,
Delphinum caudas utero commissa luporum.

Huic tamen Scyllae fera animalia iuncta sunt, hor-

nuisse constat. Cf. de Vita Beata 5, 4. *Ruhk.*

Ac Diis secundo. Imo, *a Diis secundo*, sicut dicimus *secundus a rege*, et similia. *Schw.*

Pabulo laetum. Sic omnes mss. ante Gronov. *pabulo natum*. Ruhk.

Irrationalis pars animi.... deditum. Altera est affectionibus dedita, τὸ θυμικὸν, irascens, animosum illud et irritabile; aliter τὸ παθητικόν: altera est concupiscens, τὸ ἐπιθυμητικόν. Cf. ad §. 1. *Ruhk.*

Reliquerunt. Qui? nempe Epicurei: et de iis loquitur. Illi, inquit, relicto τῷ θυμοειδεῖ, solum ἐπιθυμητικὸν sunt secuti. *Lips.*

Inervem. Vulgo *enervem*. Schw.

Ac male congruentibus. Ex coniect. correxi. Olim *animalium congruentibus* ex Erasmi coniect. *Animalis congr.* mss. *a.* et *c.* *Animalibus congr.* edit. *R. A.* *Animalium incongr.* ed. Matt. *Schw.* — Ruhk. edidit *animalis non congr.* Mss. omnes, inquit, *animalis: non* inserui sententia poscente: nam mirum portentosumque est, diversa animalium membra tamen congruere. Gronov. emend. vel, *ex diversis uni discongruentibus membris*, vel, *ex diverso animali congr.* i. e. ei quod homini diversum vel oppositum est, nempe muto et irrationali. *Ruhk.*

In Scylla.... luporum. Virgilii versus exstant in Aen. III, 426 sqq. *In Scylla* i. in loco de Scylla, aut potius iungenda sunt *in Scylla prima h. f.* iudice Heynio Prooem. in Cirin. *Ruhk.*

renda, velocia: at isti Sapientiam ex quibusdam com-
posuere portentis? « Prima hominis pars est ipsa 9
virtus: huic committitur inutilis caro, et fluida, et
receptandis tantum cibis habilis, » ut ait Posidonius.
Virtus illa divina in lubricum desinit, et superioribus
partibus venerandis atque caelestibus animal iners
ac marcidum attexitur. Illa, utcumque alta, quies
nihil quidem ipsa praestabat animo, sed impedimenta
removebat; voluptas ultro dissolvit, et omne robur
emollit. Quae invenietur tam discors inter se iunctu-
ra corporum? Fortissimae rei inertissima adstruitur; 10
severissimae parum seria; sanctissimae intemperans
usque ad incesta.

Quid ergo, inquit, si virtutem nihil impeditura sit
bona valetudo, et quies, et dolorum vacatio; non pe-
tes illas? — Quidni petam? non quia bona sunt,
sed quia secundum naturam sunt, et quia bono a me
iudicio sumentur. Quod erit tunc in illis bonum?
hoc unum; bene eligi. Nam quum vestem, qualem 11
decet, sumo, quum ambulo ut oportet, quum coeno
quemadmodum debeo; non coena, aut ambulatio,
aut vestis bona sunt, sed meum in his propositum,

Velocia) *Volatilia* habet sola ed. *A*. *Ferocia* suspicatus eram; sed *veloci* opponi potuit *iners* quod infra. *Schw*.

Inutilis. Sic dedit Erasmus et mss. Gruteri; Muretus dederat *futilis*. R.

In lubricum desinit. Horatius Art. Poët. initio: *Desinit in piscem mulier formosa superne*.

Illa, utcumque alta, quies. De qua vid. §. 6, 7.

Usque ad incesta. Quod mss. et editio vetus male praebent u. *a*. *ingesta*. Erasm. et Muret.: *ad indigesta*. Ruhk.

Quid ergo? inquit. Epicureus. Sermo est de adiaphoris s. mediis, quae bona fiunt electione, mala autem reiectione nostra. Confer. Epist. LXVI, 4, et argumentum illi epistolae praefixum. *Ruhk*.

Illas, non *illa*, *a*. *c*. *R* *A*. Schw.

Sumentur. Sic *a*. *c*. *A*. Vulgo *sumuntur*. Schw. — Hoc stoicum, in adiaphoris, sive mediis *eligere* et *sumere* quae sunt secundum naturam. Ipsa bona non sunt; sed iudicium tale bonum. Nos in Manud. lib. II, Dissert. XXIII. *Lips*.

servantis in quaque re rationi convenientem modum. Etiam nunc adiiciam: mundae vestis electio appetenda est homini; natura enim homo mundum et ele-
12 gans animal est. Itaque non est bonum per se munda vestis, sed mundae vestis electio; quia non in re bonum est, sed in electione, qua actiones nostrae honestae sunt, non ipsa quae aguntur. Quod de veste dixi, idem me dicere de corpore existima. Nam hoc quoque natura, ut quamdam vestem, animo circumdedit; velamentum eius est. Quis autem unquam vestimenta aestimavit arcula? Nec bonum nec malum
13 vagina gladium fecit. Ergo de corpore quoque idem tibi respondeo; sumpturum quidem me, si detur electio, et sanitatem et vires; bonum autem futurum iudicium de illis meum, non ipsa.

« Est quidem, inquit, Sapiens beatus; summum tamen illud bonum non consequitur, nisi illi et na-

Servantis. Sic omnes mss. palat. et Gron. etc. Genitivum e pronom. possessivo oriri nunc satis nota res est. Aulca *servandi.* Ruhk.

Qua. Pro vulgato *qua*, Schw. dat *quali*, quod praebent mss. *a. c. A. Quia* est ed. *R.*

Arcula. In qua reconduntur et asservantur. Cf. De Tranquill. I, 3, 8 *R.*

Fecit. Sic ms. *a.* Alii *facit* cum vulgg. edd. *Schw.*

Inquit. Adversarios academicus et peripateticus: quippe qui contendunt, a virtute quidem beatitatem esse, sed non plenam et summam, nisi externa etiam accedant, quae *naturalia instrumenta* s. *bona* vocant. Cic. Tusc. Q. V, 8, 16 sqq. Stoici tamen haec non bona corporis appellant, sed neutra, media, interiecta, creberrime indifferentia: de quibus et cum Pyrrhonis asseclis disputaverunt, omnia, quae Stoici de virtute, vitio, bono etc. posuerunt, labefactantibus. Usum habent *commoda* s. producta, non utilitatem s. bonum; sumuntur quidem, sed non expetuntur: sint apud nos, sed ita ut meminerimus, extra nos esse, i. extra animum, primam et paene totam nostri partem. Bona illa sunt vera, quae ratio dat; caetera tantum opinione sunt bona. Epist. LXXIV, 16. Lipsii Manud. II, 23. Stoici itaque contendebant iure, beatissimum esse posse et debere, etiamsi his naturalibus bonis s. commodis destituatur, nec miserum, etiamsi sit sub incommodis, s. iis quae fugienda sint. *R.* — De illa rerum divisione in *reiecta*, *sumenda* etc., cf. Cic. Acad. I ubi plura Goreuz hac de re.

Consequitur, ms. *a. Sequitur* c. *R. A. Assequitur* vulgo. *S.*

turalia instrumenta respondeant. Ita miser quidem esse, qui virtutem habet, non potest: beatissimus autem non est, qui naturalibus bonis destituitur, ut valetudine, ut membrorum integritate. » — Quod in- 14
credibilius videtur, id concedis, aliquem in maximis et continuis doloribus non esse miserum, esse etiam beatum; quod levius est, negas beatissimum esse. Atqui, si potest virtus efficere, ne miser aliquis sit, facilius efficiet, ut beatissimus sit: minus enim intervalli a beato ad beatissimum restat, quam a misero ad beatum. An, quae res tantum valet, ut ereptum calamitatibus inter beatos locet, non potest adiicere quod superest, ut beatissimum faciat? in summo deficit clivo? Commoda sunt in vita, et incommoda; 15
utraque extra nos. Si non est miser vir bonus, quamvis omnibus prematur incommodis; quomodo non est beatissimus, si aliquibus comodis deficitur? Nam quemadmodum incommodorum onere usque ad miserum non deprimitur, sic commodorum inopia non deducitur a beatissimo; sed tam sine commodis beatissimus est, quam non est sub incommodis miser: aut potest illi eripi bonum suum, si potest minui. Paulo 16
ante dicebam, igniculum nihil conferre lumini solis; claritate enim eius, quidquid sine illo luceret, absconditur. — « Sed quaedam, inquit, soli quoque ob-

Vt membrorum, ms. *a.* et ed. *A.* Volgo *et membr.* S.

Non est beatissimus, si. Sic libri nostri. Vulgo *non beatissimus, et si* etc. *S.*

Aut potest illi eripi. Sic recte libri vett. Vulgo *annon* ex Erasmi coniect. *S.*

Paulo... diceb. Sopra, § 5. Quum Stoicis virtus abstracti loco sit, atque cum ratione perfecta conveniat, responsio repellit obiectionem, quam vide Ep. LXXIV, 16. LXVI, 7 et 19. Cic. de Fin. III, 14, ubi eadem imagine et caeteros Stoicos ad illustrandam hanc doctrinam usos esse patet. *R.*

Quidquid sine illo luceret, ms. *a.* Vulgo *quidquid sine eo lucet*. S.

stant.» —At solis vis et lux integra est, etiam inter
opposita; et, quamvis aliquid interiacet, quod nos
prohibeat eius aspectu, in opere est, cursu suo fer-
tur. Quoties inter nubila luxit, non est sereno minor,
ne tardior quidem; quoniam multum interest, utrum
17 aliquid obstet tantum, an impediat. Eodem modo
Virtuti opposita nihil detrahunt. Non est minor, sed
minus fulget: nobis forsitan non aeque apparet ac ni-
tet; sibi eadem est, et, more solis obscuri, in occulto
vim suam exercet. Hoc itaque adversus Virtutem
possunt calamitates, et damna, et iniuriae, quod ad-
versus solem potest nebula.

Invenitur qui dicat, Sapientem corpore parum pro-
spero usum, nec miserum esse, nec beatum. Hic
quoque fallitur: exaequat enim fortuita virtutibus,
et tantumdem tribuit honestis, quantum honestate
18 carentibus. Quid autem foedius, quid indignius,
quam comparari veneranda contemptis? Veneranda
enim sunt, iustitia, pietas, fides, fortitudo, pru-
dentia: e contrario vilia sunt, quae saepe contingunt
pleniora vilissimis, crus solidum, et lacertus, et den-
tes, et horum sanitas firmitasque. Deinde si sapiens,
cui corpus molestum est, nec miser habebitur, nec
beatus, sed medio relinquetur; vita quoque eius nec
19 appetenda erit, nec fugienda. Quid autem tam absur-

Interiacet. dederunt *a. c. R. A.* Vulgo *interiaceat.* Schw.

Sereno minor. Subaudi *sole* sereno: id est, non est minor quam sol idem, quum fertur per coelum serenum.

Eodem modo..... detrahunt. Noli putare hic notiones commutari: nam quae de virtute valent, praedicantur quoque de beatitudine, quippe quae ex virtute est. *Ruhk.*

Invenitur.... nec beatum. Academicorum al. sententia haec fuit, uti supra vidimus. *Ruhk.*

Exaequat....fortuita virtutibus. Qui enim contendit iam posse fortuitis hominem beatitudine orbari, quam virtute beatum effici.

Comparari, *a. c. A.* Vulgo *comparare.* Schw.

Sed medio relinquetur. Sic mss *a. c. R. A.* et mss. Gruteri; nec vero

dum, quam sapientis vitam appetendam non esse?
aut quid tam extra fidem, quam esse aliquam vitam
nec appetendam, nec fugiendam? Deinde, si damna
corporis miserum non faciunt, beatum esse patiun-
tur. Nam quibus potentia non est in peiorem trans-
ferendi statum, ne interpellandi quidem optimum. —
« Frigidum, inquit, aliquid, et calidum novimus;
inter utrumque tepidum est: sic aliquis beatus est,
aliquis miser; aliquis nec miser, nec beatus. » —
Volo hanc contra nos positam imaginem excutere. Si 20
tepido illi plus frigidi ingessero, fiet frigidum; si
plus calidi affudero, fiet novissime calidum. At huic,
nec misero nec beato, quantumcumque ad miserias
adiecero, miser non erit, quemadmodum dicitis:
ergo imago ista dissimilis est. Deinde trado tibi ho-
minem nec miserum nec beatum: huic adiicio caeci-
tatem, non fit miser; adiicio debilitatem, non fit miser;
adiicio dolores continuos et graves, miser non fit. Quem 21
tam multa mala in miseram vitam non transferunt, ne
ex beata quidem educunt. Si non potest, ut dicitis, sa-
piens ex beato in miserum decidere, non potest in non
beatum. Quare enim, qui illa coepit, alicubi subsistat?
Quae res illum non patitur ad imum devolvi, retinet in
summo. Quidni non possit beata vita rescindi? ne

spernendum est vulgatum, *sed in med. rel.* Schw.

Frigidum, inquit.... nec beatus. Inprimis Aristotelicorum hanc esse obiectionem patet. *Ruhk.*

Qui illa (illà, cum circumflexa nota) *coepit, alicubi subsistat?* Sic vett. libri omnes. I. e. qui ea via incedere coepit, scil. qui ex beato coepit decidere in non beatum. Vulgo *qui labi coepit*, ex ing. Mur. *S.* — Cur desinet decrescere beatitudo, semper crescentibus malis, si id semel mala potuerunt, ut beatitudinem minuerent.

Quae res.... in summo. Idem quod impedit ne miser fiat, ne ad imum infelicitatis devolvatur idem impedit, quum summa fruitur beatitudine, ne quid illi detrahatur, ne ex hoc apice beatae vitae amoveatur.

Quidni.... rescindi? Obiectio Academicorum esse videtur et Peripateticorum. *Ruhk.*

remitti quidem potest: et ideo virtus ad illam per se ipsa satis est. — « Quid ergo? inquit, Sapiens non est beatior, qui diutius vixit, quem nullus avocavit dolor, quam ille, qui cum mala fortuna sem-
22 per luctatus est? » — Responde mihi: Numquid et melior est, et honestior? si haec non sunt, ne beatior quidem est. Rectius vivat oportet, ut beatius vivat: si rectius non potest, ne beatius quidem. Non intenditur virtus; ergo ne beata quidem vita, quae ex virtute est. Virtus enim tantum bonum est, ut istas accessiones minutas non sentiat, brevitatem aevi, et dolorem, et corporis varias offensiones. Nam
23 voluptas non est digna, ad quam respiciat. Quid est in virtute praecipuum? futuro non indigere, nec dies suos computare: in quantulo libet tempore bona aeterna consummat.

Incredibilia nobis haec videntur, et supra humanam naturam excurrentia: maiestatem enim eius ex nostra imbecillitate metimur, et vitiis nostris nomen virtutis imponimus. Quid porro, non aeque incredibile videtur, aliquem in summis cruciatibus positum, dicere: Beatus sum? Atqui haec vox in ipsa
24 officina voluptatis audita est. Beatissimum, inquit, hunc et ultimum diem ago, Epicurus, quum illum

Quid ergo? luctatus est? Et haec est obiectio Academiae et Lycei. Cf. Lipsii Manud. III, 3. *Ruhk.*

In quantulo libet tempore bona aeterna consummat. Sic ms. *a.* cum aliis. *S.* — Quae lect. per se optime intelligitur. Vulgo *in quantolibet tempore aeterna consummare.* Hanc lectionem invenerat Gronov. in mss. et recepit. Quam Ruhkopf. sic, nec satis lucide, interpretatur: in quantolibet tempore ad aeternitatem pervenire, vel certe illa, quae aeterna sunt, nempe vera et unica bona perficere ac maturare, ad quod in aliis temporis intervalla requiruntur. Antea: *in quantolibet tempore bona aeterna consummat.*

Epicurus. Cf. ad Ep. LXVI, 17, 18. Sunt haec desumpta ex Epistola Hermacho missa, quae exstat ap. Diog. Laërt. X, 22, versa in latinum sermonem ap. Ciceron. de Fin. II, 30: *Epicurus Hermaco Salut. d. Quum*

hinc urinae difficultas torqueret, hinc insanabilis
exulcerati dolor ventris. Quare ergo incredibilia ista
sint apud eos, qui virtutem colunt; quum apud eos
quoque reperiantur, apud quos voluptas impera-
vit? Hi quoque degeneres, et humillimae mentis,
aiunt, in summis doloribus, in summis calamitatibus,
sapientem nec miserum futurum, nec beatum. Atqui
hoc quoque incredibile est, imo incredibilius. Non 25
video enim, quomodo non in infimum agatur e fa-
stigio suo deiecta virtus. Aut beatum praestare debet;
aut, si ab hoc depulsa est, non prohibebit fieri mi-
serum. Stans non potest mitti; aut vincatur oportet,
aut vincat. — « Diis, inquit, immortalibus solis et
virtus, et beata vita contigit; nobis umbra quaedam
illorum bonorum et similitudo: accedimus ad illa,
non pervenimus. » — Ratio vero Diis hominibusque
communis est; haec in illis consummata est, in nobis
consummabilis. Sed ad desperationem nos vitia no- 26
stra perducunt. Nam ille alter secundus est ut aliquis
parum constans ad custodienda optima, cuius iudi-
cium labat etiam nunc et incertum est. Desiderat ocu-

ageremus vitae beatum et eumdem supremum diem, scribebamus haec. Tanti autem morbi aderant vesicae et viscerum, ut nihil ad eorum magnitudinem possit accedere etc. Ruhk.

Stans (scil. in acie) *non potest mitti.* Sic recte ms. *a.* et Lipsii cod. Inepte vulgo, *non potest vinci*, cum c. *R. A. Schw.* — Int.: qui in proelio contra hostium lacessentium assultus stetit, non potest dimitti a proelio et relinqui ab assultantibus: oportet aut illum deiici, aut ab eo hostes.

Diis, inquit. Acad. et Peripatet. *R.*

Secundus est ut (i. sicut) etc. Perperam omissum verbum *est* in ed. Mur. et sqq. *S.* — *Ille alter secundus*, i. e. ille nondum perfectus in sapientia. Solet passim distinguere Seneca virum perfectum a tolerabili, et imperfecto, et proficienti (Ep. XVI, I. LVII, 2. XCIV, 47); illum, quem et sapientem et bonum vocat, qui ad summum gradum virtutis ac vitae beatae pervenit; hunc, quem vocat *secundum*, qui multum profecit, necdum tamen apicem consecutus est, nondum veritatem perspexit, atque contemptum externorum nondum induit. *Gron.*

Desiderat. Sic vulgo. Schweigh. dat *desideret*, ex suis mss.

lorum atque aurium sensum, bonam valetudinem, et non foedum aspectum corporis, et habitu manen-
27 tem suo, aetatis praeterea longius spatium; per hanc potest non poenitenda agitare? Imperfecto viro huic malitiae vis quaedam inest: quia animum habet mobilem, ad prava illum agit haerens malitia, et ea agitata abest de bono. Non est adhuc bonus, sed in bonum fingitur; cuicumque autem deest aliquid ad bonum, malus est.

Sed, si cui virtus animusque in corpore praesens,

28 hic Deos aequat; illo tendit, originis suae memor. Nemo improbe eo conatur ascendere, unde descenderat. Quid est autem, cur non existimes in eo divini aliquid exsistere, qui Dei pars est? Totum hoc, quo continemur, et unum est, et Deus: et socii sumus eius, et membra. Capax est noster animus; perfertur illo, si vitia non deprimant. Quemadmodum cor-

Aurium sensum, bonam valetudinem. Sic vulgo olim, cum *a. c. R. A. Aurium caeterarumque sensuum bonam valetudinem* ed. Ruhk. cum Pal. sec. Col. et ms. Gron. *S.*

Spatium.... agitare? Imperf. Nos interrogationis punctum de nostra posuimus post *non poenitenda agitare*, quo haec sententia cum sequentibus melius haereret. Caeterum totus locus, a verbis *nam ille alter*, ita obscurus et ab editoribus vexatus est at aliquid deesse facile crediderimus. Ruhk. Totum hunc locum sic edidit puncto maximo post *spatium* interpungens. *Per hanc potest non poenitenda agitare: at imperfecto viro huic malitiae vis quaedam inest, qua animum habet mobilem: ad prava illum agit haerens malitia* etc. In his, inquit, constituendis sequor et Grut. et Gronovium: nisi quod huius emendationem: *Per hunc: potest...* non necessariam putem. Aalea: ut *in imperfecta viro. Huic.... mobilem ad prava. Ille agit carens malitia:* quae seorsum carebant. *Ruhk. — Imperfecto viro huic.* Sic *a.* et *R.* Sed fortasse non male. *Vt imperfecto vira, huic* etc. ms. *c.* et ed. *A.* Tum infra *quia*, non *qua*, *a. c. R. A.* Eademque linea *ad prava illum agit haerens malitia* recte ed. Ruhk. cum ms. Siculo Mur. *Schw.*

Ea agitata abest de bona. Sic dedere libri vett. ubi vulgo *ea agitatia abest a bono.* Schw.

Praesens. Versus Virgil. est Aen. V, 363; sed leg. *pectore.*

Quid est.... membra. Stoicum hae

porum nostrorum habitus erigitur, et spectat in caelum: ita animus, cui, in quantum vult, licet porrigi, in hoc a natura rerum formatus est, ut paria Diis velit, et sic utatur suis viribus, ac se in spatium suum extendat. Non aliena via ad summa nititur; 29
magnus erat labor, ire in caelum: redit! in hoc iter natus est. Vadit audacter, contemptor omnium; nec ad pecuniam respicit: aurum argentumque, illis, in quibus iacuere, tenebris dignissima, non ab hoc aestimat splendore, quo imperitorum verberant oculos, sed a vetere coeno, ex quo illa secrevit cupidi-

dogma saepe iam vidimus. Multus est in eo exeutiendo Lipsius Physiol. st. I, 8. *Ruhk.*

Et sic utatur. Sic vulgo. Schw. nimio mutationum abreptus studio in textum recepit *etsi utatur* quod dant *a. c. A.*

Non aliena via ad summa nititur. Sic mss. *a.* e. cum ed. *A.* et Ven. nisi quod *aliena vita* habent *a.* e. et *aliena vi* ed. Ven. Nos *via* ex facili coniect. correximus. Vulgo, *Nam si aliena vi ad summa niteretur* ex Erasmi maxime coniect. *S.*

In hoc iter natus est. Primam voculam ex coniect. correxi; nam perperam *cui* (sic) *hoc iter natus est* dabat ms. *a.* Tum alii, *cum hoc iter ad quod natus est.* Denique vulgo, *quum hoc iter natus est.* Schw.

Contemptor. Vulgo *et contemptor*, assuta inutili copula. *Schw.*

Aurum argentumque. vulgo ex ed. *R.* Sed *aurumque et argentum a.* e. *A.* Schw.

Illis, in quibus iacuere, tenebris dignissima. Sic et Horatius lib. III, Od. III: *Aurum irrepertum et sic melius situm, Dum terra celat spernere fortior, Quam cogere humanos in usus Omne sacrum rapiente dextra.*

Non ab hoc aestimat splendore. Sic perspecte Rubenius apud Gron. partim a veteribus libris partim e coniectura. Veteres edd. et scripti, *non ad hoc aestimat splendor*; *splendorem* ms. *a.* Pal. 1, 2 et Col. *Splendore* Pal. 4. Vulgo *ad hunc aestimat splendorem*, ex Gruteri coniectura. *Schw.* — Idem Horatius Carm. II, Od. XXIII: *Regnum et diadema tutum Deferens uni, propriamque laurum, Quisquis ingentes oculo irretorto Spectat acervos*: ubi Mitscherlich nostro loco bene usus est. *Ruhk.*

Sed a vetere coeno, ex quo, etc. Scriptura haec, quae Rubenii debetur ingenio, haud dubio latebat sub ista vetere, *sed avertere celo*, quam offert ms. c. a qua parum abeunt ms. *a.* et ed. *A. sed avertero caelo*; et ed. *R. sed advertere celo. Scit erui e caeno* dat ed. Lips. et Gron. ex Gruteri coniect. *et averterunt a caelo* ed. Ven. Er. et Mur. quod revocavit Ruhk. *Schw.* — Sic Ruhkopfius suam explicat lectionem: ex quo tempore cupiditas nostra secrevit aurum argentumque atque effodit, illa averterunt

tas nostra et effodit. Scit, inquam, aliubi positas esse divitias, quam quo congeruntur; animum im-
30 pleri debere, non arcam. Hunc imponere dominio rerum omnium licet, hunc in possessionem rerum naturae inducere, ut sua Orientis Occidentisque terminis finiat, Deorumque ritu cuncta possideat; quum opibus suis divites superne despiciat, quorum nemo, tam suo laetus est, quam tristis alieno. Quum se in hanc sublimitatem tulit, corporis quoque, velut oneris necessarii, non amator, sed procurator est; nec
31 se illi, cui impositus est, subiicit. Nemo liber est, qui corpori servit. Nam ut alios dominos, quos nimia pro illo sollicitudo invenit, transeas, ipsius morosum imperium delicatumque est. Ab hoc, modo aequo animo exit, modo magno prosilit; nec, quis deinde reliquiis eius futurus sit exitus, quaerit. Sed, ut ex barba capillos detonsos negligimus; ita ille divinus animus egressurus hominem, quo receptaculum suum conferatur, ignis illud exurat, an terra contegat, an

nostros animos a caelo, unde originem ducimus etc.

Aliubi. Ms. *a.* et sic constanter pro vulgato *alibi.* Perperam *alicubi* ed. *R.* Schw.

Vt sua Orientis Occidentisque terminis finiat. Sic mss. *a. c.* et ed. *A.* nisi quod in ms. *a.* et ed. *A.* perperam *fiat* scribitur, pro *finiat*, quod verbum ms. *c.* compendiose quidem, sed haud dubie, exhibet. Ista scriptura varie ab aliis vel interpolata vel mutata est. *Schw.* — Ruhk. edidit: *Vt suarum* (sc. animi) *possessionum Orientis Occidentisque terminus fiat.* Lectio, ut ait, bona codd. plurimorum et edd. Pincianus autem monuit, scripturam veterem habere et compendiosius et elegantius (sed vereor ut clarius): *ut suae Orientis Occidentisque terminus fiat.* Hinc Muretus hariolatione fecerat: *ut suorum Oriens Occidensque terminus fiat.* R.

Deorumque ritu cuncta possideat. Omnia sapientium esse, αὐτάρκη εἶναι τὸν σοφόν· πάντα γὰρ αὐτοῦ εἶναι τῶν ἄλλων, quatenus oculis et animo usurpet, Cynismi et Stoicismi commune dogma. Lipsius in Manud. III, 11. *R.*

Ab hoc... prosilit. I. vel manet, usque dum naturaliter moriatur, vel sponte exit, vi sibi illata. *Ruhk.*

Nec, quis.... quaerit. Vt Diog. Sinopens. et Anaxagoras apud Cic. Tusc. Q. I. 43. *Ruhk.*

Exurat) *Excludat* mss. *a, c, R. A.* Schw.

ferae distrahant, non magis ad se iudicat pertinere, quam secundas ad editum infantem. Vtrum proiectum 32
aves differant, an consumatur

...... *Canibus data praeda marinis*,

quid ad illum? Qui tunc quoque, quum inter homines est, nullas minas timet; ullasne timebit post mortem minas eorum, quibus usque ad mortem timeri parum est? Non conterret, inquit, me nec uncus, nec proiecti ad contumeliam cadaveris laceratio foeda visuris. Neminem de supremo officio rogo; nulli reliquias meas commendo: ne quis insepultus esset, rerum natura prospexit. Quem saevitia proiecerit, dies condet. Diserte Maecenas ait:

Nec tumulum curo; sepelit natura relictos!

Alte cinctum putes dixisse: habuit enim ingenium et grande et virile, nisi illud secum discinxisset. Vale.

Secundas. Membranas, quibus infans in utero involvitur, editumque in lucem sequuntur: unde secundae. Graecis a simili causa, τὰ ὕστερα. *L.* — Alias et vocantur secundinae. *R.*

Vtrum differant. Huc illuctrahant et deportent. Sic Horat. Ep. v, 99: *Post insepulta membra different lupi Et Esquilinae alites*. Cf. Seneca de Tranq. c. 14. Versus Virgilii Aen. IX, 485 ad parodiam deflexit. *R.*

Quibus...parum est. Tyrannorum, qui in cadavera saeviunt.

Conterret, Lipsius e coni. textui immisit, probante Gronovio. Antea *conteret*. At neque unci est conterere, sed trahere. Et de terrore agitur. — *Non conterret...uncus* quo improbi ac damnati trahebantur ab Hamatrahonibus. Cf. Festus h. v. Seneca de Ira III, 3, 6. *Ruhk.*

Natura prospexit. His paria Lucanus lib. VII in Caesarem, qui insepultos cives in Pharsalia reliquit: *Nil agis hac ira: tabesne cadavera solvat, An rogus, haud refert: placido Natura receptat Cuncta sinu.*

Alte cinctum. I. e. industrium, militarem, patientem laboris: molliculi s. remissi tunicas demiserunt; unde una cum veste et corpore ingenium dissolvit, enervavit et effeminavit. Horat. I, Serm. v, 5: *Hoc iter ignavi divisimus, altius ac nos Praecinctis unum*. Rubk.

Secum discinxisset. I. una cum veste et corpore ingenium dissolvisset. Alii: *illud ipse discinxisset*. At mens ei quidem *secundis cinxisset*: itaque legas etiam cum Grutero *secunda discinxissent*; scilicet res nimis prosperae et fluentes fluxum illum et mollem reddiderunt. *Lips.*

EPISTOLA XCIII.

VITAM NON EX SPATIO, SED EX ACTV METIENDAM.

Querela Lucilii de morte Metronactis philosophi, qui iuvenis obiit, ansam dedit Senecae, ad aequitatem adversus Deum cohortandi et ad obsequium, quod naturae debemus, praestandum. Non multum refert, iuvenis an senex obeas, sed utrum officiis tuis bene functus sis: itaque vita non aetate s. spatio temporis, sed actu metienda est, quae longa est, modo bona fuerit. Accedit quod aetas inter fortuita s. externa est, quum, quamdiu bonus vir sis, in tua potestate sit, et quamdiu ad sapientiam vivas. Cf. Senecae tres Consolationes, quas secundo Volumine exhibuimus.

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

In epistola, qua de morte Metronactis philosophi querebaris, tanquam et potuisset diutius vivere, et debuisset, aequitatem tuam desideravi; quae tibi in omni persona, in omni negotio superest; in una re deest, in qua omnibus. Multos inveni aequos adversus homines; adversus Deos neminem. Obiurgamus quotidie fatum: Quare ille in medio cursu raptus est? quare ille non rapitur? quare senectutem et sibi et
2 aliis gravem extendit? Vtrum, obsecro te, aequius iudicas, te naturae, an tibi parere naturam? Quid autem interest, quam cito exeas, unde utique exeundum est? Non ut diu vivamus, curandum est, sed

Metronactis. Qui Neapoli (philosophiam) docuit et obiit, ut discas ex Epist. LXXVI, 1. *Lips.*

In omni persona, quam geris, munere, officio publico. Cf. Perizon. ad Sanctii Minerv. I, 12, 4 et Ernesti Clav. Cic. h. v. *Ruhk.*

Non ut diu.... satis. Saepe hoc Noster et alii inculcant, e. c. Ep. XXII, 13. LXX, 3: *Non enim vivere bonum*

ut satis. Nam, ut diu vivas, fato opus est; ut satis,
animo. Longa est vita, si plena est: impletur autem,
quum animus sibi bonum suum reddidit, et ad se po-
testatem sui transtulit. Quid illum octoginta anni iu-
vant per inertiam exacti? non vixit iste, sed in vita
moratus est; nec sero mortuus est, sed diu. Octoginta 3
annis vixit! Interest, mortem eius, ex quo die nume-
res. — At ille obiit viridis! — Sed officia boni civis,
boni amici, boni filii, exsecutus est; in nulla parte
cessivit. Licet eius aetas imperfecta sit, vita perfecta
est. Octoginta annis vixit! Imo octoginta annis *fuit*!
nisi forte sic *vixisse* eum dicis, quomodo dicuntur
arbores vivere. Obsecro te, Lucili, hoc agamus, ut,
quemadmodum pretiosa rerum, sic vita nostra non 4
pateat multum, sed multum pendat. Actu illam me-
tiamur, non tempore. Vis scire, quid inter hunc intersit
vegetum contemptoremque fortunae, functum omni-
bus vitae humanae stipendiis, atque in summum bonum
eius evectum, et illum, cui multi anni transmissi
sunt? Alter post mortem quoque est; alter ante mor-
tem periit. Laudemus itaque, et in numero felicium re-

est, sed bene vivere. Et Ep. LXXVII, passim. *Ruhk.*

Longa est vita, si plena est. In hanc sententiam Plutarchus, consol. ad Apollonium: *Non longissima vita optima, sed honestissima.* Et addit: *Neque enim qui plurimum cithara cecinit, aut oravit, aut in navi gubernavit, sed qui bene, commendatur. Bonum autem non est in temporis diuturnitate situm, sed in virtute et decora proportione.* (A Lipsio e graeco versum.)

Non vixit iste. Similis gnome Simonidis, qui interrogatus, quanto tempore vixisset? *Tempus haud multum, inquit, annos vero complures.* Quasi in temporis rationem non veniat, nisi vita bene acta.

Pretiosa rerum. Gemmae et lapides, etc. quae in brevitate pretium habent. *Lips.*

Stipendiis. I. muneribus officiisque: ideoque nactum illud, quod summum est in vita. Allusio ad militiam est manifesta, quam attigit Wernsdorf. Exc. XVIII ad Poët. Lat. min. tom. II, pag. 351. *Ruhk.*

Ante mortem periit. Acumen facile intelligis. Vita nimirum ei proprie non fuit vera, sed quae arboribus est: iam ante esse desiit, quam morte sublatus est. *Ruhk.*

ponamus eum, cui, quantulumcumque temporis contigit, bene collocatum est. Vidit enim veram lucem,
5 non fuit unus e multis: et vixit, et viguit: aliquando sereno usus est; aliquando, ut solet, validi sideris fulgor per nubila emicuit. Quid quaeris, quamdiu vixerit? vixit, ad posteros usque transilivit et se in memoriam dedit.

Nec ideo mihi plures annos accedere recusaverim; nihil tamen mihi ad beatam vitam defuisse dicam, si spatium eius inciditur. Non enim ad eum diem me aptavi, quem ultimum mihi spes avida promiserat;
6 sed nullum non tanquam ultimum aspexi. Quid me interrogas, quando natus sim? an inter iuniores adhuc censear? Habeo meum. Quemadmodum in minore corporis habitu potest homo esse perfectus; sic et in minore temporis modo potest vita esse perfecta. Aetas inter externa est. Quamdiu sim, alienum est; quamdiu vero sum, vir bonus ut sim, meum est. Hoc a me exige, ne velut per tenebras aevum ignobilē emetiar; ut agam vitam, non ut praetervehar.

Quaeris, quod sit amplissimum vitae spatium? Vsque
7 ad Sapientiam vivere! Qui ad illam pervenit, attigit non longissimum finem, sed maximum. Ille vero glorietur audacter, et Diis agat gratias; interque eos sibi

Non fuit unus e multis. Int. unus, ut tam multi sunt, unus e grege hominum.

Et vixit. Ante haec verba, et Lipsius et Ruhk. addunt *et vivit:* nunc in caelo, ait Lipsius; ac male hae voces a vulgatis exsulant. Miramur Schw. in criticis notis de hoc siluisse.

Nihil tamen mihi, a. e. R. A. Aberat vulgo *mihi*. Schw. — *Nihil tamen.... inciditur*. Spectant haec ad dogma stoicum, quod saepius iam vidimus, vitam beatam non magis intendi quam virtutem, unde oriatur, e. c. Ep. XCII, 22. *Ruhk.*

Habeo meum. Id quod mihi assignatum et in potestate mea est. *R.*

Aetas inter externa est. I. fortuita, commoda, sumenda, producta, προηγμένα. *Ruhk.*

Quamdiu vero sum, vir bonus ut sim, meum est. Scripturam hanc e duabus aliis composui. Nimis concise et nullo sensu mss. *a. e.* et ed,

et rerum naturae imputet, quod fuit. Merito enim
imputabit: meliorem illi vitam reddidit, quam acce-
pit. Exemplar boni viri posuit; qualis quantusque
esset, ostendit: si quid adiecisset, fuisset simile prae-
terito. Et tamen, quousque vivimus? Omnium rerum
cognitione frui sumus. Scimus, a quibus principalis 8
natura se attollat; quemadmodum ordinet mundum;
per quas vices annum revocet; quemadmodum omnia,
quae usquam erant, cluserit, et seipsam finem sui fe-
cerit. Scimus, sidera impetu suo vadere: praeter ter-
ram nihil stare, caetera continua velocitate decurrere.
Scimus, quemadmodum solem luna praetereat; quare
tardior velociorem post se relinquat; quomodo lumen
accipiat, aut perdat; quae causa inducat noctem, quae
reducat diem. Illuc eundum est, ubi ista propius aspi- 9

A. quamdiu vero ut sim, meum est. Ed. *R. quamdiu vero ut vir bonus sim,* etc. *Schw.*

Imputet, quod fuit. Sensus postulare videtur, ut intelligas: illud quod se praestitit, nempe virum sapientem.

Si quid adj... simile praet. I. e. quod vitae adiecisset, fuisset simile praeteritae vitae.

Et tamen, quousque vivimus? Omnium rerum etc. Haud satis liquet huius loci sententia. *Interrogandi signum* primus apposuit Muretus, quod delendum videtur, et cum praecedentibus connectenda ista, *omnium rerum* etc. ut hoc fere dixisse intelligatur Philosophus: « Habet quidem » hoc commodi longior vita, ut, » *quousque vivimus*, magis magisque » *fruamur cognitione naturae rerum.* » Nec vero idcirco moleste ferre debemus exitum e vita: *illuc enim* » *eundum est, ubi ista propius aspicias.* » Schw. — Si vero vulgatam interpunct. servaveris, optimus sensus erit: et nos tamen quem ad finem vitam continuare cupimus? omnia novimus quae cognoscenda erant, ita ut longiore vita non opus sit. Sic intelligunt locum Rubk. et *Lagrange.*

Fruiti. Vt vulgo, sic ed. *A. Fructi* ms. *a.* quod et debuerat ms. *c.* in quo vitiose *fracti. Cogitatione functi* ed. *R.* Schw.

A quibus principalis natura. Sola ed. *R. ad quid princ. Principalis* tenent libri omnes, quod defendit Rubk. coll. Cic. N. D. II, 11, 29. Equidem cum Lipsio *principiis* suspicatus eram: sed nil temere mutaverim. Nescio an *principalis natura* h. l. eadem dicatur, quae *summa illa ac pulcherrima omnium natura* appelletur Epist. XCV, scilicet supremus *Deus*, cui subiecti sunt quos *Deos* (plurali numero) appellat Noster. *S.* — *Scimus a quibus principalis* etc. In vita nostra resci-

cias. — Nec hac spe, inquit Sapiens, illo fortius exeo, quod patere mihi ad Deos meos iter iudico. Merui quidem admitti, et iam inter illos fui; animumque illo meum misi, et ad me illi suum miserant. Sed tolli me de medio puta, et post mortem nihil ex homine restare; aeque magnum animum habeo, etiam si nusquam transiturus excedo. — Non tam multis vixit annis, quam potuit! — Et paucorum versuum liber est, et quidem laudandus, atque utilis. Annales Tanusii scis quam ponderosi sint, et quid vocentur.

vimus, quae sint ea, unde illa natura omnia penetrans et regens se attollat: *principalis*, ἡγεμονική, quae ratione perfecta praedita ad illam maiestatem se sustulit. Caeterum dicere haud habeo, utrum modestiam in his, an nimiam istius cognitionis aestimationem mirer. *Ruhk.*

Nec hac spe... iudico. Non illa spes propius ista aspiciendi mihi maiorem fortitudinem dedit e vita exeundi ad *deos meos*, quorum membrum et pars sum. Sed etiamsi totus essem periturus, aeque mortem eam contemneram, postquam defuncto mihi nusquam locus esset. *Ruhk.*

Illo fortius. Vulgo, *inquit sapiens ille, fortius exeo*, cum ms. o. et *R. A.* Placuit *illo fortius exeo*, quod dedit ms. o. sive *eo fortius* intelligas, sive *illo* pro *illuc* accipias, ut saepius alibi; cui dein respondeat quod sequitur, *nusquam transiturus.* Si *ille* h. l. scripsit Seneca, referendum hoc fuerit ad ea quae supra: *ille vero gloriatur audacter*: et vocab. *sapiens* a scholio fuerit interpolatum. *Schw.*

Miserant, a. c. *A.* Vulgo *miserunt.* Schw.

Tanusii recte ms. *a.* Nec aliud debuerant *v. R. A.* in quibus legitur *Tamisii.* Schw. — *Tanusii* praestant codd. et praefert Ger. Io. Vossius de Hist. Lat. I, p. 59 ed. Frcf. Antea: *Tamusii.* Ruhk.

Pond... vocentur. Quod vulgo hic legebatur, *non decori*, aut, quod ex msstis quibusdam (quibus accedit noster c. et ed. *A.*) ascivit Ruhkopf. *non decorosi*, id alienum erat ab hoc loco, ubi vel longus liber, vel brevis erat nominandus. Vnice verum erat *ponderosi*, quod latebat in *nonderosi*, quod habet noster ms. o. cum aliis apud Pinc. Nec vero nobis debetur haec emendatio; nam in eodem ms. o. litteram *p.* ad monstrosam vocem *nonderosi* iam alia manus superne appinxerat. Similiter vero et Cicero *ponderosam epistolam* dixerat, *longam* significans. *Schw.* — Opponit Seneca librum exiguae molis sed utilem: quem cum brevi at laudanda vita comparat Annalibus Tanusii, libro satis amplo sed pravo et deriso, quem comparat cum vita longa at parum utili. Fuit quum arbitrarer, annales Tanusii explicationis esse loco libri paucorum versuum atque utilis. Sed Senecae magis digna videtur ratio, quam secutus sum. *Ruhk.* — In Suetonii Iulio, c. 9, Historia Tanusii

Hoc est vita quorumdam longa, quod Tanusii sequitur Annales. Numquid feliciorem iudicas eum, qui summo die muneris, quam eum, qui medio occiditur? numquid aliquem tam stulte cupidum esse vitae putas, ut iugulari in spoliario, quam in arena malit? Non maiore spatio alter alterum praecedimus. Mors per omnes it: qui occidit, consequitur occisum. Minimum est, de quo sollicitissime agitur. Quid autem ad rem pertinet, quamdiu vites quod evitare non possis? Vale.

Gemini memoratur: nec vero distat, esse istum. *Lipsius.* — *Et quid vocentur*, nempe quod illi Catullianoi: *Annales Volusi*, *cacata charta*. L.

Hoc est vita quorumdam longa, *quod Tanusii*, etc. Sic optime noster ms. c. item ms. *a.* nisi quod hic perperam habeat *et quod Tanus.* Volgo olim, *Haec est... et quod Tan.* quod revocavit Rubk. postquam ex Mureti ing. editum fuisset *Aeque est.... et quod Tan.* Schw. — Intel. vita quorumdam est longa hoc, id est ideo, quod sequitur, imitator annales Tanusii, quod ponderosa et taediosa est.

In spoliario. Pars arenae s. amphitheatri fuit, in qua indui, exui solebant, et laesi ac deinceps inutiles occidi. Ego I Saturn. c. 18. *Lips.* — Sensus est: Vt occidi post proelium, quam in proelio malit.

EPISTOLA XCIV.

AN VTILIA SINT SPECIALIA DE OFFICIIS PRAECEPTA?

An praecepta moralia cuique personae proprie data necessaria sint, hac Epistola inquirit. Nam Aristo stoicus quaestionem negat: quum ille, qui decreta philosophiae s. generalia praecepta intellexerit didiceritque, sibi ipse praecipiat, quid in quaque re faciendum sit 1—3. *Cleanthes contra et universa et cuique personae propria, quae specialia vocamus, utiliter coniungenda esse statuit* —4. *At primum, quod ad Aristonis sententiam attinet, repudiat illa specialia praecepta. Sunt enim nullius utilitatis illa praecepta et regulae, quamdiu menti error offusus est: quo demum discusso apparebit et ultro, quid cuique debeatur officio* — 9. *Deinde non statim ita ad vivum exprimi possunt*

illa praecepta, uti tamen fieri deberet, si actum progerminare et ad eum pertinere oportet, quum praecipiens non in hac ipsa conditione sit, de qua ipsi sermo est —10. *Tum nec manifesta regulis indigent, et obscura ambiguaque probationibus adiuvari debent: itaque illa, per quae probas, satis per se sunt* —13. *Ad haec caput omnium errorum pravis opinionibus et praeiudiciis continetur: quae nonnisi universali Ethica corriguntur* —14. *Denique Ethica specialis incomprehensibile opus est, quum officiorum ambitus immensus sit* —17. *His respondet Seneca: Primum non esse satis, impedimenta, errores rel. amovisse, nisi et statim rectam viam monstraveris* —24. *Deinde non solum docere est propositum regulis, sed ut quae iam didiceris, reminiscaris. Regulae, quae formam sententiarum induunt, aut carmini intexta sunt, hoc assequuntur: excitant animum* —31. *Tum regulae speciales animum nostrum expergefaciunt, et indolem naturalem impellunt diriguntque ad ea, quae, si forte incidant quaedam, facienda sint* —35. *Tandem certus numerus praeceptorum cur non esse possit, haudquaquam clarum est* —37.

Iam quum ab Aristone dicatur, legum et praeceptorum eamdem fere esse conditionem, huic obiectioni ita obviam it, ut dicat, esse quidem hoc concedendum, sed inde non sequi, ea esse inutilia. Si enim consuetudo cum sapiente utilis est, quidni et eius praecepta conducant? —45. *Adhaec praecepta vim praesentem habent in actiones nostras, fiduciam in nobismetipsis firmant* —48.

Supervacua sunt praecepta, obiicitur, quoniam virtus in cognitione et animi habitu cognitionem illam sequendi constat. Respondetur, hoc tantum de sapiente valet, minime vero de imperfecto, qui impelli atque incitari debet, quin etiam in rectam viam dirigi. Sequitur ex his, esse in hac vita illam philosophiam paraeneticam s. praeceptivam necessariam: quare errores et praeiudicia removenda sunt.

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

Eam partem Philosophiae, quae dat propria cuique personae praecepta, nec in universum componit ho-

Eam partem... complexus est. Noster Epist. xcv, ἡ παραινετικὴν, s. praeceptivam appellat hanc partem, quam nos practicam vocare solemus, philosophiam moralem, quae plerumque obligationes imperfectas, quas

minem, sed marito suadet, quomodo se gerat adversus uxorem; patri, quomodo educet liberos; domino, quomodo servos regat; quidam solam receperunt, caeteras quasi extra utilitatem nostram vagantes reliquerunt: tanquam quis possit de parte suadere, nisi qui summam prius totius vitae complexus est. Sed 2
Aristo Stoicus e contrario hanc partem levem existimat, et quae non descendat in pectus usque. Ad illam habentem praecepta plurimum ait proficere ipsa decreta philosophiae constitutionemque summi boni; quam qui bene intellexit ac didicit, quid in quaque re faciendum sit, sibi ipse praecepit. Quemadmodum, qui iaculari discit, destinatum locum captat, et manum format ad dirigenda quae mittit; quum hanc vim ex disciplina et exercitatione percepit, quocum- 3
que vult, illa utitur (didicit enim non hoc aut illud ferire, sed quodcumque voluerit): sic, qui se ad totam vitam instruxit, non desiderat particulatim admoneri, doctus in totum; non enim quomodo cum uxore aut cum filio viveret, sed quomodo bene viveret: in hoc est et quomodo cum uxore ac liberis vivat. Cleanthes utilem quidem iudicat et hanc partem, 4

dicimus, continet, quoniam eae civium arbitrio relinquuntur, nec legibus diserte definiuntur. Instrumentum autem huius philosophiae practicae est Ethica, quae voluntatis emendandae, constituendae et ad bonum dirigendae regulas et rationes docet. *Ruhk.*

Aristo Stoicus. Conf. ad Epist. LXXXXIX, 11. Fortasse haec excerpsit Seneca ex Epist. Aristonis ad Cleanthem, quas solas Aristoni tribuebant (multa alia opera ab aliis ei adscripta excludebant) Panaetius et Sosicrates, teste Diog. Laërt. VII, 163. *Ruhk.*

Ad illam habentem.... summi boni. Locum, misere vulgo deformatum, haud dubie restituimus ex vett. libris, praesertim ex ed. *R.* et ms. *a.* Turbaverat et scribas nonnullos et interpretes pronomen *illam*, quod opponi putaverant ei, quam modo dixerat, *hanc partem*; non autem huic opponitur, sed ad eamdem, quae proxima nominabatur, refertur. *S.* — Vulgo legebatur: *At illam non habentem praecepta, plurimum ait proficere; ipsaque decreta philosophiae, constitutionem esse summi boni.*

Cleanthes utilem, etc. Non verosimile est, epistolarum amoebaearum

sed imbecillam, nisi ab universo fluit, nisi decreta ipsa philosophiae et capita cognovit.

In duas ergo quaestiones locus iste dividitur: Vtrum utilis, an inutilis sit; et an solus virum bonum possit efficere; id est, utrum supervacuus sit, an omnes faciat supervacuos. Qui hanc partem videri volunt supervacuam, hoc aiunt: Si quid oculis oppositum moratur aciem, removendum est: illo quidem obiecto operam perdidit, qui praecepit: « Sic ambulabis, illo manum porriges! » Eodem modo, ubi aliqua res obcaecat animum, et ad officiorum dispiciendum ordinem impedit, nihil agit, qui praecepit: « Sic vives
5 cum patre, sic cum uxore. » Nihil enim proficient praecepta, quamdiu menti error offusus est: si ille discutitur, apparebit quid cuique debeatur officio. Alioquin doces illum, quid sano faciendum sit, non efficis sanum. Pauperi, ut agat divitem,* monstras; hoc quomodo manente paupertate fieri potest? Ostendis esurienti, quid tanquam satur faciat; fixam potius medullis famem detrahe. Idem tibi de omnibus vitiis dico: ipsa removenda sunt; non praecipiendum, quod
6 fieri illis manentibus non potest. Nisi opiniones falsas, quibus laboramus, expuleris; nec avarus, quomodo pecunia utendum sit, exaudiet; nec timidus, quomodo periculosa contemnat. Efficias oportet, ut sciat, pecuniam nec bonum, nec malum esse; ostendas illi miserrimos divites: efficias, ut, quidquid publice ex-

Cleanthis et Aristonis argumenta fuisse posita in disquisitione huius rei. Cleanthes itaque illam philosophiae partem utilem esse dixit. Aristo autem inutilem esse censebat. *Ruhk.*

Vtrum supervacuus sit (illa locus de specialibus praeceptis), *an omnes faciat supervacuos.* Suppl. alios locos, alias scientiae partes.

Qui hanc partem videri volunt, sc. Aristo eiusque asseclae. *Ruhk.*

Illo quidem obiecto. Invitis libris vulgo, *illo non abiecto.* Schw.

Periculosa, *a. q. A.* Vulgo *pericula.* Schw.

pavimus, sciat non esse tam timendum quam fama circumfert, nec dolere quoque, nec mori. Saepe in 7
morte, quam pati lex est, magnum esse solatium, quod ad neminem redit: in dolore pro remedio futuram obstinationem animi, qui levius sibi facit quidquid contumaciter passus est. Optimam doloris esse naturam, quod non potest, nec, qui extenditur, magnus esse; nec qui est magnus, extendi. Omnia fortiter excipienda, quae nobis mundi necessitas imperat. His decretis 8
quum illum in conspectum suae conditionis adduxeris, et cognoverit beatam esse vitam, non quae secundum voluptatem est, sed secundum naturam; quum virtutem unicum bonum hominis adamaverit, turpitudinem solum malum fugerit; reliqua omnia, divitias, honores, bonam valetudinem, vires, imperia, scierit esse mediam partem, nec bonis annumerandam, nec malis: monitorem non desiderabit ad singula, qui dicat: « Sic incede, sic coena! Hoc viro, hoc feminae, hoc marito, hoc caelibi convenit! » Ista enim 9
qui diligentissime monent, ipsi facere non possunt. Haec paedagogus puero, haec avia nepoti praecipit; et, irascendum non esse, magister iracundissimus disputat. Si ludum litterarium intraveris, scies ista,

Nec dolere quoque, nec mori. Int. nec dolorem, nec mortem ipsam tam timenda esse quam fama circumfert.

Ad nem.... redit. Quod mortis dolorem semel tantum pati possumus.

In dolore. Supple *sciat.*

Qui levius sibi facit quidquid cont. passus est. Sic et Horatius Od. xx, lib. I: *Sed levius fit patientia Quidquid corrigere est nefas.*

Excipienda, a. c. *R. A.* non *accipienda*, ut vulgo. *Schw.*

Ista enim... non possunt. Specialia non possumus ex doctrina ista discere, sed ex exemplis, quae videmus et ad quae nos comparamus. Exempla autem praeceptores isti dare non possunt multis ex causis, e. g. quia aetas, conditio, etc. impediunt, quia res, de quibus praecepta dant, saepe mutantur, etc. Sic *paedagogus*, qui est servus, puero libero, sic *avia*, quae est vetula, *nepoti* praecipiunt. *R.*

Si ludum.... praescripto, vulgaria et trita esse ac pueris tantum digna, non qualibet aetate et nullis probationibus adiuta, etc. *Ruhk.* — *In praescripto*, i. e. in gnomis et sententiis

quae ingenti supercilio philosophi iactant, in puerili esse praescripto.

10 Vtrum deinde manifesta, an dubia praecipies? Non desiderant manifesta monitorem; praecipienti dubia non creditur: supervacuum est ergo praecipere. Id adeo sic disce. Si id mones, quod obscurum est et ambiguum, probationibus adiuvandum erit: si probaturus es, illa per quae probas plus valent, satisque per se sunt. « Sic amico utere, sic cive, sic socio! — Quare? — quia iustum est. » Omnia ista mihi *de Iustitia* locus
11 tradit. Illic invenio aequitatem per se expetendam, nec metu nos ad illam cogi, nec mercede conduci; non esse iustum, cui quidquam in hac virtute placet, praeter ipsam. Haec quum persuasi mihi et perbibi, quid ista praecepta proficiunt, quae eruditum docent? Praecepta dare scienti, supervacuum est; nescienti, parum. Audire enim debet, non tantum quid sibi
12 praecipiatur, sed etiam quare. Vtrum, inquam, veras opiniones habenti de bonis malisque sunt necessaria, an non habenti? Qui non habet, nihil a te adiuvabitur; aures eius contraria monitionibus tuis fama

gosa describendae et ediscendae proponuntur. Ita infra: *Pueri ad praescriptum discunt, digiti illorum tenentur*. Praescriptum ergo exemplar. *L.*

Vtrum deinde manifesta. Ruhkopf. *utrum manifesta deinde*: sic, inquit, Pinc. at Grut. mss. omnes. Antea legebatur *utrum manifesta demum*.

Non desiderant manifesta monitorem. Ruhk. qui scripsit *monitores*, interpretatur: non id agnot, ut certa proferant, quasi censuisset vocem *monitores* esse phrasis nominativum. Sensus est: Manifesta non egent monitore ut monstrentur.

Id adeo, i. e. igitur tali modo rem animo complectaris. *Ruhk.*

Perbibi) *Perhibui*, *prohibui*, aberrationes librariorum. *Ruhk.*

Quae eruditum docent. At nobis in eo videtur utilis esse moralis praeceptiva, quod quum omnes consentiant de regula generali ponenda, plurimi saepe de eadem regula applicanda dissentiant. Apud omnes populos semper constitit colendam esse iustitiam: sed aliud aliis iustum saepe visum est: ideo specialia praecepta utilia videntur, ut doceantur homines quomodo iustitiam in variis vitae officiis exerceant.

possedit: qui habet exactum iudicium de fugiendis petendisque, scit quid sibi faciendum sit, etiam te tacente. Tota ergo pars ista philosophiae submoveri potest.

Duo sunt, propter quae delinquimus: aut inest 13
animo pravis opinionibus malitia contracta; aut, etiam si non est falsis occupatus, ad falsa proclivis est, et cito, specie quo non oportet trahente, corrumpitur. Itaque debemus aut percurare mentem aegram, et vitiis liberare; aut vacantem quidem, sed ad peiora pronam, praeoccupare. Vtrumque decreta philosophiae faciunt; ergo tale praecipiendi genus nil agit.

Praeterea, si praecepta singulis damus, incompre- 14
hensibile opus est. Alia enim dare debemus foeneranti, alia colenti agrum, alia negotianti; alia regum amicitias sequenti; alia pares, alia inferiores amaturo. In matrimonio praecipies, quomodo vivat cum uxore aliquis, quam virginem duxit; quomodo cum ea, quae alicuius ante matrimonium cxperta est; quemadmo-

Aures eius.... possedit. I. opinio ab aliis admota ai persuasionem dedit contrariam iais monitionibus, quae itaque nihil proficient. *Ruhk.*

Ad falsa proclivis est. Qaum omnes φαντασίαι (visa, species) per sensus cum animo, quippe qui in nascenta infante cum pura charta comparabatur, communicentur, illi autem neque de bono, neque de malo iudicare possint; recta vel malitia pravis opinionibus (ὑπολήψεσι) contrahi, vel animus ad falsa proclivis esse dicebatur, donec ratio, sine qua nullam bonam est, excoleretur. *R.*

Percurare m. ae. Sic recte codd. neque opus refiogi *curare*, aut dubitari, annon *procurare*, quod Erasmus et quidam habuere, sit praeponendam. *Gronov.* — Vsum vocis confirmant lexica. *Ruhk.*

Aut vacantem quidem, i. e., nullis pravis opinionibus occupatam: male in aliis libris legebatur *vagantem*. Muretus.

Negotianti i. e. mercatori, qui pecuniia in provincia foenori locandis et quovis emptionis venditionisve genera quaestum faceret, sub imperatoribus. Cf. Ernesti clavis Cic. h. v. et Petr. Burmann. ad Petron. 101. *Ruhk.*

Praecipies. Vulgo *praecipias*. Schw.

dum cum locuplete; quemadmodum cum indotata.
15 An non putas aliquid esse discriminis inter sterilem
et foecundam, inter provectiorem et puellam, inter
matrem et novercam? Omnes species complecti non
possumus: atqui singulae propria exigunt. Leges autem
16 philosophiae breves sunt, et omnia alligant. Adiice
nunc, quod sapientiae praecepta finita esse debent,
et certa: si qua finiri non possunt, extra sapientiam
sunt; sapientiam rerum terminos novit. Ergo ista
praeceptiva pars submovenda est: quia, quod paucis
promittit, praestare omnibus non potest: sapientia
17 autem omnes tenet. Inter insaniam publicam, et hanc,
quae medicis traditur, nihil interest, nisi quod haec
morbo laborat, illa opinionibus falsis. Altera causas
furoris traxit ex valetudine; altera, animi mala valetudo
est. Si quis furioso praecepta det, quomodo
loqui debeat, quomodo procedere, quomodo in publico
se gerere, quomodo in privato; erit ipso, quem
monebit, insanior: scilicet bilis nigra curanda est,
et ipsa furoris causa removenda. Idem in hoc alio
animi furore faciendum est: ipse discuti debet; alioquin
abibunt in vanum monentium verba.
18 Haec ab Aristone dicuntur. — Cui respondebimus
ad singula. Primum adversus illud, quod ait, « si

Sapientiae praecepta. Vulgo legitur in edd. *sapientis praec.* Schw.

Paucis promittit, praestare omnibus non potest: praecepta enim dantur paucioribus tantum conditionibus, ut liberis in parentes, parentibus in liberos; sed non dari possunt omnibus conditionibus humanis, quae diversis personarum qualitatibus, ingeniis, temporum et locorum respectu, ad infinitum variantur.

Inter insaniam publicam qua populi gentesque laborant, praeter sapientem. Vide illud paradoxon stoicum: *omnes stultos* (qui neque philosophiae student, neque sunt proficientes, neque sapientes) *insanire.* Horatium Serm. II, 3 hoc paradoxon traduxisse constat. *Ruhk.*

Scilicet bilis nigra. E Grut. mss. qui habent *Si*, probante Grutero, recepi. *Ruhk.*

Primum adversus illud, etc. Spectant haec ad §. 4 sq.: *Si quid oculis*

quid obstat oculo, et impedit visum, debere removeri. » Fateor, huic non esse opus praeceptis ad videndum, sed remedio quo purgetur acies, et officientem sibi moram effugiat. Natura enim videmus; cui 19
usum sui reddit, qui removit obstantia. Quid autem cuique debeatur officio, natura non docet. Deinde cuius curata suffusio est, is non protinus, quum visum recepit, aliis quoque potest reddere: malitia liberatus et liberat. Non opus est exhortatione, ne consilio quidem, ut colorum proprietates oculus intelligat; a nigro album, etiam nullo monente, distinguet: multis contra praeceptis eget animus, ut videat, quid agendum sit in vita. Quamquam oculis quoque 20
aegros medicus non tantum curat, sed etiam monet. Non est, inquit, quod protinus imbecillam aciem committas improbo lumini; a tenebris primum ad umbrosa procede, deinde plus aude, et paulatim claram lucem pati assuesce: non est quod post cibum studeas; non est quod plenis oculis ac tumentibus imperes;

oppositum moratur aciem, removendum est, etc. Docet noster, comparationem, qua Aristo usus erat, non convenire. *Ruhk.*

Suffusio oculorum, ὑπόχυσις. Cels. VI, 6, 35, p. 371 bip.: suffusio, ait, quam Graeci ὑπόχυσιν nominant, interdum oculi potentiae, quae cernit, se opponit. *Ruhk.*

Malitia liberatus et liberat. Int. Contra, qui malitia liberatus est, qui a vitiorum laqueis elapsus est, is alius docere potest quomodo vitia effugiant.

Non opus est exhortatione. Hic incipit aliud argumentum quo demonstratur quam falsa sit comparatio.

Oculis quoque aegros Sic recte ma. *a.* non *oculos*, ut vulgo: nec enim *oculos* monet medicus, sed *aegros*. S.

Non est, inquit medicus. *Ruhk.*

Improbo, i. nimis forti. Cf. Heynius ad Virgil. Georg. I, 119. *Ruhk.*

Oculis plenis ac tumentibus imperes. Nuper vir doctus (in novis litterar. univ.) abiecto verbo *evita*, iungenda ista censuit, *imperes afflatum.... occurrentis*. Schw. — Lipsius explicans *plenis ac tumentibus*, sic, inquit, Sueton. Tiber. c. 7 *contentibus ac tumentibus oculis prosequi*: quod fit, ubi figimus oculos, atque ipsos velut intendimus, et spiritu implemus. Fit in amore, fit in diutino intuitu. Ex qua nota parum auxilii petendum est. Rukopf. locum pro suspecto habet. *Ambulas*, inquit, aut tale quid exspectabam. Fuit, quum arbitrarer scri-

afflatum et vim frigoris in os occurrentis evita. Alia eiusmodi, quae non minus quam medicamenta profi-
21 ciunt, adiicit remediis medicina consilia. — « Error, inquit, est causa peccandi; hunc nobis praecepta non detrahunt, nec expugnant opiniones de bonis ac malis falsas. » Concedo, per se efficacia praecepta non esse ad evertendam pravam animi persuasionem; sed non ideo, ne aliis quidem adiecta, proficiunt? Primum memoriam renovant; deinde, quae in universo confusius videbantur, in partes divisa diligen-
22 tius considerantur. Aut tu isto modo licet et consolationes dicas supervacuas, et exhortationes; atqui non sunt supervacuae; ergo ne monitiones quidem. — « Stultum est, inquit, praecipere aegro, quid facere tanquam sanus debeat; quum restituenda sanitas sit, sine qua irrita sunt praecepta. » Quid, quod habent aegri quaedam sanique communia, de quibus

plum esse *non*: *est*, *quod p. a. t. o. ingeras afflatum et vim frigoris in os incurrentis : evita alia*, etc. Amat autem sic uti noster τοῦ *ingerere*; e. c. §. 68: Omnia ista exempla, quae oculis atque auribus ingeruntur. — Locum optime interpret. *Lagrange : Ne forcez point vos yeux quand ils sont pleins et gonflés*. Schweigh. interpretatue quasi post *imperes*, intelligendum esset: ut post cibum libris et studiis sint intenti (oculi).

Alia eiusmodi.... adiicit remediis medicina consilia. Postremum vocab. ex coniectura correxi. Vulgo *consilium* libri omnes: quod vocab. prorsus abiiciendum censuit idem, quem modo dicebam, vir doctus. Si teneas *consilium*, distinguenda fuerit oratio, ut in superioribus editionibus: *in os occurrentis evita: alia eiusmodi... proficiunt. Adiicit rem. med. consilium.* At sicotiose repetitum fuerit id quod paulo ante dixerat, *medicus non tantum curat, sed etiam monet*. Schw.

Error, inquit.... proficiunt? Aristo §. 5: *Nihil enim proficient praecepta, quamdiu menti error offusus est*. Sed an ideo nullam utilitatem habent, nec si aliis e. c. memoriae adiecta fuerint? (nisi enim post *proficiunt* signum interrog. ponas, nullum sensum elicies satis idoneum.) *Ruhk.*

Aut tu. Sic libri vett. *At tu* add. a Gronov. *Schw.*

Ergo ne monitiones quidem. Recte hoc monet Seneca: magna adeo educationis pars et legum in vanum abibit. Enimvero non recte hic omisisse videtur sententiam Aristonis quum de virtute, quam in sola scientia boni malique, atque in habitu animi, quae didicit, factis suis expromendi (φρόνησις s. ἐπιστήμη), tum de vitio,

admonendi sunt? tanquam, ne avide cibos appetant, ut lassitudinem vitent. Habent quaedam praecepta communia pauper et dives. — « Sana, inquit, avari- 23
tiam, et nihil habebis quod admoneas aut pauperem, aut divitem, si cupiditas utriusque considet. » Quid quod aliud est, non concupiscere pecuniam, aliud, uti pecunia scire? cuius avari modum ignorant, etiam non avari usum. « Tolle, inquit, errores; supervacua praecepta sunt. » Falsum est! puta enim avaritiam relaxatam; puta adstrictam esse luxuriam, temeritati fraenos iniectos, ignaviae subditum calcar: etiam remotis vitiis, quid, et quemadmodum, debeamus facere, discendum est. — « Nihil, inquit, efficient moni- 24
tiones, admotae gravibus vitiis. » Ne medicina quidem morbos insanabiles vincit; tamen adhibetur aliis in remedium, aliis in levamentum. Ne ipsa quidem universae philosophiae vis, licet tota in hoc vires suas advocet, duram iam et veterem animis extrahit pestem; sed non ideo nihil sanat, quia non omnia.— « Quid prodest, inquit, aperta monstrare? » Plurimum! interdum enim scimus, nec attendimus. Non 25
docet admonitio, sed advertit, sed excitat, sed memoriam continet, nec patitur elabi. Pleraque ante oculos posita transimus; admonere genus adhortandi est. Saepe animus etiam aperta dissimulat; ingerenda est itaque illi notitia rerum notissimarum. Illa hoc

quod in una inscientia ponebat. Contra hanc divisionem et definitionem Chrysippus disputaverat. Cf. Philolog. Bibl. l. l. *Ruhk.*

Considet teneot *a. c. A.* cum edd. *Consedit* malebam, aot *consederit*. *Consideret* habet ed. *R.* pro quo oescio an *considerit* dare debuerit, a verbo *Consido*. Schw.

Quid quod.... usum. Refutat Noster comparationem Aristonis. Vitia, quibus uterque laborat, non ex eodem fonte manant: ille ignorat modum, hic pauper malum usum. *R.*

Discendum est. Carere enim vitiis, ea innocentia est: at philosophia non solum innocentem, sed etiam virtute praeditum efficere tendit. Ergo nos

loco in Vatinium Calvi repetenda sententia est: « Fa-
ctum esse ambitum, scitis; et, hoc vos scire, omnes
sciunt. » Scis, amicitias sancte colendas esse; sed non
26 facis: scis improbum esse, qui ab uxore pudicitiam
exigit, ipse alienarum corruptor uxorum: scis, ut illi
nil cum adultero, sic tibi nil esse debere cum pellice;
et non facis. Itaque subinde reducendus es ad me-
moriam: non enim reposita illa esse oportet, sed in
promptu. Quaecumque salutaria sunt, saepe agitari
debent, saepe versari; ut non tantum nota sint no-
27 bis, sed etiam parata. Adiice nunc, quod aperta quo-
que apertiora fieri solent. — « Si dubia sunt, inquit,
quae praecipis, probationes adiicere debebis: ergo
illae, non praecepta, proficient. » — Quid quod, et-
iam sine probationibus, ipsa monentis auctoritas pro-
dest? sic quomodo iurisconsultorum valent responsa,
etiam si ratio non redditur. Praeterea ipsa, quae
praecipiuntur, per se multum habent ponderis, uti-
que si aut carmini intexta sunt, aut prosa oratione
28 in sententiam coarctata; sicut illa Catoniana, « Emas,
non quod opus est, sed quod necesse est. Quod non
opus est, asse carum est. » Qualia sunt illa, aut red-
dita oracula, aut similia: « Tempori parce! Te no-
sce! » Numquid rationem exiges, quum tibi aliquis
hos dixerit versus?

Iniuriarum remedium est oblivio.
Audentes fortuna iuvat.
Piger ipse sibi obstat.

docere debet quomodo virtus exercenda sit.

Vatinium, quem in gratiam Caesaris et Pompeii Cicero defendit, C. Licinius Calvus accusavit ambitus crimine. Cf. Nic. Faber ad M. Senecae III Controvers. 19, 8. *Ruhk.*

Si dubia sunt, inquit, Aristo supra §. 10. *Ruhk.*

Quid.... redditur. Senecae est responsio. Vides tamen, haec et multa alia, quae hic profert Noster, parum ponderis habere posse ad Aristonis sententiam evertendam, quippe qui omnia ad rectam scientiam et habitum animi retulerat. *Ruhk.*

Catoniana. Cf. Erasmi Adag. Chil. IV. Cent. IV, penult.

Advocatum ista non quaerunt; affectus ipsos tangunt, 29
et natura vim suam exercente proficiunt. Omnium honestarum rerum semina animi gerunt, quae admonitione excitantur; non aliter quam scintilla, flatu levi adiuta, ignem suum explicat. Erigitur virtus, quum tacta est et impulsa. Praeterea quaedam sunt quidem in animo, sed parum prompta; quae incipiunt in expedito esse, quum dicta sunt. Quaedam diversis locis iacent sparsa, quae contrahere inexercitata mens non potest. Itaque in unum conferenda sunt, 30
et iungenda, ut plus valeant, animumque magis allevent. Aut, si praecepta nihil adiuvant, omnis institutio tollenda est; ipsa natura contenti esse debemus. Hoc qui dicunt, non vident, alium ingenii esse mobilis et erecti, alium tardi et hebetis; utique alium alio ingeniosiorem. Ingenii vis praeceptis alitur et crescit, novasque persuasiones adiicit innatis, et depravata corrigit.

« Si quis, inquit, non habet recta decreta, quid 31
illum admonitiones iuvabunt vitiis obligatum? » Hoc scilicet, ut illis liberetur. Non enim exstincta in illo indoles naturalis est, sed obscurata, et oppressa: sic quoque tentat resurgere, et contra prava nititur: nacta vero praesidium, et adiuta praeceptis, convalescit; si tamen illam diutina pestis non infecit, nec

Iniuriarum.... obstat. Versus hi fortasse e Publii Syri mimis, quos Nostrum magni fecisse constat, repetiti sunt: mox in proverbia abierunt, idque merito. *Ruhk.*

Hoc qui dicunt, scilicet praecepta nihil proficere ad virtutem suadendam.

Alium alio ingeniosiorem Sic *a. a. A.* Vulgo *alius alio ingeniosior est* ex ed. *R.* Schw.

Convalescit. Sic vulgo. *Evalescit* dat Schw. ex *a. c. A.*

Si tamen illam diutina pestis non infecit, nec e. Sic omnes mss. Muretus tamen Pincianum secutus dedit: *pestis infecit. — Si tamen ... enecuit*, i. e. Praeceptorum ope bona indoles naturalis convalescit, ea tamen conditione, ut morbo diutino non omnino corrupta ac interempta sit. Sic

enecuit; hanc enim ne disciplina quidem philosophiae,
32 toto impetu suo conńisa, restituet. Quid enim interest inter decreta philosophiae et praecepta, nisi quod illa generalia praecepta sunt, haec specialia? Vtraque res praecipit: sed altera in totum, particulatim altera. — «Si quis, inquit, recta habet et honesta decreta; hic ex supervacuo monetur.» Minime! nam hic quoque doctus quidem est facere, quae debet;
33 sed haec non satis perspicit. Non enim tantum affectibus impedimur, quo minus probanda faciamus, sed imperitia inveniendi quid quaeque res exigat. Habemus interdum compositum animum, sed residem, et inexercitatum ad inveniendam officiorum viam, quam admonitio demonstrat. — «Expelle, inquit, falsas opiniones de bonis et malis, in locum autem earum veras repone; et nihil habebit admo-
34 nitio quod agat.» Ordinatur sine dubio ista ratione animus; sed non ista tantum. Nam quamvis argumentis collectum sit, quae bona, quae mala sint; nihilominus habent praecepta partes suas: et prudentia, et iustitia officiis constant; officia praeceptis disponuntur. Praeterea ipsum de bonis malisque iudicium confirmatur officiorum exsecutione, ad quam praecepta perducunt. Vtraque enim inter se consentiunt: nec illa possunt praecedere, ut non haec sequantur; et haec ordinem sequuntur suum: unde apparet illa
35 praecedere. — «Infinita, inquit, praecepta sunt.»

periodus haec antecedenti satis bene iungitur. *Ruhk.*

Sed haec non satis perspicit. Sic *a. c.* Vulgo *sed ad haec* (*adhuc* Mur.) *n. s. p. S.* — I. e. non perspicit quae debeat facere. Ruhk. interpret. non ita profecit, ut particulatim omnia prospiceret, quae obstant, quo minus virtutem exerceat, officiisque satisfaciat: etiamsi sit *compositus animus*, ad virtutem proclivis, ordinatusque.

Nec illa possunt praecedere. Int. nec generalia principia quibus de bonis malisque iudicamus possunt praecedere, quin praecepta specialia sequantur: nam illa specialia necessario

Falsum est! Nam de maximis ac necessariis rebus
non sunt infinita; tenues autem differentias habent,
quas exigunt tempora, loca, personae. Sed his quo- 36
que dantur praecepta generalia. — «Nemo, inquit,
praeceptis curat insaniam; ergo ne malitiam qui-
dem.» Dissimile est! Nam si insaniam sustuleris, sa-
nitas reddita est: si falsas opiniones exclusimus, non
statim sequitur dispectus rerum agendarum: ut se-
quatur, tamen admonitio corroborabit rectam de
bonis malisque sententiam. Illud quoque falsum est,
nihil apud insanos proficere praecepta: nam quem-
admodum sola non prosunt, sic curationem adiuvant;
et denunciatio, et castigatio insanos coërcuit. De il-
lis insanis nunc loquor, quibus mens mota est,
non erepta.

«Leges, inquit, ut faciamus quod oportet, non ef- 37
ficiunt: et quid aliud sunt, quam minis mixta prae-
cepta?» Primum omnium, ob hoc illae non persuadent,
quia minantur; et haec non cogunt, sed exorant.
Deinde leges a scelere deterrent; praecepta in offi-
cium adhortantur. His adiice, quod leges quoque
proficiunt ad bonos mores; utique si non tantum im-
perant, sed docent. In hac re dissentio a Posidonio; 38
qui: «Non probo quod Platonis legibus adiecta prin-

derivantur e generalibus praeceptis, quorum nihil aliud sunt quam applicatio.

Inquit. Haec Aristo §. 17.

Denuntiatio, i. e. criminalio, periculi admonitio. *Lips.*

Vtique si non tantum imperant, sed docent.... Posidonio. Censebat igitur Posidonius, leges prooemiis atque explicationibus carere debere, in quo discedebat Noster ab eo. Quidam tamen, et inter illos Ruhk. contrariam Posidonio tribuunt opinionem, et Senecam *principia legibus adiecta* improbare fingunt. Vid. not. sq.

Qui: «Non probo quod. Sic nos tentavimus ex Mureto, qui ex ingenio: *non probo quod* (sine *qui*) dedit, ab omnibus editionibus diu receptum, et ex Schw. qui dedit, *qui pro eo quod* ex mss. *a.* et Pal. 2; *pro eo quod* (absque *qui*) c. *R. A.* Supplendum est, *ait Posidonius*, post *probo.*

cipia sunt: Legem enim brevem esse oportet, quo
facilius ab imperitis teneatur. Velut emissa divinitus
vox sit: iubeat, non disputet. Nihil videtur mihi fri-
gidius, nihil ineptius, quam lex cum prologo. Mone,
dic, quid me velis fecisse! non disco, sed pareo.»
Proficiunt vero: itaque malis moribus uti videbis ci-
39 vitates usas malis legibus. — «At non apud omnes
proficiunt!» — Ne philosophia quidem: nec ideo in-
utilis, et formandis animis inefficax est: quid autem
Philosophia, nisi vitae lex est? Sed, putemus non
proficere leges; non ideo sequitur, ut ne monitiones
quidem proficiant: aut sic et consolationes nega pro-
ficere, dissuasionesque, et adhortationes, et obiurga-

Legibus adiecta pr. sunt. Quod probat Cicero de Legg. II, 6: *Sed ut.... facit Plato, id mihi credo faciendum, ut, priusquam ipsam legem recitem, de eius legis laude (i. e. commendatione) dicam.* Egregio monet Heynius Opusc. acad. II, p. 43, in tam diversa indicia eamdem hanc rem distrahi posse pro diverso hominum sensu, pro diversoque rerum hominumque respectu: alter servilibus ingeniis imperari, ingenuis et civilibus praecipi vult alter. Seneca respexit leges romanas: ea enim, quae iura civili constituuntur, vix prooemia vulgus de iuris aut ratione aut aequitate edocentis admittunt: at in istis legg. ea, quam politiam vocamus, vel maxime continebatur una cum ethicis. Plato de Prooemiis legibus praemittendis exposuit De Legg. IV, p. 198 et init. l. V, t. VIII bip. *R.*

Legem enim. Hic tantum in ed. Schw. incipit Posidonius loqui: itaque adiecit ex coniect. verbum *ait*, quod abest libris. Suspicari poteras, inquit, delendam vocem *enim*, et eius loco ponendum verbum *ait*. *S.* — Omnia fiunt perspicua, si verba Posidonii incipiant a *Non probo.*

Lex cum prologo. Mone, dic, etc. Sic vulgo ex coniect. Erasmi. *Lex cum prolegomene. Dic* etc. mss. *a. c.* *Prologomena R. A. Prolegumene* e suis citavit Grut. *Schw.*

Proficiunt vero (supple *leges*, qualescumque sint). De nostra hoc coniectura est. *Proficiuntur* dabat ms. *a.* cum Pal. 1, et 4, ubi sub duabus postremis litteris particulam *vero* suspicatus eram latere. Vulgo nude *Proficiunt: itaque malis morib.* etc. Coniectare etiam poteras, collatis praesertim Gruterianis lectionibus, *Proficiunt utique: itaque*, etc. *S.*

Itaque malis moribus. Itaque videmus malis moribus uti eas civitates, quae malis legibus utebantur. *R.*

At non.... proficiunt. Obiectio nova est Aristonis: cui respondet illa: *Ne philosophia.... est?* Rubk.

tiones, et laudationes. Omnia ista monitionum genera 40
sunt; per ista ad perfectum animi statum pervenitur. Nulla res magis animis honesta induit, dubiosque et in pravum inclinabiles revocat ad rectum, quam bonorum virorum conversatio. Paulatim enim descendit in pectora, et vim praecepti obtinet, frequenter aspici, frequenter audiri. Occursus mehercules ipse sapientium iuvat; et est aliquid, quod ex magno vel tacente proficias. Nec tibi facile dixerim quemadmo- 41
dum prosit, sicut illud intelligo, profuisse. « Minuta quaedam, ut ait Phaedo, animalia, quum mordent, non sentiuntur; adeo tenuis illis et fallens in periculum vis est: tumor indicat morsum, et in ipso tumore nullum vulnus apparet. Idem tibi in conversatione virorum sapientium eveniet: non deprehendes quemadmodum, aut quando tibi prosit; profuisse deprehendes. » Quorsus, inquis, hoc pertinet? Aeque 42
praecepta bona, si saepe tecum sint, profutura quam bona exempla. Pythagoras ait, « alium animum fieri intrantibus templum, Deorumque simulacra ex vicino cernentibus, et alicuius oraculi opperientibus vocem. »

Nulla res magis animis honesta induit. Sic ms. *a.* ut vulgo. Sed *animos* *o. R. a.* unde cum Grutero coniicias, *animos honestos induit.* Schw.

Sicut illud intelligo. Et hoc nostra de coniect. Vulgo *sic ut illud intelligam.* Schw.

Nec tibi... profuisse. Int. quamquam facile intelligo mihi profuisse, non possum facile dicere quemadmodum profuerit mihi conversatio illa bonorum.

Phaedo. Phaedo Eliensis, Eliacae sectae auctor, Socratis discipulus, cuius nomine Dialogum celeberrimum de immortalitate animae inscripsit Plato. Scripsit Dialogos, qui omnes periere, et unde haec, quae laudavit noster, desumpta sunt. Cf. Fabricii Bibl. Graec. lib. II, c. 23, §. 39. H.

Inquis recte libri vett. Vulgo *inquit.* Schw.

Pythagoras. Hoc ita apud Cic. II de Legg. c. 11: *Et illud bene dictum est a Pythagora, doctissimo viro, tum maxime et pietatem et religionem versari in animis, quum rebus divinis operam daremus.* Lips.

Et alicuius oraculi etc. Sic *a. e. R. A.* ut vulgo: sed videtur cum Pinc-

Quis autem negaverit, feriri quibusdam praeceptis
43 efficaciter etiam imperitissimos? velut his brevissimis
vocibus, sed multum habentibus ponderis:

> ...... *Nihil nimis!*
> *Avarus animus nullo satiatur lucro.*
> *Ab alio exspectes, alteri quod feceris.*

Haec cum ictu quodam audimus, nec ulli licet dubi-
tare, aut interrogare, *quare?* adeo, etiam sine ratio-
ne, ipsa veritas ducit. Si reverentia fraenat animos
ac vitia compescit, cur non et admonitio idem possit?
44 Si imponit pudorem castigatio, cur admonitio non
faciat, etiam si nudis praeceptis utitur? Illa vero ef-
ficacior est, et altius penetrat, quae adiuvat ratione
quod praecipit; quae adiicit, quare quidque facien-
dum sit, et quis facientem obedientemque praeceptis
fructus exspectet. Si imperio proficitur, et admoni-
tione: atqui proficitur imperio; ergo et admonitione.
45 In duas partes virtus dividitur, in contemplationem
veri, et actionem; contemplationem institutio tradit,
actionem admonitio. Virtutem et exercet, et ostendit
recta actio: acturo autem si prodest qui suadet, et,
qui monet, proderit. Ergo si recta actio virtuti ne-
cessaria est, rectas autem actiones admonitio demon-
strat; et admonitio necessaria est. Duae res plurimum
roboris animo dant, fides veri, et fiducia: utramque
46 admonitio facit. Nam et creditur illi, et, quum cre-

et Palat. 2. et Col. in hunc modum supplenda oratio, *et alium ante fores alicuius* etc. nisi uberius etiam, *et alium ante fores stantibus, et alicuius,* etc. *Schw.*

Nihil nimis. Chilonis effatum. Plinius lib. VII, cap. 32 dicit huius sapientis praecepta litteris aureis in fronte templi Delphici scripta fuisse.

Avarus, etc. Hic versus et sequens e Publii Syri sententiis repetiti esse videntur. *Ruhk.*

In duas partes. Haec est Stoae divisio, quam saepe explicat Noster, c. c. de Vita Beat. 31, 32, cf. supra ad §. 22. Attigit hanc divisionem Lipsius in Manud. II, 5. *Ruhk.*

ditum est, magnos animus spiritus concipit ac fiducia impletur: ergo admonitio non est supervacua. M. Agrippa, vir ingentis animi, qui solus ex his, quos civilia bella claros potentesque fecerunt, felix in publicum fuit, dicere solebat, multum se huic debere sententiae: « Nam concordia parvae res crescunt, discordia maximae dilabuntur. » Hac se, aiebat, et 47
fratrem, et amicum optimum factum. Si eiusmodi sententiae, familiariter in animum receptae, formant eum; cur non haec pars philosophiae, quae talibus sententiis constat, idem possit? Pars virtutis disciplina constat, pars exercitatione: et discas oportet, et, quod didicisti, agendo confirmes. Quod si ita est, non tantum scita sapientiae prosunt, sed etiam praecepta, quae affectus nostros velut edicto coërcent, et alligant.

« Philosophia, inquit, dividitur in haec, scientiam, 48

M. Agrippa. M. Vipsanius Agrippa inde ab a. V. 733 gener Augusti, cuius fortunam iam diu ante egregie auxerat: a. V. 714 erat praetor, deinde victor Sext. Pompeii et M. Antonii pluribus proeliis: mort. a. V. C. 742, ante Christ. 12. Cf. de viro hoc praestantissimo *l'Histoire de l'Acad. des Inscript.* Vol. XL, 37 sqq. *Ruhk.*

Felix in publicum fuit) *Lagrange* vertit: *Fut seul heureux contre la république.* Quid autem? Caesar, Augustus non fuere felices in rempublicam, qui libertatem everterunt? deinde vox *publicum* non sumitur pro republica: prorsus quid intellexerit Seneca, non facile est dicere: forsan, si ad sequentia respexeris, credas sensum esse, Agrippam minime inimicitiis laboravisse, atque omnium partium aeque sibi existimationem conciliavisse. Praeterea *publicum* privatae vitae, quam non beatissimam fuisse notum est, opponitur.

Nam concordia. Abesse malles coniunctionem *nam*, sed tenent eam libri omnes. *Schw.*

Velut edicto. Allusum est ad morem eius aevi, quo principes edicta in in publico proponebant, populo admonendo, castigando, coërcendo. Notavi ad lib. III Annal. Taciti. *L.*

Coërcent et alligant. Quum Pinc. in nonnullis codd. invenisset *c. et ablegant*, et sic Gruteriani duo habeant, illum egregium criticum quidam secuti sunt, qui vulgata, quam codd. tuentur, sublata, *ablegant* recipere mallent. Sed recte Gronov. defendit vulgatam, qui opportune meminerit, placere τὸ *alligare* auctori pro *ligare* et *colligare*, ubi nempe his vulgarius utimur. *Ruhk.*

Philosophia, inquit. Aristo. Cf. su-

et habitum animi. Illam qui didicit, et facienda ac vitanda percepit, nondum sapiens est, nisi in ea, quae didicit, animus eius transfiguratus est. Tertia ista pars praecipiendi, ex utroque est, et ex decretis, et ex habitu: itaque supervacua est ad implendam virtutem,
49 quum duo illa sufficiant. » Isto ergo modo et consolatio supervacua est, nam haec quoque ex utroque est; et adhortatio, et suasio, et ipsa argumentatio; nam et haec ab habitu animi compositi validique proficiscitur. Sed quamvis ista ex optimo habitu animi veniant; optimus animi habitus et facit illa, et ex illis ipse fit. Deinde istud, quod dicis, iam perfecti viri est, ac summam consecuti felicitatis humanae. Ad haec autem tarde pervenitur; interim etiam imperfecto, sed proficienti, demonstranda est in rebus agen-
50 dis via. Hanc forsitan etiam sine admonitione dabit sibi ipsa Sapientia, quae iam eo perduxit animum, ut moveri nequeat, nisi in rectum: imbecillioribus quidem ingeniis necessarium est aliquem praeire, « Hoc vitabis, hoc facies. » Praeterea, si exspectat tempus, quo per se sciat, quid optimum factu sit; interim errabit, et errando impedietur, quo minus ad illud perveniat quo possit se esse contentus: regi
51 ergo debet, dum incipit posse se regere. Pueri ad

pra ad §. 22. Quia Aristo animum nostrum una iudicandi vi (λογικῇ καὶ χριτικῇ δυνάμει) contineri putabat, unam quoque animi virtutem statuebat, scientiam boni malique. Haec contemplativam partem constituebat. Activa constabat, secundum eum, habitu animi, prudentia (φρονήσει), quae et temperantia (σωφροσύνη), iustitia, fortitudo vocaretur. *Ruhk.*

Scientiam et habitum. Scientiam, quae decretis constat: habitum, qui ab actione et exercitio illorum paratur. *Lips.*

Tertia ista pars praecipiendi. Iot. tertia ista pars quam philosophiae addere vultis et quae praeceptis constaret.

Sed quamvis.... et ex illis ipse fit. Sic percommode ms. *a. S.* — Vulgo abest *optimo* ante *habitu*, et pro *et facit illa, et ex illis ipse fit*, legitur *et ex his est, et ex illis.*

praescriptum discunt; digiti illorum tenentur, et alie-
na manu per litterarum simulacra ducuntur; deinde
imitari iubentur proposita, et ad illa reformare chi-
rographum: sic animus noster, dum eruditur ad prae-
scriptum, iuvatur.

Haec sunt per quae probatur, hanc Philosophiae
partem supervacuam non esse. Quaeritur deinde, an 52
ad faciendum Sapientem sola sufficiat. Huic quaestio-
ni suum diem dabimus: interim, omissis argumentis,
nonne apparet opus esse nobis aliquo advocato, qui
contra populi praecepta praecipiat? Nulla ad aures
nostras vox impune perfertur: nocent, qui optant;
nocent, qui exsecrantur: nam et horum imprecatio
falsos nobis metus inserit, et illorum amor male do-
cet bene optando. Mittit enim nos ad longinqua bona, 53
et incerta et errantia, quum possimus felicitatem do-
mo promere. Non licet, inquam, ire recta via: trahunt
in pravum parentes, trahunt servi; nemo errat uni
sibi, sed dementiam spargit in proximos, accipitque
invicem. Et ideo in singulis vitia populorum sunt,
quia illa populus dedit. Dum facit quisque peiorem,
factus est: didicit deteriora, deinde docuit; effecta- 54
que est ingens illa nequitia, congesto in unum, quod
cuique pessimum scitur. Sit ergo aliquis custos, et
aurem subinde pervellat, abigatque rumores, et re-
clamet populis laudantibus. Erras enim, si existimas

Quaeritur deinde.... dabimus. Hoc praestitit Noster in Ep. cxv. Transit ad ea, quae iam saepius, impr. Ep. lxxxix sq. tractaverat, inculcanda, ut, subtiliori disputatione omissa, monstret, monitionibus contra populi praecepta, i. e. praeiudicia et vitia opus esse. *Ruhk.*

Suum diem dabimus. In epistola sequenti §. 1: *Petis a me, ut id quod in diem suum dixeram debere referri repraesentem.*

Male docet bene optando. Optando nobis ea quae bona existimant, animum nostrum in errorem inducunt de appetendis fugiendisque: optant enim divitias, potentiam, et caetera fortuita.

nobiscum vitia nasci: supervenerunt, ingesta sunt.
Itaque monitionibus crebris convicia, quae nos cir-
cumsonant, repellantur. Nulli nos vitio natura con-
55 ciliat; integros ac liberos genuit. Nihil, quo avari-
tiam nostram irritaret, posuit in aperto; pedibus au-
rum argentumque subiecit; calcandumque ac premen-
dum dedit quidquid est, propter quod calcamur ac
premimur. Illa vultus nostros erexit ad caelum, et,
quidquid magnificum mirumque fecerat, videri a su-
spicientibus voluit; ortus occasusque, et properantis
mundi volubilem cursum, interdiu terrena aperien-
tem, noctu caelestia; tardos siderum incessus, si com-
56 pares toti; citatissimos, si cogites quanta spatia nun-
quam intermissa velocitate circumeant; defectus solis
ac lunae, invicem obstantium; alia deinceps digna
miratu, sive per ordinem subeunt, sive subitis causis

Nobiscum vitia nasci. Hoc enim Stoici fortiter abnuunt, et volunt natura bonos esse. Vide Manud. II, Dissert. x. *Lips.*

Convicia, quae nos circumsonant, repellantur. Vulgo, *opiniones... compescamus.* Sed *repellantur* dedere *a. c. A.* Pal. 2 et Pinc. Tum *opiniones* quidem cum aliis tenet etiam ms. *a.* in contextu; sed superne scriptum est antiqua manu vocab. *convicia* (i. e. confusas voces, clamores), quod haud dubie ex vetere veraque scriptura servatum esse indicavi. *Schw.*

Nulli nos.... genuit. Anima infantis nascentis quum ante corpus suum non adsit, sequitur, ante eius cum corpore coniunctionem nullas notiones ideasque innatas, quas vocamus, habere: atque propterea comparabant veteres, utique Stoici, eam cum pura charta, in qua pars rationalis s. principalis (τὸ ἡγεμονικὸν μέρος τῆς ψυχῆς) quasi inscriberet, quae per sensus et experientiam allapsa essent. *Non autem dat natura virtutem*, ait Noster Ep. xc fin. *ars est bonum fieri etc.* Cf. Plutarch. de Placit. ph. IV, 11. tom. XII, p. 448 Hutten. *R.*

Nihil.... premimur. Conf. supra, p. 63, n. 6. Alii: *nihil quidem quod.*

Vultus erex. Ovid: *Os homini sublime dedit caelumque tueri Iussit, et erectos ad sidera tollere vultus.*

Si compares toti. I. caelo quod percurrunt.

Obstantium; alia. Pro maximo puncto, quod vulgo hic ponitur, nos tantummodo semicolon adhibuimus, quum enumerationis sit finis. Nec obest quod *nocturni tractus*, quod sequitur, est in plurali numero, quum intelligendum sit *prosiliunt.*

Subitis causis. Recte ed. Rubk. et sic *a. c. A.* non *subditis.* Praefero il-

mota prosiliunt, ut nocturni ignium tractus, et sine
ullo ictu sonituque fulgores caeli fatiscentis, colu-
mnaeque ac trabes, et varia simulacra flammarum.
Haec supra nos itura disposuit: aurum quidem et ar- 57
gentum, et propter ista nunquam pacem agens ferrum,
quasi male nobis committerentur, abscondit. Nos in
lucem, propter quae pugnaremus, extulimus; nos et
causas periculorum nostrorum, et instrumenta, disie-
cto terrarum pondere, eruimus; nos fortunae mala
nostra tradidimus, nec erubescimus summa apud
nos haberi, quae fuerant ima terrarum. Vis scire, 58
quam falsus oculos tuos deceperit fulgor? nihil est

lud, ut oppositum iis, quae per ordinem veniunt. *Schw.*

Sine ullo ictu sonituque. Vide Nat. Quaest. I, 14 et 15. *Ruhk.*

Fatiscentis. Vulgata est lectio, quacum *patesc.* s. *patiscentis* in codd. confunditur, et ap. Tibull. I. 5, 67. τοῦ *fatiscere* interpretamentum est *patescere.* Ruhk. — Schweig. dat *fatiscentes.* *Patescentes* dabat ms. *a.* cum ed. *R.* et codicibus Pinc. et Grut. omnibus; ubi sic distincta verba voluit Pinc. *fulgores, caeli patescentes,* quod et Lipsio placuit, *patiscentis* tamen scribenti, nempe terminatione *is* pro *es.* *Fulgores caeli fatiscentis* primus edidit Erasmus, nescio utrum ex coniect. an e vet. cod. quem quidem nullum novimus. Placuit tamen id verbum, sed ea terminatione quam codices nostri praeiverunt: nec vero satis nobis liquet. Erasmi scripturam tenuit Mur. et revocavit Ruhk. Ms. *c.* et ed. *A.* vitiose haud dubie, *fulgores caeli columnasque patescentes,* et omittunt duas voces *ac trabes,* quas agnoscit ms. *a.* cum aliis. Sed *columnasque* agnoscunt item alii vet. libri omnes. *Schw.*

Haec supra nos itura d. omnes codd. dant. Ante Grut. *haec supra nos natura d.* Ruhk. — *Disposuit.* Sic, suadente Schweigh., correxi ex *a.* *o.* *R.* *A.* Pinc. et Grut. Vulgo *disponit.* Typ.

Aurum quidem et argentum. Similis sententia quaedam de Benef. VII, 10, et Plin. XXXIII init.: *Terra et haec (iuvantia) summa sui parte tribuit, ut minime parca facilisque in omnibus, quae prosunt. Illa nos premunt, illa nos ad inferos agunt, quae occultavit atque demersit.* R.

Nos fortunae mala nostra tradidimus. Bene vertit *Lagrange: Nous avons rendu la fortune l'arbitre de nos maux.* Etenim quum felicitatem in divitiis posuerimus, illa felicitas in manibus est fortunae, quae arbitrio suo divitias largitur et aufert.

Vis scire... fulgor. Cf. Mitscherlich ad Horat. Carm. II, 2, 2: *Nullus argento color est, avaris Abdito terris.* Ruhk.

Deceperit. Perperam *decipit* vulg. edd. *Schw.*

istis, quamdiu mersa et involuta coeno suo iacent, foedius, nihil obscurius. Quidni? quando per longissimorum cuniculorum tenebras extrahuntur, nihil est illis, dum fiunt et a faece sua separantur, informius. Denique ipsos opifices intuere, per quorum manus sterile terrae genus et informe perpurgatur; videbis, quanta fuligine oblinantur. Atqui ista magis inquinant animos, quam corpora; et in possessore eorum, quam in artifice, plus sordium est.

59 Necessarium itaque est admoneri, et habere aliquem
advocatum bonae mentis, et in tanto fremitu tumul-
tuque falsorum unam denique audire vocem. Quae
erit illa vox? ea scilicet, quae tibi tantis clamoribus
ambitiosis exsurdato, salubria insusurret verba; quae
dicat: Non est, quod invideas istis, quos magnos fe-
licesque populus vocat; non est, quod tibi composi-
60 tae mentis habitum et sanitatem plausus excutiat;
non est, quod tibi tranquillitatis tuae fastidium faciat
ille, sub illis fascibus, purpura cultus; non est, quod
feliciorem eum iudices cui submovetur, quam te,
quem lictor semita deiicit. Si vis exercere tibi utile,
nulli autem grave imperium, submove vitia. Multi
inveniuntur, qui ignem inferant urbibus; qui inex-
pugnabilia saeculis, et per aliquot aetates tuta, pro-
sternant; qui aequum arcibus aggerem attollant, et

Et in tanto. ex coniect. correxi. Monstrose *etantanto* scribitur in *a.* nec minus vitiose *e tanto* in *c. R. A.* Vulgo *eque tanto.* Schw.

Vuam denique audire. Pincianus vellet *v::a:m*: possis et *vivam.*

Sub illis fascibus. Qui erecti praeeunt: ideo *sub illis.* Intelligit magistratum aut imperium. *L.* — Similia sunt Horatii Carm. II, 16, 8 sqq. ubi cf. Mitscherlich: *Otium non gemmis, neque purpura venale neque auro. Non enim gazae, neque consularis Submovet lictor miseros tumultus Mentis etc.* Ruhk.

Te omnes codd. servant, omissum ab omnibus edd. restitui, *R.*

Quem lictor semita. Nam in submovendo populo manu et virga etiam lictores impellebant. Vide me de tota re Electur. I, cap. XXII. *Lips.*

muros in miram altitudinem eductos arietibus ac machinis quassent; multi sunt, qui ante se agant agmi- 61
na, et tergis hostium graves instent, et ad mare magnum perfusi caede gentium veniant: sed hi quoque, ut vincerent hostem, cupiditate victi sunt. Nemo illis venientibus restitit; sed nec ipsi ambitioni crudelitatique restiterant: tunc, quum agere visi sunt alios, agebantur. Agebat infelicem Alexandrum furor aliena vastandi, et ad ignota mittebat. An tu putas sanum, 62
qui a Graeciae primum cladibus, in qua eruditus est, incipit? qui, quod cuique optimum est, eripit; Lacedaemona servire iubet, Athenas tacere; non contentus tot civitatum strage, quas aut vicerat Philippus, aut emerat, alia alio loco proiicit, et toto orbe arma circumfert; nec subsistit usquam lassa crudelitas, immanium ferarum modo, quae plus, quam exigit fames, mordent? Iam in unum regnum multa regna 63
coniecit, iam Graeci Persaeque eumdem timent; iam etiam a Dario liberae nationes iugum accipiunt: it tamen ultra Oceanum solemque; indignatur ab Hercu-

Infelicem Alexandrum. De Alexandro, quem non ex Historia, sed ex declamationibus cognitum habebat Noster, iniquum esse iudicium, tota eius historia clamat: etiamsi enim constet, Alexandrum domandorum populorum fuisse cupidum, tamen inde non sequitur, eum furore aliena devastandi esse correptum. Alexandria ab eo exstructa testimonio est satis luculento, quo illa acerbior quam iustior accusatio refutetur. Cf. ad Ep. xci, 17. *Ruhk.*

An tu putas sanum... mordent. Priora spectant ad Thebas eversas et ad libertatem Graeciae ereptam: at hoc non factum esse ab Alexandro Magno, sed ab eius patre Philippo constat. *Ruhk.*

Lacedaemona.... tacere. Lacedaemon proprie libera mansit, sed imperio Graeciae abstinere coacta est: *Athenarum* oratores et demagogi conticuere. Reliqua declamatorie posita sunt, historia vel reclamante, vel mitigante. *Ruhk.* — Tertullianus Athenas *linguatam civitatem* dixit: Sidonius *Athenis loquacior* adagii forma. *Lips.*

It tamen. Sic ms. *a.* Schw. quam lectionem iam coniecerat Lips. — Vulgo *hic tamen.* Sic, inquit Ruhk. qui vulg. tenet, duo boni codd. ap. Grut. alii *his t.* alius *is t.* Erasmus

lis Liberique vestigiis victoriam flectere; ipsi naturae vim parat. Non ille ire vult, sed non potest stare; non aliter, quam in praeceps deiecta pondera, quibus eun-
64 di finis est, iacuisse. Ne Cn. quidem Pompeio externa bella ac domestica virtus aut ratio suadebat, sed insanus amor magnitudinis falsae. Modo in Hispaniam et Sertoriana arma, modo ad colligendos piratas ac maria pacanda vadebat; hae praetexebantur causae ad continuandam potentiam. Quid illum in Africam, quid in Septemtrionem, quid in Mithridatem, et Armeniam, et omnes Asiae angulos traxit? infinita scilicet cupido crescendi, quum sibi uni parum magnus
65 videretur. Quid C. Caesarem in sua fata, pariter ac publica, immisit? gloria et ambitio, et nullus supra caeteros eminendi modus. Vnum ante se ferre non
66 potuit, quum respublica supra se duos ferret. Quid, tu C. Marium semel consulem (unum enim consulatum accepit, caeteros rapuit), quum Teutonos Cim-

idem t. Muretus: *Ire tamen vult ultra O. s.*

Pompeio externa bella-falsae. Nonnulli codd. et edd. *Ne Cn. quidem Pompeio externa inire b.* maior tamen numerus recte τὸ *inire* omittit. *Ruhk.* — Idem semicolo tantum post *falsae* interpunxit. — Iudicio huic de Cn. Pompeio, etc. quemlibet rerum harum antiquarum, quae sunt notissimae, gnarum subscribere constat.

Ad colligendos piratas. Ita scripti libri: contra quos Muretus *cogendos* ediderat. Sed illud bene. Fudit enim fugavitque piratas; sed ut finis belli esset, reliquias eorum *contractas* (ait Velleius) in urbibus, remotoque a mari loco, in certa sede constituit. Ita, qui sparsi per omnia maria erant, collegit et fregit. *Lips.*

In Africam. Bello Mariano, missos eo contra Domitium et regem Iarbam. *Lips.*

Septemtrionem. In Galliam ivit, eodem bello, et res ibi cum Metello feliciter gessit: an et Mithridatis bello intelligit, petitos Colchos, Iberos, Albanos? *Lips.*

Vnum ante se ferre....ferret. Nota sunt Lucani I, 125: *Nec quemquam iam ferre potest Caesarve priorem, Pompeiusve parem.* Ruhk.

Caeteros rapuit. Non videtur profecto, si duos ultimos excipias. Nam priores, in discrimine patriae, absenti delati. Vide Plutarchum. *L.*

Tentonos ms. *a. Theutonos c. A. Theutonicos* vulgo. *Schw.*

brosque concideret, quum Iugurtham per Africae
deserta sequeretur, tot pericula putas appetisse vir-
tutis instinctu? Marius exercitum, Marium ambitio
ducebat. Isti, quum omnia concuterent, concutie- 67
bantur; turbinum more, qui rapta convolvunt, sed
ipsi ante volvuntur, et ob hoc maiore impetu incur-
runt, quia nullum illis sui regimen est. Ideoque,
quum multis fuerunt malo, pestiferam illam vim, qua
plerisque nocuerunt, ipsi quoque sentiunt. Non est,
quod credas, quemquam fieri aliena infelicitate fe-
licem.

Omnia ista exempla, quae oculis atque auribus 68
nostris ingeruntur, retexenda sunt, et plenum malis
sermonibus pectus exhauriendum. Inducenda in oc-
cupatum locum virtus; quae mendacia et contra ve-
rum placentia exstirpet, quae nos a populo, cui ni-
mis credimus, separet, ac sinceris opinionibus reddat.
Hoc est enim Sapientia, in naturam converti et eo 69
restitui, unde publicus error expulerit. Magna pars
sanitatis est, hortatores insaniae reliquisse, et ex isto
coetu invicem noxio procul abiisse. Hoc ut esse verum
scias, aspice, quanto aliter unusquisque populo vi-
vat, aliter sibi. Non est per se magistra innocentiae
solitudo, nec frugalitatem docent rura; sed, ubi testis
ac spectator abscessit, vitia subsidunt, quorum mon-
strari et conspici fructus est. Quis eam, quam nulli 70

Malo: alii dant, *mali.*

Omnia ista exempla.... retexenda sunt. I. e. accurate rursus perpendenda; consideranda, adeoque ad nihilum redigenda, s. rescindenda sunt, inque eorum loco virtus reponenda est. *Ruhk.*

Malis sermonibus. Scilicet quibus iactatur falsa gloria illorum virorum, et quasi concupiscenda ostentatur.

Et contra. Et reduxi a mss. Grut. quum ante deesset. *Ruhk.*

Quae nos.... reddat. Sic Horat. II Carm. 2, 19: *Redditum Cyri solio Phraaten Dissidens plebi numero beatorum Eximit Virtus, populumque falsis Dedocet uti vocibus.* R.

ostenderet, induit purpuram? quis posuit secretam
in auro dapem? quis, sub alicuius arboris rusticae
proiectus umbra, luxuriae suae pompam solus expli-
cuit? Nemo oculis suis lautus est, ne paucorum qui-
dem et familiarium; sed apparatum vitiorum suorum
pro modo turbae spectantis expandit. Ita est: irrita-
mentum est omnium in quae insanimus, admirator
71 et conscius. Ne concupiscamus efficies, si, ne osten-
damus, effeceris. Ambitio, et luxuria, et impotentia,
scenam desiderant; sanabis ista, si absconderis. Ita-
que, si in medio urbium fremitu collocati sumus, stet
ad latus monitor, et contra laudatores ingentium pa-
trimoniorum laudet parvo divitem, et usu opes me-
72 tientem. Contra illos, qui gratiam ac potentiam attol-
lunt, otium ipse suspiciat traditum litteris, et animum
ab externis ad sua reversum. Ostendat ex constitutione
vulgi beatos, in isto invidioso fastigio suo trementes
et attonitos, longeque aliam de se opinionem haben-
tes, quam ab aliis habetur. Nam, quae aliis excelsa
videntur, ipsis praerupta sunt. Itaque exanimantur,
et trepidant, quoties despexerunt in illud magnitu-
73 dinis suae praeceps. Cogitant enim varios casus, et
in sublimi maxime lubricos: tunc appetita formidant,
et, quae illos graves aliis reddit, gravior ipsis felicitas
incubat: tunc laudant otium lene et sui iuris; odio
est fulgor, et fuga a rebus adhuc stantibus quaeritur:

Ita est. Sic, ex more Senecae, *a. c. A.* Vulgo *itaque.* Schw.

Trementes et attonitos. Cui non succurret in his ex constitutione volgi bonis describendis Damocles ille Dionysii maioris parasitus s. assentator, cuius mentionem egregie fecit Cicero Tusc. Disp. V, 21. *Ruhk.*

Et, quae illos. Perperam vulgo *et quae et illos.* Schw.

Incubat, non *incumbit*, dedere libri nostri et Gruteri. *Schw.*

Et fuga a rebus. Volgo *et fuga iam a rebus.* Schw.

Et fuga a rebus adhuc stantibus quaeritur. Bene vertit *Lagrange*: *Ils cherchent à quitter leur grandeur, avant qu'elle ne s'écroule.*

tunc demum videas philosophantes metu, et aegrae fortunae sana consilia. Nam, quasi ista inter se contraria sint, bona fortuna, et mens bona; ita melius in malis sapimus, secunda rectum auferunt. Vale.

Philosophantes metu. Mureti ingenio haec debetur scriptura; quam licet insanam indicasset Gruterus, tenuit tamen Lipsius, et revocarunt Bipontini et Ruhk. *Philosophantis metus* dabant vett. libri omnes, quod restitutum voluerat Grut. et hactenus restituit Gronovius, ut terminationem *is* pro *es* pluralis numeri acciperet, scriberetque *philosophantes metus*: quam scripturam Gallicus interpres bis verbis expressit: *Vous verrez alors la crainte philosopher.* Schw. — Nos lectionem in textu receptam optimam judicaremus, nisi quod *philosophantes metu* male quadrat cum *bona consilia*, quum in priori de ipsis hominibus, in posteriori de rebus agatur.

EPISTOLA XCV

SOLIS PRAECEPTIS VIRTVTEM NON GIGNI POSSE: NECESSARIA ESSE DECRETA.

Iocoso de levitate hominum saepe petentium quod proprie nolunt prooemio praemisso, quaestionem tractat inde a § 4: *an praecepta ad vitam beatam sufficiant, atque negat. Primum enim saepe opiniones pravae impediunt: deinde quaelibet actiones aestimatione tum demum dignae sunt et honestae, quum persuasione nituntur clara de praestantia ipsarum; quippe quae ex decretis fieri debent* — 7. *Artes autem omnes praeceptis contentae non comparari possunt cum sapientia. Nam cunctae artes vitae humanae secundo loco gaudent, sc. circa instrumenta vitae occupatae sunt, atque ab iis impediuntur, iisque se accommodant, quum contra sapientia impedimenta discutiat et vincat. Accedit, quod in illis artibus peccata adeo voluntaria excusentur, quae sapientiae vitio maximo vertuntur. Quid, quod omnes artes, utique contemplativae decreta habent? Sequitur itaque, Philosophiam sine eis esse non posse, ut in qua rationes ideoque decreta praeceptorum causae sunt* — 13. *Nec illa objectio stare potest, antiquos sine Ethica ista artificiosa longe tamen meliores fuisse. Nam ex quo nequitia creverit et tam late se sparserit, remediis quoque diligentioribus opus erat. Eadem erat et est conditio medi-*

cinae, quae, quum vita hominum simplex esset, paucarum fuit scientia herbarum, etc. Qua occasione in supplicia luxuriae, atque nequitiae exspatiatur, atque adeo necessitatem efficacium remediorum monstrat, quae opinionibus pravis evertendis ac virtute insinuanda et docenda continetur. Sunt quidem, qui sine institutione subtili evaserint boni, at hebetibus illis et obtusis aut mala consuetudine obsessis auxiliandum est, causis vitiorum eximendis, adeoque liberando atque erudiendo animo — 40. *Deinde actiones nostrae fiunt demum ethicae secundum formam quam dicimus: iam quum praecepta nonnisi materiam spectent, adeoque ad virtutem non perducant, quandoquidem non in facto laus est, sed in eo quemadmodum fiat; sequitur, sicut actiones honestae demum fiunt, si honestum accesserit, ita praecepta nonnisi legales actiones efficientia adiuvari debere decretis sive persuasione ad totam pertinente vitam ideoque necessaria* — 47: *ac primum quidem in diis colendis, quos satis coluit, quisquis imitatus eos est* — 51: *deinde in eo, quomodo hominibus sit utendum* —— 54; *tum, quomodo rebus sit utendum. Ita praecepta de virtutibus adiuvari debent doctrina et decretis de natura virtutis: quia sine immutabili certoque iudicio fluctuemur necesse est. Nonnisi decreta proinde dant veritatem* — 60. *Hoc ii ipsi confirmant, qui necessitatem decretorum negant, decreta tollendo et praecepta suadendo, ipsum decretum inculcantes. Iam quum scopus rationis unicus sit veritas, et ad eam reperiendam probationes necessariae sint, sequitur sine decretis philosophiam esse non posse. Via ad philosophiae adytum per ea est* — 65. *Adiicit quidem Posidonius quaedam alia tanquam necessaria, suasionem, consolationem, exhortationem, et utilem futuram ait cuiusque virtutis descriptionem: non sine Senecae assensu.*

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

Petis a me, ut id, quod in diem suum dixeram debere differri, repraesentem, et scribam tibi, « an

Petis a me.... differri. Spectant haec ad Ep. XCIV, 52, ubi docuerat contra Aristonem, Philosophiae partem, quae praeceptiones contineat, supervacuam non esse. Nunc quaerit, an ad faciendum sapientem sola sufficiat. *Ruhk.*

haec pars Philosophiae, quam Graeci παραινετικὴν vo-
cant, nos Praeceptivam dicimus, satis sit ad con-
summandam Sapientiam. » — Scio te in bonam par-
tem accepturum, si negavero. Eo magis promitto,
et verbum publicum perire non patior: « Postea noli
rogare, quod impetrare nolueris. » Interdum enim
obnixe petimus id, quod recusaremus, si quis offer-
ret. Haec sive levitas est, sive vernilitas, punienda 2
est promittendi facilitate. Multa videri volumus velle,
sed nolumus. Recitator Historiam ingentem attulit,
minutissime scriptam, arctissime plicatam, et, ma-
gna parte perlecta: « Desinam, inquit, si vultis. »
Acclamatur « Recita, recita! » ab his qui illum ob-
mutescere illico cupiunt. Saepe aliud volumus, aliud
optamus, et verum ne Diis quidem dicimus: sed Dii
aut non exaudiunt, aut miserentur. Ego me, omissa 3
misericordia, vindicabo, et tibi ingentem epistolam
impingam; quam tu si invitus leges, dicito: Ego mihi

Si negavero. Quia res intricata et minime blanda aut grata est: ideo facile feres abnuentem. Tamen faciam, ne frustra petiveris, et ne vulgi verbum (*publicum*) pereat: noli rogare quod impetratum etiam nolis. Nam sunt, qui petant, quasi in alterios gratiam aut honorem: ut, Recita hoc carmen, Diem illum mihi adsis: at in animo velint negatum honorem aut gratiam. Haec sententia horum et sequentium est, a qua alii mihi videntur abivisse. *Lips.*

Recitator. Hic mos scripta sua amicis recitandi iam libera republ. erat, sed magis invaluit sub Augusto, Pollione quippe Asinio publice eum inducente. Cf. Wieland. ad Horat. I Epp. xix, 42; et Gierig in Excursu hac de re ad Plinii Epist. Vol. II. *R.*

Aliud volumus, aliud optamus. I. e. aliud nobiscum tacite volumus, alind palam efferimus, dicimus optantes. *Ruhk.* — *Optamus* a Diis nempe, ait Lipsius, ubi palam, et audientibus aliis vota concipimus: tunc enim saepe hic dissensus. Pro vita et victoria mali principis precor, servus pro domini, maritus uxoris, et quae sunt talia, animo abdicante. An et refers ad vota etiam tacita et libera? Nimirum errore eligendi mala petimus, etsi bona intendimus, ut opes, honores, famam. Itaque aliud volumus communiter; distincte autem vovendo, abimus. *Lips.*

Aut non exaudiunt, aut miserentur. Si enim Dii precibus nostris annuerent, mala nobis saepe maxima, et

hoc contraxi! teque inter illos numera, quos uxor,
magno ducta ambitu, torquet; inter illos, quos divi-
tiae, per summum acquisitae sudorem, male habent;
inter illos, quos honores, nulla non arte atque ope-
ra petiti, discruciant: et caeteros malorum suorum
compotes.
4 Sed ut, omisso principio, rem ipsam aggrediar:
« Beata, inquiunt, vita constat ex actionibus rectis;
ad actiones rectas praecepta perducunt: ergo ad
beatam vitam praecepta sufficiunt. » — Non semper
ad actiones rectas praecepta perducunt, sed quum
obsequens ingenium est: aliquando frustra admoven-
5 tur, si animum opiniones obsident pravae. Deinde,
etiam si recte faciunt, nesciunt facere se recte. Non
potest enim quisquam, nisi ab initio formatus et tota
ratione compositus, omnes exsequi numeros, ut sciat,
quando oporteat, et in quantum, et cum quo, et
quemadmodum. Quare non potest toto animo ad ho-
nesta conari, ne constanter quidem, aut libenter;
6 sed respiciet, sed haesitabit. — « Si honesta, inquit,
actio ex praeceptis venit, ad beatam vitam praecepta
abunde sunt: atqui est illud: ergo et hoc. » — His

ea quae minime vellemus impingerent. *Muretus.*

Magno ducta ambitu. Cui assidue et summo studio famulatus es, ut tecum nubere dignaretur.

Et caeteros malorum suorum compotes. Argute expressa sententia est: et inter caeteros numera te, qui quum votorum suorum compotes facti sint, loco eorum mala nanciscuntur, quae tamen sibi ipsis tribuere debent. *R.*

Beata, inquiunt. Sc. Stoae adversarii et cuiuslibet philosophiae dogmaticae. — Propositio minor: *ad act. rect.* etc. recte impugnatur. *Ruhk.*

Non semper. Sic omnes codd. mss. Ante Grut. *Non tamen s.* Ruhk.

Deinde... recte. Conscientia deest iis, hac tantum ratione uti debere ad recte faciendum. *R.* — Neque enim causam tenent, cur quidque fieri debeat. Atque hoc quidem recte et vere a Stoicis dicebatur: illud absurde, quod dicebant, ex miserrimo beatum posse fieri aliquem, qui tamen nullum prorsus sensum haberet tantae illius mutationis suae. *Muretus.*

Omnes.... numeros. Officiorum partes et noscere et exercere: numerus enim proprie partem (a νέμω tribuo)

respondemus: actiones honestas *et praeceptis* fieri; non, *tantum praeceptis*

«Si aliae, inquit, artes contentae sunt praeceptis, 7
contenta erit et sapientia; nam et haec ars vitae est. Atqui gubernatorem facit ille, qui praecipit: Sic move gubernaculum, sic vela submitte, sic secundo vento utere, sic adverso resiste, sic dubium communemque tibi vindica. Alios quoque artifices praecepta confirmant: ergo in hoc idem poterunt artifices vivendi.» — Omnes istae artes circa instrumenta vitae occupatae sunt, non circa totam vitam. Itaque multa illas inhibent extrinsecus, et impediunt: spes, cupiditas, timor. At haec, quae artem vitae professa est, nulla re, quo minus se exerceat, vetari potest: discutit enim impedimenta, et tractat obstantia. Vis 8
scire quam dissimilis sit aliarum artium conditio, et huius? In illis excusatius est, voluntate peccare, quam casu; in hac, maxima culpa est, sponte delinquere. Quod dico, tale est. Grammaticus non erubescet soloecismo, si sciens fecit; erubescet, si

denotat. Cf. Ernesti Clav. Cic. h. voce. *Ruhk.*

Et praeceptis, *a. e. A.* Perperam *ex decretis* edd. ex *R.* Schw. — Ruhk. qui edidit *ex decretis*, sic addit: In hoc ratiocinio hypothetico recte maior impugnatur. *Decreta* sunt principia, quae nos vocamus, unde praecepta deducuntur. *Ruhk.*

Ars vitae. Iam supra Ep. xc, 44 vidimus: *ars est bonum fieri*: hinc philosophi, sapientes dicuntur seq. §. *artifices vivendi.* Ita auctor poëmatis olim sub nomine Severi, nunc apud Wernsdorf. Poët. min. lat. IV sub nomine Lucilii Iunioris, utrinque temere publicati, vers. 186: *Nunc opus Artificem incendit*, ubi Wernsdorf. recte explicat, philosophum. *R.*

Ergo in hoc (i. e. ad hoc, scil. ut artem vitae datis praeceptis doceant alios), recte *a. e. A. Ergo ne hoc* ed. *R.* Ven. Er. Tum *ergo non hoc* etc. cum interrogationis signo, ed. Mur. et seqq. *Schw.*

Vis scire. Locus hic erudite tractatur ab Aristotele lib. II Ethicorum. *Muretus.*

Non erubescet soloecismo, si sciens fecit; erubescet etc. Vulgo *erubescit soloecismum, si sciens facit: erubescit* etc. *Schw.* — Vitium orationis puritati vel Latinitati contrarium soloecismus est, quum in verbis pluribus

nesciens. Medicus, si deficere aegrum non intelligit, quantum ad artem magis peccat, quam si se intelligere dissimulat. At in hac arte vivendi, turpior volentium culpa est.
9 Adiice nunc, quod artes quoque pleraeque, imo ex omnibus liberalissimae, habent decreta sua, non tantum praecepta, sicut Medicina. Itaque alia est Hippocratis secta, alia Asclepiadis, alia Themisonis. Praeterea nulla ars contemplativa sine decretis suis est, quae Graeci vocant δόγματα, nobis vel *decreta* licet appellare, vel *scita*, vel *placita*;
10 quae in Geometria et in Astronomia invenies. Philosophia autem et contemplativa est, et activa; spectat simul, agitque. Erras enim, si illam putas tantum terrestres operas promittere; altius spirat. Totum, inquit, mundum scrutor, nec me intra contubernium mortale contineo, suadere vobis, ac dissuadere contenta; magna me vocant, supraque vos posita:

11 *Nam tibi de summa caeli ratione, Deumque,*
Disserere incipiam, et rerum primordia pandam;

verbum superiori non accommodetur et compositura partium orationis impar et inconveniens fiat: stribligo alias dicta. Cf. Ernesti Lexicon Technolog. Graec. et Lat. h. v. Comparat cum soloecismo Graecum σχῆμα Valcken. ad Lesbon. post Ammon. not. III, p. 177 sqq. *Ruhk.*

Habent decreta sua non tantum praecepta. Adversarii Senecae, ut impugnant decreta, vitae artem caeteris artibus comparant: ipse Seneca respondet, si tandem ars vitae caeteris artibus comparari possit, ex hoc colligi illam artem solis constare praeceptis non posse, quoniam caeterae artes non tantum praecepta, sed etiam decreta contineant: sic ista comparatione ab adversariis prolata utitur, ut ipsos profliget.

Itaque alia est Hippocratis... Asclepiadis... Themisonis. Cf. de his medicis in antiquitate celeberrimis, *Hippocrate* Coo, qui Socratis coaevus erat, *Asclepiade* et eius auditore *Themisone*, qui Ciceronis tempore Romae vixerunt, et quorum Plin. Nat. Hist. 29, 1, Celsus praefat. p. 13 bip. al. mentionem honorificam iniecere, inprimis Curtii Sprengelii Historia Medicinae. *Ruhk.*

Contemplativa. Quae causas rerum spectat, in eas inquirit, et in systema ordinat colligitque, atque adeo theoria, quam vocamus, nititur. *R.*

Quae Graeci vocant δόγματα. De his ego Manudoct. II, Dissert. XII. *L.*

Spectat simul, agitque. Vulgo *spe-*

Unde omnis natura creet res, auctet, alatque,
Quoque eadem rursus natura perempta resolvat,

ut ait Lucretius. Sequitur ergo, ut, quum contemplativa sit, habeat decreta sua. Quid, quod facienda quoque nemo rite obibit, nisi is, cui ratio erit tradita, qua in quaque re omnes officiorum numeros exsequi possit? quos non servabit, qui in rem praecepta acceperit, non in omne. Imbecilla sunt per se, 12
et, ut ita dicam, sine radice, quae partibus dantur. Decreta sunt, quae muniant, quae securitatem nostram tranquillitatemque tueantur, quae totam vitam, totamque rerum naturam simul contineant. Hoc interest inter decreta philosophiae et praecepta, quod inter elementa et membra: haec ex illis dependent, illa et horum causae sunt et omnium.

« Antiqua, inquit, Sapientia nihil aliud, quam 13

ctat, simulque agit. Schw.

Resolvat. Versus Lucretii I, 49 sqq. sunt. *Ruhk.*

Qui in rem praecepta acceperit, non in omne. Sic quidem (ut inde a Gron. editur) habet ms. *a.* et Pinciani codd. ubi *in omne* idem valet ac in *totum*, *in universum*, vel *in omnem vitam*, ut est in c. *A.* et in ora Er. Sed ed. *R.* cum aliis sic habet, *qui in rem.... non in nomine:* unde videndum, ne verum sit *qui in rem... non in nomen*, sive (ut est in ed. Er. et in Pal. 1 et 3) *qui in re... non in nomine:* ubi, quemadmodum *res* intelligitur *res singularis*, sic *nomen* intelligitur *totum genus*, cui nomen aliquod competit. *Schw.* — Muretus satis confidenter: *Qui mera praecepta acceperit.* Lipsius coniecit: *non in commune.*—*Qui in rem... omne*, h. e. qui in res singulas praecepta acceperit (exemplo habes in Ep. XCIV, 14 sqq.) nec ea, quae totum officiorum ambitum complectuntur. *Ruhk.* — Confer Cic. Tusc. III, XXXIV, 81.

Elementa, et membra. Comparatio haec optimo iudicio electa est a nostro. Nam illa elementa (στοιχεῖα καὶ ἀρχαὶ), non solum (τὸ ὑποκείμενον) rem subiectam et eam primariam, unde reliqua formantur (*membra*), materiam, sed quoque principia s. illam vim vitalem primariam continent. *Ruhk.*

Antiqua... praecepit. Docet hoc historia de processu generis humani ad meliorem ingenii vitaeque culturam. Hinc antiquissima praecepta eiuscemodi attributa semper sunt auctoribus et statoribus humanitatis, e. c. Orpheo, Lino, Eumolpo, Musaeo: vide e. c. Aristophan. Ran. 1032 sq. 1054 Brunk. ed. Hesiodi quoque, poëtarum gnomicorum et septem sic dictorum sapientum exemplo res patet.

facienda ac vitanda, praecepit; et tunc longe meliores erant viri: postquam docti prodierunt, boni desunt. Simplex enim illa et aperta Virtus in obscuram et solertem scientiam versa est, docemurque
14 disputare, non vivere.» — Fuit sine dubio, ut dicitis, vetus illa Sapientia, quum maxime nascens, rudis; non minus, quam caeterae artes, quarum in processu subtilitas crevit. Sed ne opus quidem adhuc erat remediis diligentibus. Nondum in tantum nequitia surrexerat, nec tam late se sparserat: poterant vitiis simplicibus obstare remedia simplicia. Nunc necesse est tanto operosiora esse munimenta, quanto
15 valentiora sunt quibus petimur. Medicina quondam paucarum fuit scientia herbarum, quibus sisteretur fluens sanguis, vulnera coirent: paulatim deinde in hanc pervenit tam multiplicem varietatem. Nec est mirum, tunc illam minus negotii habuisse, firmis adhuc solidisque corporibus, et facili cibo, nec per artem voluptatemque corrupto: qui postquam coepit non ad tollendam, sed ad irritandam famem quaeri, et inventae sunt mille conditurae, quibus aviditas excitaretur; quae desiderantibus alimenta erant,
16 onera sunt plenis. Inde pallor, et nervorum vino madentium tremor, et miserabilior ex cruditatibus, quam ex fame, macies; inde incerti labantium pedes, et semper, qualis in ipsa ebrietate, titubatio; inde in totam cutem humor admissus, distentusque venter, dum male assuescit plus capere, quam poterat; inde suffusio luridae bilis, et decolor vultus, tabesque in se putrescentium, et retorridi digiti articulis obrige-

Quos quidem omnes Philosophiae subtiliori prolusisse constat. Cf. Heynii Opusc. acad. Vol. I, p. 172 sq. 212 sq. et eiusdem praefat. Sententiosis vetustissimorum Gnomicor. poëtar Opp. ed. Lips. 1776 praemissam. *R.*

Retorridi digiti ms. *a.* vocabulo

scentibus, nervorumque sine sensu iacentium torpor,
aut palpitatio [corporum] sine intermissione vi-
brantium. Quid capitis vertigines dicam? quid 17
oculorum auriumque tormenta, et cerebri exae-
stuantis verminationes; [1] et omnia, per quae exone-
ramur, internis ulceribus affecta? innumerabilia
praeterea febrium genera, aliarum impetu saevien-
tium, aliarum tenui peste repentium, aliarum cum
horrore et multa membrorum quassatione venien-
tium? Quid alios referam innumerabiles morbos, 18
supplicia luxuriae? Immunes erant ab istis malis, qui
nondum se deliciis solverant, qui sibi imperabant,
sibi ministrabant. Corpora opere ac vero labore du-
rabant, aut cursu defatigati, aut venatu, aut tellure
versata. Excipiebat illos cibus, qui, nisi esurientibus,
placere non posset. Itaque nihil opus erat tam ma-
gna medicorum supellectile, nec tot ferramentis at-
que pyxidibus. Simplex erat ex causa simplici vale- 19
tudo; multos morbos multa fercula fecerunt. Vide,
quantum rerum per unam gulam transiturarum per-

et alias frequentalo Senecae. Vulgo *retorti dig.* Schw.

Aut palpitatio (corporum) sine intermissione vibrantium. Vocab. *corporum*, quod exhibent quidem veteres libri omnes, commode siectum a Mureto; revocavit Ruhk. tantum non necessarium iudicans. Equidem uncis circumdedi, ut merito suspectum; rectius facturus, si denuo ablegassem, ut prorsus ab hoc loco alienum, ubi manifeste opponuntur *torpor nervorum sine sensu iacentium*, et *palpitatio* (nervorum) *sine intermissione vibrantium.* Schw. — *Corporum* et in Erasmi ed. et in quinque Palat. codd. invenitur. *Ruhk.*

(1) *Ces chaleurs devorantes du cerveau.* Lagr.

Omnia, per quas exoneramur Int. canales illos intestinos exonerando corpori destinatos.

Qui nondum se deliciis solverant. I. qui nondum nimia mollitie et voluptate vires suas fregerant. *R.*

Aut tellure versata. Sic Erasm. Nonnulli codd. Pinc. et Grut. praestant *aut tellurem versantia.* Ruhk.

Ferramentis. I. instrumentis chirurgicis. *Ruhk.*

Multos morbos multa fercula f. Vide in hanc rem Plutarchi Quaest. convival. VIII, c. 9. *Lips.*

misceat luxuria, terrarum marisque vastatrix! Necesse est itaque inter se tam diversa dissideant, et hausta male digerantur, aliis alio nitentibus. Nec mirum, quod inconstans variusque ex discordi cibo morbus est, et illa ex contrariis naturae partibus in eumdem compulsa redundant. Inde tam nullo aegrotamus genere, quam vivimus. Maximus ille Medicorum, et huius scientiae conditor, « feminis nec capillos defluere, dixit, nec pedes laborare. » Atqui et capillis destituuntur, et pedibus aegrae sunt. Non mutata feminarum natura, sed vita est: nam quum virorum licentiam aequaverint, corporum quoque virilium incommoda aequarunt. Non minus pervigilant, non minus potant, et oleo et mero viros provocant; aeque invitis ingesta visceribus per os reddunt, et vinum omne vomitu remetiuntur; aeque

Et illa ex contrariis... redundant. Sensus est: non mirum est, quod illa tam contraria alimenta in unum cibum compulsa s. collecta fermentationem subeunt noxiam et nimio impetu venas implent. *Ruhk.*

Inde tam nullo... vivimus. Inde fit, ut tam diversa et mixta perplexaque morborum genera sint, quam vivendi ratio nostra est discors propter ciborum genera multiformia. *Ruhk.* — Miror quod nulli edd. coniecerint *multo*, quod facilius intelligeretur.

Maximus ille medicorum.... laborare. Hippocrates in iis scriptis, quae aetatem tulerunt, haec memoria non prodidit. Similia tamen occurrunt in libro de natura Pueri, p. 241 ed. Genev. 1667. fol.: Galenus quoque ad lib. VI Aphorism. notat, olim id ita fuisse Hippocratis aevo, quum moderate victitarent: at suo tempore propter intemperantiam victus et eunuchos, et feminas saepe podagra laborare. Caeterum Aristoteles de General. Animal. V, 3 causas affert, cur nonnisi viri, nunquam pueri, mulieres et eunuchi fiant calvi. *R.*

Incommoda aequarunt, a. c. *A.* Pal. 2. 4. Col. Vulgo *vitia aequaverunt.* Schw.

Non minus pervigilant. In conviviis illis intempestivis. Quibusdam tamen libris tria haec verba absunt, etiam optimo meo; in aliis, *pervigilantur* scriptum, ex quo Pincianus ingeniose, *pugillantur.* Lips.

Oleo. I. luctando. *Ruhk.*

Vinum omne vomitu remetiuntur. Totidem fere verbis, de Provid. cap. III: *Hi quidquid biberint, vomitu remetiuntur, tristes, et bilem suam regustantes.* Mos autem invaluerat, medicis quamvis reluctantibus, ante coenam bibere, et vomitu refundere. Iuvenalis de ipsis feminis: *Tanquam*

nivem rodunt, solatium stomachi aestuantis. Libidine
vero ne maribus quidem cedunt: pati natae (Dii illas
Deaeque male perdant!) adeo perversum commentae
genus impudicitiae, viros ineunt. Quid ergo miran- 22
dum est, maximum Medicorum, ac naturae peritissimum, in mendacio prendi, quum tot feminae podagricae calvaeque sint? Beneficium sexus suis vitiis perdiderunt; et, quia feminam exuerunt, damnatae sunt morbis virilibus. Antiqui Medici nesciebant dare cibum saepius, et vino fulcire venas cadentes; nesciebant sanguinem mittere, et diutinam aegrotationem balneo sudoribusque laxare; nesciebant, crurum vinculo brachiorumque, latentem vim, et in medio seden-

alta in dolia longus Deciderit serpens, bibit et vomit. Et Martialis: *Nec coenat prius, aut prius recumbit, Quam septem vomuit meri deunces.* Coepisse mos, aut invaluisse videtur, Pompeii magni temporibus, quum Asclepiades medicus vixit, de quo Plinius lib. XXVI, c. III: *Damnavit merito et vomitiones tunc supra modum frequentes.* Damnat et Celsus lib. I, cap. III, qui istud luxuriae causa fieri non oportere confitetur, interdum valetudinis causa recte fieri experimentis credit. *L.*

Viros ineunt. Flagitium et foeditas mihi quidem ignota, et apage a viris ipsis meo voto. Vtne hoc patiamur? Nego recte scribi: quo enim sensu? ut feminae in equo sedeant, quod brevibus puellis Ovidius concedit? Atqui nu illud schema est, quod sic merito exsecretur Seneca: et vel ita ineuntur, non ineunt. An ad Ligures, aut fellantes referas? Non convenit hoc verbi de *ineundo:* nec feminarum etiam ista magis, quam virorum. Mihi lubet corrigere, *viri sunt, ineunt;* et ad Tribadas referre Illae profecto virum agunt, et de istis Clemens Alexandrinus: *Et feminae viri sunt contra naturam, et nubunt, et item ducunt uxores.* Lips. — *Naigeon*, in notis inedit. ad gallic. version. interpretatur de feminis hermaphroditis quae, paene viri, pueros, virorum more, amabant; et affert Martial. lib. VII, Epig. 66: *Paedicat pueros tribas Philaenis.*

Vino fulcire venas cadentes quod Noster de Benef. III, 9 effert: cadentes venas vino refecisse, oblinendo puta lavandoque. Sic Ovid. Pont. I, 3: *Et iam deficiens sic ad tua verba revixi, Vt solet infuso vena redire mero.* Cf. Bentlei. ad Horat. Serm. II, 3, 154. *Ruhk.*

Sanguinem mittere, a. c. A. Alii vulgo *sang. emitt.* et sic ed. Ruhk. *Schw.* — Lipsius ex ingenio in textum intruserat temere: *saniem emittere* propter morem in balneis sudandi. *R.*

Nesciebant.... revocare. Intelligam de suppuratione excitanda, quam

23 tem, ad extrema revocare. Non erat necesse, circum-
spicere multa auxiliorum genera, quum essent pericu-
lorum paucissima. Nunc vero quam longe proces-
serunt mala valetudinis? Has usuras voluptatum
pendimus, ultra modum fasque concupitarum. Innu-
merabiles esse morbos non miraberis; coquos nu-
mera. Cessat omne studium; et liberalia professi, si-
ne ulla frequentia, desertis angulis praesident. In
Rhetorum ac Philosophorum scholis solitudo est; at
quam celebres culinae sunt, quanta circa nepotum
24 focos iuventus premit! Transeo puerorum infelicium
greges, quos, post transacta convivia, aliae cubiculi
contumeliae exspectant. Transeo agmina exoletorum,
per nationes coloresque descripta, ut eadem omni-
bus laevitas sit, eadem primae mensura lanuginis,
eadem species capillorum; ne quis, cui rectior est
coma, crispulis misceatur. Transeo pistorum turbam,
transeo ministratorum, per quos signo dato ad infe-
rendam coenam discurritur. Dii boni, quantum ho-
25 minum unus venter exercet! Quid? tu illos boletos,
voluptarium venenum, nihil occulti operis iudicas
facere, etiam si praesentanei non fuerunt? Quid? tu

posito sinapi efficiebant et candentibus ferramentis, ut materia inutilis evocaretur, teste Celso IV, 1, p. 193, c. 22, p. 239. *Ruhk.*

Non miraberis? Sic Erasm. et codd. palat. *Innumerabiles esse morbos miraris?* Muretus dedit propria auctoritate. *Ruhk.*

Cessat omne studium... solitudo est. Cf. ad Ep. LXXVI, 1. *Ruhk.*

Nepotum. Gulae famulorum. *R.*

Quos post transacta.... exspectant. Vt aut patiantur, aut faciant obscoena. Faciant etiam, dico, ex Ep. XLVII, 1. *Lips.*

Per nationes coloresque. Ita solent, atque item per aetates. Vide de Brevit. Vitae c. XII. *L.* — Alii exoletorum erant glabri laevesque, alii barba decori. *Ruhk.*

Laevitas. Scribendum sic putavi, quum *levitas* darent omnes. *Schw.*

Signo dato. Ibidem de Brevitate: *Quanta celeritate signo dato, glabri ad ministeria discurrant.* L.

Boletos, etc. Etiamsi *boleti*, *aestiva ostrea*, *Sociorum garum*, non statim noceant, mox tamen facient. *R.*

Fuerunt dedere *a. R. Fuerint c. A. Fuerant* vulgo. *Schw.*

illam aestivam nivem non putas callum iecinoribus
obducere? Quid? illa ostrea, inertissimam carnem
coeno saginatam, nihil existimas limosae gravitatis
inferre? Quid? illud Sociorum garum, pretiosam
malorum piscium saniem, non credis urere salsa
tabe praecordia? Quid? illa purulenta, et quae tan- 26
tum non ex ipso igne in os transferuntur, iudicas
sine noxa in ipsis visceribus exstingui? Quam foedi
itaque pestilentesque ructus sunt! quantum fastidium
sui, exhalantibus crapulam veterem! Scias putrescere
sumpta, non concoqui. Memini fuisse quondam in
sermone nobilem patinam, in quam, quidquid apud
lautos solet diem ducere, properans in damnum suum
popina congesserat: veneriae spondylique, et ostrea 27

Sociorum garum. Horatius, Plinius, Ausonius, Martialis, Petronius, Apicius, Strabo, et Athenaeus famosi illius condimenti mentionem faciunt, quod e diversorum piscium, in primis scombri, sanie constabat, solisque divitum mensis asservabatur: ut e Martiali liquet l. XIII, epigr. CII: *Antipolitani, fateor, sum filia Thynni: Essem si scombri, non tibi missa forem.* Id. lib. XIII, Epig. CII: *Expirantis adhuc scombri de sanguine primo Accipe faecosum, munera cara, garum.* *Sociorum* autem *garum* appellabatur ab inventoribus Sociis, qui videntur fuisse publicani negotiationis illius conductores. Vide Horat. Sat. 8, lib. II, v. 46; Plin. Nat. Hist. lib. XXXI, cap. VII et VIII, et lib. IX, cap. XVII; Auson. Epist. XXI; Petron. Satiric. c. XXXVI; Apicium de Arte coquin. lib. VII, cap. VII, not. 5; lib. VII, cap. XIII, not. 4.

Salsa tabe. Quia piscium putrescentium s. *malorum sanie* constabat garum, teste Plinio l. l. *R.*

Foedi itaque pestilentesque, a. c. *R. A.* Vulgo *foedi atque pest.* S.

Memini fuisse quondam in sermone.... patinam. Omnes codd. et edd. dant *in sermone*; at Muretus coniecturam Pinciani recepit: *quondam Aesopi n. p.* cuius meminit Plin. X, 72, XXXV, 46, etc. Sed nihil mutandum est. — Errant, qui Nostrum de Aesopi patina, cuius meminit Plin. X, 72, XXXV, 46, cogitasse putant: illa enim avium, haec piscium erat. *Ruhk.*

Diem ducere. Non muto, et intelligo diem extrahi variis ferculis, et scenam ita longioris coenae instrui. Si tamen legas *solent deducere*, haud improbem. *Lips.*

Properans in damnum suum pop. I. e. quo delicatior est conditura et ars coqui, eo celerior mors aderit eorum, in quorum usum cibi apparantur. *Ruhk.*

Veneriae, spondylique. Quid propria veneriae, nescio: an conchulae aliquae hoc nomine, quia Venus iis

eatenus circumcisa, qua eduntur, intervenientibus distinguebantur echinis; totam destricti sine ullis ossibus mulli constraverant. Piget iam esse singula; coguntur in unum sapores; in coena fit, quod fieri debet saturo in ventre: exspecto iam ut manducata ponantur. Quantulo autem hoc minus est, testas excerpere atque ossa, et dentium opera coquum fungi?

28 Grave est luxuriari per singula: omnia semel, et in eumdem saporem versa, ponantur. Quare ego ad unam rem manum porrigam? plura veniant simul; multorum ferculorum ornamenta coeant et cohaereant. Sciant protinus hi,. qui iactationem ex istis peti et gloriam aiebant, non ostendi ista, sed conscientiae dari. Pariter sint, quae disponi solent, uno iure per-

vecta? Inter pisces quidem sunt, et Plinii melioribus libris nominantur in XXXII, cap. xi. *Spondyli* autem in eodem loço nominantur, et Macrobio inter lautitias, in coena pontificia III Saturnalium, Martiali lib. VII, Epig. xvii. *Lips.* — Vides hic coenam e concharum diversis generibus et mullis, adeoque e piscibus marinis tam artificiose apparatam, ut omnes hi pisces, quamvis diversi saporis, tamen in unum eumdemque saporem versi sint, atque partim natura, partim conditura ac coctura ita molliti et mixti, ut nulla dentium opera indigerent convivae. Descriptionem autem accuratiorem ab Apiciis urbium maritimarum petas. Muretus laudat Rondeletium lib. II de testaceis cap. xxxiv. *Ruhk.*

Totam destricti (sc. ossibus extractis) *sine ullis ossibus*, etc. Vulgo olim *torti distractique* ex ed. *R.* dein *torti districtique* ad. Rubk. Probavi *totam*, sc. patinam, quod cum ed. *R.* dabat ms. *a.* Tum *destricti* absque copula ex coniect. scripsi. Vitiose *destructique* ms. *a.* *Distinctique* c. *A.* *Districtique* Pal. I. et Pinc. *Schw.*

Piget iam esse singula. De his sic Gronovius: «nescio quid de *pituita* hic ingerere libros iam observavit Erasmus. Perplacet, quod in membranis invenimus et ex Pal. secundo annotavit Gruterus, *Piget esse iam pituitam singula.* Oportuit omnia simul misceri, ut fastidium gulae tanta copia pituitae satiaretur.» — Acquiesco vulgata: *piget iam esse* (i. e. comedere) *singula*: *coguntur in unum sapores.* Rubk.

Quod fieri debet saturo in ventre. Quia munus est stomachi congestos cibos in unum coquere et sic eorum sapores miscere.

Quantula hoc minus est, testas excerpere, etc. I. e. non multo minus est quam manducata poni.

Non ostendi ista, sed conscientiae dari. Ruhk. interpretatur quasi haec ipse Seneca indignans (non iam coenae Amphitryo) diceret, et post *con-*

fusa: nihil intersit: ostrea, echini, spondyli, mulli, perturbati concoctique ponantur. — Non esset confu- 29
sior vomentium cibus. Quomodo ista perplexa sunt, sic ex istis non singulares morbi nascuntur, sed inexplicabiles, diversi, multiformes: adversus quos et Medicina armare se coepit multigeneribus observationibus.

Idem tibi de Philosophia dico. Fuit aliquando simplicior inter minora peccantes, et levi quoque cura remediabiles: adversus tantam morum eversionem omnia conanda sunt. Et utinam sic denique lues ista 30
vindicetur! Non privatim solum, sed publice furimus. Homicidia compescimus et singulas caedes: quid bella, et occisarum gentium gloriosum scelus? Non

scientiae dari supplet: propter multitudinem morborum, qui inde oriuntur. Nobis autem multo magis probabile videtur, haec et sequentia usque ad *non esset*, ab eodem dici. Itaque gallico interpreti potius assentimur, qui: *Je veux faire voir à ceux qui m'accusaient de ne songer qu'à faire un vain étalage de magnificence, que c'est moins un repas que je leur fais admirer, qu'une énigme, dont je me réserve le secret, que je leur donne à deviner*; nisi quod *conscientiae* aliter intelligamus. Nobis enim τὸ *conscientiae dari* voci *ostendi* opponi videtur: ita ut sensus sit: *sciant* convivae *ista non* tantum oculis *ostendi* (ut saepe fit), *sed* ipsorum gustui dari; ut manducentur, non ut tantum spectentur.

Ostrea, echini, spondyli, mulli, perturb. etc. Sic ms. *a.* Vulgo, *ostrea echinus, spondyli perturbati mullis.*

Non esset confusio vomentium cibus. Adeo miscentur variae dapes, ut non magis miscerentur, si iam stomacho concoctae evomerentur.

Quomodo...observationibus. Totius huius loci sensus est: Miscete quam plurimas dapes; quo plures miscueritis, eo plures morbos et inexplicabiles et multiformes convocaveritis.

Multigeneribus observ. scripsi ex Lipsii coniect. Nec enim ferendum videbatur vulgatum *multis generibus, multis observationibus*. Scil. repetita vox *multis* interpretamentum fuerat vocabuli *multigeneribus*. Schw.

Remediabiles. Sic membranae et quinque Palat. cum edd. priscis. Gron. probat. Compositum est ap. Senec. Ep. cxiv, 5. Plin. XI, 115; XXVIII, 23: *irremediabilis.* Simplex habet Cassiodor. Var. III, 14: remediabile bonum est in peccatum accelerata correctio. *Ruhk.* — Ruhk. probat Schw. additque auctoritatem ms. *a. c. R. A.* Olim *medicabiles* edd.

Conanda sunt, a. c. A. Aberat *sunt* vulgo. *Schw.*

Vindicetur, a. c. R. A. Vulgo *vinceretur*. Schw.

avaritia, non crudelitas modum novit. Et ista, quam-
diu furtim et a singulis fiunt, minus noxia minusque
monstrosa sunt: ex senatusconsultis plebisque scitis
saeva exercentur, et publice iubentur vetita privatim.
31 Quae clam commissa capite luerent, iam, quia palu-
dati fecere, laudamus. Non pudet homines, mitissi-
mum genus, gaudere sanguine alterno, et bella gere-
re, gerendaque liberis tradere, quum inter se etiam
mutis ac feris pax sit. Adversus tam potentem expli-
citumque late furorem operosior Philosophia facta
est, et tantum sibi virium sumpsit, quantum his, ad-
32 versus quae parabatur, accesserat. Expeditum erat,
obiurgare indulgentes mero, et petentes delicatiorem
cibum; non erat animus ad frugalitatem magna vi
reducendus, a qua paululum discesserat.

Nunc manibus rapidis opus est, *nunc arte magistra.*

Voluptas ex omni parte quaeritur; nullum intra se
manet vitium. In avaritiam luxuria praeceps est: ho-
nesti oblivio invasit; nihil turpe est, cuius placet
33 pretium. Homo, sacra res homini, iam per lusum et
iocum occiditur; et, quem erudiri ad inferenda ac-

Iam, quia, etc. *Tamen quia* ed. *R*. Ven. Er. *Eadem quia* vulgo ex Mureti ing. *Tum quia* ms. *a*. *Tam qua* ms. *c*. *Iam* dedit ed. *A*. quod aut ipsum verum erat, aut prorsus abiicienda vox controversa. *Schw.*

Paludati. Sic Erasmus et codd. nonnulli. Muretus *palam* suffecit. *Paulatim* habent codd. alii. *Ruhk.*— *Paludati.* Ita enim, at eo habitu, id est, cocciueo paludamento (*cotte d'armes*) induti, proficisci ad bellum solent. *Lips.*

Quum inter se....pax sit? Errasse nostrum declamatorio ardore abreptum monui ad II de Ira 8, 2. *R.*

Magistra. Versus est Virgil. Aen. VIII, 442. *Ruhk.*

Ex omni parte, *a*. *R*. Vulgo *ab omni parte*, ut Pincian. codd. Erasmus dat: *ex omni q.* unde Lipsius coniecit: *voluptas ex homine q.* S.

Nihil....pretium. Nihil nobis turpe videtur, si nobis viam aperit ad ea, quae libido nostra concupivit, comparanda.

Homo, sacra res homini. Sic plurimi codd. Alii: *Homo, sacra res, homo.* Mox *ex homine* plurimi codd. Erasmus tenet *in homine*. R.

cipiendaque vulnera nefas erat, is iam nudus inermisque producitur; satisque spectaculi ex homine, mors est.

In hac ergo morum perversitate desideratur solito vehementius aliquid, quod mala inveterata discutiat: decretis agendum est, ut revellatur penitus falsorum recepta persuasio. His si adiunxerimus praecepta, 34
consolationes, adhortationes, poterunt valere; per se inefficaces sunt. Si volumus habere obligatos, et malis, quibus iam tenentur, avellere; discant, quid malum, quid bonum sit; sciant, omnia, praeter virtutem, mutare nomen, modo mala fieri, modo bona. Quem- 35
admodum primum militiae vinculum est religio, et signorum amor, et deserendi nefas; tunc deinde facile caetera exiguntur mandanturque iusiurandum adactis: ita in his, quos velis ad beatam vitam perducere, prima fundamenta iacienda sunt, et insinuanda virtus. Huius quadam superstitione teneantur; hanc ament; cum hac vivere velint, sine hac nolint.

Quid ergo? non quidam sine institutione subtili 36
evaserunt probi, magnosque profectus asseculi sunt, dum nudis tantum praeceptis obsequuntur? Fateor: sed felix illis ingenium fuit, et salutaria in transitu rapuit. Nam, ut Dii immortales nullam didicere virtutem, cum omni editi, et pars naturae eorum est,

Nudus... producitur. Vt solent meridiani gladiatores. Cf. Nostrum, Ep. VII. *Lips.*

Satisque spectaculi ex homine, mors est. Sententia est quae in Epistola XC: *Homo hominem, non timens, nec iratus, tantum spectaturus occidit.*

Si volumus habere obligatos. Recte sic exhibent ed. Gronov. et Ruhk. cum *a. c. R. A.* et al. Perperam *si nolumus* dant ed. Lips. Bipont. et Matth. *Schw.*

Religio et signorum amor. Iuramenti religionem intelligit: in quo haec ipsa de signis comprehensa; vide Militiam nostram lib. I. *Lips.*

Iusiurandum adactis. Rarissima in prosa constructio, quum vulgo di-

bonos esse; ita quidam ex hominibus, egregiam sor-
titi indolem, in ea, quae tradi solent, perveniunt
sine longo magisterio; et honesta complexi sunt, quum
primum audiere: unde ista tam rapacia virtutis inge-
37 nia, vel ex se fertilia. At illis aut hebetibus et obtusis,
aut mala consuetudine obsessis, diu rubigo animo-
rum effricanda est. Caeterum, ut illos in bonum pro-
nos citius educit ad summa, et hos imbecilliores
adiuvabit, malisque opinionibus extrahet, qui illis
Philosophiae placita tradiderit; quae quam sint ne-
38 cessaria, scilicet videas. Quaedam insident nobis, quae
nos ad alia pigros, ad alia temerarios faciunt. Nec
haec audacia reprimi potest, nec illa inertia suscitari,
nisi causae eorum eximantur, falsa admiratio, et fal-
sa formido. Haec nos quamdiu possident, dicas licet:
« Hoc patri praestare debes, hoc liberis, hoc amicis,
hoc hospitibus. » Tentantem avaritia retinebit: sciet
pro patria pugnandum esse; dissuadebit timor: sciet
pro amicis desudandum esse ad extremum usque su-
39 dorem; sed deliciae vetabunt: sciet in uxorem gra-
vissimum esse genus iniuriae pellicem; sed illum libido
in contraria impingit. Nihil ergo proderit dare prae-
cepta, nisi prius amoveris obstantia praeceptis; non
magis, quam proderit arma in conspectu posuisse pro-
piusque admovisse, nisi usurae manus expediuntur.

catur iureiurando, seu ad iusi. adactis. Intelligendum est quasi esset, per metathesin, pro actis ad iusiurandum, qui se iureiorando militari obligaverunt.

Vel ex se fertilia. Subaudi: sunt.

Scilicet videas. Sic h. l. *a. c. R. A.* vulgo *licet videas*, a Mur. quomodo alibi saepius legitur apud Nostrum. *Schw.*

Et falsa formido. Perperam *et* aberat edd. vulg. *Schw.*

In uxorem ed. ex *R.* sed *in uxore* dant *a. e. A.* nec ita male forlasse. Recte enim latine dicitur *iniuria in uxore* (i. q. *in uxorem*) *admissa.* S.

Pellicem) *Habere pellicem* edd. invitis vett. libris nostris et Pinciani Grulerique. *Schw.*

Nisi usurae manus expediuntur. I. e. nisi manus, quae armis usurae sint, exp. Haec monuit Gronov.

Vt ad praecepta, quae damus, possit animus ire, sol-
vendus est. Putemus aliquem facere, quod oportet; 40
non faciet assidue, non faciet aequaliter: nesciet enim
quare faciat. Aliqua vel casu, vel exercitatione, ex-
ibunt recta; sed non erit in manu regula, ad quam
exigantur, cui credat, recta esse quae fecit. Non pro-
mittet se talem in perpetuum, qui casu bonus est.

Deinde, praestabunt tibi fortasse praecepta, ut quod
oportet facias; non praestabunt, ut, quemadmodum
oportet: et, si hoc non praestant, ad virtutem non
perducunt. Faciet quod oportet monitus; concedo: 41
sed id parum est, quoniam quidem non in facto laus
est, sed in eo, quemadmodum fiat. Quid est coena
sumptuosa flagitiosius, et equestrem censum consu-
mente? Quid tam dignum censoria nota, si quis, ut
isti ganeones loquuntur, sibi hoc et genio suo prae-
stet? et toties tamen sestertio aditiales coenae fruga-
lissimis viris constiterunt. Eadem res, si gulae datur, 42
turpis est; si honori, reprehensionem effugit. Non
enim luxuria, sed impensa solemnis est. Mullum in-

Deinde praestabunt.... oportet. Legaliter, sed non moraliter ages, nullo causarum respectu habito, nec persuasione motus. *Ruhk.*

Quoniam quidem.... in facto.... fiat. Secundum Stoae dogma, omnia praeter virtutem mutare nomen, modo mala fieri, modo bona fieri, proot iia ularis. Ita sumptuosissima coena luxuriae causa apparata, *censoria nota* i. publica reprehensione cum ignominia digna est; at *coena aditialis*, epulum, quod in aditu et auspicio honorum dabatur (*repas de réception*), quamvis aeque sumptuosa, non reprehenditur. *Ruhk.*

Sibi hoc, a. c. Non *sibi haec.* S. — *Sibi.... et genio*, i. e. sibi soli; nam genius ab homine quem comitatur non est distinguendus.

Et toties tamen sestertio. Sic recte libri veteres, quod revocavit Robk.— Sensus est: Et tamen aditiales coenae a frugalissimis viris oblatae non constiterunt minoris quam illa sumptuosa coena equestrem censum consumens, scilicet toties sestertio, quoties requirebatur ad censum equestrem, nempe quater: erat enim equestris census quadringenta sestertia, id est, breviora formula, quater sestertio. Immane itaque falsus erat Muretus, *tricies* scribens pro *toties* vel *totiens*, quod habent *R. A. c.* cum Grut. libris.

Non enim luxuria.... solemnis est. Non enim luxuria, sed impensa res

gentis formae (quare autem non pondus adiicio, et aliquorum gulam irrito? quatuor pondo et ad selibram fuisse aiebant) Tiberius Caesar, missum sibi, quum in macellum deferri et venire iussisset: « Amici, inquit, omnia me fallunt, nisi istum mullum aut
43 Apicius emerit, aut P. Octavius. » Ultra spem illi conjectura processit: licitati sunt; vicit Octavius, et ingentem consecutus est inter suos gloriam, quum quinque sestertiis emisset piscem, quem Caesar vendiderat, ne Apicius quidem emerat. Numerare tantum Octavio fuit turpe: nam ille, qui emerat, ut Tiberio mitteret (quanquam illum quoque reprehenderim), admiratus est rem, qua putavit Caesarem dignum.
44 Amico aegro aliquis assidet; probamus: at, hoc si hereditatis causa facit, vultur est, cadaver exspectat.

pretium accipit. *Ruhk.* — Nullum prorsus offert sensum Ruhkopfii interpretatio: sensus tamen in promptu est: scilicet, quum tantum pecunia datur honori, non est hoc luxuriosum convivium, sed impensa solemnis, id est, usu consecrata impensa: bene vertit *Lagrange: Il (le festin) n'est plus regardé comme luxe, mais comme une magnificence d'usage.*

Mullum ingentis formae. Similem rhombi cuiusdam historiam carpit Iuvenal. Sat. IV. *Ruhk.*

Quatuor pondo et ad selibram. Conf. Plin. N. H. IX, 17, qui ait: *Binas libras ponderis raro admodum exsuperare, nec in vivariis piscinisque crescere.* Ruhk.

Apicius. De Apicio cf. ad Consol. ad Helv. 10, 2. *Ruhk.* — de P. Octavio, nil aliud notum.

Quinque sestertiis. Quinque millibus HS. edd. a Mur. non diversa quidem sententia, sed invitis libris vett. *Schw.* — Hi 5000 sestertii efficiunt secundum *Romé de l'Isle* 250 thal. *Ruhk.*

Numerare tantum Oct.... turpe. Tantam summam impendere soli Oct. fuit turpe, non ei qui ad Caesarem miserat; nam pretium illud, magnum per se consideratum, non turpitudinem habuit, luxuria dabat. *R.*

Nam ille, etc. Sic quidam edd. ex *R.* consentiente nostro ms. *a* et Gruteri omnibus. At commodior, atque etiam vera haud dubie fuerit scriptura a Pinc. e suis commendata, et dein a Mur. recepta, ab aliis vero deserta, *non illi qui emerat ut Tiberio mitteret, quanquam illum quoque reprenderim: admiratus est,* etc. Servatum etiam *non illi* in nostro ms. c. et ex parte in ed. *A* in qua *non ille.* *Reprenderim* pro vulg. *reprehend.* dedit ms. *a.* Schw.

Admiratus est rem.... dignum. Non emit luxuriae causa, sed ut mullo donaret Caesarem, quem solum tam pretioso munere dignum putabat.

Vultur est. Convicium in heredi-

Eadem aut turpia sunt, aut honesta; refert, quare, aut quemadmodum fiant. Omnia autem honeste fient, si honesto nos addixerimus, idque unum in rebus humanis bonum iudicaverimus, quaeque ex eo sunt. Caetera, in diem bona sunt. Ergo infigi debet persuasio ad totam pertinens vitam; hoc est, quod *decretum* voco. Qualis haec persuasio fuerit, talia erunt, 45
quae agentur, quae cogitabuntur: qualia autem haec fuerint, talis vita erit. In particulas suasisse, totum ordinanti parum est. M. Brutus in eo libro, quem περὶ Καθήκοντος inscripsit, dat multa praecepta et parentibus et liberis et fratribus: haec nemo faciet, quemadmodum debet, nisi habuerit, quo referat. Proponamus oportet finem summi Boni, ad quem nitamur, ad quem omne factum nostrum dictumque respiciat; veluti navigantibus ad aliquod sidus dirigendus est cursus. Vita sine proposito vaga est. Quod 46
si utique proponendum est, incipiunt necessaria esse decreta. Illud, ut puto, concedes, nihil esse turpius dubio et incerto ac timido, pedem modo referente, modo producente. Hoc in omnibus rebus accidet nobis, nisi eximantur, quae reprehendunt animos ac detinent, perconarique totos vetant.

petas, et qui funus exspectant: a natura avis, quae cadaveribus pascitur. Catullus: *Suscitat a cano vulturium capite.* Martialis: *Cuius vulturis hoc erit cadaver?* Erasmus proverb. pag. 283 ed. Wechel. 1643, sic explicat hoc adagium: *Qui vero duntaxat obsequiis et adulationibus aucupantur, ut misceantur testamento, vultures proverbio dicuntur.*

Aut turpia sunt, aut honesta. Et... et hon. ed. Mur. et sqq. invitis libris velt. *Schw.*

Honeste fient. Temore *honesta fient* ed. Bib. et Ruhk. *Schw.*

In particulas suasisse.... est. Qui decretis totum complectitur, ei parum est in particulas totius suasisse. *Ruhk.*

M. Brutus... inscripsit. Omnia scripta huius statoris libertatis interiere praeter epistulas. Caetera laudant Bayle, *Brute;* G. Fabric. Bibl. Graec. Vol. III, p. 545; *Saxa* in Onomast. I, p. 170. Librum huncce citant et Charisius et Priscianus sub titulo: *de officiis.* Ruhk.

Perconarique) *Et conari* edd. a

47 Quomodo sint Dii colendi, solet praecipi. Accen-
dere aliquem lucernas sabbatis prohibeamus; quoniam
nec lumine Dii egent, et ne homines quidem dele-
ctantur fuligine. Vetemus salutationibus matutinis
fungi, et foribus assidere templorum: humana ambi-
tio istis officiis capitur; Deum colit, qui novit. Vete-
mus lintea et strigiles Iovi ferre, et speculum tenere
Iunoni: non quaerit ministros Deus; quidni? ipse hu-
mano generi ministrat; ubique et omnibus praesto
48 est. Audiat licet quem modum servare in sacrificiis

Mur. *Et perconarique a. c. R. A.* Delevi *et*; *perconari* autem correxi, praeeunte Erasm. in Notis. *Schw.*

Accendere aliquem. . sabbatis. Lucernas accendere in honorem Deorum aut principum festis diebus mos apud Romanos: sed ut apparet, paullatim iudaici ritus invaluere, et Sabbati diem illa superstitione coluerunt. Persius Sat. V, 179 sq. (ubi cf. Casaubon. p. 465 sq.): *Vt, quum Herodis venere dies unctaque fenestra Dispositae pinguem nebulam vomuere lucernae*, etc. *Ruhk.* — *Lucernas*, non *lucernam*, *a. c. R. A.* S.

Vetemus salutationibus. Ecce officia, quae hominibus tribuebant, ad Deos eadem transtulere, et ut potentes salutare mane, sic etiam istos instituerunt. Apuleius XI: *Inchoatae lucis salutationibus religiosi primam nunciantes horam, perstrepunt.* Prudentius: *Mane salutatum concurritur, omnis adorat Pubes.* Plautus, atque alii, crebro. *Lips.*

Foribus assidere. Nondum scilicet apertis: nam cum prima luce, aut ante, faciebant. *Lips.*

Lintea et strigiles. Quasi lotione Dii egerent; sunt enim haec balnearia instrumenta. (Vertit *Lagrange*: *Des linges et des grattoirs de bains.*) Nec miremur: nam et cibum eis apponebant. Vide me II Elector. cap. XVIII. *Lips.*

Speculum tenere Iunoni. Hic locus lucem accepit ab alio eiusdem auctoris ex illius operibus amissis excerpto, quem tamen servavit Augustinus insertum in opere suo de civitate Dei: *In Capitolium perveni*, inquit Seneca: *pudebit publicatae dementiae, quod sibi vanus furor attribuit officii: alius nomina Deo subiicit, alius horas Iovi nunciat; alius lictor est, alius unctor, qui vano motu brachiorum imitatur unguentem: sunt quae Iunoni et Minervae capillos disponant, longe a templo, non tantum simulacro stantes, digitos movent ornantium modo, sunt quae speculum teneant.* Saepe occurrunt etiamnunc in monumentis antiquis specula, et in pompa Isidis ab Apuleio descripta, Metam. XI, p. 770 ubi vid. Colv. et Oudendorp. nostri loci memores. *Ruhk.*

Quem modum servare. Sic recte unus Pal. 3. Volgo *quemadmodum se gerere* edd. a Mur. cum Pal. 2. *Quemadmodum servire* ed. Er. cum ms. Col. *Quemadmodum servare*, *a. c. R. A.* Schw. — Suspicor reliquisse

debeat, quam procul resilire a molestis superstitio-
nibus: nunquam satis profectum erit, nisi, qualem
debet, Deum mente conceperit, omnia habentem,
omnia tribuentem, beneficium gratis dantem. Quae
causa est Diis benefaciendi? Natura. Errat, si quis
putat illos nocere nolle: non possunt; nec accipere
iniuriam queunt, nec facere. Laedere etenim laedi-
que, coniunctum est. Summa illa ac pulcherrima om- 49
nium natura, quos periculo exemit, ne periculosos
quidem fecit. Primus est Deorum cultus, Deos cre-
dere; deinde, reddere illis maiestatem suam, reddere
bonitatem, sine qua nulla maiestas est; scire, illos
esse qui praesident mundo, qui universa vi sua tem- 50
perant, qui humani generis tutelam gerunt, inter-
dum curiosi singulorum. Hi nec dant malum, nec
habent: caeterum castigant quosdam, et coërcent, et
irrogant poenas, et aliquando specie boni puniunt.
Vis Deos propitiare? bonus esto! Satis illos coluit,
quisquis imitatus est.
Ecce altera quaestio, Quomodo hominibus sit uten- 51

Senecam: *quemadmodum servare in s.* uti est in Tarvis. et Veneta. *Servare* est observare, etc. *Gronov.*

Molestis superstitionibus. Vulgo *molestiis ac superstit.* Schw.

Beneficium non *beneficia*, *a. c. R. A.* Schw.

Natura. Totus hic locus de Diis, quorum cultus decretis etiam niti debet, tam egregius est, ut non mirum sit, quod inde et multis aliis locis eiusmodi perperam inducerentur multi ad credendum Senecae fuisse cum Paulo Apostolo consuetudinem, unde haec et talia acceperit, nemine scilicet nisi Christiano homine digna. Tamen *interdum curiosi singulorum* et *caeterum castigant quosdam.... puniunt* excidisse Nostro nolles, quippe quae sanior philosophia repudiat, quia etiam Stoa et ipsa; nisi postrema mitiges interpretatione, quam M. Anton. et Epictetus passim suppeditant. Caeterum e Platonis libris de rep. inprimis e libr. X de Legg. toto haec hausta videri possunt. *Ruhk.*

Nocere nolle. Sic recte ms. *a.* Perperam vulgo *nocere velle*, ex parum intellecto loquendi more, familiari Senecae. *Schw.*

Et aliquando.... puniunt. Id est, dant bona externa, quae in malum cedunt. Videntur indulgere, castigant. *Lips.*

Quomodo hominibus sit utendum.

dum. Quid agimus? quae damus praecepta? Vt parcamus sanguini humano? quantulum est, ei non nocere, cui debeas prodesse! Magna scilicet laus est, si homo mansuetus homini est! Praecipiemus ut naufrago manum porrigat, erranti viam monstret, cum
52 esuriente panem suum dividat? Quando omnia, quae praestanda sunt ac vitanda, dicam? quum possim breviter hanc illi formulam humani officii tradere: Omne hoc, quod vides, quo divina atque humana conclusa sunt, unum est: membra sumus corporis magni. Natura nos cognatos edidit, quum ex iisdem et in eadem
53 gigneret. Haec nobis amorem indidit mutuum, et sociabiles fecit; illa aequum iustumque composuit: ex illius constitutione miserius est nocere, quam laedi: ex illius imperio paratae sunt iuvantis manus. Iste versus et in pectore, et in ore sit

Homo sum, humani nihil a me alienum puto!

Habeamus! In commune nati sumus. Societas nostra lapidum fornicationi simillima est; quae casura, nisi invicem obstarent, hoc ipso sustinetur.

De usu et consuetudine cum hominibus. Sunt communes sententiae (κοιναὶ ἔννοιαι), quas et educatio et lectio poëtarum epicorum et gnomicorum animis iuvenilibus instillabat. Cf. Cic. de Offic. lib. I, capp. prioribus. *R.*

Cum esuriente. Notat Muretus, proximum hoc Sacrorum illi praecepto esse: Esurienti frange panem tuum.

Formulam humani officii. Est decretum, δόγμα, stoicum, de quo vid. Lipsii Physiol. stoic. I, 8; et Casaub. ad Persium p. 276 sqq. *R.*

Quum ex iisdem. Elementis, et item astris, secundum stoicos. *Et in eadem*, vel in actiones easdem, et finem: vel resolvendos in illa eadem, e quibus sumus. *Lips.*

Paratae sunt iuvantis manus. Sic ed. *R.* Er. et Mur. *Iuvandis a. c. A. Ad iuvandum* ed. Lips. et seqq. cum mss. Pinc. et Grut. *Schw.* — Int. Haec nobis imperavit ut semper manus nostrae paratae essent ad caeteros adiuvandos.

Homo... puto! Versus Terentii Heautontim. act. I, sc. I, 54. *Ruhk.*

Habeamus! (scil. in pectore et in ore.) *In commune nati sumus.* Vulgo *habeamus in commune, quod nati sumus.* Sed *quod* ignorat ms. a cum optimo Pinciani cod. *Schw.*

Post Deos hominesque, dispiciamus, Quomodo re- 54
bus sit utendum. In supervacuum praecepta iacta-
vimus, nisi illud praecesserit, qualem de quacumque
re habere debeamus opinionem, de paupertate, de
divitiis, de gloria, de ignominia, de patria, de exsilio.
Aestimemus singula, fama remota; et quaeramus, quid
sint, non quid vocentur.

Ad *Virtutes* transeamus. Praecipiet aliquis, ut pru- 55
dentiam magni aestimemus, ut fortitudinem comple-
ctamur; temperantiam amemus; iustitiam, si fieri
potest, propius etiam, quam caeteras, nobis applice-
mus. Sed nihil agetur, si ignoramus, quid sit virtus;
una sit, an plures; separatae, an innexae; an, qui
unam habet, et caeteras habeat; quo inter se differant.
Non est necesse fabro de fabrica quaerere, quod eius 56
initium, quis usus sit; non magis quam pantomimo,
de arte saltandi. Omnes istae artes se sciunt, nihil
deest; non enim ad totam pertinent vitam. Virtus et
aliorum scientia est et sui. Discendum de ipsa est,
ut ipsa discatur. Actio recta non erit, nisi recta fue-
rit voluntas: ab hac enim est actio. Rursus, voluntas 57
non erit recta, nisi habitus animi rectus fuerit: ab hoc

Rebus sit utendum. De rebus, quas nec bonas, nec malas esse statuebant, ut constet, Stoici. *Ruhk.*

Vna sit...innexae. Sic Schw. Vulgo *annexae*. Vnam, et annexas omnes inter se virtutes statuebant Stoici, ut saepe iam vidimus. Lipsii Manuduc. Stoic. III, 4. *Ruhk.*

Quo. Sic Schw. Vulgo *quomodo.*

Omnes istae artes se sciunt. Ambitus artium iis ipsis censetur et continetur: in se consummatae, non opus habent, ut aliud quid cognoscant. *R.*

Discendum de ipsa est, ut ipsa discatur. Sic *a. c. A.* Pal. 1. 2. et Col. (et parum abit ed. *R.* cum aliis, *ut in ipsa discatur*). Hoc dicit: ipsa virtus nos docet, quomodo ipse discenda sit. Sententia paulo obscurior induxit editores, ut interpolarent locum; in quo quidem non nimis callide versatos esse video. *Vt in ipsa voluntas discatur* ed Er. *Vt ipsa voluntas discatus* ed. Mur. et sqq. *S.*

Habitus animi. Ἕξις, quam nos barbare praedispositionem vocamus. Stob. Eclog. ph. Vol. II, 7, p. 299 Heer. ἕξεις δὲ, καθ' ἃς πρὸς ταῦτά πως ἔχομεν, καὶ ἀφ' ὧν ἡ τούτων (δυνά-

enim est voluntas. Habitus porro animi non erit in optimo, nisi totius vitae leges perceperit, et, quid de quoque iudicandum sit, exegerit; nisi res ad verum redegerit. Non contingit tranquillitas, nisi immutabile certumque iudicium adeptis: caeteri decidunt subinde, et reponuntur, et inter missa appetitaque
58 alternis fluctuantur. Causa usque iactationis est, quod nihil liquet incertissimo regimine utentibus, fama. Si vis eadem semper velle, vera oportet velis. Ad verum sine decretis non pervenitur; continent vitam. Bona et mala, honesta et turpia, iusta et iniusta, pia et impia, virtutes ususque virtutum, rerum commodarum possessio, existimatio ac dignitas, valetudo, vires, forma, sagacitas sensuum, haec omnia aestimatorem desiderant. Scire liceat, quanti quidque in cen-
59 sum deferendum sit. Falleris enim, et pluris quaedam, quam sunt, putas: adeoque falleris, ut, quae maxima inter nos habentur, divitiae, gratia, potentia, sestertio nummo aestimanda sint. Hoc nescies, nisi constitutionem ipsam, qua ista inter se aestimantur,

μιων) ἐνέργεια εὖ ἢ κακῶς ἀποτελεῖται. *Ruhk.*

Causa usque iactationis est. (I. e., causa perpetuae iactationis.) Sic ed. *R.* Idque ipsum debuisse videntur alii libri vett. in quibus vel *visque*, vel *iusque* scribitur. Vulgo *causa huius iact.* ex Mureti coniect. Lips. conj. *causa eiusve.* Schw.

Rerum commodarum. Stoica phrasi res externas ita dici, quae vulgo bona, constat: commoda. *Ruhk.*

Existimatio, a c. R. A. non *aestimatio.* Idem libri cum aliis inserenda dedere duo verba, *scire liceat*, quae aberant vulgo, a Mureto abiecta. Idem in sqq. *inter nos*, non *inter vos.* Schw.

Aestimatorem desiderant. Iut. Ea omnia necesse est ut vero suo pretio aestimentur, ab illis qui sibi quiddam vitae certum regimen constituere volunt, nec semper ex fama pendere.

Sestertio nummo, i. e. minimo, supple: valet. Communis ita sermo et velut formula, in imaginario pretio aut nullo. Cf. Cuiac. lib. XIX. Obss. c. XXI. *L.* — Vide Bentley ad Horat. Serm. I, 4, 14, qui et nostri loci meminit. *Ruhk.*

Constitutionem ipsam. Rationem internam, ex qua ista aestimatio fit. *Ruhk.*

inspexeris. Quemadmodum folia virere per se non possunt; ramum desiderant, cui inhaereant, ex quo trahant succum; sic ista praecepta, si sola sunt, marcent; infigi volunt sectae.

Praeterea, non intelligunt hi, qui decreta tollunt, 60
eo ipso confirmari illa, quo tolluntur. Quid enim dicunt? praeceptis vitam satis explicari; superflua esse decreta sapientiae, id est, dogmata. Atqui hoc ipsum, quod dicunt, decretum est: tam, hercules, quam si nunc ego dicerem, recedendum esse a praeceptis velut supervacuis, utendum esse decretis, in haec sola studium conferendum; hoc ipso, quo negarem curanda esse praecepta, praeciperem. Quaedam admonitionem in Philosophia desiderant, quaedam proba- 61
tionem, et quidem multa; quia involuta sunt, vixque summa diligentia ac summa subtilitate aperiuntur. Si probationes necessariae sunt, necessaria sunt decreta, quae veritatem argumentis colligunt. Quaedam aperta sunt, quaedam obscura. Aperta, quae sensu comprehenduntur, quae memoria; obscura, quae extra haec sunt. Ratio autem non impletur manifestis; ma-

Sectae. I. decreto. *Ruhk.*

Recedendum esse a praeceptis velut supervacuis, utendum esse decretis, in haec sola etc. Vocab. *velut* et tria verba, *utendum esse decretis*, vulgg. edd. ignota, absque quibus non constabat sententia, opportune nobis obtulit ms. a. *Schw.*

In philosophia. Ms. *a.* Alii vulgo *philosophiae.* Schw.

Et quidem multa. Dixerat *quaedam* probationem desiderare: velut corrigit, imo *multa*, inquit, quia involuta et obscura. *Lips.*

Si prob. necess. sunt, necessaria sunt decreta. Vulgo brevius, *Si prob. necessaria sunt, et decreta:* quod ferri poterat, intelligendo *necessaria etiam sunt decreta.* Sed, quoniam particulam *et* ignorat ibi ms. *a.*, temere omissa putavi duo verba, *necessaria sunt*, scilicet a proxime praecedentibus absorpta; quae duo verba bis deinde diserte, §. 62, repetuntur. *Schw.*

Quae veritatem.... colligunt. Principia voces: ut ratio decretorum et praeceptorum sit eadem, quae est Ethicae purae et applicatae. *Ruhk.*

Aperta quae.... memoria. I. quae sensu externo et interno comprehenduntur. *Ruhk.*

Ratio.... manifestis. Plura comprehendit quam ea, quae sensibus in

62 ior eius pars pulcriorque in occultis est. Occulta probationem exigunt, probatio non sine decretis est; necessaria ergo decreta sunt. Quae res communem sensum facit, eadem perfectum, certa rerum persuasio, sine qua si omnia in animo natant, necessaria sunt decreta, quae dant animis inflexibile iudicium.
63 Denique quum monemus aliquem, ut amicum eodem habeat loco quo se; ut ex inimico cogitet fieri posse amicum; in illo amorem incitet, in hoc moderetur odium; adiicimus: « iustum est et honestum. » Iustum autem honestumque decretorum nostrorum continet ratio; ergo haec necessaria est, sine qua nec illa sunt.
64 Sed utraque iungamus: namque et sine radice inutiles rami sunt; et ipsae radices his, quae genuere, adiuvantur. Quantum utilitatis manus habeant, nescire nulli licet; aperte iuvant: cor, illud quo manus vivunt, ex quo impetum sumunt, quo moventur, latet. Idem dicere de praeceptis possum: aperta sunt; decreta vero sapientiae in abdito. Sicut sanctiora sacrorum tantum initiati sciunt; ita in Philosophia, arcana illa admissis receptisque in sacra ostenduntur; at praecepta, et alia eiusmodi, profanis quoque nota sunt.

memoriam perveniunt. *Ruhk.*

Quae res.... persuasio. I. e. quod efficit, ut omnibus hominibus eadem sententia sit de rebus, id efficit quoque perfectum et evidentem conceptum: atqui hanc sententiam praestat persuasio de rebus, quae certae sunt. *Ruhk.*

Certa rerum persuasio. Vulgo *certarum rerum persuasio*: sed *rerum* non agnoscit ms. *a.* Itaque vocem *certarum* ex duabus *certa rerum* perperam coalitam existimavi. *Schw.*

Sine qua si omnia in animo natant, necessaria sunt decr. Sic *a. c. A.* cum Pinc. *Natant* tenent libri omnes, ne de *nutent* cogites, ut XXXV, et LXXIV. *Schw.*

Iustum.... ratio. Decreta nituntur ratione, quae iustum honestumque continet, ex iis systema principiorum exstruit. *Ruhk.*

Posidonius non tantum *praeceptionem* (nihil enim 65
nos hoc verbo uti prohibet), sed etiam *suasionem*, et
consolationem, et *exhortationem* necessariam indicat.
His adiicit *causarum inquisitionem*, *etymologiam*;
quam quare dicere nos non audeamus, quum Gram-
matici, custodes Latini sermonis, suo iure ita appel-
lant, non video. Ait utilem futuram et descriptionem 66
cuiusque virtutis: hanc Posidonius *ethologiam* vocat;
quidam *characterismon* appellant, signa cuiusque vir-
tutis ac vitii et notas reddentem, quibus inter se simi-
lia discriminentur. Haec res eamdem vim habet, quam
praecipere. Nam, qui praecipit, dicit: Illa facies, si
voles temperans esse. Qui describit, ait: Temperans 67
est, qui illa facit, qui illis abstinet. Quaeris, quid
intersit? alter praecepta virtutis dat, alter exemplar.
Descriptiones has, et (ut publicanorum utar verbo)
iconismos, ex usu esse confiteor. Proponamus lau-

Posidonius itaque et in his non solum pure praecipere, suadere, etc., iubet, sed inquirere quoque in caussas, unde haec omnia fieri nunc debent. *Ruhk.*

Etymologiam; quam quare dicere nos non audeamus. Sic plane ms. *a.* nisi quod *ethimologian* scribit. *Ethymologiam* ed. *R.* sed perperam praeponit et copulam, et sequentia verba turbat, quae ex coniect. emendavit Erasmus. *Ethologiam* ms. *c.* *Ethologiam vel ethymologiam* ed. *A.* Denique vulgo, *quam cur aetiologiam dicere non audeamus*, ex H. Stephani et Mureti speciose utique emendatione. Sed *aetologiam* (puto *aetiologiam* voluerat) ex vett. libr. etiam laudaverat Pinc. quorum ex praescripto delenda etiam censuerat duo verba praecedentia, *caussarum inquisitionem*, ut ex glossemate invecta. *Schw.*

Vtilem futuram et descript. Sic recte ms. *a.* cum Pinc. Perperam vulgo *esse*, absque *et*. Schw.

Ethologiam recte ms. *a.* et ed. *A.* Absurde rursus *aetiologiam* hic ponunt edd. et olim *etymologiam*. S. — Exemplum illustre ex Antiquitate nobis praestant Theophrasti characteres, quibus praeluserent rhetores, sive technologi, e. c. Aristoteles: imitati sunt Angli de ethica exponentes, e nostratibus Gellertus, al. *Ruhk.*

Iconismos (vulgo graecis litt. scribitur), verti potest *signalement.* — *Publicanorum utar verbo.* Quare, aut ubi, publicanis hoc verbum in usu? Puto in portoriis fuisse, ubi servi traiiciebantur, et equi, aeque alia maioris pretii. Vt constaret tales et

danda: invenietur imitator. Putas utile, dari tibi argumenta, per quae intelligas nobilem equum, ne fal-
68 laris empturus, ne operam perdas in ignavo? Quanto hoc utilius est, excellentis animi notas nosse, quas ex alio in se transferre permittitur?

Continuo pecoris generosi pullus in arvis
Altius ingreditur, et mollia crura reponit:
Primus et ire viam, et fluvios tentare minantes
Audet, et ignoto sese committere ponti,
Nec vanos horret strepitus: illi ardua cervix,
Argutumque caput, brevis alvus, obesaque terga,
Luxuriatque toris animosum pectus......
...... Tum, si qua sonum procul arma dedere,
Stare loco nescit, micat auribus, et tremit artus,
Collectumque premens volvit sub naribus ignem.

69 Dum aliud agit Virgilius noster, descripsit virum fortem; ego certe non aliam imaginem magno viro dederim. Sit mihi Cato exprimendus, inter fragores bellorum civilium impavidus, et primus incessens admotos iam exercitus Alpibus, civilique se bello ferens obvium; non alium illi assignaverim vultum, non alium habitum. Altius certe nemo ingredi potuit, quam qui simul contra Caesarem Pompeiumque se sustulit, et,

tales solvisse portorium, nec alios, describebant formam faciemque singulorum. Et id vocabant εἰκονισμόν. Potuit et in pecunia assignanda, aut deleganda locum habere. Dubia tali, et tali forma, aevo, nota: ut hodieque interdum qui pecuniam in Italia, aut alibi capiendam transcribunt. *Lips.*

Notas nosse recte dedit ms. *a.* quod et debuerat ed. *R.* in qua *nosce* Perperam vulgo *notas esse*. Schw.

Primus et ire, *a. c. R. A.* non *primus inire*. Tum *minantes* iidem non *minaces*. Schw.

Ponti, non *ponto*, ms. *a. Ponto* vel *ponti* ed. *A.* Schw.

Micat, *a. R.* ut vulgo: *nutat* c. *A. S.*—Virgil. vers. Georg. III, 75.

Sit mihi Cato exprimendus. Ex conj. sic scripsi, pro vulgato *Si mihi*, etc. *Schw.* — De Catone eadem saepius affert. Cf. de Provid. II, 6 sq. Epist. XXIV, 14, 11 sq. Idem laudat in Catone Vellei. Paterc. II, 49. Horat. II Carm. 11, 24, etc. Rea nota *R.*

Incessens. Vertit *Lagrange*: *Accablant de reproches.*

aliis Caesarianas opes, aliis Pompeianas sibi foventibus, utrumque provocavit, ostenditque aliquas esse et reipublicae partes. Nam parum est in Catone, dicere: 70

Nec vanos horret strepitus......

Quidni? quum veros vicinosque non horreat; quum contra decem legiones, et Gallica auxilia, et mixta barbarica arma civilibus, vocem liberam mittat, et Rempublicam hortetur, ne pro libertate decidat, sed omnia experiatur, honestius in servitutem casura, quam itura? Quantum in illo vigoris ac spiritus, 71 quantum in publica trepidatione fiduciae est! Scit se unum esse, de cuius statu non agatur; non enim quaeri, an liber Cato, sed an inter liberos sit. Inde periculorum gladiorumque contemptus. Libet admirantem invictam constantiam viri, inter publicas ruinas non labantis, dicere:

Luxuriatque toris animosum pectus.....

Proderit non tantum, quales esse soleant boni viri, 72 dicere, formamque eorum et lineamenta deducere; sed, quales fuerint, narrare, et exponere Catonis illud ultimum ac fortissimum vulnus, per quod libertas emisit animam; Laelii sapientiam, et cum suo Scipione

Sibi foventibus) *Sibi*, i. e. sui causa, suum in commodum, non reipublicae causa. Pronomen hoc temere abiectum ab Erasmo, opportune dedit ed. *R.* Idem debuerant *a. e. A.* in quibus vitiose *tibi* scribitur. *S.*

Esse et Reipubl. partes. Voculam *et*, qua carebant vulgo, commode dedit ms. *a.* Schw.

Casura, quam itura) *Casura*, si vinceretur a tyranni exercitu: *itura*, si sponte semetipsam tyranni imperio submitteret.

Libet admirantem invictam, etc. Int. aliquis admirans invictam... merito potest dicere.

Sed, quales fuerint. Temere omissa est *sed* particula in ed. Bipont. et Ruhk. *Schw.*

Emisit. Sic recte H. Stephanus Epist. V ad Dalecamp. emendavit. Antea *amisit.* Ruhk

concordiam; alterius Catonis domi forisque egregia facta; Tuberonis ligneos lectulos, quum in publicum sternerent, hoedinasque pro stragulis pelles, et ante ipsius Iovis cellam apposita convivis vasa fictilia. Quid aliud est, paupertatem in Capitolio consecrare? Vt nullum aliud factum eius habeam, quo illum Catonibus inseram, hoc parum credimus? Censura fuit illa,
73 non coena. O quam ignorant homines cupidi gloriae, quid illa sit, aut quemadmodum petenda! Illo die populus Romanus multorum supellectilem spectavit, unius miratus est. Omnium illorum aurum argentumque fractum est, et millies conflatum; at omnibus saeculis Tuberonis fictilia durabunt. Vale.

Tuberonis ligneos lectulos. Q. Aelii Tuberonis. De eo Cicero in Orat. pro Muraena c. 36 haec habet: *Fuit eodem et studio eruditus apud patres nostros et honestus homo et nobilis Q. Tubero. Is, quum epulum Q. Maximus Africani patrui sui nomine populo Rom. daret, rogatus est a Maximo, ut triclinium sterneret, quum esset Tubero eiusdem Africani sororis filius: atque ille homo eruditissimus ac stoicus stravit pelliculis hoedinis lectulos punicanos et exposuit vasa samia: quasi vero esset Diogenes Cynicus mortuus et non divini hominis Africani mors honestaretur!.... Graviter tulit populus Rom. hanc perversam sapientiam Tuberonis.* Exscripsit Ciceronem Valer. Maxim. VII, 5. *Ruhk.*

Quum in public. sternerent (scil. Romani). Sic recte exhibent *a.* c. *A.* non ut vulgatae edd. *sternerentur.* S.

Ante ipsius Iovis. Epulo publico, in Capitolio. Adde Epist. XCVIII. *Lipsius.*

Apposita, sic ed. *A.* non *proposita,* ut vulgo. *Schw.*

Et millies conflatum, a Pinciano ex uno codice (sed eo alioquin probato) laudatum recepit Mur. nec forlasse immerito (quam lection. secutus bene *Lagrange* vertit: *Et mille fois refondu*). Schw. dat *in millies conflatum* ex ms. *a.* (quod intelligi poterat *conflatum,* in ingentem pecuniae summam procusum). Sic item ed. *R.* et Gruteri codd. omnes, in quibus quidem *milies,* pro more, simplici *l* littera scribitur. Vitiose *in milites* ed. Er. *In vile es* (i. e. *in vile aes*) ms. c. et ed. *A.*

EPISTOLA XCVI

OMNIA PATIENTER FERENDA.

Contra querulos scripta est haec epistola, in qua docetur, omnia a fato venire, quae decernuntur, non accidunt. Non parendum est Deo, sed assentiendum: et carere velle incommodis omnibus est votum effeminatum, quod virum haud decet.

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

Tamen tu indignaris aliquid, aut quereris; et non intelligis, nihil esse in istis mali, nisi hoc unum, quod indignaris, et quereris? — Si me interrogas, nihil puto viro miserum, nisi aliquid esse in rerum natura quod putet miserum. Non feram me, quo die aliquid ferre non potero. Male valeo? pars fati est. Familia decubuit? foenus offendit? domus crepuit? damna, vulnera, labores, metus incurrerunt? Solet fieri. Hoc parum est; debuit fieri. Decernuntur ista, non accidunt. Si quid credis mihi, intimos affectus meos tibi quum maxime detego; in omnibus, quae adversa videntur et dura, sic formatus sum; non pareo Deo, sed assentior; ex animo illum, non quia necesse est, sequor. Nihil unquam mihi incidet, quod tristis ex- 2

Tamen tu indignaris (scilicet quamvis meliora scire debeas). Sic ms. *a.* et Pal. 1. 3. 4. cum edd. a Mor. *Tantum tu* edd. ex *R. Tantum*, absque *tu*, c. *A.* Pal. 2. Col. *Schw.*

Quod putet miserum. Perperam omissum volgo pronomen *quod*, iuda ab ed. Mur. *Schw.*

Non feram me. I. e. male mihi erit, de me querar et angar. *Lips.*

Incurrerunt) *Incucurrerunt* ms. *a.* Schw.

Decernuntur ista. Int. non es quasi fortuita habere debeo; ex lege fiunt: nam ea lex humanitatis est, ut talibus obnoxia sit.

Non pareo Deo... sequor. Stoica dogmata et praecepta sunt., quae saepe iam vidimus a Nostro exposita his ipsis Epistolis. *Ruhk.*

cipiam, quod malo vultu: nullum tributum invitus conferam. Omnia autem, ad quae gemimus, quae expavescimus, tributa vitae sunt. Horum, mi Lucili, nec speraveris immunitatem, nec petieris. Vesicae te dolor inquietavit; epulae fuerunt parum dulces; detrimenta continua; propius accedam: de capite timuisti. Quid tu, nesciebas haec te optare, quum optares senectutem? Omnia ista in longa vita sunt, quomodo in longa via et pulvis et lutum et pluvia. —
3 Sed volebam vivere, carere tamen incommodis omnibus! — Tam effeminata vox virum dedecet. Videris, quemadmodum hoc votum meum excipias; ego illud magno animo, non tantum bono facio: neque Dii, neque Deae faciant, ut te fortuna in deliciis habeat! Ipse te interroga, si quis potestatem tibi Deus faciat, utrum velis vivere in macello, an in castris. Atqui vivere, mi Lucili, militare est. Itaque hi, qui iactantur,

Tristis excipiam. Temere et absurde *incipiam* dant ed. Bipont. et Ruhk. *Schw.*

Epulae fuerunt parum dulces. Sic edd. inde a Mur. et *epulae* quidem ex ed. *R.* cum ms. Pal. 2, et Col. Sed verum videtur *epistolae*, quod praefert ms. *a.* cum Pal. 1. 3. et 4. Scil. *epistolae* in vetustis codd. olim scribebatur; quam scripturam (per *u* pro *o*) ut mihi constanter, sic et h. l. m. *d.* exhibet: idemque vocab. *epistolae* in ms. *c.* et ed. *A.* compendiosa scriptora significatur. *Schw.* — Ruhkopf. (vid. not. infer.) probat *Epistolae. Lagrange* interpretatur *epulae*: *Les alimens n'ont plus de douceur pour vous.* — Porro sciat lector, verbum *fuerunt* ex Moreli ing. esse, quum vett. libri omnes *vero erunt* exhibeant: sed particulae *vero* non videtur hic fuisse locus, at verbum potius in praet. quam in fut. positum requirebatur: quare admodum probabilis hactenus fuerit Mureti emendatio. *Schw.*

De capite timuisti. Refert haec Lipsius ad Ep. XXIV, ubi de iudicii eventu sollicitum fuisse Lucilium scribit noster. Ita non opus est, ut cum Grutero statuamus, hanc et tres quatuor quae praecedunt lineas hiulcum quid habere: praesertim si non *epulae*, sed *epistolae* cum mss. nonnullis ap. Grut. legamus. Sensus esset: Epistolae parum dulces allatae sunt, quae detrimenta continua nunciant; quid, quod periculum capitis i. e. vitae tibi afferunt. *Ruhk.*

Fortuna in deliciis. Tale de Providentia, c. 1: *Deus bonum virum in deliciis non habet.*

Atqui... militare est. Conf. ad Epist. LI, § 5; LIX, § 6 sq. *Ruhk.*

et per operosa atque ardua sursum ac deorsum eunt, et expeditiones periculosissimas obeunt, fortes viri sunt, primoresque castrorum: isti, quos putida quies, aliis laborantibus, molliter habet, turturillae sunt, tuti contumeliae causa. Vale.

Putida quies. Recte illa vox servata in duobus mss. Pal. quorum in uno quidem *putrida* scribitur, qua scriptura et alias saepe in hoc vocab. utuntur libri nostri. Mendose *putica a. c. A. Schw.* — *Publica* dant edd. ex *R.* quod probat Ruhkopfius, dicens ad publicam pacem referendum esse.

Turturillae. I. molles: sive vocem derives ab ave turture, sive, quod Lipsius probat, a Turturilla. In Excerptis Pithoeanis est: *Turturilla, ita dicitur locus, in quo corruptelae fiebant, quod ibi turturi opera daretur, i. e. panem.* Vbi Lipsius emendat: *i. e. ganeae*, et addit: Talia autem loca et homines tuti, non per honorem, sed contumeliam, et quia spernuntur. Gruter. ad h. l. et Tsubmann. ad Plauti Bacch. I, 1, 35, quo Gesner in Thes. Stephan. h. v. nos ablegat, nihil afferunt. *Ruhk.* — Opsopoeus legebat: *Turdi illi sunt,* et dicebat Senecam respexisse ad quemdam *Turdum* nomine, de quo Seneca pater lib. IX Controv. 4, ut de homine mollitie sua famoso loquitur, unde forsan huius nomen ad designandos delicatiores increbuisse potuisset. Alii legendum esse arbitrantur *Turdilli sunt:* Notum est turdillos vivis delectari; unde latini hoc nomine dissolutos notare potuissent, ut apud Gallos vox *grivois* a voce *grive* (turdus) facta esse videtur. (E notis *Lagrange* versum.)

EPISTOLA XCVII.

ET NVNC ET OLIM FVISSE MALOS: DE VI CONSCIENTIAE.

Lucilium de saeculi vitiis questum refutat, et nunc docet et olim fuisse malos, exemplo petito a iudicio Clodiano, quod Clodius nummis et adulteriis, idque Catonis tempore, corruperat. Suo tamen tempore docet fuisse frugaliorem iuventutem, et quamvis vitia erumpant, quoniam ad deteriora faciles sumus, vitae peccata delectant, et prava consuetudo iuvat; tamen boni sensus animis subest, et bona conscientia, quae prodire vult et conspici, quum nequitia ipsas tenebras timeat, nec latendi fiduciam,

Epicuro monente, habeat. Nam mala facinora conscientia damnantur, atque etiam interno flagello aut morsu puniuntur. *Cf. Nostrum Epist. CV, et Cicero de Fin. I, 11.*

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

Erras, mi Lucili, si existimas nostri saeculi esse vitium luxuriam et negligentiam boni moris, et alia, quae obiecit suis quisque temporibus. Hominum sunt ista, non temporum; nulla aetas vacavit a culpa. Et, si aestimare licentiam cuiusque saeculi incipias, pudet dicere, nunquam apertius, quam coram Catone, pecca-
2 tum est. Credat aliquis pecuniam esse versatam in eo iudicio, in quo reus erat Clodius ob id adulterium, quod cum Caesaris uxore in aperto commiserat, violatis religionibus eius sacrificii, quod pro populo fieri dicitur, sic submotis extra conspectum omnibus viris, ut picturae quoque masculorum animalium contegantur? Atqui dati iudicibus nummi sunt; et quod,

Obiecit in praet. pro more Nostri, a. o. *A.* Vulgo *obiicit. Schw.* — *Quae obiecit... quisque temporibus.* Notum est Hesiodeum Opp. et D. 157 sq. et Horat. in Art. poët. 173 in descriptione senis: *Difficilis, querulus, laudator temporis acti Se puero; censor castigatorque minorum.* Cf. Gatack. ad M. Anton. VII, 1. *Ruhk.*

Credat aliquis, etc. Fiebat hoc facinus a. V. 691. Vide Ciceron. Epp. ad Attic. I, 13, 14, 16, et Middleton's *life of Ciceron* ad h. ann. *Ruhk.*

P. Clodius. Quaestor et senator, homo nobilis (Appii filius), disertus, audax, malorum propositorum executor, infamis etiam sororis stupro (Vellei. Pat. II, 45), adulterium cum Pompeia, C. Iul. Caesaris uxore, in aedibus Pontificis maximi, ubi sacra Bonae Deae non adeunda viris (vide Tibull. I, 6, 22. Iuvenal. VI, 339. interpp. Cicer. Harusp. resp. 17) quae ad Phalli (Lingam vocant Orientales) religionem spectasse videntur, per virgines vestales incredibili cerimonia quotannis celebrabantur, commiserat, ut Seneca h. l. et Dio Cass. XXXVII, 45, tradunt, s. commissurus erat teste Cicerone l. l.; sed detectus accusatus est. *Ruhk.*

In operto) *In operto* ed. Lips. et seqq. ex uno Pal. 4. *Schw.*

Atqui. Etiamsi hoc facinus horrendum esset, tamen. — Quaestio extra ordinem fuit. Quum enim Pontifices, ad quos res delata fuerat, nefas esse decrevissent, Clodiani pertulerunt, ut non iudicio populi, sed praetoris et sex et quinquaginta

hac etiamnunc pactione turpius est, stupra insuper
matronarum et adolescentulorum nobilium stillarii
loco exacta sunt. Minus crimine, quam absolutione, 3
peccatum est. Adulterii reus adulteria divisit, nec
ante fuit de salute securus, quam similes sui iudices
suos reddidit. Haec in eo iudicio facta sunt, in quo,
si nihil aliud, Cato testimonium dixerat. Ipsa ponam
verba Ciceronis, quia res fidem excedit (*Epistolarum
ad Atticum* libro I): «Arcessivit ad se, promisit, 4
intercessit, dedit. Iam vero, o Dii boni, rem perdi-
tam! etiam noctes certarum mulierum, atque adole-
scentulorum nobilium introductiones, nonnullis iu-
dicibus pro mercedis cumulo fuerunt.» — Non vacat
de pretio queri, plus in accessionibus fuit. Vis se-
veri illius uxorem? dabo illam. Vis divitis? huius
quoque tibi praestabo concubitum. Adulterium nisi
feceris, damna. Illa formosa, quam desideras, ve- 5

iudicum ad id selectorum committeretur, a quibus Clodius absolutus est. *R.*

Stillarii loco. (Conf. *Ducange* Glossar. voc. *stillatura.*) Recte vett. libri omnes, nisi quod nonnulli simpl. *l* ponunt, at in fine *i*, pro more, pro *ii*. Vulgo *salarii* ex edit. Ven. *Schw.* — Sane *stillarium* aliquis interpretetur pro additamento vel auctario, quod supra legitimam mensuram in liquidis velut stillando datur, et hinc metaphora (vulgari sermone: *Par-dessus le marché*). Ipse mox Seneca, *accessionem* vocat: et Cicero, *mercedis cumulum*; scilicet non contenti nummis iudices, mercedis cumulum petierunt, ut sibi matronae nobiles et adolescentuli in stuprum traderentur.

Cato testimonium. Catonem testimonium contra Clodium dixisse, aliunde, opinor, non constat. *Ruhk.*

Cic....excedit... lib. I. Haec verba Schweigh. solus textui inseruit; ex ms. *a.* *Epistolarum ad Atticum libro*, quod a Romanorum consuetudine prorsus abhorrere nobis videtur. Ceterum haec ex Ep. XVI desumpta sunt.

Arcessivit ad se. Non Clodius ipse, sed Crassus, qui corrumpendos iudices susceperat, ut patet ex illa Ciceronis epistola, unde verba, a Seneca allata petita sunt.

Adulterium nisi feceris, damna. Ex uno cod. pal. sic optime restituit Grut., quocum consentit editio vetus. Erasmi ed. *adulterium ubi feceris damna.* Ruhk. — *Lagrange*, Erasmi lect. sane secutus, vertit: *Après cela, condamnez l'adultère, quand vous en serez coupable vous même* — Sensus vero, admissa nostra lect.,

niet; illius tibi noctem promitto, nec differo: intra comperendinationem fides promissi mei exstabit. Plus est distribuere adulteria, quam facere: illud est, matribus familiae denuntiare; hoc, illudere. Hi iudices Clodiani a senatu petierant praesidium, quod non erat, nisi damnaturis, necessarium; et impetraverant.
6 Itaque eleganter illis Catulus, absoluto reo: « Quid vos, inquit, praesidium a nobis petebatis? an, ne nummi vobis eriperentur? » Inter hos tamen iocos, impune tulit ante iudicium adulter, in iudicio leno; qui damnationem peius effugit, quam meruit. Quidquam fuisse corruptius illis moribus credis, quibus libido non sacris inhiberi, non iudiciis poterat; quibus in ea ipsa quaestione, quae extra ordinem senatusconsulto exercebatur, plus, quam quaerebatur,
7 admissum est? Quaerebatur, an post adulterium ali-

videtur esse: si promissum adulterium non abstinueris, me a te damnari nnnoo.

Intra comperendinationem fides promissi m. Ita alias legi noistum ad oram edit. Erasm., quae habet: *intra comparandi f.* quocum mss. codd. consentiunt; nullo sensu. — *Intra comperendinationem.* I. e. priusquam in suffragia de me vocentur iudices: itaque, hac in causa, actione secunda i. comperendinatione admiss. Cf. Heineccii Antiq. rom. syntagm. IV, 18, 30. *Ruhk.*

Exstabit, *a. c. R. A.* Vulgg. edd. *stabit.* Schw.

Matribus...denuntiare. Velut imperium in eas exercere, et per minas ad alium mittere: quod plus est, quam per blanditias subrepere et illudere. *Lips.*

Hoc, illudere. Duo verba ignorant alii libri omnes, excepto uno Pinciani (et eo quidem alioqui non optimo) et Palatinus sec. e quibus illa primus recepit Mur. *Schw.*

Nisi damnaturis, necessarium. Quia Clodius turbulentissimis civibus nitebatur, quos divitiis publicis rapinisque quotidie pascebat; quique, eo damnato, in iudices forsan desaeviissent, nisi publico praesidio illi defensi fuissent.

Ne nummi vobis eriperentur. De his omnibus vide Ciceron. Ep. ad Attic. lib. I. Ep. xvi.

Impune tulit. Int. Impunitus dimissus est Clodius, nec ulla poena affectus, etiamsi adulter et leno esset.

Plus, quam quaerebatur, admissum est? Scilicet maius crimen, quam illud de quo in iudicio quaerebatur, in ipso iudicio admissum est: continuatio est eius sententiae, turpiorem fuisse Clodii absolutionem quam scelus.

quis posset tutus esse; apparuit, sine adulterio tutum
esse non posse. Hoc inter Pompeium et Caesarem,
inter Ciceronem Catonemque commissum est; Catonem,
inquam, illum, quo sedente populus negatur
permisisse sibi postulare Florales iocos nudandarum
meretricum. Credis spectasse tunc severius homines,
quam iudicasse? Et fient, et facta ista sunt: et licentia
urbium, aliquando disciplina metuque, nunquam
sponte, considet. Non est itaque quod credas, nunc 8
plurimum libidini permissum esse, legibus minimum.
Longe enim frugalior haec iuventus, quam illa, est,
quum reus adulterium apud iudices negaret, iudices
apud reum confiterentur; quum stuprum committeretur
rei iudicandae causa; quum Clodius iisdem
vitiis gratiosus, quibus nocens, conciliaturas exerceret
in ipsa causae dictione. Credat hoc quisquam? 9
qui damnabatur uno adulterio, absolutus est multis!

Omne tempus Clodios, non omne Catones feret. Ad deteriora faciles sumus, quia nec dux potest, nec comes deesse: et res etiam ipsa sine duce, sine comite, procedit; non pronum [iter] est tantum ad

Florales iocos. Floralia Aprili exeunte celebrata, ut omnia bene deflorescerent (Plin. XVIII, 29), in honorem Nymphae Chloridis, Ovid. Fast. V, 195. Lactant. I, 20, 1 de falsa Relig.: *Celebrantur illi ludi cum omni lascivia convenientes memoriae meretricis. Nam praeter verborum licentiam, quibus obscenitas omnis effunditur, exuuntur etiam vestibus populo flagitante meretrices, quae tunc mimarum funguntur officio, et in conspectu populi usque ad satietatem impudicorum luminum cum pudendis motibus detinentur.* Laudat Val. Max. II, 11, 8; Martial. I, Epigr. 1. *Ruhk.*

Non est itaque... minimum. Bene vertit *Lagrange*: *Ne croyez donc pas que la débauche ait acquis des forces dans notre siècle, et que les lois en aient perdu.*

Conciliaturas. Honesto nomine vocavit lenocinia (*fonctions d'entremetteur*). Conciliandi enim verbum proprie in (nequitia et) matrimonio dicitur. Ovid. Amor. I, 13, 42: *Nam me nupsisti conciliante seni.* Mur.

Pronum (iter.) Perperam *praenuncius*, a. c. *R. A.* et omnes Pinc. et Gruteri codd. *Pronum iter* primus edidit Erasm. (nescio an ex vet. cod. Brit. quem in Append. laudat) et tenuit. Mur. Deiu nude *pronum* ed-

vitia, sed praeceps. Et, quod plerosque inemendabiles facit, omnium aliarum artium peccata artificibus pudori sunt, offenduntque deerrantem; vitae peccata
10 delectant. Non gaudet navigio gubernator everso; non gaudet aegro medicus elato; non gaudet orator, si patroni culpa reus cecidit: at, contra, omnibus crimen suum voluptati est. Laetatur ille adulterio, in quod irritatus est ipsa difficultate; laetatur ille circumscriptione furtoque; nec ante illi culpa, quam culpae fortuna, displicuit. Id prava consuetudine evenit. Alioquin, ut scias subesse animis, etiam in pessima abductis, boni sensum, nec ignorari turpe, sed negligi; omnes peccata dissimulant, et, quamvis feliciter cesserint, fructu illorum utuntur, ipsa sub-
11 ducunt. At bona conscientia prodire vult et conspici; ipsas nequitia tenebras timet. Eleganter itaque ab Epicuro dictum puto: «Potest nocenti contingere ut lateat, latendi fides non potest:» aut, si hoc modo melius hunc explicari posse iudicas sensum: Ideo non prodest latere peccantibus, quia latendi etiam si felicitatem habent, fiduciam non habent. Ita est! tuta scelera esse possunt, secura non possunt.

Lips. Gron. et Bip. quod revocavit Matthiae, qui tamen in Progr. ait male se dedisse integrum *pronum iter*. Equidem substantivum nomen uncis inclusi, ut suspectum: nunc vero prorsus abiectum malim: nam sicut nomine *praeceps* substantive utitur Noster (conf. Epist. xciv), sic et *pronum* substantive accipi poterat, subintellecto (si velis) nomine *iter*. *Praenuntius* revocavit Ruhkopfius; tum sua auctoritate *praeceps* in *praeceptor* mutavit, quod merito repudiavit Matth. *Schw.*

Deerrantem: vitiae p. d. Omnium fere codd. lectio est. Erasmus: *dum errantem v. p. d.* Muretus in ed. rom. ex ingenio: *errantem in vitia p. d.* Ruhk.

Nec ante...displicuit. I. e. non aliter culpa displicuit, quam si successus eventusque non placuit, ex voto non fuit. *Lips.*

Epicuro. Servavit Diog. Laert. X, 151, p. 671 Amstel. ubi sententia rata 38 haecce est: »Οὐκ ἔστι τὸν λάθρα τι ποιοῦντα ὧν συνέθεντο πρὸς ἀλλήλους, εἰς τὸ μὴ βλάπτειν, μηδὲ βλάπτεσθαι, πιστεύειν ὅτι λήσει, κἂν μυριάκις ἐπὶ τοῦ παρόντος λανθάνῃ.

Hoc ego repugnare sectae nostrae, si sic expediatur, non iudico. Quare? quia prima illa et maxima peccantium est poena, peccasse; nec ullum scelus, licet illud fortuna exornet muneribus suis, licet tueatur ac vindicet, impunitum est, quoniam sceleris in scelere supplicium est. Sed nihilominus et hae illam secundae poenae premunt ac sequuntur, timere semper, et expavescere, et securitati diffidere. Quare ego hoc supplicio nequitiam liberem? quare non semper illam in suspenso relinquam? Illic dissentiamus cum Epicuro, ubi dicit: «Nihil iustum esse natura, et crimina vitanda esse, quia vitari metus non possit.» Hic consentiamus, mala facinora conscientia flagellari, et plurimum illi tormentorum esse, eo quod perpetua illam sollicitudo urget ac verberat, quod sponsoribus securitatis suae non potest credere. Hoc enim ipsum argumentum est, Epicure, natura nos a

12 (margin, beside line 1); 13 (margin, beside "per, et expavescere…")

μέχρι γὰρ καταστροφῆς ἄδηλον εἰ καὶ λήσει. *R.*

Hoc ego repugnare sectae nostrae. Stoicae: quia Stoici peccatum ob ipsum fugi spernique volebant, ut virtutem amari ob ipsam. At Epicurei praemia et poenas in utrisque spectabant. Neque prorsus damno, ait Sen., neque pugnat nobiscum: quia, etsi in peccato malum est, tamen et poenae secundae adhaerent sequunturque; et earum aspectu peccare etiam timeamus. *Lips.*

Prima illa. Temere omissa vox posterior in edd. inde a Mur. *Schw.*

Et hae illam. Recte *a. c. A.* Vulgo *et haec, et illa.* Schw.

Illic dissentiamus. Timor assiduus facit, Epicurus ait, ut vitia et crimina vitanda esse censeamus. Consentit Seneca, sed dissentit in eo, quod negat, actionum nostrarum causam hanc esse primariam. Apud Diog. Laert. l. l. 36, 37 agit Epicurus de iniustitia, quam per se et natura malam esse negat, sed metu suspicionis, ne fortasse non lateat talium facinorum vindices et exactores. At contra Stoici ap. Ciceron. de Fin. III, 21: *minime vero probatur huic disciplinae (stoicae), de qua loquor, aut Amicitiam, aut Iustitiam ob utilitates adsciscì, aut probari. Ius autem, quod ita dici appellarique possit, id esse natura, alienumque a sapiente non modo iniuriam cuiquam facere, verum etiam nocere.* Ruhk.

Plurimum. Temere *plurima* ed. Bip. et Ruhk. *Schw.*

Argumentum est, Epicure, natura nos, etc. *Argumentum Epicure*, absque *est*, ms. *A. Argumentum est Epicuri* ms. c. et ed. *A.* Duabus scripturis inter se collatis, prodibat nostra,

scelere abhorrere, quod nulli non etiam inter tuta
14 timor est. Multos fortuna liberat poena, metu neminem. Quare? nisi quia infixa nobis eius rei aversatio est, quam natura damnavit? Ideo nunquam fides latendi fit etiam latentibus, quia coarguit illos conscientia, et ipsos sibi ostendit. Proprium autem est nocentium, trepidare. Male de nobis actum erat, quod multa scelera legem et iudicem effugiunt et scripta supplicia, nisi illa naturalia et gravia de praesentibus solverent, et in locum patientiae timor cederet. Vale.

quam uniceveram iodicavi, eamdemque iam Lipsius ex coniect. proposuerat. Absurde vulgo, et prorsus contra Senecae mentem, *argumentum Epicuri est.* Schw.

Nisi quia, *a. c. A.* Pal. 2. Aberat vulgo *nisi*. Schw.

Et ipsos sibi ostendit. Sic Iovenalis XIII, 198: *Nocte dieque suum gestare in pectore testem.*

In locum patientiae timor. Scilicet, in locum poenarum, quae revera accidere debent, timor earum cederet, succederet, quae accidere possunt. *Ruhk.*

EPISTOLA XCVIII.

BONIS EXTERNIS NON CONFIDENDVM.

Amicum hortatur, ut neminem felicem credat ex felicitate suspensum, ideoque ex iis quae fragilia sunt, nec in nostra potestate: sed illud, quod ex se ortum, fidele firmumque est, et in nostra potestate, sapientiam putat et virtutem, prosequatur. Neque tamen illa externa omnino aspernanda sunt, sed consideranda tanquam materia bonorum malorumque prout iis aliquis utatur. Praeparandas itaque animus ad amissionem bonorum, et obfirmandus ad tolerandum: neque tamen ita, ut sit futuri anxius. Quidni? et alii tulerunt, et nos mala; quae terribilia videntur, non sunt, vincamus, inter exempla simus, et ipsam vitam, dum ea uti possis, non deseramus. Sic philoso-

phiam in opere discamus.— Utiliter libri Senecae de Tranquillitate animi, de Vita beata, et de Constantia Sap., una cum Consolationibus tribus conferentur.

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

Nunquam credideris felicem quemquam ex felicitate suspensum! Fragilibus innititur, qui adventitio laetus est: exibit gaudium, quod intravit. At illud ex se ortum fidele firmumque est, et crescit, et ad extremum usque prosequitur: caetera, quorum admiratio est vulgo, in diem bona sunt. — Quid ergo? non usui ac voluptati esse possunt? — Quis negat? sed ita, si illa ex nobis pendent, non ex illis nos. Omnia quae fortunam intuentur, ita fructifera ac iucunda fiunt, si qui habet illa, se quoque habet, nec in rerum suarum potestate est. Errant enim, Lu-
cili, qui aut boni aliquid nobis, aut mali iudicant 2
tribuere fortunam: materiam dat bonorum ac malorum, et initia rerum apud nos in malum bonumve exiturarum. Valentior enim omni fortuna animus est; in utramque partem ipse res suas ducit, beataeque ac miserae vitae sibi causa est. Malus omnia in malum

Nunquam...suspensum. Contra Epicureos hoc dictum esse constat, quippe qui in felicitate acquirenda summum bonum et sapientiam collocavere, atque conscientiam rationis ad felicitatem ducentis virtutem nominaverunt: quum Stoici in uno honesto sapientiam et virtutem, caetera in externis ponerent. *R.*

Si illa ex nobis pendent. Atqui ex nobis pendent, quum illis nos non tradimus totos, sed eis ita fruimur, ut nullo modo impediant animum ad vera bona tendentem; ut, si tollantur, potius ea videantur a nobis relicta, quam nos ab illis; adeo aequo animo illorum solamur iacturam!

Qui habet illa) *Qui* ex coniect. correxi, quum *si quis* dedissent vett. libri; quod tenens Erasmus, *habens* ex coniect. edidit (at sic alii deinceps). *Schw.*

Errant. Fere omnes praeter Stoicos, philosophi, atque de his rebus semper digladiati sunt invicem. Saepe iam monuimus. *Ruhk.*

Malus. Ruhkopf. cum quinque codd. addit *animus.*

vertit, etiam quae cum specie optimi venerant: rectus
3 atque integer corrigit prava fortunae, et dura atque aspera ferendi scientia mollit; idemque et secunda grate excipit modesteque, et adversa constanter ac fortior. Qui licet prudens sit, licet exacto faciat cuncta iudicio, licet nihil supra vires suas tentet; non continget illi bonum illud integrum, et extra minas
4 positum, nisi certus adversus incerta est. Sive alios observare volueris (liberius enim inter aliena iudicium est), sive te ipsum, favore seposito; et senties hoc, et confiteberis, nihil ex his optabilibus et caris utile esse, nisi te contra levitatem casus, rerumque casum sequentium, instruxeris; nisi illud frequenter, et sine querela, inter singula damna dixeris: Diis
5 aliter visum est. Imo, mehercules, ut carmen fortius ac iustius repetam, quo animum tuum magis fulcias, hoc dicito, quoties aliquid aliter, quam cogitabas, evenerit: Dii melius. Sic composito nihil accidet. Sic autem componetur, si, quid humanarum rerum varietas possit, cogitaverit, antequam senserit; si et

Cum specie. Sic exhibent *a. c. R. A.* Aberat *cum* vulgatis edd. *Schw.*

Rectus atque integer. I. sapiens. Saepe a nostro describitur eodem modo, nec abludit Horat. ad Licin. Carm. II, 10. III, 29 al. Fortunam ludum ludere cum hominibus saepe crudelem, minari et malis hominum gaudere, nota est antiquitatis opinio vel ex Horatio Carm. supra laud. ad Maecen. Od. III, 29, vss. 49 sqq. *R.*

Continget. Vulgo *contingit*, at mox *extra minas fortunae positum* edd. iovitis mss. *Schw.*

Diis aliter visum. Quam bene convenit hoc Stoici sapientis dictum inter adversa fortunae, cum isto Christianorum voto: fiat voluntas tua!

Carmen. I. formulam. *Ruhk.*

Repetam. Sic olim ed. Ven. Er. et Mur. rursusque nuper Ruhk. Sed rectius fortasse fuerit *petam* quod habet ed. Lips. Gron. et Bip. cum *a. c. R. A.* Pinc. et Grut. *Schw.*

Dii melius providebunt. Formulam autem loquendi hanc: *Dii melius duint*, *Dii meliora ferant*, *Dii meliora*, *melius*, plerumque explicare licet per εὐφήμει, velut Cicero de Senect. c. 14, interpretatur Sophoclis responsum ad Platon. Vol. VI, p. 150 Bip.; sed h. l. et aliis, quae Brisson. de formulis etc. collegit, supplens: dabunt, eo sensu, quo Horatius Carm. II, 10, 17 cecinit: *Non si male nunc, et olim sic erit.* R.

liberos, et coniugem, atque patrimonium sic habuerit, tanquam non utique semper habiturus, et tanquam non futurus ob hoc miserior, si habere desierit. Calamitosus est animus futuri anxius, et ante 6
miserias miser; qui sollicitus est, ut ea, quibus delectatur, ad extremum usque permaneant. Nullo enim tempore conquiescet; et exspectatione venturi praesentia, quibus frui poterat, amittet. In aequo est autem amissio rei, et timor amittendae.

Nec ideo praecipio tibi negligentiam. Tu vero me- 7
tuenda declina; quidquid consilio prospici potest, prospice; quodcumque laesurum est, multo ante, quam accidat, speculare et averte. In hoc ipsum tibi plurimum conferet fiducia, et ad tolerandum omnino obfirmata mens. Potest fortunam cavere, qui potest ferre; certe in tranquillo non tumultuatur. Nihil est nec miserius nec stultius, quam praetimere. Quae ista dementia est, malum suum antecedere? Deni- 8
que, ut breviter includam quod sentio, et istos satagios, ac sibi molestos describam tibi: tam intemperantes in ipsis miseriis sunt, quam sunt ante illas. Plus dolet quam necesse est, qui ante dolet quam necesse sit. Eadem enim infirmitate dolorem non aestimat, qua non exspectat. Eadem intemperantia fingit sibi perpetuam felicitatem suam, fingit sibi crescere

Exspectatione venturi ms. *a.* et ed. *A.* Vulgo *futuri*. Schw.

Tu vero. Perperam vulgo *quin vero*. Schw.

Averte. Perperam *adverte* vulgo scribitur. *Schw.*

Certe in tranquillo non tumultuatur. Int. certe, quidquid accidat, si animus tuus tranquillus est, et firma nititur virtute, in eo tumultum excitare fortuna non poterit.

Satagios, *a. c. R. A.* non *satageos*. Rubk. edidit *satageos* quod interpretatur noxios: a satagendo, sicut abigei ab abigendo.

Eadem infirmitate... exspectat. Dum veniat, i. e. aeque errat in nimis aestimando dolore quam in exspectando. *Ruhk.*

Suam, quod aberat vulgo, dedere *a. c. R. A.* Ead. lin. ubi repetitur

9 debere quaecumque contigerunt, non tantum durare; et, oblitus huius petauri, quo humana iactantur, sibi uni fortuitorum constantiam spondet. Egregie itaque videtur mihi Metrodorus dixisse in ea *Epistola*,* qua sororem, amisso optimae indolis filio, alloquitur: « Mortale est omne mortalium bonum! » De his loquitur bonis, ad quae concurritur: nam illud verum bonum non moritur, certum est sempiternumque, sapientia et virtus: hoc unum contingit immortale
10 mortalibus. Caeterum tam improbi sunt, tamque obliti quo eant, quo illos singuli dies turbent, ut mirentur aliquid ipsos amittere, amissuri uno die omnia. Quidquid est, cui dominus inscriberis, apud te est, tuum non est; nihil firmum infirmo, nihil fragili aeternum et invictum est. Tam necesse est perire quam perdere; et hoc ipsum, si intelligimus, solatium est, aequo animo perdere, quod periturum est.

* *fingit sibi*, amitti poterat pronomen cum ms. *a*. Schw.

Et, oblitus huius petauri. Pro *petauri*, quidam libri *peccati*; vulgo editur *fati*. *Lips.*—Petaurum (πέταυρον, dor. et aeol. i. q. μετέωρον, ut adeo male a veteribus grammaticis deducta sit vox a πρὸς τὸν ἀέρα πετᾶσθαι) machinatio quaedam propria funambulorum, cuius ope corpora in altum vibrantur: hoc πέταυρον τῆς τύχης, iactatio fortunae, apud Plutarchum. *Ruhk.* — Ad ludi genus respicit, tunc frequentis. Rota suspendebatur, per quam motam corpora traiiciebant saltu: atque ii petauristae dicebantur: ipsa illa petaurum. Videntur et in petauro suspensi fuisse, et in eo elati, eiecti: quo noster maxime spectat. Manilius lib. V: *Ad numeros etiam ille ciet cognata per artem Corpora, quae valido saliunt excussa petauro, Alternosque cient motus: elatus et ille Nunc iacet, atque huius casu suspenditur ille.* Vide ibi doctissimum Scaligerum. Et sane artificis cuiusdam oscillationis hoc genus fuisse videtur. *L.*

Metrodorus. Amicus Epicuri notus, *in ea epistola*, quae nunc deperdita est, et cuius mentio omnis h. l. et seq. Epist. iit. *Ruhk.*

Alloquitur. Consolatur. *R.*

Mortale... bonum. Ab Euripide (fragm. LXVIII, T. II, p. 485, ed. Lips.) hac Metrodorus sumpsit: Θνητῶν δὲ θνητὸς ὄλβος. *Muret.*

De his... concurritur. De fortuitis, e. g. divitiis, honoribus etc. *R.*

Turbent, a. c. *R. A.* cum aliis. Vulgo *trahant* ex uno cod. Pinc. et duobus Gruteri. *Schw.* — *Trudant* Muretus ex Erasm. et Pinc. conj. *R.*

Ipsos. Habent se edd. a Mur. invitis mstis. *Schw.*

Quod periturum est. Tenui hoc,

Quid ergo adversus has amissiones auxilii inveni- 11
mus? — Hoc, ut memoria teneamus amissa, nec cum ipsis fructum excidere patiamur, quem ex illis percepimus. Habere eripitur; habuisse nunquam. Peringratus est, qui, quum amisit, pro accepto nihil debet. Rem nobis eripit casus; usum fructumque apud nos reliquit, quem nos iniquitate desiderii perdidimus.
Dic tibi: « Ex istis, quae terribilia videntur, nihil 12
est invictum. Singula vicere iam multi: ignem Mucius; crucem Regulus; venenum Socrates; exsilium Rutilius; mortem ferro adactam Cato: et nos vincamus aliquid! Rursus ista, quae, ut speciosa et felicia, trahunt vulgum, a multis et saepe contempta sunt. Fabricius divitias imperator reiecit, censor notavit;
Tubero paupertatem et se dignam et Capitolio iudica- 13
vit, quum, fictilibus in publica coena usus, ostendit, debere his hominem esse contentum, quibus Dii etiamnunc uterentur. Honores repulit pater Sextius,

editum ante Ruhk. ex ed. *R.* Perperam *pereundum est,* absque *quod,* ms. *a.* et tres Palat. *Quod pereundum est c. A.* cum Pal. sec. et Col. quod recepit Ruhk. *Quod perdendum est* unus probatissimus cod. Pinc. *Schw.*

Invenimus... omisit... reliquit... perdidimus. Omnia ex libris nostris correcta, pro vulgatis *inveniemus, amiserit, relinquit, perdimus.* S.

Mucius (Scaevola); *crucem Regulus.* Vide de Provid. III, 5. Fuisse varietatem in hac re narranda, tum ex hoc loco, tum ex Floro, II, 2, apparet. Nec ultimo illo sive carceris, sive crucis supplicio deformata Reguli maiestas. Addas iis, quos in nota ad 3 de Prov. 5 laudavi, Roperti ad Sil. Ital. VI, 539: *Itoliam cruce sublimis spectaret ab altu.* Ruhk.

Rutilius. De Rutilio cf. ad Consol. ad Marc. 22, 2. Athen. IV, 19. *R.*

Fabricius.... reiecit. Et quum Pyrrhus illi magnifica munera, amicitiae pignus, obtulit, et quum Samnitium legatis ingentem illi summam pecuniae offerentibus, ut gratum animum ob concessam pacem testificarentur, respondit se malle his imperare qui aurum haberent, quam aurum habere.

Tubero. Conf. ad Epistol. xcv, §. 72. *Ruhk.*

Fictilibus.... uterentur. Confer. Ep. xxxi fin. Plin. 35, 46: *In sacris quidem etiam inter has opes hodie fictilibus prolibatur simpuviis.* Confer. Heynius ad Tibull. I, 1, 38. *Ruhk.*

Pater Sextius dignitatem senatoriam repudiavit et se ad philosophiae

qui, ita natus, ut rempublicam deberet capessere, latum clavum, divo Iulio dante, non recepit: intelligebat enim, quod dari posset, et eripi posse. Nos quoque aliquid ipsi faciamus animose! simus inter
14 exempla! Quare deficimus? quare desperamus? Quidquid fieri potuit, potest. Nos modo purgemus animum, sequamurque naturam; a qua aberranti cupiendum timendumque est, et fortuitis serviendum. Licet reverti in viam, licet in integrum restitui. Restituamur, ut possimus dolores, quocumque modo corpus invaserint, perferre, et fortunae dicere: Cum viro tibi negotium est; quaere quem vincas!»

15 His sermonibus, et his similibus, lenitur illa vis ulceris: quam opto mehercules mitigari, et aut sanari, aut stare et cum ipso senescere. Sed securus de illo sum: de nostro damno agitur, quibus senex egregius eripitur. Nam ipse vitae plenus est, cui adiici nihil
16 desiderat sua causa, sed eorum quibus utilis est. Liberaliter facit, quod vivit. Alius iam hos cruciatus finisset: hic tam turpe putat mortem fugere, quam ad mortem confugere. — Quid ergo? non, si suadebit res, exibit? — Quidni exeat, si nemo iam uti eo poterit? si nihil aliud, quam dolori operam dabit? Hoc

stoicae studiom contulit. Is et filius celebres fuere primis sub imperatoribus rom. Cf. ad Ep. LIX, 6. Muretus hic laudat Plutarch. Vol. II, p. 77. E. Frcf. *Ruhk.*

Latum clavum. Insigne senatorium, pectore demissum. *Lips.*

His sermonibus, et etc. Abrupta haec esse quivis intelligit, inquit Ruhk. Quare Muretus ait: quum huius senis nullam in superioribus mentionem fecerit Seneca, facile adducor, ut putem, multa huius epistolae principio desiderari. At Stephanus Epist. ad Dalecamp. XXVII, crediderit potius, huius ipsius epistolae finem desiderari, et principium alicuius alios, ad quam pertinent *his sermonibus* etc. — Schw. vero: Nil opus esse videtur, ut cum viris doctis statuamus plura quaedam intercidisse ante ista verba. Respondere haec potuit Seneca ad praecedentem aliquam Lucilii Epistolam: ac sive casu, sive consulto omittere potuit viri illius nomen, de quo hic agitur.

est, mi Lucili, philosophiam in opere discere, et ad verum exerceri: videre quid homo prudens animi habeat contra mortem, contra dolorem; quum illa accedat, hic premat. Quid faciendum sit, a faciente 17
discendum est. Adhuc argumentis actum est, an posset aliquis dolori resistere, an mors magnos quoque animos admota submitteret. Quid opus est verbis? In rem praesentem eamus! nec mors illum contra dolorem facit fortiorem, nec dolor contra mortem: contra utrumque sibi fidit; nec spe mortis patienter dolet, nec taedio doloris libenter moritur: hunc fert, illam exspectat. Vale.

In opere discere. Sic plurimi codd. at quidam *in opus ducere*, item bene, propter sequentia: *in rem praesentem eamus.* Ruhk.

Quum illa accedat, hic premat) *accedit* malebam, et *premit*; ut alibi, ubi *quum* tempus significat. Sed nil mutant libri: nempe *quum* hic pro *quamvis* accipi debebit. *Schw.*

Posset. Sic mss. *a. R. A.* Vulgo *possit.* Schw.

Submitteret dederunt *a. c. A.* Vulgo *submittere.* Schw.

Nec mors illum.... contra mortem. Lux e sequentibus affulget: scilicet non ideo contra dolores fortis est, quod speral dolorem brevi morte finiendum esse; nec ideo contra mortem fortis est, quod talis dolor vitam morte peiorem facit.

EPISTOLA XCIX.

CONSOLATORIA IN MORTE FILII; NON INDVLGENDVM DOLORI.

Cum amico epistolam communicat Marullo scriptam, quum is filium parvulum amisisset morte. Magis obiurgat Marullum quam consolatur, quoniam molliter iacturam ferre dicebatur. Quum filius incertae spei decesserit parvulus, quid faceret Marullus si amicum amisisset? Causae doloris non sunt conquirendae, sed magis gaudendum eo, quod habuisset mortuum, quam moerendum, quod amisisset: dolor est quum ingratus, tum supervacuus. Deinde omnes sequamur, quos amisimus, nos oportet. Mors

ex omnibus rebus certissima est. Nec lugendum, quod puer decessit. Vita enim et per se considerata et immenso comparata brevissima est. Accedit, quod vita nec bonum nec malum est; sed plus timeri poterat, ut spes egregias impleret, si consideraveris, qualis aetas sit. Atqui naturae tributum solvas; quod Stoae praeceptis haudquaquam adversatur; sed absit omnis ostentatio doloris: omnia ad rationem revocanda sunt. Deinde memoria mortui celebranda, saepius de eo cogitandum est, ut omnis acerbitas tristitiae abeat: neque tristitiae indulgendum est, quidquid contra dicat Metrodorus; voluptatem aliquam cognatam esse tristitiae. Cf. Senecae tres Consolationes, et superiorem Epistolam.

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

Epistolam, quam scripsi Marullo, quum filium parvulum amisisset, et diceretur molliter ferre, misi tibi. In qua non sum solitum morem secutus, nec putavi leniter illum debere tractari, quum obiurgatione esset quam solatio dignior. Afflicto enim, et magnum vulnus male ferenti, paulisper cedendum est: exsatiet se, aut certe primum impetum effundat. Hi, qui sibi lugere sumpserunt, protinus castigentur, et discant, quasdam etiam lacrimarum ineptias esse.

2 « Solatia exspectas? convicia accipe. Tam molliter tu fers mortem filii? quid faceres, si amicum perdidisses? Decessit filius incertae spei, parvulus: pusillum temporis periit. Causas doloris conquirimus, et

Epistolam..... misi tibi. Sequitur inde a §. 2. *Ruhk.*

Marullo. De Marullo nihil amplios constat, quam quod hic legis.

Molliter ferre. Id est, luctui nimis indulgere.

Solatio. Sic a. a. *A.* Vulgo *consolatione*, quod ex scholio ductum videtur. *Schw.*

Hi qui sibi lugere sumpserunt. Qui luctui dedita opera indulgent. *Lagrange: Celui qui se condamne volontairement aux pleurs.*

Solatia exspectas? etc. Hic ego incipere ipsam epistolam ad Marullum (vel, ut alii libri, *Morillum*) opinor, et totam deinceps ad finem puni. *Lips.*

Pusillum temporis periit. Intellige, *periit illi.* Schw.

de fortuna etiam iniquo queri volumus, quasi non
sit iustas querendi causas praebitura. At, mehercules, 3
satis mihi iam videbaris animi habere, etiam adversus
solida mala; nedum ad istas umbras malorum, quibus
ingemiscunt homines moris causa. Quod damnorum
omnium maximum est, si amicum perdidisses, danda
opera erat, ut magis gauderes quod habueras, quam
moereres quod amiseras. Sed plerique non computant,
quanta praeceperint, quantum gavisi sint. Hoc habet 4
inter reliqua mali dolor iste: non supervacuus tantum,
sed ingratus est. Ergo, quod habuisti talem
amicum, periit opera? tot annis, tanta coniunctione
vitae, tam familiari studiorum societate, nihil actum
est? Cum amico effers amicitiam? et quid doles amisisse,
si habuisse non prodest? Mihi crede, magna
pars ex his, quos amavimus, licet ipsos casus abstulerit,
apud nos manet. Nostrum est, quod praeteriit, 5
tempus; nec quidquam est loco tutiore, quam quod
fuit. Ingrati adversus praecepta, spe futuri, sumus;
quasi non, quod futurum est, si modo successerit
nobis, cito in praeterita transiturum sit. Anguste

Iniquo. Ms. *a.* ut *praepostero*, *directo*, et similia, adverbialiter dicuntur. Alii vulgo *inique*; sed *iniqui* ed. Bip. et Ruhk. invitis libris. *S.*

Quanta praeceperint. Vulgo *perceperint* h. l. libri omnes; sed infra pro vulgato *percepta* recte *praecepta* dederunt *a. c. A.* unde idem verbum hic restituere non dubitavi. *S.*

Quantum, pro vulg. *quantumve*, dedere *a. c. A.* cum Pinc. et Pal. 2. *Schw.*

Hoc,... mali dolor iste. Correxi ex ms. *a.* coll. Pinc. et Grut. *Dolor iste* latebat sub *doloris se*, quod est in ms. *a.* Vulgo: *inter rel. mala dolor, quod non*, etc. *Schw.*

Cum amico effers amicitiam? Cum Stephano Prood. II, c. 4, interpunctione mutata, interrog. notam posui. *Ruhk.*

Nostrum est.... fuit. Stoicum dogma s. praeceptum erat: ne futuro turberis, τὰ μέλλοντα μὴ ταρασσέτω. M. Antonin. VII, 8. Epict. Diss. III, 24. Affine est, τὸ παρὸν εὖ ποιεῖν, εὖ θέσθαι, Hemsterhus. ad Lucian. III, p. 365 sqq. Deinde cum nostro convenit hoc Virgilii Aen. I, 207: *olim meminisse iuvabit.* Cf. Ep. 1. *R.*

Praecepta. Int. ea quae *praecepimus*, ea quibus antea fruiti sumus.

fructus rerum determinat, qui tantum praesentibus laetus est: et futura et praeterita delectant; haec, exspectatione; illa, memoria: sed alterum pendet, et non fieri potest; alterum non potest non fuisse. Quis
6 ergo furor est, certissimo excidere? Acquiescamus his, quae iam hausimus; si modo non perforato animo hauriebamus, et transmittente quidquid acceperat.

« Innumerabilia sunt exempla eorum, qui liberos iuvenes sine lacrimis extulerint; qui in senatum, aut in aliquod publicum officium, a rogo redierint, et
7 statim aliud egerint. Nec immerito: nam, primum, supervacuum est dolere, si nihil dolendo proficias; deinde, iniquum est queri de eo, quod uni accidit, omnibus restat. Deinde, desiderii stulta conquestio est, ubi minimum interest inter amissum et desiderantem: eo itaque aequiore animo esse debemus, quod, quos amisimus, sequimur. Respice celeritatem rapidissimi temporis; cogita brevitatem huius spatii, per quod citatissimi currimus; observa hunc comitatum generis humani, eodem tendentis, minimis intervallis distinctum, etiam ubi maxima videntur: quem
8 putas perisse, praemissus est. Quid autem dementius, quam, quum idem tibi iter emetiendum sit, flere eum, qui antecessit? Flet aliquis factum, quod non ignoravit futurum? aut, si mortem in homine non cogitavit, sibi imposuit. Flet aliquis factum, quod aiebat non posse non fieri? Quisquis aliquem queri-

Quis ergo furor. Lagrange vertit: *Quelle fureur de laisser échapper le plus sûr?*

Perforato animo. Respicere videtur ad fabulam satis notam de Danaidibus, quarum dolia pertusis fundis omnia transmisere hausta. Ovid. Heroid. XIV. *Ruhk.*

Innumerabilia sunt exempla eorum Cf. Valer. Max. V, 10. *Ruhk.*

Omn. restat. Omnes manet.

Sibi imposuit. Semetipsum fefellit.

tur mortuum esse, queritur hominem fuisse. Omnes
eadem conditio devinxit: cui nasci contigit, mori re-
stat. Intervallis distinguimur, exitu aequamur. Hoc, 9
quod inter primum diem et ultimum iacet, varium
incertumque est: si molestias aestimas, etiam puero
longum; si velocitatem, etiam seni angustum. Nihil
non lubricum et fallax, et omni tempestate mobilius.
Iactantur cuncta, et in contrarium transeunt, iubente
fortuna: et in tanta volutatione rerum humanarum
nihil cuiquam, nisi mors, certum est. Tamen de eo 10
queruntur omnes, in quo uno nemo decipitur.

« Sed puer decessit! — Nondum dico, melius agi
cum eo qui vita defungitur: ad eum transeamus qui
consenuit; quantulo vincit infantem? Propone tem-
poris profundi vastitatem, et universum complectere;
deinde hoc, quod aetatem vocamus humanam, com-
para immenso: videbis quam exiguum sit, quod opta-
mus, quod extendimus. Ex hoc quantum lacrimae, 11
quantum sollicitudines occupant? quantum mors,
antequam veniat, optata? quantum valetudo, quan-
tum timor, quantum teneri aut rudes, aut inutiles
anni? dimidium ex hoc edormitur. Adiice labores,
luctus, pericula; et intelliges, etiam in longissima
vita minimum esse quod vivitur. Sed quis tibi con-
cedet, non melius se habere eum, cui cito reverti
licet, cui ante lassitudinem peractum est iter? Vita 12
nec bonum nec malum est; boni ac mali locus est.
Ita nihil ille perdidit, nisi aleam in damnum certio-
rem. Potuit evadere modestus et prudens; potuit sub

Melius agi cum eo etc. Int. meliorem esse conditionem eius qui vita defungitur.

Sed quis... reverti licet. Sc. ad Deum, unde manavit. Cf. Consolat. ad Marc. 22. *Ruhk.* — Int. perinde ac si scriptum foret: quis negabit melius se habere, etc.

Aleam in damnum certiorem. Sic Pinc. libri. Erasmus rel.: *nisi aleam*.

cura tua in meliora formari: sed (quod iustius timetur) potuit fieri pluribus similis. Aspice illos iuvenes, quos ex nobilissimis domibus in arenam luxuria proiecit; aspice illos, qui suam alienamque libidinem exercent, mutuo impudici; quorum nullus sine ebrietate, nullus sine aliquo insigni flagitio dies exit: plus
13 timeri quam sperari potuisse, manifestum erit. Non debes itaque causas doloris arcessere, nec levia incommoda indignando cumulare. Non hortor, ut nitaris, et surgas: non tam male de te iudico, ut tibi adversus hoc totam putem virtutem advocandam. Non est dolor iste, sed morsus: tu illum dolorem facis. Sine dubio multum Philosophia profecit, si puerum, nutrici adhuc quam patri notiorem, animo forti desideras!

14 « Quid? nunc ergo duritiam suadeo, et in funere ipso rigere vultum volo, et animum ne contrahi quidem patior? Minime! Inhumanitas est ista, non virtus, funera suorum iisdem oculis, quibus ipsos, videre, nec commoveri ad primam familiarium divulsionem. Puta autem me votare; quaedam sunt sui iuris: excidunt etiam retinentibus lacrimae, et ani-

In damnum certius potuit evadere. Sed sensus est: alea ea certior est in damnum, quae etsi aliquando Venerem exhibeat, plures tamen habere solet subsultantes canes. *Ruhk.* — Bene vertit *Lagrange* hanc sententiam: *Mourir, c'est quitter un jeu de hasard où il y a plus à perdre qu'à gagner.*

Aspice.... proiecit. De iis agitur qui dissipata re familiari, eo redigebantur, ut gladiatores fierent. Cf. ad Ep. LXXXVII, 8 et Lips. Saturnal. I, c. 3. *Ruhk.* — Et alibi dictum a Nostro: *qui se locant ad gladium aut cultrum.*

Causas doloris arcessere. Nam causas tibi doloris arcessis, qui lugeas amissum filium, qui certius tibi dissolutum virum, quam bene moratum promittebat.

Surgas. Sic *a. e. A.* Pal. 2, 4. Col. I. e. te erigas, *tollas animos*, ut ait infra. Vulgo *urgeas.* Schw.

Adversus hoc. Sic *a. c. R. A.* non *adv. haec.* Schw.

Divulsionem. Sic *a. c. R. A.* non *divisionem* ut Erasm. et unus Palat. *Schw.*

Quaedam sunt sui iuris, *a. c. R. A.* ubi imperite *non* infulserant vulgo.

mum profusae levant. Quid ergo est? Permittamus
illis cadere, non imperemus: fluat quantum affectus
eiecerit, non quantum poscet imitatio. Nihil vero moe- 15
rori adiiciamus, nec illum ad alienum augeamus exem-
plum. Plus ostentatio doloris exigit, quam dolor:
quotusquisque sibi tristis est? Clarius, quum audiun-
tur, gemunt; et, taciti quietique dum secretum est,
quum aliquos videre, in fletus novos excitantur. Tunc
capiti suo manus ingerunt; quod potuerant facere,
nullo prohibente, liberius: tunc mortem comprecan-
tur sibi; tunc lectulo devolvuntur. Sine spectatore 16
cessat dolor. Sequitur nos, ut in aliis rebus, ita in
hac quoque, hoc vitium, ad plurium exempla com-
poni; nec, quid oporteat, sed quid soleat, aspicere.
A natura discedimus: populo nos damus, nullius rei
bono auctori, et in hac re, sicut in omnibus, incon-
stantissimo. Videt aliquem fortem in luctu suo; im-
pium vocat, et efferatum: videt aliquem collabentem,
et corpori affusum; effeminatum ait, et enervem.
Omnia itaque ad rationem revocanda sunt. 17

« Stultius vero nihil est, quam famam captare tri-
stitiae, et lacrimas approbare; quas iudico sapienti

Schw. — Int. Sunt libera: imperio alieno non aguntur: se ostendunt nobismetipsis nolentibus.

Animum profusae levant. Apud Senecam patrem X Controv. 1: *Plerumque omnis dolor per lacrimas effluit.* Lips.

Permittamus.... imperemus. Etenim multi sunt, qui lacrimas, suis oculis nolentibus, eliciunt, ut ingentem dolorem simulent; imperant lacrimis, ut cadant.

Fluat quantum dedere a. c. *A.* ut voluerat Matthiae; non *fluant* ut vulgo. *Schw.*

Clarius, quum audiuntur, gemunt. Vt Gelliam facere ait Martialis Epigr. I, 34: *Amissum non flet, quum sola est, Gellia patrem: Si quis adest, iussae prosiliunt lacrimae.* Verum aptem est quod subiicitur: *Ille dolet vere, qui sine teste dolet.* Ruhk.

Quum aliquos videre. Sic ms. a. *Viderunt* ed. *R.* Perperam *viderint* vulgo. *Schw.*

Capiti suo manus. Sive ut crines vellent, sive ut frontem ferient. *Lips.*

Collabentem. Sic *a. c. R. A.* non *collabantem* ut vulgo.

Et lacrimas app. Vertit *Lagrange*: *Se faire un mérite de pleurer.*

viro alias permissas cadere, alias vi sua latas. Dicam
quid intersit. Quum primus nos nuntius acerbi fune-
ris perculit; quum tenemus corpus e complexu nostro
in ignem transiturum; lacrimas naturalis necessitas
exprimit: et spiritus, ictu doloris impulsus, quemad-
modum totum corpus quatit, ita oculos, quibus adia-
18 centem humorem perpremit et expellit. Hae lacrimae
per elisionem cadunt nolentibus nobis. Aliae sunt,
quibus exitum damus, quum memoria eorum, quos
amisimus, retractatur; et inest quiddam dulce tristi-
tiae, quum occurrunt sermones eorum iucundi, con-
versatio hilaris, officiosa pietas: tunc oculi, velut in
gaudio, relaxantur. His indulgemus; illis vincimur.
Non est itaque, quod lacrimas propter circumstantem
assidentemque aut contineas, aut exprimas: nec ces-
sant, nec fluunt unquam tam turpiter, quam fingun-
19 tur. Eant sua sponte; ire autem possunt placidis atque
compositis. Saepe, salva sapientis auctoritate, fluxe-
runt; tanto temperamento, ut illis nec humanitas,
nec dignitas deesset. Licet, inquam, naturae obsequi,
gravitate servata. Vidi ego in funere suorum veren-
dos, in quorum ore amor eminebat, remota omni
lugentium scena. Nihil erat, nisi quod veris dabatur

Primus, *a. c. A.* non *primum*, ut vulgo. *Schw.*

Et inest quiddam dulce tristitiae. Ovidius, Trist. IV, 3, 37: *Est quaedam flere voluptas: Expletur lacrimis egeriturque dolor.*

His.... vincimur. His indulgemus, quas memoria dilectorum elicit; nobis non invitis fluunt: illis autem vincimur, quas primus nuntius acerbi funeris expressit: non penes nos est illas cobibere.

Circumstantem assidentemque. Sic nostri, pro vulg. *circumstantes assidentesque.* Schw.

Aut contineas, aut exprimas. Seu te flere pudeat, seu dolorem ostentare cupias.

Nec fluunt... finguntur. Omnium turpissimae habendae sunt lacrimae, quae fictae sunt. *Ruhk.*

Humanitas. Int. sensus illos humanos quos natura omnium pectoribus impressit, ut in funere nostrorum commoveremur.

Lugentium scena., i. apparatu et

affectibus. Est aliquis et dolendi decor; hic sapienti
servandus est; et, quemadmodum in caeteris rebus,
ita et in lacrimis aliquid sat est. Imprudentium, ut 20
gaudia, sic dolores exundavere. Æquo animo excipe
necessaria. Quid incredibile, quid novum evenit?
quam multis quum maxime funus locatur! quam
multis vitalia emuntur! quam multi post luctum tuum
lugent!

« Quoties cogitaveris puerum fuisse, cogita et hominem; cui nihil certi promittitur, quem fortuna non
utique perducit ad senectutem; unde visum est, dimittit. Caeterum frequenter de illo loquere, et me- 21
moriam eius, quantum potes, celebra; quae ad te
saepius revertetur, si erit sine acerbitate ventura.
Nemo enim libenter tristi conversatur, nedum tristitiae. Si quos sermones eius, si quos quamvis parvuli
iocos cum voluptate audieras, saepius repete: po-

specie, nullo fuco adhibito. Hinc scena et pompa coniunguntur *v.* c. Cic. Orat. III, 45. *Ruhk.*

Quam multis... locatur. Haec Ruhk. glossematis loco habet et uncis includit; agnoscunt tamen libri omnes — *Quam multis quum maxime* (i. e. hoc ipso momento) *funus locatur*, efferendum nempe, et urendum a libitinariis.

Quam multis vitalia emuntur? Sic plurimi codd. Alii, *q. multi v. emunt.* Erasmus coniec. *eruuntur*, quod Gronovius explicat satis contorte de aegrotis, qui a medicis curantur, ac confert Consol. ad Marc. c. 22, 1: *Adiice incendia*, etc. Wernsdorf ad Poët. Min. Lat. Vol. III, p. 311, τὸ *emuntur* probat, a quo Schefferi codd. (teste Heinsio in Adversariis p. 457) *quam multi vitalia emunt* praestantes haud multum abludunt. *Ruhk.* — Ruhkopfium probat Schw. aspirantibus edd. ante Mur. et ms. *a.* et Pal. 1, 3, 4. — *Quam multis vitalia emuntur*, i. e. torus s. lectus feralis et funebris, quibus cadavera efferantur. *Vitalia* rariore hoc significatu occurrit etiam ap. Petron. c. 77 ubi verba sunt: *Interim, Stiche, profer vitalia, in quibus volo me efferri.* Paene idem valent praecedentia: *quam multis quum maxime funus locatur.*

Promittitur, a. c. *R. A.* non *promittatur.* Schw.

Et memoriam eius. Plutarchus Consol. ad Apollonium: *Commodum aliquod est defunctis, si pia memoria eos colamus. Nemo enim bonus gemitu dignus est, sed hymnis et laudibus; neque luctu, sed recordatione laudabili.* Lipsius e Graeco vertit.

tuisse illum implere spes tuas, quas paterna mente conceperas, audacter affirma. Oblivisci quidem suorum, ac memoriam cum corporibus efferre; et effusissime flere, meminisse parcissime; inhumani animi
22 est. Sic aves, sic ferae suos diligunt foetus; quarum concitatus est amor, et paene rabidus, sed cum amissis totus exstinguitur. Hoc prudentem virum non decet: meminisse perseveret, lugere desinat.

«Illud nullo modo probo, quod ait Metrodorus: « esse aliquam cognatam tristitiae voluptatem; hanc « esse captandam in eiusmodi tempore.» Ipsa Metrodori verba subscripsi. Μητροδώρου Επιστολῶν πρὸς τὴν ἀδελφὴν ά. Εστιν γάρ τις (λύπη συγγενὴς) ἡδονὴ, ἣν κυνη-
23 γετεῖν κατὰ τοῦτον τὸν καιρὸν. De quibus non dubito

Meminisse perseveret. Tacitus simile: *Feminis lugere honestum est, viris meminisse.*

Hanc esse captandam. Sic scripsi cum Pal. 2, 3, 4, ut volaerat Pinc. Pro *esse* perperam *ipsē* habent *a. c. R. A.* quod in *ipsam* mutavit Er. *S.*

Μητροδώρου.... καιρόν. Graeca verba prorsus desunt editis ante Gronovium, desunt etiam nostro ms. *c.* Reperta quidem in msstis suis profitentur Erasm. Lips. et Grut. sed ita depravata, ut nihil inde extricari potuerit. Gruterus tamen postrema verba haec fere fuisse ait, καρπὸν ἡδονὴ ζητεῖν τοῦτον κατὰ τοῦτον τὸν καιρόν. Denique in ed. Gron. et seqq. Graeca exhibebantur in hunc modum scripta: Μιχθεῖσα ἡδονὴ ἀηδίᾳ τίς γάρ ἐστί, σοι μὲν ζητητέη κατὰ τοῦτον τὸν καιρόν, quam inficetam scripturam unde hausisset Gronovius diu inquirens, tandem ex ed. Th. De Juges cognovi, ex Dalecampii ingenio fuisse procusam. Nos nostrum ms. *a.* secuti sumus, qui ea ipsa verba, quae exhibuimus, satis perspicue perscripta dedit, exceptis duobus λύπη συγγενὴς, quae, quum ibi deessent, nos ex Senecae latinis supplevimus. *Metrodori Epistolam, qua sororem amisso optimae indolis filio alloquitur*, haud multo ante memoraverat Noster, XCVIII. Illud dissimulare non debeo, mea aliquatenus de coniectura factum, quod post ἀδελφὴν notam numeralem ά adscripsi, qua *Epistolarum ad Sororem liber primus* significaretur. Ac, notam quidem aliquam numeralem a Seneca hic adiectam fuisse, intelligi par erat ex genitivo Επιστολῶν, coll. XCVII, ubi simillima ratione scribitur *Epistolarum ad Atticum lib. I.* Quinam autem fuisset ille numerus, hariolatus eram ex eo, quod pro ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ in cod. nostro ΕΠΙΣΤΟΛαΩΝ scribitur, ubi litteram α alieno loco intersertam coniectaveram. Sed, sumpto hoc ipso, intelligo sic potius a me scribi debuisse, Επιστολῶν ά. πρὸς τὴν ἀδελφὴν, i. e. *Epistolarum libro primo*,

quid sis sensurus. Quid enim turpius, quam captare in ipso luctu voluptatem, imo per luctum; et inter lacrimas quoque, quod iuvet, quaerere? Ili sunt qui nobis obiiciunt nimium rigorem, et infamant praecepta nostra duritia, quod dicamus dolorem aut admittendum in animum non esse, aut cito expellendum. Vtrum tandem est aut incredibilius, aut inhumanius, non sentire amisso amico dolorem, an voluptatem in ipso dolore aucupari? Nos quod praecipimus, hone- 24
stum est: quum aliquid lacrimarum affectus effuderit, et, ut ita dicam, despumaverit, non esse tradendum animum dolori. Quid tu dicis? miscendam ipsi dolori voluptatem! Sic consolamur crustulo pueros, sic infantium fletum infuso lacte compescimus. Ne illo quidem tempore, quo filius ardet, aut amicus exspirat, cessare pateris voluptatem, sed ipsum vis titillare moerorem. Vtrum honestius dolor ab animo 25
submovetur, an voluptas ad dolorem quoque admit-

ad Sororem. — Κυνηγετεῖν legitimum est graecum verbum, quod latino *captare* et *aucupari* (infra) Seneca expressit. *S.* — Locum hunc pro conclamato habuerat Ruhkopfius; qui lectionem graecam a Gron. prolatam secutus erat. Omnes, inquit, fere codd. vel lacunam h. l., ut in graecis fit, habuere, vel tam corrupte et obscure praestiterunt verba graeca, ut viri doctissimi, Sylburg. Gruter. al. se inde expedire non possent. Dubito an sincera Metrodori verba teneamus. Quae enim ex iis argumentatur Seneca, cogunt nos colligere, et luctus et lacrimarum meminisse in iis Metrodorum. Quorum tamen in codd. neque vola, neque vestigium.

Quid enim turpius. Nisi fallor, (nam quum verba Metrodori sincera non haberi videamur, nec certo definire possumus) Seneca non satis iustus in Metrodorum fuerit, quippe quem non diversam sententiam ab ea protulisse putem, quam noster §. 18 ipse attulit: *et inest quiddam dulce tristitiae*, etc. Sed hac sectae consueverant sic in se invicem invehi, ut quaque occasione data vel levissima abuterentur. Ita una τῆς ἡδονῆς, voluptatis (propr. felicitatis) mentio eamdem iram concitare Stoicis rigidis solebat, quam et nostra memoria felicitatis s. Eudaemonismi, quem vocant, mentionem interdum iusto rigidioribus Criticae philosophiae asseclis iisdemque virtutis propugnatoribus fortissimis excitare memini. *Ruhk.*

Hi sunt, etc. Cf. de Constant. Sap. cap. 3, 1 not. *Ruhk.*

titur? *admittitur* dico? *captatur*, et quidem ex ipso!
« Est aliqua, inquit, voluptas cognata tristitiae. »
— Illud nobis licet dicere; vobis quidem non licet.
Vnum bonum nostis, voluptatem; unum malum,
dolorem. Quae potest inter bonum et malum esse
cognatio? Sed puta esse; nunc potissimum eruitur?
et ipsum dolorem scrutamur, an aliquid habeat iu-
26 cundum circa se et voluptarium? Quaedam remedia,
aliis partibus corporis salutaria, velut foeda et inde-
cora adhiberi aliis nequeunt; et, quod aliubi pro-
desset sine damno verecundiae, id fit inhonestum
loco vulneris. Non te pudet luctum voluptate sanare?
Severius ista plaga curanda est. Illud potius admone,
nullum mali sensum ad eum, qui periit, pervenire;
nam si pervenit, non periit. Nulla, inquam, eum res
27 laedit, qui nullus est; vivit, si laeditur. Vtrum putas
illi male esse, quod nullus est? an, quod est adhuc
aliquis? Atqui nec ex eo potest ei tormentum esse,
quod non est: quis enim nullius sensus est? nec ex
eo, quod est; effugit enim maximum mortis incom-
modum, non esse. Illud quoque dicamus ei, qui de-
28 flet ac desiderat in aetate prima raptum: Omnes,
quantum ad brevitatem aevi, si universo compares,
et iuvenes et senes, in aequo sumus. Minus enim ad
nos ex omni aetate venit, quam quod minimum esse
quis dixerit; quoniam quidem minimum, aliqua pars
est; hoc, quod vivimus, proximum nihilo est: et ta-
men (o dementiam nostram!) late disponitur.

Voluptas cognata tristitiae. Statius: *Tunc flere, et scindere vestes, Fataque, et iniustos rabidis pulsare querelis Coelicolas, solamen erat.* Vide Aristotelem I Rhetor. c. 11. *Lips.*

Nunc potissimum eruitur? Int. num tempus est opportunum hanc voluptatis cum moerore cognationem eruere, quam tibi filius aut amicus exspiravit? Num decet ad illam tunc confugere, et in dolorem inquirere an habeat voluptatem circa se?

Male esse recte *a. R. Malum e. A.* Vulgo *mala esse*. Schw.

« Haec tibi scripsi, non tanquam exspectaturus esses remedium a me tam serum: liquet enim mihi, te locutum tecum quidquid lecturus es: sed ut castigarem illam exiguam moram, qua a te recessisti, et in reliquum adhortarer, contra fortunam tolleres animos, et omnia eius tela, non tanquam possent venire, sed tanquam utique essent ventura, prospiceres. » Vale. 29

Liquet enim mihi te locutum... lecturus es, Vertit *Lagrange* perinde ac si habuisset in contextu *me locutum : Je me souviens d'ailleurs de vous avoir déjà entretenu de tout ce que vous y lirez.*

A te recessisti. Intel. Te ipsum oblitus es.

EPISTOLA C.

DE PAPIRIO FABIANO PHILOSOPHO IVDICIVM, EIVSQVE SCRIPTIS.

Fabianum Papirium philosophum, quem Seneca audiverat docentem et declamantem, defendit ab amici reprehensione. Compositionem is accusaverat: effundi verba, non fingi. Negat Noster hanc censuram, quum Fabianus non negligens, sed securus in oratione nec sine cura fuerit, non absimilis optimis sermonis latini auctoribus. Sed etiamsi censura ista non usquequaque iniusta fuerit, tamen id praecipue egisse Fabianum confitendum est, ut omnia quae composuerit, animis scripserit, non auribus, ad profectum tendant et ad bonam mentem.

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

Fabiani Papirii *libros*, qui inscribuntur *Civilium*, legisse te cupidissime scribis, sed non respondisse

Fabiani Papirii. Cf. Consolat. ad Marciam 23, 3, not. Ep. XI, 3; XL, 11; LII, 10; LVIII, 4. Not. Quaest. III, 27, ubi magna huius viri laus celebratur. Scripta eius omnia perierunt. Seneca quoque pater totum virum describit et genus eloquii, de quo hic censura occurrit: imo requirit in eo, quae filius excusat et tuetur. Videsis Controv. II praef. *Ruhk.*

Civilium. Ita plurimi codd. Alii *artium civ.*, alii *artium et vilium*,

exspectationi tuae: deinde, oblitus de philosopho agi, compositionem eius accusas. — Puta esse, quod dicis, et effundi verba, non fingi: primum, habet ista res suam gratiam; et est decor proprius orationis leniter lapsae. Multum enim interesse existimo, utrum exciderit, an fluxerit. Nunc in hoc quoque, quod dicturus
2 sum, ingens differentia est. Fabianus mihi non effundere videtur orationem, sed fundere: adeo larga est; et sine perturbatione, non sine cursu tamen, veniens. Illud plane fatetur et praefert, non esse tractatam, nec diu tortam. Sed ita, ut vis, esse credamus: mores ille, non verba composuit, et animis scripsit ista, non auribus. Praeterea, ipso dicente non vacasset tibi

quidam *artium iulium*, denique *archinilium*. Vnde Lipsius, qui remotiorem et graec. vocem subodorabatur, suspicatus est: αἰτιῶν φυσικῶν. Scripsit certe Pap. et citatur eo titulo a Charisio: *Causarum naturalium*. Civilia tamen Nat. Quaest. l. l. in not. quoque laudantur. — *Civilia* interpretor πολιτικὰ, in quibus de Republica egisse videtur Platonis, Aristotelis, Zenonis rel. more. *Ruhk.*

Effundi verba, non fingi Erasmus et unus Palatinus; alii et Pinc. *eff. v. n. figi*, probante Pinciano. Sed *fingi* praestat: est enim solemne de cura, et opponitur negligentiae in compositione. Ita τῷ *effundere* opponitur *fundere*. Cf. Ep. XL, 2. *Ruhk.* — *Fingi*. Sic edd. vulgo, cum c. *R. A.* quod poterat intelligi de oratione artificiose *tractata* ac *torta* quam mox dicit. Sed parum apte opponuntur ista duo, *effundi* et *fingi*. Imo *figi* scriptum oportebat, quod habet ms. *a.* cum Pal. 1, 2, 4, et Col. iamque olim e vett. libris commendaverat Pinc. Refertur ad *stimulos*, quos desideraverat. *Schw.*

Leniter lapsae, quam Ep. LII, 11, inoffensam ac molliter lapsam vocat: alias fluens. Cf. I. Chr. Th. Ernesti Lexicon Technol. lat. rhet. p. 176 sq. *Ruhk.*

Non effundere, cum impetu videlicet, et turbide; sed fundere leniter et cum ordine. *Lips.* — Idem Pater Seneca l. l.: *Nunquam inopia verbi substitit, sed velocissimo cursu ac facillimo omnes res beata (i. uber) circumfluebat oratio.* Addit, *verba velut iniussa fluxisse*, *ideoque* non tractata, nec diu torta, *nulla arte adhibita varie verba transferendi, immutandi, inflectendi*, etc.

Esse tractatam) *Esse se tract.* edd. a Mur. invitis msstis. *Schw.*

Ita, ut vis. Bene e libris aliquot asseruit Gruterus. Sententia: Age, esto uti dicis, parum compositus aut constructus: nempe philosophum, non oratorem, agit. *Lipsius.*

Praeterea.... relata. Spectant huc Patris Senecae verba: *quoties incidebat aliqua materia, quae convicium saeculi reciperet, inspirabat magno magis quam acri animo.* Ruhk.

partes intueri, adeo te summa rapuisset: et fere, quae impetu placent, minus praestant ad manum relata. Sed illud quoque multum est, primo aspectu oculos 3
occupasse; etiam si contemplatio diligens inventura est quod arguat. Si me interrogas, maior ille est, qui iudicium abstulit, quam qui meruit: et scio hunc tutiorem esse; scio audacius sibi de futuro promittere.

Oratio sollicita Philosophum non decet. Vbi tandem erit fortis et constans, ubi periculum sui faciet, qui timet verbis? Fabianus non erat negligens in oratione, sed securus. Itaque nihil invenies sordidum: 4
electa verba sunt, non captata, nec huius saeculi more contra naturam suam posita et inversa; splendida tamen, quamvis sumantur e medio: sensus honestos et magnificos habes, non coactos in sententiam, sed latius dictos. Videbimus quod parum recisum sit,

Ad manum relata, in manum sumpta et relecta, quum iudicium mora se collegit, et certius appendit ac librat. *Lipsius.*

Si me interrogas.... abstulit. Qui in dicendo rapuit, et veluti invitum traxit inventorum et excogitatorum apta expositione adeoque tractatione, maior est *quam qui meruit*; quod cura dictionis et fingendi studio, saepe etiam opprimendo, irruendo, oppugnando fieri solet. Vtor Ernesti verbis in Lexico laud. p. 398, qui hoc elegans Senecae acumen comparavit cum illis Quintil. X, 1, 110, Ciceronem laudantis: *Cui tanta unquam quam iucunditas affuit, ut ipsa illa, quae extorquet, impetrare eum credas, et quum transversum vi sua iudicem ferat, tamen ille non rapi videatur, sed sequi.* Lipsius addit; Plus illic ingenii et ignis, hic curae et intentionis. *Ruhk.*

Hunc (qui meruit) *tutiorem esse.* I. e. illi minus esse timendum ne quid in posterum perdat.

De futuro promittere. Vivere posse, et aetatem ferre. *Lipsius.*

Oratio sollicita, i. anxie timens, captans, nimis poliens. Cf. Ernesti Lexicon h. v. *Ruhk.*

Nec huius saeculi more.... inversa. Cf. Ep. CXIV, et Io. Nic. Funccii de imminente lat. ling. senectute (Marburgi 1736, 4). *Ruhk.*

Habes. Sic *a. c. A. Habet R. Habeas* vulgo. *Schw.*

Latius dictos, *a. c. A.* Vulgo *altius ductos*. Schw.

Videbimus: etc. Fortasse respexit Seneca patris sui iudicium: *Saepe minus quam audienti sat est, elo-*

quod parum structum, quod non huius recentis politurae: quum circumspexeris omnia, nullas videbis
5 angustias inanes. Desit sane varietas marmorum, et concisura aquarum cubiculis interfluentium, et pauperis cella, et quidquid aliud luxuria, non contenta decore simplici, miscet: quod dici solet, domus *recta* est. Adiice nunc, quod de compositione non constat. Quidam illam volunt esse ex horrido comptam; quidam usque eo aspera gaudent, ut etiam, quae mollius casus explicuit, ex industria dissipent, et clausulas
6 abrumpant, ne ad exspectatum respondeant. Lege

quitur: et in summa eius ac simplicissima facultate dicendi, antiquorum tamen vitiorum remanent vestigia. Quaedam tam subito desinunt, ut brevia sint, sed abrupta. Ruhk.

Quod... quod.... quod ex ed. Er. revocavi, invitis licet libris; in quibus *quid.... quid.... quid* ex vetere paradiorthosi erat. *Schw.*

Nullas videbis angustias inanes. Int. si Fabianus non micat vanis illis sententiarum fulgoribus nunc usitatis, at non vitiis nostris laborat, nempe nullas in eo videbis angustias inanes; angustias vocat Seneca, sententias illas in quibus voces premuntur et velut in angustiis alliduntur, ut quoddam acumen eliciant: quas autem si interroges sententias, atque introspicias, nihil in illis, nisi inane, reperies. Sensus quem verbo *angustias* damus, nobis cognatus esse videtur vocibus sqq. *coactos in sententiam.* Ideo nobis acumen auctoris non intellexisse videtur *Lagrange* qui vertit: *Vous ne trouverez nulle parte le moindre vide.* In eo difficultas est, quod non appareat ex duobus sententiae membris antithesin fieri, nulla nempe apposita particula, qua oppositio membrorum indicetur: sed nobis satis ostendi oppositio videtur ex ipso motu et constructione totius sententiae.

Concisura. Divisio aquarum per minutos canales in coenationibus praesertim aestivis. Cf. de Tranq. an. 1, 5. Provid. 3, 9, not. *Ruhk.*

Pauperis cella. Bene habet: neque aliud est, quam divites istos habuisse distinctam etiam coenationem, aut cubiculum, quod *pauperis cellam* dicerent: ubi certis diebus velut tenuem et pauperum victum imitarentur. Sic Consol. ad Helv. c. 12: *Sumunt (locupletes) quosdam dies, quum iam illos divitiarum taedium cepit, quibus humi coenent, et remoto auro argentoque, fictilibus utantur. Dementes! hoc quod aliquando concupiscunt, semper timent.* Conf. Ep. XVIII, 4, not.

Domus recta est, i. sine vitio ac mundo. Sic recta coena, recte vivere, recte convivari, rectiora servitia apud Sueton. Iul. 47 ubi vide Graev. Oudendorp. et Ernesti. *Ruhk.*

De compositione non constat. I. alii aliam praestantiorem indicant.

Ciceronem: compositio eius una est; pedem curvat
lenta, et sine infamia mollis. At contra, Pollionis Asi-
nii salebrosa, et exiliens, et, ubi minime exspectes,
relictura. Denique, omnia apud Ciceronem desinunt,
apud Pollionem cadunt; exceptis paucissimis, quae
ad certum modum, et ad unum exemplar adstricta
sunt. Humilia praeterea tibi videri dicis omnia, et 7
parum erecta; quo vitio carere eum iudico. Non sunt
enim humilia illa, sed placida, et ad animi tenorem
quietum compositumque formata: nec depressa, sed
plana. Deest illis oratorius vigor, stimulique, quos
quaeris, et subiti ictus sententiarum; sed totum cor-
pus (videris quam sit comptum) honestum est. Non
habet oratio eius, sed debet dignitatem. Affer, quem
Fabiano possis praeponere. Dic Ciceronem, cuius 8

Pedem curvat lenta dedere *a.* Pal. 1, 4. et ms. Lips. Ab equi gressu ducta locutio. Ante *curvat*, verbum *servat* infulciunt *c. A. R.* unde vulgo *pedem servat, curato, lenta*, ex Erasmi ing. *Schw.*

Pollionis Asinii. Idem indicant de de eo Quint. X, 1, 113 aliique. Caeterum notissimus esse debet hic amicus Virgilii, Horatii, Augusti, cuius scripta diversi generis omnia periere, ex Horat. Carmen, II, 1. Virgil. Ecl. IV et VIII. Vide Heynium ad Eclog. III, 84, post Manutium ad Cic. Ep. fam. X, 31. *Ruhk.*

Humilia praeterea. Scilicet, in Fabiano.

Deest illis, etc. In eamdem sententiam M. Ann. Seneca l. l.: *Deerat illi oratorium robur et ille pugnatorius mucro: splendor vero velut voluntarius non elaboratae orationis aderat.* Ruhk.

Stimulique.... et ictus sententiarum sunt Ciceroni aculei, *κέντρον*, comico Eupolidi de Pericle ap. Plin. Epp. I, 20, de vi orationis altius in animos auditorum descendente, pungente, et veluti acriter expugnante persuasionem atque assensum. Conf. Ernesti Lexic. lat. s. v. *Aculeus* et Ej. Lexic. gr. sub voce *κέντρον*. *R.*

Videris quam sit comptum, *a. c. R. A.* cum aliis. Possis signa parentheseos tollere, et colon post *comptum* signare: perinde erit. Vulgata lectio *sed totum corpus vide: quamvis non sit comptum* partim ex Erasmi, partim ex Gruteri conj. erat. *Schw.*

Debet dignitatem. Omnium codd lectio est proba: i. e. non repraesentat quidem dignitatem, sed saepius audita, saepius lecta, exhibitura est. *Ruhk.* — Lipsius legi vult *dabit* Quod sic interpretatur: *oratio eius*, esto, dignitatem non habet, sed eam dabit, id est, tota honesti et virtutis plena, ista animo inseret, et faciet te magnum et honestum.

libri ad Philosophiam pertinentes paene totidem sunt, quot Fabiani: cedam; sed non statim pusillum est, si quid maximo minus est. Dic Asinium Pollionem: cedam; et respondeamus: In re tanta eminere est, post duos esse. Nomina adhuc T. Livium: scripsit enim et Dialogos, quos non magis Philosophiae annumerare possis, quam Historiae, et ex professo Philosophiam continentes libros. Huic quoque dabo locum; vide tamen, quam multos antecedat, qui a tribus vincitur, et tribus eloquentissimis.

Sed non praestat omnia; non est fortis oratio eius, quamvis elata sit; non est violenta, nec torrens, quamvis effusa sit; non est perspicua, sed pura. Desideres, inquis, contra vitia aliquid aspere dici, contra pericula animose, contra fortunam superbe, contra ambitionem contumeliose: volo luxuriam obiurgari, libidinem traduci, impotentiam frangi; sit aliquid oratorie acre, tragice grande, comice exile. — Vis illum assidere pusillae rei, verbis? Ille rerum se magnitudini addixit; eloquentiam, velut umbram, non hoc agens, contrahit. Non erunt sine dubio singula circumspecta, nec in se collecta, nec omne verbum excitabit ac punget, fateor; exibunt multa, nec fe-

Nomina.... libros. Dialogos et libros philosophicos Livii periisse constat. Cf. Schottum ad Aurel. Victor. Epitom. c. XLVIII, p. 598. a. *Ruhk.*

Non magis tenent libri omnes. Alius scriptor *non minus Phil. quam Historiae* dixisset; aut *non magis Historiae, quam Philosophiae:* sed similes inversiones orationis amat Noster, et multa occurrunt exempla in Epp. XII, XXXI, LXXXII, CII. *Schw.*

Non est perspicua, sed pura. H. e. non nimis ornate translucida est, sed nativam simplicitatem habet. Cf. Ernesti s. v. *Purus.* Lipsius *non est perspicua* de obscuritate intelligere mavult, parum attentus, opinor, ad oppositionem, quam *sed pura* exhibet. *Ruhk.*

Eloquentiam.... contrahit. Secum trahit eloquentiam, quanquam non hoc agat, non hoc conetur ut eloquens sit, sicut nobiscum trahimus umbram inscii. Ideo bene vertit *Lagrange: L'éloquence le suit comme son ombre, sans qu'il y pense.*

Exibunt multa, nec ferient. Locutio ducta a gladiatoribus, quorum

rient, et interdum otiosa praeterlabetur oratio: sed multum erit in omnibus lucis, et ingens sine taedio spatium. Denique illud praestabit, ut liqueat tibi, illum sensisse quae scripsit. Intelliges hoc actum, ut tu scires, quid illi placeret; non ut ille placeret tibi. Ad profectum omnia tendunt, ad bonam mentem; non quaeritur plausus. Talia esse scripta eius non 12
dubito; etiamsi magis reminiscor, quam teneo; haeretque mihi color eorum, non ex recenti conversatione familiariter, sed summatim, ut solet ex vetere notitia. Quum audirem certe illum, talia mihi videbantur; non solida, sed plena; quae adolescentem indolis bonae attollerent, et ad imitationem sui evocarent, sine desperatione vincendi: quae mihi adhortatio videtur efficacissima; deterret enim, qui imitandi cupiditatem fecit, spem abstulit. Caeterum verbis abundabat; sine commendatione partium singularum, in universum magnificus. Vale.

manus *exire* dicuntur, quum parant ferire. *Lips.*

Sed multum erit in omnibus lucis... spatium. Multa lux adeat, omnia clara et aperta sunt, et percurrere, perlegere potes omnia sine taedio, quod ex obscuritate etc. oriri solet. Lipsius intelligit *lucis* de splendore et dignitate. *Ruhk.*

Lucis. Recte praebuit ed. Ruhk. cum mstis. Mendosum *locis* ex superioribus edit. adhaesit ed. Matth. *Schw.*

Haeretque mihi color eorum. I. generalis orationis notio et species. Alio modo τῷ *color* usi sunt rhetores. Vide Ern. Lexic. lat. h. voce. *Ruhk.*

Evocarent, a. c. *A.* ex more Nostri. *Vocarent* vulgo. *Schw.*

EPISTOLA CI.

DE MORTE SENECIONIS.

Subita amici cuiusdam morte ansam sumit docendi, nihil fidendum aut spondendum nobis esse, quum omnia sint incerta, ideoque vitam bonam non esse differendam, sed singulos dies singulas vitas putandas, neque ita vivendum ut futuri aviditate mortisque metu corripiamur. Ita Maecenatis votum exagitat, qui omnia mala in carmine quodam dixerat se perpeti quam mori malle.

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

Omnis dies, omnis hora, quam nihil sumus, ostendit, et aliquo argumento recenti admonet fragilitatis oblitos; tum aeterna meditatos respicere cogit ad mortem. — Quid sibi istud principium velit, quaeris? Senecionem Cornelium, equitem Romanum splendidum et officiosum noveras: ex tenui principio se ipse promoverat, et iam illi declivis erat cursus ad caetera.
2 Facilius enim crescit dignitas, quam incipit. Pecunia quoque circa paupertatem plurimam moram habet, dum ex illa erepat. Hic etiam Senecio divitiis imminebat, ad quas illum duae res ducebant efficacissi-

Tum aeterna meditatos. Vulgo *quum aeterna meditantes.* Schw.

Senecionem Cornelium, ex hoc uno loco novimus. *Ruhk.*

Splendidum. Epitheton ordinis equestris. — *officiosum.* Salutationibus, deductionibus, etc. *Ruhk.*

Pecunia.... erepat. I. e. pecunia diu exigua est adeoque paupertati diu adhaerescit, dum crescat et deinceps ex ea, velut e nido angustiore, erepat. Muretus laudat Plutarch. An Seni sit gerenda Resp. c. VI, Vol. XII, p. 109 Hutt. de Lampide Demosthenis aequali, naucluro ditissimo, qui interrogatus, quomodo tantas opes sibi parasset? respondit: Parvas quidem magno, magnas parvo labore. *Ruhk.*

Plurimam moram. Vulgo ex Mur. emend. Rectius fuerit *plurimum morae.* Nam *plurimum amorem* vel *amoris* scribitur in lib. vett. *Schw.*

Erepat ms. *a.* Vulgo *ereptat.* S.

mae, et quaerendi, et custodiendi scientia; quarum
vel altera locupletem facere potuisset. Hic homo sum- 3
mae frugalitatis, non minus patrimonii quam corporis
diligens, quum me ex consuetudine mane vidisset;
quum per totum diem amico graviter affecto, et sine
spe iacenti, usque in noctem assedisset; quum hilaris
coenasset; genere valetudinis praecipiti arreptus, an-
gina, vix compressum arctatis faucibus spiritum tra-
xit in lucem. Intra paucissimas ergo horas, postquam 4
omnibus erat sani ac valentis officiis functus, decessit.
Ille, qui et terra et mari pecuniam agitabat; qui ad
publica quoque, nullum relinquens inexpertum ge-
nus quaestus, accesserat; in ipso actu bene ceden-
tium rerum, in ipso procurrentis pecuniae impetu,
raptus est.

Insere nunc, Meliboee, piros; pone ordine vites!

Quam stultum est, aetatem disponere ne crastini qui-
dem dominum! O quanta dementia est spes longas 5
inchoantium! — Emam, aedificabo, credam, exigam,

Quum me ex consuetudine mane vidisset. Salutandi gratia: summo enim loco constitutus erat Seneca, qui Senecioni divitiis inhianti utilissimos esse poterat. Multus autem hic erat in augenda pecunia negotiis, mercatura, praediis emendis, vendendis, etc. *Ruhk.*

Arreptus, a. c. R. A. quod valet *adreptus* vel *correptus*; non *abreptus*, ut add. a Mur. *Schw.*

Terra et mari. Ita Grut. quinque. Ante: *mari et t.* Ruhk.

Ad publica. Vectigalia conducenda. Cf. Graev ad Cicer. Verr. lib. III, c. XXXVIII. *Ruhk.*

Insere..... vites. Versus est Virgil. Ecl. I, 74: ironice dictum est: quid iuvat nunc tot tantisque laboribus districtum anhelasse et divitias capiasse? *Ruhk.*

Quam stultum est... inchoantium? Similia habes Ep. XIII extr. 23 fin. Cf. Mitscherlich. ad Horat. I, Od. IV, 15; quem locum fortassa in animo habuit noster. *Ruhk.*

Ne crastini quidem dominum, a. c. A. Vulgo *ne crastino quidem dominamur.*

Emam....credam. Mutuum dabo, usuras *exigam*, ut Alphius foenerator ap. Horat. Epod. II. Similis est Horat. I, Serm. 1, 28, et egregia parabola ap. Evangel. Luc. XII, 16-20; ubi cf. Paulum. *Ruhk.*

honores geram; tum demum lassam et plenam sene-
ctutem in otium referam. — Omnia, mihi crede, etiam
felicibus dubia sunt; nihil sibi quisquam de futuro
debet promittere; id quoque, quod tenetur, per ma-
nus exit; et ipsam, quam premimus, horam casus
incidit. Volvitur tempus, rata quidem lege, sed per
obscurum: quid autem ad me, an naturae certum sit,
6 quod mihi incertum est? Navigationes longas, et per-
erratis littoribus alienis, seros in patriam reditus
proponimus, militiam, et castrensium laborum tarda
manupretia, procurationes, officiorumque per officia
processus; quum interim ad latus mors est: quae
quoniam nunquam cogitatur, nisi aliena, subinde
nobis ingeruntur mortalitatis exempla, non diutius,
7 quam dum miramur, haesura. Quid autem stultius,
quam mirari, id ullo die factum, quod omni potest
fieri? Stat quidem terminus nobis, ubi illum inexo-
rabilis fatorum necessitas fixit; sed nemo scit no-
strum, quam prope versetur.

Sic itaque formemus animum, tanquam ad extrema
ventum sit; nihil differamus; quotidie cum vita paria
8 faciamus. Maximum vitae vitium est, quod imperfecta
semper est, quod in aliud ex alio differtur. Qui quo-

Nihil sibi. Horat. Carm. I, 11, 7: *Dum loquimur, fugerit invida aetas.* Ruhk.

Quam premimus, horam. Clarum est: et nec hora haec certa, et casus potest abrumpere. At Mureto visum, *oram* legere et funem nauticum interpretari: libri sunt a nobis. *Lips.*

Quid autem ad me. Subaudi: *pertinet.* Quid mea refert, interest?

Tarda manupretia. Χειροδόσια. Nam promotiones castrenses gradatim fiebant, nec magna, nisi in extremis, praemia. Iuvenal XIV, 197: *Vt locupletem aquilam tibi sexagesimus annus Afferat.* Lips.

Procurationes. Nempe provinciarum. *Ruhk.*

Nisi aliena. Nisi quum alios in conspectu nostro aufert.

Quotidie cum vita paria faciamus. Sc. nomina; tanquam nihil sit residui; non illa nobis, non nos illi obligemur. Cf. Ep. XIX, 9. *Ruhk.*

Quod in aliud ex alio differtur. Sic verissime Pinc. partim a mss. partim e coniect. Vulgo, *quod etiam aliquid ex illa differtur.* Schw. —

tidie vitae suae summam manum imposuit, non indiget tempore. Ex hac autem indigentia timor nascitur, et cupiditas futuri, exedens animum. Nihil est miserius dubitatione venientium, quorsus evadant. Quantum sit illud, quod restat, aut quale, [non] collecta mens
inexplicabili formidine agitatur. Quo modo effugie- 9
mus hanc volutationem? uno, si vita nostra non prominebit, si in se colligetur: ille enim ex futuro suspenditur, cui irritum est praesens. Ubi vero, quidquid mihi debui, redditum est; ubi stabilita mens scit, nihil interesse inter diem et saeculum; quidquid deinceps dierum rerumque venturum est, ex alto prospicit, et cum multo risu seriem temporum cogitat. Quid enim varietas mobilitasque casuum perturbabit, si certus sis adversus incerta? Ideo propera, 10

Nonnulli codd. *etiam*, alii *quod in aliquid*, ex quo Pincian. *quod in aliud ex alio*. Lipsii codex in margine: *quod meum aliquid*, explicat: fruar tota; manum iniiciam, nihil incerto tempor. reservem. Fortasse erat *quum imp. semper est, quod*, etc. *Ruhk.*

Qui quotidie vitae suae....imposuit. I. e. extremam, ultimam vitae operam praestitit. Sic Ep. XII, 4, potatio extrema, quae ebrietati summam manum imposuit, i. finit. Caeterum laudata epistola conferri meretur. *R.*

Dubitatione venientium. Ita plurimi codd. Alii *dub. vehementer irruentium.* Ex illo coniec. Pinc. *volventium sive volutantium* propter sequens: *quomodo effugiemus hanc volutationem?* ex hoc Grut. coniec. *sive verentium sive vehementer haerentium.* Ruhk. — Intel. Nihil est miserius ista dubitatione qua torquemur, nescientes quo venientia, s. ventura evadant, i. e. quid futurum sit.

(Non) collecta mens. Ed. Ruhk. ex Pinciani coniect. Vulgo *collecta* libri omnes, absque negante particula; cui uncinos ideo circumdedi, quia haud satis certa est emendatio, atque aliud quidpiam fortasse hic latet. Fors. *incollecta* scriptum oportuerat: cuius vocabuli prima vocalis latebat in praecedente voce *quoli*, quam pro *quale* hic habent o. o. *A.* Schw. — Lipsio placuit: *quale collecta, mens inexpl.* Gronovio: *aut quale coniectantes inexpl. f.* o. *R.* — *Non collecta* explicatur sequentibus: *si in se colligetur*, et verti potest: *Qui n'est pas recueillie en elle-même.*

Non prominebit. Int. in futurum.

Quidquid mihi debui. Scilicet mihi debeo, ut praesens tempus ad colendam sapientiam conferam.

Stabilita mens, collecta in se. Pertinent huc Horatiana illa Carm. III, 29, 41 sq. ubi Mitscherlic. et Doering. amiciss. Senecae memores fuere, quos videas. *Ruhk.*

Lucili mi, vivere; et singulos dies, singulas vitas puta. Qui hoc modo se aptavit; cui vita sua quotidie fuit tota; securus est. In spe viventibus, proximum quodque tempus elabitur, subitque aviditas, et miserrimus, ac miserrima omnia efficiens, metus mortis. Inde illud Maecenatis turpissimum votum, quo et debilitatem non recusat, et deformitatem, et novissime acutam crucem, dummodo inter haec mala spiritus prorogetur:

11 *Debilem facito manu,*
Debilem pede, coxa;
Tuber adstrue gibberum,
Lubricos quate dentes:
Vita dum superest, bene est!
Hanc mihi, vel acuta
Si sedeam cruce, sustine.

12 Quod miserrimum erat, si incidisset, optatur; et

Aptavit. Sic rescripsi loco *aptabit*, Stephanum Epist. ad Dalecamp. 22 secutus. *Ruhk.*

Avid. Vivendi, futuri temporis.

Maecenatis. Parum amico animo in Maec. fuisse Senecam constat. Saepius enim eum carpsit, quum propter lasciviam vitae, tum propter luxuriam styli. Vide de Provid. 3, 9; Ep. xcii, 114. Praeter Meibomii librum: *Maecenas* Lugd. Bat. 1653, 4, laudantur quoque *les Recherches sur la vie de Mécène, par M. Souchay.* In scriptis eius fuere etiam carmina, unde hi versus desumpti esse videntur, in quos Seneca acerbissime invehitur. Meibomius tamen, p. 154, excusat Maecenatem scholae Epicuri, quam Maecenas sectabatur, dogmatibus, in quibus et illud laudat ap. Diog. Laër. X, 119, τὸν σοφὸν καὶ πηρωθέντα τὰς ὄψεις μεθέξειν τοῦ βίου. Enimvero multo iustior defensio Maecenatis contra Senecam a natura poëseos utique lyricae peti posse: quam tamen angustia huius loci non capit. Versus 6 et 7 disquisitionibus Ge. Calixti, Theologi olim helmstad. doctissimi, lucem acceperunt, probatis Salmasio al., et nuper Paulo ad Matth. XXVII, 32. (Vol. III, pag. 745 sqq. ed. 1.) Demonstravit autem, praeter arrectarium stipitem ipsius crucis et eius antennam, cui manus infigerentur, fuisse in medio stipitis palum quemdam, instar sedilis, acutum, cui suspendendus insideret et velut inequitaret, ac defunctus putrescaret. Cf. Meibom. c. 24, p. 152 sq. Quominus Io. Gurlitto amiciss. in *Wiedeburg. humanist Magaz.* V, p. 353, de poena servorum ἡ σκόλοψ dicta, palo per corpus adacto, explicanti assentiri possim, impediunt sequentia verba, *et acutam sessuro crucem subdas.* R.

tanquam vita petitur supplicii mora. Contemptissimum
putarem, si vivere vellet usque ad crucem. Tu vero,
inquit, me debilites licet, dum spiritus in corpore
fracto et inutili maneat; depraves licet, dum mon-
stroso et distorto, temporis aliquid accedat; suffigas
licet, et acutam sessuro crucem subdas: est tanti,
vulnus suum premere, et patibulo pendere destri-
ctum, dum differat, id quod est in malis optimum,
supplicii finem: est tanti, habere animam, ut agam!—
Quid huic optes, nisi Deos faciles? quid sibi vult 13
ista carminis effeminati turpitudo? quid timoris de-
mentissimi pactio? quid tam foeda vitae mendicatio?
Cui putes unquam recitasse Virgilium,

Vsque adeone mori miserum est?

Optat ultima malorum, et, quae pati gravissimum
est, extendi ac sustineri cupit: qua mercede? scilicet
vitae longioris. Quod autem vivere est, diu mori? In- 14
venitur aliquis, qui malit inter supplicia tabescere,

Supplicii mora. Nam erat in extremis Maecenatis, *sustine*, id est, serva mihi vitam et extende, etiam in cruce, ultimisque malis. *Lips.*

Distorto nonnulli pelat. at editio velus *deserto.* Margo cod. Col. *discerpto.* Ruhk.

Est tanti, sc. pretii. Paulus tamen ad Matth. 27, 42, p. 748 ed. 1, emendat: *Est contentus.* — *Est tanti...finem.* Num haec tantam aestimationem merentur? *Ruhk.*

Habere animam, ut agam (eam). Non alio fine vivere, quam ut moriens vivam; habeam animam ut semper emittam. *Lips.*

Deos faciles in eius vota: meruit exaudiri. Caeterum similia laudat Lipsius ex Hom. Odyss. λ, 488. Eurip. Iphig. A. 1218 sqq. *Ruhk.*

Cui putes, a. c. A., *Cui putas* ed. R. *Huic putas* vulgo. *Schw.* — Caeterum putamus hic *cui* esse pro *huic* atque ita intelligendum.

Vsque...miserum est? Virgilii versus est Aen. XII, 646. *Ruhk.*

Vltima malorum. Quae in malis sunt saevissima.

Quod autem vivere est? (I. e. quaenam autem haec vita est?) *a. c. A.* Schw. — Vulgo: *quid autem huius vivere est?*

Qui malit inter se suppl. Sic edd. ex Erasmi emend. *qui velit* dabant libri vell. quod ferri non poterat, nisi dein poneres *potius quam*, etc. *Schw.*

et perire membratim, et toties per stillicidia amittere animam, quam semel exhalare? Invenitur qui velit adactus ad illud infelix lignum, iam debilis, iam pravus, et infoedum scapularum ac pectoris tuber elisus, cui multae moriendi causae etiam citra crucem fuerant, trahere animam tot tormenta tracturam?
15 Nega nunc magnum beneficium esse naturae, quod necesse est mori. Multi peiora adhuc pacisci parati sunt; etiam amicum prodere, ut diutius vivant; et liberos ad stuprum manu sua tradere, ut contingat lucem videre, tot consciam scelerum. Excutienda vitae cupido est, discendumque, nihil interesse, quando patiaris quod quandoque patiendum est. Quam bene vivas refert, non quamdiu; saepe autem in hoc est bene, ne diu. Vale.

Infelix lignum. Ita crucem vocari docuit Lips. in libellis de illa re.

In hoc est bene, ne diu. Quia saepe virtus suadet, ut vitam effundamus, v. c. pro patria.

EPISTOLA CII.

CLARITATEM POST MORTEM BONUM ESSE.

Occupato in cogitatione de aeternitate animarum sibi supervenisse narrat epistolam Lucilii, in qua obiicit Senecae, quod non solverit obiectionem adversariorum, claritatem idcirco bonum non esse posse, quod ex distantibus constet. Quod quia non ad mores s. Ethicam pertineat, se distulisse profitetur. Iam quum doctrinam Stoicorum de corporibus praemisisset, accedit ad probationem dogmatis, claritatem esse bonum: ac primum quidem laudare dignos esse actionem honestam. Deinde, quae unus bonus vir iudicat bona, ea omnes viri boni iudicent oportet: quandoquidem veritatis una vis, una facies est. Tum non est bonum ex distantibus constans; laus enim non vox est, quae bonum non est, sed sententia: aliud enim est laus, aliud laudatio quae

vocem exigit. Laus autem iudiciis continetur, atque refertur ad animum non ad verba. Claritas itaque laus est bonorum, quae sine voce contingere potest, quum gloria et fama vocem desiderent et multorum iudiciis censeantur. Laus est et laudati et laudantis. Sed satius est, in immensum mentem suam extendere, quam his disputationibus operam dare. Magna autem et generosa res humanus animus, cuius patria est mundus, cuius cogitationi omne tempus patet ad divina nati et aliquando subvolaturi.

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

Quomodo molestus est iucundum somnium videnti, qui excitat (aufert enim voluptatem, etiamsi falsam, effectum tamen verae habentem): sic epistola tua mihi fecit iniuriam; revocavit enim me, cogitationi aptae traditum, et iturum, si licuisset, ulterius. Iuvabat *de Aeternitate animarum* quaerere, imo mehercules credere: credebam enim me facile opinionibus magnorum virorum; rem gratissimam promittentium magis, quam probantium. Dabam me spei tantae: iam eram 2
fastidio mihi; iam reliquias aetatis infractae contemnebam, in immensum illud tempus, et in possessionem omnis aevi transiturus; quum subito experrectus sum epistola tua accepta, et tam bellum somnium perdidi. Quod repetam, si te dimisero, et redimam.

Negat me epistola prima totam quaestionem expli- 3

Aptae. I. invicem nexae. Lipsius emendat *altae.* Ruhk.

Iuvabat de aeternitate... probantium. Saepe iam vidimus, nutare nostrum super hac re, et velle magis quam credere. Egit de hoc Lipsius Physiol. stoic. III, 11. Caeterum idem passus est quod Cicero Tusc. Qu. I, 11: *Nescio quomodo, dum lego, assentior: quum posui librum et mecum ipse de immortalitate animorum coepi cogitare, assensio omnis illa elabitur.* Ruhk.

Me facile. Sic omnes fere codices et vetustae edd. Ante sine *me.* R.

Negat me epistola prima. (I. e. initium tuae epistolae negat me, etc.) Sic vett. libri. *Negas* edd. ex Eras. ingenio. Alii *neget.* Schw. — Ruhkopfius qui edidit *negas* sic de hac epistola prima disserit: Lipsius de epistola Senecae intelligit, quam ipse

cuisse, in qua probare conabar id, quod nostris placet, « claritatem, quae post mortem contingit, bonum esse. » Id enim me non solvisse, quod opponitur nobis: Nullum, inquiunt, bonum ex distantibus; hoc autem ex distantibus constat.— Quod interrogas, mi Lucili, eiusdem quaestionis est, loci alterius; et ideo non hoc tantum, sed alia quoque eodem perti-
4 nentia, distuleram. Quaedam enim, ut scis, moralibus rationalia immixta sunt. Itaque illam partem rectam, et ad mores pertinentem, tractavi: Numquid stultum sit ac supervacuum, ultra extremum diem curas transmittere? an cadant bona nostra nobiscum, nihilque sit eius, qui nullus est? an ex eo, quod, quum erit, sensuri non sumus, antequam sit, ali-
5 quis fructus percipi, aut peti possit? Haec omnia ad mores spectant, itaque suo loco posita sunt. At quae a dialecticis contra hanc opinionem dicuntur, segreganda fuerunt; et ideo seposita sunt. Nunc, quia omnia exigis, omnia, quae dicunt, persequar; deinde singulis occurram.

Nisi aliquid praedixero, intelligi non poterunt,
6 quae refellentur. Quid est, quod praedicere velim? Quaedam continua esse corpora, ut hominem; quae-

observavit non exstare. Fortasse *epistola prima* est prior tuae epistolae pars, in qua Lucilius explicare voluit, etc. Ita referas ad *negas* τὰ: *Id enim me non solvisse*. Ruhk.

Ex distantibus, i. quorum partes separatae sunt. *Ruhk.*

Quod interrogas... alterius: i. e. ad eamdem quaestionem pertinet; sed in altera disciplina, i. e. in Logica tractatur. *Ruhk.*

Rationalia. Logica, dialectica.

Rectam, et a codd. pal. et edit. veteri recepi. Antea: *recta ad* ex ingenio Mureti. *Ruhk.*

An ex eo, quod, quum erit, sensuri non sumus, antequam sit, aliquis. Cum Gronovio trium mss. lectionem dedi. —*An ex eo... possit.* i. e. an ex fama postuma, quam quum habebimus, sensuri non sumus, quippe mortui, antequam sit et existat postuma fama, sive antequam mortuis nobis sit superstes, nunc statim aliquis fructus percipiatur. *Gronov.*

Quaedam continua esse corpora,

dam esse composita, ut navem, domum, omnia denique quorum diversae partes iunctura in unum coactae sunt; quaedam ex distantibus, quorum adhuc membra separata sunt, tanquam exercitus, populus, senatus: illi enim, per quos ista corpora efficiuntur, iure aut officio cohaerent, natura diducti et singuli sunt. Quid est, quod etiam nunc praedicere velim? Nullum bonum putamus esse, quod ex distantibus 7
constat: uno enim spiritu unum bonum contineri ac regi debet, unum esse unius boni principale. Hoc, si quando desideraveris, per se probatur; interim ponendum fuit, quia in nos nostra tela mittuntur.

« Dicitis, inquit, nullum bonum ex distantibus es- 8

ete. Vides hic subtilem Stoae divisionem corporum adumbratam, sed non plene explicatam. Attigit post Lipsii Physiol. II, 4. Etsi res non usquequaque clara sit, quoniam fontes primarii exaruerunt, tamen patet: primum voci σῶμα, *corpus*, novam vim tribui a Stoicis, quippe qui quum omne id, quod quid efficit, tum actiones ita appellant: deinde omnes res vocarunt corporalia, 1.° quae quin vere exstent nemo dubitat; 2.° quae sensuum praesidio cognoscuntur; 3.° omnia solida. Iurecconsultos rom. etiam hanc doctrinam de corporibus eorumque partibus recepisse notum est: cf. Gataker ad M. Antonin. VII, 13, p. 264. *Ruhk.* — Ipsa haec divisio in Plutarchi praeceptis connubialibus: *Philosophi aiunt corporum alia ex distantibus constare, ut classem et exercitum; alia ex compositis, ut domum et navem: alia denique unita et continua esse ut quodque animantium.* Eadem in Pomponio Iu.cto. q. xxx, de usurpationibus. *Lipsius.*

Nullum bonum putamus. Nexus sententiarum eo continetur, quod virtutes, vitia, alia, adeoque bonum in corporum numero esse, statuebant Stoici. *Ruhk.*

Vno enim... principale. Quae una vi, sola virtute reguntur, corpora continua, τὰ ὑπὸ μιᾶς ἕξεως κρατούμενα ait Sext. Emp. adv. Phys. I, cap. 2. *Vnus spiritus* est principium dirigens: *principale*, i. e. primarium principium, respectu utique practico. *R.* — Sic Pomponius quae sunt continua corpora his ipsis verbis definiebat: quae continentur uno spiritu.

Quia in nos nostra tela mittuntur. Sic ex coniect. correxi, quum *nos* ante *nostra* intercidisset in *a. c. R. A.* *Quo nostra tela nitatur* ed. Mur. Lips. et Bip. ex Mureti ing. *Quia inde nostra tela mittuntur* ed. Gron. et Ruhk. ex Lipsii coniect. contra mentem auctoris. *Schw.* — *Lagrange* vertit; *Puisque c'est l'arsenal d'où nous tirons nos armes*, ut videatur eamdem ac Ruhk. lectionem secutus.

Inquit. Obiectio adversariorum,

se; claritas autem ista, bonorum virorum secunda opinio est. Nam quomodo fama non est unius sermo, nec infamia unius mala existimatio; sic nec claritas, uni bono placuisse. Consentire in hoc plures insignes et spectabiles viri debent, ut claritas sit. Haec autem ex iudiciis plurium efficitur, id est, distantium: ergo

9 non est bonum. Claritas, inquit, laus est a bonis bono reddita; laus oratio; oratio vox est, aliquid significans; vox autem, licet bonorum virorum sit, bonum non est. Nec enim, quidquid vir bonus facit, bonum est: nam et plaudit, et sibilat; sed nec plausum quisquam, nec sibilum, licet omnia eius admiretur et laudet, bonum dicit; non magis quam sternutamentum, aut tussim. Ergo claritas bonum non

10 est. Ad summam, dicite nobis, utrum laudantis, an laudati bonum sit? Si laudantis bonum esse dicitis, tam ridiculam rem facitis, quam si affirmetis meum esse, quod alius bene valeat. Sed laudare dignos, honesta actio est: ita laudantis bonum est, cuius actio est; non nostrum, qui laudamur: atqui hoc quaerebatur. »

11 Respondebo nunc singulis cursim. Primum, an sit aliquod ex distantibus bonum, etiam nunc quaeritur; et pars utraque sententias habet. Deinde, claritas non desiderat multa suffragia; potèst et unius boni viri

bonum non esse claritatem. *Ruhk.*

Secunda opinio. Amica et favens. *Lips.*

Et spectabiles. Vulgo *et praestantes*, invitis mss. *Schw.*

Claritas, inquit. Transit ad aliam obiectionem.

Licet omnia... laudet. Int. idem ille qui omnia eius boni viri admiratur et laudat, non tamen dicit plausum eius aut sibilum bonum esse.

Sternutamentum. Ms. *a. sternumentum.* Schw.

Primum... habet. Nihil nobis uberius restat ex hisce disputationibus, nec quidquam earum sciremus, nisi Seneca nobis servatus esset. Patet tamen, adhuc sub iudice litem fuisse; itaque nec ipse quidquam definire audet. *Ruhk.*

Unius boni viri, quasi in abstracto cogitati, sapientis, cui non gloriam,

iudicio esse contenta: nam omnes bonos bonus unus
iudicat. — « Quid ergo? inquit, et fama erit unius
hominis existimatio, et infamia unius malignus ser-
mo? Gloriam quoque, inquit, latius fusam intelligo;
consensum enim multorum exigit. » — Diversa horum
conditio est, et illius. Quare? quia, si de me bene
vir bonus sentit, eodem loco sum, quo, si omnes
boni idem sentirent; omnes enim, si me cognoverint,
idem sentient. Par illis idemque iudicium est; aeque 13
vero insistitur ab his, qui dissidere non possunt. Ita
pro eo est, ac si omnes idem sentiant, quia aliud sen-
tire non possunt. Ad gloriam aut famam non est satis
unius opinio. Illic idem potest unius sententia, quod
omnium; quia omnium, si perrogetur, una erit: hic
diversa dissimilium iudicia sunt, dissimiles affectus;
dubia omnia invenias, levia, suspecta. Putas tu posse 14
unam omnium esse sententiam? non est unius una
sententia. Illi placet verum; veritatis una vis, una

sed claritatem tribuebant, sicut quum non ἔνδοξον, sed εὐκλεῆ esse dicebant, probante Lipsio ex Philone iudaeo super verbis: *evigilavit Noa*. Rubk.

Nam omnes bonos bonus unus iudicat. Schweigh. dat *nos bonos bonus iudicat*, ex mss. *a. c. R.* — Ruhkop. explicat vulgatam *bonus unus* quasi loco omnium. Eamdem sententiam prodidit Apost. Paulus in Ep. 1 ad Corinth. II, 15, 16, ubi πνευματικὸς i. bonus, sensu stoico, omnia iudicare dicitur, a nemine autem (ψυχικῷ, stulto, ἀπαιδεύτῳ, ἰδιώτῃ) iudicari posse.

Horum (nempe *famae*, *gloriae*, aliorumque, quae ut infra dicit, § 18, *multorum iudiciis constant*)... *illius* (nempe *claritatis*, quae *iudicium est bonorum*).

Aeque vero insistitur ab his qui dissidere non possunt. Sic vulgo ex Erasmi maxime ing. Videndum quid lateat sub veteres scripturae, *aeque vero* (sic ms. *a. Vere c. A. Vera* ed. *R.*) *inficiscitur* (*inficiatur* unus Pinciani, *prospicitur* ed. *A.*): *dissentire non p.* *S.* — Muretus *aeque vero sentitur ab his q. d. n. p.* Int. aeque viam illam veri boni omnes premunt. *R.*

Perrogetur. Supple: vox Curiae (quum Consul omnium sententias ordine exquirit). *Lips.*

Non est unius una. Nam variant, et nemo, sapiente excepto, sibi constat. *Lips.*

Illi (sc. viro bono) *a. c. R. A.* *Illis* edd. a Mureto. *Schw.*

facies est: apud hos falsa sunt, quibus assentiuntur.
Nunquam autem falsis constantia est; variantur et
15 dissident. — « Sed laus, inquit, nihil aliud quam vox
est: vox autem bonum non est. » — Quum dicant,
claritatem esse laudem bonorum, a bonis redditam,
iam non ad vocem referunt, sed ad sententiam. Licet
enim vir bonus taceat, sed aliquem iudicet dignum
laude esse, laudatus est. Praeterea, aliud est *laus*,
aliud *laudatio*: haec et vocem exigit: itaque nemo di-
cit *laudem funebrem*, sed *laudationem*, cuius officium
16 oratione constat. Quum dicimus aliquem *laude di-
gnum*, non verba illi benigna hominum, sed iudicia
promittimus. Ergo laus etiam taciti est bene sentien-
tis, ac bonum virum apud se laudantis. Deinde, ut
dixi, ad animum refertur laus, non ad verba, quae
conceptam laudem egerunt, et in notitiam plurium
emittunt. Laudat, qui laudandum esse iudicat. Quum
Tragicus ille apud nos ait, « Magnificum esse laudari
17 a laudato viro; » laude digno, ait. Et quum aeque
antiquus Poëta ait,

.... *Laus alit artes;*

non laudationem dicit, quae corrumpit artes: nihil enim aeque et eloquentiam, et omne aliud studium auribus deditum vitiavit, quam popularis assensio. Fama vocem utique desiderat, claritas non; potest

Laudatus est. Is scilicet, quem vir bonus vel tacite iudicat laude dignum esse.

Aliud est laus, aliud laudatio. En subtilitatem admodum arbitrariam! Interdum laus et laudatio synonyma fuere. Apud Liv. VIII, 40, *laudes funebres* occurrunt. *Ruhk.*

Ergo laus etiam... sentientis. I. Ergo ille etiam qui tacitus bene sentit de viro bono, illi laudes dat.

Quum tragicus ille, etc. Cn. Naevium, qui tempore Scipionis mai. vixit Romae, respici putat Lipsius. Tragoediis et Comoediis scribendis bello punico I celeber fuit. Laudat haec a Seneca adducta etiam Cicero Epist. ad Div. V, 12 nr. 25, 15, 6.

Aeque antiquus poëta, quis fuerit, non constat. *Ruhk.*

enim citra vocem contingere, contenta iudicio: plena est, non tantum inter tacentes, sed etiam inter reclamantes. Quid intersit inter claritatem et gloriam, di- 18
cam. Gloria multorum iudiciis constat, claritas bonorum.

«Cuius, inquit, bonum est claritas, id est, laus bono a bonis reddita? utrum laudati, an laudantis?» —Vtriusque: meum, qui laudor; quia natura me amantem omnium genuit, et bene fecisse gaudeo, et gratos me invenisse virtutum interpretes laetor. Hoc plurium bonum est, quod grati sunt; sed et meum. Ita enim animo compositus sum, ut aliorum bonum meum iudicem; utique eorum, quibus ipse sum boni causa. Est istud laudantium bonum; virtute enim ge- 19
ritur: omnis autem virtutis actio bonum est. Hoc contingere illis non potuisset, nisi ego talis essem. Itaque utriusque bonum est, merito laudari; tam mehercule, quam bene iudicasse, iudicantis bonum est, et eius, secundum quem iudicatum est. Numquid dubitas, quin iustitia et habentis bonum sit, et eius, cui debitum solvit? Merentem laudare, iustitia est: ergo utriusque bonum est.

Cavillatoribus istis abunde responderimus. Sed non 20
debet hoc nobis esse propositum, arguta disserere, et

Cuius, inquit... Vtriusque, etc. Nam bonum omne id est, quod prodest, nec ab utilitate distat, s. quod semper et sine mutatione iis, qui ratione praediti sunt prodest. *Ruhk.*

Meum, qui laudor. Int. quasi scriptum esset: *mei, qui laudor.*

Virtute enim geritur. Virtus enim eos impulit, ut laudarent virum bonum: ergo bene faciunt quum laudant laude dignum; ideoque laus illa bonum laudantium est.

Bene iudicasse. Respicit Seneca iudicem in tribunali sedentem, affirmatque aequum iudicium et iudicis qui sequtus paruit, et illius qui iure suo vicit, bonum esse.

Responderimus. Sic ed. Lips. et sqq. ex coni. Pinc. *Respondebimus* dabant libri vett. *Respondimus* ed. Mur. *Schw.*—Int. possemus respondere; resp. facile esset.

Debet, *a. e. A.* Vulgo *debuit.* S.

philosophiam in has angustias ex sua maiestate detra-
here. Quanto satius est, ire aperta via et recta, quam
sibi ipsi flexus disponere, quos cum magna molestia
debeas relegere? neque enim quidquam aliud istae
disputationes sunt, quam inter se perite captantium
21 lusus. Dic potius, quam naturale sit, in immensum
mentem suam extendere. Magna et generosa res est
humanus animus; nullos sibi poni, nisi communes et
cum Deo, terminos patitur. Primum, humilem non
accipit patriam, Ephesum aut Alexandriam, aut si
quod est etiamnunc frequentius incolis, laetius tectis
22 solum. Patria est illi, quodcumque suprema et uni-
versa circuitu suo cingit; hoc omne convexum, intra
quod iacent maria cum terris; intra quod aër, huma-
nis divina secernens, etiam coniungit; in quo dispo-
sita tot numina in actus suos excubant. Deinde, ar-
ctam aetatem sibi dari non sinit: omnes, inquit, anni
mei sunt; nullum saeculum magnis ingeniis clusum
est, nullum non cogitationi pervium tempus. Quum
venerit dies ille, qui mixtum hoc divini humanique
secernat, corpus hic, ubi inveni, relinquam; ipse
23 me Diis reddam. Nec nunc sine illis sum, sed gravi

Dic potius, quam naturale sit. I. e. quantopere necessarium sit naturam et rationis leges sequi. *Ruhk.*

Nullos sibi poni... patitur. De hac necessitudine inter Deos et bonos multi sunt Stoici, imprimis Seneca; e. c. De Tranq. an. 8. De Provident. 1, Ep. xxxi, 11 not. 66. etc. Epictet. Enchirid. c. 15. *Ruhk.*

Laetius. Perperam *latius* edd. *S.*

Secernens, etiam coniungit. Nam super aërem caelum statim excipit, ubi Dii, i. e. aeterni ignes. Idemque coniungit, quia terram cum caelo medius interiectus nectit. *Ruhk.*

In quo disp. Sic Schw. ex suis mss. Vulgo *intra quod.* Schw.

Disposita tot numina. Partim caelo, partim aere, terra, mari; quae plena scilicet omnia geniorum.

Corpus hic. Perperam *corpus hoc* add. a Mur. *Schw.*

Ipse me. Ipsis me Diis, c. a. *S.*

Sed gravi terrenoque. Omnes quos novimus Stoicos corpus cum vinculis custodiaque ad exemplum Platonis aliorumque comparasse, notum est. Cf. Senec. Consol. ad Helv. ad Marc. passim, Ep. LXV, 16. *Ruhk.*

terrenoque detineor carcere. Per has mortalis aevi moras illi meliori vitae longiorique proluditur. Quemadmodum novem mensibus tenet nos maternus uterus, et praeparat non sibi, sed illi loco, in quem videmur emitti, iam idonei spiritum trahere, et in aperto durare; sic per hoc spatium, quod ab infantia patet in senectutem, in alium maturescimus partum. Alia origo nos exspectat, alius rerum status. Nondum caelum, nisi ex intervallo, pati possumus.

Proinde intrepidus horam illam decretoriam pro- 24
spice; non est animo suprema, sed corpori. Quidquid circa te iacet rerum, tanquam hospitalis loci sarcinas specta; transeundum est. Excutit redeuntem natura, sicut intrantem. Non licet plus efferre, quam intuleris; imo etiam ex eo, quod ad vitam attulisti,
pars magna ponenda est. Detrahetur tibi haec circum- 25
iecta, novissimum velamentum tui, cutis; detrahetur caro et suffusus sanguis discurrensque per totum; de-

Carcere. Aberat vulgo: recepimus ex c. *A.* Schw.

Proluditur. l. praeluditur. Conf. Gronov. ad Senec. trag. Hercul. fur. 222. *Ruhk.*

Quemadmodum...partum. Eamdem sententiam pulchram ap. Indiae sapientes, quos Brachmanas vocabant (nunc Brahminos dicunt) viguisse, patet e Megasthene Strabonis XV p. 822, quam Lipsius hic laudat et perperam ab iis ad Graecos manasse statuit, quum potius a Zoroastre in Indiam profecta videri debeat. *Ruhk.*

In alium naturae maturescimus partum. Inepte olim edd. *in alium naturae sumimur partum.* Plures, *naturae simus* aut *sumus.* Recte *maturescimus* ed. Ruhk. et sic fere ms. *a.* sed delendum erat voc. *naturae.* *S.*

Horam illam decretoriam. Quasi dicas κριτικὴν et iudicialem. Nam decernit iudex, quum sententiam profert, et in alterutrum statuit: hinc *arma decretoria* quae *lusoriis* noster opponit, Ep. CXVII, quibus de victoria, aut vita cernitur. Item *decretorius stylus*, I de Clem. cap. 16, quo pater filium damnat, et exheredem facit. Neque aliter Plinius, *caniculae sidus uvis decretorium* dicit: item, *Diem quo aquila oritur, florentibus oleis decretorium.* Lips.

Excutit redeuntem. Inquirit in te, utrum aliena tecum afferas, nihil enim praeter animum apportabis. *Ruhk.* — Nobis autem videtur inquisitionis sensum non esse in verbo *excutit*; sensus: nihil nobis defunctis nisi animum relinquit natura; nos exuit omnibus ceteris.

trahentur ossa nervique, firmamenta fluidorum ac labentium. Dies iste, quem tanquam extremum reformidas, aeterni natalis est. Depone onus! quid cunctaris, tanquam non prius quoque, relicto, in quo
26 latebas, corpore exieris? Haeres, reluctaris; tunc quoque magno nisu matris expulsus es. Gemis, ploras; et hoc ipsum flere, nascentis est. Sed tunc debebat ignosci: rudis et imperitus omnium veneras; ex maternorum viscerum calido mollique fomento emissum afflavit aura liberior, deinde offendit durae manus tactus; tenerque adhuc, et nullius rei gnarus, obstupuisti inter ignota. Nunc tibi non est novum, separari ab eo, cuius ante pars fueris; aequo animo membra iam supervacua dimitte, et istud corpus
27 inhabitatum diu pone. Scindetur, obruetur, abolebitur. Quid contristaris? ita solet fieri! pereunt saepe velamenta nascentium. Quid ista sic diligis, quasi tua? istis opertus es! Veniet, qui te revelet, dies, et ex contubernio foedi atque olidi ventris educat.

Hinc nunc quoque tu, quantum potes, subvola; carisque etiam ac necessariis cohaere ut alienus. Iam

Aeterni natalis est. Scil. aeternae vitae. Facit ad immortalitatem animi, sensu quodam suo Stoicis creditam, et ambigue creditam. Phys. III, 12. *Lips.*

Nunc tibi non est novum...fueris. Non hoc tibi est novum: nam iam olim separatus es a ventre matris cuius pars eras.

Saepe vett. libr. omnes. *Semper* edd. ex Pincieni coni. *Aeque* coniectabat Grut. *Schw.*

Subvola; carisque, etc. Schw. in textum inserit duplicem lectionem: «*Carisque, nisi etiam necessariis*; (sive *carisque etiam ac necessariis*): Locus, inquit, in vett. libr. omnibus misere corruptus, in quo latus coniecturis campus. Vulgo ex Lipsii maxime coniect. *subvola: utique etiam necessariis, quae cohaerebunt, alienus.* Ms. *a.* sic habet, *subvoluptari quae nisi quae necessariisque cohaerebit alienus.* Ms. *c.* *subvola ubique nisi a necessariis quae cohaerebant alienus.* Sed hunc locum, itemque alios, quos transvolare nunc cogor, alio tempore, si Deo placuerit, excutiemus. *Schw.* — Ruhkopfius, qui Lipsii lectionem secutus est: magna, inquit, et intricata varietas lectionis et emendationum est. Vulgata olim:

hinc altius aliquid sublimiusque meditare. Aliquando
naturae tibi arcana retegentur, discutietur ista cali-
go, et lux undique clara percutiet. Imaginare tecum,
quantus ille sit fulgor, tot sideribus inter se lumen
miscentibus. Nulla serenum umbra turbabit; aequa- 28
liter splendebit omne caeli latus; dies et nox aëris
infimi vices sunt. Tunc in tenebris vixisse te dices,
quum totam lucem totus aspexeris; quam nunc, per
angustissimas oculorum vias, obscure intueris, et ta-
men admiraris illam iam procul. Quid tibi videbitur 29
divina lux, quum illam suo loco videris? Haec cogi-
tatio nihil sordidum animo subsidere sinit, nihil hu-
mile, nihil crudele. Deos rerum omnium esse testes
ait; illis nos approbari, illis in futurum parari iubet,
et aeternitatem proponere; quam qui mente conce-
pit, nullos horret exercitus, non terretur tuba, nul-
lis ad timorem minis agitur. Quidni non timeat, qui 30
mori speret? si is quoque, qui animum tamdiu iudi-

subvolutaris quae nisi etiam necessariis coh. Vnde Pinc. *subvola: ab aliis nisi quae etiam necessariis.* At mss. pal. et Gronovii: *subvolutaris qui utique necessariusque cohaerebit.* Hinc Gronov. fecit: *Hinc nunc quoque tu, quantum potes; subvola: caris quoque necessariisque cohaere, ut alienus.* Manum abstineo. *Ruhk.*

Cohaere, ut alienus. Int. sic vel amicos et necessarios tuos dilige, ut eos primo iussu fortunae relicturus.

Altius aliquid sublimiusque. Nam videtur, inquit Themistius, ipsum τοῦ θανάτου, id est, mortis nomen, hominem a vita migrantem in sublime ferre, καὶ ἄνω εἰς θεὸν, id est sursum ad Deum vehere. *Lips.*

Aliquando... retegentur. Hoc Stoici agere volebant. Animum astris sociatum, illa et naturam rerum totam contemplari: quod ipsum et Deus illis erat. Cicero (in fragm. ex Hortensio): *Vna igitur erimus beati cognitione Naturae et scientia: quae sola etiam Deorum est vita laudanda.* Cf. Lipsii Physiol. III, 24. *Ruhk.*

Admiraris illam iam procul. Sic ms. *a.* cum ed. *A. Illam procul. R. Illam tam procul* c. c. Vulgo *tam procul*, absque *illam.* Schw.

Illos nos approbari... iubet. Haec cogitatio iubet, ut vitam nostram Diis probatam faciamus.

Quidni non timeat. Cur ille timore agatur? *Ruhk.*

Is quoque, qui. Epicurum tangere videtur, cuius de natura animi et immortalitate sensum explicuit Lucretius lib. tertio.

cat manere quamdiu retinetur corporis vinculo, solutum statim spargi, id agit, ut etiam post mortem utilis esse possit. Quamvis enim ipse ereptus sit oculis, tamen

Multa viri virtus animo, multusque recursat
Gentis honos.

Cogita, quantum nobis exempla bona prosint; scies magnorum virorum, non minus quam praesentiam, esse utilem memoriam. Vale.

Solutum, a. c. *R. A.* Vulgo *exsolutum.* Schw.

Multa...honos. Versus sunt Virgilii Aen. IV init., quibus Dido Aeneam describit. *Ruhk.*

Non minus quam praesentiam, esse utilem memoriam. Sic Pal. 2 et 3. Alii libri veteres omnes, *non minus praesentiam esse utilem quam memoriam.* Vnde vulgo, *non minus praesentia esse utilem memoriam*, ex emendatione Erasmi. Poteras et corrigere, *non magis quam praesentiam* etc. Sed veterem scripturam defendit Gruterus, ut mori Senecae convenientem. Conf. not. ad similem locum Epist. c. *Schw.*

EPISTOLA CIII.

HOMINI AB HOMINE PRAECIPVE CAVENDVM.

Non ista circumspicienda et devitanda esse monet, quae forsan evenient, sed ea pericula, quae homini ab homine imminent, quippe quae subito sint. In qua cautione tamen semper cogitandum est, quid sit hominis officium: alterum intuere, ne laedaris; alterum ne laedas.

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

Quid ista circumspicis, quae tibi possunt fortasse evenire, sed possunt et non evenire? incidentium

Quid ista circumspicis. Sunt qui laciniem superioris epistolae putent, eique annectendam. Non idem ego. *Lips.*

Incidentium. Recte ed. Ruhk. cum mss. Vulgo *incendium.* Schw.

dico ruinam. Aliqua nobis incidunt, non insidiantur: illa potius vide, illa devita, quae nos observant, quae captant. Rariores sunt casus, etiamsi graves, naufragium facere, vehiculo everti; ab homine homini quotidianum periculum. Adversus hoc te expedi, hoc inteptis oculis intuere: nullum est malum frequentius, nullum pertinacius, nullum blandius. Tempestas minatur, antequam surgat; crepant aedi- 2
ficia, antequam corruant; praenuntiat fumus incendium: subita est ex homine pernicies, et eo diligentius tegitur, quo propius accedit. Erras, si istorum, tibi qui occurrunt, vultibus credis: hominum effigies habent, animos ferarum; nisi quod illarum perniciosior est primus incursus: quos transiere, non quaerunt; nunquam enim illas ad nocendum, nisi necessitas, iniicit. Hae aut fame, aut timore coguntur 3
ad pugnam: homini perdere hominem libet. Tu tamen ita cogita quod ex homine periculum sit, ut cogites quod sit hominis officium. Alterum intuere, ne laedaris; alterum, ne laedas. Commodis omnium laeteris, movearis incommodis; et memineris, quae praestare debeas, quae cavere. Sic vivendo quid conse- 4

Quae captant. Explicatio Senecae mox sequitur: ab homine homini quotidianum periculum. Lipsius affert notam in Plauto (Asinar. II, 3, 88 ubi cf. Taubmann) paroemiam: *Homo homini lupus.* Contrario tamen sensu dicitur homo homini deus. Conf. Erasmi Adag. Chil. I, Centur. I, nr. 69, 70. *Ruhk.*

Rariores ex Gruteri coniect. adscivi. *Rari* olim edd. ex Pinc. coniect. Vitiose *paries* ms. *a*. *Pares* e. *R. A.* quod tenens Ruhk. innexit praecedentibus *quae captant pares.* Schw.

Erras...quaerunt. Egregia sunt, quae in eamdem sententiam leguntur in Arriani Diss. Epict. I, 3: *Quosdam hominum lupis similes esse, infidos, insidiatores, noxios; alios leonibus; agrestes, feroces, immanes; plerosque vulpeculis, detractores et fraudulantes.*

Quos transiere, non quaerunt. Sic recte ms. *a*. Vulgo *quos transire non queunt.* Schw.

Iniicit, *a. R.* et Pinc. Sic dicimus *iniicere se in medios hostes.* Vulgo *inigit* ex Lips. coni. *Mittit* e. *A.* S.

queris? non, ut ne noceant, sed ne fallant. Quantum potes autem, in Philosophiam secede: illa te sinu suo proteget; in huius sacrario eris aut tutus, aut tutior. Non arietant inter se, nisi in eodem ambulantes. Quid autem? ipsam Philosophiam non debebis iactare: multis fuit periculi causa, insolenter tractata et contumaciter. Tibi vitia detrahat, non aliis exprobret; non abhorreat a publicis moribus; nec hoc agat, ut, quidquid non facit, damnare videatur. Licet sapere sine pompa, sine invidia. Vale.

Sinu. Sic recte olim edd. ex Er. emend. pro vitioso *nisu*, quod dabant *a. R. Visu* ed. Ruhk. cum *e. A. Schw.* — *Visu* explicat Ruhk. vi videndi, cavendi ne tibi noceant.

Non arietant... ambulantes. Simile est, quod in superiore quadam Epist. *rixa est inter competitores.*

Quid autem) *Quia autem* ms. *a. Quin etiam* ed. Bip. ex Gronovii coniectura. *Schw.*

Non abhorreat a publicis moribus. Tale Ciceronis inter fragmenta, ad Marcum filium: *Philosophiae quidem praecepta noscenda, vivendum autem civiliter.* Lips.

EPISTOLA CIV.

DE INVALETVDINE SVA, ET CARITATE IN SE VXORIS: ANIMI MALA PEREGRINATIONE NON SANARI: CVM PRISCIS ET MAGNIS VIRIS VIVENDVM.

Scripta est haec epistola e villa Senecae, Nomentano, haud procul Roma sito, quo se receperat ex urbe, ut febrem subrepentem fugeret, vel invita uxore Paulina, cuius ut curam et caritatem in se laudat, ita eius amore duci se fatetur, ut valetudini suae consulat. Loci quidem mutatione hac se refectum ac recreatum narrat, sed hoc potissimum animo tribuit. Nam peregrinatio per se omnem valetudinem non restituit, nec prodesse potest, nisi animus mutetur, emendetur, affectus cupiditatesque recidantur. Quibus demum factis omnia loca ac status iuvabunt et proderunt ad vana et pericula domanda. Tunc exemplis vitiorum relictis, ad meliores transeundum peregrinatione pulcherrima, ad priscos et eos magnos viros, Zenonem, Socratem, Cato-

nem rel. quos cogitatione intueri atque imitari oportet, non ut scite loquaris, sed ut animum potius indures, adversus minas fortunae erigas, et in opere sis. Ita vitia tolluntur, virtutes inseruntur.

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

In Nomentanum meum fugi, quid putas? Vrbem?
imo febrem, et quidem subrepentem. Iam manum
mihi iniecerat, protinus itaque parare vehiculum ius-
si, Paulina mea retinente. Medicus initia esse dicebat,
motis venis et incertis, et naturalem turbantibus mo-
dum. Exire perseveravi. Illud mihi in ore erat domini
mei Gallionis, qui, quum in Achaia febrem habere
coepisset, protinus navem ascendit, clamitans non
corporis esse, sed loci morbum. Hoc ego Paulinae 2
meae dixi; quae mihi valetudinem meam commendat.
Nam, quum sciam spiritum illius in meo verti, inci-
pio, ut illi consulam, mihi consulere; et, quum me
fortiorem senectus ad multa reddiderit, hoc benefi-
cium aetatis amitto. Venit enim mihi in mentem, in

In Nomentanum, ubi praedium eius et vineae. Infra Ep. cx, 1, et Columella III, 3. *L.*—Sita erat haec villa duobus fere milliaribus germanicis (70 stadiis) a Roma in Gabinis iuxta urbem cognominem, quo ducebat porta et via Numentana. Cf. Adler, p. 60. *Ruhk.*

Et incertis. Perperam *sed incertis* vulgo. *Schw.*

Domini mei Gallionis. Fratris maximi natu M. Ann. Novati, qui a L. Gallione adoptatus post Caligulae excessum Iunii Annaei Gallionis nomen accepit, cui libros de Ira et de Vita Beata adscripsit Noster. Post nostri Senecae mortem propria se manu interfecit, Eusebio ad ann. 818 narrante: cf. Dio Cass. 62, 25. Meminit eius Tacit. Ann. 15, 73. An sit ille Gallio, qui Actor. Apostol. 18, 12 memoratur proconsul *Achaiae* i. Graeciae, adhuc incertum est. Caeterum de more, patres atque fratres grandiores natu per honorem et blanditias *dominos* appellandi, egit Lipsius in Excursu P. ad Tacit. Annal. II. *Ruhk.*

Spiritum. I. e. vitam. Sic Philippus medicus Regi Alexandro M. ap. Curt. III, 6, 10, ait: *Rex, semper quidem spiritus meus ex te pependit.*

Beneficium aetatis amitto. Cogor ut multa, quae spernere vellem, caveam.

hoc sene et adolescentem esse, cui parcitur. Itaque,
quoniam ego ab illa non impetro, ut me fortius amet,
3 impetrat illa a me, ut me diligentius amem. Indul-
gendum est enim honestis affectibus: et interdum,
etiam si premunt causae, spiritus in honorem suorum
vel cum tormento revocandus, et in ipso ore retinen-
dus est; quum bono viro vivendum sit, non quamdiu
iuvat, sed quamdiu oportet. Ille, qui non uxorem,
non amicum tanti putat, ut diutius in vita commo-
retur, qui perseverat mori, delicatus est. Hoc quo-
que imperet sibi animus, ubi utilitas suorum exigit;
nec tantum, si vult mori, sed si coepit, intermittat,
4 et suis se commodet. Ingentis animi est, aliena causa
ad vitam reverti; quod magni viri saepe fecerunt. Sed
hoc quoque summae humanitatis existimo, senectu-
tem suam, cuius maximus fructus est securior sui
tutela, et vitae usus animosior, attentius conser-
vare, si scias alicui tuorum esse dulce, utile, opta-
bile. Habet praeterea in se non mediocre ista res

Itaque quoniam...amem. Nimis tenere et indulgenter illa me amat, nec impetro, ut robustius: ad omnia mala mea collabitur. *Ruhk.*

Vt me fortius amet. Optime habet: nec Pincianus aut alii debebant movere Fortiter amat, qui non indulget, qui severo quodam amore, ut patres liberos, ut Deus bonos viros. *Lips.*

(*A me*). Verba a Mur. adiecta, commode quidem, sed invitis mss. *Schw.*

Quum bono viro...oportet. Seneca de Benefic. II, 18 sapientes quidquid oportet iuvat, i. e. quidquid opportunum et εὔκαιρον est. Nam Cicero ita videtur reddere, ubi Cato Stoicus apud eum de Fin. III, 18 disserit: *At saepe officium est sapientis, desciscere a vita, quum sit beatissimus, si id opportune facere possit.* Et paullo ante: *Rectam affectionem*, sive τὸ κατόρθωμα *ponit in opportunitate*: sic enim appellare se εὐκαιρίαν. *Lips.*

Delicatus est. Caret illo robore quo sapiens nititur, ut omnia incommoda pro caeterorum salute sustineat.

Ingentis animi...fecerunt. Ipse Noster exemplo est Ep. LXXVIII init.: *Ad summam maciem deductus saepe impetum cepi abrumpendae vitae: patris me indulgentissimi senectus retinuit.* Ruhk.

Maximus fructus...animosior. Gignit senectus securiorem tutelam sui,

gaudium et mercedem: quid enim iucundius, quam
uxori tam carum esse, ut propter hoc tibi carior fias?
Potest itaque Paulina mea non tantum suum mihi 5
timorem imputare, sed etiam meum.

Quaeris ergo, quomodo mihi consilium profectio-
nis cesserit? Vt primum gravitatem Vrbis excessi,
et illum odorem culinarum fumantium, quae motae,
quidquid pestiferi vaporis obruerant, cum pulvere
effundunt, protinus mutatam valetudinem sensi. Quan- 6
tum deinde adiectum putas viribus, postquam vineas
attigi? In pascuum emissus, cibum meum invasi. Re-
petivi ergo iam me: non permansit marcor ille cor-
poris dubii et male cogitantis; incipio toto animo
studere. Non multum ad hoc locus confert, nisi se
sibi praestet animus, qui secretum, et in occupatio-
nibus mediis, si volet, habebit. At ille, qui regiones 7

sc. minus anxiem et sollicitem; etenim minore, ut par est, cura ii laborant ut se ipsus tueantur, quibus mors paucissimam potest afferre iacturam, nec megne poene impendet negligentioris tutelae: ideo senes securiores esse debent de semetipsis, quoniam minimum casibus committunt: ideo enimosius uti vita debent, quoniam non illis cavendum est, ut iuvenibus, ne imprudentia tuendi corporis, spem longioris vitae amittant.

Potest itaque Paulina ... meum. Acute. Potest non solum hoc in expensis mibi ferre, quod pro me timeat, sed et quod ego. Nam eius timor meum trahit, imo gignit. *Lips.*

Quomodo ... cesserit. Quid mihi profectio profuerit.

Illum odorem culinarum fumantium. Cf. Epist. LXIV, 1, not. *R.*

Obruerant. i. condiderant, texerant. *Ruhk.*

Vineas. Numentane enim regio vineis erat impleta. Columelle III, 3, ubi et Senecae sui coaevi praediorum meminit. Diligentem autem vinearum fossorem se fuisse affirmat Seneca Nat. Quaest. III, 7 init. *R.*

Repetivi ergo iam me. Recuperavi, et reperi quasi amissum: sum, qui ante fui. *Lips.*

Male cogitantis. Bene: meditabatur et minabatur febrim; sed nondum erat. *L.* — Ruhkopfius intelligit de vera cogitatione; interpretetur *male*, aegre.

At ille, etc. Saepe haec iam inculcata vidimus a Nostro, imprimis de Tranquill. An. c. 2, 11 sqq. Ep. XXVIII. Digna est quae conferatur Horatii Epistola I, 11 ad Bullat. ubi obiter moneo mihi legendum videri vers. 6: *At Lebedum ... viarum: Scis ... furentem.* Quae verba Bullatii responsum continent: ne quae in hominem μισανθρωπότατον cadunt, poë-

eligit, et otium captat, ubique, quo distringatur, inveniet. Nam Socratem querenti cuidam, quod nihil sibi peregrinationes profuissent, respondisse ferunt: « Non immerito hoc tibi evenit! tecum enim peregrinabaris. » O quam bene cum quibusdam ageretur,
8 si a se aberrarent! Nunc primum se ipsos sollicitant, corrumpunt, territant.

Quid prodest mare traiicere, et urbes mutare? Si vis ista, quibus urgeris, effugere, non aliubi sis oportet, sed alius. Puta venisse te Athenas, puta Rhodon: elige arbitrio tuo civitatem: quid ad rem per-
9 tinet, quos illa mores habeat? tuos afferes. Divitias iudicabis bonum: torquebit te paupertas, et, quod est miserrimum, falsa; quamvis enim multum possideas, tamen, quia aliquis plus habet, tanto tibi videberis defici, quanto vinceris. Honores iudicas bonum: male te habebit ille consul factus; ille etiam refectus; invidebis quoties aliquem in fastis saepius legeris. Tantus erit ambitionis furor, ut nemo tibi
10 post te videatur, si aliquis ante te fuerit. Maximum malum iudicabis mortem; quum in illa nihil sit mali, nisi, quod ante ipsam est, timeri. Exterrebunt te non tantum pericula, sed suspiciones: vanis semper agitaberis. Quid enim proderit,

tae festivissimo in mentem venire potuisse credamus. Addas Horat. Carm. II, 16, 18 sqq. III, 1, 37, 5, 55. *Ruhk.*

Nam Socratem. Quae de Socrate narrat, aliunde non constant: sed conveniunt cum Socratis moribus et ingenio. Cf. Plato Vol. I. p. 120 bip. *Ruhk.*

Nunc primum. Sic Erasm. et omnes Pal. Alii *primi.*

Quid prodest... alius. Sic Hor. Ep. I, 11, 25: ...*Nam si ratio et prudentia curas, Non locus effusi late maris arbiter aufert: Caelum, non animum mutant, qui trans mare currunt... Quod petis hic est, Est Ulubris: animus si te non deficit aequus.*

Invidebis adscivi ex Pal. 2, 3. Col. et Pinc. Alii omnes vett. libri vitiose *videberis.* Vulgatum *ringeris* ex Erasmi coniect. erat. *Schw.*

Quum in illa... timeri. I. e. quum in morte nullum malum sit praeter timorem, qui antecedit. *Ruhk.*

. . . . Evasisse tot urbes
Argolicas, mediosque fugam tenuisse per hostes?

ipsa pax timores subministrabit; ne tutis quidem habebitur fides, consternata semel mente; quae ubi consuetudinem pavoris improvidi fecit, et iam ad tutelam salutis suae inhabilis est. Non enim vitat, sed fugit; 11
magis autem periculis patemus aversi. Gravissimum iudicabis malum, aliquem ex his, quos amabis, amittere; quum interim hoc tam ineptum erit, quam flere quod arboribus amoenis et domum tuam ornantibus decidant folia. Quidquid te delectat, aeque vide, ut vides eas, dum virent. Vtique alium alio die casus excutiet: sed, quemadmodum frondium iactura facilis 12
est, quia renascuntur; sic istorum, quos amas, quosque oblectamenta vitae putas esse, damnum; quia reparantur, etiamsi non renascantur.—Sed non erunt iidem. — Ne tu quidem idem eris! Omnis dies, omnis hora te mutat: sed in aliis rapina facilius apparet;

Hostes? Versus sunt Virgilii Aen. III, 282 sqq. *Ruhk.*

Aeque vide, ut vides eas dum virent. Locum corruptum olim in mastis, et magis etiam in editis, commode restituerunt partim Ruhkopf. partim Matth. in eum fere modum, quo enm exhibuimus, vestigia veterum librorum quoad fieri potuit prementes. *Schw.* — Ruhkopf. dat: *aeque vide ut videris, dum virent.* Sic, inquit, refinxi locum, quem omnes interpp. nodum Deo dignum vindice habent, a codd. In scriptis est: *vidores, videris, videt* aut *viret.*, Lipsius coniect. Erasmi praetulit: *Quidquid te delectat, aeque viget, ut videras dum vireret.* Sensus est: quidquid te delectat, eodem oculo considera, quo considerare soles illa folia. Imago nota est Horat. Art. Poët. 60. *R.*

Vtique, ex Lipsii coniect. est: *uter, utinam, ut*, dabant libri vett. *S.*

Alium. Iidem recte praebent *alium* scil. amicum; non *aliud*, ut vulgo. *Schw.*

Frondium iactura. Haec tota imago ab Homero est, qui nobilem illum versum, et Pyrrhoni philosopho semper in ore versatum protulit: «Οἵηπερ φύλλων γενεὴ, τοιήδε καὶ ἀνδρῶν. Tale quidem genus est hominum, quale est foliorum.»

Quia reparantur. Quia in illorum locum alii parabantur.

Sed in aliis... apparet. Tibi partem aliquam vitae tuae quoque momento temporis cursus rapit; tamen ipse

hic latet, quia non ex aperto fit. Alii auferuntur; at
13 ipsi nobis furto subducimur. Horum nihil cogitabis, nec remedia vulneribus oppones; sed ipse tibi seres sollicitudinum causas, alia sperando, alia desperando. Si sapis, alterum alteri misceas; nec speraveris sine desperatione, nec desperaveris sine spe.

Quid per se peregrinatio prodesse cuiquam potuit?
14 Non voluptates illa temperavit; non cupiditates refraenavit; non iras repressit; non indomitos amoris impetus fregit; nulla denique animo mala eduxit; non iudicium dedit; non discussit errorem: sed, ut puerum ignota mirantem, ad breve tempus rerum aliqua novitate detinuit. Caeterum inconstantiam mentis, quae [quum] maxime aegra est, lacessit, mobi-
15 liorem leviorcmque reddit ipsa iactatio. Itaque, quae petierant cupidissime loca, cupidius deserunt, et avium modo transvolant, citiusque, quam venerant, abeunt. Peregrinatio notitiam dabit gentium, novas tibi montium formas ostendet, inusitata spatia camporum, et irriguas perennibus aquis valles, et alicuius fluminis sub observatione naturam; sive, ut Ni-

non attendis: facilius rapina temporis apparet, quum amici, non furtim, sed aperte et palam ex oculis tuis auferuntur.

Hic. Scilicet in tua ipsius vita latet, quantum tempus auferat.

Oppones. Ita omnes codd. ex Erasm. Sed editio rom. ex Pinc. coniectura *appones.* Ruhk.

Si sapis, alterum alteri misceas. Ita recta coni. Pinc. uno membrana firmante. Nullus sensus erat antea: *Si satis.* Ruhk.

Quid per se peregrinatio prodesse... potuit. Sc. ad animum emendandum. Nam hunc Seneca non negat, prodesse peregrinationem corpori sanando: cuius quidem rei et ipse exemplum dedit multique dederunt debuntque. *Ruhk.*

Quum maxime) *Quum* ex coni. adiecit Mur. *Schw.*

Lacessit, mobiliorem. Pincianus *lacessitam* volit: ego copula e fine educta *lacessit* et *mobiliorem*. Lips.

Inusitata) *Invisitata* ms. a. S.

Sub observatione. l. si observaveris. *Ruhk.*

Sive, ut Nilus, etc. Quae hic de *Nilo*, *Tigride*, et *Maeandro* narrantur, nota sunt et firmantur a Geographis et iis, qui recentioribus tem-

lus, aestivo incremento tumet; sive, ut Tigris, eripitur ex oculis, et acto per occulta cursu, integrae magnitudini redditur; sive, ut Maeander, poëtarum om- 16
nium exercitatio et ludus, implicatur crebris anfractibus, et saepe in vicinum alveo suo admotus, antequam sibi influat, flectitur: caeterum neque meliorem faciet, neque saniorem. Inter studia versandum est et inter auctores sapientiae, ut quaesita discamus, nondum inventa quaeramus. Sic eximendus animus ex miserrima servitute in libertatem asseritur. Quamdiu quidem nescieris, quid fugiendum, quid petendum, quid necessarium, quid supervacuum, quid iustum, quid honestum sit; non erit hoc peregrinari, sed errare. Nullam tibi opem feret iste 17
discursus: peregrinaris enim cum affectibus tuis, et mala te tua sequuntur. Vtinam quidem sequerentur! longius abessent: nunc fers illa, non ducis. Itaque ubique te premunt, et paribus incommodis urunt. Medicina aegro, non regio, quaerenda est. Fregit 18
aliquis crus, aut extorsit articulum? non vehiculum navemque conscendit, sed advocat medicum, ut fracta pars iungatur, ut luxata in locum reponatur. Quid ergo? animum, tot locis fractum et extortum, credis locorum mutatione posse sanari? Maius est istud malum, quam ut gestatione curetur. Peregri-

poribus illas regiones adiere. Cf. Büsching. Tom. XI praef. quanquam hic p. 198 ubi de Tigride egit, cursum per occulta actum non memoraverit, quem tamen Dionys. Perieg. 987 sq. ubi cf. Eustath. attigisse non oblitus est. *R.*

Nondum inventa quaeramus. Nam veteres philosophos, ait, multa sibi quaerenda reliquisse. Cf. Ep. XLV, 3 sqq. *Ruhk.*

Quam ut gestatione curetur. In essedo, succussione: quae solemniter olim usurpata fuit veteribus, humoribus detrahendis, meatibus reserandis, calori excitando. Scripsi epistolam ad Ortelium super ea tota re, Centur. Miscellan. III, 11. *Lips.* — Conferri meretur Böttigeri Sabina, ubi egregie, ut solet, de hac re egit. *Ruhk.*

natio non facit medicum, non oratorem; nulla ars loco discitur: quid ergo? sapientia, rerum omnium
19 maxima, in itinere colligitur? Nullum, mihi crede, iter est, quod te extra cupiditates, extra iras, extra metus sistat: aut, si quod esset, agmine facto gens illuc humana pergeret. Tamdiu ista urgebunt mala, macerabuntque per terras ac maria vagum, quamdiu malorum gestaris causas.

Fugam tibi non prodesse miraris? tecum sunt, quae fugis. Te igitur emenda! Onera tibi detrahe, et desideria intra saltem modum contine! omnem ex
20 animo erade nequitiam! Si vis peregrinationes habere iucundas, tuum comitem sana! Haerebit tibi avaritia, quamdiu avaro sordidoque convixeris; haerebit tumor, quamdiu cum superbo conversaberis; nunquam saevitiam in tortoris contubernio pones; incendent libidines tuas adulterorum sodalitia. Si velis vitiis exui, longe a vitiorum exemplis recedendum est.
21 Avarus, corruptor, saevus, fraudulentus, multum nocituri, si prope a te fuissent, intra te sunt. Ad meliores transi! cum Catonibus vive, cum Laelio, cum Tuberone; quod si convivere etiam Graecis iuvat, cum Socrate, cum Zenone versare. Alter te docebit

Detrahe, et desideria intra saltem modum contine. Sic Schweigh. Ruhkopfius dat: *detrahe et desideria: saltem intra modum contine.* Sic, inquit, editio rom. al. Abeunt tamen codd. et Erasm., qui habent *emenda desideria, intra saltem modum contine,* unde Pincianus fecit: *Aut amanda* (i. abige, expelle), *aut intra modum saltem contine.* Sed illud *emenda* repetitioni librariorum debetur.

Si prope a te fuissent. Int. non solum sunt tibi propiores, non solum te comitantur, sed intra te sunt.

Cum catonibus vive, etc. Sumptum est hoc praeceptum ex eo, quod Zenoni quaerenti, quomodo optime victurus esset, responsum oraculo dicitur: εἰ συγχρωτίζοιτο τοῖς νεκροῖς: quo ille accepto lotum se ad legendos veterum libros contulit. E Diogene Laërt. VII, 2 notavit Mur. *Ruhk.*

Alter. Socrates, qui mortem, si

mori, si necesse erit: alter, antequam necesse erit.
Vive cum Chrysippo, cum Posidonio. Hi tibi tradent 22
divinorum humanorumque notitiam: hi iubebunt in
opere esse, nec tantum scite loqui, et in oblectatio-
nem audientium verba iactare, sed animum indurare,
et adversus minas erigere. Vnus est enim huius vitae
fluctuantis et turbidae portus, eventura contemnere,
stare fidenter, apertum; tela fortunae adverso pe-
ctore excipere, non latitantem, nec tergiversantem.
Magnanimos nos natura produxit; et, ut quibusdam 23
animalibus ferum dedit, quibusdam subdolum, qui-
busdam pavidum, ita nobis gloriosum et excelsum
spiritum, quaerentem ubi honestissime, non ubi tu-
tissime vivat; simillimum mundo, quem, quantum
mortalibus passibus licet, sequitur aemulaturque.
Profert se, laudari et adspici credit. Dominus om-
nium est, supra omnia est: itaque nulli se rei sub-
mittit; nihil illi videtur grave, nihil quod virum in- 24
curvet.

advenerit, aequo animo ferre docet. *Ruhk.*

Alter. Zeno Citticus conditor Stoae, qui sine morbo sibi manus intulit, et id fas iusque esse, inter dogmata prodiderat. Vide Manud. in philos. stoic. III, 22. *Lips.*

Apertum. Vitiose *appartum* ms. *a.* (scil. *appertum* fuerat in exemplari, de quo descriptus est ille codex). *Ad portum*, c. *R. A. Aperte* vulgo ex Mur. ing. *Schw.* — *Aperte* legendum esse contendit ex uno suorum Pincianus: at reliqui codd. et edd. *ad portum*, unde Lipsius *ad portam*, vel *ac promptum*, Pontanus *ad proram*: Gron. *ac rectum*, qui confert Epist. XXXVII, 2. De Provid. c. 2 et 3. *Triller*, obs. crit. III, 6, p. 179 *adapertum*, i. e, nudum, liberum, *exsertum*. Equidem *ad portum* retineam, i. e. in isto animi statu firmo eventura contemnendi. Locum tamen nondum persanatum puto. *R.*

Mundo. I. e. caelo atque aetheri. Nam et hoc mundus et a caelo noster spiritus, ut Stoici docent. *Lips.*

Profert se, laudari et aspici credit. I. e. ita egit, ut illi, qui in opere laudibus et conspectu eorum, quos reverentur, aut quibus se venditant, animentur: existimat, sibi theatrum esse, et in se plurimorum oculos conversos. *Gronov.*

Nihil quod virum incurvet. Sic. *a.* c. *R. A. Asperum* post *nihil* interserunt alii; quod si servatum velles, oportebat *nihil asperum, nihil quod*, etc. *Schw.*

Terribiles visu formae, letumque labosque:

minime quidem, si quis rectis oculis intueri illa possit, et tenebras perrumpere. Multa, per noctem habita terrori, dies vertit ad risum.

Terribiles visu formae, letumque labosque,

25 egregie Virgilius noster. Non *re* dixit *terribiles* esse, sed *visu*; id est, videri, non esse. Quid, inquam, in istis est tam formidabile, quam fama vulgavit? Quid est, obsecro te, Lucili, cur timeat laborem vir, mortem homo?

Toties mihi occurrunt isti, qui non putant fieri posse quidquid facere non possunt, et aiunt nos loqui maiora, quam quae natura humana sustineat. At quanto ego de illis melius existimo? Ipsi quoque haec
26 possunt facere, sed nolunt. Denique, quem unquam ista destituere tentantem? cui non faciliora apparuere in actu? Non, quia difficilia sunt, non audemus; sed, quia non audemus, difficilia sunt. Si tamen exemplum desideratis, accipite Socratem, perpessitium senem,

Labosque. Versus Virg. est Aen. VI. 277. *Ruhk.*

Minime quidem. Subaudi: terribiles.

Toties mihi occurrunt isti, qui. Int. saepissime mihi occ. Bene vertit *Lagrange: Rien de plus commun que ces hommes, qui*, etc.

Ipsi quoque... sed nolunt. Agit de sapiente stoico, quem ut virtutis imaginem vivam proposuisse Stoae conditores constat, quo virtutem, quum conspici non possit, ea dignitate commendarent, quae hominum animos in se convertere atque allicere queat. Quod quidem dogma quum saepenumero impugnaretur tanquam res imaginaria et humanitatis viribus altior, summopere annisi sunt Stoici docere, hominem illud virtutis fastigium attingere posse, quod Herculem (Epictet. Diss. II, 16; III, 24), Socratem, Zenonem, Diogenem, Catonem, Tuberonem al. consecutos esse monstravere. Caeterum haec ita dicta sunt, ut paene nostra memoria ab amico et defensore Ethices, quam Philosophia critica docet, prolata esse putaveris. *Ruhk.*

Socratem perpessitium senem. Ita eum vocat quoque Ep. LIII, 6, qui multa perpessus est. Cf. de Ira II, 6, Epictet. Diss. II, 25, p. 290 Schweig. ed. *Ruhk.*

per omnia aspera iactatum ; invictum tamen et pau-
pertate , quam graviorem illi domestica onera facie-
bant, et laboribus, quos militares quoque pertulit,
et quibus [ille] domi [est] exercitus, sive uxorem
eius [spectes] moribus feram, lingua petulantem,
sive liberos indociles, et matri, quam patri, similio-
res. Sic fere aut in bello fuit, aut in tyrannide, aut 27
in libertate bellis ac tyrannis saeviore. Viginti et se-
ptem annis pugnatum est; post finita arma, triginta
tyrannis noxae dedita est civitas, ex quibus plerique
inimici erant. Novissima damnatio est sub gravissimis
nominibus impleta: obiecta est et religionum violatio,
et iuventutis corruptela, quam immittere in Deos,
in patres, in rempublicam dictus est; post haec car-
cer, et venenum. Haec usque eo animum Socratis 28
non moverunt, ut ne vultum quidem moverint. Illam
mirabilem laudem, et singularem, usque ad extre-
mum servavit: nec hilariorem quisquam, nec tristio-
rem Socratem vidit; aequalis fuit in tanta inaequali-
tate fortunae.

Invictum tamen. Omnium codd. et edd. lectio est. Pinc. ex uno mss. *invictum fame et paup.* Aliquid vitii maioris, ait Gruter. latet quod non ego nunc detego. At equidem locum pro sano habeo. *Ruhk.*

Et quibus (ille) domi (est) exercitus. Copula et Mureto debetur; verbum *est* nos ex coniect. adiecimus. *Ille* tenent alii, *illi* ms. *a.* Equidem abiectum pronomen malebam. *Schw.* — Ruhk. eamdem protulit lect. nisi quod *est* omisit. Sic, inquit, omnes fere codd. et edd.: praeterquam quod alii: *quibus ille domi exercitus*, sine *et.*

Sive uxorem. Alii *sive in uxorem.* Ruhk.

Spectes. Verbum *spectes* ex Mureti coniect. adiectum est. *Schw.*

Sive liberos, etc. Mihi totus hic locus: *et quibus... similiores* non a Seneca esse videtur. *Ruhk.*

Viginti et septem. Tot annos et aliquot menses duravisse bellum Peloponnesiacum Thucydides atque alii testantur. *Lips.*

Triginta tyrannis. Quos Lysander Athenis imposuit. Conf. de Tranquill. cap. 3. *Lips.*

Nominibus scripsi cum Gron. ex Lipsii coniect. *Hominibus* dabant vett. libri, quod revocarunt Bipont. et Ruhk. *Criminibus* ed. Mur. *S.*

Iuventutis corruptela. Tertullianus apolog. I: «Lego partem sententiae

29 Vis alterum exemplum? Accipe hunc M. Catonem
recentiorem, cum quo et infestius fortuna egit, et
pertinacius. Cui quum omnibus locis obstitisset, no-
vissime et in morte; ostendit tamen virum fortem
posse invita fortuna vivere, invita mori. Tota illi aetas
aut in armis est exacta civilibus, aut in aetate conci-
piente iam civile bellum. Et hunc licet dicas non mi-
nus, quam Socratem, in servitute vixisse; nisi forte
Cn. Pompeium, et Caesarem, et Crassum putas liber-
30 tatis socios fuisse. Nemo mutatum Catonem, toties
mutata republica, vidit: eumdem se in omni statu
praestitit, in praetura, in repulsa, in accusatione,
in provincia, in concione, in exercitu, in morte.
Denique in illa reipublicae trepidatione, quum illinc
Caesar esset decem legionibus pugnacissimis subnixus,
totque exterarum gentium praesidiis, hinc Cn. Pom-
peius, satis unus adversus omnia; quum alii ad Cae-
31 sarem inclinarent, alii ad Pompeium; solus Cato fecit
aliquas et reipublicae partes. Si animo complecti vo-
lueris illius imaginem temporis, videbis illinc plebem et

Atticae in Socratem, corruptionem adolescentium, pronunciatam.» Plato in Apolog. Diog. Laertius, alii. *Lips.*

Hunc M. Catonem. De M. Catone extat egregia vitae descriptio Plutarchi. Conf. Cicero p. Mur. 29. Sallust. coniurat. Catil. 54. Senec. de Benef. lib. II, cap. 20, et Garvius ad Cic. de Offic. I, pag. 214 sq. *Ruhk.*

Novissime et in morte. Nempe quum non potuisset semetipsum adacto in pectus gladio occidere, ipse sua laceravit viscera, animamque, ut ait Seneca, eiecit.

In aetate. Membranae cum Tarvisina edit. *intacta*, unde Gronov. emend. *in pace.* Ruhk.

Pompeium. Vitas C. Iul. Caesaris, Cn. Pompeii magni, et Crassi Plutarch. quoque descripsit. *Ruhk.*

Totque exterarum. Ruhk. dat *totis externarum.* Sic, inquit, omnes codd. et edd. praeter unam rom., quam aliae postea secutae sunt: *tot.* Malo Pincian. inverti voluit ordinem verborum: *hinc Cn. Pompeius tot ext. g. praes.*: at Seneca statim addit: *satis unus adversus omnia.* Caesaris autem copias externis militibus constitisse notum est: contra Pompeius tunc solus erat Romae. *Ruhk.*

Illinc plebem. A Caesare. *Lips.*

omnem erectum ad res novas vulgum; hinc optimates,
et equestrem ordinem, quidquid erat in civitate sancti et electi; duos in medio relictos rempublicam et Catonem. Miraberis, inquam, quum animadverteris

Atridem, Priamumque, et saevum ambobus Achillem:

utrumque enim improbat, utrumque exarmat. Hanc 32
fert de utroque sententiam: ait «se, si Caesar vicerit, moriturum; si Pompeius, exsulaturum.» Quid habebat quod timeret, qui [ea] sibi et victo, et victori constituerat, quae constituta esse ab hostibus iratissimis poterant? Periit itaque ex decreto suo. Vides, posse homines laborem pati: per medias Africae solitudines pedes duxit exercitum. Vides, posse 33
tolerare sitim: et in collibus arentibus, sine ullis impedimentis, victi exercitus reliquias trahens, inopiam humoris loricatus tulit; et, quoties aquae fuerat occasio, novissimus bibit. Vides, honorem et notam posse contemni: eodem, quo repulsus est, die in comitio pila lusit. Vides posse non timeri potentiam superiorum: et Pompeium, et Caesarem, quorum nemo alterum offendere audebat, nisi ut alterum demereretur, simul provocavit. Vides, tam mortem 34

Optimates. A Pompeio. *Lips.*

Achillem. Versus est Virg. Aen. lib. I, vers. 458 ubi nunc vulgatur *Atridas*: sed cf. ibi Heynius. *Ruhk.*

Qui (ea) sibi. Alii *qui id sibi*. Rectius abiicistur vocula. *Schw.*

Per medias Africae solitudines... exercitum. A Cyrenis in Mauritaniam contendit. Plutarchus in vita et maxime Lucanus Pharsal. lib. IX graphice\iter atque eius incommoda exsequitur. *Lips.*

Novissimus bibit. Lucan. IX, 591: «... Vltimus haustor aquae, quum tandem fonte reperto Indiga conatur laticis potare iuventus, Stat dum lixa bibat.» *Ruhk.*

Quo rep. die... pila lusit. Praeturam postulaverat, quae Vatinio, despecto homini, prae eo concessa fuit. Cf. Ep. LXXI, 8, et Plin. Hist. Nat. praef. — *In comitio*, non, ut vertit *Langrange: dans l'assemblée des comices*, sed *dans le comice.* Comitium enim (teste Asconio Ped.) locus propter senatum quo coire equitibus et populo romano licet. Cf. Tit. Liv. XXVIII, c. 36.

posse contemni quam exsilium: et exsilium sibi indixit, et mortem, et interim bellum. Possumus itaque adversus ista tantum habere animi, libeat modo subducere iugo collum. In primis autem respuendae sunt voluptates: enervant, et effeminant, et multum petunt: multum autem a fortuna petendum est. Deinde spernendae opes: auctoramenta sunt servitutum. Aurum et argentum, et quidquid aliud felices domos onerat, relinquatur: non potest gratis constare libertas. Hanc si magno aestimas, omnia parvo aestimanda sunt. Vale.

Et interim bellum, Int. quum sibi mori decrevisset, si nulla libertatis spes reipublicae superesset; bellum fecit interea, nec sibi mortem ipse adscivit antequam sibi opes omnes ad resistendum defuissent.

Resp. Sic Erasm. editio vel. et Mur. Lipsius dederat *despuendae*. *Ruhk.*

Multum petunt... est. Bene vertit *Lagrange: Elles sont exigeantes, et ce qu'elles exigent dépend de la fortune.*

Auctoramenta sunt servitutum. I. e. praemium. Sic Cicero de Off. lib. I, cap. 42: « Est enim illis (mercenariis) ipsa merces auctoramentum servitutis. » *Ruhk.*

EPISTOLA CV.

QVID VITAM SECVRAM FACIAT.

Ad securitatem conservandam dat praecepta amico suo. Suadet ei, ut ea omnia consideret, quae hominem in hominis perniciem instigent. Haud dubie respexit in his exsequendis ad tempora sua, sed tam caute, ut nihil certo definiat, semper limites, quos migrare nefas sit, observet, et ea moneat, quae cuique possint esse usui. Amicus, ad quem haec epistola missa est, Lucilius, fuit homo mediocris fortunae, et haud semel metuit sibi insidias nescio a quo; et qui procurationem Siciliae in tempus aliquod reliquisse videtur, ut amicos et res suas inviseret.

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

Quae observanda tibi sint, ut tutior vivas, dicam.
Tu tamen sic audias censeo ista praecepta, quomodo,
si tibi praeciperem, qua ratione bonam valetudinem
in Ardeatino tuereris. Considera, quae sint, quae
hominem in perniciem hominis instigent; invenies
spem, invidiam, odium, metum, contemptum. Ex 2
omnibus istis adeo levissimum est contemptus, ut
multi in illo, remedii causa, delituerint. Quem quis
contemnit, calcat sine dubio, sed transit. Nemo ho-
mini contempto pertinaciter, nemo diligenter nocet.
Etiam in acie iacens praeteritur; cum stante pugna-
tur. Spem improborum vitabis, si nihil habueris quod 3
cupiditatem alienam et improbam irritet, si nihil in-
signe possederis. Concupiscuntur enim insignia, etiamsi
parum nota sunt. Sic vero invidiam effugies, si te non
ingcsseris oculis, si bona tua non iactaveris, si scieris
in sinu gaudere. Odium autem ex offensa hoc vitabis, 4

Tu tamen... tuereris, i. e. summa amicitiae fiducia audies mea praecepta. *Ruhk.*

In Ardeatino. Ita Er. Pinc. quidam mss. adiiciunt *sine metu corporis* quae cum Erasmo glossam putat Ruhk. — Erat villa, praedium, quo amicos secesserat. *Ardeatium* autem ager qui duobus fere miliar. germ. (70 stad.) a mari distabat, parum sanus habebatur. Strabo V, 3, 5 p. 156 ed. lips. vocat proinde eam et adiacentem regionem Latii ἑλώδη καὶ νοσερὰν (palustrem et morbis expositam). Propter belli clades et vastationes non satis culta fuisse videtur haec regio. *Ruhk.*

Vt multi in illo... delituerint. Exemplo est Brutus olim ille liberator Romae a regibus, qui contemptu tutus esse, ubi in iure parum praesidii esset, statuit. Liv. I, 56. Ipse Noster contempto tutus fuit sub imperatore Caligula, quem a consilio Senecae interficiendi reflexit meretricula persuasione, Senecam phthisi laborantem, mox moriturum esse, referente Dione Cassio 59, 19. *R.*

Etiamsi parum nota sunt. Etiamsi natura insignium vera incognita sit, quippe quae molestiis plena possessorem magis premere quam recreare solent: sed specie falsa plerumque ducuntur homines. *Ruhk.*

In sinu gaudere, i. clam *g.* Sic Tiboll. IV, 13, 8: «Qui sapit, in tacito gaudeat ille sinu!» ubi Broukhus. et Volp. proverbialem locutionis usum illustrant. *Ruhk.*

Hoc (i. e. hac re) *vitabis*, *a. c. R.*

neminem lacessendo gratuito; a quo te sensus com-
munis tuebitur. Fuit enim hoc multis periculosum:
quidam odium habuerunt, nec inimicum. Illud, ne
timearis, praestabit tibi et fortunae mediocritas, et
ingenii lenitas. Eum esse te homines sciant, quem
offendere sine periculo possint: reconciliatio tua et
facilis sit, et certa. Timeri autem tam domi molestum
5 est, quam foris; tam a servis, quam a liberis. Nulli
non ad nocendum satis virium est. Adiice nunc, quod,
qui timetur, timet: nemo potuit terribilis esse secure.
Contemptus superest; cuius modum in sua potestate
habet, qui illum sibi adiunxit; qui contemnitur quia
voluit, non quia debuit. Huius incommodum et artes
bonae discutiunt, et amicitiae eorum, qui apud ali-
quem potentem potentes sunt: quibus applicari ex-
pediet, non implicari; ne pluris remedium, quam
6 periculum, constet. Nihil tamen aeque proderit, quam
quiescere, et minimum cum aliis loqui, plurimum
secum. Est quaedam dulcedo sermonis, quae irrepit,
et blanditur; et, non aliter quam ebrietas aut amor,
secreta producit. Nemo, quod audierit, tacebit; ne-
mo, quantum audierit, loquetur. Qui rem non tacue-

A. Vulgo legitur *sic vitab*. Schw.

Quidam odium..... inimicum. Etsi neminem offendissent, atque ideo nullum sibi inimicum fecissent, tamen in odium incurrerunt. Sic ex invidia odium oriri potest: exemplo sit Aristides iustus, Athenis eo uno nomine in exilium eiectus, qui cuique vel e Corn. Nepote notus est. *Ruhk*.

Eum esse te homines sciant. Sic ms. *a*. et *sciant* etiam *c*. *R*. *A*. Vulgo *quum te esse hom. scient*. S.

Qui illum sibi adiunxit. Vt fecere illi, de quibus supra locutus est, qui in illo, remedii causa, delituerint.

Huius incommodum etc. Suadet, ut qui contemptu tutari se velint, tum philosophiae studio se dedant, tum in clientelam et tutelam potentium veniant: qua de re verbum *applicare* proprium esse solet. Cf. Gronovii Obss. I, 9, p. 65 ed. Lips. *Ruhk*.

Minimum cum aliis loqui. Taciturnitas utique Neronis aetate virtus erat, quae vel maxime commendari et observari debebat, delatoribus imprimis tunc temporis vigentibus et grassantibus. *Ruhk*.

Quantum audierit, loquetur. Non

rit, non tacebit auctorem. Habet unusquisque ali- 7
quem, cui tantum credat, quantum ipsi creditum
est: ut garrulitatem suam custodiat, et contentus sit
unius auribus, populum faciet: sic, quod modo se-
cretum erat, rumor est. Securitatis magna portio est,
nihil inique facere. Confusam vitam et perturbatam 8
impotentes agunt; tantum metuunt, quantum nocent;
nec ullo tempore vacant. Trepidant enim, quum fe-
cerunt; haerent: conscientia aliud agere non patitur,
ac subinde *respondere* ad se cogit. Dat poenas, quis-
quis exspectat: quisquis autem meruit, exspectat.
Tutum aliqua res in mala conscientia praestat, nulla 9
securum. Putat enim se, etiam si non deprehenditur,
posse deprehendi; et inter somnos movetur; et, quo-
ties alicuius scelus loquitur, de suo cogitat. Non sa-
tis illi obliteratum videtur, non satis tectum. Nocens
habuit aliquando latendi fortunam; nunquam fidu-
ciam. Vale.

enim tantum dicet ea quae andierit, sed etiam multn maiora, aut multo plura.

Vt garr.... custodiat. Int. etiamsi garr. refraenet.

Populum faciet: id est, etiamsi uni rem dixerit; ille porro uni, hic alteri uni; sic rem etsi privatim quisqueaudierit, populns tamen sciet. —Laudat Plutarchus de Garrulitate p. 11n, Vnl. X, c. 1n Hutt. e poëta nescio qun: καὶ πρὸς ἄνδρ' εἰπὼν ἕνα, Πύθοιντ' ἂν ἀστοὶ πάντες. *Ruhk.*

Respondere ad se, *a. c. R.* id est sibi rationem reddere, respondere ad conscientiae accosationes. *Respicere ad se* vulgo, ab Erasmn. *S.*—Ruhk. qui tuetur *respicere* explicat: intelligit Seneca conscientiam suggerentem: quid feci? quid fiet? quid patiar?

Tutum aliqua res etc. Cf. Ep. XCVII, 11, ubi similia nccurrunt, et dictum Epicuri: Potest nocenti contingere, ut lateat, latendi fides nnn potest. Cf. VVyttenbach. ad Plutarch. de Sera Numinis Vindicta p. 59. *R.*

EPISTOLA CVI

AN BONVM SIT CORPVS.

Amico, qui quaesiverat, bonum an corpus sit, respondet secundum disciplinam Stoae: bonum esse corpus, quoniam faciat; idcirco affectus, virtutes morbosque animorum esse corpora. Tandem monet, esse argutias hasce disputationes, quae non faciant bonos, sed doctos, ideoque supervacuis esse annumerandas.

Singularis hic locus naturalis Philosophiae de Corporibus, saepenumero Stoae adversariis ansam ridendi praebuit, uti v. c. videre licet e Plutarchi libro de Stoicorum Repugnantiis (Vol. XIII Hutt.) Recte quidem observat Tiedemann (System der stoischen Philos. *II,* 15 *sqq.) post Lipsium in Physiol. Stoic. II,* 4 *sq. ortum suum duxisse ex divisione omnium rerum in duas classes, quarum altera omnes eas complectebatur, quae efficiant aliquid, aut moveri queant: has omnes* σώματα, *vi vocabuli a communi usu deflexa ac philosophia in materialismum, quem vocant, conversa, vocaverunt: altera incorporales res tenuit,* ἀσώματα, *effatum* (τὸ λεκτὸν), *vacuum spatium, locum, tempus.*

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

Tardius rescribo ad Epistolas tuas; non quia districtus occupationibus sum: hanc excusationem cave audias: vaco; et omnes vacant, qui volunt. Neminem res sequuntur; ipsi illas amplexantur, et argumentum esse felicitatis occupationem putant. Quid ergo fuit, quare non protinus rescriberem ei, de quo quae-

Hanc excusationem cave audias. Int. noli unquam talem excusationem admittere.

Ei. Sic plurimi codd. et Erasm. probante Gronov., qui laudat M. Senecae praef. III, Excerp. « Illius orationes non leguut nisi eas, quibus Cestius rescripsit. » Muretus ex uno Pinc. cod. restituit *tibi*, quam lectionem et editio vet. habet. *Ruhk.*

rebus? Veniebat in contextum operis mei; scis enim, 2
me *Moralem Philosophiam* velle complecti, et omnes
ad eam pertinentes quaestiones explicare. Itaque du-
bitavi, utrum differrem te, an, donec suus isti rei
veniret locus, ius tibi extra ordinem dicerem: huma-
nius visum est, tam longe venientem non detinere.
Itaque et hoc ex illa serie rerum cohaerentium ex- 3
cerpam, et, si qua erunt huiusmodi, non quaerenti
tibi ultro mittam. Quae sint haec, interrogas? Quae
scire magis iuvat, quam prodest; sicut hoc, de quo
quaeris: *An bonum Corpus sit?*

Bonum *facit;* prodest enim: quod *facit*, *corpus* est. 4
Bonum agitat animum, et quodammodo format et
continet: quae propria sunt *corporis*. Quae *corporis*
bona sunt, *corpora* sunt; ergo et quae *animi* sunt;
nam et hic *corpus* est. *Bonum hominis* necesse est *cor-*
pus sit, quum ipse sit *corporalis*. Mentior, nisi et quae 5

Scis enim me moralem philosophiam... explicare. Hos Moralium libros a Lactautio II, 3 et alibi citatos, quos et noster Ep. CIX, 14 commemorat, periisse constat. Spectat autem haec quaestio, aliaeque eiusdem argumenti ad moralem philosophiam, quippe quae de bono et malo exponere debet. *Ruhk.*

Tam longe venientem. E Sicilia scribentem. *Lips.*

An bonum corpus sit. Ruhk. dat: *bonum an c.* Ita, inquit, omnes codd. et edd. praeter Muret. qui habet *an bonum c.* Ruhk.

Bonum facit: prodest enim. Sic necessario corrigendum putavi. Vulgo *Bonum prodest: facit enim.* confer. Ep. CXVII, init. *Schw.*—Ruhk. qui dedit *bonum prodest*, sic explicat: *Bonum prodest.* Haec est Boni definitio stoica. Prodest autem, quateuus ad virtutem nos evehit s. moralem hominis statum consummat, ideoque *facit*, actionibus se monstrat, indicat. Cf. Tiedemanni System. II, 34 sq. Nos quidem annotaremus haec sic fere: Omnia quae corpori, quod agitant moventque, propria sunt, ea quum eius bona, tum vero etiam ipsa corpora sunt. Atqui soimus quippe faciens est corpus. Ergo bona, quae eumdem agitant, eique propria sunt, etiam corpora sunt. *Ruhk.*

Quae propria sunt corporis. Vulgo libri omnes, *quae ergo propria corporis sunt*, temere intrusa particula *ergo*. Schw.

Quae corporis bona sunt, corpora sunt; ergo et quae animi sunt. Correxi ex *a. c. A.* Perperam vulgo, *ea corporis bona sunt: corpora ergo sunt, et quae*, etc. *Schw.*

alunt illud, et quae valetudinem eius vel custodiunt,
vel restituunt, *corpora* sunt: ergo et Bonum eius,
corpus est. Non puto te dubitaturum, an *affectus corpora*
sint (ut aliud quoque, de quo non quaeris, infulciam),
tanquam ira, amor, tristitia: si dubitas, vide
an vultum nobis mutent, an frontem adstringant, an
faciem diffundant, an ruborem evocent, an fugent
6 sanguinem. Quid ergo? tam manifestas corpori notas
credis imprimi, nisi a corpore? Si *affectus corpora*
sunt; et *morbi animorum*, avaritia, crudelitas, indurata
vitia, et in statum inemendabilem adducta: ergo
et *malitia*, et species eius omnes, malignitas, invidia,
superbia: ergo et *Bona;* primum, quia contraria istis
sunt; deinde, quia eadem tibi indicia praestabunt.
7 An non vides, quantum oculis det vigorem fortitudo?
quantam intentionem prudentia? quantam modestiam
et quietem reverentia? quantam serenitatem laetitia?
quantum rigorem severitas? quantam remissionem
8 veritas? *Corpora* ergo sunt; quae colorem habitumque
corporum mutant, quae in illis regnum suum
exercent. Omnes autem, quas retuli, *virtutes*, *Bona*
sunt, et quidquid ex illis est. Numquid est dubium,
an id, quo quid *tangi* potest, *corpus* sit?

An frontem astringant, propter iram: solemnis loquendi formula est, frontem contrahere, adducere: cf. Wernsdorf ad Poël. Min. Lat. IV p. 260: eadem ratione usi sunt Graeci, τὰς ὀφρῦς ἀνασπᾶν, ἀνάγειν, etc. vide Hemsterhus. ad Aristoph. Plut. p. 255 et ad Lucian. II 457 bip. unde sua hausit Bach. ad Xenoph. Sympos. III, 10. *Ruhk.*

An faciem diffundant. Διαχύωσι. laetam reddant, exporrigant frontem. Video nunc Trillerum utriusque linguae peritissimum olim medicum in Obss. crit. III, 12, p. 202 sqq. eadem ratione exposuisse hunc locum, mihique otium fecisse. *Ruhk.*

Nisi a corpore. Supple imprimantur. Quia nihil nisi corpus corpore tangi potest, ut paulo infra, § 8, declarat Noster. *Ruhk.*

Ergo et bona. Supple: corpora sunt.

Remissionum veritas. Animus simplex et apertus, non se custodiens. Muretus *hilaritas* fecerat contra omnes libros: et certe praeivit iam *laetitia*. Lips.

Tangere enim et tangi, nisi corpus, nulla potest res,

ut ait Lucretius: omnia autem ista, quae dixi, non 9
mutarent corpus, nisi *tangerent;* ergo *corpora* sunt.
Etiamnunc, cui tanta *vis* est, ut impellat et cogat
et retineat et iubeat, *corpus* est. Quid ergo? Non
timor retinet? non audacia impellit? non fortitudo
immittit et impetum dat? non moderatio refraenat ac
revocat? non gaudium extollit? non tristitia adducit?
Denique, quidquid facimus, aut malitiae, aut virtutis 10
gerimus imperio: quod imperat corpori, *corpus* est;
quod vim corpori affert, *corpus.* Bonum corporis corporale est; bonum hominis, et corporis bonum est: itaque corporale est.

Quoniam, ut voluisti, morem gessi tibi, nunc ipse
dicam mihi, quod dicturum esse te video. Latrun- 11
culis ludimus; in supervacuis subtilitas teritur: non faciunt bonos ista, sed doctos. Apertior res est sapere, imo simplicior. Paucis est ad mentem bonam uti litteris. Sed nos, ut caetera in supervacuum dif-

Tangere..... res. Versus Lucretii I, 305. Cf. Aul. Gell. V, 15. *Ruhk.*

Etiamnunc. I. c. praeterea. Saepe hoc sensu occurrit ap. Senecam, e. c. de Benef. V, 6, 10, 12. Ep. CIX, 8, CXVII, 3. *Ruhk.*

Latrunculis ludimus. Ludus erat, cui alii nostrum *Tocategli* (*Aus und ein*) alii ludum scaccorum et Damiludium assimilant. Vide ad de Tranq. An. c. 14, 4: et cf. Wernsdorf. ad Poët. m. l. To. IV, Excurs. XI, p. 406, et *Barthélemy*, *Voyage du jeune Anach.* II, c. 20. — Vertit *Lagrange*: *Nous jouons aux échecs.* — Saepe autem Nostrum Dialecticam impugnare, quin totum genus istud exturbandum iudicare, iam vidimus, e. c. Ep. XLV, XLVIII, LXXI, LXXXII, LXXXVIII, LXXXIX, CXIII. Cautiorem se praestitit Epictetus, qui duabus diss. (I, 7 et 8) utilitatem huius artis tuitus est. *Ruhk.*

Paucis est ad mentem bonam uti litteris. Vulgo, *paucis opus est* (al. *satis est*) *ad ment. bon. litteris.* At verbum *uti* agnoscunt vett. libri omnes: *est* autem (absque *opus* vel *satis*) recte ms. *a.* et ed. *R.* Adiiciatur hoc exemplum verbi *est*, pro *opus est* positi, aliis a Gronovio collectis Observ. lib. IV, c. 8. *Schw.* Quidlibet dicat Schw. fatendum est insolentiorem esse hanc dicendi formam, et quae firmissima auctoritate niti debuisset. Si tamen correctionem ad-

fundimus, ita philosophiam ipsam. Quemadmodum omnium rerum, sic litterarum quoque intemperantia laboramus: non vitae, sed scholae discimus. Vale.

miseris, satius erit interpretari quasi esset *licet*, quod frequenter occurrit.

Non vitae, sed scholae discimus. Similiter queritur Epictet. Enchirid. c. 51, *Ruhk.*

EPISTOLA CVII.

FIRMANDVM ESSE ANIMVM CONTRA FORTVITA ET NECESSARIA.

Amicum de fuga servorum suorum sollicitum consolatur. Monet autem talibus rebus offendi, et de iis queri ridiculum esse, quippe quae quotidie accidant ex lege et conditione vitae atque naturae omnia sapientissime ordinantis. Quare contra omnes et maiores calamitates praeparetur animus, quandoquidem ea effugere non licet. Contemnendae proinde sunt, futura saepe cogitando et praesumendo quae et maiora esse possunt, quam accidere solent. Quidni enim maius malum accidere potuisset, quam fuga servorum, quae multis accidit? Iam vero nihil eorum miremur, ad quae nati sumus omnes: nam omnia mutationibus exposita sunt, et Deo auctore proveniunt, quem non obiurgantes comitari debemus, sed impigre atque alacriter obtemperantes.

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

Vbi illa prudentia tua? ubi in dispiciendis rebus subtilitas? ubi magnitudo? Tam pusilla res te angit? Servi occupationes tuas occasionem fugae putaverunt. Si amici deciperent (habeant enim sane nomen, quod illis noster Epicurus imposuit, et vocentur), quota

Habeant enim sane nomen. Nam Stoici aliter, qui volunt solos sapientes inter se amicos esse; reliquos magis *socios*, et utilitate aliqua iunctos, quam amicos. *Lips.*

Noster Epicurus. Qui amicitiam mirum in modum coluit, ideoque non solum a coaevis suis asseclis,

pars abesset omnibus rebus tuis? Desunt illi, qui et
operam tuam conterebant, et te aliis molestum esse
credebant. Nihil horum insolitum, nihil inexspecta- 2
tum est. Offendi rebus istis, tam ridiculum est, quam
queri, quod spargaris in publico, aut inquineris in
luto. Eadem vitae conditio est, quae balnei, turbae,
itineris: quaedam in te mittentur, quaedam incident.
Non est delicata res, vivere. Longam viam ingressus
es: et labaris oportet, et arietes, et cadas, et lasseris,
et exclames: o mors! id est, mentiaris. Alio loco co-

sed e posteris quoque magni fiebat. Cf. Beylii Dicton. *Epicure*, not. D. *R.* — Ideo *noster* Seneca dicit quia ad Lucilium scribit, quem supra etiam notabamus in secta illa fuisse. Epicurus autem amicos sole utilitate censet, et pareri vult διὰ τὰς χρείας, ob usus; sicut et terram serimus ob fructus. Laërtius; et adde supra Ep. IX. *Lips.*

Et vocentur. Sic Erasm. et omnes codd. atque edd. At Pinc. coni. *et ita voc.* Robk.

Quota pars abesset. Partim Pinciani, partim Moreti hoc inventum est; in quo vereor ne mirum quantum aberraverint ab eis verbis, quae sub veterum codicum scriptura latebant. Legitur enim *quo turpius non sint*. Aut ego vehementer fallor aut *non sint*, quod habent libri, ineptum interpretamentum verbi *desint* erat, adeoque levi remedio sic restituendus locus: *et vocentur*, (scil. *amici*; nec opus erat ut *ita vocentur* corrigeret Mur.) *quo turpius desint omnibus rebus tuis*: *desunt illi*, etc. *S.* — Vulgatam int. si amici illi vulgares (veri non possunt) te deserant, ideone angare, et res tuas turbatas rationesque putes? Et quomodo nunc angaris, quum non amici, sed servi infideles te deserant?

Et te aliis molestum esse credebant. Sic omnes libri: at Muretus *molestum reddebant*: haud male pro sensu: pro vero putem, *te aliis molestum et se reddebant*: ipsi importuni, et te faciebant, dum protrahi et commendari volunt, et spes suas te iuvante impleri. *Lips.*

In te mittentur. Verissima haud dubie Lipsii emendatio. Vulgo omnes *intermittentur*. *Schw.* — Sic Ruhk. explicat lect. *intermittentur*. *Quaedam intermittentur*. I. quaedam te non petent, te transibunt. Ita intermissa pars a flumine, intermissa moenia, intermissus locus custodiis, etc. neglectum denotant, Lexicographis Stephano et Schellero non praetermissum. *Ruhk.*

Non est delicata. I. mollis iners-que. *Ruhk.*

Mentiaris. Mendosam codicum nonnullorum scripturam *metiaris* praetulit Ruhk. *S.* — Ruhkopfius autem, *mentiaris*, inquit, pravo sensu; universam enim vitae calamitatem illa nunc reposita voce bene complectitur quam modo per partes exsecutus erat: oportet *metiaris*, sci-

mitem relinques, alio efferes, alio timebis. Per eiusmodi offensas emetiendum est confragosum hoc iter.
3 Mori vult? Praeparetur animus contra omnia: sciat se venisse ubi tonat fulmen; sciat venisse se ubi

Luctus et ultrices posuere cubilia Curae,
Pallentesque habitant Morbi, tristisque Senectus.

In hoc contubernio vita degenda est. Effugere ista non potest, contemnere potes: contemnes autem, si
4 saepe cogitaveris, et futura praesumpseris. Nemo non fortius ad id, cui se diu composuerat, accessit; et duris quoque, si praemeditata erant, obstitit. At contra imparatus, etiam levissima expavit. Id agendum est, ne quid nobis inopinatum sit; et, quia omnia novitate graviora sunt, hoc cogitatio assidua praestabit, ut nulli sis malo tiro.

5 Servi me reliquerunt! Alium compilaverunt, alium accusaverunt, alium occiderunt, alium prodiderunt, alium calcaverunt, alium veneno, alium criminatione petierunt. Quidquid dixeris, multis accidit. Deinceps, quae multa et varia sunt, in nos diriguntur. Quae

licet viam, oportet sis in peregrinatione, quacum vita saepe comparatur. Conf. Gatack. ad M. Anton. II, 11, 17.

Alio efferes. Mortuom.

Mori vult? Sic recte *a. c. R. A.* id est, mortem aliquis sibi optat, qui tamen (verum si quaeris) illam horret, et fugiet adventantem! immo potius *praeparetur animus*, etc. Perperam vulgo, *mori me vult. S.* —Quod Ruhk. interpretatur: iter ad mortem me ducit?

Praeparetur...omnia. Cf. Epist. XVIII, supra. Horat. Carm. II, 10, 13 et 14: *Sperat infestis, metuit secundis Alteram sortem bene praeparatum Pectus.* Ruhk.

Sciat.. fulmen. More suo ex omnibus periculis unum eligit, fulmen, quo icti homines interdum interimuntur. Lipsius tamen ait, se ex hac lectione nihil concinnare. *Ruhk.*

Luctus...Senectus. Versus sunt Virgil. Aen. VI, 274, 275. *Ruhk.*

Hoc cogitatio. Sic exhibent *a. c. A.* Vulg. edd. praestabant *haec cog.* S.

Servi me. Sic *a. c. R. A.* non *te.* Schw.

Accidit. Deinceps. Corrupta; forte *accidit, et accidet deinceps. Quam multa et varia in nos diriguntur?* vel *varia sunt, quae in nos d.* Lips.

dam in nos fixa sunt, quaedam vibrant, et quum
maxime veniunt; quaedam, in alios perventura, nos
stringunt. Nihil miremur eorum, ad quae nati su- 6
mus; quae ideo nulli querenda, quia paria sunt om-
nibus. Ita dico, paria sunt; nam etiam, quod effugit
aliquis, pati potuit: aequum autem ius est, non quo
omnes usi sunt, sed quod omnibus latum est. Impe-
retur aequitas animo; et sine querela mortalitatis
tributa pendamus. Hiems frigora adducit; algendum
est: aestas calores refert; aestuandum est: intempe-
ries caeli valetudinem tentat; aegrotandum est. Et 7
fera nobis aliquo loco occurret, et homo perniciosior
feris omnibus. Aliud aqua, aliud ignis eripiet. Hanc
rerum conditionem mutare non possumus: illud pos-
sumus, magnum sumere animum et viro bono di-
gnum, quo fortiter fortuita patiamur, et naturae
consentiamus. Natura autem hoc, quod vides, regnum 8

Quaedam in nos fixa sunt rel. Imagine arcus et sagittarum utitur: quaedam sagittae iam inhaerescunt nobis, quaedam in eo sunt ut nos petasit, quaedam paene traosvolaot. Et hac corruptelam nescio quam subodoratur Lipsius. *Ruhk.*

Nos stringunt. Libant nos leviter, sed alibi sedent et feriunt: per nostrum latus, alius laeditur. *Lips.*

Nihil miremur eorum, etc. Vides hic et sqq. doctrinam stoicam de libertate coniunctam cum illa de providentia, nisamque discrimine notissimo rerum, quae in nostra potestate non sunt (necessitatem naturalem vocaremus) et quae in ea sunt: τὰ μὲν ἐστιν ἐφ' ἡμῖν, τὰ δὲ οὐκ ἐφ' ἡμῖν, Epict. Enchir. I, Diss. IV, 1 et 12. Etsi in tota hac sententiarum serie nunc facile deprehenduntur, quae non satis cohaerent et recte impugnentur, tamen ita istas comparatas esse agnoseas, ut tum discrimine inter hominem, qualenus e sensibus pendet, et inter rationalem animum, tum inter regnum rationis et apparitionum mundi sensualis probe ab iis iam animadverso, in eodem tramite incederent Stoici, qui conditorem Philosophiae criticae ad rectiorem de libertate doctrinam perduxit. *Ruhk.*

Ita dico, paria sunt. Quatenus fieri possunt possibilitate: casuum continetur paritas. *Ruhk.*

Aequum... latum est. I. e. leges naturae omnibus hominibus latae sunt modo aequo, etiamsi non aequo modo iis utuntur. *Ruhk.*

Aliquo loco. Temere vulgo omissa vox prior. *Schw.*

Illud, ms. a. Volgo *id possumus.* Schw.

mutationibus temperat. Nubilo serena succedunt; turbantur maria, quum quieverunt; flant invicem venti; noctem dies sequitur; pars caeli consurgit, pars mergitur; contrariis rerum aeternitas constat. Ad hanc legem animus noster aptandus est: hanc sequatur, huic pareat; et, quaecumque fiunt, debuisse fieri putet, nec velit obiurgare Naturam.

9 Optimum est, pati quod emendare non possis; et Deum, quo auctore cuncta proveniunt, sine murmuratione comitari. Malus miles est, qui imperatorem gemens sequitur. Quare impigri atque alacres excipiamus imperia, nec deseramus hunc operis pulcherrimi cursum, cui quidquid patimur intextum est;
10 et sic alloquamur Iovem, cuius gubernaculo moles ista dirigitur, quemadmodum Cleanthes noster versibus disertissimis alloquitur; quos mihi in nostrum sermonem mutare permittitur, Ciceronis, disertissimi viri, exemplo. Si placuerint, boni consules; si displicuerint, scies me in hoc sequutum Ciceronis exemplum.

Pars caeli consurgit, pars mergitur. Vertit Lagrange: *Une partie du ciel s'élève sur notre tête, tandis qu'une autre s'abaisse sous nos pieds.* *Optimum est... non possis.* Iam laudavimus Horat. od. lib. I, XXI: *Sed levius fit patientia. Quidquid corrigere est nefas.*

Deum, quo auctore. Hoc enim Stoici capitale dogma habebant, et finem statuebant, naturam, id est, Deum sequi. Vide Manud. II, Diss. XIX. *Lips.*

Cleanthes. Auditor et amicus Zenonis, cuius egregius Hymnus notissimus est (Brunck Poët. Gnom. p. 141 sq.), cf. Fabricii Bibl. gr. III, 553. Harl. Exemplum Ciceronis imitatur, quem saepe graecorum poëtarum versus in sermonem latinum convertisse constat, etsi eloquentia eum in carminibus destituit, iudice M. Seneca Praef. 3 Controv. Iambi, quos convertit noster, Cleanthis exstant apud Epictet. Enchirid. LII ubi cf. Intpp. Sunt hice: «Ἄγου δέ μ', ὦ Ζεῦ, καὶ σύ γ' ἡ Πεπρωμένη, Ὅποι ποθ' ὑμῖν εἰμὶ διατεταγμένος. Ὡς ἕψομαί γ' ἄοκνος· ἢν δὲ μὴ θέλω, Κακὸς γενόμενος οὐδὲν ἧττον ἕψομαι.» *Ruhk.*

Boni consules. Notissima locutio pro *approbare.*

Ciceronis exemplum. Quanquam Seneca pater contendat Ciceronem in carminibus eloquentia sua fuisse

Duc me, parens, celsique dominator poli,
Quocumque placuit: nulla parendi mora est;
Adsum impiger. Fac nolle, comitabor gemens,
Malusque patiar, quod pati licuit bono.
Ducunt volentem fata, nolentem trahunt.

Sic vivamus, sic loquamur! paratos nos inveniat atque impigros fatum! Hic est magnus animus, qui se Deo tradidit: at contra ille pusillus et degener, qui obluctatur, et de ordine mundi male existimat, et emendare mavult Deos, quam se. Vale.

destitutum (vid. super. pag. not. 3), contra tamen Plutarchus eum suae aetatis poëtam celeberrimum fuisse scripsit, et certe restant quaedam illius fragmenta non erubescenda.

Ducunt volentem fata. Non est in Graecis hic versus, et puto initium esse, atque ibi lectum. *Lips.* — Duo isti versus ultimi praepostero ordine, contra quam in mss̃tis, positi erant in ed. Mur. et Lips. quarum exemplum miror secutos esse Bipontinos et Ruhk. quum recte rursus dispositi essent iidem versus in ed Gron. *Schw.*

Emendare mavult Deos, quam se. Ille enim carpit divina et providentiam; alia illa esse velit magis, quam se alium. *Lips.*

EPISTOLA CVIII

QVOMODO AVDIENDI SINT PHILOSOPHI.

Priusquam amici quaestionem expediat, docendum putat, quomodo philosophiae operam dare optimum sit. Ac primum quidem monet, ut per partes, sensim sensimque discere atque in studium philosophiae incumbere praeferat. Ita deinde fiet, ut, quod Attalus dicebat Senecae iuveni, quotidie et sanior et sanabilior evadat ille, qui philosophiae operam suam navaverit strenue. Nam vis Philosophiae magna est. Sed hoc fieri debet non negligenter, non oblectamenti, boni temporis fallendi causa. Moventur afficiunturque quidem multi facile, quoniam quisque semen virtutis in se habet, sed pauci mente hac sic affecta utuntur tanquam norma vitae. Quare in illud vehementer incumbendum est, ut, si quando sensus tales excitati sint, eos clariores fa-

ciamus vel carminibus, ut vehementius urgeamus instemusque, ne auditores ex animo veritatem, cuius vim agnoverint, dimittant, sed exerceant agendo. Hoc ipse expertum esse narrat Seneca, quum Attalum, Sotionemque iuvenis audiret, et omnes experturos esse putat; quippe ad optima quaeque natos, modo non interdum praecipientes peccarent, qui docere malunt disputare quam vivere. Hoc illustratum dat exemplis quibusdam e Virgilio petitis atque e Cicerone, quos aliter grammaticus, aliter philosophus legit. Itaque auditio lectioque philosophorum ad propositum beatae vitae trahenda est, ut inde praecepta mutuemur, quae mox in rem transferantur.

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

Id, de quo quaeris, ex his est, quae scire, tantum eo, ut scias, pertinet. Sed nihilominus, quia pertinet et properas, nec vis exspectare libros, quos quum maxime ordino, continentes totam Moralem Philosophiae partem, statim expediam. Illud tamen prius scribam, quemadmodum tibi ista cupiditas discendi, qua flagrare te video, dirigenda sit, ne ipsa se impediat.
2 Nec passim carpenda sunt; nec avide invadenda universa: per partes pervenitur ad totum. Aptari onus viribus debet; nec plus occupari, quam cui sufficere possimus. Non, quantum vis, sed quantum capis, hauriendum est. Bonum tantum habe animum; capies, quantum voles. Quo plus recipit animus, hoc se ma-

Id, de quo quaeris. Quaesiverat, an sapiens sapienti prosit? C. Epist. sequens. *Ruhk.*

Quia pertinet et properas. Sic commode ed. Ruhk. ex emend. Gron. Nempe *et* deerat *a. c. R. A.* et Grut. absorptum a terminatione praecedentis verbi. Vocem *pertinaciter*, quam inter *pertinet* et *properas* incommode infulciunt nonnulli, ignorant nostri libri et Grut. *Schw.*

Ordino. Nic. Faber a mss. libris reposuit, quum alii haberent: *maxime ordine*, *ordinem*, *maximo ordine.* Ruhk.

Aptari onus viribus debet. Idem praecipit Horatius de Arte Poët. 38: *Sumite materiam vestris, qui scribitis, aequam Viribus; et versate diu, quid ferre recusent, Quid valeant humeri.*

Possimus, *a. R.* Vulgo *possumus.* Schw.

Capies, quantum voles: quia scil.

gis laxat. Haec nobis praecipere Attalum memini, 3
quum scholam eius obsideremus, et primi veniremus, et novissimi exiremus, ambulantem quoque illum ad aliquas disputationes evocaremus, non tantum paratum discentibus, sed obvium. « Idem, inquit, et docenti, et discenti debet esse propositum: ut ille prodesse velit, hic proficere. » Qui ad Philosophum venit, quotidie aliquid secum boni ferat; aut sanior domum redeat, aut sanabilior. Redibit autem: ea enim Philo- 4
sophiae vis est, ut non [solum] studentes, sed etiam conversantes iuvet. Qui in solem venit, licet non in hoc venerit, colorabitur; qui in unguentaria taberna resederunt, et paulo diutius commorati sunt, odorem secum loci ferunt; et, qui apud Philosophum fuerunt, traxerint aliquid necesse est, quod prodesset etiam negligentibus. Attende, quid dicam: *negligen-* 5
tibus; non *repugnantibus.*

Quid ergo? non novimus quosdam, qui multis apud Philosophum annis persederint, et ne colorem quidem duxerint? — Quidni noverim? pertinacissimos quidem, et assiduos; quos ego non discipulos

si bonum habes animum, non plus haurire voles, quam capere potes.

Attalum. Sub imperat. Tiberio clarum Stoicum, qui solum vertit a Seiano circumscriptus, magnae vir eloquentiae, ex philosophis, quos nostra aetas vidit, longe et subtilissimus et facundissimus. M. Ann. Seneca in Suasoria 2. Fabric. Bibl. gr. III, 544. *Ruhk.*

Qui ad Philosophum. Hoc debuerat ms. *a.* in quo mendose *quia philosophum. Qui ad philosophiam c. A. Qui ad philosophorum scholas* vulgo, ex *R.* Schw.

Non (solum) studentes. Istud *solum*, ab Erasmo adiectum, ignorant *a. c. R. A.* et rectius, ut nobis videtur, abiicietur. Vide not. ad VIII, et cf. XXIV. *Schw.*

Qui in solem...colorabitur. Similiter Cic. de Orat. II, 14: *Quum in sole ambulem, etiamsi aliam ob caussam ambulem, fieri natura tamen, ut colarer.* Ruhk.

Qui in unguentaria...ferunt. Ibi et apud tonsores commorabantur saepe homines fallendi temporis causa et Romae, et Athenis ἐν τῷ μύρῳ. Cf. Intpp. ad Aristoph. Eq. 1372. *R.*

Non, repugnantibus. Scilicet phil-

6 philosophorum, sed inquilinos, voco. Quidam veniunt, ut audiant, non ut discant; sicut in theatrum voluptatis causa, ad delectandas aures oratione, vel voce, vel fabulis, ducimur. Magnam hanc auditorum partem videbis, cui philosophi schola diversorium otii sit. Non id agunt, ut aliqua illo vitia deponant; ut aliquam legem vitae accipiant, qua mores suos exigant; sed ut oblectamento aurium perfruantur.
7 Aliqui tamen et cum pugillaribus veniunt, non ut res excipiant, sed ut verba, quae tam sine profectu alieno dicant, quam sine suo audiunt. Quidam ad magnificas voces excitantur, et transeunt in affectum dicentium, alacres vultu et animo; nec aliter concitantur, quam solent Phrygii tibicinis sono semiviri, et ex imperio furentes. Rapit illos instigatque rerum
8 pulchritudo, non verborum inanium sonitus. Si quid acriter contra mortem dictum est, si quid contra fortunam contumaciter; iuvat protinus, quae audias,

losophi conversatio non proderit illi qui doctrinae repugnabit.

Inquilinos. Qui velut habitent ibi, sed in alieno domicilio: et ideo nec afficiuntur, nec proficiunt. *Lips.*

Quidam veniunt, ut audiant, non etc. Haec et sequentia vereor ne haud raro a professoribus nostris de auditorum suorum magna parte dici liceat! *Ruhk.*

Diversorium, *a. c. R. A.* non *deversorium*; quod placuit Matth. *S.*

Illo (i. e. *illuc*) *deponunt*. Sic vett. libri: vulgo *illic* ex Pinciani coniectura. *Schw.*

Qua mores, *a. c. R. A.* non *ad quam*. Schw.

Dicant. Sic ediderat Muretus, et reperitur in ms. *a. s* prima manu; idque verum est. Commode interpres Gallicus: *Qu'ils répètent sans fruit pour les autres.* Vulgo *discant*, quod sequenti *audiunt* minime opponitur. — Dein recte *audiunt a. c. A.* non *audiant*. Schw.

Nec aliter... Phrygii tibicinis sono semiviri. De Matris Deae sacerdotibus, Gallis, loquitur, de quibus Lucian. To. I, p. 59. Nigrin. c. 38, ubi cf. Hemsterh., ait, Lipsio vertente: *Sicut phrygiae tibiae sonum qui audiunt, non omnes in furorem aguntur, sed qui Rheae sacrati addictique sunt, illi reminiscuntur eo signo affectus.* Praeiverat in simili re Plato in loco. To. IV, p. 191, 192. bipont. *Ruhkopf.*

Semiviri. Galli.

Ex imperio furentes, scilicet ar-

facere. Afficiuntur illis: et sunt quales iubentur, si illa animo forma permaneat, si non impetum insignem protinus populus, honesti dissuasor, excipiat. Pauci illam, quam conceperant, mentem domum perferre potuerunt.

Facile est, auditorem concitare ad cupidinem recti:
omnibus enim natura fundamenta dedit, semenque 9
virtutum, omnes ad omnia ista nati sumus; quum
irritator accessit, tunc illa animi bona, velut sopita,
excitantur. Non vides, quemadmodum theatra consonent, quoties aliqua dicta sunt, quae publice agnoscimus, et consensu vera esse testamur?

Desunt inopiae multa, avaritiae omnia.
In nullum avarus bonus est, in se pessimus.

Ad hos versus ille sordidissimus plaudit, et vitiis 10
suis fieri convicium gaudet. Quanto magis hoc indicas evenire, quum a Philosopho ista dicuntur; quum salutaribus praeceptis versus inseruntur, efficacius eadem illa demissuri in animum imperitorum? « Nam, ut dicebat Cleanthes, quemadmodum spiritus noster

chigalli qui signum iubet dari furentibus. *Ruhk.*

Afficiuntur illis: et sunt, etc. Perperam edd. *afficiuntur illi; et sint. S.*

Quales iubentur. i. e. sunt quales eos fieri magister iubet.

Tunc illa animi bona, velut sopita, excitantur. Sic ed. Mur. Lips. Gron. Bip. et Matth. Est autem illud *sopita* ex ingenio Mureti, cogitantis puto *igniculos* illos, quos subinde Cicero dicit, ubi de *virtutis seminibus* loquitur pectori hominum insitis. Sed verum videtur quod cum msto *a.* dabat *R.* et aliae editiones ante Moratum, *velut soluta*, nempe vinculis soluta, quibus constringebantur, impedimentis soluta, quae obstabant. Cf. Epist. xcv. *Solita* habet ms. *c.* et ed. *A.* cum Pinc. et Grut. quod (quo sensu non video) adoptavit Ruhkopf. Nempe ex *soluta* corruptum istud erat. *Schw.*

Pessimus. Versus haud dubie sunt P. Syri, vel Laberii, quae est sententia Mitscherlichii ad Horat. Carm. III, 16, 42, To. II, p. 706. Cf. ad. Consolat. ad Marc. 9, 4. *R.*

Quanto.... imperitorum? Fortasse cogitavit de Chrysippo, quem huic instituto, quod Noster praedicat, indulsisse constat. *Ruhk.*

Cleanthes. Cf. ad Ep. 107, 10: sed ubi haec occurrerint, dicere non ha-

clariorem sonum reddit, quum illum tuba, per longi canalis angustias tractum, potentiorem novissimo exitu effudit; sic sensus nostros clariores carminis « arcta necessitas efficit. » Eadem negligentius audiuntur, minusque percutiunt, quamdiu soluta oratione dicuntur; ubi accessere numeri et egregium sensum adstrinxere certi pedes, eadem illa sententia, velut lacerto excussa, torquetur. De contemptu pecuniae multa dicuntur, et longissimis orationibus hoc praecipitur, ut homines in animo, non in patrimonio, putent esse divitias; eum esse locupletem, qui paupertati suae aptatus est, et parvo se divitem fecit. Magis tamen feriuntur animi, quum carmina eiusmodi dicta sunt:

Is minimo eget mortalis, qui minimum cupit.
Quod vult habet, qui velle quod satis est potest.

ben, quum praeter Hymnum in Iovem, omnia eius scripta perierint. *Ruhkopf.*

Potentiorem novissimo. Cleanthis imago parum sibi constat in lectione olim vulgata: nam sermo est de efficacia et potentia uti soni ad aures, ita orationis vinctae ad animum. Coniectura itaque facili ducebar eo, ut mallem: *potentiorem novissimo*, quam firmatam postea vidi editione veteri: accedit quod unus palat. apud Gruterum habet *potenti ore:* tamen *novissime* omnes tenent. Itaque reduxi: *potentiorem novissimo ex.* eliminata vulgata: *potentiore novissime ex.* R. — Percommode locum istum constituit Ruhk. quum *potentiore novissime* vulgo legeretur. Et *novissime* quidem tenent libri omnes; quod servari utique non potuisse videtur, nisi voce *exitu* eiecta. *Potentiorem* vero dabat ed. *A. Patentiorem* ms. *c.* Alii libri in *patentiore* fere consentiunt. *Schw.*

Arcta necessitas. Propter numeros et pedes; vincta oratio, quae sensus continet et non tandem quasi impetu protrudit, s. *velut lacerto excussos torquet*, eadem ratione, qua sonus novissime potentior effunditur e tuba, in cuius longo canali ita continebatur, uti sensus nostri pedibus adstringuntur metricis. *Ruhk.*

Aptatus est. Sic cant. Pinc. et praestat editio vetusta, firmat Senecae usus. Alii *oblatus*, *optatus*: vulg. *aptus*. Ruhk. — *Aptatus est.* Ad eam se accommodat: non ultra modum viresque eius cupit aut sumit. *Lips.*

Potest. Etiam hi versus Publii Syri sunt. Similia Abdolonymi habet Curtius IV, 1, 25 ubi Raderus nostri loci meminit. *Ruhk.*

Quum haec atque eiusmodi audimus, ad confessionem veritatis adducimur. Illi enim, quibus nihil satis est, admirantur, acclamant, odium pecuniae indicunt. Hunc illorum affectum quum videris, urge, hoc preme, hoc onera, relictis ambiguitatibus, et syllogismis, et cavillationibus, et caeteris acuminis irriti ludicris. Dic in avaritiam, dic in luxuriam: quum profecisse te videris, et animos audientium affeceris, insta vehementius. Verisimile non est, quantum pro- 13
ficiat talis oratio, remedio intenta, et tota in bonum audientium versa. Facillime enim tenera conciliantur ingenia ad honesti rectique amorem: et adhuc docilibus leviterque corruptis iniicit manum Veritas, si advocatum idoneum nacta est.

12

Ego certe, quum Attalum audirem, in vitia, in errores, in mala vitae perorantem, saepe misertus sum generis humani, et illum sublimem altioremque humano fastigio credidi. Ipse regem se esse dicebat: sed 14
plus quam regnare mihi videbatur, cui liceret censuram agere regnantium. Quum vero commendare paupertatem coeperat, et ostendere, quam, quidquid usum excederet, pondus esset supervacuum et grave ferenti; saepe exire e schola pauperi libuit. Quum coeperat voluptates nostras traducere, laudare castum corpus, sobriam mensam, puram mentem, non tantum ab illicitis voluptatibus, sed etiam supervacuis;

Verisimile non est. Mirum est. *R.*

Remedio intenta. Quae tendit ad id, ut remedium afferat morbis animi, quae nihil aliud curat nisi audientes sanentur,élioresque fiant, parum sollicita de verborum sententiarumque apparatu.

Nacta. Ms. *a.* ut sibi habat *nancta.* Schw.

Attalum. Cf. sup. ad § 3. *Ruhk.*

Regem se esse dicebat. Vt Stoicus. Solus enim sapiens Rex: notissimum paradoxon stoicum. Lipsius laudat suam Manuduct. III, 13. *Ruhk.*

Saepe exire e schola pauperi libuit. Saepe ad id inducebar, ut vellem pauper e schola exire, id est meas abiicere divitias.

15 libebat circumscribere gulam et ventrem. Inde mihi quaedam permansere, Lucili; magno enim in omnia inceptu veneram: deinde, ad civitatis vitam reductus, ex bene coeptis pauca servavi. Inde ostreis boletisque in omnem vitam renuntiatum est: nec enim cibi, sed oblectamenta sunt, ad edendum saturos cogentia; quod gratissimum est edacibus, et se ultra, quam capiunt, farcientibus, facile descensura, facile redi-
16 tura. Inde in omnem vitam unguento abstinemus; quoniam optimus odor in corpore est nullus. Inde vino carens stomachus. Inde in omnem vitam balneum fugimus; decoquere corpus, atque exinanire sudoribus, inutile simul delicatumque credidimus. Caetera proiecta redierunt; ita tamen, ut, quorum abstinentiam interrupi, modum servem, et quidem abstinentiae proximiorem, nescio an difficiliorem; quoniam quaedam abscinduntur facilius animo, quam temperantur.

Magnu .... servavi. Magno ardore philosophiae se dedisse, ait, et praecepta illius imitatum esse, sed quum lato clavo sumpto honores, quaesturam v. c. (cf. Consol. ad. Helv. c. 17) peteret, genus vitae austerum mitigasse. *Ruhk.*

Inceptu, non *impetu a. R. A.* Pal. 1, 2, 3. Col. *Schw.*

Nec enim cibi. Vulgo *haec enim non cibi*, invitis libris vett. *Schw.*

Facile descensura, facile reditura. Vertit *Lagrange: Ils passent facilement, et font place à de nouveaux morceaux.*

In corpore est nullus (ut poëta: *Bene olet qui nihil olet.*) *Inde vino carens* (scil. facile carens, et carere assuetus) *stomachus.* Sic prorsus ms. *a.* ut ex duobus codd. commendavit Pincianus: at sic edd. inde a Mur. nisi quod ille sua auctoritate *caret* posuit. Misere h. l. corrupti sunt alii libri; e quibus, sua item adhibita coniectura, hanc lectionem (merito a Matth. desertam) procudit Ruhk. *quoniam optimus ordor in corpore est. Non luxum dat vino stomachus.* S. —Ruhkopfius damnat *vino carens* quia hoc Seneca dicere non potuit, quippe qui omnem vini usum non vetuit, vinearum tam diligens fossor: sed Schw. interpretatur *vino carens* non ut omnino careat, sed ut qui carere possit. Caeterum minime credendum est Senecam scripsisse non *luxum dat vino* s. Adeo barbarum est.

Decoquere corpus... credidimus. In balneis, qualia describit Epist. LXXXVI, 5, calidis. *Ruhk.*

Credidimus, non *credimus*, *a. R. A.* Schw.

Quoniam coepi tibi exponere, quanto malori im- 17
petu ad philosophiam iuvenis accesserim, quam senex
pergam, non pudebit fateri, quem mihi amorem *Py-
thagorae* iniecerit Sotion. Dicebat, quare ille anima-
libus abstinuisset, quare postea Sextius. Dissimilis
utrique causa erat, sed utrique magnifica. Hic ho-
mini satis alimentorum citra sanguinem esse credebat,
et crudelitatis consuetudinem fieri, ubi in voluptatem
esset adducta laceratio. Adiiciebat, contrahendam ma- 18
teriam esse luxuriae; colligebat, bonae valetudini
contraria esse alimenta varia, et nostris aliena cor-
poribus. At Pythagoras omnium inter omnia cogna-
tionem esse dicebat, et aliorum commercium in alias
atque alias formas transeuntium. Nulla (si illi credas)
anima interit, nec cessat quidem, nisi tempore exi-
guo, dum in aliud corpus transfunditur. Videbimus, 19
per quas temporum vices, et quando, pererratis plu-
ribus domiciliis, in hominem revertatur. Interim sce-

Iniecerit Sotion. Est ex emend. Pinciani, quum omnes codd. et edd. haberent *iniecerit. At s. Ad Socion.* Fortasse latuit huius philosophi praenomen, sive nomen eius patriae: erat autem Alexandrinus. — *Sotion.* Praeceptor Senecae, de quo cf. ad Epist. XLIX, 2. Bruckeri Histor. crit. Philos. II, p. 95. *Ruhk.*

Dicebat. vett. libri omnes; non *docebat.* Schw.

Quare ille animalibus. Exstant dissertationes duae Plutarchi *De usu Carnium*, pro Pythagorae sensu, sanequam argutae. In altera etiam stoicos tangit, qui quum delicias spernant et reiiciant, non item hanc cibi immanitatem. Vide, sodes. *Lips.*

Sextius. De eo vide ad 98, 13. R.

At Pythagoras rel. Praeclare de hac abstinentia Pythagorae et Pythagoreorum egit Meiners *Gesch. der Wiss.* I, p. 419 sqq. ubi docet, Pythagoram, eiusque amicos antiquissimos non omnibus animalibus, sed quibusdam tantum generibus abstinuisse, posteriores tamen Pythagoreos severiores fuisse. *Ruhk.*

Omnium inter omnia cog. Ob illam animarum, etiam in bruta corpora, migrationem. Caeterum et prior illa ratio, quae continentiam et valetudinem spectat, vere movit Pythagoram: quod in Laërtio aliisque leges: Ἐντεῦθεν γὰρ καὶ σώματος ὑγίειαν, καὶ ψυχῆς ὀξύτητα περιγίνεσθαι: hinc enim et corporis sanitatem, et mentis sagacitatem provenire. *Lips.*

Videbimus. Sic membranae et antiquiss. edd., et sic loquitur plerumque Seneca. Reduxi Gron. auctore. Antea *Viderimus.*

leris hominibus ac parricidii metum fecit, quum possint in parentis animam inscii incurrere, et ferro morsuve violare, si in quo cognatus aliquis spiritus hospitaretur. Haec quum exposuisset Sotion, et im-
20 plesset argumentis suis: « Non credis, inquit, animas in alia corpora atque alia describi? et migrationem esse, quod dicimus mortem? Non credis, in his pecudibus ferisve, aut aqua mersis, illum quondam hominis animum morari? Non credis, nihil perire in hoc mundo, sed mutare regionem? nec tantum caelestia per certos circuitus verti, sed animalia quoque
21 per vices ire, et animos per orbem agi? Magni ista crediderunt viri! itaque iudicium quidem tuum sustine; caeterum omnia tibi integra serva. Si vera sunt ista, abstinuisse animalibus innocentia est; si falsa, frugalitas est. Quod istic *crudelitatis* tuae damnum est? Alimenta tibi leonum et vulturum eripio. »

His instinctus, abstinere animalibus coepi; et, anno peracto, non tantum facilis erat mihi consuetudo, sed
22 dulcis. Agiliorem mihi animum esse credebam; nec

Si in quo. Perperam deerat *si* edd. *S.* — lut. si in quo animali.

Describi. Id est *distribui.*

Quod dicimus mortem. Sic recte *a.* e. *A.* *Quam dicimus mortem* ed. *R.* Perperam vulgo, *quam dicimus esse mortem.* Schw.

Aqua mersis. I. e. piscibus; nam et iis vel maxime abstinebant. Plutarch. l. l. *Lips.*

Integra serva. Poterat teneri *in integro*, quod habebat ed. Er. ex *R.* cum ms. *a.* *Schw.*

Quod istic crudelitatis tuae damnum est? Sic prorsus, ut vulgo ms. *a.* Sed vereor ut satis sana oratio sit: nil autem iuvant libri. *Isti* habet ms. e. *Iste* ed. *A.* *Istis crudelitatibus tuis* ed. *R.* *Istis crudelitatibus tuis* ed. Erasm. *Schw.* — Saeva sunt et dura, te indigna, quae tuae crudelitati subtraho. Multa alia restant, in quae crudelis esse potes. Moneo, ne haec cum Lipsio emendatione indigere putes, quippe sincera. *Ruhk.* — Sincerior puto *credulitatis.* I. e. Si Pythagorae, eiusque asseclarum auctoritate inductus ab animalium esu abstineas, quid, quaeso, damni ex credulitate patieris? Typ.

His instinctus) *His ego instinctus* scribe cum *a.* *R.* *His ergo instinct.* e. *A.* Schw.

Agiliorem mihi animum. Tecum

tibi hodie affirmaverim, an fuerit. Quaeris, quomodo
desierim? In Tiberii Caesaris principatum iuventae
tempus inciderat: alienigena tum sacra movebantur,
sed inter argumenta superstitionis ponebatur quo-
rumdam animalium abstinentia. Patre itaque meo
rogante, qui calumniam timebat, non philosophiam
oderat, ad pristinam consuetudinem redii; nec diffi-
culter mihi, ut inciperem melius coenare, persuasit.
Laudare solebat Attalus culcitam, quae resisteret cor- 23
pori: tali utor etiam senex, in qua vestigium appa-
rere non possit.

Haec retuli, ut probarem tibi, quam vehementes
haberent tirunculi impetus primos ad optima quae-
que, si quis exhortaretur illos, si quis impelleret. Sed
aliquid praecipientium vitio peccatur, qui nos docent
disputare, non vivere; aliquid discentium, qui pro-
positum afferunt ad praeceptores suos, non animum
excolendi, sed ingenium. Itaque, quae *Philosophia* 24
fuit, facta *Philologia* est. Multum autem ad rem per-
tinet, quo proposito ad quamque rem accedas. Qui,

sentiam; et assidua haec *κρεωφαγία* nimis Europaeis usorpata brutos facit. *Lips.*

Alienigena tum (vel *tunc*) *sacra.* Sic, ut ex Lipsii coni. Ruhkopfius edidit, legitur in ms. *a.* Vulgo *alienigenarum sacra.* Schw. — Iudaei autem et Aegyptii, sub Tiberio, a. V. c. 772, urbe pulsi et aliquot millia in Sardiniam ablegata. Tacit. Annal. II, 85. Agebat tum Seneca annum aetatis circiter vigesimum. *R.*

Sed inter argumenta. Pro *sed inter arg.* exspectaveram *et inter arg.* sed non addixere libri. *Schw.*

Abstinentia. V1 auis apud Iudaeos.

Qui calumniam timebat, non philosophiam oderat. In hanc sententiam cum Iac. Lectio apud Lipsium, et cum Ruhnkenio ad Vellei. To. I. pag. 314, correxi constantem quidem librorum omnium scripturam, *qui non calumniam timebat, sed philosophiam oderat.* Schw.

Philologia. Inde ab Eratosthene (mort. 200 ante Christ. Alexandriae) studium multiplex variaque doctrina poëtae, grammatici, critici, historici, etc. denotari coepit hac voce, Ateiusque Grammaticus Romae primus hanc appellationem assumpsit, auctore Suetonio de illustr. Grammatic. c. 10. Senecam hanc voc. de critico intellexisse patet e § 30, 31. *R.*

Ad quamque rem. Sic *Schw.* Vulgo *ad quam rem.*

Grammaticus futurus, Virgilium scrutatur, non hoc animo legit illud egregium,

> . . . . *Fugit irreparabile tempus:*

vigilandum est! nisi properamus, relinquemur; agit nos, agiturque velox dies, inscii rapimur; omnia in
25 futurum disponimus, et inter praecipitia lenti sumus: sed ut observet, quoties Virgilius de celeritate temporum dicit, hoc uti verbum illum, *fugit.*

> *Optima quaeque dies miseris mortalibus aevi*
> *Prima fugit: subeunt morbi, tristisque senectus,*
> *Et labor; et durae rapit inclementia mortis.*

Ille, qui ad Philosophiam spectat, haec eadem, quo debet, adducit. Nunquam Virgilius, inquit, *dies* dicit *ire*, sed *fugere*, quod currendi genus concitatissimum est; « et optimos quosque primos rapi »: quid ergo cessamus nos ipsi concitare, ut velocitatem rapidissi-
26 mae rei possimus aequare? Meliora praetervolant, deteriora succedunt. Quemadmodum ex amphora primum, quod est sincerissimum, effluit, gravissimum quodque turbidumque subsidit; sic in aetate nostra, quod optimum, in primo est. Id exhauriri in aliis po-

Tempus. Versus Virgil. est Georg. III, 284. *Ruhk.*

Optima... mortis. Versus sunt Virgilii, Georg. III, 66 sq.

Adducit. Sic *a. c. R. A. S.*—Vulgo *abducit* quod optime intellig.

Quemadmodum ex amphora rel. Cf. Ep. 1. Egregii versus Antiphanis huc faciunt (ex Stob. Florileg. 118 ap. Winterton. p. 481 et Brunck. Poët. gnom. p. 186): Σφόδρ' ἐστιν ἡμῶν ὁ βίος οἴνῳ προσφερής. Οταν ῇ τὸ λοιπὸν μικρὸν, ὄξος γίγνεται. Unde Epigramma sequens ex Anthol. gr. laudatum Lipsio (Anal. Brunk. III, 237) eiusdem argumenti derivatum est: »Αν περιλειφθῇ μικρὸν ἐν ἄγγεσιν ἥδεος οἴνου Εις ὀξὺ τρέπεται τοῦτο τὸ λειπόμενον, Οὕτως ἀντλήσας τὸν ὅλον βίον, εἰς βαθὺ δ' ἐλθὼν Γῆρας, ὁ πρεσβύτης γίγνεται ὀξύχολος. Si quid de vino meliori in vase relictum est, Mox vitium ducit, et peracescit idem; Si qui iam vitae pervenit ad ultima, is ipse Sumit acorem, et fit tristis ab ingenio.»

In primo est. Nec male *in prima*, inquit Lipsius. Sed melius nihil mutare, ubi non est opus. Vide quae ad Liv. X, 14. *Gronov.*

tius patimur, ut nobis faecem reservemus. Inhaereat istud animo, et, tamquam missum oraculo, placeat:

Optima quaeque dies miseris mortalibus aevi
Prima fugit.

Quare *optima*? quia, quod restat, incertum est. 27
Quare *optima*? quia iuvenes possumus discere, pos-
sumus facilem animum, et adhuc tractabilem, ad me-
liora convertere; quia hoc tempus idoneum est la-
boribus, idoneum agitandis per studia ingeniis, et
exercendis per opera corporibus. Quod superest, se-
gnius et languidius est, et propius a fine. Itaque toto
hoc agamus animo, et omissis ad quae devertimur,
in rem unam laboremus, ne hanc temporis pernicis-
simi celeritatem, quam retinere non possumus, relicti
demum intelligamus. Primus quisque, tanquam *opti-* 28
mus, dies placeat, et redigatur in nostrum. Quod fu-
git, occupandum est. Hoc non cogitat ille, qui Gram-
matici oculis carmen istud legit, ideo « optimum
quemque primum esse diem, » quia subeunt morbi,
quia senectus premit, et adhuc adolescentiam cogi-
tantibus supra caput est: sed ait, Virgilium semper
una ponere « morbos et senectutem. » Non, meher-
cules, immerito; senectus enim insanabilis morbus
est. Praeterea, inquit, hoc senectuti cognomen posuit, 29
tristem illam vocat:

.... *Subeunt morbi, tristisque senectus.*

Devertimur, ms. *a.* *Divertimur c. R. A.* *Divertimus* vulgo edd. *Devertimus* ed. Matth. *Schw.*

Relicti demum intelligamus. I. e. tum solum intelligamus eam temporis celeritatem, quum iam tempus elapsum fuerit, et nos reliquerit cunctantes, et frustra praeteritam vitam desiderantes.

Redigatur in nostrum. Vsurpemus et fruamur. Dies enim ita fiunt nostri (poëta velus: *hic meus est, dixere, dies*); alieni et nihil ad nos, qui elabuntur. *Lips.*

Non est quod mireris, ex eadem materia suis quem-
que studiis apta colligere. In eodem prato bos herbam
quaerit, canis leporem, ciconia lacertum. Quum Ci-
ceronis libros *de Republica* prendit hinc Philologus
aliquis, hinc Grammaticus, hinc Philosophiae deditus;
30 alius alio curam suam mittit. Philosophus admiratur,
« contra Iustitiam dici tam multa » potuisse. Quum
ad hanc eamdem lectionem Philologus accessit, hoc
subnotat: « Duos Romanos Reges esse, quorum alter
patrem non habet, alter matrem: » nam de Servii
matre dubitatur; Anci pater nullus; Numae nepos
dicitur. Praeterea notat, « eum, quem nos Dictato-
rem dicimus et in historiis ita nominari legimus, apud
antiquos Magistrum populi vocatum. » Hodieque id
exstat in Auguralibus libris; et testimonium est, quod,
31 qui ab illo nominatur, « Magister equitum » est.
Aeque notat, « Romulum perisse solis defectione:
provocationem ad populum etiam a regibus fuisse: »
id ita in Pontificalibus libris aliqui putant, et Fene-

Ciceronis libros de Republica prendit. Sic edd. inde a Mur. *Ciceronis librum deprendit*, ms. *a*. *Cic. librum deprehendit* ed. *R.* Absurde prorsus *Ciceronis orbum deprehendit*, c. *A*. *Cic. librum de Republica prehendit*, ed. Er. nempe vocabulo *Republica* ex Erasmi coniect. adiecto, recte vero. Conf. p. 141, 3 sq. ubi in ms. *a*. pro *de Republica* compendiose sic scribitur *de re. p.* ex quo erroris origo h. l. admissi satis apparet. *Schw.* — Ciceronis *libros de Repub.* periisse, praeter fragmentum e libro VI, Somnium Scipionis a Macrobio conservatum et illustratum (et nonnulla nuper a Maio reperta), notum est. Quae hic philologum notasse ait Noster, ea Cicero Tuscul. Qu. IV, 1 quoque memorat: cf. Middleton on *the roman senate* (Vol. III, p. 396, *Miscellaneous Works.*)

Anci pater nullus. Quia famae traditus non exstat. Obscuravit eum Numae claritas; atque ita *Numae nepotem* Livius et Dionysius dicunt. *L.*

In Auguralibus libris. Quos Appius, Ciceronis collega, in auguratu scripsit, ut testatur Cicer. ad Div. III, 11. *Ruhk.*

Solis defectione. Dum sol deficeret.

Etiam a regibus fuisse. Sic alii omnes: sed ms. *a*. *etiam regibus fuisse* Schw.

In Pontificalibus libris. Qui et commentarii pontificum, et Fasti vocantur: initium eorum iam sub Anco

stella. Eosdem libros quum Grammaticus explicuit, primum verba prisca, *reapse* dici a Cicerone, id est, *reipsa*, in commentarium refert; nec minus *sese*, id est, *seipse*. Deinde transit ad ea, quae consuetudo saeculi mutavit; tanquam ait Cicero, « quoniam sumus ab ipsa calce eius interpellatione revocati: » hanc, quam nunc in circo *cretam* vocamus, *calcem* antiqui dicebant. Deinde Ennianos colligit versus, et in pri- 32
mis illos de Africano scriptos:

> *. . . . . cui nemo civis neque hostis*
> *Quivit pro factis reddere operae pretium.*

Ex eo se ait intelligere, apud antiquos non tantum 33

Martio factum esse Liv. I, 32 narrat: cf. IV, 3. *Lips.*

Aliqui putant, et Fenestella. (Id est, in his Fenestella.) Sic, ut vulgo haec edebantur, exhibet ms. *a*. *Et Fenestrellam* ed. *A*. Miras hic turbas cient ms. *c*. et ed. *A*. quales fere Gruteri codices. *S.* —*Fenestella* sub Augusto vixit, annalium auctor non incelebris. Liber qui sub eius nomine circumfertur de magistratibus sacerdotiisque Rom. a Flocco (*Fiocchi*) ineunte saec. XVI scriptus est. Cf. G. I. Voss. de Historic. Lat. I, 19, p. 100. *Ruhk.*

Primum verba prisca, reapse dici a Cicerone etc. *Primum reapse dici* etc. praebent vulgatae edd. omissis duabus vocibus *verba prisca*, quae partim e libris vett. partim ex coniectura adiecimus. *Primum verba expressa ab se dici a Cicerone* ms. *a*. *Verba expressa ab se* ms. *c*. cum edd. *A*. et. *R*. Scilicet *reabse* olim vulgo scribebant per *b* litteram, non *reapsa*. Schw.

Nec minus sese. Quod vulgo hic legebatur *sepse*, id Muret. inventum erat, quod libri nostri omnes ignorant, perinde atque Pinciani et Gruteri codices. *Schw.*

Quae consuetudo saeculi mutavit. Non eadem haec sunt quae modo *prisca* dixerat; sed verba, quae adhuc quidem in usu sunt, at mutato significatu. *Schw*,

Hanc.... dicebant. Plinius 35, 17 s. 58 ait: *Creta circum praeducere solent ad victoriae notam*, i. e. explicante Lipsio, metam ea signare, ut conspicua esset: quo allusum putant ab Horat. Epist. 1, 16 fin: *Mors ultima linea rerum est*. Ruhk.

Ennianos. Ex Pinciani emendatione est: vitiosum *inanes* libros omnes occupaverat. *Schw.*

Africano. Scipione maiore Africano, cuius amicus et comes Ennius fuit. *Ruhk.*

Operae pretium. Sic, divisis vocibus, scribunt libri nostri: non *oprae pretium*, ut edd. Caeterum haec contractio apud priscos saepe usurpabatur, ut *poplus*, *poclum*, *periclum*.

auxilium significasse *operam*, sed *opera*: ait enim, neminem potuisse Scipioni, neque civem, neque hostem, reddere *operae* pretium. Felicem deinde se putat, quod invenerit, unde visum sit Virgilio dicere:

. . . . . . Quem super ingens
Porta tonat caeli . . . .

31 Ennium hoc ait Homero subripuisse, Ennio Virgilium. Esse enim apud Ciceronem in his ipsis *de Republica* hoc Epigramma Ennii:

Si fas endo plagas caelestum ascendere cuiquam;
Mi soli caeli maxima porta patet.

Sed ne et ipse, dum aliud ago, in philologum aut grammaticum delabar, illud admoneo, auditionem Philosophorum lectionemque ad propositum beatae vitae trahendam; non ut verba prisca aut ficta captemus, et translationes improbas figurasque dicendi, sed ut profutura praecepta, et magnificas voces, et
35 animosas, quae mox in rem transferantur. Sic ista discamus, ut, quae fuerunt verba, sint opera. Nullos autem peius mereri de omnibus mortalibus iudico, quam qui Philosophiam, velut aliquod artificium ve-

Non.... auxilium. Vt in comoediis saepe: *da mihi hanc operam.* Lips.

Virgilio. Ge. III, 260 sqq. ubi cf. Heynius. *Ruhk.*

Ennium hoc ait Homero subripuisse. Sic recte edd. ex Pinciani emendatione. Vett. libri omnes male, *Ennius hoc ait Homero se subrip.* Schw.

Esse enim. Non *Est enim a. c. R. A.* Schw.

Patet. Vulgatam huius epigr. lectionem ex ingenio restituit Petr. Pithoeus in Adversar. I, 11 (in Grut. Thes. crit. To. 2, p. 757): *Si fas endo*: quum et hic et ap. Lactant. I, 18 varient libri: *Si faciendo; si fas caedendo.... nisi, ni faciendo... ne faciendo.* Cf. Antholog. Lat. Tom. I, p. 213. *Ruhk.*

Delabar, a. c. R. A. non *dilabar*, ut vulgo. *Schw.*

Nullos autem rel. Hoc reprehendebat Socrates in Sophistis aliisque philosophis suae aetatis, hoc postea multi alii questi sunt, et Seneca, et Lucianus, cuius libri pleni sunt satiricis philosophorum, quos Socrates carpit, descriptionibus. Vtinam nostra tandem tempora talibus philosophis carerent! *Ruhk.*

nale, didicerunt; qui aliter vivunt, quam vivendum
esse praecipiunt. Exempla enim se ipsos inutilis disci-
plinae circumferunt, nulli non vitio, quod insequun-
tur, obnoxii. Non magis mihi potest quisquam talis
prodesse praeceptor, quam gubernator in tempestate
nauseabundus. Tenendum est, rapiente fluctu, guber- 36
naculum, luctandum cum ipso mari, eripienda sunt
vento vela: quid me potest adiuvare rector navigii atto-
nitus et vomitans? Quanto maiore putas vitam tem-
pestate iactari, quam ullam ratem? Non est loquen-
dum, sed gubernandum. Omnia quae dicunt, quae
turba audiente iactant, aliena sunt. Dixit illa Plato,
dixit Zenon, dixit Chrysippus, et Posidonius, et in- 37
gens agmen non [tot ac] talium. Quomodo probare
possint sua esse, monstrabo: faciant, quae dixerint.

Quoniam, quae volueram ad te proferre, iam dixi; nunc desiderio tuo satisfaciam, et in alteram epistolam integrum, quod exegeras, transferam, ne ad rem spinosam, et auribus erectis curiosisque audiendam, lassus accedas. Vale.

Exempla enim se ipsos inut. disc. Int. quocumque se ipsos circumferunt, exempla praebent, quibus probatur inutilem esse disciplinam.

Talis prodesse praec. Temere omissa vox *talis* in ed. Bipont. et Ruhk. *Schw.*

Agmen non [tot ac] talium. Agmen tot ac talium edd. a Mur. ex uno cod. Pinc. Sed noster ms. *a. non tot ac talium* praefert: ubi quid valeant duo media verba haud scio; adieci tamen uncis inclusa, ut cogitent docti quid sub illis lateat. Interim satis videtur *non talium*; neque haec ego cum Pinciano pro otioso glossemate habuerim. *Non tamen talium* dabat ed. Er. ex *R. Non tot ac talium nomina* ms. c. et ed. *A.* Schw.

Proferre revocavi ex ed. Er. et *R. Perferre, a. c. A. Perferri* edd. a Mur. *Schw.*

EPISTOLA CIX.

AN SAPIENS SAPIENTI, ET QVOMODO, PROSIT.

Quaestioni amici in priore epistola propositae respondet: An sapiens sapienti prosit et quomodo prodesse possit? Nam quum omnia summa in sapiente sint, nullum adiectioni locum esse obiicitur. Affirmat et distincte exsequitur. In fine detestatur argutias inutiles.

Pertinet haec quaestio ad illas argutias, quae disputationibus de sapiente stoico ortum suum debent. Nam facillima erat adversariorum, e. c. Peripateticorum, conclusio, sapientem mentis humanae perfectum bonum habentem (Ep. LXXXIX, 3) sapienti non amplius prodesse, ideoque omnem amicitiam tolli, quippe quam nonnisi inter bonos intercedere posse statuebant stoici. Quum Senecae virtus non esse videatur subtiles quaestiones satis feliciter tractandi, etsi nescio quo fato saepius ad eas delabitur, non exspectari potest et in hac disputatione nobis omni ex parte satisfacturum esse. Caeterum nonnisi hac epistola de illa re mentionem iniectam inveni.

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

An « Sapiens Sapienti prosit » scire desideras. — Dicimus, plenum omni bono esse Sapientem et summa adeptum: quomodo prodesse aliquis possit summum habenti bonum, quaeritur. Prosunt inter se boni; exercent enim virtutes, et sapientiam in suo statu continent: desiderat uterque aliquem, cum quo
2 conferat, cum quo quaerat. Peritos luctandi usus exercet; musicum, qui paria didicit, monet. Opus est et Sapienti agitatione virtutum: ita, quemadmodum ipse se movet, sic movetur ab alio sapiente. Quid

Cum quo conferat. Cum quo de officiis, de virtutibus loquatur.
Cum quo quaerat. Cum quo se tradat indagationi naturae et magnarum, quae in ea continentur, quaestionum.

Sapiens Sapienti proderit? impetum illi dabit, occa-
siones actionum honestarum commonstrabit. Praeter
haec, aliquas cogitationes suas exprimet; docebit,
quae invenerit. Semper enim etiam Sapienti restabit
quod inveniat, et quo animus eius excurrat. Malus 4
malo nocet; facit quoque peiorem, iram, metus in-
citando, tristitiae assentiendo, voluptates laudando:
et tunc maxime laborant mali, ubi plurimum vitia
miscuere, et in unum collata nequitia est. Ergo, ex
contrario, bonus bono proderit. — Quomodo? in- 5
quis. — Gaudium illi afferet, fiduciam confirmabit,
ex conspectu mutuae tranquillitatis crescet utriusque
laetitia. Praeterea quarumdam illi rerum scientiam
tradet: non enim omnia Sapiens scit: etiam si sciret,
breviores vias rerum aliquis excogitare posset, et has
indicare, per quas facilius totum opus circumfertur.
Proderit Sapienti Sapiens, non suis viribus, sed ip-
sius, quem adiuvat. Potest quidem ille, etiam relictus
sibi, explicare partes suas; utetur propria velocitate: 6

Praeter haec... invenerit. Sapientia est quidem divinorum et humanorum scientia, et quae eorum sunt causae, sed quum sapiens semper in actu et opere sit, tum contemplabitur, tum aget: proderit itaque communicando quae invenerit cogitaveritque cum amicis et sapientibus. *Ruhk.*

Etiam Sapienti restabit. *Etiam*, quod aberat vulgo, dederunt *a. c. R. A.* et Grut. sed iidem omnes *a sapienta rest.* exhibent; quod quo spectet exputare non potui. *Schw.*

Facit quoque peiorem, *a. c. R. A.* *Quoque* abest vulg. *Schw.*

Plurimum, *a. c. R. A.* Vulgo *plurium*. Schw.

Scientiam, *a. c. A.* et Gruteri omnes. *Notitiam* edd. ex *R.* Schw.

Posset, *a. R.* *Possit* edd. cum *c. A.* Schw.

Per quas facilius.... circumfertur. I. e. per quas totum opus suum facilius peragere possit, quae faciliore, breviore et meliore modo ad scopum ducant. *Ruhk.*

Non suis viribus. Volgo *non scilicet tantum suis viribus* edd. cum *a. c. R. A.* duobus verbis manifeste ex scholio intrusis, quae eiici omnino debuere. Pro *scilicet tantum* duo Gruteriani *solum tantum* habebant, uons node *tantum*. Ex Senecae more loquendi, *non suis viribus*, *sed ipsius*, etc. idem valet, ac *non solis suis viribus*, *sed simul viribus ipsius*, etc. vel, *non tam suis viribus*, *quam ipsius*, etc. *Schw.*

sed nihilominus adiuvat etiam currentem hortator. Non prodest Sapienti Sapiens, sed sibi ipse: hoc scias. Detrahe illi vim propriam, et ille nihil agit. Vno modo dicas licet, non esse in melle dulcedinem: nam ipse ille, qui est, debet ita aptatus lingua palatoque esse ad huiusmodi gustum, ut ille talis sapor eum
7 capiat, non offendat: sunt enim quidam, quibus morbi vitio mel amarum videatur. Oportet utrumque talem
8 esse, ut et ille prodesse possit, et hic profuturo idonea materia sit.

Adiuvat etiom currentem hortator. *Hortotur* ms. *a.* et ed. *R.* quod tenentes alii, *qui currentem hortatur* scripsere; nobis concinnius visum erat, si *hortotur* in *hortator* mutaretur. *Schw.*

Sapienti. Ms. *a.* et ed. *R.* recte nobis dederunt *non prodest sopiens sapienti, sed ipse sibi*; ubi vulgo, inserto glossemate, legebatur *non prodest tantum sapiens sopienti*; et geminato glossemate in ms. *a.* et ed. *A.* *Non scil. tant. prodest sap.* prorsus eodem modo quo supra (in praec. pag. not. postr.) *S.*

Hoc scios. Sic omnes codd. et edd. *Obiicies*, quod pro *hoc scias* legitur in quibusd. edd. a Mureto est. *R.*

Detrahe illi.... et ille, id est, *detrahe alteri.... et alter*, etc. *Ruhk.*

Vno modo dicos. Omnes hanc lect. codd. et edd. tenent: unde Pincianus, quem Muretus sequitur, fecit: *Isto modo.* — Int. *uno* eodemque *modo.* *Vnus* saepe occurrit, ut sit synonym. τοῦ *idem.* Hoc fefellit Piocianom, quum τῷ *uno* eiecto, *isto* emendaret. Et propter *dicas* Muretus eiecit temere τὰ *Hoc scias*, et invexit *Obiicies*, quanquam hic nulla obiectio est. *Ruhk.*

Ipse ille qui est (edit), *debet....palotoque esse.* Perperam librarii sedes verborum *est* et *esse* inter se permutaverant, scribentes, *qui esse debet.... palatoque est*: alia item nonnulla in hac regione turbaverant, ex facili coniectura correcta. *Schw.* — Τὸ *est* omissum est in omnibus codd. at in aliquot glossam *sumere debet* invenies. Istud *est*, i. edit, comedit, interdum fraudi fuit Viris doctis, e. c. Gronovio Obss. I, p. 10 in Afranii illo apud Nonium p. 486, 40 ed. Godofr.: «qui me est animi exercitus.» i. quae vexatio animi me edit: *edaces* autem *curae* occurrunt ap. Horat. Od. II, 11, 18. *Ruhk.*

Huiusmodi, etc. Malim *eiusmodi* cum *a. c. A.* Schw. — *Vt ille talis sop.* sic ex Schweigh. edit. Vulgo *ut ille toli sapore captatur, non offendatur.*

Et hic profuturo idonea moteria sit. Sic recte ms. *a.* Perperam vulgo, *et huic profuturo.* Male Pincianus *profecturo.* S. — Int. et hic qui mel comedit, praebeat idoneam materiam melli profuturo, et is sit cui mel prodesse possit.

« In summum, inquit, perducto calorem calefieri supervacuum est; et in summum perducto bonum supervacuus est qui prosit. Numquid instructus omnibus rebus agricola, ab alio instrui quaerit? numquid armatus miles quantum in aciem exituro satis est, amplius arma desiderat? Ergo nec Sapiens: satis
enim vitae instructus, satis armatus est. » — Ad haec 8
respondeo: et, qui in summo est calore, illi opus est adiecto calore, ut summum teneat. — Sed ipse se, inquit, calor continet. — Primum multum interest inter ista, quae comparas. Calor enim unus est; prodesse varium est. Deinde calor non adiuvatur adiectione caloris, ut caleat: Sapiens non potest in habitu suae mentis stare, nisi amicos aliquos similes sui ad-
misit, cum quibus virtutes suas communicet. Adiice 9
nunc, quod omnibus inter se virtutibus amicitia est. Itaque prodest, qui virtutes alicuius pares suis amat, amandasque invicem praestat. Similia delectant; utique ubi honesta sunt, et probare ac probari sciunt. Etiamnunc, Sapientis animum perite movere nemo alius potest, quam Sapiens; sicut hominem movere rationaliter non potest, nisi homo. Quomodo ergo ad rationem movendam ratione opus est; sic, ut mo-

In summum, inquit, adversarius. Obiectio est.

Ad haec respondeo. Sic omnes codd. et edd. Sed Muretus transposuit, et post *continet* collocavit *Ad haec respondeo.* Falso. Nam ex obiectione eligit Seneca quaedam, quibus respondere vult. *Ruhk.* — Caeterum Ruhk. punctam maximum posuit post *respondeo*, et delet sequens *et.*

Illi opus est adiecto calore. In exili hac et spinosa disputatione rursus multa turbarunt librarii, a viris doctis correcta; quae iam sigillatim exponere non vacat. Illud unum moneo, *non opus est* vulgo hic edi, quum negantis particulae in veteribus libris nullum compareat vestigium. *S.*

Sed ipse se. Poterat *Sed ipse sese* scribi ex *a.* et *R.* Aberat vulgo *Sed* particula, praeter rationem abiecta e Mur. *Schw.*

Virtutes alicuius pares suis. Nam stoicum dogma erat, et omnes virtutes inter se pares, et omnes item sapientes: neminem alterum excellere. Vide Manuduct. II, 19. *Lips.*

Etiamnunc. Iut. praeterea *R.*

10 veatur ratio perfecta, opus est ratione perfecta. Pro-
desse dicuntur et qui media nobis largiuntur; pecu-
niam, gratiam, incolumitatem, alia in usus vitae cara
aut necessaria; in his dicetur etiam stultus prodesse
Sapienti. Prodesse autem est, animum secundum natu-
ram movere virtute sua, ut eius qui movebitur. Hoc
non sine ipsius quoque, qui proderit, bono fiet: ne-
cesse est enim, alienam virtutem exercendo exerceat
11 et suam. Sed, ut removeas ista, quae aut summa
bona sunt, aut summorum efficientia, nihilominus
prodesse inter se sapientes possunt. Invenire enim
Sapientem, Sapienti per se res expetenda est: quia
natura bonum omne carum est bono; et sic quisque
conciliatur bono, quemadmodum sibi.

Necesse est ex hac quaestione, argumenti causa,
12 in alteram transeam. Quaeritur enim, « an delibera-
turus sit Sapiens? an in consilium aliquem advoca-
turus? » quod facere illi necessarium est, quum ad
haec civilia et domestica venitur, et, ut ita dicam,
mortalia. In his sic illi opus est alieno consilio, quo-
modo medico, quomodo gubernatore, quomodo ad-
vocato, et litis ordinatore. Proderit ergo Sapiens ali-

Media. Intell. quae nec bona nec mala sunt.

Ut eius qui movebitur. Sic *a. c. A:* Pal. 1, 2, 5, Col. Perperam vulgo *aut eius*, etc. *Schw.* — Int. ut virtute eius qui movebitur: sensus idem est ac si foret: *tum virt. sua, tum virt. ei. q. m.*

Sed, ut rem. Int. sed etiamsi rem.

Summorum efficientia. In divisionibus bonorum et haec erat, ut dicerent Stoici, bona esse vel *finalia, summa*, τελικά, ut gaudium, fiduciam, et ex virtute actiones, vel *efficientia*, ut prudentem virum et amicum, vel utrumque, ut virtutes omnes. Cf. Lipsii Manud. 2, 22. *Ruhk.*

Expetenda) *Petenda* edd. invitis mss. *Schw.*

Civilia et domestica. Res quae domum, et mortalem hominis partem spectant, in quibus gerendis utilis est prudentia et quaedam sapientia, non illa e caelo delapsa, sed ex humana experientia desumpta.

Gubernatore.... ordinatore. Recte *c. A.* Perperam *gubernatori... ordinatori*, edd. cum ms. *a.* et ed. *R. S.*

Litis ordinatore. I. iurisconsulto, qui respondendo, scribendo, ca-

quando Sapienti; suadebit enim. Sed in illis quoque magnis ac divinis, ut diximus, communiter honesta tractando, et animos cogitationesque miscendo, utilis erit. Praeterea secundum naturam est et amicos com- 13
plecti, et amicorum actu, ut suo proprioque, laetari. Nam, nisi hoc fecerimus, ne virtus quidem nobis permanebit, quae exercendo se usu valet. Virtus autem suadet praesentia bene collocare, in futurum consulere, deliberare et intendere animum: facilius intendet explicabitque, qui aliquem sibi assumpserit. Quaerit itaque aut perfectum virum, aut proficientem 14
vicinumque perfecto. Proderit autem ille perfectus, si consilium communi prudentia iuverit. Aiunt homines plus in alieno negotio videre, quam in suo; hoc illis evenit, quos amor sui excaecat, quibusque dispectum utilitatis timor in periculis excutit. Incipiet sapere securior, et extra metum positus. Sed nihilominus quaedam sunt, quae etiam Sapientes in alio, quam in se, diligentius vident. Praeterea illud dul- 15
cissimum honestissimumque, idem velle atque idem nolle, Sapiens Sapienti praestabit: egregium opus pari iugo ducet.

veodo consulentibus praesto eraol el legibus iolerprelandis ac formulis agendi lege praescribendis el cautionibus exhibendis. Cf. Cuiacii Obss. 18, 23. *Ruhk.*

Quae exercendo se usu valet. Vulgo *quae in exerc.* sed praepositiooem ignorant *a. c. R. A.* Tom *se usu* ed. Mur. Lips. et Gron. ex uno Pinciani cod. cui consentil ed. *A.* Alii omnes *sensu*, quod revocavit Ruhk. prudentiam et rationem intelligens. Equidem *usu* leoendum putavi; sed videndum, ne aut duo verba *exercendo se* ex velere scholio irrepserint, aut *exercendo et usu* scriptum oporluerit, aut *exercendo se usuque*. S.

Incipiet sapere securior. Int. qui securior eril, prudentiori utetur prospectu in regendis negotiis suis.

Praeterea illud dulcissimum honestissimumque, idem vel. Sic omnes codd. et vett. edd., quae tamen *dulcissimum est h.* habent, ubi τὸ *est* pro ἐt scriptum esse apparet. Eliminavi itaque τὸ *quod* post *illud*, et τὸ *est* post *hon.* cum Gronovio. *R.*

Egregium opus pari iugo ducet. Metaphora e bobus desumpta quorum

Persolvi, quod exegeras, quamquam in ordine rerum erat, quas Moralis Philosophiae voluminibus complectimur. Cogita, quod soleo frequenter tibi dicere, in istis nos nihil aliud, quam acumen, exercere. To-
16 ties enim illo revertor: Quid ista me res iuvat? fortiorem faciet, iustiorem, temperatiorem? Nondum exerceri vacat; adhuc medico mihi opus est. Quid me doces scientiam inutilem? Magna promisisti; exigua video. Dicebas intrepidum fore, etiam si circa me gladii micarent, etiam si mucro tangeret iugulum; dicebas securum fore, etiam si circa me flagrarent incendia, etiam si subitus turbo toto navem meam mari raperet. Hoc mihi praesta interim, ut voluptatem, ut gloriam contemnam; postea docebis implicita solvere, ambigua distinguere, obscura perspicere: nunc doce quod necesse est. Vale.

ambo pari iugo plerumque alligantur. Vertit *Lagrange*: *Ils travailleront en commun au plus magnifique des ouvrages.*

Quanquam in ordine.... complectimur. Vide ad Ep. CVI, 2. Interciderunt haec volumina tam saepe a Nostro memorata, quae Vincentius Bellovacensis (saeculo XII monachus ordin. dominic.) adhuc habuisse videtur, quum passim ex illis quaedam laudet. *Ruhk.*

Dicebas intrepidum fore. I. Dicebas te facturum esse ut intrepidus fierem.

Hoc mihi praesta interim, ut volupt. Sic scripsi ex Gruteri coniect. Vulgo legitur: *Haec mihi praesta tu, ut voluptat.* ex Pinciani et Mureti ingenio. *Hanc mihi praestaturum volup.* ms. *a.* et ed. *R. Hanc mihi praesta interim volupt.* Palatini 2, 3 et Col. cum ed. Erasmi. *Schw.*

EPISTOLA CX.

VANA OPTARI, VANA TIMERI: REMEDIVM A PHILOSOPHIA PETENDVM.

Salus, quam amico impertit, qua iubet eum habere mentem bonam, i. e. omnes deos propitios, ansam praebet argumenti huic epistolae serendi atque tractandi. Nam mittere iubens maiorum persuasiones de geniis cuique datis, deos monet habere placatos et faventes, quisquis sibi se propitiavit, et nihil gravius esse votum et imprecationem in aliquem, quam ut se habeat iratum, qui tunc et deos habuerit infestos, etiamsi fortunatus esse videatur. Omnia mutabilia. Sic meminerimus, medium tenere esse beati, sive spem sive metum respicias. Nam vana sunt, quae nobis timorem iniiciunt et spe nos implent. Itaque error, qui oculis nostris offusus est, discuti debet et potest philosophia, a qua ad sordida haec et humilia animus noster abductus vitiis inservit. Contemne igitur non solum supervacua, sed necessaria. Egregia Attali oratione haec illustrat.

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

Ex Nomentano meo te saluto, et iubeo habere mentem bonam; hoc est, propitios Deos omnes; quos habet placatos et faventes, quisquis sibi se propitiavit. Sepone in praesentia, quae quibusdam placent: Vnicuique nostrum paedagogum dari Deum: non quidem

Ex Nomentano. Vide not. ad Epist. CIV, 1. *Ruhk.*

Iubeo habere. Sic omnes codd. et ant. edd. Antea: *iubeo te habere.* R.

Quisquis sibi se propitiavit. Int. securam habet conscientiam, nec remordetur culparum stimulo. Bene vertit *Lagrange: Quand on est en paix avec soi-même.*

Sepone in praesentia.... unicuique... deos. Hanc opinionem in praesens exue: scil. daemonas s. genios infantibus masculi generis, *Iunonem* feminis invigilare. Ovidius Met. I, 595. Cf. ad Ep. XII, 2, ubi addas, villicum ibi propterea iurare per Genium, quod maxime placatus Romanis Genio suo litantibus in deliciis erat. Inde genialis vocatur ap. Ovid. Met. X, 95. Lipsius, qui de hoc dogmate Stoicorum Physiol. Stoic. I, 19, diligenter egit, laudat Menandri Comici versus hosce: Ἅπαντι δαίμων ἀνδρὶ συμπαραστατεῖ Εὐθὺς γενομένῳ,

ordinarium, sed hunc inferioris notae, ex eorum numero quos Ovidius ait *de plebe Deos.* Ita tamen hoc seponas volo, ut memineris, maiores nostros, qui crediderunt, Stoicos fuisse; singulis enim et Genium
2 et Iunonem dederunt. Postea videbimus, an tantum Diis vacet, ut privatorum negotia procurarent; interim illud scito, sive assignati sumus, sive neglecti et fortunae dati, nulli te posse imprecari quidquam gravius, quam si imprecatus fueris, ut se habeat iratum. Sed non est, quare cuiquam, quem poena putaveris dignum, optes, ut infestos Deos habeat; habet, inquam, etiam si videtur eorum cura et favore produci.
3 Adhibe diligentiam tuam, et intuere, quid sint res nostrae, non quid vocentur; et scies plura mala contingere nobis, quam accidere. Quoties enim felicitatis et causa et initium fuit, quod *calamitas* vocabatur? Quoties magna gratulatione excepta res gradum sibi struxit in praeceps, et aliquem iam eminentem allevavit etiamnunc, tanquam ibi adhuc staret, unde tuto
4 caderet? Sed ipsum illud cadere non habet in se mali quidquam, si exitum spectes, ultra quem natura ne-

μυσταγωγὸς τοῦ βίου. Stoici autem hanc de geniis sententiam iam apud Hesiodus al. obviam, et omni Graeciae communem non magis aspernati sunt, quam Romani plurimaeque nationes. Vide Menag. ad Diog. Laert. VII, 151. *Ruhk.*

Postea. Non hoc in epistola, sed alio fortassis tempore. Simili modo occurrit Ep. XXXVI, 10. *Ruhk.*

Procurarent, *a. c. R. A.* Edd. e Mur. *procurent.* Schw.

Assignati. Quisque suo deo. *R.*

Sive neglecti. Vt nemo curam nostri gerat, Providentia non sit. *L.*

Contingere... accidere. Illud proprie de re laeta, hoc de re mala dici solet: quamquam interdum confunduntur. Putamus, ait, multa, quae mala videntur, bona esse et quasi ex voto ac optato nobis avenire, etc. *Ruhk.*

Felicitatis et causa et initium. Prius *et* ignorant edd. sed latebat in verbo *est*, quod ibi ponunt *a. c. R. A.* Pal. 1, 4. Col. *Schw.*

Tanquam ibi adhuc staret, unde tuto caderet. Malim *adhuc ibi* cum *a. c. A.* Tum *caderet* non male quidem edd. ab Er. cum Pal. 2, 3 et Col. sed verum videtur, *unde tuto cadunt*, quod est in *a.* et *R.* et Pal.

minem deiecit. Prope est rerum omnium terminus: prope est, inquam, et illud, unde felix eiicitur, et illud, unde infelix emittitur. Nos utraque extendimus; et longa, spe ac metu, facimus.

Sed, si sapis, omnia humana conditione metire: simul, et quod gaudes, et quod times, contrahe. Est autem tanti, nihil diu gaudere, ne quid diu timeas. — Sed quare istuc malum astringo? — Non est, quod quidquam timendum putes. Vana sunt ista, quae nos movent, quae attonitos habent. Nemo nostrûm, quid veri esset, excussit; sed metum alter alteri tradidit. Nemo ausus est ad id, quo perturbabatur, accedere, et naturam ac bonum timoris sui nosse. Itaque res falsa et inanis habet adhuc fidem, quia non coarguitur. Tanti putemus oculos intendere; iam apparebit,

1, 4, ex quo etiam nata vitiosa scriptura in *e.* et *A. unde tuto cadunt.* Schw. — *Tanquam ibi adhuc staret... caderet.* Int. tanquam nondum eam altitudinem attigisset, ex qua sine damno cadere non posset: ideo altius fortuna eum evexit, ut ruina eius non posset esse innocens.

Deiecit, non *deiicit*, *o. R. Eiecit c. A.* Schw.

Rerum omnium terminus. Mors scilicet ex improviso superveniens, quae eumdem terminum imponit felici atque infelici vitae.

Felix eiicitur. Invitus et reluctans abit. *Lips.*

Infelix emittitur. A miseriis liberandus. *Lips.*

Sed, si sapis...contrahe. Saepe hoc inculcat Noster. Similia occurrunt saepe apud vett. e. c. ap. Hor. I Carm. 4, 9, II, 3: *Aequam memento rebus in arduis Servare mentem, etc.* Rubk.

Conditione metire. Scil. tibi ipse semper obiice: si licebit, si longum erit, si eveniet. Nihil tibi promitte in alterutra sorte. *Lips.*

Est autem tanti, nihil diu. Sic quinque Pal. et Pinc. et ed. vett. Antea: *Est tanti, diu nihil g.* Rubk. — Bene vertit hanc sententiam *Lagrange: Il vaut mieux avoir une jouissance moins longue, et des craintes plus courtes.*

Quare istuc malum astringo. Int. quum omnino delere deberem: non est ut praecipiam ne diu timeas, sed ut omni timore omnino vacuus sis. Itaque longius procedit, et nihil esse timendum docet.

Perturbabatur, *a. c. A.* non *perturbatur.* Schw.

Ac bonum timoris sui nosse. Forsan sensus est: et noscere quid boni tibi ferat id quod times: quod confirmat praecedentia: *quoties enim.... vocabatur?*

quam brevia, quam incerta, quam tuta timeantur. Talis est animorum nostrorum confusio, qualis Lucretio visa est:

> *Nam veluti pueri trepidant, atque omnia caecis*
> *In tenebris metuunt; ita nos in luce timemus.*

Quid ergo? Non omni puero stultiores sumus, qui in luce timemus? Sed falsum est, Lucreti, non timemus in luce! omnia nobis fecimus tenebras; nihil
7 videmus, nec quid noceat, nec quid expediat: tota vita incursitamus; nec ob hoc resistimus, aut circumspectius pedem ponimus. Vides autem, quam sit furiosa res, in tenebris impetus. At, mehercules, id agimus, ut longius revocandi simus; et, quum ignoremus quo feramur, velociter tamen illo, quo intendimus, ire perseveramus.

Sed lucescere, si velimus, potest. Vno autem modo potest, si quis hanc humanorum divinorumque no-
8 titiam scientiamque acceperit; si illa se non perfuderit, sed infecerit; si eadem, quamvis sciat, retra-

Lucretio. II, 54. Eamdem cogitationem persecutus est Noster Epist. IV, 2 sq. *Ruhk.*

Incursitamus. Lagrange vertit: *Notre vie est une course continuelle,* quasi haec vox significaret: huc et illuc vagamur incerto cursu. Interpretandum est *ubique offendimus, nous faisons sans cesse dex faux pas*, ut sequentia *nec hoc ob... circumspectius* intelligantur.

Furiosa res, id est digna furioso, insano.

Id agimus, ut longius revocandi simus. Videtur subintelligi debere, *a morte*, ut vertit *Lagrange*: *Nous voulons apparemment que la mort nous appelle de plus loin.*

Vno autem...acceperit., i. si philosophiae se dederit. *Ruhk.*

Notitiam scientiamque. Sic *a. A.* Nude *notitiam* edd. ab Erasm. cum Pal. quart. *Notitiam scientia* ms. *a.* *Notitiam scientiam R.* Scilicet alterum ex scholio (ut videtur) invectum; ac fortasse sic scriptum oportebat, *divinorumque scientiam acceperit.* Conf. ci init. *Schw.*

Si...se non perfuderit, i. e. leviter attigerit, sed eam perbiberit, ut ait Epist. XXXVI, 4, metaphora desumpta de purpura, qua lana perfunditur et *inficitur*, ut color maneat δευσοποιὸς ut nunquam elui possit. Ruhnk. ad Tim. p. 76, ed. 2. *Ruhk.*

ctaverit, et ad se saepe retulerit; si quaesierit, quae sint bona, quae mala; quibus hoc falso sit nomen adscriptum; si quaesierit de honestis, de turpibus, de providentia. Nec intra haec humani ingenii sagacitas sistitur: prospicere et ultra mundum libet, quo feratur, unde surrexerit, in quem exitum tanta rerum velocitas properet. Ab hac divina contemplatione ab- 9
ductum animum in sordida et humilia pertraximus, ut avaritiae serviret, ut, relicto mundo terminisque eius, et dominis cuncta versantibus, terram rimaretur, et quaereret, quid ex illa mali effoderet, non contentus oblatis. Quidquid nobis bono futurum erat, Deus et parens noster in proximo posuit. Non exspectavit inquisitionem nostram, sed ultro dedit: nocitura altissime pressit. Nihil nisi de nobis queri pos- 10
sumus: ea, quibus periremus, nolente rerum natura et abscondente, protulimus. Addiximus animum voluptati, cui indulgere initium omnium malorum est. Tradidimus ambitioni et famae, caeteris, aeque vanis et inanibus.

Quid ergo nunc te hortor ut facias? Nihil novi; nec enim novis malis remedia quaeruntur: sed hoc primum, ut tecum ipse dispicias, quid sit necessarium, quid supervacuum. Necessaria tibi ubique oc- 11
current: supervacua et semper, et toto animo quaerenda sunt. Non est autem quod te nimis laudes, si

Nec....sistitur. Divina quoque scrutari gestil animus. *Ruhk.*

Vltra mundum. Vltra, i. e. amplius mundum caelum considerare vult, quaerens in quem locum feratur, a quibus principiis ortus sit, etc. *Ruhk.*

Dominis cuncta versantibus. Inl. Diis caelum regentibus et sidera per vacuum currentia.

Quidquid..... in proximo pressit. Similia cogitantem vide Nostrum, Ep. LXXXIX, 21 sq. XC etc. *Ruhk.*

Sed ultro dedit. Sic unus Pal. tert. Deest *sed* edd. et abesse poterat. *Et ultro dedit* habent *a. c. R. A.* cum al. apud Grot. *Schw.*

Quaerenda sunt, nempe ut procul posita, nec oculis oblata: qui sensus bene convenit superioribus senten-

contempseris aureos lectos, et gemmeam supellectilem: quae est enim virtus, supervacua contemnere? Tunc te admirare, quum contempseris necessaria. Non magnam rem facis, quod vivere sine regio apparatu potes; quod non desideras milliarios apros, nec linguas phoenicopterorum, et alia portenta luxuriae, iam tota animalia fastidientis, et certa mem-
12 bra ex singulis eligentis. Tunc te admirabor, si non contempseris etiam sordidum panem; si tibi persuaseris, herbas, ubi necesse est, non pecori tantum, sed homini nasci; si scieris, cacumina arborum explementum esse ventris; in quem sic pretiosa congerimus, tanquam recepta servantem. Sine fastidio implendus est. Quid enim ad rem pertinet, quid ac-
13 cipiat, perditurus quidquid acceperit? Delectant te disposita, quae terra marique capiuntur; alia eo gratiora, si recentia perferuntur ad mensam; alia, si, diu pasta et coacta pinguescere, fluunt, ac vix saginam continent suam. Delectat te nitor horum, arte

tiis: *toto animo quoerenda sunt*, quia ad illa obtinenda sudatur, *semper quaerenda sunt*, quia non satiari potest cupiditas.

Gemmeam supellectilem, ut pocula, gemmas anaglyphas et ectypas, quibus annuli aliaeque res distinguebantur et ornabantur. *R.*

Milliarios apros, saginatos, grandes, mille librarum. In Poliorceticis de hoc luxu affatim dixi. *L.*

Phaenicopterorum, avium pretiosarum, at nobis parum cognitarum. *Ruhk.*—Apicio iudice, eximii saporis. Vide Martial. Epigramma LXXI, lib. XIII. Suetonium Vitellio, cap. 12. *Lips.*

Si scieris... ventris. Cogitasse videtur de Diogene Sinopensi, quem ut Cynicum Stoici magni fecere et ad imitandum sibi proposuerunt. Eum autem ab omnibus desertum summas foliorum extremitates manducasse narrat Aelian. V. H. 13, 26. Vetustissimum hunc fuisse cibum hominibus ante glandes repertas putat Ovid. Fast. IV, 393. Cf. de Ira III, 20, 2. *Ruhk.*

Sine fastidio implendus est. Int. non fastidiosus esse debes in illo implendo: ut vertit *Lagrange*: *Il ne faut pas tant de délicatesse pour le remplir.*

Nitor. Ita multi codd. At Muretus e Pinc. mss. *nidor*: reiecit Gruter., quum non de sacrificio, sed de palato loquatur Seneca. At utrumque defendi potest: *nitor* spectat ad

quaesitus. At, mehercules, ista sollicite scrutata varieque condita, quum subierint ventrem, una atque eadem foeditas occupabit. Vis ciborum voluptatem contemnere? exitum specta.

Attalum memini cum magna admiratione omnium
haec dicere: « Diu mihi, inquit, imposuere divitiae:
stupebam, ubi aliquid ex illis alio atque alio loco
fulserat; existimabam similia esse, quae laterent, his
quae ostenderentur. Sed in quodam apparatu vidi 14
totas opes Vrbis, caelatas et auro et argento, et his
quae pretium auri argentique vicerunt; exquisitos
colores, et vestes, ultra non tantum nostrum, sed
ultra finem hostium advectas: hinc puerorum perspicuos cultu atque forma greges, hinc feminarum; et
alia, quae, res suas recognoscens, summi imperii fortuna protulerat. Quid hoc est, inquam, aliud, quam 15
irritare cupiditates hominum per se incitatas? Quid sibi vult ista pecuniae pompa? Ad discendam avaritiam convenimus. At, mehercules, minus cupiditatis istinc effero, quam attuleram. Contempsi divitias, non, quia supervacuae, sed quia pusillae sunt. Vidistine, quam intra paucas horas ille ordo, quamvis lentus dispositusque, transierit? Hoc totam vitam no-

pinguedinem, *nidor* ad odorem. *R.*

Attalum. Vide Epistolam CVIII, ubi narrat Seneca se eius philosophi frequentissimum fuisse auditorem.

Sed in quodam apparatu. De spectaculi publici pompa, e. c. epuli publici, quale memorat Cicero in Vatin. c. 13, aut triumphi intelligere malim, quam de Pompa circensi, quam Lipsius praefert. Nam in hac nunquam *feminarum* mentio iniicitur, e. c. apud Dionys. Halic. VII, p. 475 sqq. nec earum locus esse potuit. In illa contra pompa et divitiarum copia et puerorum feminarumque servilium *ordo*, i. series lente incedens dispositaque conspiciebatur. *Ruhk.*

Totas opes Vrbis, i. supellectilem variam ex auro argentoque. *R.*

Caelatas et auro et arg. Sic libri vall. non ex *auro.* *Schw.*

Et his.... vicerunt, i. gemmis, unionibus compositam et distinctam, hac enim vi laxiore τὸ *caelare* in usu erat. Cf. Ep. LXXV, 10, not. *Ruhk.*

stram occupabit, quod totum diem occupare non po-
16 tuit? Accessit illnd quoque: tam supervacuae mihi visae sunt habentibns, quam fnerunt spectantibus. Hoc itaque ipse mihi dico, quoties tale aliquid praestrinxerit oculos meos, quoties occurrit domus splendida, cohors culta servorum, lectica formosis imposita calonibus: « Quid miraris? quid stupes? Pompa est! » Ostenduntur istae res, non possidentur; et, dum » placent, transeunt. Ad veras potius te converte di- » vitias; disce parvo esse contentus; et illam vocem » magnus atque animosus exclama: Habemus aquam,
17 » habemus polentam; Iovi ipsi de felicitate contro- » versiam faciamus! » — Faciamus, oro te, etiam si ista defuerint! Turpe est, beatam vitam in auro et argento reponere: aeque turpe, in aqua et polenta. — Quid ergo faciam, si ista non fuerint? — Quaeris, quod sit remedium inopiae? Famem fames finit. Alioquin, quid interest, magna sint, an exigua,

Occupabit commode edd. a Mur. *Occupavit* quidem praeferunl vett. libri omnes; sed iidem saepius litteras *b* et *v* perperam inter se permutant. *Schw.*

Fuerunt, non *fuerant* a. c. *R. A.* Iidemque ead. linea *ipse mihi*, non *ipsi mihi.* Schw.

Cohors culta servorum. Ad multitudinem respicit: et bena item *cohors*, quia militari habitu erant, ul Epist. XLVII, 5. *Ruhk.*

Calonibus, servis. Nam Scholiastae vateri ad Horat. Serm. I, 2, 44 calones notanti *sunt ministri militum*, *liberi homines*, nullam habeo fidem propter Festum et Nonium I, 310. *Ruhk.* — *Calones* a Seneca vocantur quos alio loco lecticarios appellat: si credimus Pignorio, verbum illud *calones* illis datum quod ligna seu asseres lecticae portarent: κᾶλον enim lignum esl, inquiunl Festus el Isidorus: reperias in Lucillo: *scinde puer calam*, *ut celam.* Lecticae illae ferri solebanl a sex et aliquando ab octo servis: inde Iuvenal. Sat. I, v. 64: *quum iam sexta cervice feratur.*

Habemus aquam, *habemus polent.* Sic commodius ms. *a.* quam *habeamus*..*habeamus* edd. cum aliis. *Schw.* — Sunt Epicuri verba. Cf. ad Ep. XXV, 4, ubi graeca verba a Seneca h. l. in latinum sermonem conversa e Stobaei florilag. 17, p. 343 apposui, et ea emendatiora, quam Schowius edidarat. *Ruhk.*

Famem fames finit morte.

quae servire te cogunt? quid refert, quantum sit,
quod tibi possit negare fortuna? Haec ipsa aqua et 18
polenta in alienum arbitrium cadit; liber est autem
non in quem parum licet fortunae, sed in quem nihil.
Ita est! nihil desideres oportet, si vis Iovem provocare nihil desiderantem.» —Haec nobis Attalus dixit: natura dixit omnibus. Quae si voles frequenter cogitare, id ages, ut sis felix, non ut videaris; et ut tibi videaris, non aliis. Vale.

Natura dixit omnibus. Sic ed. Er. ex *R.* cum Pal. 1, 4. *Natura omnibus dixit, c. A.* Pal. 2, 3, et optimus cod. Pinc. idque verum erat: inde accidit, ut tria verba omitterentur in ms. *a. Dixit* abiecit Mur. *Natura omnibus edixit* edd. a Lips. nullo suffragante vetere libro. *Schw.*

EPISTOLA CXI.

SOPHISMATIBVS VERAM OPPONIT PHILOSOPHIAM.

Monet amicum, qui quaesiverat, quid vocentur latine sophismata, ut sophismata, i. e. cavillationes devitet, quippe ad vitam nihil proficientes, tanquam vanam et humilem philosophiam, sed veram illam sequatur et in remedium suum et veram magnitudinem exerceat. Cf. Ep. XLV.

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

Quid vocentur Latine *sophismata*, quaesisti a me.— Multi tentaverunt illis nomen imponere, nullum haesit; videlicet, quia res ipsa non recipiebatur a nobis,

Sophismata. Duplici sensu haec vox in usu erat apud Graecos, quum rhetoribus significaret nimiam artis rhetoricae affectationem, adeoque molestam putidamque orationis accurationem: philosophis vero sive dialecticis fallacias et callida concludendi artificia. Cf. Ernesti Lexicon rhet. gr. voce Σοφίσματα, et lat. voce *Cavillatio. Ruhk.*

nec in usu erat, nomini quoque repugnatum est. Aptissimum tamen videtur mihi, quo Cicero usus est: *cavillationes* vocat; quibus quisquis se tradidit, quaestiunculas quidem vafras nectit, caeterum ad vitam nihil proficit, neque fortior fit, neque temperantior, neque elatior. At ille, qui Philosophiam in remedium suum exercuit, ingens fit animo, plenus fiduciae,
2 inexsuperabilis, et maior adeunti. Quod in magnis evenit montibus, quorum proceritas minus apparet longe intuentibus; quum accesseris, tunc manifestum fit, quam in arduo summa sint: talis est, mi Lucili, verus, et rebus, non artificiis, Philosophus. In edito
3 stat, admirabilis, celsus, magnitudinis verae. Non exsurgit in plantas, nec summis ambulat digitis, eorum more, qui mendacio staturam adiuvant, longioresque, quam sunt, videri volunt: contentus est magnitudine sua. Quidni contentus sit eo usque crevisse, quo manum fortuna non porrigit? Ergo et supra humana est, et par sibi in omni statu rerum, sive secundo cursu vita procedit, sive fluctuatur per ad-
4 versa ac difficilia. Hanc constantiam cavillationes istae, de quibus paulo ante loquebar, praestare non possunt.

Cicero Acad. priorum lib. II, § 75, explicat sophismata per fallaces conclusiunculas: locus vero, ubi per *cavillationes* explicavit, intercidit. Noster in Ep. XLV, 4 sq. de his cavillationibus s. captionibus quas § 8 vocat, egit. Nominantur sophismata pleraque a Diog. Laërt. VII, 76, ubi vid. Menagius. *Ruhk.*

Quaestiunculas, i. captiosas interrogatiunculas, conclusiunculas. *R.*

Maior adeunti. Int. maior videtur, quum illum prope inspexeris: qui contra magni a populo vocantur, pusilli sunt, si illos introspicias.

Non exsurgit... volunt. Animo Senecae hic obversata fuisse videtur Prodici notissima descriptio virtutis et vitii inter se certantium apud Xenophontem, Memor. Socrat. II, 1, 22. *Ruhk.*

Et par sibi, *a. c. A.* Abest et edd. ex *R.* Schw.

Sive secundo cursu. Est facilitas, quam noster Ep. CXX, 12 illam beatam vitam secundo defluentem cursu vocat, εὔροιαν, εὐχολίαν. De Sapiente Stoico h. l. agi, per se patet. *Ruhk.*

Fluctuatur per adversa. Ed. Er. ex

Ludit istis animus, non proficit; et Philosophiam a fastigio suo deducit in planum. Nec te prohibuerim aliquando ista agere; sed tunc, quum voles nihil agere. Hoc tamen habent in se pessimum: dulcedinem quamdam sui faciunt, et animum specie subtilitatis inductum tenent ac morantur; quum tanta rerum moles vocet, quum vix tota vita sufficiat, ut hoc unum discas, vitam contemnere. — Quid regere? inquis. — Secundum opus est: nam nemo illam bene rexit, nisi qui contempserat. Vale.

R. et Schw. ex *a. c. A.* Pal. 1, 4, *fluctuatur*, *et per*, etc. Ac poterit *et* pro *etiam* accipi. Sed, abiecta particula, anteponenda est lectio *fluctuatur, per adversa* cum edd. a Lips. ex Pinciani codd. et Palatinis 2, 3 et Col.

Fastigio suo. Posteriorem vocem adieci ex ms. *a.* Schw.

Morantur, non *remorantur a. c. R. A.* Schw.

Vocet restitui ex vett. libris, quibus invitis *vacet* edebatur, inde a Mur. *Schw.*

Quid regere? I. e. Quid dices de *regere*. Nonne multo difficilius est, et maiores conatus requirit.

EPISTOLA CXII.

Desperat de quodam Lucilii amico reformando, vetere annorum et vitiorum, vitis exemplo allato.

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

Cupio, mehercules, amicum tuum formari, ut desideras, et institui: sed valde durus capitur; imo potius, quod est molestius, valde mollis capitur, et consuetudine mala ac diutina fractus. Volo tibi ex nostro

Volo tibi ex nostro artificio.... referre. Nam ipse Senaca cultor horti studiosus erat ut vinearum, et videre licet ex ipsius verbis, Ep. CIV.

artificio exemplum referre. Non quaelibet insitionem vitis patitur: si vetus et exesa est, si infirma gracilisque, aut non recipiet surculum, aut non alet, nec applicabit sibi, nec in qualitatem eius naturamque
2 transibit. Itaque solemus supra terram praecidere, ut, si non responderit, tentari possit secunda fortuna, et iterum repetita infra terram inseratur. Hic, de quo scribis et mandas, non habet vires: indulsit vitiis; simul et emarcuit, et induruit. Non potest recipere
3 rationem, non potest nutrire. — At cupit ipse. — Noli credere! Non dico illum mentiri tibi, putat se cupere. Stomachum illi fecit luxuria; cito tamen cum illa redibit in gratiam. — Sed dicit se offendi vita sua. — Non negaverim: quis enim non offenditur? Homines vitam suam et amant simul, et oderunt. Tunc itaque de illo feremus sententiam, quum fidem nobis fecerit, invisam iam sibi esse luxuriam; nunc illis male convenit. Vale.

Nec in qualitatem... transibit. Non in se accipiet qualitatem, id est succos insitivi rami; non eius adoptabit naturam.

Responderit edd. ex *R. Respondit* a, c. *A.* Schw.

At cupit ipse, supple: *rationem recipere*, etc.

Stomachum illi fecit luxuria. Iram et fastidium illi movit.

Nunc illis male convenit. Iat. nunc male se habet cum luxuria. Non illam odit; unius tantummodo momenti habet cum illa iurgium.

EPISTOLA CXIII.

AN VIRTVTES SINT ANIMALIA: HAS SPERNENDAS ESSE DISPVTATIONES.

Ad quaestionem, quam in Epistola CVI *iam tractare coeperat, recurrit: an virtutes sint Animalia? Qua quidem Stoice explicata et asserta, se in alia esse sententia profitetur, et illam refutat, docetque, quantopere haec sint ridicula, et a vera virtute, atque a via quae nos ad illam adducat, abhorreant. Ita occasione oblata utitur sinceram philosophiae rationem viamque monstrandi. Cf. Argumentum Ep.* CVI.

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

Desideras tibi scribi a me, quid sentiam de hac quaestione iactata apud nostros: « An Iustitia, an Fortitudo, Prudentia, caeteraeque Virtutes, animalia sint? Hac subtilitate efficimus, Lucili carissime, ut exercere ingenium inter irrita videamur, et disputationibus nihil profuturis otium terere. Faciam, quod desideras; et, quid nostris videatur, exponam. Sed me in alia esse sententia profiteor. Puto quaedam esse, quae deceant phaecasiatum palliatumque. Quae sint [2] ergo, quae antiquos moverint, dicam.

Deceant dedere *a. c. A.* Vulgo *decent* ex *R.* Schw.

Phaecas.... palliatumque. Id est, Graecum et quidem philosophum: hos enim palliatos fuisse et phaecasia, leve et vile calceamenti genus, gestasse constat. Cf. Senec. de Benef. VII, 21. Alias et sacerdotum fuit calceus: Appian. B. C. 5, 17. Leve genus calcei fuisse docet Plutarchi vita Anton. c. 33. Cf. Balduinus de Calceo antiquo c. 19, p. 170 sq. (Lugd. B. 1711, 8.) Lipsius haec verba, quae recte sana habet, sic interpretatur: Ego aliud sentio, nec Graecis illis Stoicis assentio, quare? decore quaedam illi, homines concessu omnium arguti et scholastici, quae nos minime, Romani et graves, at serio philosophi. Lipsius itaque putat, tales argutias Graecis Stoicis condonandas esse, Romanis non item. *Ruhk.*

Quae antiquos moverint. Nil mu-

« Animum constat animal esse, quum ipse efficiat ut simus animalia, et quum ab illo animalia nomen hoc traxerint; virtus autem nihil aliud est, quam animus quodam modo se habens: ergo animal est. Deinde: Virtus agit aliquid; agi autem nihil sine impetu potest: si impetum habet, qui nulli est nisi animali, animal est.—Si animal est, inquit, virtus, habet ipsa
3 virtutem.—Quidni habeat se ipsam? Quomodo Sapiens omnia per virtutem gerit, sic virtus per se.—Ergo, inquit, et omnes artes animalia sunt, et omnia, quae cogitamus, quaeque mente complectimur. Sequitur ut multa millia animalium habitent in his angustiis pectoris, et singuli multa simus animalia, aut multa habeamus animalia.— Quaeris, quid adversus istuc respondeatur? Vnaquaeque ex istis res animal
4 erit, multa animalia non erunt. Quare? Dicam, si mihi accommodaveris subtilitatem et intentionem tuam. Singula animalia singulas debent habere substantias; ista omnia unum animum habent: itaque singula esse possunt, multa esse non possunt. Ego et animal sum et homo, non tamen duos esse [nos] dices. Qua-

tant libri, sed in ms. *a.* in ipso contextu, simul com ista lectione, laudatur alia his verbis, *vel, quae sint quae antiqui moverint.* Schw.

Et quum ab illo... traxerint. Haec secunda caosa ex etymologia desompta parum valet. Sed Stoicos in hisce deductionibus sibi placuisse saepius vidimas. *Ruhk.*

Qui nulli est, nisi animali. Int. impetu qoo nullum praeditum est, nisi animal.

Habet ipsa virtutem. Quidni habeat se ipsam? Sic *a. c. A.* Vulgo *habet ipsam virtutem. Quidni? habet se ipsam* edd. ex *R.* Schw.

Inquit. Adversarius. Quinam autem fuerint, Peripatetici, an Academici, an Epicurei, dicere non habemus: nam nonnisi e Senecae Epp. has argutias compertas babemus. *R.*

Adversus istuc ms. *a. Istud* ms. *c. Ista* vulgo cum ed. *A.* In *R.* prorsus corruptus locus. *Schw.*

Si mihi accommodaveris,...suam. Si vis uti in me audiendo omni subtilitate ingenii tui atque omni attentione tua.

Duos esse (nos) dices. Abest *nos* ms. c. et uni probo cod. Pinc. et aberat editis, expunctom a Mor. nec ita male; nam videtur utique ex

re? Quia separati debent esse; ita dico, alter ab altero debet esse diductus, ut duo sint. Quidquid in uno multiplex est, sub unam naturam cadit: itaque unum est. Et animus meus animal est, et ego animal 5
sum; duo tamen non sumus. Quare? quia animus mei pars est. Tunc aliquid per se numerabitur, quum per se stabit; ubi vero alterius membrum erit, non poterit videri aliud. Quare? Dicam: quia, quod aliud est, suum oportet esse, et proprium, et totum, et intra se absolutum.»

Ego in alia esse me sententia professus sum. Non 6
enim tantum virtutes animalia erunt, si hoc recipitur; sed opposita quoque illis vitia et affectus, tanquam ira, timor, luctus, suspicio. Vltra res ista procedet: omnes sententiae, omnes cogitationes animalia erunt; quod nullo modo recipiendum est. Non enim, quidquid ab homine fit, homo est. — Iustitia quid est? inquit. Animus quodammodo se habens. Itaque, si animus animal est, et iustitia. — Minime! haec 7
enim habitus animi est, et quaedam vis. Idem animus in varias figuras convertitur, et non toties animal aliud est, quoties aliud facit; nec illud, quod fit ab animo, animal est. Si iustitia animal est, si fortitudo, si caeterae virtutes; utrum desinunt animalia esse subinde, ac rursus incipiunt, an semper sunt? Desinere virtutes non possunt. Ergo multa animalia, imo innumerabilia in hoc animo versantur. — Non sunt,

scholio invectum. *Duos esse nos dices* habet ms. *a.* cum ed. *A.* et Pol. 2, 3. Col. Alii, *duos esse dices nos*, cum *R.* Alius rursus apud Grut. *nos dices duos*. Schw.

Quidquid in uno Sic ms. *a.* *In unum* c. *R. A.* *Quidquid unum* edd. e Mur. *Schw.*

Cadit, non *cadet*, *a. c. R. A.* Schw.

Vtrum subinde. Quum animus noster fortitudinem iam non exercet, sed quiescit, utrum illud animal quod est fortitudo desinet interea esse, ita ut animal illud renascatur, quando rursus fortitudinem exercebit animus;

inquit, multa; quia ex uno religata sunt, et partes
8 unius ac membra sunt. — Talem ergo faciem animi
nobis proponimus, qualis est hydrae, multa habentis
capita, quorum unumquodque per se pugnat, per
se nocet. Atqui nullum ex illis capitibus animal est,
sed animalis caput; caeterum ipsa unum animal est.
Nemo in Chimaera leonem animal esse dixit, aut dra-
conem: hae partes erant eius: partes autem non sunt
animalia. Quid est, quo colligas, iustitiam animal
esse? — Agit, inquit, aliquid, et prodest; quod au-
9 tem agit aliquid et prodest, impetum habet: quod
autem impetum habet, animal est. — Verum est, si
suum impetum habet; suum autem non habet, sed
animi. Omne animal, donec moriatur, id est, quod
coepit: homo, donec moriatur, homo est; equus,
equus; canis, canis; transire in aliud non potest.
10 Iustitia, id est, animus quodammodo se habens, ani-
mal est! Credamus. Deinde, animal est fortitudo, id
est, animus quodammodo se habens! Quis animus!
ille qui modo iustitia erat? Tenetur in priore ani-
mali; in aliud animal transire ei non licet: in eo
illi, in quo primum esse coepit, perseverandum est.
Praeterea, unus animus duorum esse animalium non

an potius vel quando eam animus non exercet, semper remaneat?

Hydrae. Lernaeae, quacum Hercules, a Stoicis tanti aestimatus, praeliatus est: interfecit eam. Cf. Apollod. II, 5, 2 ibique Heynius. *Ruhk.*

Pugnat.... nocet, *a. c. R. A.* non *pugnet.... noceat.* Schw.

Chimaera. Fabulosa bellua a Bellerophonte occisa: apud Homerum tricorpor erat, capite leonis, media parte caper, cauda draco s. serpens. Cf. Iliad. lib. ζ, 168, 9. Apollodor. lib. II, 3, 1 ibique Heynius. *Ruhk.*

Partes autem. Sic *a. c. A. Eius*, pro *autem*, habet *R.* Utrumque vulgo abiectum a Mur. *Schw.*

Equus, *equus*; *canis*, *canis.* Sic *c. A.* cum Pinc. et Grut. quae sana scriptura videtur. Perperam uode *equus*, *canis*, ms. *a.* et ed. *R.* Ex quo sua auctoritate Muretus fecit *equus item et canis.* Schw.

Transire in. Ita optimi codd. Muretus invexerat nullius libri suasu: *transire enim in.* Ruhk.

potest, multo minus plurium. Si iustitia, fortitudo,
temperantia, caeteraeque virtutes animalia sunt, quo-
modo unum animum habebunt? Singulos habeant
oportet, aut non sunt animalia. Non potest unum 11
corpus plurium animalium esse; hoc et ipsi faten-
tur. Iustitiae quod est corpus? animus. Quid? forti-
tudinis quod est corpus? idem animus. Atqui unum
corpus esse duorum animalium non potest. — Sed
idem animus, inquit, iustitiae habitum induit, et for-
titudinis, et temperantiae. — Hoc fieri posset, si, quo
tempore iustitia est, fortitudo non esset; quo tempo-
re fortitudo est, temperantia non esset. Nunc vero
omnes virtutes simul sunt. Ita quomodo singula erunt 12
animalia, quum unus animus sit, qui plus, quam
unum animal, non potest facere? Denique nullum
animal pars est alterius animalis; iustitia autem pars
est animi: non est ergo animal.

Videor mihi in re confessa perdere operam. Magis
enim indignandum de isto, quam disputandum est.
Nullum animal alterius pars est. Circumspice omnium
corpora; nulli non et color proprius est, et figura
sua, et magnitudo. Inter caetera, propter quae mi- 13
rabile divini artificis ingenium est, hoc quoque exi-
stimo esse, quod in tanta copia rerum nunquam in

Quid? fortitudinis, etc. Sic *a.* et *R.* Abest *Quid?* e. *A.* et vulgo edd. *Schw.*

Quo tempore iustitia est. Sic recte ms. *a.* non *esset*, ut alii. Inde postea correxi, *quo tempore fortitudo est*, ubi perperam *esset* dabant omnes. *Schw.*

Inter caetera, propter, etc. Pulcherrima nota: et certe mira divini artificis vis et ingenium; qui tot varia, et ipsa paria disparia fecit. Inter tot millies millenos homines, qui duo vultu undique assimilant? tale in aliis, mirandum, stupendum, divinum. *Lips.* — Vides hic *principium indiscernibilium*, diu post a Leibnitio nostro egregie explicatum, iam a Seneca occupatum. Docuit quoque Plin. N. H. VII, 1 et alii, nisi fallor et Aristoteles. *Ruhk.*

Existimo esse, quod in tanta, etc. Abest vulgo *esse*; sed in veteribus libris scribitur *et quod*, ubi et ex

idem incidit: etiam quae similia videntur, quum contuleris, diversa sunt. Tot fecit genera foliorum, nullum non sua proprietate signatum: tot animalia; nulli similitudo cum altero convenit, utique aliquid interest. Exegit a se, ut, quae alia erant, et dissimilia
14 essent, et imparia. Virtutes omnes, ut dicitis, pares sunt: ergo non sunt animalia. Nullum non animal per se aliquid agit: virtus autem per se nihil agit, sed cum homine. Omnia animalia aut rationalia sunt, ut homines, ut Dii; aut irrationalia, ut ferae, ut pecora: virtutes utique rationales sunt; atqui nec homines sunt, nec Dii: ergo non sunt animalia. Omne rationale animal nihil agit, nisi primum specie alicuius rei irritatum est, deinde impetum cepit, deinde assensio confirmavit hunc impetum. Quid sit assensio,
15 dicam. Oportet me ambulare: tunc demum ambulo, quum hoc mihi dixi, et approbavi hanc opinionem meam. Oportet me sedere; tunc demum sedeo. Haec assensio in virtute non est. Puta enim prudentiam

esse corruptum indicavi cum Pinciano. *Schw.*

Nulli magnitudo cum altero convenit) *Nullius magnitudo* magno consensu dabant *a. c. A.* et Pinciani Gruterique codices. Quod quidem quum parum probabile sit ita scriptum a Seneca fuisse, utique repositum velim id quod vulgo editum erat, *nulli similitudo*, etc. quod ex ingenio quidem Erasmi erat profectum, sed haud obscure admodum latebat sub eo quod ed. *R.* dederat *nullius multitudo*, quam scripturam etiam Gruterus in uno ex Palatinis invenerat. *Schw.*—Lipsius coni. *nullius imagini*, *puto*, *cum*. Trillerus in Obss. crit. p. 94 emend. *nullius imago tota cum*. qui ad sententiam laudat Plin. Nat. Hist. VII. 1. *R.*

Vt homines, ut Dii. Possis suspicari, legendum esse *aut homines, aut Dii*, non *ut... ut*: sed quum nonnisi homines diique sub hanc regulam cadant, non hoc opus est. *R.*

Vt ferae. Duo verba, quae deerant vulgo, ex mstis adiecimus. *Schw.*

Nisi primum specie.... impetum... assensio. Stoica ex disciplina haec petita sunt: species, φαντασία: primam quamcumque rei extrinsecus obiectam animo speciem sequitur ὁρμή, motus, vel impetus primus, quo aliquid concupiscimus: deinde est δόξα, vel ὑπόληψις, *assensio*, qua rem bonam vel malam esse indicamus. Tiedemann *System d. st. Ph.*

esse; quomodo assentietur « Oportet me ambulare?» Hoc natura non recipit: prudentia enim ei, cuius est, prospicit, non sibi. Nam nec ambulare potest, nec sedere; ergo assensionem non habet: quod assensionem non habet, rationale animal non est.
16 Virtus si animal est, rationale est: rationale autem non est: ergo nec animal. Si virtus animal est; virtus autem bonum [omne] est: omne bonum animal est. Hoc nostri fatentur. Patrem servare, bonum est; et sententiam prudenter in senatu dicere, bonum est; et iuste decernere, bonum est: ergo et patrem servare animal est; et prudenter sententiam dicere, animal est. Eo usque res excedet, ut risum tenere non possis. Prudenter tacere, bonum est; coenare bene, bonum est: ita et tacere et coenare animal est!

III, 5 sqq. Heynius ad Epictet. I, 1. *Ruhk.*

Puta enim prudentiam esse. Sic omnes edd. et multi codd. recte, probante Gronovio. Alii: *Puta enim prudentiam animal esse. Puta enim prudentiam esse* scilicet in qua exemplum tentare velimus. Ponamus prudentiam: faciamus periculum in prudentia. *Gron.*

Quom. assent. (supple *dicendo*): *oportet me ambulare.*

Recipit. Erasm. et tres Pal. et Pinc. et alii codd. *praecipit*: unde Lipsius conj. *hoc natura non praecipit? Hoc natura non recipit.* int. sibi non arrogat ut iubeat, sed prudentia facit hoc. *Ruhk.* — Prorsus obscura est Ruhk. interpretatio; sensus tamen patet: non naturale est prudentiam dicere *oportet me ambulare*; nam non sibi consulit prudentia, sed homini: non ipsa prudentia ambulatura est: non dicit ergo *oportet me ambulare.*

Rationale autem non est. Pugnare hoc videri poterat cum eo quod pag. sup. § 14 aiebat, *virtutes utique rationales sunt*: at non pugnat, nam h. l. ex superiore lin. intelligitur hoc dici, *rationale animal autem non est.* Schw.

Virtus autem bonum (*omne*) *est.* Vulgo unde, *virtus autem bonum est*, edd. ex *R.* Quo posito, non valebit consequentia ista, *omne bonum animal est.* Multo vero magis vitiosum videtur id, quod *a. e. A.* habent, *virtus autem non bonum est*: at ibi non ex voce *omne* compendiose scripta ortum suspicatus eram, ut minor propositio (quam dicunt dialectici) haec esset *virtus autem omne bonum est*; ubi subiectum (quod vocatur) propositionis intelligi debet *omne bonum*, praedicatum vero *virtus.* Schw.

Prudenter sententiam dicere. Temere omissa vulgo erat media vox. *Schw.*

17 Ego, mehercules, titillare non desinam, et ludos mihi ex istis subtilibus ineptiis facere. Iustitia et fortitudo, si animalia sunt, certe terrestria sunt. Omne animal terrestre alget, esurit, sitit; ergo iustitia alget, fortitudo esurit, sitit clementia. Quid porro? non interrogabo illos, quam figuram habeant ista animalia? hominis, an equi, an ferae? Si rotundam illis, qualem Deo, dederint formam, quaeram, an et avaritia, et luxuria, et dementia aeque rotundae sint? sunt
18 enim et ipsae animalia. Si has quoque corrotundaverint, etiamnunc interrogabo, an prudens ambulatio animal sit. Necesse est confiteantur; deinde dicant, ambulationem animal esse, et quidem rotundum. Ne putes autem, me primum ex nostris, non ex praescripto loqui, sed meae sententiae esse: inter Clean-
19 them et discipulum eius Chrysippum, non convenit, quid sit ambulatio. Cleanthes ait, spiritum esse a principali usque in pedes permissum; Chrysippus, ipsum principale. Quid est ergo, cur non ipsius Chrysippi exemplo sibi quisque se vindicet, et ista tot animalia, quot mundus ipse non potest capere, derideat?

Non sunt, inquit, virtutes multa animalia, et tamen animalia sunt. Nam, quemadmodum aliquis et poëta est, et orator, et tamen unus; sic virtutes istae animalia sunt, sed multa non sunt. Idem est animus, et animus iustus et prudens et fortis; ad singulas vir-

Prudenter tacere, bonum est: coenare bene, bonum est. Sic. codd. Pinc. et Grut. Muretus proprio marte fecit *prudenter tacere, et coenare bene b. e.* Ruhk.

Si rotundam illis, qualem Deo. Nempe Mundo, qui Stoicorum secundarius deus. *Lips.*

Non ex praescripto loqui. Intel. nullius sequi magistri praecepta.

Cleanthes..principale. Laudat Lips. Seneca Ep. XCII et suam Physiolog. stoic. III, 17 et 18. *Ruhk.*

Et animus iustus. Repetitum h. l. vocab. *animus* non aderat vulgo, sed dederunt veteres libri. *Schw.*

tutes quodammodo se habens. — Sublata est quaestio;
convenit nobis. Nam et ego interim fateor, animum 20
animal esse; postea visurus, quam de ista re senten-
tiam feram; actiones eius animalia esse nego. Alio-
quin et omnia verba erunt animalia, et omnes ver-
sus. Nam, si prudens sermo bonum est, bonum
autem omne animal est; sermo ergo animal est. Pru-
dens versus, bonum est, bonum autem omne animal
est: versus ergo animal est. Ita,

Arma virumque cano,

animal est; quod non possunt rotundum dicere,
quum sex pedes habeat. — Textorium, inquis, totum 21
mehercules istud est, quod quum maxime agitur.
Dissilio risu, quum mihi propono, soloecismum ani-
mal esse, et barbarismum, et syllogismum, et aptas
illis facies, tanquam pictor, assigno.

Haec disputamus, attractis superciliis, fronte ru-
gosa. Non possum hoc loco dicere illud Caecilianum,
« O tristes ineptias! » — Ridiculae sunt. Quin itaque
potius aliquid utile nobis ac salutare tractamus, et
quaerimus, quomodo ad virtutes venire possimus,
quae nos ad illas via adducat. Doce me, non, an for- 22
titudo animal sit; sed, nullum animal felix esse sine
fortitudine, nisi contra fortuita convaluit, et omnes

Sublata est quaestio. Duo verba, *est quaestio*, sive ipsa ad sensum necessaria, sive his similia, desunt *a. o. R. A.* ab Erasmo (ex coniect. an e vetere libro?) adiecta. *Schw.*

Ita. cum ms. *a.* scripsi. Vulgo *Itaque*. Schw.

Textorium. Quod texas, relexas, implices et solvas. *Ruhk.*

Caecilianum. Stat. Caecilius, comicus, Ennii amicus et libertus Caecilii cuiusdam: e comoedia veteri multa dramata, imprimis Menandri, vertit in latinum sermonem. Synephebi eius celeberrima comoedia erat. Omnia praeter fragmenta quaedam, interciderunt. Cf. A. Gellii N. A. IV, 20. II, 23. Cicero passim. *Ruhk.*

O tristes ineptias. Murelus sequentes versus laudat e Martiali: *Turpe est difficiles habere nugas, Et stultus labor est ineptiarum.* Ruhk.

casus, antequam exciperet, meditando praedomuit. Quid est fortitudo? munimentum humanae imbecillitatis inexpugnabile; quod qui circumdedit sibi, securus in hac vitae obsidione perdurat: utitur enim suis viribus, suis telis. Hoc loco tibi Posidonii nostri referre sententiam volo: « Non est, quod unquam fortunae armis putes esse te tutum: tuis pugna contra
23 ipsam. Fortuna non armat. Itaque contra hostes instructi, contra ipsam inermes sunt. » Alexander quidem Persas, et Hyrcanos, et Indos, et quidquid gentium usque in Oceanum extendit Oriens, vastabat, fugabatque; sed ipse, modo occiso amico, modo amisso, iacebat in tenebris, alias scelus, alias desiderium suum moerens: victor tot regum atque populorum, irae tristitiaeque succubuit: id enim egerat, ut
24 omnia potius haberet in potestate, quam affectus. O quam magnis homines tenentur erroribus, qui ius dominandi trans maria cupiunt permittere; felicissimosque se iudicant, si multas per milites provincias obtinent, et novas veteribus adiungunt; ignari, quod sit illud ingens parque Diis regnum! Imperare sibi, maximum imperium est. Doceat me, quam sacra res

Fortuna non armat. Sic commode *ms. a.* Locum in omnibus exemplaribus corruptum se reperisse ait Pincianus. Vulgo *Fortuita non armant* ex Mureti ingenio. *S.* — Int. quantamcumque potentiam nobis circumdet fortuna, nobis arma non praebet, nec ne timeamus prohibet: nam, ut ostendit Noster, Alexander ipse inermis erat contra tristitiam suam: arma sunt virtutes quae nos fortes faciunt in propellendis vitiis, et fortuitis contemnendis.

Modo occiso amico. Clyto, quem inter pocula ebrius gladio transfodit.

Modo amisso. Hephaestione. De luctu immenso Alexandri vide Quint. Curt. lib. X, cap. 4.

Si multas per milites provincias obtinent. Sic tacite primus (sua, puto, de coniectura) edidit Erasmus, quem secuti sunt omnes. *Pro milite* scribitur in *a. e. R. A.* Miror ni pariter alii libri dederint, licet e suis nil notaverit vel Pinc. vel Gruterus. S.

Doceat (supple: aliquis, sapiens) communi consensu tenent mssti et editi. *Doceas* unus edidit Ruhk. necessariam esse emendationem existimans, quia haud multo ante § 22,

sit iustitia, alienum bonum spectans; nihil ex se petens, nisi usum sui. Nihil sit illi cum ambitione famaque; sibi placeat! Hoc ante omnia sibi quisque persuadeat: Me iustum esse gratis oportet! Parum est! adhuc illud persuadeat sibi: Me in hanc pulcherrimam virtutem ultro etiam impendere iuvet; tota cogitatio a privatis commodis quam longissime aversa sit! Non est quod spectes, quod sit iustae rei praemium maius, quam iustam esse. Illud adhuc tibi affige, quod paulo ante dicebam: Nihil ad rem pertinere, quam multi aequitatem tuam noverint. Qui virtutem suam publicari vult, non virtuti laborat, sed gloriae. Non vis esse iustus sine gloria? At, mehercules, saepe iustus esse debebis cum infamia. Et tunc, si sapis, mala opinio bene parta delectat. Vale.

Doce dixerat auctor. At similiter haud raro variare verborum personas in huiusmodi disputationibus solet. *Schw.* — Haec spectant ad illud dogma stoicum celeberrimum: virtutem per se esse expetendam et exercendam, eumque ad beatitatem sufficere, quod Noster in praecedentibus Epistolis longius dilatavit. *Ruhk.*

Alienum bonum spectans. Bene vertit *Lagrange*: *Vertu qui se dévoue au bien d'autrui.*

Nihil ex se petens, nisi usum sui) *Lagrange: Sans désirer autre chose que d'être utile à tout le monde*: quem sensum difficile ex latinis verbis elicias. Intelligendum potius: nullam mercedem petens ex beneficiis suis, nisi ut sese in virtute exercuerit.

Nihil sit illi....famaque. Ne famam ex benefactis suis exspectet.

Tota cogitatio. Vulgo *ut tota cogitatio*. Voculam *ut*, temere ab Erasmó adiectam, nullus vetus liber agnoscit. *Schw.*.

Quam iustam esse. Sic unus cod. Pinc. Ipse tamen Pinc. *quam iustum esse* maluerat, quod recepit Mur. et tenuere alii editores. Vitiose *iniusta esse* ms. c. et ed. *A.* nec melius *iniustae est* ms. *a.* voculam *quam* vero nullus codex agnoscit. Editi ante Mur. cum. ed. *R.* sic habent: *quod sit iustae rei praemium: maius iniusto est*: qua in scriptura, si recte distinguantur verba, ipsum verum inesse videtur. Scribe, *quod sit iustae rei praemium maius: in iusto est.* Vt dicimus *in vitio est, in culpa est*, et similia; sic *res in iusto est* idem fere valebit ac *iusta est*. Tum, pro brevitate quam amat Noster, ante ipsa verba, *in iusto est*, facile intelligitur tale quidpiam, quale *Satis magnum praemium hoc est*. Schw.

Pertinere scripsi cum *a. c. A.* et quatuor Gruteri codd. Vulgo *pertinet*. Schw.

EPISTOLA CXIV.

ELOQVENTIAE CORRVPTELAM E CORRVPTIS MORIBVS ORTAM ESSE.

Amico quaerenti, quare quibusdam temporibus provenerit corrupta oratio, mox haec, mox illa, semper tamen abhorrens a recto iudicio et nativa simplicitate, respondet Seneca, primariam causam sitam esse in vita publica, et disciplina moribusque civitatis, ad quam oratio attemperari soleat, similis animo qui corpus imitatur, et vice versa. Ab animo ingenium magna parte formatur, et ideo oratio sumitur. Exemplo est Maecenas, cuius oratio eius mores et omnia, quae eius erant, retulit, aeque soluta, quam ipse erat, cuius animum ut nimia felicitas et luxuria corruperunt, ita in orationem quaeque nova, inaudita, antiqua, exoleta, brevi corruptionem invexere. Sic cuique aetati vitiosa, quin etiam interdum vitia placuere, et vitia virtutibus immixta sunt. Accedit, quod egregius aliquis vir etiam quum insolita oratione et compositione utatur, ab aliis imitandus sibi proponatur, qui vitiosi sunt. Exemplo est Arruntius, qui Sallustii scribendi rationem exprimere studens a recto limite desciverat. Animus igitur formetur et sanus sit, ut oratio et compositio recta via procedant; alioquin, luxuria animum corrumpente, et ingenium corrumpetur atque oratio.

Conferri meretur Dialogus de Causis corruptae Eloquentiae, auctore incerto: tribuitur ab aliis Tacito, ab aliis Plinio iuniori. Quintiliani non esse, docuit Spalding. ad Quintil. To. I, praef. p. XXXIX: ad lib. II, 4, 42. T. II, praef. p. VI. Quatenus autem Noster praecepta, quae hac epistola dedit, ipse secutus sit, vide ap. Quintil. X, 1, 125 sqq.

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

Quare quibusdam temporibus provenerit corrupti generis oratio, quaeris; et quomodo in quaedam vitia inclinatio ingeniorum facta sit, ut aliquando inflata

Vt aliquando inflata... ducta. Vt aliquando nimia redundantia et tumor orationis, ut in asianis oratoribus, de quibus cf. Cic. Brut. c. 13. Quintil. XII, 10, 16 floreret; recte opponitur mollitudo et imbecillitas

explicatio vigeret, aliquando infracta, et in morem cantici ducta? quare alias sensus audaces, et fidem egressi placuerint; alias abruptae sententiae, et suspiciosae, in quibus plus intelligendum esset, quam audiendum? quare aliqua aetas fuerit, quae translationis iure uteretur inverecunde? — Hoc quod audire 2
vulgo soles, quod apud Graecos in proverbium cessit: « Talis hominibus fuit oratio, qualis vita. » Quemadmodum autem uniuscuiusque actio dicenti similis est, sic genus dicendi aliquando imitatur publicos mores. Si disciplina civitatis laboravit, et se in delicias dedit, argumentum est luxuriae publicae, orationis lascivia: si modo non in uno aut in altero fuit, sed approbata est et recepta. Non potest alius esse ingenio, alius animo color. Si ille sanus est, si com- 3
positus, gravis, temperans, ingenium quoque siccum ac sobrium est: illo vitiato, hoc quoque afflatur. Non vides si animus elanguit, trahi membra, et pigre moveri pedes? si ille effeminatus est, in ipso incessu

orationis quae fluit, et *canticis*, partibus dramatis uni personae assignatis, similis est. *Ruhk.*

Abruptae sententiae. Quarum sensus non est plene expressus: quibus verba quaedam exspectata deesse videntur.

Suspiciosae. Quarum sensum suspicamur magis, quam intelligimus, *énigmatiques.*

Esset. Sic praebent *a. c. A.* Vulgo *est.* Schw.

Hoc. Nomine, i. propterea. *R.*

Talis.... vita. Lipsius laudat Solonis dictum vetus ap. Diog. Laërt. I, 59 ubi cf. Menag. τὸν λόγον εἴδωλον εἶναι τῶν ἔργων· Et Platonis οἷος ὁ λόγος, τοιοῦτος ὁ τρόπος. *R.*

Actio dicenti similis est. Int. actiones similes sunt sermonibus: eo sensu, ut iisdem vitiis sermo hominum inficiatur, quibus eorum mores laborant.

Si disciplina, etc. Rectius sic distinguetur oratio: *imitatur publicos mores; si disciplina. . in delicias dedit. Argumentum.... lascivia; si modo* etc. *Schw.*

Ingenio. Facultate mentis qua repertis acceptisque utimur cogitando, iudicando, concludendo: *animo* de voluntate, inclinationibus. Diverso modo Quintil. X, 1, 130: *Velles eum (sc. Senecam) suo ingenio dixisse, alieno iudicio.* Conf. Quintil. I, 3, princ. Mox ait Noster: *Quanto hoc magis.... petit:* unde liquet, animum illam facultatem mentis significare, qua notiones accipiantur for-

apparere mollitiem? si ille acer est et ferox, concitari gradum? si furit, aut, quod furori simile est, irascitur, turbatum esse corporis motum, nec ire, sed ferri? Quanto hoc magis accidere ingenio putas, quod totum animo permixtum est? ab illo fingitur, illi paret, inde legem petit.

4 Quomodo Maecenas vixerit, notius est, quam ut
narrari nunc debeat: quomodo ambulaverit, quam
delicatus fuerit, quam cupierit videri, quam vitia
sua latere noluerit. Quid ergo? non oratio eius aeque
soluta est, quam ipse discinctus? non tam insignita
illius verba sunt, quam cultus, quam comitatus, quam
domus, quam uxor? Magni vir ingenii fuerat, si illud
egisset via rectiore, si non vitasset intelligi, si non
5 etiam in oratione difflueret. Videbis itaque eloquen-
tiam ebri hominis, involutam, et errantem, et licen-
tiae plenam. [Maecenas, de Cultu suo]. Quid turpius?

menturque, tanquam materiem propemodum subactam ad usum. *Ruhk.*

Ferox. Recte *a. c. A.* Grut. Vulgo *velox* ex R. sicut *velocia* Ep. XCII, pro *ferocia*. Schw.

Maecenas. Cf. de eo notam ad Ep. CI, 10. Defendit Maecenatem de quo egit Andreas Rivinus (denatus 1656) pluribus Dissertat. quibus tamen Meib. qui Maecenatem suum edidit 1653, non usus est: nec mihi usurpatae sunt. In Elegia C. Pedonis Albinovani vel potius incerti auctoris in obitum Maecenatis (in Wernsdorf. Poëtis Lat. minor. III, p. 155 sqq.) quaedam occurrunt, quibus Maecenas defendatur, desumpta, ut mihi videtur, e commentario nunc deperdito cuiusdam Lollii de Maecenate: eo enim referam versum 10, 11. Nostri tamen censuram non cognitam poëtae isti frigido fuisse puto, etiamsi seriori saeculo iste foetus tribuendus sit. Egregie disserentem de Maecenate vide Wielandum in prooemio ad Horat. Ep. I, 1.

Maecenas, de Cultu suo. Invitis vett. *in Cultu suo* edd. ante Ruhk. Est autem iste titulus carminis cuiusdam a Maecenate conscripti, quem titulum ipse Seneca (sicut alibi titulos aliorum librorum, e quibus verba quaedam citavit) Epistulae suae inseruit. *S.* — Equidem has quatuor voces a margine in contextum intrusas esse puto cum Grut. Fuisse videtur poëma Maecenatis sic inscriptum de suae vitae ratione. Conf. Wernsdorf. P. L. M. Tom. VI, I, p. 10. Quae sequuntur ipsi Senecae fuere obscura: quo magis nobis? An omnes sequentes versus ex illo poëmate Maecenatis desumpti sint, non liquet. *Ruhk.*

Amne silvisque ripa comantibus vide ut alveum
lintribus arent, versoque vado remittant hortos. —
Quid? si quis: feminae cinno crispatae labris colum-
batur, incipitque suspirans, ut cervice lassa fanantur
nemoris tyranni. — Irremediabilis factio: rimantur
epulis, lagenaque tentant domos, et spe mortem exi-
gunt. — Genium festo vix suo testem, tenuisve cerei 6
fila, et crepacem molam: — focum mater aut uxor

Quid turpius? (sc. quam de cultu suo loqui, seu quam dicere ut sequitur?) *Amne.* Sic Schweigh. Lipsia, aliis Maecen. verba a *quid turp.* incipere fingentibus, Muretus ex ingenio fecerat: *Quid purius.* — *Vide* al. *vides* ex Lipsii conj. Antea *vide.* Lipsius habet hos versus pro versiculis fere undecim syllabarum, metrum tamen non attigit. — *Amne... comantibus.* I. e. quum amnis et silvae ripam contineant. *Camare* enim ita intelligo, uti ap. Valer. Flacc. V, 367: *astroque comantes Tyndaridas.* R.

Versoque vado. Aqua remis agitata, hortos post se relinquant. *R.*

Remittant. Plurimi codd. At Erasmus, *remittat.* I. Scaliger *remigant,* laudat Virgil. Aen. VIII, 96: *viridesque secant placida aequore silvas,* i. e. navigant placida alveo fluvii inter ripas silvis consitas. *Remi iciant* h. emend. Lipsius. *Ruhk.*

Quid? si quis. Non Maecenatis haec verba, sed Senecae esse coniicit Schweigh. Supplend. *diceret.*

Feminae cinna crispatae labris columbatur) *Cinna,* non *circo* a. c. *A.* tum *crispat et labr.* a. *R.* *Crispata* (i. e. *crispatae*) *et labr.* c. *A.* Schw. — *Femina circo crispat* Muret. *Feminae cirro crispat* Erasmus. Codd. vel uni vel alteri lectioni favent. *R.*

Labris columbatur. Laudat Scaliger Cn. Mattii Mimiambum ap. Aul. Gell. XX, 9: *Columbulatim labra conserens labris.* Ruhk.

Cervice lassa fanantur nemoris tyranni. Sic prorsus ms. *a.* et *fanantur* habent etiam *c. A.* *lassa* vero *a. c. R. A.* alii vulgo *laxa.* S. — Ruhk. edidit: *ut cervice laxa feratur nec more.* Alii, inquit, *a. lassa, lapsa sanantur,* et in ora Erasm. *suaviantur.* Lipsius conj. *fanatur* i. furit atque insanit. Pro *nec mare* alii *nemare,* alii *ne mori,* quidam *nec more:* quod ultimum praefert Lips. iungitque cum prioribus et de bacchantibus ultra morem explicat. Recepi.

Irremediabilis factio. Ruhk. dat *Tyranni irremediabilis factio,* explicatque: tertium exemplum est super tyrannide, cuius *irremediabilis* ἀνηκέστου, implacabilis, satellites in conviviis et poculis insidiantur, et delationibus suis exitium struunt.

Et spe. Sic ms. *a. Cum spe c. A.* *Et saepe* vulgo ex *R.* Schw.

Tenuisve cerei fila. Sic edd. olim, cum *a. c. R. A.* *Tenuisve Cereris fila* ed. Ruhk. ex Scaligeri conj. *S.* — Sic, inquit Ruhk. suam tuens lect. optime los. Scaliger in Elegiam de obitu Maecenatis (Wernsdorf. Poët. Lat. min. Vol. III, p. 155 sqq.) restituit, quum omnes codd. et edd. praebeant: *tenuisve Carei* e. *Care:* i.

investiunt. » — Non statim, quum haec legeris, hoc
tibi occurret, hunc esse, qui solutis tunicis in Vrbe
semper incesserit? (nam, etiam quum absentis Cae-
saris partibus fungeretur, signum a discincto pete-
7 batur) hunc esse, qui in tribunali, in rostris, in
omni publico coetu, sic apparuerit, ut pallio velare-
tur caput, exclusis utrimque auribus, non aliter,
quam in mimo *Divites*, fugitivi solent? hunc esse, cui,
tunc maxime civilibus bellis strepentibus, et sollicita
urbe ét armata, comitatus hic fuerit in publico, spa-
dones duo, magis tamen viri quam ipse? hunc esse,
qui uxorem millies duxit, quum unam habuerit?
Haec verba tam improbe structa, tam negligenter
abiecta, tam contra consuetudinem omnium posita,
ostendunt, mores quoque non minus novos et pravos
8 et singulares fuisse. Maxima laus illi tribuitur man-
suetudinis: pepercit gladio, sanguine abstinuit; nec

farinam in molendino per fistulam manantem, quoniam tenuis eius ductus ut *fili*: intell. quod attinet, κατά: implent farina et mola salsa focum litandi causa propter Genium. Qui *cerei* defendunt, explicant ut Lipsius: lumen ibi tenue: cereus vix ceratus. Sed in taguriolo pauperrimo de cereo vix cogites. *Ruhk.* — Pauperem hominem describit qui nec genium genii festo placat. *Lips.*

Nam quum... fungeretur. Praefectus Vrbis et Italiae. Vide Tacit. Annal. VI, 11. Elegia in obitum Maec. 27. Petronius de Mutat. Reip. rom. (ap. Wernsdorf. P. L. M. Vol. III, p. 26 sqq.) *Ruhk.*

Discincto. Parum militari: opp. accinctus, praecinctus. Ruben. de Re Vestiar. I, 6; Ep. XCII, fin. *Ruhk.*

Hunc esse.... caput. Fortassis, quae est Wielandii ingeniosa coniectura, propter perpetuam, qua laborabat, febrim. Plin. N. H. VII, 51. Alias est delicatorum. Cf. Lipsii Amphitheatr. c. 20. *Ruhk.*

Divites. Rectius forsan *Divite* ed. Ruhk. ex Lipsii coniect. *Schw.*

Tunc maximē, non *quum maxime*, a. c. *R. A.* Schw.

Comitatus hic fuerit. Sic fiduciam, quam in populo reponeret, optime monstravit publice. Cf. Wieland. l. l. p. 15. *Ruhk.*

Quum unam habuerit. Terentiam, cum qua assidua iurgia, divortia, iterumque coniugia. Vide de Provident. 3, 9.

Maxima laus.... ostendit. Tetigit haec Elegiae in obitum Maecenatis auctor 15: *Omnia quum posses tanto tam carus amico, Te sensit nemo posse nocere tamen.* Cf. Wieland. l. l. p. 7 sq. *Ruhk.*

nulla alia re, quid posset, quam licentia, ostendit. Hanc ipsam laudem suam corrupit istis orationis portentosissimae deliciis: apparet enim mollem fuisse, non mitem. Hoc istae ambages compositionis, hoc verba transversa, hoc sensus, magni quidem saepe, sed enervati dum exeunt, cuivis manifestum facient. Motum illi felicitate nimia caput; quod vitium hominis interdum esse, interdum temporis, solet.

Vbi luxuriam late felicitas fudit, luxus primum 9
corporum esse diligentior incipit; deinde supellectili
laboratur; deinde in ipsas domos impenditur cura,
ut in laxitatem ruris excurrant, ut parietes advectis
trans maria marmoribus fulgeant, ut tecta varientur
auro, ut lacunaribus pavimentorum respondeat nitor;
deinde ad coenas lautitia transfertur, et illic commendatio ex novitate et soliti ordinis commutatione captatur, ut ea, quae includere coenam solent, prima ponantur, ut, quae advenientibus dabantur, exeuntibus dentur. Quum assuevit animus fastidire quae ex 10
more sunt, et illi pro sordidis solita sunt; etiam in oratione, quod novum est, quaerit: et modo antiqua verba atque exoleta revocat ac profert; modo fingit ignota, ac deflectit; modo id, quod nuper increbuit, pro cultu habetur, audax translatio ac frequens. Sunt, qui sensus praecidant, et hinc gratiam sperent,

Vbi luxuriam rel. Conf. Tacit. Ann. III, 53 sq. *Ruhk.*

Luxus. Hoc ferunt vett. libri omnes; sed blandiri aliquo poterat *cultus*, quod ex Moreti ing. vulgatum est. *Schw.*

Vt ea, quae.... ponantur. Quippe mensae, ait Plutarch. VIII Convival. quaest. c. 9, (Tom. XI, p. 388 sq. Hutt.) laudante Lipsio, quae prius appellabantur frigidae, ostreorum, echinorum, crudorum olerum (e. c. lactucae, Martial.), ab ultimo agmine ad frontem traductae, locum nunc obtinent primum. *Ruhk.*

Includere, *a. c. R. A.* *Claudere* vulgo. *Schw.*

Vt... dentur. Munera quae apophoreta, xenia vocata sunt. *Ruhk.*

Fingit ignota, ac deflectit. Vulgo *fingit et ignota deflectit.* Schw.

si sententia pependerit, et audienti suspicionem sui
11 fecerit: sunt, qui illos detineant et porrigant. Sunt, qui non usque ad vitium accedant (necesse est enim hoc facere aliquid grande tentanti), sed qui ipsum vitium ament. Itaque, ubicumque videris orationem corruptam placere, ibi mores quoque a recto descivisse, non erit dubium. Quomodo conviviorum luxuria, quomodo vestium, aegrae civitatis indicia sunt: sic orationis licentia, si modo frequens est, ostendit animos quoque, a quibus verba exeunt, procidisse.
12 Mirari quidem non debes, corrupta excipi non tantum a corona sordidiore, sed ab hac quoque turba cultiore; togis enim inter se isti, non iudiciis, distant. Hoc magis mirari potes, quod non tantum vitiosa, sed vitia laudentur. Nam illud semper factum est: nullum sine venia placuit ingenium. Da mihi, quemcumque vis, magni nominis virum; dicam, quid illi aetas sua ignoverit, quid in illo sciens dissimulaverit.
13 Multos tibi dabo, quibus vitia non nocuerint; quos-

Sunt qui illos detineant et porrigant. Sex verba omissa in ed. Mal. typothetae errore. *Schw.* — Vertit *Lagrange*: *D'autres sont diffus et développent longuement leurs pensées.*

Non usque ad vitium accedant. Intell. qui non ii sint, ut forte in vitium incidant (quod necessario evenit cuilibet magna tentanti), sed qui ipso vitio delectentur.

Necesse est... tentanti. Hic sibi ipsi excusationem Seneca abrupti et suspiciosi, ut vocat, styli parare videtur.

A corona sordidiore. Plebe, cuius *togae* sordidiores, magis pallentes ac obsoletae, quum ditiorum togae fuerint elegantes et a fullone niveae. Cf. Lipsius in Electis I, 14. *Ruhk.*

Turba cultiore. Nitida et splendenti: senatore et equite. *Lips.*

Sed vitia laudentur. Sic libri vett. praebent. Vulgo *sed et vitia laudantur.* Schw.

Nullum sine... ingenium. Cuicumque vitia sua fuere, quae *aut incuria fudit, Aut humana parum cavit natura.... Quandoque bonus dormitat Homerus.* (Horat. Art. Poët. 352, 359.) Exemplo esse possunt et antiquiores et recentiores auctores, qui multum perdent, si ipsis v. c. gratam negligentiam vel iucundam loquacitatem, etc. ademeris. Inde factum, ut nullus fere fuerit, qui mastige s. censore suo caruerit. *Ruhk.* — *Sine venia*, int. cui nihil ignoscendum fuerit.

Multos tibi dabo. Abest *tibi* vulgo. *Schw.*

dam, quibus profuerint. Dabo, inquam, maximae famae et inter miranda propositos; quos, si quis corrigit, delet: sic enim vitia virtutibus immixta sunt, ut illas secum tractura sint. Adiice nunc, quod oratio certam regulam non habet. Consuetudo illam civitatis, quae nunquam in eodem diu stetit, versat. Multi ex alieno saeculo petunt verba; duodecim Tabulas loquuntur; Gracchus illis, et Crassus, et Curio, nimis culti et recentes sunt; ad Appium usque et ad Coruncanium redeunt. Quidam contra, dum nihil nisi tri- 14
tum et usitatum volunt, in sordes incidunt. Vtrumque diverso genere corruptum est, tam mehercules, quam nolle nisi splendidis uti, ac sonantibus, et poëticis; necessaria, et in usu posita, vitare: tam hunc dicam peccare, quam illum. Alter se plus iusto colit, alter plus iusto negligit; ille et crura; hic ne alas quidem, vellit.

Multi... redeunt. Hoc vitium imprimis saeculo secundo post Christum invaluit, Antoninorum aetate, unde nobis Gellius et Appuleius conservati sunt, qui eloquentia aevi sui non contenti, relicto Cicerone et quocumque ei simillimo, κακοζηλίαν sequerentur, quam noster castigat. *R.*

Gracchus Tiberius. Magna floruit eloquentia quum potentiam optimatum oppugnaret: occisus est anno V. C. 621. Iam ab illius caede prope ducenti anni elapsi erant, quo tempore Seneca florebat.

Crassus. Romanorum, Cicerone indice, eloquentissimus, quem idem Cicero inducit loquentem in lib. *de Oratore*, florebat circiter annum 650 urbis conditae. Curio Crasso paulo posterior fuit. Vide de his oratoribus Cic. De Clar. Orat.

Coruncanium) *Coruncanum* cdd. In c. *A.* et *R.* misere corruptum vocab. Sed in *Coruncatum*, quod habet ms. *a.* haud dubie latebat *Coruncanium.* Haud raro in hoc cod. litterae *t* et *i* inter se permutantur: sic paulo ante pro *venia*, perperam *venta* in eodem scribitur. *Schw.* — Coruncanius consul fuit anno urbis conditae 472.

Tam mehercules. Subintellige: tam in sordes incidere, quam nolle, etc

Quam nolle nisi splendidis. Sic commode ms. *a.* Alii, *quam si nollent splend.* Vulgo, *quam si vellent. splend.* Bene haberet, *quam si nollent nisi splend.* Vulgo, *quam si vellent splend.* Schw.

Ille et crura, quod effeminati solent. *Hic nec alas quidem vellit*, atque ita hircum olet. Illud, Quintil. I, 6, 44, teste, non carebat reprehensione: nec haec omissio placebat,

Ad compositionem transeamus. Quot genera tibi in
15 hac dabo, quibus peccetur? Quidam praefractam et
asperam probant; disturbant de industria, si quid pla-
cidius effluxit; nolunt sine salebra esse iuncturam;
virilem putant et fortem, quae aurem inaequalitate
percutiat. Quorumdam non est compositio, modulatio
est; adeo blanditur, et molliter labitur. Quid de illa
loquar, in qua verba differuntur, et, diu exspectata,
vix ad clausulas redeunt? Quid de illa in exitu lenta,
qualis Ciceronis est, devexa, et molliter detinens;
nec aliter, quam solet, ad morem suum pedemque
16 respondens? Non tantum in genere sententiarum vi-
tium est, si aut pusillae sunt et pueriles, aut impro-
bae, et plus ausae, quam pudore salvo licet; sed si
floridae sunt, et nimis dulces; si in vanum exeunt, et,
sine effectu, nihil amplius quam sonant.

Haec vitia unus aliquis inducit, sub quo tunc elo-
quentia est: caeteri imitantur, et alter alteri tradunt.
Sic Sallustio vigente, amputatae sententiae: et verba
ante exspectatum cadentia, et obscura brevitas, fuere
17 pro cultu. Arruntius, vir rarae frugalitatis, qui *Histo-*

ne gravis hircus i. e. odor hirsutis cubaret in alis. Vide Horat. Epod. XII, 5, et Doëriog. ad Catul. LXIX, 5. *Ruhk.*

Quidam praefractam..... percutiat. Opponitur oratio aequaliter ingrediens, Cic. Orat. 58, ita ut non sit mox lenis et fluens, mox hiulca et aspera. Cf. Cic. Or. 16; Quintil. 9, 4, 142. *Ruhk.*

Redeunt, non *redduntur*, libri nostri omnes cum Pincian. et Grut. *Schw.*

Detinens, iidem libri: non *desinens*, quod est ab Erasmo. *Schw.*

Nec aliter, quam solet. Int. eodem semper incessu procedens: saepe Ciceroni exprobratum fuit, quod illius compositioni deesset varietas.

Sed si floridae sunt. Dubitavi de particula *sed*, quam veteres libri omnes ignorant, a Mureto ex coniect. adiecta: quam tamen, quoniam sine tali quadam coniunctione vix ratio constare videtur orationi, facile patiar reduci. *Schw.*

Arruntius. Sub Augusto vixit, qui idem esse videtur, qui a. V. C. 732 Consul fuit, et egregius orator. Cf. Voss. de Historic. lat. I, 18, p. 90 sq. ed. frcf. *Ruhk.*

rias belli Punici scripsit, fuit Sallustianus, et in illud genus nitens. Est apud Sallustium: « exercitum argento fecit, » id est, pecunia paravit. Hoc Arruntius amare coepit; posuit illud omnibus paginis. Dicit quodam loco: « fugam nostris fecere. » Alio loco: « Hiero, rex Syracusanorum, bellum fecit. » Et alio loco: « Quae audita Panormitanos dedere Romanis fecere. » Gustum tibi dare volui: totus his contexitur liber. Quae 18
apud Sallustium rara fuerunt, apud hunc crebra sunt et paene continua; nec sine causa: ille enim in haec incidebat, at hic illa quaerebat. Vides autem, quid sequatur, ubi alicui vitium pro exemplo est. Dixit Sallustius: « aquis hiemantibus. » Arruntius *in primo libro belli Punici* ait: « repente hiemavit tempestas. » Et alio loco, quum dicere vellet, frigidum annum fuisse, ait: « totus hiemavit annus. » Et alio loco: « Inde sexaginta onerarias, leves, praeter militem et necessarios nautarum, hiemante aquilone misit. » Non 19
desinit omnibus locis hoc verbum infulcire. Quodam loco dicit Sallustius: « Inter arma civilia aequi bonique famas petit. » Arruntius non temperavit, quo minus *primo* statim *libro* poneret: « ingentes esse famas de Regulo. »

In illud genus nitens. I. illi generis operam dans: Horatianum illud *nitimur in vetitum*, affert Grot., ne cum Mureto a *niteo* deducas. *R.*

Exercitum argento fecit. Huic Sallustii sententiae et sequenti Cortius locum assignavit in fragmentis libri VI Hist. *Ruhk.*

Quae audita.... fecere. Id. quae audita fecerunt, ut Panormitani se dederent Romanis.

Aquis hiemantibus. Fuere qui has voces occurrere putarent Bell. Iug. c. 37, ubi tamen nunc legitur: *hiemalibus aquis.* Lipsius laudat Horat. II Serm. 2, 17: *et atrum Defendens pisces hiemat mare.* Ruhk.

Inter arma civilia. Hunc locum praetermisit Cortius, et ipsum fragmentis inserendum. *Ruhk.*

Aequi bonique, a. c. A. Aequi boni edd. ex *R. Schw.* — *Famas.* Hoc reprehendit, ut nobis videtur, Seneca, quod vox *fama* in plurali numero dicatur, prorsus contra linguae latinae usum.

Haec ergo et eiusmodi vitia, quae alicui impressit imitatio, non sunt indicia luxuriae nec animi corrupti; propria enim esse debent, et ex ipso nata, ex quibus tu aestimes alicuius affectus. Iracundi hominis iracunda oratio est; commoti nimis, incitata; delicati,
20 tenera et fluxa. Quod vides istos sequi, qui aut vellunt barbam, aut intervellunt; qui labra pressius tondent et abradunt, servata et submissa caetera parte; qui lacernas coloris improbi sumunt, qui perlucentem togam; qui nolunt facere quidquam, quod hominum oculis transire liceat; irritant illos, et in se advertunt; volunt vel reprehendi, dum conspici: talis est oratio Maecenatis, omniumque aliorum, qui non casu errant, sed scientes volentesque.

21 Hoc a magno animi malo oritur. Quomodo in vino non ante lingua titubat, quam mens cessit oneri, et inclinata vel perdita est: ita ista oratio (quid aliud quam ebrietas?) nulli molesta est, nisi animus labat.

Istos sequi. Ruhk. interpretatur: Si quando vides istos imitari etc. hi nihil aliud agunt, nisi ut irritent homines etc. Quae interpretatio nullum praebet sensum. Tota sententia a *quod vides*, ad *talis est orat. Maec.* est comparationis primum membrum. Sensus est: Quales sunt ii qui *barbam vellendo*, etc. oculos in se advertunt, talis est oratio eorum, qui volentes peccant, ut se conspicuos faciant.

Vellunt barbam. Cf. de Brevit. vit. c. 12 init. *Ruhk.*

Intervellunt. Passim vellunt; ita Tertullian. de cultu foem. c. 8: *Proprias praestigias formae et hic sexus (virilis) sibi agnoscit, barbam acrius caedere, intervellere.* Ruhk.

Coloris improbi. Insolentis: pullus in usu vulgi erat, at delicati lacernas amethystini coloris aut coccinei sumebant. Cf. Lipsius in Elect. I, 13: e Martiali I, 96. *Ruhk.*

Perlucentem togam. Sericam, aut bombycinam, foeminarum exemplo. Similia vide ap. Clement. Alex. III, 3 Paedag. Portius Latro in Catilin. p. 1088 ed. Sallust. Cortianae. *R.*

Dum conspici. Sic libri vett. omnes; non *dum conspiciantur*, quod sua auctoritate Muretus posuit. *Schw.*

Vel perdita est. Amisisse enim mentem dicitur, qui eius usum; atque hoc melius quam *prodita*, ut male alii. *Lips.*

Ita ista oratio.... nulli molesta est n. a. l. Iut. nemo incidit in hanc molestam orationem, nisi a. l.

Ideo ille curetur: ab illo sensus, ab illo verba exeunt, ab illo nobis est habitus, vultus, incessus. Illo sano ac valente, oratio quoque robusta, fortis, virilis est: si ille procubuit, et caetera ruinam sequuntur.

> ..... *Rege incolumi, mens omnibus una est:*
> *Amisso, rupere fidem.*

Rex noster est animus: hoc incolumi, caetera manent 22
in officio, parent, obtemperant: quum ille paulum vacillavit, simul dubitant. Quum vero cessit voluptati, artes quoque eius, actusque marcent, et omnis ex languido fluxoque conatus est.

Quoniam hac similitudine usus sum, perseverabo. Animus noster modo rex est, modo tyrannus: rex, quum honesta intuetur, salutem commissi sibi corporis curat, et nihil illi imperat turpe, nihil sordidum; ubi vero impotens, cupidus, delicatus est, transit in nomen detestabile ac dirum, et fit tyrannus. Tunc 23
illum excipiunt affectus impotentes, et instant; qui initio quidem gaudent, ut solet populus largitione nocitura frustra plenus, et, quae non potest haurire, contrectat. Quum vero magis ac magis vires morbus

Rege.... fidem. Versus Virgilii sunt Georgic. lib. IV, 212 sq. *Ruhk.*

Simul dubitant. Sic libri nostri cum aliis omnibus: et merito revocavit hoc Ruhk. defensum e Gronov. contra Muret. e quo *nutant* erat invectum. *Titubant* maluerat Lipsius. *Schw.* — Non male.

Nihil illi imperat. Leve est, sed non tacendum: mutata duarum vocum sede scriptum volueram, *et illi nihil imp.* ut recte debent *a. c. A.* cum Gruteri cod. Deerat vulgo *illi*. Schw.

Et instant.... gaudent. Sic libri velit. Vulgo *instantque.... gaudet:* scilicet iuncta putaverant iste, *gaudet... et contrectat.* Sed *gaudent* refertur ad *affectus*; *contrectat* autem ad *populum:* scilicet, *populus*, *frustra plenus largitione nocitura*, ita *solet gaudere;* nempe, *contrectat et quae* (i. e. etiam ea quae) *non potest haurire.* Schw. — Forsan alia est constructio: sicut populus *plenus frustra* (quia licet plenus, nondum satiatus est) gaudet *largitione nocitura*, quae illi nocebit, quia iam plenus est.

Et, quae non potest haurire, contrectat. Vertit *Lagrange*: *Et gâte ce qu'elle ne peut consommer.*

exedit, et in medullas nervosque descendere deliciae;
conspectu eorum, quibus se nimia aviditate inutilem
reddidit, laetus, pro suis voluptatibus habet specta-
culum alienarum, subministrator libidinum testisque,
quarum usum sibi ingerendo abstulit: nec illi tam
gratum est abundare iucundis, quam acerbum, quod
non omnem illum apparatum per gulam ventremque
transmittit, quod non cum omni exoletorum femina-
rumque turba convolutatur; moeretque, quod magna
pars suae felicitatis, exclusa corporis angustiis, ces-
24 sat. Numquid enim, mi Lucili, in hoc furor non est,
quod nemo nostrum mortalem se cogitat? quod nemo
imbecillum? imo in illo, quod nemo nostrum unum
esse se cogitat? Adspice culinas nostras, et concur-
santes inter tot ignes coquos: unum videri putas ven-
25 trem, cui tanto tumultu comparatur cibus? Adspice
veterana nostra, et plena multorum saeculorum vin-
demiis horrea: unum putas videri ventrem, cui tot
consulum regionumque vina cluduntur? Adspice,
quot locis vertatur terra, quot millia colonorum arent,

Quibus se nimia aviditate inutilem reddidit. Bene vertit *Lagrange: Dont son avidité l'a rendu incapable de jouir.*

Quod non cum omni. Sic *a. c. A.* Aberat vulgo *quod* h. l. *Schw.*

In hoc furor non est. Perperam vulgo *hic furor est:* sed *in hoc* dedere vett. libri omnes; particula *non* autem, quae deest aliis, recte adiecta erat in ed. *A.* et mss. Pal. 2, 3 et Col. nonnullisque Pinciani codicibus. *Schw.*

Imo in illo, quod, etc. Sic unus probus cod. Pinc. Nude *imo quod* edd. inde ab Erasm. *in illo quod* (absque *imo*): *a. R. in illo etiam quod.* Schw.

Coquos. Vulgg. edd. *coquos nostros* ex *R.* sed *nostros* recte ignorant *a. e. A.* Schw.

Veterana nostra, sc. horrea. Ex eod. cod. Pinc. hoc probaverat Gron. et adoptavit Ruhk. consentiente ms. o. et ed. *A.* Nec vero spernendum *veteraria*, quod habet ms. *a.* et olim edd. ex *R. S.* — Horat. III, Od. xxviii, 7: *Parcis deripere horreo Cessantem Bibuli consulis amphoram.*

Consulum regionumque vina cluduntur. Ita omnes mss. et Edd., praeterquam quod unus Pinc. cod. habebat: *tot climatum r. v. conduntur*, unde Muretus hausit: editio vetus praestat: *tot climatum r. v. cluduntur.* Ruhk.

fodiant; unum videri putas ventrem, cui et in Sicilia, et in Africa seritur? Sani erimus, et modica concupiscemus, si unusquisque se numeret, et metiatur simul corpus, sciat quam nec multum capere, nec diu possit. Nihil tamen aeque tibi profuerit ad temperantiam omnium rerum, quam frequens cogitatio brevis aevi, et huius incerti. Quidquid facies, respice ad mortem. Vale.

Et metiatur. Sic *c. A.* Abest *et* edd. ex *R.* et mss. *a.* Schw.

Sciat quam, non *sciatque*, dant *a. c. A.* pro quo vitiose *sciat quem* scribitur in *R.* Denique *possit* non *posse*, *a. c. A.* Schw. — Int. Sciat quam parum capere possit, et quam parvo tempore, quod cepit, servare possit. — Lectio aut interpunctio vitio laborat; Ruhkopf. *sani erimus — se numeret: metiatur — sciatque, nec m. c. nec diu posse.*

EPISTOLA CXV.

DESCRIBIT VIRTVTIS PVLCHRITVDINEM: INDE IN AMOREM DIVITIARVM.

Quum intellexisset, Lucilium sermonis aut stili nimis anxium esse, suadet ut illam sollicitudinem deponat, et non tam curet quemadmodum, sed quid scribat, sive potius quid sentiat, sibique applicet. Esse illam curam anxiam signum animi minuti: cum fiducia esse scribendum loquendumque, sine quaesito ornatu. Talis nobis animus boni viri appareret, si liceret inspicere; cuius amore nemo non arderet. Perspicere tamen virtutem hanc poterimus, si aciem animi liberare impedimentis voluerimus, quae latius exsequitur commendans philosophiam, quippe quae una solidam felicitatem praestat. Ad hanc non oratio concinna perducet, nisi animus rectus adsit, beneque formatus.

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

Nimis anxium esse te circa verba et compositionem, mi Lucili, nolo: habeo maiora quae cures. Quaere, quid scribas, non quemadmodum; et hoc ipsum, non

ut scribas, sed ut sentias: ut illa, quae senseris, magis applices tibi, et veluti signes. Cuiuscumque orationem videris sollicitam et politam, scito animum
2 quoque non minus esse pusillis occupatum. Magnus ille remissius loquitur et securius: quaecumque dicit, plus habent fiduciae, quam curae. Nosti complures iuvenes, barba et coma nitidos, de capsula totos; nihil ab illis speraveris forte, nihil solidum. Oratio vultus animi est: si circumtonsa est, et fucata, et manufacta, ostendit illum quoque non esse sincerum,
3 et habere aliquid facti. Non est ornamentum virile, concinnitas.

Si nobis animum boni viri liceret inspicere, o quam

Et veluti signes. Veluti signo impresso munias, ne elabantur, ne eripiantur. Metaphora a vasis, quae signare solemus custodiae caussa. *L.* — Muretus: veluti signa quaedam eorum in animo tuo imprimas, ne deleantur. Sic et Graeci dicunt ἐναποµάττειν. Equidem assentior Lipsio. *Ruhk.*

De capsula totos. Qui semper ita munditiae student compti politique, ut vestes eorum semper quasi e *capsula* i. arcula, in qua conduntur, recenter prolatae videantur. *R.* — Bene vertit *Lagrange*: *Qui semblent sortir d' une boite.*

Oratio vultus animi est. Sic Schw. et Ruhk. *cultus*: sic, inquit, Erasm. et palatini quinque: optime cum praecedentibus cohaeret. Muretus aliique, *vultus.*

Si circumtonsa, etc. A cultu comae loquendi formulas desumptas esse ad nimium orationis ornatum describendum, nota res. Quis v. c. ignorat cincinnos et fucum et calamistros, quos Augustus, Seneca al. in Maecenate persecuti sunt et irriserunt? Suet. Aug. 86. Auctor Dial. de corr. Eloq. 26, p. 105 ed. Schulz. *Ruhk.*

Habere aliquid facti) *Fracti* edd. cum *a. o. R. A. Ficti* Pal. 3. *Fracti aut ficti* Pal. 2 et Col. Verum iudicavi *facti*, servatum in uno Pal. 1 quod iam olim ex coniect. commendaverat Henr. Steph. et nuper probavit Matth. in Programm. *Schw.*

Non est ornamentum virile, concinnitas. Quatenus nimiam orationis venustatisque accurationem artisque captationem comprehendit. Alias et in laude ponitur, habetque locum in iis omnibus dicendi formulis, in quas certa aliqua verborum vel ordinis, vel intervalli, vel magnitudinis dimensio cadit. Conf. Ernesti Lexic. technol. lat. rhet. vocab. *Concinnitas*, p. 77. *Ruhk.*

Si nobis animum boni viri liceret inspicere rel. Respexit Noster haud dubie illa Platonis (Phaedr. X, tom. p. 329 d.) celeberrima, quae ad Ep. LXXXIX, 1, adduxi laudatis Cicer.

pulchram faciem, quam sanctam, quam ex magnifico placidoque fulgentem videremus; hinc iustitia, illinc fortitudine, hinc temperantia prudentiaque lucentibus! Praeter has, frugalitas, et continentia, et tolerantia, et liberalitas comitasque, et (quis credat?) in homine rarum humanitas bonum, splendorem illi suum affunderent! Tum providentia, tum elegantia, et ex istis magnanimitas eminentissima, quantum, Dii boni, decoris illi, quantum ponderis gravitatisque adderent! quanta esset cum gratia auctoritas! Nemo illam amabilem, qui non simul venerabilem, diceret. Si quis viderit hanc faciem, altiorem fulgentioremque quam cerni inter humana consuevit, nonne, velut numinis occursu, obstupefactus resistat, et, ut fas
sit vidisse, tacitus precetur? tum, evocante ipsa vul- 5
tus benignitate, productus adoret ac supplicet; et, diu contemplatus multum exstantem, supraque mensuram solitorum inter nos aspici elatam, oculis, mite

locis hoc spectantibus. Sequentes virtutes egregie explicavit Cicero de Officiis I, 5 etc. Cf. Garve ad Cic. I, p. 60 sqq. *Ruhk.*

Praeter has, etc. I. e. et eae virtutes, quae istis quatuor virtutibus cardinalibus comprehenduntur. *R.*

Liberalitas e quatuor pal. reduxi. Antea *libertas*. Ruhk.

Illam. Sc. faciem. Sic Pinc. et Gruteri codd. Antea *illum*. Ruhk.

Et, ut fas sit vidisse. I. e. et, si supponas permitti, etc. — Haud dubie respexit noster ad illam notam antiquitatis opinionem, ut deos invisere homines, et interdum se visui eorum subiicere sua specie, idque non sine mortis periculo: hinc lucem accipiunt τὰ *tacitus precetur*. Cf. Heynii Excurs. ad Virgil. Aen. I, 402 sq. *R.* — Apud Livium lib. I: *Proculus, conspecto Romulo, venerabundus adstitit, precibus petens, ut contra intueri fas esset.* Et L. Vitellius in Dione, quum Caligula rogasset, *Ecquid cum Luna congredientem se vidisset? abiectis in terram oculis: Nam vobis Diis, Domine, inquit, solis inter vos licet videre.* Lips.

Tum, evocante ipsa. Sic antiqua editio et nonnulli codd. ap. Gruter. Erasmus: *Tamen evocante ipsum.* Muretus: *Tum evocante ipsum.* Lipsius: *Tum advocante ipsum*, nescio unde. *Ruhk.*

Productus. Ut bono sit animo, metu omni reiecto prodeat ad illam. Describit autem ut Deam, maiorem et ampliorem omni humana specie; uti Dii Deaeque se conspiciendos dare solerent. Cf. Heynium l. l. *R.*

quiddam, sed nihilominus vivido igne flagrantibus; tunc deinde illam Virgilii nostri vocem verens atque attonitus emittat:

> *O! quam te memorem, virgo? namque haud tibi vultus*
> *Mortalis, nec vox hominem sonat, O Dea certe!*
> *Sis felix; nostrumque leves quaecumque laborem!*

6 Aderit, levabitque, si colere eam voluerimus. Colitur autem, non taurorum opimis corporibus contrucidatis, nec auro argentoque suspenso, nec in thesauros stipe infusa, sed pia et recta voluntate.

Nemo, inquam, non amore eius arderet, si nobis
illam videre contingeret: nunc enim multa obstrigil-
lant, et aciem nostram aut splendore nimio reper-
7 cutiunt, aut obscuritate retinent. Sed si, quemadmo-
dum visus oculorum quibusdam medicamentis acui
solet et repurgari, sic nos aciem animi liberare impe-
dimentis voluerimus, poterimus perspicere Virtutem,
etiam obrutam corpore, etiam paupertate opposita,

Mite quiddam. restitui ex vett. libris. *Mite quidem* ed. Mur. et sqq. *Miti quidam* ed. Ruhk. *Schw.*

Tunc deinde. Sic *a. c. A.* et Pal. 2, 3. Vulgo *tum demum.* Schw.

Vultus. Virgilii versus sunt Aen. I, 327 sq. *Ruhk.*

O Dea certe! In versu Virgilii secundo tres Palat. addunt τὰ· *O dea certe!* Omittunt plurimi et ant. edd. Sed non video, quare omiserit Seneca. Reduxi. *Ruhk.*

Colitur... voluntate. Eadem sententia egregie exposita est Ep. XCV, 47 sq. *Ruhk.*

Suspenso. Donarii loco in formas redacto. *Ruhk.*

Stipe. Varro de L. L. IV, 36 p. 50 bip. *Diis, quum thesauris asses dant, stipem dicunt.* Cf. De Benef. VII, c. 4; Lipsius ad Taciti Annal. XIV, 15. *Ruhk.*

Obstrigillant. Ita legere se tradit Pincianus: receperunt Muretus et Lipsius una cum Gronovio. Codd. et Erasm. habent *obsigillant:* alii *obstigillant*, *obstigallant.* Turneb. Advers. 30, 3, praetulit *obsigillant*, i. e. occludunt. Stephanus et Gesner. in Thes. probant *obstrigillant*, i. e. obstant. Editio antiqua praebet *obsuggillant.* Ruhk.

Obscuritate retinent) *Obscure* vulgo, ex Mureti ingenio: *obscuro* editt. vett. et mssti. Probavi coniecturam Pinciani; ut opponantur ista duo, *splendore* et *obscuritate.* Schw.

Sed si, quemadmodum... repurgari, sic nos aciem, etc. Sic meliores libri. Vulgo *Sed quemadm.... sic et nos aciem.* Schw.*

etiam humilitate et infamia obiacentibus; cernemus,
inquam, pulchritudinem illam, quamvis sordido ob-
tectam. Rursus aeque malitiam et aerumnosi animi
veternum perspiciemus, quamvis multus circa divi-
tiarum radiantium splendor impediat, et intuentem
hinc honorum, illinc magnarum potestatum falsa lux
verberet. Tunc intelligere nobis licebit, quam con- 8
temnenda miremur, simillimi pueris, quibus omne
ludicrum in pretio est. Parentibus quippe, nec minus
fratribus, praeferunt parvo aere empta monilia. « Quid
ergo inter nos et illos interest, ut Ariston ait, nisi
quod nos circa tabulas et statuas insanimus, carius
inepti? » Illos reperti in littore calculi leves, et ali-
quid habentes varietatis, delectant; nos ingentium
maculae columnarum; sive ex Aegyptiis arenis, sive 9
ex Africae solitudinibus advectae, porticum aliquam
vel capacem populi coenationem ferunt. Miramur pa-
rietes tenui marmore inductos: quum sciamus, quale
sit quod absconditur, oculis nostris imponimus. Et,
quum auro tecta perfudimus, quid aliud quam men-

Etiam humilitate, *a. c. A.* et *humil.* edd. ex *R.* Schw.

Malitiam. Aversionem a bono. *R.*

Aerumnosi. Malis obtecti. Moneo, ne emendationem Gronovii *aeruginosi* praeferas. *Ruhk.*

Honorum. Temere *bonorum* ed. Bipont. et Rubk. *Schw.*

Tunc intelligere, etc. Cf. Nostrum de Constant. Sapient. 12, 2, ubi similia occurrunt. Notam ibi appositam emendes, ita ut nonnisi de aedificiorum Romae luxoriose exstruendorum et expoliendorum ratione exponat. *Ruhk.*

Monilia. Ab Erasmo est. *Mobilia* tenent mssti *a. c.* cum ed. *R. A.* et Ven. *Schw.*

Ariston. Una editio antiqua habet *Aristoteles*. De *Aristone*, cf. ad Ep. LXXXIX, 11. Aristonem Ep. XCIV egregie disputantem recordaberis his non dissimilia. *Ruhk.*

Carius inepti. Nihil interest, nisi quod nostrae ineptiae maiori constant pretio, quam quae pueri concupiscunt.

Quale sit quod absconditur. Scilicet vilia saxa absconduntur.

Et, quum auro, etc. Laminis aureis, quibus ligna superinducebantur.

Perfudimus, *a. R.* Vulgo *perfundimus*, cum *c. A.* Schw.

dacio gaudemus? scimus enim sub illo auro foeda ligna latitare. Nec tantum parietibus aut lacunaribus ornamentum tenue praetenditur; omnium istorum,
10 quos incedere altos vides, bracteata felicitas est. Inspice, et scies, sub ista tenui membrana dignitatis, quantum mali iaceat.

Haec ipsa res, quae tot magistratus, tot iudices detinet, quae et magistratus et iudices facit, pecunia, ex quo in honore esse coepit, verus rerum honor cecidit: mercatoresque et venales invicem facti, quaerimus, non quale sit quidque, sed quanti. Ad mercedem pii sumus, ad mercedem impii. Honesta, quamdiu aliqua illis spes inest, sequimur; in con-
11 trarium transituri, si plus scelera promittent. Admirationem nobis parentes auri argentique fecerunt; et teneris infusa cupiditas altius sedit, crevitque nobiscum. Deinde totus populus, in alia discors, in hoc convenit; hoc suspiciunt, hoc suis optant, hoc Diis, velut rerum humanarum maximum, quam grati videri volunt, consecrant. Denique eo mores redacti

Altos. Non probat Bentl. ad Horat. Serm. II, 3, 183 et legi vult *latos.* Sed omnes codd. et edd. tuentur vulg. recte *Ruhk.*

Bracteata felicitas. Bractea est membrana, lamina: *bracteata felicitas* ergo est felicitas non solida, sed ficta. Lipsius laudat (e Stob. Floril. Serm. 47) dictum Antigoni Gonatae, qui mulierculae felicitatem eius admiranti respondit: *O mulier, si scires, quantum mali sub hoc diademate lateat, nec humi iacens tolleres.* R.

Scies, non *disces*, dant mss. *a. o. R. A.* Schw.

Quae tot magistratus. Perperam vulgo omittunt h. l. *quae*, at dein inserunt *quae ex quo*, etc. *Schw.*

Tot iudices detinet. In litibus cognoscendis et finiendis. *Lips.*

Quae et magistr. et iud. Temere omissa vulgo priori loco *et* particula. *Schw.*

Et iudices facit. Non tangit ambitum, aut quod emerint dignitatem, sed significat ex censu et opibus magistratus et iudices fieri: quod Romae obtinebat. *Lips.*

Ad mercedem.... impii. Probi sumus si sperata merces nobis probitatem suadet; improbi, si improbitatem.

Promittent dedit ms. *a.* et Pal. 2. Vulgo *promittunt.* Schw.

sunt, ut paupertas maledicto probroque sit, contempta divitibus, invisa pauperibus. Accedunt deinde car- 13
mina Poëtarum, quae affectibus nostris facem subdant, quibus divitiae, velut unicum vitae decus ornamentumque, laudantur. Nil illis melius nec dare videntur Dii immortales posse, nec habere.

Regia Solis erat sublimibus alta columnis,
Clara micante auro.

Eiusdem currum aspice:

Aureus axis erat, temo aureus, aurea summae
Curvatura rotae, radiorum argenteus ordo.

Denique, quod optimum videri volunt *saeculum*, *aureum* appellant. Nec apud graecos Tragicos desunt, qui lucro innocentiam, salutem, opinionem bonam mutent.

Sine me vocari pessimum, ut dives vocer. 14
An dives, omnes quaerimus: nemo, an bonus.
Non quare, et unde: quid habeas, tantum rogant.
Vbique tanti quisque, quantum habuit, fuit.
Quid habere nobis turpe sit, quaeris? Nihil.

Auro. Versus sunt Ovidii Metam. II, 1 et 2, 107 sq. *Ruhk.*

Graecos Tragicos. Priorem vocem, quam deerat vulgo editis, dedere *a. c. A.* Perperam *apud Grammaticos* ed. *R.* Schw. — Ruhkopfius omisit *Graecos*, quam vocem contendit non ab auctore nostro, sed a viro quodam docto explicandi causa in marginem appictam esse, et sic in contextum irrepsisse.

Salutem. Retineo *salutem*, atsi libri vacillant: nam sequentia verba dicunt, etiam vitam et salutem sperni prae lucro; quid verba? res ipsa quotidie. *Lips.*

Mutent cum eisdem *a. c. A.* scripsi, pro vulgato *mutant.* Schw.

Vocer. Duodecim hos senarios ad Bellerophontem retulit Barnesius, quos tanquam ex Eurip. Bellerophonte dederat P. Scriverius in Tragic. Lat. Reliquiis p. 184. Sed Lipsius subnotavit, septem priores non unius poëtae esse, sed plurium, extremos quinque autem Euripidis. Quod iudicium calculo suo confirmavit praestantissimus harum rerum arbiter, Valckenarius in Diatribe sua egregia p. 165 sq. Primos septem versus, indicat, non potuisse continuos in scena pronuntiari, sed e diversis esse sedibus, et e diversis Euripidis et Sophoclis fabulis sumptos. Graecos versus quinque ultimos habes in Eurip. fragm. XV, Tom. II, ed. Lips. p. 432. *Ruhk.*

Non quare et unde. Iuven. Sat.

Aut dives opto vivere, aut pauper mori.
Bene moritur, qui moritur dum lucrum facit.
45 *Pecunia ingens generis humani bonum,*
Cui non voluptas matris, aut blandae potest
Par esse prolis, non sacer meritis parens.
Tam dulce si quid Veneris in vultu micat,
Merito illa amores caelitum atque hominum movet.

Quum hi novissimi versus in tragoedia Euripidis pronuntiati essent, totus populus ad eiiciendum et actorem et carmen consurrexit uno impetu; donec Euripides in medium ipse prosiluit, et petens, ut exspectarent, viderentque, quem admirator auri exi-
46 tum faceret. Dabat in illa fabula poenas Bellerophontes, quas in sua quisque dat. Nulla enim avaritia sine poena est, quamvis satis sit ipsa poenarum. O quantum lacrimarum, o quantum laborum exigit! quam

XIV, 207: *Vnde habeas quaerit nemo, sed oportet habere.* Lips.

Qui moritur dum lucrum facit. Volgo, *qui dum moritur, lucrum facit.* Verborum ordinem, quem secuti sumus, praeiverunt *a. c. R. A.* qui quidem omnes *quisquis*, pro *qui* dabant, contra metri legem. *Schw.*

Pecunia ingens. Haec ex Euripide, sive ipse, sive alius transtulit. Graeci quidam in Stobaei Ser. LXXXIX: «ὦ χρυσέ, δεξίωμα κάλλιστον βροτοῖς. Ὡς οὐδὲ μητὴρ ἡδονὰς τοίας ἔχει, οὐ παῖδες ἀνθρώποισιν, οὐ φίλος πατήρ. Εἰ δ' ἡ Κύπρις τοιοῦτον ὀφθαλμοῖς ὁρᾷ, Οὐ θαῦμ' ἔρωτας μυρίους αὐτὴν τρέφειν.» Vertit liberius, sed elegantissime, ut puto, ipse. Moneo, Graecos etiam in IV libro Athenaei legi, et versu uno auctiores, sed quem Seneca hic neglexit. *Lips.*

Blandae. Temere *blanda* ed. Bipont. et Ruhk. *Schw.*

Vt exspectarent. Sic Muretus correxit. Veteres libri omnes *spectarent* dabant, quod tenendum iudicassem cum Grutero, nisi et alibi subinde perperam *spectare* pro *exspectare* a librariis nostris positum meminissem, veluti Epist. C. *Schw.*

Poenas Bellerophontes. Si poëtarum est ille Bellerophontes, nescio quid illi cum auro. Ambitione an superbia caelum affectasse lego, et Pegaso iam subvolantem, excussum a Iove et occisum: de avaritia, quae hic tangitur, quaerendum est. *Lips.* — *Bellerophontes.* Cf. Apollodori Bibl. II, 3 ibique Heynium. Euripides in hac tragoedia adversam Bellerophontis fortunam, quam Homer. Iliad. ζ, 200 innuit, exsecutus est; eumque pede debilem, mendicum et pannis obsitum (χωλόν, πτωχὸν καὶ ῥάκια ἐνδεδυμένον) uti Schol. ad Aristophan. Pac. 146, Acharn. 431 docent, atque, secundum Senecam, auri amantissimum repraesentaverat. *Ruhk.*

misera desideratis, quam misera partis est! Adiice quotidianas sollicitudines, quae pro modo habendi quemque discruciant. Maiore tormento pecunia possidetur, quam quaeritur. Quantum damnis ingemiscunt, quae et magna incidunt, et videntur maiora! Denique, ut nihil illis fortuna detrahat, quidquid non acquiritur, damnum est. — At felicem illum ho- 17
mines, et divitem vocant, et consequi optant, quantum ille possidet.— Fateor. Quid ergo? ut ullos esse conditionis peioris existimas, quam qui habent et miseriam et invidiam? Vtinam, qui divitias optaturi essent, cum divitibus deliberarent! utinam, honores petituri, cum ambitiosis et summum adeptis dignitatis statum! profecto vota mutassent; quum interim illi nova suscipiunt, quum priora damnaverint. Nemo enim est, cui felicitas sua, etiam si curso venit, satisfaciat. Queruntur et de consiliis, et de processibus 18
suis; maluntque semper quae reliquerunt.

Itaque hoc tibi Philosophia praestabit, quo equidem nihil maius existimo: nunquam te poenitebit tui. Ad hanc tam solidam felicitatem, quam tempestas nulla concutiat, non perducent te apte verba contexta, et oratio fluens leniter. Eant, ut volent; dum animo compositio sua constet, dum sit magnus, et

Quam misera.... est. Torquetur cupidine acquirendi, quae non habet, torquetur cura et sollicitudine servandi quae habet.

Vt nihil. Int. etiamsi nihil.

Et miseriam, et invidiam. Invidentur, quia felices creduntur, dum contra miseri sunt.

Optaturi. Sic dedere *a. R.* Palat. 2, 4. Col. Alii vulgo *appetituri.* S.

Quum priora damnaverint. Sic vett. libri omnes, uno quodam Pinciani excepto, e quo vulgatam scripturam *qui priora damnaverant* adscivit Mur. *Schw.* — Int. vota ipsi mutarent, quum viderent illos divites et ambitiosos nova vota inchoare, postquam priora damnaverint, utpote quae speratam felicitatem minime afferrent.

Et de processibus suis. Queruntur quod bene processerint in obtinendis iis, quae optaverant; quum ea ipsa non talia fuerint qualia speraverant.

opinionum securus, et ob ipsa, quae aliis displicent, sibi placens; qui profectum suum vita aestimet, et tantum scire se iudicet, quantum non cupit, quantum non timet. Vale.

Et opinionum securus. Quid alii de illo opinentur securus, utpote vulgi opinionem aspernens. Editi tamen olim, et quidam scripti, *opinionum suarum securus*, quod plane diversum esset, significaretque firmum et certum decretorum. *Lips.*

Profectum suum vitae aestimet. Id est, agendi ratione sua, non felicitate: qui se profecisse credat, non quum honores aut pecunias comparaverit, sed quum melior factus fuerit.

Et tantum scire.... timet. Sc. ut iudicet quantum sciat, consideret, quantum non timeat, quantum non cupiat; quia scientia omnis in hoc est, ut nec timeas, nec cupias.

EPISTOLA CXVI.

OMNINO EXPELLENDOS ESSE AFFECTVS.

Stoicum dogma defendit contra Peripateticos, exscindendos esse affectus, non temperandos. Nam voluptates vitiaque alioquin tibi imperabunt: et praestat voluptatibus imperare. Naturales esse, nihil nisi merus praetextus est: fluunt quidem affectus a quodam quasi naturali principio, sed cave nimium indulgeas, ne vitium fiat: certiore consilio iis utaris. Haec confirmavit Panaetius. Quae quidem dura videntur hominibus, qui Stoae non assentiuntur, sed eorum mollities in causa est; non ex eo oritur quod non possint.

Cf. Lipsii Manuduct. III, 7, et Tiedemann System d. stoisch. Philos. *III, p.* 187 *sqq.*

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

« Vtrum satius sit, modicos habere affectus, an nullos » saepe quaesitum est. Nostri illos expellunt. Peripatetici temperant. Ego non video, quomodo salu-

bris esse aut utilis possit ulla mediocritas morbi. Noli timere! nihil eorum, quae tibi non vis negari, eripio; facilem me indulgentemque praebebo rebus, ad quas tendis, et quas aut necessarias vitae, aut utiles, aut iucundas putas: detraham vitium. Nam quum 2
tibi *cupere* interdixero, *velle* permittam; ut eadem illa intrepidus facias, ut certiore consilio, ut voluptates ipsas magis sentias. Quidni ad te magis perventurae sint, si illis imperabis, quam si servies?

Sed naturale est, inquis, ut desiderio amici torquear; da ius lacrimis tam iuste cadentibus. Naturale est opinionibus hominum tangi, et adversis contristari: quare mihi non permittas hunc tam honestum malae opinionis metum? — Nullum est vitium sine patrocinio; nulli non initium verecundum est et exorabile: sed ab hoc latius funditur. Non obtinebis, ut 3
desinat, si incipere permiseris. Imbecillus est primo omnis affectus; deinde ipse se concitat, et vires, dum procedit, parat: excluditur facilius, quam expellitur. Quis negat, omnes affectus a quodam quasi naturali

Mediocritas morbi. I. e. affectus, quia Stoicis morbi vocantur. Illa mediocritas, ἡ μεσότης, eo constat, ut medium teneat inter vitia duo, et canon est ethices peripateticae. *R.*

Putas. Recte *a. c. A.* vulgo *putes.* Schw.

Velle. Voluntas enim Stoicis bona et inter εὐπαθείας est. Lipsii Manud. III, 5. *Ruhk.*

Vt voluptates ipsas magis sentias. Vides hic apathiam ita circumscriptam, ut, impetu temerario excluso, certius atque securius consilium, atque ideo rationis usum adhibendum iubeatur. *Ruhk.* — *Ipsas.* Recte *a. c. A.* non *illas.* Schw.

Quidni ad te.... sint? Sic Schw. ex suis scriptis; ubi minus recte edd. *Quidni? ad te... sunt.*

Sed naturale est, inquis. Vt Peripatetici solent, qui vulgares homines intellexere, quum Stoici de sapiente suo, sive ad sapientiam virtutemque enitente summis viribus loquerentur. *Ruhk.*

Da ius lacrymis. Sic dedimus cum Schw. Ruhk. *datus lacrymis,* id est, traditus. Sic, inquit, omnes scripti et cusi libri. Sed Muretus conj. *da tempus,* Lipsius *da ius.* At non opus est coniectura. Vulgata bene habet.

Ab hoc latius funditur. Sic recte ms. *a.* cum Pal. 1 et 4. Perperam vulgo *ob hoc.* Schw.

fluere principio? Curam nobis nostri natura mandavit; sed, huic ubi nimium indulseris, vitium est. Voluptatem natura necessariis rebus admiscuit, non ut illam peteremus, sed ut ea, sine quibus non possumus vivere, gratiora nobis illius faceret accessio: si
4 suo veniat iure, luxuria est. Ergo intrantibus resistamus, quia facilius, ut dixi, non recipiuntur, quam exeunt. — Aliquatenus, inquis, dolere, aliquatenus timere permitte! — Sed illud *aliquatenus* longe producitur; nec, ubi vis, accipit finem. Sapienti, non sollicite custodire se, tutum est; et lacrimas suas et voluptates, ubi volet, sistet; nobis, quia non est regredi facile, optimum est omnino non progredi. Eleganter mihi videtur Panaetius respondisse adolescentulo cui-
5 dam quaerenti: An sapiens amaturus esset? « De Sapiente, inquit, videbimus: mihi et tibi, qui adhuc a Sapiente longe absumus, non est committendum, ut incidamus in rem commotam, impotentem, alteri emancipatam, vilem sibi. Sive enim nos respicit, humanitate eius irritamur; sive contempsit, superbia

Quasi naturali.... principio? Non enim vere naturali: nam sic boni essent affectus, quia esse nimium omne naturale non potest. Zeno autem perturbationes (s. affectus) voluntarias esse putabat, opinionisque iudicio suscipi, etc. Cicer. Academ. I, 10. *Ruhk.*

Non ut illam peteremus. Tanquam summum bonum aeque ac Epicurei. Tiedemannus perperam hunc locum intellexit, III, p. 196, *Syst.* R.

Si suo veniat iure. Int. si veniat, non ut accessoria, sed principalis, non ut ministra, sed domina. *Lips.*

Ergo intrantibus resistamus. Vide I de Ira c. 7 et 8. *Lips.*

Aliquatenus. Spectant haec ad Peripateticorum mediocritatem illam morborum s. affectuum. *Ruhk.*

Sapienti.... est. Tutus est sapiens perfectus, etsi sine sollicitudine custodiat se.

Panaetius. Rhodius, iunior, celeberrimus Stoicus, quem Cicero in libro de Offic. plurumque sequitur, Scipionis minoris comes, multa scripsit, nunc deperdita. Cf. Fabricii Bibl. gr. Vol. III, p. 567 sq. *Ruhk.*

Alteri emancip. Quia tunc servimus alterius arbitrio, quem amamus.

Respicit, non *respexit*, *a. c. R. A.* Cui non repugnat, quod dein *contempsit* in pract. tempore ponitur. *Schw.* — Int. sive nos amor benigno vultu respicit, si nobis favet.

accendimur. Æque facilitas amoris, quam difficultas nocet: facilitate capimur, cum difficultate certamus. Itaque, conscii nobis imbecillitatis nostrae, quiescamus. Nec vino infirmum animum committamus, nec formae, nec adulationi, nec ullis rebus blande trahentibus. »

Quod Panaetius de amore quaerenti respondit, hoc 6
ego de omnibus affectibus dico. Quantum possumus nos, a lubrico recedamus; in sicco quoque parum fortiter stamus.— Occurres hoc loco mihi illa publica contra Stoicos voce: « Nimis magna promittitis, nimis dura praecipitis! Nos homunciones sumus, omnia nobis negare non possumus: dolebimus, sed parum; concupiscemus, sed temperate; irascemur, sed placabimur. »— Scis, quare non possumus ista? quia, 7
nos posse non credimus. Imo, mehercules, aliud est in re! Vitia nostra, quia amamus, defendimus; et malumus excusare illa, quam excutere. Satis natura homini dedit roboris, si illo utamur, si vires nostras colligamus, ac totas pro nobis, certe non contra nos, concitemus. Nolle in causa est; non posse praetenditur. Vale.

De omnibus affectibus. Postremam vocab. quod desideratur in aliis, commode dedit ms. *a*. Schw.

Occurres hoc loco, etc. Saepius iam hanc querelam de rigida Stoae secta vidimus, satis profecto convenientem molli et luxurioso saeculo, in quod Senecae vita inciderat, vide e. c. de Clem. II, 4. *Ruhk.*

Quare non possumus ista? Scilicet omnino expellere affectus, atque animum nostrum eorum motibus liberum vindicare.

EPISTOLA CXVII.

AN, QVVM SAPIENTIA BONVM SIT, ETIAM SAPERE.

Quaerenti amico, an verum sit, quod Stoicis placeat: Sapientiam bonum esse, sapere bonum non esse: primum exponit, quid Stoicis videatur. Sapientiam, quippe efficientem quid et iuvantem, et bonum corpus dicunt esse, sapere non esse, utpote incorporale et accidens alteri, i. e. sapientiae. Quibus quum instent Peripatetici aliique philosophi, et confutationibus affligant, necesse est ut cavillando effugiant. Itaque secedit Seneca, et sapientiam et sapere bonum putans: at utrumque differre contendit contra Peripateticos. Sed se revocat ab huiuscemodi disputationibus, aliaque proponit, de quibus quaerendum esse philosopho monet, quippe quae levant animum et formant, etc.

Cf. Argumentum Epist. CVI, CXIII. *Addas Lipsii Physiolog. Stoic. II*, 4.

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

Multum mihi negotii concinnabis, et, dum nescis, in magnam me litem ac molestiam impinges, qui mihi tales quaestiunculas ponis, in quibus ego nec dissentire a nostris, salva gratia, nec consentire, salva conscientia, possum.— Quaeris, *an verum sit*, quod Stoicis placet; « Sapientiam bonum esse, Sapere bonum non esse. » — Primum exponam, quid Stoicis videatur; deinde tunc dicere sententiam audebo. Placet nostris, quod bonum est, corpus esse, quia, quod bonum est, facit: quidquid facit, corpus est. Quod bonum est, prodest: faciat autem aliquid oportet, ut prosit: si facit, corpus est. Sapientiam bonum esse

Multum mihi negotii. Perperam vulgo, et id invitis mstis, *mihi tibique.* — Verbum *concinnabis*, quod sequitur tenent libri nostri omnes. *Schw.*

Placet nostris, etc. Cf. ad Ep. CVI, 4. *Ruhk.*

dicunt: sequitur, ut necesse sit illam corporalem quoque dicere. At sapere non putant eiusdem conditionis esse. Incorporale est, et accidens alteri, id est, sapientiae: itaque nec facit quidquam, nec prodest. — Quid ergo? inquit; non dicimus, *bonum est sapere*? — Dicimus, referentes ad id, ex quo pendet, id est, ad ipsam Sapientiam.

Adversus hos quid ab aliis respondeatur, audi, 3
antequam ego incipio secedere, et in alia parte considere. — Isto modo, inquiunt, nec beate vivere bonum est. — Velint nolint, respondendum est, beatam vitam bonum esse, beate vivere bonum non esse. Etiamnunc nostris illud quoque opponitur: Vultis sapere: ergo expetenda res est, sapere: si expetenda res est, bonum est. — Coguntur nostri verba tor- 4
quere, et unam syllabam *expetendo* interponere, quam sermo noster inseri non sinit. Ego illam si pateris, adiungam. *Expetendum* est, inquiunt, quod bonum est: *expetibile* quod nobis contingit, quum bo-

Et accidens alteri. I. non existit per se, sed est quaedam modificatio sapientiae.

Quid ergo? inquit; non dicimus, bonum est sapere? Sic Schw. Ruhk. edidit: *Quid ergo? inquiunt: Non dicimus; Bonum est sapere: sapere,* etc. Sic plurimi codd. editioque antiqua: et nexus poscit. Antea ex Mureti lectione: *Quid ergo, inquiunt, non dicimus, bonum est sapere? dicimus* etc. — Quasi adiectivi loco ponunt Stoici illud *sapere*, quod nec ponere, nec dicere quemquam putant nisi referentem ad sapientiam, eamque simul cogitando. *Ruhk.*

Secedere.... considere. Haec a senatu sumpta, ubi, quum Consul, Praetor, aliusque magistratus Senatum cogens, de re aliqua retulisset, atque, sententiis dictis, discessionem Senatorum permisisset, in hanc aut illam partem transierunt, qui hinc pedanei vocati sunt. Res notissima vel ex Adams aliisque compendiis. *Ruhk.*

Inquiunt Peripatetici.

Coguntur... non sinit. Expetendum est *αἱρετόν*: quod *expetibile* est, et non petitur tanquam bonum *προαιρετόν*: *interponere* s. *inserere* h. l. idem valent quod *adiungere*. Sic Graeci τῷ αἱρετὸν addunt s. praefigunt πρὸς: quod Romani non possunt: nemo enim dixit *adexpetere*. Exprimi itaque hoc posse putavit Noster per *expetibile*. Ruhk. — Nonnullae tamen edd. e. c. Lips. et Bip. pro *expetibile* dant *adexpetendum*.

num consecuti sumus; non petitur tanquam bonum, sed petito bono accedit. — Ego non idem sentio, et nostros iudico in hoc descendere, quia iam primo vinculo tenentur, et mutare illis formulam non licet.

5 Multum dare solemus praesumptioni omnium hominum, et apud nos veritatis argumentum est, aliquid omnibus videri: tanquam, *Deos esse*, inter alia

Expetibile, quod nobis contingit, quum bonum consecuti sumus. Haec est plana atque constans veterum librorum omnium scriptura: in qua quum nihil desideraretur, Muretus tamen, pro immoderata sua novandi libidine, suo arbitratu istam invexit, et Lipsio, et Gronovio aliisque doctissimis viris probatam, et nuper in edit. Matthiae (postquam merito a Ruhkopfio repudiata fuisset) revocatam: *adexpetendum, quod bono contingit: quod, quum bonum consecuti sumus, non petitur*, etc. Vbi nescio quid magis mirer, intolerandam Mureti et importunam praesertim hoc loco ridiculamque licentiam, an facilitatem doctorum virorum, inventum istud sibi obtrusum tam aequo animo patientium. Nam, alia ut taceam praeter rationem h. l. mutata, in vocabulo *expetibile*, quod a se fictum Seneca profitetur, quid est quod desiderari potuerit? aut monstrosum illud *adexpetendum* unde tandem arripuit Muretus? Scilicet graecum verbum, quod hic respexisset Seneca, statuit illa fuisse *προσαιρετόν*, et ex hoc latinum procudit *adexpetendum*, quod Senecae obtruderet. Atqui ipsum graecum *προσαιρετὸν* gratuito prorsus finxerat vir doctus: nec enim usquam (quod equidem noverim) graecum istud vocabulum eo, quo vult, significatu occurrit, aut ab ullo homine unquam usurpatum reperitur. Tum vero, si vel unquam a Graecorum aliquo usurpatum istud vocabulum reperiretur, non erat illud tamen id quod hic in animo habuerat Seneca. Nam diserte ipse ait, Graecum illud vocabulum ita formatum esse, ut *expetendo* (τῷ αἱρετῷ) *interponeretur una syllaba*: atqui in voc. *προσαιρετὸν* non *interposita*, sed *praeposita* est syllaba. Graeca vox, quam respexerat Seneca, haud dubie *αἱρέσιμον* erat: cui perapte respondet latinum *expetibile*, a philosopho nostro formatum. *Schw.* — *Expetibile* semel tantum adhuc apud Tacitum, Annal. 16, 21, 2, occurrit, nec ibi quidem tuto, quum Ernesti *expectabilem* praeferat. *Ruhk.*

Praesumptioni. Praeceptae opinioni, προλήψει. *Lips.*

Veritatis argumentum est. Merito, ait Lipsius; nam ipsa veritas graecis dicta ἀλήθεια, ὡς τὸ μὴ λῆθον: quod non lateat, sitque omnibus nota. — Exigui autem momenti esse hoc veritatis argumentum, quum historia dogmatum quorumcumque satis superque docet, tum philosophia subtilior probe evincit. Caeterum hoc argumentum Cicero quoque firmum vocat Tusc. I, 13, cf. de Legg. I, 8. Nat. D. I, 16: *Epicurus solus vidit, primum esse deos, quod in omnium animis eorum notitiam impressisset ipsa Natura:....*

hoc colligimus, quod omnibus insita de Diis opinio est, nec ulla gens usquam est adeo extra leges moresque proiecta, ut non aliquos Deos credat. Quum de animarum aeternitate disserimus, non leve momentum apud nos habet consensus hominum, aut timentium inferos, aut colentium. Vtor hac publica 6
persuasione: neminem invenies, qui non putet et sapientiam bonum, et bonum sapere.

Non faciam, quod victi solent, ut provocem ad populum: nostris incipiamus armis confligere. Quod accidit alicui, utrum extra id, cui accidit, est, an in eo cui accidit? Si in eo est, cui accidit, tam corpus est, quam illud, cui accidit. Nihil enim accidere sine tactu potest; quod tangit, corpus est. Si extra est, 7
posteaquam acciderat, recessit; quod recessit, motum habet; quod motum habet, corpus est. Speras me dicturum, non esse aliud cursum, aliud currere, nec aliud calorem, aliud calere; nec aliud lucem, aliud lucere. Concedo ista alia esse, sed non sortis alterius.

anticipationem quamdam deorum hanc appellat Epicurus πρόληψιν, etc. *Ruhk.*

Hoc colligimus recte ms. *a.* et ed. *A.* Perperam *haec c. R. Sic collig.* vulgo edd. *Schw.*

Colentium) *Aethera* adiecit Ruhk. cum nonnullis Pinciani et Grut. codicibus, quibus accedit noster *c.* et ed. *A.* Assumentum istud, merito improbatum Grutero, ignorat ms. *a.* cum ed. *R.* Schw.

Et bonum sapere. Aberat vulgo media vox. *Schw.*

Vt provocem ad populum. In arena et gladiatoriis pugnis, ubi qui succubuerat, populi opem et misericordiam implorabat. Lipsius in Saturnal. 2, 22., Cf. Ep. xxxvii, 2. *R.* — *Provocare ad populum* de iis quoque dicebatur, qui a magistratu quodam damnati, ad populi sententiam confugiebant. Vid. Tit. Liv. lib. II, c. 29 sq.

Incipiamus, non *incipiemus*, *a. c. R. A.* — *Nostris*, i. e. stoicis. *S.*

Speras me dicturum, non esse aliud, etc. Temere *speres* edd. *Schw.*

Sed non sortis alterius. Sic eiusdem sortis sunt, ut quod de uno dici potest, dici possit etiam de altero: nec videmus quomodo alia sint sapere et sapientia; nobis videtur idem variis nominibus expressum: nempe alterum alterius semper locum in sermone occupare potest, laeso forsan sermonis usu, sed semper illaeso sensu.

Si valetudo indifferens est, bene valere indifferens est.
8 Si forma indifferens est, et formosum esse. Si iusti-
tia bonum est, et iustum esse bonum est. Si turpitudo
malum est, et turpem esse malum est: tam, meher-
cules, quam, si lippitudo malum est, lippire quoque
malum est. Hoc ut scias, neutrum esse sine altero
potest. Qui sapit, sapiens est; qui sapiens est, sapit.
Adeo non potest dubitari, an, quale illud sit, tale
hoc sit, ut quibusdam utrumque unum videatur at-
que idem. Sed illud libenter quaesierim: quum om-
nia aut bona sint, aut mala, aut indifferentia, sapere
9 in quo numero sit? Bonum negant esse; malum uti-
que non est; sequitur, ut medium sit. Id autem me-
dium atque indifferens vocamus, quod tam malo
contingere, quam bono, possit: tanquam pecunia,
forma, nobilitas. Hoc, ut sapiat, contingere nisi bo-
no non potest: ergo indifferens non est. Atqui ne
malum quidem est, quod contingere malo non potest:
ergo bonum est. Quod, nisi bonus, non habet, bo-
num est; sapere non nisi bonus habet: ergo bonum
10 est. — Accidens est, inquit, sapientiae. — Hoc
ergo quod vocas sapere, utrum facit sapientiam,
an patitur? Sive facit illud, sive patitur, utroque
modo corpus est. Nam, et quod fit, et quod facit, corpus
est: si corpus est, bonum est: unum enim deerat
illi, quo minus bonum esset, quod incorporale erat.

Bene valere indifferens est. Sic *R.* et *A.* Vulgo *et valere*, etc. Omnia ista desunt *a.* et *o.* Alia item nonnulla ex libris hic correximus; ut infra. *Qui sapit... qui sapiens est*, ex *a. c. A.* ubi vulgo *Quod...quod.* S.

Possit ms. *a.* Vulgo *potest.* Schw.

Accidens est, inquit, Stoicus. Vides, Peripateticos imprimis has Stoicorum disputationes impugnasse. Nobis tamen nihil ex eorum confutationibus relictum est. *Ruhk.*

Quod fit, et quod facit, corpus est. Vide Physiolog. Stoic. lib. II, Dissert. IV. *Lipsius.*

Dialectici veteres: intelligit sectam eleaticam, in qua auctoribus Xenophane, Parmenide et Zenone Eleate dialectica viguit, et deinde ad sectam megaricam s. eristicam

Peripateticis placet, nihil interesse inter Sapien-
tiam et sapere, quum in utrolibet eorum et alterum
sit. Numquid enim quemquam existimas sapere, nisi 11
qui Sapientiam habet? Numquid quemquam, qui sa-
piat, non putas habere Sapientiam? Dialectici veteres
ista distinguunt: ab illis divisio usque ad Stoicos ve-
nit. Qualis sit haec, dicam. Aliud est ager, aliud
agrum habere: quidni? quum habere agrum ad
habentem, non ad agrum pertineat. Sic aliud est Sa-
pientia, aliud sapere. Puto concedes duo esse haec,
id quod habetur, et eum qui habet: habetur Sapien-
tia; habet, qui sapit. Sapientia est mens perfecta,
vel ad summum optimumque perducta; ars enim vi-
tae est. Sapere quid est? Non possum dicere, mens 12
perfecta; sed id, quod contingit perfectam mentem
habenti. Ita alterum est, mens bona: alterum, quasi
habere mentem bonam. Sunt, inquit, naturae corpo-
rum; tanquam, hic homo est, hic equus: has deinde
sequuntur motus animorum enuntiativi corporum. Hi
habent proprium quiddam, et a corporibus seductum:
tanquam, video Catonem ambulantem; hoc sensus
ostendit, animus credit. Corpus est, quod video, cui 13
et oculos et animum intendi. Dico deinde, *Cato am-
bulat.* Non corpus, inquit, est, quod nunc loquor;
sed enuntiativum quiddam de corpore, quod alii *ef-*

transiit, unde ad Stoicos pervenit. Cf. Bruckeri Hist. crit. Phil. T. I, p. 610 sq. et Buhlium in Commentatt. Soc. Reg. Sc. Gott. T. XI, p. 234 sq. *R.*

Dicam. Ms. *a. dicamus.* Schw.

Has deinde sequuntur. Int. et praeter corpora sunt motus animi qui enuntiant quid de corporibus sentiat: atque hi motus non sunt corpora.

Non corpus, inquit. Sic *a.* et *R. Non corpus est quidem* e. *A.* Vulgo, *non corpus quidem est.* — *Non corpus.... corpore.* Hoc illud quod notat Sext Empiricus lib. I, advers. Mathemat. c. 3: *Incorporeum aliquid apud Stoicos dici λεκτόν* quod Noster hic vertit *Effatum*, *Edictum*, *Enuntiatum*, *Enuntiativum*. Lips. — Abstractum vocare posses, oppositum concreto. Hinc recte dicit noster, *in-*

fatum vocant, alii *enuntiatum*, alii *dictum*. Sic, quum dicimus Sapientiam, corporale quiddam intelligimus: quum dicimus *Sapit*, de corpore loquimur. Plurimum autem interest, utrum *illum* dicas, an de *illo*.

14 Putemus in praesentia, ista *duo* esse (nondum enim, quid mihi videatur, pronuntio) quid prohibet, quo minus *aliud* quidem sit, sed nihilo minus bonum? Dicebas paulo ante, aliud esse agrum, aliud habere agrum. Quidni? in alia enim natura est, qui habet; in alia, quod habetur: illa terra est, hic homo est. At in hoc, de quo agitur, eiusdem naturae sunt utraque, et qui habet Sapientiam, et ipsa, quae habetur.

15 Praeterea illic aliud est, quod habetur; alius, qui habet: hic in eodem est, et quod habetur, et qui habet. Ager iure possidetur; sapientia natura: ille abalienari potest et alteri tradi; haec non discedit a domino. Non est itaque, quod compares inter se dissimilia. Coeperam dicere, posse ista *duo* esse, et tamen utraque bona: tanquam et Sapientia, et Sapiens
16 duo sunt, et utrumque bonum esse concedis. Quomodo nihil obstat, quo minus et sapientia bonum sit, et habens sapientiam; sic nihil obstat, quo minus et sapientia bonum sit, et habere sapientiam, id est, sapere. Ego in hoc volo sapiens esse, ut sapiam. Quid ergo? non est id bonum, sine quo nec illud bonum est? Vos certe dicitis, Sapientiam, si sine usu detur,

corporale quiddam intelligimus. Seneca autem discedit in his a Stoicis: quod Lipsius non adverterat. *R.*

Dictum. Sic ms. *a*. Recte; nempe graec. λεκτόν. Cf. Sext. Emp. Pyrrh. II, 84. Vulgo *edictum*. Schw.

Corporale quiddam recte *a*. c. *R*. *A*. (conf. Sext. l. c.). Perperam *incorporale* vulgo, inde ab ed. Tarvis. *Schw.*

Illum dicas. Temere *illud dicas* vulgo edd. *Schw.*

At in hoc de quo.... habetur. Nam sapientia est mens perfecta, vel ad summum optimumque perducta. Cf. §. 11. *Ruhk.*

Tanquam et Sapientia, etc. Vulgo, *Sapientia et sapiens*, etc. et desunt duo priora verba. *Et sapientia*, etc. absque *tanquam*, habet ed. *R.*

accipiendam non esse. Quis est usus sapientiae? Sapere: hoc est in illa pretiosissimum; quo detracto, supervacua fit. Si tormenta mala sunt, torqueri malum est; adeo quidem, ut illa non sint mala, si, quod sequitur, detraxeris. Sapientia habitus perfectae mentis est; sapere, usus perfectae mentis. Quomodo potest usus eius bonum non esse, quae sine usu bonum non est? Interrogo te, an Sapientia expetenda sit? fateris. Interrogo, an usus sapientiae expetendus sit? fateris: negas enim te illam recepturum, si uti ea prohibearis. Quod expetendum est, bonum est.
18 Sapere, sapientiae usus est; quomodo eloquentiae, eloqui; quomodo oculorum, videre: ergo sapere, Sapientiae usus est. Vsus autem sapientiae expetendus est; sapere ergo expetendum est: si expetendum est, bonum est. —Olim ipse me damno, qui illos imitor, dum accuso, et verba apertae rei impendo. Cui enim dubium potest esse, quin, si aestus malum est, et aestuare malum sit? si algor malum est, malum sit algere? si vita bonum est, et vivere bonum sit?

19 Omnia ista, *circa Sapientiam*, non in ipsa, sunt; at nobis *in ipsa* commorandum est. Etiam, si quid evagari libet, amplos habet illa spatiososque secessus. De Deorum natura quaeramus; de siderum elementis,

Et tanquam sapientia a. c. A. Satis erat, *tanquam sapientia*, absque *et* particula. *Schw.*

Eloqui dedit ms. *a.* Vulgo *loqui*, ubi primam vocalem absorpserat terminatio vocis praecedentis. *Schw.*

Bonum sit. Perperam *bonum est* edd. *Schw.*

De siderum elementis. Sic *c. R. A.* et Gruteriani quatuor; quod revocavit Ruhk. quum ex probato Pinciani libro *alimento* edidisset Mur. At hoc verum erat; idque ipsum tuetur noster ms. *a.* De *alimento siderum* multa quaesisse veteres, multaque delirasse, satis notum est. *Schw.* — *De siderum elementis.* E. g. solem esse purissimum ignem et quidem artificialem, quem Zeno *νοερὸν*, intellectu praeditum appellabat. Posidonius et plerique Stoici lunam mixtam ex igne et aëre statuunt, etc. Cf. Lipsii Physiolog. II, 13. *Ruhk.*

de his tam variis stellarum discursibus: an ad illarum motus nostra moveantur; an corporibus omnium animisque illinc impetus veniat; an et haec, quae fortuita dicuntur, certa lege constricta sint, nihilque in hoc mundo repentinum aut expers ordinis
20 volutetur? Ista iam a formatione morum recesserunt; sed levant animum, et ad ipsarum, quas tractant, rerum magnitudinem attollunt: haec vero, de quibus paulo ante dicebam, minuunt, et deprimunt; nec, ut putas, exacuunt, sed extenuant. Obsecro vos! tam necessariam curam, maioribus melioribusque debitam,
21 in re, nescio an falsa, certe inutili, terimus? Quid mihi profuturum est scire, an aliud sit sapientia, aliud sapere? quid mihi profuturum est scire, illud bonum esse, hoc non esse? Temere me geram, subibo huius voti aleam: tibi Sapientia, mihi sapere contingat! pares erimus. Potius id age, ut mihi viam monstres, qua ad ista perveniam. Dic, quid vitare debeam, quid

Nostra moveantur. Sic *a. c. R. A.* (*nostra*, i. e. res nostrae.) Vulgo *nostra moveantur corpora*, inde ab ed. Ven. *Schw.* — Tangit astrologiam, quam certe turpe erat sapientiam prosequenti inter philosophiae studia collocare.

Nec, ut putas. In litteris tuis, quibus mihi has quaestiunculas ponis et commendas. *Ruhk.*

Tam necessariam. Vulgo, *cur tam necess.* ex ed. Ven. contra quam dabant vetustiores libri *a. c. R. A. S.*

Illud bonum esse, hoc non esse? Posteriora tria verba ex coniect. adiecit Muretus: admodum probabiliter quidem: quare facile patiar abiici uncinos, quos illis circumdedi. Sed et in prioribus verbis mire variant libri: nam pro *illud*, *ille* habet ms. *a.* *illuc* ms. *c.* *id* ed. *A.* *quod* ed. *R.* *aliud* ed. Ven. *Schw.*

Subibo huius voti aleam. Sic edd. ab Erasmo; commode: nam hoc poscere videtur id quod modo aiebat, *Temere me geram.* Sed et defendi poterat *subito*, secunda verbi persona, quod dabant *a. c. R. A.* et revocavit Ruhk. *Schw.* — At prorsus *subito* nullum acumen habet: nempe nulli periculo obnoxius est Lucilius cui relinquitur sapientia, quam concedunt omnes bonum esse: Seneca autem in periculo est, qui sibi vindicat sapere, quod Stoici bonum esse negant: ideo *subibo* necessarium est.

Dic, quid, etc., *a. c. A.* Vulgo *Dic mihi, quid.* Schw.

appetere; quibus animum labantem studiis firmem; quemadmodum, quae me ex transverso ferunt aguntque, procul a me repellam; quomodo par esse tot 22
malis possim; quomodo istas calamitates removeam, quae ad me irruperunt; quomodo illas, ad quas ego irrupi. Doce, quomodo feram aerumnam sine gemitu meo, felicitatem sine alieno; quomodo ultimum ac necessarium vitae terminum non exspectem, sed ipsemet, quum visum erit, profugiam. Nihil mihi videtur turpius, quam optare mortem. Nam si vis vivere, quid optas mori? *sive* non vis, quid Deos 23
rogas quod tibi nascenti dederunt? Nam, ut quandoque moriaris, etiam invito positum est; ut, quum voles, in tua manu est. Alterum tibi necesse est, alterum licet. Turpissimum his diebus principium diserti mehercules viri legi: « Ita, inquit, quamprimum moriar! » Homo demens! optas rem tuam: « Ita quamprimum moriar! » Fortasse inter has voces senex factus es: alioqui, quid in mora est? nemo te tenet; evade, qua visum est! elige quamlibet rerum naturae par- 24
tem, quam tibi praebere exitum iubeas! Haec nempe sunt et elementa, quibus hic mundus administratur,

Ferunt aguntque. Sic edd. ab Erasmo, cum ms. *c.* Sed *feriunt a. A. R.* Pinc. et Grut. quod recepit Ruhk. Mihi tamen prius istud praeferendum visum erat. *Schw.* — *Ferunt aguntque*, idem est ac graecum ἄγουσι φέρουσι.

Irruperunt... irrupi tuetur editio prisca: alii *eruperunt, erupi*. Ruhk. — *Irruperunt*, aliunde a Deo aut fato: non necessitae. *Irrupi.* Ipse mihi struxi, in quas sponte me indui. *L.*

Profugiam. E vita, ipse impo- nam vitae meae finem.

Sive) Ruhk. *si.* Fortasse *si vero*. T.

Quod tibi nascenti dederunt. Scilicet ut semper mori possis.

Ita, inquit. Omnes codd. et editio prisca habent *Itaque*, et mox iterum *Itaque.* Recte emendavit Pincianus utroque loco *Ita*. Tertio tamen loco habet editio prisca: *Ita q. m.* Est enim voti formula. *Ruhk.*

Quam tibi praebere exitum iubeas. Sic libri vett. multo commodius quam vulgo *qua tibi praeberi*, etc. *Schw.*

Sunt et elementa, a. c. A. Abest vulgo *et*. Schw.

Hic mundus. nempe inferior: et

aqua, terra, spiritus: omnia ista tam causae vivendi
sunt, quam viae mortis. « Ita quamprimum moriar! »
Quamprimum istud, quod esse vis? quem illi diem
ponis? citius fieri, quam optas, potes. Imbecillae
mentis ista sunt verba, et hac detestatione misericor-
25 diam captantis. Non vult mori, qui optat. Deos vitam
et salutem roga; si mori placuit, hic mortis est fru-
ctus, optare desinere.

Haec, mi Lucili, tractemus; his formemus animum!
Haec est sapientia, hoc est sapere; non, disputatiun-
culis inanibus subtilitatem vanissimam agitare. Tot
quaestiones fortuna tibi posuit: nondum illas solvisti;
iam cavillaris. Quam stultum est, quum signum pu-
gnae acceperis, ventilare! Remove ista lusoria arma;
26 decretoriis opus est. Dic qua ratione nulla animum
tristitia, nulla formido perturbet; qua ratione hoc
secretarum cupiditatum pondus effundam. Agatur
aliquid! — « Sapientia bonum est, sapere non est
bonum ». Sic fit, [ut] negemur sapere, ut hoc totum

ideo tria tantum nominat: quartum superioris mundi s. caeli est. i. e. ignis. *Ruhk.*

Quamprimum istud, quod esse vis? Int. quando cupis evenire illud quamprimum? si vere cuperes quamprimum mori, teipse statim occideres, nec horam naturae expectares.

Citius fieri, quam optas, potest. Quia, quum mors invocata aderit, tum mori noles.

Detestatione. Significat hic obtestationem, nec compositio minuit vim verbi simplicis, sed auget. Est enim precatio et votum. *Lips.*

Ventilare. Proludere et brachia atque arma in speciem ventumque iactare. A theatris arenisque sumptum. Cf. Lipsium in Saturn. II, 19. Scriveri app. philol. p. 21. *Ruhk.*

Decretoriis i. seriis, quibus de vita decernitur. Cf. de Clement. I, 14, Ep. CII, 24.

Agatur aliquid. Vertit *Lagrange*: *Venons au fait.*

Sic fit, ut negemur sapere. Voculam *ut* ex coniect. adieci, sed uncinis notavi, quo lectorem de coniectura non nimis certa monerem. *Sic fit, negemur sapere* dedit ms. *a.* *Sic fit: negemus sapere* c. *A. R.* Hinc Erasmus ex coniect. edidit: *Sic sit. Negemus sapere.* Denique Muretus: *Sic sit: negemus sapere bonum esse. S.* — Int. sic, scilicet istis disputatiunculis, fit ut sapere

studium derideatur, tanquam operatum supervacuis.
Quid, si scires etiam illud quaeri, « an bonum sit
futura sapientia ? » Quid enim dubii est, oro te, an 27
nec messem futuram iam sentiant horrea, nec futuram
adolescentiam pueritia viribus aut ullo robore intel-
ligat? Aegro interim nihil ventura sanitas prodest;
non magis, quam currentem luctantemque post multos
secuturum menses otium reficit. Quis nescit hoc ipso
non esse bonum id, quod futurum est, quia futurum
est? Nam, quod bonum est, utique prodest: nisi prae-
sentia, prodesse non possunt. Si non prodest, bonum 28
non est; si prodest, iam est. Futurus sum sapiens:
hoc bonum erit, quum fuero; interim non est. Prius
aliquid esse debet, deinde quale esse. Quomodo, oro
te, quod adhuc nihil est, iam bonum est? Quomodo
autem tibi magis vis probari, non esse aliquid, quam
si dixero *futurum est*? Nondum enim venisse appa-
ret, quod venit. Ver secuturum est; scio nunc hie- 29
mem esse: aestas secutura est; scio aestatem non esse.
Maximum argumentum habeo nondum praesentis,
futurum esse. Sapiam, spero; sed interim non sapio:
si illud bonum haberem, iam hoc carerem malo. Fu-

negemur, nempe qui tantum impendimus studium acquirendae rei supervacuae: nempe in ea studemus ut sapiamus: atque si *sapere* non bonum est, studemus in supervacuis. Forsan et verbum *supervacuis* spectat simpliciter ad futilitatem harum disputationum, quae nullum fructum ferunt.

Quid enim dubii est.... horrea. Int. certum est nullo modo posse fieri ut horrea sentiant messem futuram.

Post multos secuturum menses otium. Haud dubie vitiosum erat vulgatum, *post multos secut. sensus*, licet in hoc consentiant libri fere omnes. Magis etiam vitiosum, quod est in ms. *a. sense socium*: sed sub hoc latebat, puto, *menses otium.* Schw.

Bonum non est. Vocem *utique*, quam istis vulgo adiiciunt, ignorant *a. c. A.* In ed. *R.* ad sequentia refertur illa vox, *utique si prodest*, etc. *S.*

Prius aliquid....esse. Int. antequam res aliqua ullas qualitates habeat, oportet eam rem esse: nam nullae qualitates sine substantia sunt.

turum est, ut sapiam: ex hoc licet, nondum sapere me, intelligas. Non possum simul et in illo bono, et in hoc malo esse. Duo ista non coëunt, nec apud eumdem sunt una, bonum et malum.

30 Transcurramus solertissimas nugas, et ad illa, quae nobis aliquam opem sunt latura, properemus. Nemo, qui obstetricem parturienti filiae sollicitus arcessit, edictum et ludorum ordinem perlegit: nemo, qui ad incendium domus suae currit, tabulam latruncu-lariam perspicit, ut sciat, quomodo alligatus exeat
31 calculus. At mehercules omnia tibi undique nuntiantur, et incendium domus, et periculum liberorum, et obsidium patriae, et bonorum direptio: adiice istis naufragia motusque terrarum, et quidquid aliud timeri potest. Inter ista districtus, rebus, nihil aliud quam animum oblectantibus, vacas? quid inter sapientiam, et sapere intersit, inquiris? nodos nectis ac solvis, tanta mole impendente capiti tuo?
32 Non tam benignum ac liberale tempus natura nobis dedit, ut aliquid ex illo vacet perdere! Et vide, quam multa etiam diligentissimis pereant: aliud valetudo sua cuique abstulit, aliud suorum; aliud necessaria negotia, aliud publica occupaverunt; vitam

Nemo, qui obstetricem, etc. Simile est Adagium graec. quod laudat Erasmus in Adag. 1 Chil. X Cent. nr. 38: *Ἀνὴρ δὲ φεύγων οὐ μένει λύρας κτύπον.* *Ruhk.*

Edictum, etc. Libelli aut tabulae, in publico proponi solitae (apud nos *affiches*) apparatum omnem ludorum; tempus, ordinem, etc. indicebant. Cf. de Benef. VI, 1, Lipsii Saturnal. II, 18. *R.*— Ante ludorum pugnas, ait Ioretus, muris erat, ut editor libellos proponeret, in quibus dies futuri muneris, item nomina et paris gladiatorum; scilicet alliciendae plebi, et exspectationi commovendae.

Alligatus, qui ita obsessus, circumventus erat, ut moveri sine periculo non posset. Cf. Wernsdorfii Excurs. XI in Tom. IV Poët. Lat. minor. p. 413 sq. *Ruhk.*

Non tam benignum ac liberale tempus. Int. tam maligne et parce nobis natura tempus dedit, ut nihil vacet ex illo perdere.

nobiscum dividit somnus. Ex hoc tempore, tam angusto et rapido, et nos auferente, quid iuvat maiorem partem mittere in vanum? Adiice nunc, quod assuescit animus delectare se potius, quam sanare; et Philosophiam oblectamentum facere, quum remedium sit. Inter Sapientiam et sapere quid intersit, nescio: scio mea non interesse, sciam ista, an nesciam. Dic mihi: quum, quid inter Sapientiam et sapere intersit, didicero, sapiam? Cur ergo potius inter vocabula me sapientiae detines, quam inter opera? Fac me fortiorem, fac securiorem, fac fortunae parem, fac superiorem! Possum autem superior esse, si [isto] direxero omne quod disco. Vale.

Fac securiorem. Vulgo *fac me secur.* invitis libris nostris, *Schw.*

Si (isto) direxero omne quod disco. Sic *a. c.* Pal. 3, et Pinc. nisi quod omittant vocem *isto*, quam ex coniet. adieci. Vulgo *si fecero* ex ora Er. *Si dicero* (sic) ed. *R. Si dixero* ed. Ven. et Erasm. cum Pal. 1, 2, 4, Col. *Si fecero vel dixero* ed. *A. S.* — Editio prisca: *si fecero vel direxero.* Lipsius emendat *si vixero.* Rubk. — Int. fortuna superior fiam, si isto omnem disciplinam direxero, ut illi superior fiam.

EPISTOLA CXVIII.

QVID SIT BONVM.

Exigenti a Seneca frequentiores epistolas amico respondet, se hoc munus defugere nolle, licet ille a promissis non steterit, et frequentiores missurum, non inanes, quales Ciceronis multae sint, sed monitorum utilium uberes, atque sua potius quam aliena tractantes. Idcirco suadet, a fortuna nihil petere, nec ab ea pendere, sed privatam facere fortunam. Nam qui a fortuna pendent, per mala nituntur in malum, ignorantia veri et boni. Quaerendum itaque est, quid sit bonum, quod alius alio modo

finiverunt et expresserunt, et quid ab honesto differat. Omne bonum secundum naturam est, nec tamen quidquid secundum naturam est bonum.

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

Exigis a me frequentiores epistolas. Rationes conferamus! solvendo non eris. Convenerat quidem, ut tua priora essent; tu scriberes, ego rescriberem. Sed non ero difficilis: bene credi tibi scio; itaque in antecessum dabo. Nec faciam, quod Cicero, vir disertissimus, facere Atticum iubet, ut, etiam si rem nullam habebit, quod in buccam venerit, scribat.
2 Nunquam potest deesse quod scribam, ut omnia illa, quae *Ciceronis* implent *Epistolas*, transeam: « quis candidatus laboret; quis alienis, quis suis viribus pugnet; quis consulatum fiducia Caesaris, quis Pompeii, quis arte petat; quam durus sit foenerator Caecilius, a quo minoris centesimis propinqui nummum movere non possint. » Sua satius est mala, quam aliena, tractare; se excutere, et videre, quam mul-

In antecessum dabo. Fori verbum aut argentariorum: valet, solvere priusquam dies cesserit. Vide de Benef. IV, cap. XXXII. *Lips.*— Florus dicit Cheruscos Suevos et Sicambros bellum Romanis intulisse: *adeo certa victoriae spe, ut praedam in antecessum pactione diviserint.*

Cicero, vir disertissimus, ad Atticum pleraque ista libro I. *Lips.*

Quis arte petat. Sic c. *A.* Pal. 2, 3, Pinc. Nec aliud debuerat ms. *a.* in quo *arce;* item Pal. 4, in quo *quis Crassi arte.* Olim *aperte* edd. ex *R. ab se*, ed. Gron. et sqq. ex Lipsii coniectura. *Schw.*

Quam durus sit foenerator Caecilius, etc. Verba fere sunt Ciceronis ad Attic. Ep. 1, 12. Caecilius erat Attici avunculus. Vide Cic. Ep. ad Att. I, 1. *Ruhk.*

Centesimis (intell. partibus sortis) sc. usuris: quum singuli asses in mensem solvantur pro centenis, unde fiunt duodeni in annum (12 pro cent.). Cf. Ernesti Clav. Cic. sub voce *Centesimae.* Ruhk.

Possint, a. c. Alii vulgo *possunt.* Schw.

Multarum rerum candidatus. Externarum et inanium: quas aspernetur iudicio et ratione, etsi opinio et inclinatio eo vocent. *Lips.*

tarum rerum candidatus sit, et non suffragari. Hoc 3
est, mi Lucili, egregium, hoc securum ac liberum; nihil petere, et tota fortunae comitia transire.

Quam putas esse iucundum, tribubus vocatis; quum candidati in templis suis pendeant, et alius nummos pronuntiet, alius per sequestrem agat, alius eorum manus osculis conterat, quibus designatus contingendam manum negaturus est, omnes, attoniti, vocem praeconis exspectant; stare otiosum, et spectare illas nundinas, nec ementem quidquam, nec venden-
tem? Quanto hic maiore gaudio fruitur, qui non 4
praetoria aut consularia comitia securus intuetur, sed magna illa, in quibus alii honores anniversarios

Et non suffragari, nihil facere, ut illarum rerum externarum et proinde insuium particeps fias. *Ruhk.*

Quum candidati in templis suis pendeant, etc. Vides hic comitiorum mentionem eadem ratione habitorum, qua tempore reipubl. liberae habita sunt: nec adversatur Tacitus Annal. I, 15 comitia a campo in curiam translata: ubi de magistratibus a Senatu et non a populo creandis nonnisi novo imperatore succedente, sermo est. *Templa* intelligam de rostris s. tabernis editioribus, ubi candidati, teste Macrobio I Saturnal. 16, p. 282 bip. consistebant, ut et conspici, et suos hortari non sine sollicitudine ac bene excipere possent, atque ac bodieque apud Anglos in creandis senatoribus fieri solet. Cf. *Schneider. ad Varron. de Re Rust.* III, 2, 1. Flor. II, 12, ubi *templum*, i. e. tabernaculum occurrit. Lipsius exponit de templis Campo Martio vicinis, ad quae candidatos divertisse et exitum comitiorum exspectasse coniicit. *Ruhk.*

Sequestrem, non *sequestrum*, a. e. *R. A.*, Schw. — Non pronuntiet solum et promittat, sed nummos deponat et apud alium, fidei causa, consignet. *Lips.*

Manus osculis conterat. Vile et servile. Nam illi Dominis sic solent. Vide Electa nostra, lib. II, cap. de osculis. *L.* — De candidatorum ambitu conf. Adams I, p. 158 sq. *Ruhk.*

Vocem praeconis qui creatur renuntiaret. *Ruhk.*

Et spectare.... vendentem. Nota est vitae cum mercatu comparatio a Pythagora iam instituta, ap. Ciceron. Quaest Tuscul. V, 3 ibiq. Davies p. 347 sq. *R.* — Nobis haec non generaliter de vita, sed de emptione suffragiorum dicta videntur.

Sed magna illa. Totius mundi comitia, praeside Fortuna. *Ruhk.*

H. anniversarios magistratus: nam Senecae tempore magistratus honorarii e. c. consules suffecti s. minores creabantur in dies menses va. *Anniversariis* s. ordinarii in an-

petunt, alii perpetuas potestates, alii bellorum eventus prosperos triumphosque, alii divitias, alii matrimonia ac liberos, alii salutem suam suorumque? Quanti animi res est, solum nihil petere, nulli supplicare, et dicere: « Nihil mihi tecum, Fortuna! Non facio mei tibi copiam! scio apud te Catones repelli, Vatinios fieri; nihil rogo! » Hoc est privatam facere
5 Fortunam.—Licet ergo haec invicem scribere, et hanc integram semper egerere materiam, circumspicientibus tot milla hominum inquieta; qui, ut aliquid pestiferi consequantur, per mala nituntur in malum, petuntque mox fugienda, aut etiam fastidienda. Cui enim assecuto satis fuit, quod optanti nimium videbatur?
6 Non est, ut existimant homines, avida felicitas, sed pusilla: itaque neminem satiat. Tu ista credis excelsa, quia longe ab illis iaces; ei vero, qui ad illa pervenit, humilia sunt. Mentior, nisi adhuc quaerit ascendere: istuc, quod tu summum putas, gradus est. Omnes autem male habet ignorantia veri. Tanquam ad bona
7 feruntur, decepti rumoribus: deinde, mala esse, aut inania, aut minora quam speraverint, adepti ac multa

num creati anno nomen dabant. Dio Cass. lib. XLVIII, 35. *Ruhk.*

P. potestates, i. e. regna, principatus; proprie munera summa provincialia. Cf. Ernesti clav. Cic. voc. *Imperium.* Ruhk.

Vatinios, scelestissimos homines: cf. de Constant. 17, 3. *R.* — Vatinius, tribunus plebis anno V. C. 695 Caesaris partes maximo studio amplexus est: legem tulit Vatiniam, qua imperium Caesari per quinque annos prorogabatur: quem ut Caesar remuneraretur, ambitu fecit, ut ad praeturam eveheretur, repulso Catone.

Privatam i. propriam, a fortuitis non pendentem. *Ruhk.*

Avida felicitas. Idem de ea ait noster Ep. XIX, 6: *Et avida felicitas est, et alienae aviditati exposita.* Nunquam, ait, satiari potest, ideoque pusilla est, etc. *R.* — Int. si homines semper nova petunt, ne illos ideo accuses aviditatis: nam quae primum appetiverant ut felicitatem datura, tam reipsa pusilla erant, tam indigna votis hominum, ut nihil mirum sit iis homines contentos non fuisse.

Istuc ms. *a.* quod idem valet ac vulgatum *istud.* Schw.

passi, vident; maiorque pars miratur ex intervallo fallentia, et vulgo magna pro bonis sunt.

Hoc ne nobis quoque eveniat, quaeramus, « quid sit Bonum ! » Varia eius interpretatio fuit: finivit hoc alius alio modo, alius illud aliter expressit. Quidam
8 ita finiunt: « Bonum est, quod invitat animos, quod ad se vocat. » Huic statim opponitur: Quid, si invitat quidem, sed in perniciem? scis, quam multa mala blanda sint. Verum, et verisimile, inter se differunt. Ita, quod bonum est, vero iungitur; non est enim bonum, nisi verum est: at, quod invitat ad se et allicefacit, verisimile est: subripit, sollicitat, attrahit. — Quidam ita finierunt: « Bonum est, quod appetitio- 9
nem sui movet; vel, quod impetum animi tendentis ad se movet. » Et huic idem opponitur: multa enim impetum animi movent, quae petuntur petentium malo. — Melius illi, qui sic finierunt: « Bonum est, quod ad se impetum animi secundum naturam movet,

Ita, quod bonum est, vero iungitur. Sic ms. *a.* ubi *Ita* valet *Itaque*, quod habent *c. R. A. Ita,* scil. quoniam multa sunt quae specie blando ac falsa invitant. Vulgo sic distinguebant, *differunt ita. Quod bonum est*, etc. *S. — Vero iungitur.* Sequitur una cum Stoa Socratem, qui hanc summam dixit esse sapientiam, bona malaque distinguere. Senec. Ep. LXXI, 7. De bono multae fuerunt definitiones inter se differentes. Cic. de Fin. III, 10. Lipsii Manuduct. II, 22. Saepius iam huic quaestioni indulsit Noster, *e. c.* Epistol. XX, LVI, LXIV, etc. De auctoribus harum definitionum nihil aliunde constat. *Ruhk.*

Invitat ad se et allicefacit. Vulgo *allicit facit* ed. Mur. Lips. Gron. et Matth. ex Pinciani coniect. *Allicere facit* e. *A.* Ven. Er. quod revocavit Ruhk. In *a.* sic scriptum, *adlicer facit:* unde *allicefacit* correxi, suasu Gronovii, coll. Sueton. Vitell. c. XIV. Similiter formatum verbum *expavefacere* vidimus apud Nostrum, Ep. LXXXV. Eiusdem formae est *commonefacere*, communi sermone tritum. *Schw.*

Subripit ms. *a. Surripit* alii libri vett. *Subrepit* vulgo, ex Pinciani coniectura. *Schw.*

Bonum est... naturam movet. Cic. de Fin. III, 10: *Ego (Cato) assentior Diogeni, qui bonum definierit id, quod esset natura absolutum.* Diogenes fuit Babylonius, stoicus, quem Laelius audivit. Cf. Fabric.

et ita demum petendum est.» Quum coepit esse expetendum, iam et honestum est; hoc enim est per-
10 fecte petendum. Locus ipse me admonet, ut « quid intersit inter Bonum Honestumque » dicam. Aliquid inter se habent mixtum et inseparabile: nec potest bonum esse, nisi cui aliquid honesti inest; et honestum utique bonum est. Quid ergo inter duo interest? *Honestum* est perfectum bonum, quo beata vita completur, cuius contactu alia quoque bona fiunt. Quod dico, tale est. Sunt quaedam neque bona, ne-
11 que mala: tanquam militia, legatio, iurisdictio. Haec, quum honeste administrata sunt, bona esse incipiunt, et ex dubio in bonum transeunt. *Bonum* societate honesti fit; *honestum* per se bonum est. Bonum ex honesto fluit; honestum ex se est. Quod bonum est, malum esse potuit; quod honestum est, nisi bonum esse non potuit.

Hanc quidam finitionem reddiderunt: « Bonum est, quod secundum naturam est.» Attende quid dicam: quod bonum est, secundum naturam est; non protinus, quod secundum naturam est, etiam bonum
12 est. Multa quidem naturae consentiunt; sed tam pu-

B. G. vol. III, p. 560. *Ruhk.*

Et ita demum petendum. Cato apud Cic. l. l. *Quum ab iis rebus, quae sunt secundum naturam, ascendit animus collatione rationis, tum ad notionem boni pervenit.* Ruhk.

Locus ipse, etc. Nam cum bono semper honestum coniunxisse Stoicos notum est vel e Cic. de Off. I, 5. Quum enim dicerent, bonum semper prodesse, ideoque expetendum et iustum et honestum (καλὸν) esse, et nihil aliud in bonorum numero nisi honestum esse vellent, illud honestum et explicare et defendere debebant. Certi autem id docebant iustitia, constantia, temperantia et scientia. Diog. Laert. VII, 100. *Ruhk.*

Neque bona, neque mala. Ea sunt, media. *Lips.*

Secundum naturam est. Perperam vulgo, et invitis msstis, *et secundum nat. est:* et deinde *et bonum est*, ubi *etiam bonum est* commode dederunt a. c. *R.* Schw.

Multa quidem naturae rel. Bonum, sit, secundum naturam est, sed pervenit ad hanc suam proprietatem ipsa

silla sunt, ut non conveniat illis boni nomen. Levia
enim sunt, et contemnenda; nullum est minimum
contemnendum bonum. Nam quamdiu exiguum est,
bonum non est; quum bonum esse coepit, non exi-
guum est. Vnde agnoscitur bonum? si perfecte secun-
dum naturam est. — Fateris, inquis, quod bonum 13
est, secundum naturam esse; haec eius proprietas
est: fateris et alia secundum naturam quidem esse,
sed bona non esse. Quomodo ergo illud bonum est,
quum haec non sint? quomodo ad aliam proprieta-
tem pervenit, quum utrique praecipuum illud com-
mune sit, secundum naturam esse? — Ipsa scilicet 14
magnitudine. Nec hoc novum est, quaedam crescendo
mutari. Infans fuit, factus est pubes; alia eius pro-
prietas fit: ille enim irrationalis est, hic rationalis.
Quaedam incremento non tantum in maius exeunt, 15
sed in aliud. — Non fit, inquit, aliud, quod maius
fit: utrum lagenam an dolium impleas vino, nihil
refert; in utroque proprietas vini est: exiguum mellis
pondus, ex magno, sapore non differt. — Diversa po-
nis exempla; in istis enim eadem qualitas est; quam-

magnitudine. Dissensus, qui inter Nostrum et Cic. l. l. intercedit, ita conciliari fortasse potest: quod bonum ait Noster, crescendo ad summum pervenit, atque tum neque augeri neque minui potest: Cato contra ap. Ciceronem de summo bono loquitur, quod genere, non magnitudine cernatur. Vereor tamen, ut recte philosophantibus sententiam suam probaverit Seneca: non enim magnitudine, sed recto rationis, sine qua, ut ipse ait Ep. LXVI, 12, nullum bonum est, usu illud bonum cerni debet, si caeteros Stoae auctores audias. *Ruhk.*

Nullum est minimum contemnendum bonum. Sic *a. c. R. A.* Vulgo olim edd. *nullum nec minimum*; ed. Ruhk. *nullum etiam minimum. S.* — Ruhk. nititur uno Pinciani et tribus palat. atque interpretatur suam lectionem: minimum contemnendum bonum est nullum: Pincianus *nullum minimum*: Erasmus *nullum enim m.*

Vnde agnoscitur bonum? Vnde aliquid cognosc. bon. edd. invitis manuscriptis. *Schw.*

Ille enim, *a. c. A.* Abest vulgo *enim*. Schw.

Ex magno. Sic ms. *a.* et ed. *R.* commode: sc. quod sumitur ex ma-

15 vis augeantur, manent. Quaedam, amplificata, in suo genere et in sua proprietate perdurant; quaedam, post multa incrementa, ultima demum vertit adiectio; et novam illis, aliamque, quam in qua fuerunt, conditionem imprimit. Vnus lapis fecit fornicem, ille qui latera inclinata cuneavit, et interventu suo vinxit. Summa adiectio quare plurimum facit, vel exigua? Quia non auget, sed implet. Quaedam processu
16 priorem exuunt formam, et in novam transeunt. Vbi aliquid animus diu protulit, et magnitudinem eius sequendo, lassatus est, *infinitum* coepit vocari; quod longe aliud factum est, quam fuit, quum magnum videretur, sed finitum. Eodem modo aliquid difficulter secari cogitavimus; novissime, crescente difficultate, *insecabile* inventum est. Sic ab eo, quod vix et aegre movebatur, processimus ad *immobile*. Eadem ratione aliquid *secundum naturam* fuit; hoc in aliam proprietatem magnitudo sua transtulit, et *bonum* fecit. Vale.

gno pondere. *Et magnum* edd. cum o. *A.* cum quo parum convenit verbum *differt* in sing. *Schw.*

Et in sua proprietate, a. o. *A.* Perperam deest *et* edd. ax *R.* Schw.

Vbi aliquid animus... infinitum coepit vocari. I. e. ubi animus diu aliquid in conspectum suum extulerit, ut in id inquirat, atque eius magnitudinem ultra sequi non potuerit, exemplo sit tempus, aeternitas, tunc illud infinitum coepit vocari. Ita, quae finita videbantur, infinita sunt, et in novam exeunt formam. Exempla haec illustrant, sed parum probant. Sed hanc argumentationem Senecae propriam esse putaverim. *Ruhk.*— Hanc Senecae recentiorumque empiristarum opinionem de *infiniti* notionis origine multi philosophi impugnarunt, in primis Kantius illiusque asseclae. Notum est nostrum *Fénélon* aliosque contendisse ideam infiniti e mundo exteriori sola amplificatione finiti nunquam nobis contingere potuisse: ideam vero illam quasi divini nominis esse imaginem aliquam animo nostro impressam. Caeterum quaestionem de *infinito* penitus tractatam vide ab *Ancillon*, *Essais de Philosophie*, in speciali tentamine.

EPISTOLA CXIX.

DIVITEM ESSE, QVI CVPIDINIBVS IMPERAT.

Iocose promittit amico, se docturum eum esse, quomodo fieri dives celerrime possit. Deinde monet, maximas esse divitias, quas a nobis ipsis petierimus, naturae nihil negantes, quae paucis contenta est, et supervacua dimittit. Tunc nobis nihil deerit, finem omnium rerum spectantibus, qui naturam non excedit; divitiae desinere tunc non possunt, satis habebimus: pecunia autem neminem fecit divitem. Ii contra, qui vulgo divites sunt, proprie pro pauperibus habendi sunt.

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

Quoties aliquid inveni, non exspecto, donec dicas: *in commune!* — ipse mihi dico. Quid sit, quod invenerim, quaeris? sinum laxa, merum lucrum est! Docebo, quomodo fieri dives celerrime possis; quod valde cupis audire, nec immerito: ad maximas te divitias compendiaria ducam. Opus erit tamen tibi creditore; ut negotiari possis, aes alienum facias oportet: sed nolo per intercessorem mutueris, nolo proxene-

In comune. Sic Graeci de rebus inventis et casu oblatis dicere solebant, Ἑρμῆς κοινός, notante Lipsio et Gronovio, qui laudat Phaedri fab. V, 6, 3: *Eia*, inquit (calvus), *in commune, quodcumque est lucri.* Res nota et a multis, e. c. paroemiographis et iis, quos praeter Burmannum Iacobs amicias. ad Brunk. Anal. II, p. 269, XIII laudat, explicata. *Ruhk.*—Phurnutus, de Mercurio: *Si quis aliquid in itinere invenerit, moris est profari: communi Mercurio, qui certe rei inventae conscius est, ut qui in viis versetur.*

Sinum. Togae: similiter Horat. Serm. II, 3, 172: *Ferre sinu laxo. R.*

Compendiaria (sc. via) edd. cum *a. R.* et Pinc. Conf. Ep. XXVII, nec male *compendiario* (sc. itinere) ed. Er. cum aliis apud Pincianum et Grut. coll. LXXIII, 250, 9. Perperam *compendiarie* ed. Ven. cum *c. A. S.*

Opus erit... creditore. Quo? ipso te, ut argutando subdit. *Lips.*

Proxenetae. Graeco nomine προξενητής, qui est velut pararius, conciliator et interpres: qui partes contracturas medius ipse iungit. *Lips.*

tae nomen tuum iactent. Paratum tibi creditorem
2 dabo, Catonianum illum: « A te mutuum sumes. »
Quantulumcumque est, satis erit, si quidquid deerit, id a nobis petierimus. Nihil enim, mi Lucili, interest, utrum non desideres, an habeas. Summa rei in utroque est eadem; non torqueberis. Nec illud praecipio, ut aliquid naturae neges; contumax est, non potest vinci, suum poscit: sed, ut quidquid naturam
3 excedit, scias precarium esse, non necessarium. Esurio; edendum est: utrum hic panis sit plebeius, an siligineus, ad naturam nihil pertinet. Illa ventrem non delectari vult, sed impleri. Sitio; utrum haec aqua sit, quam ex lacu proximo excepero, an ea, quam multa nive clusero, ut rigore refrigeretur alieno, ad
4 naturam nihil pertinet. Illa hoc unum iubet, sitim exstingui: utrum sit aureum poculum, an crystallinum, an murrheum, an Tiburtinus calix, an manus

Catonianum tenent libri omnes, nisi quod per *th.* scribunt ms. *c.* et ed. *A.* *Hecatonianum* coniectabat Pinc. *Schw.*—*Catonianum illum.* Sc. creditorem. Nam M. Cato dixit: *Quod tibi deest, a te ipso mutare.* Senec. de Benefic. V, 7: *Te ipsum tibi paratum creditorem dabo, illum quem Cato dare solebat.* Ruhk.

Vtrum hic panis.... plebeius. I. farreus: far autem est genus tritici durius ac ponderosius, domesticum Italiae frumentum. Plin. 18, 7. Cf. Heynii Opuscul. academ. I, p. 357. Schneideri Index ad Scriptt. Rer. rust. h. v. *Ruhk.*

Siligineus. E tritico: tener et silig. coniungitur Ep. CXXIII, 2. Plin. 18, 8 tritici delicias vocat. Cf. Heynii Op. ac. I, p. 358 et Schneideri Index laud. h. v. *Ruhk.*

Ex lacu proximo. Propertius: *Ipsa petita lacu nunc mihi dulcis aqua est.*

Clusero. Sic Erasmi editio et romana: praetulerunt Lipsius et Gronovius: conveniunt palatini codd. mss. omnes. Pinciani codd. praestant *elisero.* Editio antiqua: *thiserove frigore.* Ruhk. — *Clusero, a. R. Elisero c. A.* Schw. — *Clusero.* Aqua enim in vase circumdari nive solebat. *R.*

Murrhenum, ms. *a.* quod et debuerant *c. A.* in quibus *mirreum.* Nec male vulgo *myrrhinum* edd. vel *murrhinum*, ut ed. Ruhk. Perperam *vitreum* ed. *R. S.* — E murrha vasa, e. c. pocula murrhea, s. murrhina, confecta esse constat, sed quidnam fuerit, non satis compertum est. V Christii, Rezzonici (Disq. Plin. To. II, p. 213), Leblondii (*Hist. de l'Acad. des Inscr.* To. XLIII), Bruckmanni al. opiniones omittam, omnes fere in eo conveniunt, murrham ge-

concava, nihil refert. Finem omnium rerum specta, et supervacua dimittes. Fames me appellat: ad proxima quaeque porrigatur manus; ipsa mihi commendabit, quodcumque comprehendero. Nihil contemnit esuriens.

Quid sit ergo, quod me delectaverit, quaeris? —
Videtur mihi egregie dictum: « Sapiens divitiarum 5
naturalium est quaesitor acerrimus. » — Inani me, inquis, lance muneras! Quid est istud? Ego iam paraveram fiscos; circumspiciebam, in quod me mare negotiaturus immitterem; quod publicum agitarem; quas arcesserem merces. Decipere est istud, docere paupertatem, quum divitias promiseris. — Ita tu pauperem iudicas, cui nihil deest? — Suo, inquis, et
patientiae suae beneficio, non fortunae. — Ideo ergo 6

nus quoddam agathi s. pseudopali s. quas fuit h. Velthemii sententia, steatitae sinici pretiosum fuisse. Duplex tamen species fuit, altera naturalis, quae e terra effodiebatur, altero artificiose composita, instar fluoris vitrei. Cf. *Larcher*, *Histoire de l'Acad. des Insc.*, To. XLIII, cui assentitur Blumenbach (*Naturgesch.* p. 599 edd. VI, sed in ed. VII anni 1803 delevit B. istum locum, mutata forsan sententia.) Quum crystallum lum murrham misit Oriens; ex eadem terra effodimus, ait, Plin. 37, 2, qui utrumque describit. *Ruhk.* — Plura vide in Excursu ad lib. VII de Benef. nostrae ed. vol. II, p. 695.

Tiburtinus calix. Fictilis. *L.* — Fictilia vasa Tibure facta esse, aliondo non constat. Strabo V, 3, 11, lapicidinas memorat, sed marmoris, nunc travertino appellati; de terra s. creta figulina tacet. *Ruhk.*

Porrigatur, *a. e. A.* Pinc. Pal. 2, 3; *extendatur* ed. *R.* et seqq. *tendatur* ed. *Lips.* et seqq. invitis mstis. *S.*

Quid sit ergo, etc. De quo initio dixi: *in commune* debet proferri. *L.*

Quid est istud? Sic *a. c. R. A.* Perperam *Quid est illud inane?* ed. Er. Mur. et Lips. Tum, *Quid est illud in commune?* ed. Gron. Bip. et Ruhk. ex levi coniect. Lipsii. Istud *inane* corruptum erat ex *Iamne*, quod subiiciebatur olim sic, *Iam ne ego parav.* vel *Iam ne parav. ego:* pro quo nos ex ms. *a.* dedimus, *Ego iam paraveram.* Schw.

Ego iam paraveram, etc. Vt vel argentariam exercendo, vel publica e. c. vectigalia redimendo, vel mercaturam faciendo dives fierem. Conf. Epist. CI init. *Ruhk.*

Ideo ergo... possunt. Int. eos ergo solos divites putas, quorum divitiae possunt desinere, et sunt obnoxiae casibus.

illum non iudicas divitem, quia divitiae eius desinere
non possunt? Vtrum maius, habere multum, an satis?
Qui multum habet, plus cupit; quod est argumen-
tum, nondum illum satis habere: qui satis habet,
consecutus est, quod nunquam divitiis contigit, fi-
7 nem. An has ideo non putas esse divitias, quia pro-
pter illas nemo proscriptus est? quia propter illas
nulli venenum filius, nulli uxor impegit? quia in
bello tutae sunt? quia in pace otiosae? quia nec ha-
bere illas periculosum est, nec operosum disponere?
An parum habet, qui tantum non alget, non esurit,
8 non sitit? Plus Iupiter non habet. Nunquam parum
est, quod satis est: et nunquam multum est, quod
satis non est. Post Darium et Indos pauper est Ale-
xander Macedo: mentior; quaerit, quod suum faciat,
scrutatur maria ignota, in oceanum classes mittit no-

Vtrum maius: habere multum, etc. Sic *a. c. A.* Perperam *mallis* ed. *R.* unde vulgo *Vtrum malis habere*, etc. *Schw.*

An parum habet, etc. Sic edd. cum *R.* et *A.* Sed rectius videtur *At*, quod dabat ms. *c.* quod ipsum etiam debuerat ms. *a.* in quo *Ad*, frequenti permutatione litterarum *t* et *d*. Quare sic rescriptum malim: .... *At parum habet qui tantum non alget*, ... *non sitit*.... *Plus Iupiter non habet.* Scil. istud, *At parum habet*, etc. opponit alter; cui Seneca respondet, *Plus Iupiter*, etc. *Schw.* — *An parum habet, qui tantum non*, etc. I. qui prorsus non a., qui multa alia quidem non possidet, sed tamen non alget. Ita Cicero Epist. ad Attic. 14, 5 eos tantum non laudari, sed includi. Moneo propter Pincianum, qui huius significationis immemor legendum putabat: *qui tantum non, non alget*, i. e. qui fere non alget. *Ruhk.*

Et nunquam multum est. Copulam *et*, omissam vulgo, dedere veteres libri omnes. *Schw.*

Post Darium et Indos. Int. postquam Darii regnum Indorumque suum fecit.

Alexander. De Alexandro conf. ad Ep. XCI, 17. *Ruhk.*

Mentior. quod aberat vulgo, adiectum ex more Senecae dedit ms. *a.* et unus probus cod. Pinc. *Schw.*

In oceanum rel. Nearcho duce, cuius paraplum s. itinerarium expressit Arrianus in Indicis egregie nuper illustratis a Vincentio: *the voyage of Nearchus from the Indus to the Euphrates*, etc. *London* 1797: haec expeditio facta est anno 326 ante Christ. natum, qua Orbis nostri pars detegebatur tunc incognita: hinc *mundi claustra per.* et mox, *post omnia lucem accipiunt.* *Ruhk.*

vas, et ipsa, ut ita dicam, mundi claustra perrumpit.
Quod naturae satis est, homini non est! Inventus est,
qui concupisceret aliquid post omnia: tanta est cae-
citas mentium, et tanta initiorum suorum unicuique,
quum processit, oblivio! Ille, modo ignobilis anguli 9
non sine controversia dominus, tacto fine terrarum
per suum rediturus orbem, tristis est.

Neminem pecunia divitem fecit: immo contra,
nulli non maiorem sui cupiditatem incussit. Quaeris,
quae sit huius rei causa? plus incipit habere posse,
qui plus habet. Ad summam, quem voles mihi ex his, 10
quorum nomina cum Crasso Licinioque numerantur,
in medium licet protrahas; afferat censum, et, quid-
quid habet, et quidquid sperat, simul computet: iste,
si mihi credis, pauper est; si tibi, potest esse. At hic,
qui se ad id, quod natura exigit, composuit, non
tantum extra sensum est paupertatis, sed extra me-
tum. Sed, ut scias, quam difficile sit, res suas ad na- 11
turalem modum coarctare; hic ipse, quem circa natu-
ram dicimus, quem tu vocas pauperem, habet aliquid
et supervacui. At excaecant populum, et in se con-

Et ipsa, ut ita dicam. Sic commode c. *A. R.* Aberat vulgo *ipsa*. Schw.

Ille modo ignobilis anguli.. Macedoniae, *non sine controversia*: bello enim ei gerenda fuerant cum populis quibusdam vicinis, Triballis, Getis, Illyriis, Thebanis, etc. Res nota. *R.*

Tacto fine terrarum. Sic recte ms. *a.* Perperam *tanto fine terr.* c. *A. R.* unde inepte vulgo *de tanto fine*, etc. ex uno cod. Pinc. alius *toto* (pro *tacto*) dabat. *Schw.* — Lipsius ait: diviuet aliquis, *detecto*.

Plus incipit habere posse. Habere velle desiderasset; sed nil mutant libri. *Schw.*

Quorum nomina cum Crasso Licinioque numerantur. Speciosum erat quod dabat ms. *a.* cum *Croeso Licinioque*, et sic fere etiam c. *a. R.* Sed verum utique videtur *Crasso*, quod ex Pinciani codd. receptum a Mur. Tum *Licinoque* vulgo edd. ab eodem Mur. ex Persio et Iuvenali: sed, ut in Senecae libris, sic et apud Dionem Cassium LIV, 21 et apud Sueton. Octav. 67. *Licinius* vocatur ille Augusti libertus, cuius divitiae, ut olim *Crassi*, in proverbium abierant. Cf. Nostrum Epist. cxx *Schw.* — De Crasso omnia e Cicerone et Plutarchi vita nota. *Ruhk.* — Persius: *Nunc*

vertunt opes, si numerati multum ex aliqua domo
effertur, si multum auri tecto quoque eius illinitur,
si familia aut corporibus electa, aut spectabilis cultu
12 est! Omnium istorum felicitas in publicum spectat:
ille, quem nos et populo et fortunae subduximus,
beatus introrsum est. Nam, quod ad illos pertinet,
apud quos falso divitiarum nomen invasit occupata
paupertas, sic divitias habent, quomodo habere dici-
mur febrem, quum illa nos habeat. E contrario di-
cere solemus, « febris illum tenet: » eodem modo
dicendum est, « divitiae illum tenent. »

13 Nihil ergo monuisse te malim, quam hoc, quod
nemo monetur satis: ut omnia naturalibus desideriis
metiaris: quibus aut gratis satisfiat, aut parvo. Tan-
tum miscere vitia desideriis noli. Quaeris, quali men-
sa, quali argento, quam paribus ministeriis et laevi-
bus afferatur cibus? Nihil, praeter cibum, natura
desiderat!

Num tibi, quum fauces urit sitis, aurea quaeris
Pocula? num, esuriens, fastidis omnia praeter
Pavonem rhombumque?...

14 Ambitiosa non est fames; contenta desinere est: quo

Licini in campos, nunc Crassi mittit in aedes. Vetus Persii scholiastes usservavit epigramma in Licinium a Varrone factum: *Marmoreo Licinius tumulo iacet, at Cato parvo; Pompeius nullo: credimus esse Deos?*

Illinitur. De auro, quo vestes, marmora etc. ornantur, τὸ *illinire* in usu erat, termini, ut ita dicam, technici loco, quo graec. Βρέχειν expresserunt. Moneo, ne Lexicis credens, contemtus causa posita haec putes. Cf. Salmas. ad Script. Hist. Aug. T. II, p. 551. Nic. Heinsius ad Ovid. A. A. III, 232, quibus egregie usus est Bottiger ad Horat., IV Carm. 9. 14. *Ruhk.*

Familia servorum.

Felicitas in publicum spectat. Vulgo videtur felix, non est.

Solemus. Sic Erasm. et omnes mss. Pincianus contra male emend. *debemus.* Ruhk.

Quam paribus ministeriis. Servis, qui ministrabant, aetate aut colore paribus. De Brev. Vit. c. 12, 1. *Lips.*

Laevibus. Glabris, ut alibi vocat, et sine pilis.

Rhombumque. Versus sunt Horati. Sat. I, 2, 113 sq. *Ruhk.*

desinat, non nimis curat. Infelicis luxuriae ista tor-
menta sunt: quaerit, quemadmodum post saturitatem
quoque esuriat; quemadmodum non impleat ventrem,
sed farciat; quemadmodum sitim, prima potione se-
datam, revocet. Egregie itaque Horatius negat ad
sitim pertinere, quo poculo aqua, aut quam eleganti
manu ministretur. Nam si pertinere ad te iudicas, 15
quam crinitus puer, et quam perlucidum tibi pocu-
lum porrigat, non sitis. Inter reliqua, hoc nobis prae-
stitit natura praecipuum, quod necessitati fastidium
excussit. Recipiunt supervacua dilectum. — Hoc pa-
rum decens; illud parum laudatum, oculos hoc meos
laedit! — Id actum est ab illo mundi conditore, qui
nobis vivendi iura descripsit, ut salvi essemus, non
ut delicati. Ad salutem omnia parata sunt, et in prom- 16
ptu: deliciis omnia misere ac sollicite comparantur.
Vtamur ergo hoc naturae beneficio, inter magna nu-
merando; et cogitemus, nullo nomine melius illam
meruisse de nobis, quam quia, quidquid ex necessi-
tate desideratur, sine fastidio sumitur. Vale.

Crinitus puer. Qui a poculis, muliebri plerumque habitu erant, capillitio fluente et longo. Imo et alii Paedagogiani fuere pueri. Vnde Martialis: *Crinitae, Lina, Paedagoge turbae.* *Ruhk.* — Horatius de tali mollicello: *Discrimen obscurum solutis Crinibus, ambiguoque vultu.* Quorum minores erant divitiae, aut luxuries, eodem habitu vestiebantur tonsosque capillos ferebant, ut videre est e Iuvenali Sat. XI, 149: *Idem habitus cunctis; tonsi rectique capilli Atque hodie tantum propter convivia pexi.*

Dilectum, non *delectum*, a. c. R. *A.* iidemque infra *laudatum*, non (ut vulgo) *lautum.* Schw. — *Recipiunt supervacua dilectum.* In supervacuis delectum facimus. *T.*

Par. laud. His tangit Noster coenipetarum, aut comium convivarum ritus, singula fercula regis sui, quae placuissent, laudantium: quae sunt verba I. F. Gronovii in Obss. III, 14, p. 423 ed. Lips. quem videas. *Ruhk.*

Id actum est... delicati. Int. hoc voluit Deus nos salvos esse, non delicatos.

Inter magna. Supple: illius beneficia.

equo, et vino, et calceo nomen imponunt; tanta fit apud illos boni vilitas, et adeo in sordida usque descendit. *Honestum* putant, cui ratio recti officii con- 2
stat; tanquam, pie curatam patris senectutem, adiutam amici paupertatem, fortem expeditionem, prudentem moderatamque sententiam. Ista duo quidem facimus, sed ex uno. Nihil est *Bonum*, nisi quod honestum est; quod *Honestum* est, utique bonum. Supervacuum iudico adiicere, quid inter ista discriminis sit, quum saepe dixerim. Hoc unum dicam, nihil nobis *bonum* videri, quo quis et male uti potest: vides autem, divitiis, nobilitate, viribus, quam multi male utantur.

Nunc ergo ad id revertor, de quo desideras dici: 3
« Quomodo ad nos prima Boni Honestique notitia pervenerit. » Hoc nos natura docere non potuit: semina nobis scientia dedit, scientiam non dedit. Qui-

bonum esse, quod utile sit sive non differat ab utilitate, ἀγαθόν ἐστιν ὠφέλεια, ἢ οὐχ ἕτερον ὠφελείας. Conf. Tiedemann III, 35 *System*. Ruhk.

Tanta fit apud illos boni vilitas. Sic Erasmus, editio antiq. et omnes palat. At Muretus: *tanta est ap.* rel. *Ruhk.*

In sordida usque, *a. o. A.* Vulgo *usque ad sordida*, ex *R.* S.

Honestum.... sententiam. Ad medie itaque referunt, quo officia, secundum Stoicos, pertinere constat. Enimvero Stoici aliter statuebant, quippe quos primos inter honestum et decorum distinxisse, nec bonum ab honesto separasse recte Cicero pronuntiavit. *Ruhk.*

Ista duo quidem facimus. Nempe nos Stoici. *Lips.*

Quum saepe dixerim. E. c. in Epist. CXVII. *Ruhk.*

Nunc ergo ad id revertor rel. Quum Stoici demonstrassent, bonum honestumque esse, et differre ab officiis eo, quod haec praescriptiones dent nonnisi in breve tempus et quasi quotidie, illud honestum vero in totam vitam, et quod officia a primis naturae oriantur, honestum autem bonumque illis adeo haud semel adversari videantur; ista quaestio, cui hic respondet Noster, enodanda venit, de qua iam inde a Socratis tempore disputaverant philosophi, utrum sapientia a natura sit an doceri possit. Platoni in Menone et Protagora placuit θείᾳ μοίρᾳ ἄνευ νοῦ nos in hanc notitiam incidisse: Stoici tribuebant rationi. Cf. Cic. de Fin. III, 10. Quinque autem modis fieri rerum notitias dicebat Zeno apud Diogenem Laërt. lib. VII, cap. 52 sq. quae cum iis, quae Noster posuit, bene conciliari possunt. *Ruhk.*

dam aiunt, nos in notitiam incidisse; quod est incre-
dibile, virtutis alicui speciem casu occurrisse: nobis
videtur observatio collegisse, et rerum saepe facta-
rum inter se collatio: per *analogiam* nostri intelle-
4 ctum et honestum et bonum iudicant. Hoc verbum
quum latini Grammatici civitate donaverint, ego
damnandum non puto, nec in civitatem suam redi-
gendum: utar ergo illo, non tantum tanquam rece-
pto, sed tanquam usitato. Quae sit haec *analogia*,
dicam. Noveramus corporis sanitatem; ex hac cogi-
tavimus, esse aliquam et animi. Noveramus corporis
vires; ex his collegimus, esse et animi robur. Aliqua
benigna facta, aliqua humana, aliqua fortia, nos ob-
stupefecerant; haec coepimus tanquam perfecta mi-
5 rari. Suberant illis multa vitia, quae species conspicui
alicuius facti fulgorque celabat; haec dissimulavimus.
Natura iubet augere laudanda; nemo non gloriam
ultra verum tulit: ex his ergo speciem ingentis boni
traximus. Fabricius Pyrrhi regis aurum repulit; ma-

Per analogiam nostri intellectum et honestum et bonum iudicant (id est, Nostri Stoici iudicant, et honestum et bonum per analogiam intellectum ab hominibus esse): sic plane et percommode *a. c. R.* nec aliud e suis codd. protulit Pinc. et consentiunt Gruteri codd. et ed. *A.* nisi quod in his perperam *intellectus* pro *intellectum* scribitur. Eadem quidem sententia, sed praeter rationem mutatis verbis ex Pinciani coniectura, in inde a Mur. sic edebatur: *per analogiam nostro intellectu et honestum et bonum iudicante*. Schw.

Civitate donaverint. Iam Cicero aliique hoc verbo *Analogia* usi sunt. Cf. Stephani Thesaur. L. L. *Ruhk.*

Nec in civitatem suam, i. e. graecam *redigendum*, repellendum. *R.*

Non tantum tanquam recepto. Vox *tantum*, quam libri omnes agnoscunt, temere primum omissa erat in ed. mai. Elsev. 1672 et dein in aliis. *S.*

Ex hac cogitavimus. Sic h. l. *a. R.* et *cogitavimus* ç. *A.* non *collegimus*, ut vulgo. *Schw.*

Collegimus. Recte ed. Erasm. et seqq. cum Pal. 1, 2. *Colligimus*, *a. c. R. A.* Schw.

Suberant illis. Quae tanquam perfecta mirari coeperamus*, etc. *R.*

Fabricius. rel. Narrat haec quoque eadem fere ratione Plutarchus in Pyrrhi vita, c. 20, 21. Livii mentio et narratio harum rerum iniuria temporis periit. *Ruhk.* — Eutropius duo illa praeclara Fabricii narrat Histor.

iusque regno iudicavit, regias opes posse contemnere. Idem, medico Pyrrhi promittente venenum se regi daturum, monuit Pyrrhum, caveret insidias. Eiusdem animi fuit, auro non vinci, veneno non vincere. Ad- 6
mirati sumus ingentem virum, quem non regis, non contra regem promissa flexissent, boni exempli tenacem; quod difficillimum est, in bello innocentem; qui aliquod esse crederet etiam in hostes nefas; qui in summa paupertate, quam sibi decus fecerat, non aliter refugit divitias, quam venenum. « Vive, inquit, beneficio meo, Pyrrhe; et gaude, quod adhuc dolebas, Fabricium non posse corrumpi. » Horatius Cocles solus implevit pontis angustias; adimique a 7
tergo sibi reditum, dummodo iter hosti auferretur, iussit; et tam diu restitit prementibus, donec revulsa ingenti ruina tigna sonuerunt. Postquam respexit, et extra periculum esse patriam periculo suo sensit:

Rom. breviar. lib. II, cap. 12 et 14: *Vnum ex legatis Romanorum Fabricium sic admiratus (Pyrrhus), ut quum eum pauperem esse cognovisset, quarta parte regni promissa, sollicitare voluerit, ut ad se transiret: contemptusque a Fabricio est... Interiecto anno, contra Pyrrhum Fabricius est missus.... Tum, quum vicina castra ipse et rex haberent, medicus Pyrrhi ad eum nocte venit, promittens veneno Pyrrhum occisurum, si sibi aliquid polliceretur; quem Fabricius vinctum reduci iussit ad dominum, Pyrrhoque dici quae contra caput eius medicus spopondisset. Tum rex admiratus eum, dixisse fertur: Ille est Fabricius, qui difficilius ob honestate, quam sol a cursu suo averti potest.* A. Gellius nobis servavit epistolam quam Fabricius de hoc ad Pyrrhum scripsit, plenam animi magnitudine.

Non regis, non contra regem promissa. Int. non promissa regis regnum offerentis, non promissa medici contra regem, id est, regem se occisurum polliciti.

In hostes. Sic Erasmus, Mur. editio antiqua: Lipsius *in hoste*. Ruhk.

Quam. Sic omnes palatini et editio ant. Erasmus tamen *qua*. R.

Vive, inquit... corrumpi. Plutarchus conservavit epistolam a Fabricio et eius collega Q. Aemilio Coss. a. V. c. 474 ad Pyrrhum missam diversi argumenti: Neque amicorum videris, neque hostium esse felix iudex. Lectis, quas ad nos missae sunt, litteris, cognosces, te contra bonos et iustos viros bellum gerere, perfidis et improbis habere fidem. Neque vero haec nos, quo gratiam emereamur tuam, indicamus tibi, sed ne casus tuus aspergat maculam nobis, ut dolo vi-

8 «Veniat, si quis vult, inquit, sic euntem sequi!» deditque se in praeceps; et non minus sollicitus in illo rapido alveo fluminis, ut armatus, quam ut salvus exiret, retento armorum victricium decore, tam tutus rediit, quam si ponte venisset. Haec et huiusmodi facta imaginem nobis ostendere Virtutis.

Adiiciam, quod mirum fortasse videatur: mala interdum speciem honesti obtulerunt, et optimum ex contrario nituit. Sunt enim, ut scis, Virtutibus vitia confinia, et perditis quoque ac turpibus recti simili-
9 tudo est. Sic mentitur prodigus liberalem; quum plurimum intersit, utrum quis dare sciat, an servare nesciat. Multi, inquam, sunt, Lucili, qui non donant, sed proiiciunt; non voco ego liberalem, pecuniae suae iratum. Imitatur negligentia facilitatem, temeritas fortitudinem. Haec nos similitudo coëgit attendere, et distinguere specie quidem vicina, re autem plurimum inter se dissidentia. Dum observamus eos, quos insignes egregium opus fecerat, coepimus annotare, quis rem aliquam generoso animo
10 fecisset et magno impetu. Sed semel hunc vidimus in bello fortem, in foro timidum; animose pauper-

deamur, quasi nequiverimus virtute, bellum perpetrasse. *Ruhk.*

Armatus scuto el gladio, ὅπλῳ. Cf. Cuperi Obss. I, p. 7, 43 ed. Lips. *Ruhk.* — *Tiberine pater*, inquit, *te, sancte, precor haec arma et hunc militem propitio flumine accipias. Ita sic armatus in Tiberim desiluit; multisque superincidentibus telis incolumis ad suos tranavit, rem ausus plus famae habituram ad posteros, quam fidei.* Tit. Liv. lib. II, 10.

Si ponte. Sic Erasm. et codd. pars: Pincianus inde fecit, *si e ponte.* Tres codd. et ed. antiqua, *si sponte.* Ruhk. — Tam tuto per aquam, quam si per pontem.

Sunt enim ... similitudo est. Idem observat noster de Clementia I, 3, 1. Cf. Cortium ad Sallust. de B. Cat. c. XI. Propter hanc viciniam vitia interdum virtutum laudem accipiunt, inprimis apud adulatores: vide egregium hac de re locum Platonis VII, 55 bip. Lucret. IV, 1154 sq. et quos laudat Iacobs amiciss. ad Brunk. Anal. Animadv. Vol. III, P. III, p. 54. *Ruhk.*

Sed semel hunc v. Sic coniunxi haec verba, quum antea esset: *impetu*,

latem ferentem, humiliter infamiam: factum lauda-
vimus, contempsimus virum. Alium vidimus adversus
amicos benignum, adversus inimicos temperatum, et
publica et privata sancte ac religiose administrantem;
non deesse ei in his quae toleranda erant, patien-
tiam, in his quae agenda, prudentiam: vidimus, ubi
tribuendum esset, plena manu dantem; ubi laboran-
dum, pertinacem et obnoxium, et lassitudinem cor-
poris animo sublevantem. Praeterea idem erat sem- 11
per, et in omni actu par sibi; iam non consilio bonus,
sed more eo perductus, ut non tantum recte facere
posset, sed, nisi recte, facere non posset. Intelleximus
mus in illo perfectam esse Virtutem. Hanc in partes
divisimus: oportebat cupiditates refraenari, metus
comprimi, facienda provideri, reddenda distribui:
comprehendimus temperantiam, fortitudinem, pru- 12
dentiam, iustitiam; et suum cuique dedimus offi-
cium.

Ex quo ergo Virtutem intelleximus? Ostendit illam nobis ordo eius, et decor, et constantia, et omnium inter se actionum concordia, et magnitudo super omnia efferens sese. Hinc intellecta est illa beata vita,

sed semel. Hunc v. Furtasse erat: *Sed simul h. v.* Ruhk.

Non deesse ei in his. Vulgo *ei et in his*, rursusque infra *et in his*. Vtrobique voculam *et* ignorant veteres libri: in una ed. *R.* priore loco vocula *ei* perperam in *et* mutata erat. *Schw.*

Pertinacem et obnoxium. Volunt *obnixum*, ego non mutem. *L.* — Obnoxius est qui tradit se cui rei, et saepe libero opponitur. Cf. ad III de Ira 8, 1, 2. Caeterum sapientem hic delineari patet. *Ruhk.*

Sed more eo perductus. Quum in habitum scientia iverat. *Lips.*

Ostendit... efferens sese. Virtus ad se nos traxit, sua pulchritudine, suis illecebris: admirationem vel invitis fecit.

Hinc intellecta est illa beata vita (de qua exstat Senecae liber egregius) *secundo defluens cursu.* Cf. ad. Ep. CXI, 3. Est vitae actionumque facilitas, quam Stoici uno verbo *εὔροιαν* vocabant. Describit Noster Ep. CXXIV, 19. De vita Beat. c. 3 et 4. Ep. XLV, 8. Menagius ad Diog. Laërt. VII, 88. et Epictet. Dissertat. I, 4, 1 sq. ed. Lips. ibiq. not. *Ruhk.*

secundo defluens cursu, arbitrii sui tota. Quomodo
13 ergo hoc ipsum nobis apparuit? Dicam. Nunquam
vir ille perfectus adeptusque virtutem, fortunae maledixit; nunquam accidentia tristis excepit; civem
esse se universi et militem credens, labores, velut
imperatos, subiit. Quidquid inciderat, non tanquam
malum aspernatus est, et in se casu delatum, sed
quasi delegatum sibi. Hoc qualecumque est, inquit,
meum est: asperum est, durum est; in hoc ipso na-
14 vemus operam. Necessario itaque magnus apparuit,
qui nunquam malis ingemuit, nunquam de fato suo
questus est: fecit multis intellectum sui; et non aliter, quam in tenebris lumen, effulsit; advertitque in
se omnium animos, quum esset placidus et lenis,
humanis divinisque rebus pariter aequus. Habebat
perfectum animum, ad summam sui adductus, supra
quam nihil est, nisi mens Dei, ex qua pars et in hoc
15 pectus mortale defluxit; quod nunquam magis divinum est, quam ubi mortalitatem suam cogitat, et
scit, in hoc natum hominem, ut vita defungeretur;
nec domum esse hoc corpus, sed hospitium, et quidem breve hospitium, quod relinquendum est, ubi
te gravem esse hospiti videas.

Maximum, inquam, mi Lucili, argumentum est

Civem esse se universi et militem credens, etc. Respexisse videtur Socratem, quem non Atheniensem se esse dixisse constat, sed mundanum, et se eum milite comparasse: unde haec comparatio postea ad Cynicos Stoicosque devenit. Egregie his usus est Epictetus in Dissert. I, 9, ubi cf. Upton. *Ruhk.*

In hoc ipso navemus operam. Pronomen *hoc* recte adiectum dedere *a. R.* et Gruteri cod. *Schw.*

Fecit multis intellectum sui. Multis virtute sua innotuit et clarus factus est. *Ruhk.* — Scilicet eo viso multi intellexerunt quid esset virtus.

Humanis divinisque. Vulgo *et humanis divinisque*, contra quam *a. c. R. a.* Schw.

Ex qua pars et in hoc etc. Stoicorum haec est opinio, animos nostros ex illo divino delibatos esse. Vide nostram Physiol. III, Dissert. VIII. *Lips.*

animi ab altiore sede venientis, si haec, in quibus
versatur, humilia iudicat et angusta; si exire non
metuit. Scit enim, quo exiturus sit, qui, unde ve-
nerit, meminit. Non videmus, quam multa nos in- 16
commoda exagitent, quam male nobis conveniat hoc
corpus? Nunc de capite, nunc de ventre, nunc de
pectore ac faucibus querimur; alias nervi nos, alias
pedes vexant; nunc deiectio, nunc distillatio; ali-
quando superest sanguis, aliquando deest; hinc atque
illic tentamur et expellimur. Hoc evenire solet in
alieno habitantibus. At nos, corpus tam putre sortiti, 17
nihilo minus aeterna proponimus; et, in quantum
potest aetas humana protendi, tantum spe occupa-
mus; nulla contenti pecunia, nulla potentia. Quid
hac re fieri impudentius, quid stultius potest? Nihil
satis est morituris, immo morientibus: quotidie enim
propius ab ultimo stamus; et illo, unde nobis caden-
dum est, hora nos omnis impellit. Vide, in quanta
caecitate mens nostra sit! Hoc, quod futurum dico, 18
quum maxime fit; et pars eius magna iam facta est:
nam, quod viximus tempus, eo loco est, quo erat,
antequam viximus. Erramus autem, qui ultimum ti-
memus diem, quum tantumdem in mortem singuli
conferant. Non ille gradus lassitudinem facit, in quo
defecimus, sed ille profitetur. Ad mortem dies extre-
mus pervenit, accedit omnis. Carpit nos illa, non
corripit.

Exagitent. Perperam *exagitant* edd. *Schw.*

Nunc de capite, nunc de ventre. Sic *a. R.* Vulgo inverse, *Nunc de ventre, nunc de capite.* Schw.

Deiectio. Nempe alvi. *Ruhk.*

Nunc distillatio (alii *destillatio*) i. e. catarrhus. Vide ad Ep. LXXVIII, 1. Caeterum haec et sequentia saepe iam a Nostro allata sunt, quippe quibus libenter immorari senex solet. *Ruhk.*

Nam, quod viximus. Scilicet tempus quod viximus in nihilum reversum est, in quo iacebat antequam viveremus: tunc non erat, nunc non est: utrobique igitur est nihilum.

Carpit nos illa. Paulatim mors

19 Ideo magnus animus, conscius sibi melioris naturae, dat quidem operam, ut in hac statione, qua positus est, honeste se atque industrie gerat: caeterum nihil horum, quae circa sunt, suum iudicat, sed ut commodatis utitur, peregrinus et properans. Quum aliquem huius videremus [1] constantiae, quidni subiret nos species non usitatae indolis? utique, si hanc, ut dixi, magnitudinem veram esse ostendebat aequalitas. Veri tenor permanet, falsa
20 non durant. Quidam alternis Vatinii, alternis Catones sunt; et modo parum illis severus est Curius, parum pauper Fabricius, parum frugi et contentus vilibus Tubero; modo Licinium divitiis, Apicium coenis, Maecenatem deliciis provocant. Maximum indicium est malae mentis, fluctuatio, et inter simulationem virtutum, amoremque vitiorum, assidua iactatio.

21 ..... *Habebat saepe ducentos,*
Saepe decem servos: modo reges atque tetrarchas,
Omnia magna, loquens: modo « Sit mihi mensa tripes, et
Concha salis puri, et toga quae defendere frigus,

ad se ducit, non impetu rapit. *L.*

Quae circa sunt. Sic. ms. *a.* cum ed. *R.* et hoc satis erat. Conf. not. ad Ep. III (p. 57, not. 4 Edit. par.) *Quae circa se sunt* ms. *c.* et ed. *A. Quae circa ipsum sunt* ed. Er. et seqq. *S.*

(1) Ruhk. *viderimus.*

Aequalitas? Veri tenor permanet, falsa non durant. Haec est Gronovii coniectura, quam veram lectionem habeo. Erasmus: *utique si hanc, ut dixi, magnitudinem veram esse ostendebat. Qualitatis verae tenor permanet,* etc. Codd. palatini ap. Gruter. *Qualitas vero tenera,* alius, *qualitas vero tenet,* alius: *quas vero tenet,* alius, *qualitas vera tenor.* Palat. tert. *ostendebat qualitas. Verus tenor.* Editio antiqua: *ostendebat qualitas veritatis verus tenor perm.* — *Aequalitas.* Cf. § 12; *Ostendit illam nobis ordo eius et decor, et constantia, et omnium inter se actionum concordia,* etc. Ruhk.

Contentus vilibus. Sic commode *a. c. R. Fictilibus* ed. *A. Vili* ed. Er. et seqq. *Schw.*

Modo Licinium divitiis. Sic *c. A.* Pinc. Pal. 3 et Col. Perperam b. l. *Linum a.* et *R. Lucium Crassum* ed. Ven. et Er. *Licinum* ed. Murel. et seqq. *Schw.*

Ducentos. Versus sunt Horatii Serm. I, 3, 11 sq. in Marc. Tigel-

Quamvis crassa, queri! » — Decies centena dedisses
Huic parco, paucis contento; quinque diebus
Nil erat in loculis....

Omnes isti tales sunt, qualem hunc describit Hora- 22
tius Flaccus, nunquam eumdem, ne similem quidem
sibi; adeo in diversum aberrat. Multos dixi; prope
est ut omnes sint. Nemo non quotidie et consilium
mutat, et votum: modo uxorem vult habere, modo
amicam: modo regnare vult; modo id agit, ne quis
sit officiosior servus: modo dilatat se usque ad invi-
diam; modo subsidit, et contrahitur infra humilita-
tem vere iacentium: nunc pecuniam spargit, nunc
rapit. Sic maxime coarguitur animus imprudens; 23
alius prodit atque alius, et, quo turpius nihil iudico,
impar sibi est. Magnam rem puta, unum hominem
agere. Praeter sapientem autem nemo unum agit;
caeteri multiformes sumus. Modo frugi tibi videbimur
et graves, modo prodigi et vani. Mutamus subinde
personam, et contrariam ei sumimus, quam exui-
mus. — Hoc ergo a te exige, ut, qualem institueris
praestare te, talem usque ad exitum serves. Effice
ut possis laudari; si minus, ut agnosci. De aliquo,
quem heri vidisti, merito dici potest: Hic qui est?
Tanta mutatio est. Vale.

lium Hermogenem, musicum peritissimum et vocis eximiae, Caio Iulio Caesari et Cleopatrae acceptissimum, et sibi vel maxime imparem, et inconstantem. *Ruhk.*

Horatius Flaccus. Posterius nomen, quod abest vulgatis edd. adiiciunt veteres libri omnes: et *R.* quidem praeponit, reliqui autem postponunt. *Schw.*

Unum hominem agere. Facere, ut semper sis idem. Lipsius addit: qui finis est Zenonis, vita convenien. Vide Manuduct. II, 15. *Ruhk.* — At Mureti nota hic opportuna. Nam quod in sacris de Iobo scribitur: *fuit unus vir*, id ita Hieronymus interpretatur: non permobilis et instabilis ferebatur, sed firmus atque inconcussus persistens, erat vir unus in adversis et in secundis.

Quem heri vidisti. Mss. q. c. *A.* dant *here*, servata prisca verbi forma. Vulgo *quem vidisti heri.* Schw.

Hic qui est? Sic scripsi cum ms. *a.* Alii vulgo *quis.* Schw.

EPISTOLA CXXI.

OMNIA ANIMALIA HABERE INTELLECTVM SVI.

Quaestionem, an esset omnibus animalibus constitutionis suae sensus, soluturus excusat conatum suum, quod tractet ea, quae non ad mores spectare videantur, exemplo Posidonii et Archidemi, qui et ea tractanda esse pronuntiant, quae licet hominem non meliorem faciant, tamen mores attingunt, quippe quos cognoscere non possis, nisi naturam hominis et quid ipsi optimum sit, antea inspexeris. Demonstrat deinde, omnibus animalibus constitutionis suae sensum esse, id est, ea sponte et natura id facere, quod debeant, et cui nata sint, non aliter quam in hoc erudita. Non ars, sed natura illis hanc partium et artuum agilitatem praestat: est spontaneus motus, non metus, dolorisve timor, nec principalis partis animi effectio, cuius sensus animalibus neo satis dilucidus, nec expressus est. Nec ratio quidquam efficit, omnia natura, quae, simulatque nascuntur, statim scientiam rerum et utilium et perniciosarum iis praestat semper aequalem et nunquam crescentem. Exempla varia hoc docent.

In quaestionem hancce incidebant Stoici ratione philosophico-historica cupientes principia Ethices explorare. Quum enim hac ratione in originem et naturam virtutis inquirerent historiam hominis et caeterorum animalium condendo, amorem sui omnium primum a natura iis inditum esse statuebant. Ea autem, quae huic amori proposita sunt, appellabant prima naturae. Placuit Stoicis, ait Cato ap. Ciceron. de Fin. III, 5 init. simulatque natum sit animal, hinc enim est ordiendum, ipsum sibi conciliari et commendari ad se conservandum et ad suum statum, et ad ea, quae conservantia sunt eius status, diligenda: alienari autem ab interitu, iisque rebus, quae interitum videantur afferre. Quae Catonis verba quin e graeco conversa sint, noli dubitare. Cf. Diog. Laërt. VII, 85 cum interpr. quum ad hunc locum, tam ad Cic. et Tiedemann Syst. *III, p. 17 sqq. et Garve* Vbersicht, *p. 57 sq. Defendere autem coacti sunt hunc locum de conservatione sui, sive de studio cuique animali innato, suam constitutionem naturalem et notam, s. statum, σύστασιν conservandi, una cum Platonicis et Peripateticis contra Aristippum Epicurumque, atque eorum asseclas, quippe qui non illam constitu-*

tionem ab animalibus, simulatque nata fuerint, quaeri affirmarent, sed unam voluptatem, quae sub sensus cadat. Parum subtiliter de hoc philosophorum dissensu Tiedemannum, alioquin doctissimum Stoicae philosophiae interpretem, ut saepe alias, disseruisse facile est ad intelligendum: qui quum nil nisi λογομαχίαν eos pugnasse, sive verbis, non re, dissensisse putaret, non advertit, tum discrimen omnino intercedere, tum a nobismet ipsis hodieque libenter statui et cuique non cupide observanti facillime occurrere. Instinctus enim ille naturalis, quem vocare solemus, hoc satis docet. Sed enim si conciliari facile potuisse illos dissidentes, modo ex utroque dogmate unum conflassent, contendisset Vir egregius, neminem, quin assentiretur, fore confido.

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

Litigabis, ego video, quum tibi hodiernam quaestiunculam, in qua satis diu haesimus, exposuero: iterum enim clamabis, « Hoc quid ad mores? » Sed exclama, dum tibi primum alios opponam, cum quibus litiges, Posidonium et Archidemum (hi iudicium accipient); deinde dicam, Non quidquid morale est, 2

In qua.... haesimus. Haud scio, utrum antea de hac quaestione collocuti sint, an Seneca in Moralibus suis conscribendis in eam incideret et inquireret, atque adeo adversariorum sententias excuteret: quare solito diutius huic quaestioni immoratus esse videtur. *Ruhk.*

Sed exclama, dum. Sic Gruterus emendavit. Erasm. *sed ad exclamandum. Tibi primum op.* cui codd. plerique adstipulantur. Ex uno cod. Pinciani Muretus dedit: *Sed exclamanti tibi primum alios opponam.* Quum duo codd. haberent; *Sed exclamandum tibi*, etc. Gruterus inde fecit: *Sed exclamandum tibi*, etc. Melius instituta est a Lipsio al. interpunctio post *exclama. Ruhk.*

Archidemum. Alii vocant eum Archedemum. Inter magnos Stoae auctores refertur, coaevus Carneadis; vixitque ideo circa annum 600 urbis cond. Cf. Fabric. Bibl. gr. Vol. III, pag. 540. *Ruhk.*

Hi iudicium accipient. Tanquam iudices ad sententiam ferendam. *R.* —Prorsus non hic est auctoris sensus: dicit eos iudicium accepturos, id est, sententiam tanquam sontes subituros, quia illa quaestiuncula ab illis posita et tractata fuit: si querelae locus est, in illos veniat, hanc illi accipiant: et quum iram tuam in illos effuderis, tunc ego dicam, etc. Ideo nec Lipsium probamus qui interpretatur: non diffugient: litem tecum contestabuntur.

Non quidquid..... facit. Egerunt enim Stoici in morali Philosophiae

bonos mores facit. Aliud ad hominem alendum pertinet,
aliud ad exercendum, aliud ad vestiendum, aliud ad
docendum, aliud ad delectandum. Omnia tamen ad
hominem pertinent, etiam si non omnia meliorem
eum faciunt. Mores alia aliter attingunt. Quaedam
illos corrigunt et ordinant; quaedam naturam eorum
3 et originem scrutantur. Quum quaero, quare homi-
nem natura produxerit, quare praetulerit animalibus
caeteris, longe me iudicas mores reliquisse? Falsum
est! Quomodo enim scies, qui habendi sint, nisi,
quid homini sit optimum, inveneris? nisi naturam
eius inspexeris? Tunc demum intelliges, quid facien-
dum tibi, quid vitandum sit, quum didiceris, quid
naturae tuae debeas. — Ego, inquis, volo discere,
4 quomodo minus cupiam, minus timeam: superstitio-
nem mihi excute; doce, leve esse vanumque hoc,
quod felicitas dicitur; unam illi syllabam facillime
accedere! — Desiderio tuo satisfaciam, et virtutes

parte de appetitione (ὁρμῇ), de bonis et malis, de affectibus s. perturbationibus (πάθεσι), de virtute, de principio morali (τέλει), de prima aestimatione (περὶ τῆς πρώτης ἀξίας), de actibus, de officiis, de adhortationibus et dehortationibus. Cf. Diog. Laërt. VII, 84. Atqui multos fuisse in origine causisque horum locorum disquirendis constat: itaque non omnis haec doctrina mores bonos facere potuit. Nec totus locus, qui est de officiis, quippe strictiori sensu, eos efficit, qui inprimis ad cultum victumque spectat, ideoque continet quae *ad hominem alendum*, etc. pertinent, et caetera quae a Stoicis inter bona non numerantur. *Ruhk.*

Quum quaero, quare, etc. *Quum quaeritur quare* edd. inde ab Er. et verbum *quaeritur* vel h. l. vel deinde post *produxerit* agnoscunt etiam nonnulli codd. Gruteri; at deest prorsus id verbum *a. c. R. A.* Itaque absorptum existimavi a voce *quare*, ab eisdem litteris incipiente, sed brevius olim *quaero* (in prima persona) scriptum fuisse iudicavi; cum quo consentit, quod dein ait, *longe me iudicas*, etc. *Schw.*

Felicitas. Sensu Epicureorum Diog. Laërt. X, 6; Οὐ γὰρ ἔγωγε ἔχω, τί νοήσω τἀγαθὸν, ἀφαιρῶν μὲν τὰς διὰ χυλῶν ἡδονὰς, ἀφαιρῶν δὲ καὶ τὰς δι' ἀφροδισίων, καὶ τὰς δι' ἀκροαμάτων, καὶ τὰς διὰ μορφῆς, quae sunt verba Epicuri, conversa a Cicerone Tuscul. Qu. III, 18. *Ruhk.*

Unam illi syllabam..... accedere. Scilicet syllabam *in*, ut felicitas fiat infelicitas. *Ruhk.*

Et virtutes exhortabor. Sic mss

exhortabor, et vitia converberabo: licet aliquis nimium immoderatumque in hac parte me iudicet, non desistam persequi nequitiam, et affectus efferatissimos inhibere, et voluptates ituras in dolorem compescere, et votis obstrepere. Quidni? quum maxima 5
malorum optaverimus, et ex gratulatione natum sit quidquid obloquimur. Interim permitte mihi, ea, quae paulo videntur remotiora, excutere.

Quaerebamus, « An esset omnibus animalibus constitutionis suae sensus. » Sensum autem esse, ex eo maxime apparet, quod membra apte et expedite movent, non aliter, quam in hoc erudita. Nulli non partium suarum agilitas est. Artifex instrumenta sua tractat ex facili; rector navis scit gubernaculum flectere; pictor colores, quos ad reddendam similitudi- 6
nem multos variosque ante se posuit, celerrime de-

et edd. vett. At Muretus a Pinciani coniectura praepos. arripuit scripsitque: *ad virtutes*. Bene dici, *exhortari quem quid*, satis notum est. *R.*

Licet aliquis... iudicet. Saepius iam vidimus, a molli suo saeculo Senecam eo nomine fuisse reprehensum. *Ruhk.*

Votis obstrepere. Vota mortalium coarguere.

Et ex gratulatione... obloquimur. Ex eo, quod votorum compotes facti, gratulationes excepimus, quasi rebus bonis: at malae illae erant. *Lips.* — *Quidquid obloquimur*. I. de quo querimur. *Ruhk.* — Vertit *Lagrange* timide quidem et de sensu dubitans: *Puisque nous nous sommes félicités autrefois des mêmes événemens qui excitent aujourd'hui nos plaintes et nos murmures*. Sane sensus hic est; nisi quod *ex gratulatione* non designat, ut arbitramur, nosmetipsos nobis gratulatos esse, sed gratulationes excepisse ab aliis. Idem interpres notam Lipsii in hoc loco obscuritatis arguit, non immerito: nempe videtur Lipsius dicere, ea de quibus querimur nata esse ex eo quod gratulationes exceperimus, ita ut gratulationes ipsae ea peperissent de quibus nunc querimur; Seneca autem dicere vult, ea de quibus querimur nata esse ex ipsis rebus quae nobis fuerunt materia gratulationum, ea ipsa quasi inter gratulationes ortum cepisse. Inde concise dicit ex ipsis gratulationibus nata esse.

Nulli non partium suarum agilitas est. Int. Omnia utuntur facile et agiliter partibus corporis sui.

Pictor... commeat. Coloribus celerrime utitur, eos ad pingendum eligit et sumit, et *inter ceram* i. pugillarem, et archetypum, quod depingere vult, facile commeat. — Li-

notat, et inter ceram opusque facili vultu ac manu commeat. Sic animal in omnem usum sui mobile. Mirari solemus saltandi peritos, quod in omnem significationem rerum et affectuum parata illorum est manus, et verborum velocitatem gestus assequitur. Quod
7 illis ars praestat, his natura. Nemo aegre molitur artus suos, nemo in usu sui haesit; ad hoc edita protinus faciunt; cum hac scientia prodeunt, instituta nascuntur. — Ideo, inquit, partes suas animalia apte movent, quia, si aliter moverint, dolorem sensura sunt. — Ita, ut vos dicitis, coguntur; metusque illa in rectum, non voluntas, movet: quod est falsum. Tarda

psius haecce notavit: Turnebus (Adversar. 24, 17) notat, ceram esse fucum sive pictoram: quis veteres *ceris* pingere solebant. Ceris dico varie coloratis. Varro (de Re rust. III, 17, 4, ibique cf. Schneider.): *Pictores loculatas magnas habent arculas, ubi discolores sunt cerae.* — Turnebus itaque et Lipsius de pictura encausta cogitant, quam deperditam restituere voluerunt Caylus, Calau, Requeno, Hackertus, Fabroni aliique, successu haud infelici. Cf. Salmasius ad Vopisc. Aur. c. 45. Exercitat. Plin. p. 163 sq. Durand ad Plin. p. 289 sqq. *Ruhk.*

Saltandi peritos. Sic Gronov. de coniectura. Mss. codd. omnes et vett. edd. praestant *satiat*; unus Erasmi, *satiant.* Vnde Turnebus Advers. 26, 20, 30, 3, legendum putabat, *saltationis peritos.* Erasmus *scenae peritos.* In hac quam recepi Gronovii emendatione utcumque acquiescere possumus, dum meliora meliores codd. nos edocuerint. Caeterum *saltandi* propius abest a *satiat*, quam *scenae*, et de pantomimis solemne esse constat. — *Saltandi peritos.* I. e. pantomimos, qui sola gesticulatione ad tibiam fabulam aliquam sive comice sive tragice agerent, haud absimiles iis qui nunc mimicas saltationes, quas *Balleta* vocamus, agunt. Cf. Lucianum περὶ ὀρχήσεως de saltatione hac. Loquaces pantomimorum manus hinc saepius laudantur. Vide Iacobs ad Anal. Brunkii, Anim. II, 1. p. 309 Ciceronis autem tempore Romae haec ars vigere coepit, et tanto fuit in honore sub imperatoribus, ut tragoediae et comoediae tantum non prorsus prae iis contemnerentur. Ipse Nero egit Turnum. Cf. Sueton. Ner. 54. Phaedri fab. V, 7. Loca veterum post Salmas. ad Hist. Aug. p. 496 collegit I. B. Carpzov. Paradoxon stoicum, etc. p. 86 sq. Alias vocat *artifices scenae*; Benef. VIII, 20. *Ruhk.*

Affectum. Sic recte mss. *a. c. R. A.* Perperam *effectum* vulgo edd. *Schw.*

Ideo, inquit, Epicureus, quippe cui summa rerum erat voluptas. *R.*

Apte movent. Recte *a. c. A.* Perperam *movebunt* edd. ex *R. Schw.*

enim sunt, quae necessitate impelluntur: agilitas
sponte motis est. Adeo autem non adigit illa ad hoc 8
doloris timor, ut in naturalem motum, etiam prohi-
bente dolore, nitantur. Sic infans, qui stare medita-
tur et ferre se assuescit, simul tentare vires suas coe-
pit, cadit; et cum fletu toties resurgit, donec se per
dolorem ad id, quod natura poscit, exercuit. Anima-
lia quaedam tergi durioris, inversa, tamdiu se tor-
quent, ac pedes exserunt et obliquant, donec ad
locum reponantur. Nullum tormentum sentit supinata 9
testudo: inquieta est tamen desiderio naturalis status;
nec ante desinit niti, quatere se, quam in pedes con-
stitit. Ergo omnibus constitutionis suae sensus est, et
inde membrorum tam expedita tractatio: nec ullum
maius indicium habemus, cum hac illa ad vivendum
venire notitia, quam quod nullum animal ad usum
sui rude est.

« Constitutio, inquit, est, ut vos dicitis, principale 10
animi, quodam modo se habens erga corpus. » Hoc
tam perplexum et subtile, et vobis quoque vix enar-
rabile, quomodo infans intelligit? Omnia animalia
dialectica nasci oporteret, ut istam finitionem, ma-
gnae parti hominum togatorum obscuram, intelligant.
— Verum erat, quod opponis, si ego ab animalibus
constitutionis finitionem intelligi dicerem, non ipsam

Agilitas sponte motis est. Sic commode ms. *a*. Tum *sponte motus* perperam *c. R. A.* Denique *spontaneus motus* ed. Ven. et sqq. *Schw.*

Animalia.... inversa. I. quae inverteris in tergum: exemplo est testudo. *Ruhk.*

Quatere se. Et quatere se mallem. *Schw.*

Constitutio.... intelligant. Epicureorum est oppositio. Stoicorum autem definitio constitutionis (συστάσεως) exprimit animi (τοῦ ἡγεμονικοῦ) vim ad corpus: τὸ ἡγεμονικὸν ἔχον πως πρός τὸ σῶμα ἔστι ἡ σύστασις. *Ruhk.*

Togatorum. I. e. primorum civium. Nam hoc ipso, quod *togatos* dicit, *tunicatae* plebi opponit. Illi autem primores (fuerunt tunc) fere docti. *Lips.*

11 constitutionem. Facilius natura intelligitur, quam enarratur. Itaque infans ille, quid sit constitutio, non novit; constitutionem suam novit: et, quid sit animal, nescit; animal esse se sentit. Praeterea ipsam constitutionem suam crasse intelligit, et summatim, et obscure. Nos quoque, animum habere nos scimus; quid sit animus, ubi sit, qualis sit, et unde, nesci-
12 mus. Qualis ad nos pervenit animi nostri sensus, quamvis naturam eius ignoremus ac sedem; talis ad omnia animalia constitutionis suae sensus. Necesse est enim id sentiant, per quod alia quoque sentiunt: necesse est eius sensum habeant, cui parent, a quo
13 reguntur. Nemo non ex nobis intelligit, esse aliquid, quod impetus suos moveat; quid sit illud, ignorat: et conatum sibi esse scit; quid sit, aut unde sit, nescit. Sic infantibus quoque, animalibusque, principalis partis suae sensus est, non satis dilucidus, nec expressus.

14 Dicitis, inquit, « omne animal primum constitutioni suae conciliari; hominis autem constitutionem

Non ipsam constitutionem: Facilius natura, etc. Sic recte *a. c. A.* Perperam vulgo, *Nam ipsa constitutio facilius*, etc. Schw.

Necesse est.... sentiunt. Eam constitutionem, quae facit, ut alia quoque sentiant, sentire debemus; eius sibi quamvis crasse conscia sint necesse est. Etiam sensum eius habeant, cui parent, i. e. principalis suae partis, τοῦ ἡγεμονικοῦ, facultatis cogitandi, s. rationis, unde reliquae septem partes animi dependent *Ruhk.*

Sic infantibus quoque animalibusque, *a. c. R. A.* Vulgo *Sicut infantibus, sic quoque animalibus*, edd. inde ab Erasmo. Schw.

Nec expressus, *a. c. R. A.* Vulgo *non expressus.* Schw.

Dicitis...... nondum sit? Opponit Epicureus: falsum esse Stoicorum dogma hoc, quod, quum constitutio s. status a natura constitutus hominis sit rationalis, infans huic constitutioni rationali conciliari s. commendari a natura (οἰκειοῦσθαι) non possit, quum nondum rationalis sit. Respondet, constitutionem esse diversam secundum aetatem, quae isti statui *conciliatur*, apta redditur, manere tamen conciliationem semper eamdem. Cf. Diog. Laert VII, 85. *Ruhk.*

Primum constitutioni suae conciliari. Vertit *Lagrange: Commence*

rationalem esse, et ideo conciliari hominem sibi, non
tanquam animali; sed tanquam rationali: ea enim
parte sibi carus est homo, qua homo est.» Quomodo
ergo infans conciliari constitutioni rationali potest,
quum rationalis nondum sit? — Vnicuique aetati sua
constitutio est; alia infanti, alia puero, alia seni.
Omnes ei constitutioni conciliantur, in qua sunt. In- 15
fans sine dentibus est; huic constitutioni suae conci-
liatur: enati sunt dentes; huic constitutioni concilia-
tur. Nam et illa herba, quae in segetem frugemque
ventura est, aliam constitutionem habet, tenera, et
vix eminens sulco; aliam, quum convaluit, et, molli
quidem culmo, sed qui ferat onus suum, constitit;
aliam, quum flavescit, et ad aream spectat, et spica
eius induruit: in quamcumque constitutionem venit, 16
eam tuetur, in eam componitur. Alia est aetas infan-
tis, pueri, adolescentis, senis; ego tamen idem sum,
qui et infans fui, et puer, et adolescens. Sic, quamvis
alia atque alia cuique constitutio sit, conciliatio con-
stitutionis suae eadem est. Non enim puerum mihi,
aut iuvenem, aut senem, sed me, natura commen-
dat. Ergo infans ei constitutioni suae conciliatur,
quae tunc infanti est, non quae futura iuveni est.
Neque enim, si aliquid illi maius, in quod transeat, 17

par se conformer à sa constitution. Nempe quum posuit auctor animalibus sensum esse constitutionis suae, sequitur ut animalia eo sensu duce se moveant, et constitutioni suae se accommodent.

Alium constitution. habet. Perperam *alienam* edd. invitis mss. *S.*

Qui ferat. recte vulgo edd. *Quod ferat* vett. libri nostri et Gruterus. *Schw.*

Et ad aream spectat. Propter spicam maturescentem et plenam. Turnebus tamen Adversar. 26, 20 de area cogitat, quo demessa terendi s. triturae causa deportari soleant: consentit quoque Lipsius. *Ruhk.*

Neque...... est. Nam semper hoc maius, in quod transeat, secundum naturam est, s. a natura commendatur, aptum redditur ei. *Ruhk.* — Non videtur Ruhkopfius auctoris sensum intellexisse. Negatio *neque enim* iungi debet alteri negationi, *non hoc*

restat; non hoc quoque, in quo nascitur, secundum naturam est. Primum sibi ipsi conciliatur animal; debet enim aliquid esse, ad quod alia referantur. Voluptatem peto: cui? mihi! ergo mei curam ago. Dolorem refugio: pro quo? pro me! ergo mei curam ago. Si omnia propter curam mei facio, ante omnia est mei cura. Haec animalibus inest cunctis; nec inse-
18 ritur, sed innascitur. Producit foetus suos natura, non abiicit; et, quia tutela certissima ex proximo est, sibi quisque commissus est. Itaque, ut prioribus epistolis dixi, tenera quoque animalia, ex materno utero, vel quoquo modo, effusa, quid sit infestum ipsis protinus norunt, et mortifera devitant; umbram quoque transvolantium reformidant obnoxia avibus rapto viventibus. Nullum animal ad vitam prodit sine metu mortis.

19 Quemadmodum, inquit, editum animal intellectum habere aut salutaris, aut mortiferae rei, potest? — Primum quaeritur, an intelligat, non quemadmodum intelligat. Esse autem illis intellectum, ex eo apparet, quod nihil amplius, si intellexerint, faciant. Quid est, quare pavonem, quare anserem gallina non refugiat, quum tanto minorem, et ne notum quidem sibi,

quoque; ol ambae negalivae affirmaotem gignant: sensus est: etenim ideo quod infans in aliquid maius transire debet, non inde sequitur statum illum in quo nascitur, non esse secundum naturam: vel per affirmationem; quamquam infans in maius transire debet, tamen status in quo nascitur secundum naturam est.

Primum...animal. Sc. a natura, ut se tueatur: eo omnia alia referenda sunt. Sic Chrysippus Diog. Laert. l. I. Τὴν δὲ πρώτην ὁρμήν φασι τὸ ζῶον ἴσχειν ἐπὶ τὸ τηρεῖν ἑαυτὸ, οἰκειούσης αὐτῷ τῆς φύσεως ἀπ' ἀρχῆς, κατά φησιν ὁ Χρύσιππος, κ. τ. λ. Cf. Cicero de Offic. 1. 4. *Ruhk*.

Haec (cura)... *nec inseritur*. E. c. institutione. *Ruhk*.

Prioribus epistolis. Sic ms. *a*. *In prioribus epist*. c. *R*. *A*. Vulgo *in prioribus* (absque *epistolis*) edd. a Mur. *Schw*.

Quemadmodum, inquit. Aliud Epicureorum argumentum repellitur,

accipitrem? quare pulli felem timeant, canem non timeant? Apparet, illis inesse nocituri scientiam, non experimento collectam: nam, antequam possint experiri, cavent. Deinde, ne hoc casu existimes fieri, nec metuunt alia quam debent, nec unquam obliviscuntur huius tutelae et diligentiae: aequalis est illis a pernicioso fuga. Praeterea, non fiunt timidiora vivendo. Ex quo quidem apparet, non usu illa in hoc pervenire, sed naturali amore salutis suae. Et tardum est, et varium, quod usus docet: quidquid natura tradit, et aequale omnibus est, et statim. Si tamen 21
exigis, dicam, quomodo omne animal perniciosa intelligere conetur. Sentit se carne constare: itaque quum sentit, quid sit, quo secari caro, quo uri, quo obteri possit, quae sint animalia armata ad nocendum; horum speciem trahit inimicam et hostilem. Inter se

qui ideo, quod non viderunt, quomodo hoc fieri possit, colligere videntur, falsum quid a Stoicis propoui. Respondet itaque recte Seneca, animalis salutares mortiferasve res intelligere, etc. *Ruhk.*

Accipitrem. Vulgo *accipitrem fugiat.* Sed posterius verbum nec necessarium erat, et ignorant illud *a. c. R. A. Schw.*

Timeant dederunt *a. c. R. A. Timent* edd. *Schw.*

Possint. Ms. *a. possent.* Schw.

Non metuunt alia quam debent. Int. non maluunt alia quam quae debent metuere.

In hoc pervenire. Sic ex more Senecae, dedere *a. c. A.* Vulgo *ad hoc,* ex *R.* Schw.

Si tamen exigis etc. Vereor, ut hac explicatione τοῦ *quemadmodum* acquieverit Epicureus: et satius fuisset, eam omissum esse. Nam quomodo pulli, infantesque istud sentiant, quid sit quo secari caro, etc. possit, etiamsi sentiant se carne constare? *Ruhk.*

Itaque quum sentit,.....quo obteri possit, quae sint animalia, etc. Sic recte ms. c. et ed. *A.* Vulgo *Itaque sentit.... quo obteri possit. Quae sunt animalia,* etc. Et sic quidem ed. *R.* et *quum* etiam caret ms. *a.* sed recte idem ms. *a.* dein *quae sint* habet cum c. *A.* et Pal. 2, 3 et Col. Fortasse pro *itaque* scribendum erat *ita quum.* Superest vero etiam vestigium huius particulae *quum* vel *cum* in Pal. 2, 3 et Col. in quibus *consentit* scribitur, quod ex *cum sentit,* etc. corruptum. *Schw.*

Inter se ista. Ruhk. explicat: Salutaria et mortifera; quae explicatio tenebras, si quae sint, excutere minime nobis videtur. Sensus est: Ista,

ista coniuncta sunt: simul enim conciliatur saluti suae quodque, et, quae iuvant, illa petit; laesura formidat. Naturales ad utilia impetus, naturales a contrariis aspernationes sunt: sine ulla cogitatione, quae hoc dictet, sine consilio fit, quidquid natura praecepit. Non vides, quanta sit subtilitas apibus ad fingenda domicilia? quanta dividui laboris obeundi
22 concordia? Non vides, quam nulli mortalium imitabilis illa aranei textura? quanti operis sit, fila disponere, alia in rectum immissa firmamenti loco, alia in orbem currentia ex denso rara, quam minora animalia, in quorum perniciem illa tenduntur, velut
23 retibus implicata teneantur? Nascitur ars ista, non discitur. Itaque nullum est animal altero doctius. Vi-

nempe sentire quid sit quo caro secari potest, quae sint animalia armata ad nocendum, etc. et mortifera pro inimicis habere, inter se coniuncta sunt; aliud ab alio necessario pendet.

Conciliatur saluti suae quodque, et, quae iuvant, illa petit. Haec ita ex facili coniect. a nobis correcta sunt. Vulgo *quidque: et quae iuvant*, etc. edd. ex *R. Quodque iuvat, illa petit* dabant Pal. 2, 3 et Col. Mendose *quid quae et iuvant* ms. *a.* et sic fere etiam *c.* et *A.* Schw.

Naturales ad utilia impetus, naturales a contrariis, etc. Quatuor priora verba, quum deessent vulgo, dedit ms. *a.* Schw.

Sine ulla cogitatione, quae hoc dictet. Quum deessent olim tria postrema verba, ex Gruterianis libris Ruhkopfius adiecit *quae hoc dicit*, quod et habent *c. A. R.* sed rectius *dictet* dedit ms. *a.* Schw.

Praecepit, non *praecipit*, dedere vett. libri omnes. *Schw.*

Dividui laboris. Noli hoc ita intelligere, quasi quaeque manus apum separato operi s. muneri destinetur: sed de labore omnibus operantibus imposito et eo diverso, tempore etiam diverso capias. Primum enim omnes operantes apes simul alveum propoli circumliniunt, tum favos faciunt, ut cellae fiant, etc. Moneo, ne in eundem errorem incidas, quem errasse Buffonum docuit Reimarus: *Vornehmste Wahrheiten der naturlichen Religion*, p. 350 sqq. ed. IV. *Ruhk.*

Imitabilis illa aranei textura. Vulgo *sit illa* ed. ex *R.* sed ignorant verbum *a. c. A. Aranei* vero, non *araneae*, ut alibi, sic et h. l. dedit ms. *a.* rursusque infra *araneorum*. Schw.

Quam minora animalia, etc. *quibus* malebam, sc. filis; aut *qua*, scil. textura, quanquam hoc vocab. longius abest. Sed *quam* tenent libri, quod idem valebit ac *quo modo*; cum quo congruit quod de-

debis araneorum pares telas, par in favis angulorum omnium foramen. Incertum est et inaequale, quidquid ars tradit; ex aequo venit, quod natura distribuit. Haec nihil magis, quam tutelam sui et eius peritiam, tradidit; ideoque etiam simul incipiunt et discere et vivere, nec est mirum, cum eo nasci illa, sine quo frustra nascerentur. Primum hoc instru- 24
mentum illis natura contulit ad permanendum in conciliatione et caritate sui. Non poterant salva esse, nisi vellent: nec hoc per se profuturum erat; sed sine hoc nulla res profuisset. Sed in nullo deprehendes vilitatem sui, ne negligentiam quidem. Tacitis quoque et brutis, quamvis in caetera torpeant, ad vivendum solertia est. Videbis, quae aliis inutilia sunt, sibi ipsa non deesse. Vale.

inde scribitur *teneantur*, ubi vulgo *quae... teneant*, commoda quidem, sed ex Erasmi ingenio. *Schw.*

Par in favis. Sic recte et percommoda edd. ante Ruhk. cum *a. c. R. A.* et Pal. 2, 3. *In filis* ex tribus aliis Gruterianis recepit Ruhk. quod nemo facile probaverit. *Schw.* — At contra Ruhkopfius: facile est, inquit, ad intelligendum praeferendam esse lectionem, quam restituimus. Nam de illo foramine favorum omnium silent rerum naturalium curiosi investigatores et veteres, et recentiores, quin alia omnia docent. Certa sunt, si ad araneas retuleris. *Ruhk.*

Nec hoc per se profuturum erat. Quia necesse erat accedere quamdam peritiam tuendi sui.

Vilitatem sui, i. e. vitae contemptum, ut vilem se habeat. Sic Noster de Clementia lib. I, cap. 3: *Nec haec vilitas sui est aut dementia pro uno capite tot millia excipere ferrum*, etc. *Ruhk.*

Sibi ipsa non deesse. Ipsa consulere vitae.

EPISTOLA CXXII.

CONTRA EOS QVI NATVRAM INVERTVNT.

Faceta lucifugarum et eorum, qui naturam in vita degenda relinquunt, descriptio, quae tamen acerbitate non caret; docet amicum, hos pravos et sibi et omnibus aliis dissidere, propter vitae communis fastidium. Tandem monet, ut teneat viam a natura praescriptam, nec ab illa declinet.

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

Detrimentum iam dies sensit: resiluit aliquantulum; ita tamen, ut liberale adhuc spatium sit, si quis cum ipso, ut ita dicam, die surgat, officiosior meliorque, quam, si quis illum exspectet, ut luce prima exeat. Turpis, qui alto sole semisomnus iacet, cuius vigilia medio die incipit: et adhuc multis hoc antelucanum est. Sunt, qui officia lucis noctisque perverterint, nec ante diducant oculos hesterna graves crapula,

Detrimentum, etc. Aestate in autumnum transeunte scripta esse videtur haec epistola: inde *detrimentum* s. iacturam explices quam dies fecerint, quum minuti sint, et lux tardior facta sit. *Ruhk.*

Ita tamen.... exeat. Dies quidem minuitur, tardior lux est: tamen vel sic satis longus est dies, si quis cum luce surgat, sed melioris officii causa, quam ut salutatum alios eat. Cuius? ut se curet, et salvum velit faciatque. *Lips.*

Quam. Quinque codd. pal. et editio antiqua non habent, et Turnebus advers. 26, 20, una cum Grut. damnat. Erasmus aliique tenent.

Vt luce prima exeat; Pinciano debetur coniectanti. Codd. et excusi omnes habent: *et lucem primam exuit*. Ruhk.

Turpis.... incipit. Quoniam vita profecto vigilia est; indice Plinio in praefat. Hist. Nat. et revera plus vigilare, plus vivere est. *Ruhk.*

Semisomnus, a. c. A. Vulgo *semisomnis* ex *R.* Schw.

Incipit) *Incepit*, ms. *a.* Schw.

Hoc antelucanum est. Int. hoc tempus medii diei nondum lux est, sed quasi crepusculum.

Perverterint, a. c. A. Pervertunt edd. ex *R.* Schw.

Diducant ms. *a.* *Deducant*, *s.*

quam appetere nox coepit. Qualis illorum conditio 2
dicitur, quos natura, ut ait Virgilius, sedibus nostris subditos e contrario posuit,

Nosque ubi primus equis Oriens afflavit anhelis,
Illic sera rubens accendit lumina Vesper:

talis horum contraria omnibus, non regio, sed vita est. Sunt quidam in eadem urbe antipodes, qui, ut M. Cato ait, «nec orientem unquam solem viderunt, nec occidentem.» Hos tu existimas scire, quemad- 3
modum vivendum sit, qui nesciunt quando? Et hi mortem timent, in quam se vivi condiderunt; tam infausti, quam nocturnae aves sunt! Licet in vino unguentoque tenebras suas exigant; licet epulis, et quidem in multa fercula discretis, totum perversae vigiliae tempus educant; non convivantur, sed iusta sibi faciunt. Mortuis certe interdiu parentatur. At, 4

A. R. Vulgo legitur *diducunt*. Schw.

Sedibus nostris tenent veteres omnes. *Pedibus nostris* ed. Mur. et Lips. *Schw.*

Nosque.... Vesper. Ge. I, 250 sq. Si apud nos lucescit, illis, qui terras australes habitant, sol occidit. *R.*

M. Cato. Maior s. censor, cuius vitam descripsit Plut. et Cornel. Nep. Vbi haec dixerit ignoramus. Cicero de Fin. II, 8, de asotis: *Qui solem, ut aiunt, nec occidentem unquam viderint, nec orientem.* Conf. ibi intpp. in edit. Rathii, quae hoc ipso anno Halis Sax. prodiit. *Ruhk.*

Tam infausti. Sic ms. *a. Tam infausti homines*, c. *A. R.* postremo vocab. ex scholio adiecto. Inde vulgo *tam infausti omnes* ex Mureti coniect. *Schw.*

In multa fercula discretis. Perperam *pericula* dabant vett. libri, ex quo *fercula* fecit Mur. bene. Quod admisit Schweigh. nisi quod scripsit *fericula*, propius a veteris scripturae vestigiis, et prisca nominis forma; quales amat Noster. — *Discretis* ed. Ruhk. ex Pal. 1, 2, 3 et Col. *Discoctis* ms. *a.* et ed. *R.* et *A. Distortis* c. et ora Col. *Districtis* cod. Pinc. *Distinctis* ed. Mur. Lips. Gron. et Bipont. *Schw.*

Sed iusta sibi faciunt. Mortuis certe interdiu parentatur) *Justa sibi faciunt* Erasmus et unus pal. Caeteri omnes pal. et Pinc., et editio antiqua: *sed busta s. f.* Muretus dedit *parentatur*, at Er. et quinque pal. una cum ed. antiqua *parentantur*. Fortasse erat: *mortui c. i. parentantur.* Ruhk. — Noctu quidem epulae horum hominum fiebant, qui his conviviis se ipsi

mehercules, nullus agenti dies longus est. Extendamus vitam! huius et officium et argumentum actus est: circumscribatur nox, et aliquid ex illa in diem transferatur! Aves, quae conviviis comparantur, ut immotae facile pinguescant, in obscuro continentur; ita sine ulla exercitatione iacentibus tumor pigrum corpus invadit, et sub ipsa umbra iners sagina succrescit. Ita istorum corpora, qui se tenebris dicave-
5 runt, foeda visuntur. Quippe suspectior illis, quam morbo pallentibus, color est: languidi et evanidi albent, et in vivis caro morticina est. Hoc tamen minimum in illis malorum dixerim. Quanto plus tenebrarum in animo est? ille in se stupet, ille caligat, invidet caecis. Quis unquam oculos tenebrarum causa habuit?

Interrogas, quomodo haec animo pravitas fiat, aversandi diem, et totam vitam in noctem transfe-

quasi efferebant, ut adeo luce exorta, sive *interdiu* parentatio eorum fieret, ad modum Pacuvii, de quo consules Ep. XII, 8. Comparat itaque has epulas, quae luce prima finem cepere, cum inferiis, s. parentalibus sacris, χοαῖς, quae mortuo ferri solebant ab amicis cognatisve, quum apud Graecos, tum apud Romanos. Noctu quasi iusta sibi faciunt: sequitur parentatio. *R.* — Forsitan minus est difficilis sensus, et *sibi iusta faciunt* significat eos iam defunctos esse, quoniam se quasi sepultos condunt, quum sol orbem illustrat; eosque nocturnis conviviis nihil aliud facere quam funus suum celebrare. Eundem sensum reperias infra § 11. *Isti vero mihi defunctorum loco sunt*, etc. Quod seq. *Mortuis c. i. parentatur*, vertit *Lagrange: Cependant c'est de jour que les funerailles devraient se célébrer.*

Actus. Nam Stoicorum praeceptum fuit, quod imperabat in actu mori. Ep. VIII, 4. *Ruhk.*

Aves. E. c. pulli columbini, anseres, etc. *Ruhk.*

Sub ipsa umbra. Sic scripsi cum ms. Pal. 4. *Superbam umbram* ed. Ven. et Er. *Super membra* ed. Mur. et sqq. cum Pal. 3. *Superba membra* ed. Rubk. cum Pinc. Palat. 2 et Col. Ms. *a.* dat *superba umbra.* Schw.

Quippe suspectior illis. Cum Grut. et Gronov. e Pinciani exemplari, duobus palat. et edit. tarvisina dedi. Erasmus, editio antiqua et tres pal.: *Quippe non speciosior ill. q.* R.

Ille caligat, invidet caecis. Int. animus caligans non contentus est,

rendi?—Omnia vitia contra naturam pugnant; omnia 6
debitum ordinem deserunt: hoc est luxuriae propositum, gaudere perversis; nec tantum discedere a recto, sed quam longissime abire, deinde etiam e contrario stare. Isti non videntur tibi contra naturam vivere, qui ieiuni bibunt, qui vinum recipiunt inanibus venis, et ad cibum ebrii transeunt? Atqui frequens hoc adolescentium vitium est, qui vires excolunt, ut, in ipso paene balnei limine, inter nudos bibant, immo potent; ut sudorem, quem moverunt potionibus crebris ac ferventibus, subinde distringant.
Post prandium aut coenam bibere, vulgare est; hoc 7
patresfamiliae rustici faciunt, et verae voluptatis ignari. Merum illud delectat, quod non innatat cibo, quod libere penetrat ad nervos; illa ebrietas iuvat, quae in vacuum venit. Non videntur tibi contra naturam vivere, qui commutant cum feminis vestem? Non vivunt contra naturam, qui spectant, ut pue-

invidet iis qui omnino caeci sunt: nisi forsan caecus sit: amat quae obscura sunt.

Qui ieiuni bibunt. Noster Epistol. LXXXVIII, 18, *ieiunos vomitores* vocet, ubi cf. not. *Ruhk.* — Dignus adscribi Novatiani locus, qui et suo aevo durasse ostendit, in Epistola de cibis Judaicis: *Nec desunt, qui quum sibi christiani vocem induerint, exempla praebeant intemperantiae et magisteria; quorum eo usque vitia venerunt, ut et ieiuni matutino tempore bibant: non putantes christianum esse potare post cibum, nisi in vacuas et inanes adhuc venas infusa statim per* (lego, post) *vina descenderint.* Et addit elegantissime: *Videas ergo tales novo genere adhuc ieiunos, et iam ebrios, non ad popinam currentes, sed popinam secum circumferentes: quorum si quisquis salutat, non osculum dat, sed popinat.* Lips.

Distringant. Strigilibus, quibus sordes et sudorem defricabant et linteis deinde tergebant. Graecis est ἀποξύεσθαι. *Lips.*

Commutant cum feminis vestem. Qui ad mollitiem et luxum in coenis utuntur veste muliebri, Sericis Coisque. Cf. Lipsium ad Taciti An. III, 53. *Ruhk.*

Non vivunt...alieno? Intelligit, Lipsio interprete: divites, qui glabros suos ultra aetatem retinebant, et ita Epist. XLVII, 5, scripsit: *Vini minister... cum aetate luctatur.* Ita et locum interpretatur Is. Casaubon. ad Iul. Sueton. c. 47. *Ruhk.*

Spectant ut, etc. Sic *a. c. R.*

8 ritia splendeat tempore alieno? Quid fieri crudelius aut miserius potest? nunquam vir erit, ut diu virum pati possit? et, quum illum contumeliae sexus eripuisse debuerat, ne aetas quidem eripiet? Non vivunt contra naturam, qui hieme concupiscunt rosam? fomentosque aquarum calentium, et calorum apta imitatione, bruma lilium, florem vernum, exprimunt? Non vivunt contra naturam, qui pomaria
9 in summis turribus serunt? quorum silvae in tectis domorum ac fastigiis nutant, inde ortis radicibus, quo improbe cacumina egissent? Non vivunt contra naturam, qui fundamenta thermarum in mari iaciunt, nec delicate natare ipsi sibi videntur, nisi calentia stagna fluctu ac tempestate feriantur? Quum instituerunt omnia contra naturae consuetudinem
10 velle, novissime in totum ab illa desciscunt. Lucet; somni tempus est! Quies est; nunc exerceamur, nunc

4. Vulgo *exspectant*. Schw. — Lipsius et Casaub. ad Suet. Iul. 47, *expetunt*. Ruhk.

Ne aetas quidem eripiet) *Eripit* ms. *a*. Praeterea *non aetas quidem* *c*. *R*. *A*. *None aetas quidem* ms. *a*. sub quo quid lateat non exputo; nisi forte *nunc ne aetas quidem*. Schw.

Calorum apta imitatione, bruma lilium, florem vernum, exprimunt?) *Calorum apta mutatione* *a*. *R*. et dein ed. Mor. et seqq. Sed *apta imitatione* ed. Er. cum ms. *c*. et ed. *A*. *Brumalium* autem scribunt veteres omnes, quod in *bruma lilium* primus mutavit Mur. ex Pinciani coniect. Nondum satis ad liquidum perductus videtur locus. *Schw.* — De re ipsa cf. Plin. XXI, 5. *Ruhk.*

Pomaria in summis turribus... *egissent?* Hic mos tum recens fuit, ut terra, super trabes sive fornices lateriscios aggesta, in tectis aedificiorum magnificorum summis et planis nemora suspenderentur. Cf. De Ira I, cap. ult. Plin. XV, 14. Iam Seneca pater Controvers. V, 5, ait: *Alunt in summis culminibus mentita nemora et navigabilium piscinarum freta*. R.

Fundamenta thermarum. Quod Baiis, aut illo tractu, fiebat crebro. *L.*

In mari, non *in mare*, *a*. *c*. *R*. *A*. Schw.

Lucet. Plura exempla lucifugarum horum exstant. Horat. I Serm. 3, 18, de Tigellio ait: *Noctes vigilabat ad ipsum Mane, diem totum stertebat*. Ruhk. — Lampridius de Heliogabalo: *Traiecit et dierum actus noctibus, et nocturnos*

gestemur, nunc prandeamus! Iam lux propius accedit; tempus est coenae! Non oportet id facere, quod populus; res sordida est, trita ac vulgari via vivere. Dies publicus relinquatur; proprium nobis, ac peculiare mane fiat.

Isti vero mihi defunctorum loco sunt: quantulum enim a funere absunt, et quidem acerbo, qui ad faces et cereos vivunt? Hanc vitam agere eodem tempore multos meminimus, inter quos et Atilium Butam, praetorium; cui post patrimonium ingens consumptum, Tiberius, paupertatem confitenti, « Sero, inquit, experrectus es! » Recitabat Montanus Iulius carmen, tolerabilis poëta, et amicitia Tiberii notus, et frigore. *Ortus* et *occasus* libentissime inserebat: itaque, quum indignaretur quidam, illum toto die recitasse, et negaret accedendum ad recitationes eius,

diebus, aestimans hoc inter instrumenta luxuriae; ita ut sero de somno surgeret, et salutari inciperet, mane autem dormire inceptaret. Tacitus de C. Petronio: *Illi dies per somnum, nox officiis et oblectamentis vitae transigebatur.*

Proprium. Schw. *proprius* (sc. dies) nulla allata auctoritate.

Qui ad faces et cereos vivunt? Ad quos pueri, quum morerentur, solebant efferri. Vide de Brevit. vit. fin. et Lipsii Excurs. A. ad. Taciti Annal. III. *R.* — Servius in Aen. II, v. 143: *Moris Romani esse, ut impuberes noctu efferentur, ne funere immaturo sobolis domus funestaretur; quod praecipue accidebat in eorum, qui in magistratu erant, filiis. Ideo Virgilius Pallantis corpus facit excipi facibus, quia acerbum funus.* Nempe notum est verbum illud *acerbum* dici de funere immaturo eorum, qui aetatis in flore pereunt, per metaphoram ductam e fructibus ante maturitatem decerptis, qui acerbi sunt. E notis *Lagrange.*

Montanus Iulius. Seneca pater melius de illo sentit in Controvers. I, 7: *Montanus Iulius, qui comis fuit, quique egregius poeta, paullo honestius sentit. Scripsit heroos et elegos.* Ideoque eum Ovidius lib. IV, de Ponto, 16, 11 sq. laudat. *L.* — Vides hic firmari iudicium Quint. Inst. Orat. X, 1, 126: Senecam nunquam destitisse potiores incessere. *R.*

Et frigore. Quem et amavit valde Tiberius, at postea fastidivit. Calor enim, amor est: frigus, remissio et neglectus. *Lips.*

Ortus... inserebat. Int. descriptiones ortus et occasus.

12 Natta Pinarius ait: «Nunquam possum liberalius agere; paratus sum illum audire ab ortu ad occasum.» Quum hos versus recitasset:

Incipit ardentes Phoebus producere flammas,
Spargere se rubicunda dies, iam tristis hirundo
Argutis reditura cibos immittere nidis
Incipit, et molli partitos ore ministrat;

Varus, eques Romanus, M. Vinicii comes, coenarum bonarum assectator, quas improbitate linguae mere-
13 batur, exclamavit: «Incipit Buta dormire!» Deinde, quum subinde recitasset:

Iam sua pastores stabulis armenta locarunt,
Iam dare sopitis Nox nigra silentia terris
Incipit;

idem Varus inquit: «Quid dicit? iam nox est? ibo, et Butam salutabo?» Nihil erat notius hac eius vita in contrarium circumacta; quam, ut dixi, multi eodem tempore egerunt.

14 Causa autem est ita vivendi quibusdam, non quia aliquid existiment noctem ipsam habere iucundius,

Natta Pinar. Occurrit inter Seiani clientes ap. Tacit. Ann. IV, 34. *R.*

Argutis...nidis. Propter pullorum garrulitatem, matrem cibosque exspectantium. *Ruhk.*

M. Vinicii) *L. Vinini* ex uno Pinciani codice edd. a Mor. Sed cum L. Vinicii ingenio (qui *nec dicere ineptias, nec ferre potuisse* perhibetur) parum convenit, quod *Varus* iste huius *comes* vocatur a Seneca. Itaque *M. Vinicii* scripsi cum ms. *a.* cui consentiunt c. *A.* et Gruteriani nonnulli; alii cum ed. *R.* praenomen omittunt, an fortasse etiam in *a.* c. *A.* littera *m.* quae ibi comparet, ad praecedentem vocem decurtatam *Rom.* pertinebat, non praenomen hominis significabat. *Schw.* — *L. Vinicii* summo loco nati, cuius fratri M. neptis Tiberii nupsit. Tacit. Ann. VI, 15. Seneca pater vocat eum virum exactissimi ingenii, qui nec dicere ineptias, nec ferre poterat, Excerpt. Controv. V, 7, p. 486 ed. Gron. Augustus eleganter de eo dixit: ingenium in numerato habere. *Ruhk.*

Salutabo. Spectat ad officia antelucana. Virgil. Ge. II: *Mane salutantum totis vomit aedibus undam.*

Eius. Scil. Botae.

sed quia nihil iuvat obvium; et gravis malae con-
scientiae lux est; et omnia concupiscenti aut conte-
mnenti, prout magno aut parvo empta sunt, fastidio
est lumen gratuitum. Praeterea luxuriosi vitam suam
esse in sermonibus, dum vivunt, volunt: nam, si ta-
cetur, perdere se putant operam. Itaque male ha-
bent, quoties faciunt quod excidat fama. Multi bona 15
comedunt, multi amicas habent: ut inter istos nomen
invenias, opus est non tantum luxuriosam rem, sed
notabilem, facere. In tam occupata civitate, fabulas
vulgaris nequitia non invenit. Pedonem Albinovanum
narrantem audieramus (erat autem fabulator elegan-
tissimus), habitasse se supra domum Sp. Papinii: is
erat ex hac turba lucifugarum. «Audio, inquit, 16
circa horam tertiam noctis, flagellorum sonos; quaero,
quid faciat: dicitur *rationes accipere*. Audio, circa
horam sextam noctis, clamorem concitatum; quaero,
quid sit: dicitur *vocem exercere*. Quaero circa octa-
vam horam noctis, quid sibi ille sonus rotarum vel-

Itaque male habent, quoties faciunt, quod excidat fama. Ita e duobus palel. restituit Gronov. reiecta Pinciani coniectura: *quoties non faciunt, quod excitet famam.* Excidere eueis, vita, uxore, i. e. carere, non obtinere, solemni usu fuisse, coustat e Lexicis. *Ruhk.*

In tam...non invenit. De re vulgari et ea turpi non fabulantur homines. *Ruhk.*

Pedonem Albinovanum. Poëtam heroicum: consulas de eo Wernsdorf. Poet. Lat. min. To. III, p. 121 sq. IV, 1, p. 34 sq. *Ruhk.*

Papinii. Sic primus edidit Lips. ex coniecture Pinciani, cuius cod. partim *Spapinii* dabant, pertim Spanii (ut ms. *a.*), partim *Spa. Panii.* Prorsus vitiose *spatiis* ed. *R. Spurii Papirii* ms. c. ed. *A.* Schw.

Flagellorum sonos. Nam diurna ante balneum videntur accepisse: et tum servi, qui aliquid deliquissent interdiu, vapulabant. Laudat Lipsius Iuvenalem Sat. VI, 483 sq. *Longi relegit transversa diurni, Et caedit, donec lassis caedentibus, Exi, Intonat horrendum.* Rehk.

Rationes accipere. A servis: eorum agendi rationem iudicare, ut saeviat contra negligentes.

Quid sibi ille...vellet? gestari dicitur. Sic recte *a. a. A.* Vulgo, *quis sit ille sonus rotarum? velle gestari dicitur.* Schw.

let: *gestari* dicitur. Circa lucem discurritur, pueri vocantur, cellarii, coqui tumultuantur. Quaero quid sit: dicitur mulsum et alicam poposcisse, a balneo
17 exisse. » — Excedebat, inquit, coena eius diem? — Minime! valde enim frugaliter vivebat; nihil consumebat, nisi noctem. Itaque, crebro dicentibus illum quibusdam avarum et sordidum: « Vos, inquit, illum et *lychnobium* dicetis! »

Non debes admirari, si tantas invenis vitiorum proprietates: varia sunt, et innumerabiles habent facies; comprehendi eorum genera non possunt. Simplex recti cura est, multiplex pravi; et quantumvis novas
18 declinationes capit. Idem moribus evenit: naturam sequentium faciles sunt, soluti sunt, exiguas differentias habent; hi distorti plurimum cum omnibus, et inter se, dissident. Causa tamen praecipua mihi videtur huius morbi, vitae communis fastidium. Quo-

Gestari. Essedo, sive rheda. Cf. Epist. xv, 6 et Lipsium in Epist. ad Ortel. III, XI. *Ruhk.*

Mulsum et alicam: haec promulsis sive gustus erat, et sumebant sub ipsam coenam. *Ruhk.* — Iungit et Martialis haec duo: *Nos alicam, mulsum poterit tibi mittere dives. Alica autem* (ait Plin. XXII, 25) *res Romana est, nec pridem excogitata: alioqui non ptisanae potius laudes scripsissent Graeci.... Esse autem eximie utilem nemo dubitat, sive eluta detur ex aqua mulsa, sive in sorbitiones decocta, sive in pultem.* Triplicem modum sumendi notes: fuit autem optimi tritici pollen, et flos ipse. *Lips.* — *Lagrange* vertit, mulsum: *du vin mêlé de miel*; alicam: *du gruau.* Vide Plinium XVIII, 11, et XXII, 25.

Excedebat...diem? Num tam laute et opipare coenavit, ut diem suum, i. e. noctem, ultra lucis exortum protraheret? *Inquit*, sc. Pedo Albin. *Ruhk.*

Lychnobium, qui ad lucernam vivit. Lipsius assentitur Pinciano, allusum esse simul ad lichnobium (λιχνόβιον) quasi cupediarium et catillonem. *Ruhk.*

Soluti sunt. Int. liberi sunt omni sollicitudine, quippe qui vacui sunt hoc labore novas quotidie delicias inveniendi, et naturae cursum transvertendi. — *Exiguas differentias habent*, nempe in eorum vitae genere; nam sibi constant.

Hi distorti plurimum cum omnibus, et inter se, dissident) *Hi distorti* dedit solus ms. Col. *His* (puto, moribus) *distorti*, a *R. A.* *His districti* ms. c. *Ab his distorti* ed.

modo cultu se a caeteris distinguunt, quomodo ele-
gantia coenarum, munditiis vehiculorum; sic volunt
separare etiam temporum dispositione. Nolunt solita
peccare, quibus peccandi praemium infamia est.
Hanc petunt omnes isti, qui, ut ita dicam, retro 19
vivunt. Ideo, Lucili, tenenda nobis via est, quam
natura praescripsit, nec ab illa declinandum. Illam
sequentibus, omnia facilia et expedita sunt; contra
illam nitentibus, non alia vita est, quam contra
aquam remigantibus. Vale.

Mor. et sqq. ex uno cod. Pinc. Gronovius probat *his distortis*. Dein *plurimum et omnibus inter se dissident* ed. *R. Plurimum, et omnibus et inter* se ed. Er. et sqq. cum ms. *a. Plurimum cum omnibus et inter se* ms. *c.* ed. *A.* Rectius forsan erat *et cum omnibus et inter se.* Schw.

Quibus peccandi...est. Qui nequitiae suae praemium in turpitudine collocant, et metam assecutos esse putant, quod sua peccata in ore hominum sunt: gaudent ipsa infamia et iactant. Sic Tacitus Ann. XI, 26 de Messalina, apud infamiae prodigos hanc ipsam novissimam esse voluptatem. *Ruhk.*

Retro v. Egregia Pinciani coniectura: codd. habent *recto*, sive *tetto*, s. *conversim*, s. *rapto*: editio ant. *non v.* Ruhk. — Vertit *Lagrange*: *Ceux qui vivent à rebours.*

Non alia...remigantibus. Int. Idem faciunt in vita, quam quod faciunt in flumine qui remis cymbam agunt contra cursum fluminis. Virg. Ge. I, 201: *Non aliter quam qui adverso vix flumine lembum Remigiis subigit; si brachia forte remisit, Atque illum in praeceps prono rapit alveus amne.*

EPISTOLA CXXIII.

SIMPLICI VICTVI ASSVESCENDVM: SPERNENDOS VOLVPTATIS LAVDATORES.

Exponit amico, multa nocte se pervenisse lassum in villam suam, Albanum, ibique quam frugalissime degisse. Nam necessarium esse addit parvo assuescere, et rebus oblatis hilariter uti, et maximam voluptatem praebere, si subtrahi tibi patiaris, sive consuetudini tuae subito, ut experimentum animi sumas. Sic multa esse supervacua intelligimus, quae aestimare magni solemus, consuetudine exemplisve abducti, non ratione compositi. Sed enim vitandi sunt, qui exempla talia nobis ingerere possint, et philosophia mala persuadere soleant, et in turpem vitam illidant. Multo satius est ea iucunda habere, quae honesta sunt.

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

Itinere confectus, incommodo magis quam longo, in Albanum meum multa nocte perveni. Nihil habeo paratum, nisi me. Itaque in lectulo lassitudinem pono; hanc coqui ac pistoris moram boni consulo. Mecum enim de hoc ipso loquor, quam nihil sit grave, quod leviter excipias; quam indignandum nihil, nisi quod ipse indignando adstruas. Non habet panem meus pistor: sed habet villicus, sed ha-
2 bet atriensis, sed habet colonus. — Malum panem, inquis. — Exspecta; bonus fiet! etiam illum tenerum tibi et siligineum fames reddet. Ideo non est ante edendum, quam illa imperet. Exspectabo ergo; nec

In Albanum. Villam, haud longe dissitam a Roma: in qua regione Pompeius et alii villas habuere, eoque interdum secessere. Noster multas villas habuit, e. c. Nomentanum, Ep. CIV init. *Ruhk.*

In lectulo ms. *a.* Vulgo *in lecto.* S. *Nisi quod ipse.* Sic c. *A.* Abest *quod* edd. Perperam duae voces *nisi* et *quod* desunt. ms. *a.* Schw.

Adstruas, augeas et indignatione dignum reddas. *Ruhk.*

ante edam, quam aut bonum panem habere coepero,
aut malum fastidire desiero. Necessarium est, parvo
assuescere. Multae difficultates locorum, multae tem-
porum, etiam locupletibus et instructis, a nobis
optatum prohibentes, occurrent. Quidquid vult, ha- 3
bere nemo potest: illud potest, nolle, quod non ha-
bet; rebus oblatis hilaris uti. Magna pars libertatis
est bene moratus venter et contumeliae patiens. Ae-
stimari non potest, quantam voluptatem capiam ex
eo, quod lassitudo mea sibi ipsa assuescit. Non un-
ctiones, non balneum, non ullum aliud remedium,
quam temporis, quaero. Nam, quod labor contraxit,
quies tollit.

Haec qualiscumque coena aditiali iucundior erit.
Aliquod enim experimentum animi sumpsi subito: 4

A nobis optatum prohibentes occurrent. Sic legendum coniecit Schweighaeuser; nam e variis corruptis codicum lectionibus nullum sensum elici poterat. Vulgo *a Diis aptantem prohibent et occurrunt* ed. Lips. et seqq. ex ed. Er. *T.* — *Multae.... occurrent.* Sensus huius loci impediti esse debet: tot tantasque difficultates occurrere etiam locupletibus, ut omnibus potiri nequeant, quae optent. Annectit more suo Seneca enuntiationem universalem, neminem, quidquid velit, habere posse. *Ruhk.*

Assuescit revocavi ex *a.* c. *R. A.* *Acquiescit* ed. Er. et seqq. *Schw.*

Vnctiones. Commode *unctores* ms. *a.* et Pal. 2, 3. *Schw.*

Haec qualiscumque coena aditiali iucundior erit. Sic recte edd. ante Ruhk. consentientibus *a.* c. *R. A.* nisi quod pro *aditiali* vitiose *adiali* habent *a.* et *R.* *Attali* vero c. et *A.* Mire vero ed. Ruhk. *hoc qualiscumque coena dissolvit, quae aditiali iucundior erit.* Nempe verbum *dissolvit* ex scholio, ad praecedens *tollit* spectante, alieno loco in contextu posuerant scribae codicum nonnullorum Gruterianorum. *S.* — At Ruhkopfius: Sic, inquit, plerique codd. legendum esse indicant: differunt nonnisi in eo, quod legunt: *dissolvit quae s. quam Attuli*, sive, *quae tuli.* Etiam *cena Attali* habet editio ant., et unus cod. Pinciani, cui placebat. Tò *dissolvit* omittit unus pal.: deest quoque tum ap. Muret. qui habet: *haec qualiscumque coena adiiciali iucundior erit*, tum ap. Erasmum, qui habet: *coena Diali*, probante Lipsio, qui cepit de Iovis epulo in Capitolio §. 6. — *Coena... aditiali.* Cf. ad Ep. xcxv, 41. *Ruhk.*

Aliquod enim experimentum.... sumpsi subito. Perperam *Aliquando*

hoc enim est simplicius et verius. Nam ubi se praeparavit, et indixit sibi patientiam, non aeque apparet, quantum habeat verae firmitatis: illa sunt certissima argumenta, quae ex tempore dedit; si non tantum aequus molesta, sed placidus, aspexit; si non excanduit, non litigavit; si, quod dari deberet, ipse sibi, non desiderando, supplevit; et cogitavit, ali-
5 quid consuetudini suae, sibi nihil deesse. Multa, quam supervacua essent, non intelleximus, nisi quum deesse coeperunt. Vtebamur enim illis, non quia debebamus, sed quia habebamus. Quam multa autem paramus, quia alii paraverunt, quia apud plerosque sunt! Inter causas malorum nostrorum est, quod vivimus ad exempla; nec ratione componimur, sed
6 consuetudine abducimur. Quod, si pauci facerent, nollemus imitari, quum plures facere coeperunt (quasi honestius sit, quia frequentius), sequimur; et recti apud nos locum tenet error, ubi publicus factus est. Omnes iam sic peregrinantur, ut illos Numidarum praecurrat equitatus, ut agmen cursorum antecedat: turpe est, nullos esse, qui occurrentes via deiiciant, ut qui, honestum hominem venire,

enim volgo: tum *subitum* edd. commode quidem, sed refragantibus *a. c. R. A.* qui in *subito* consentiunt. Mox *hoc enim est simpl.* dedere iidem libri cum Grut. Abest vulgo *enim*, nec id male. *Schw.* — Int. potuit experiri animum meum subito, quum non se praeparavisset ad patiendum; atqui hoc experimentum ad quod subito et imparati accedimus multo verius est, quam illud ad quos venimus praecedenti cogitatione muniti. Inexspectata enim nos quales vere simus probant.

Ex tempore, i. e. illico, statim ac tempus, occasio, postulavit.

Numidarum. Nam prava ambitione, scilicet, ob famam veterem Numidici equitatus, tales in itinere adesse sibi divites isti volebant, et agmen ducebant. Notavi et firmavi exemplis ad II Tacit. Hist. *Lips.* — *Numidarum.* Cf. ad Epist. LXXXVII, 8. Eamdem aut similem luxuriam hodiedum observare licet apud homines divitiis affluentes Angliae, etc. *R.*

Turpe est... deiiciant. Sibi dedecori esse putant nobilissimi illi

magno pulvere ostendant. Omnes iam mulos habent,
qui crystallina et murrhina, et caelata magnorum
artificum manu, portent: turpe est, videri eas te ha- 7
bere sarcinas totas, quae tuto concuti possint. Om-
nium paedagogia oblita facie vehuntur, ne sol, neve
frigus, teneram cutem laedat; turpe est, neminem
esse in comitatu puerorum, cuius sana facies medi-
camentum desideret.

Horum omnium sermo vitandus est: hi sunt, qui 8
vitia tradunt, et alio aliunde transferunt. Pessimum
genus horum hominum videbatur, qui verba gesta-
rent: sunt quidam, qui vitia gestant. Horum sermo

qui se solos *honestos* dicunt, nullos tales praecursores habere. *Ruhk.*

Vt qui, ms. *a.* Pinc. et ed. Er. Abest vulgo *ut*, abiectum a Mureto, Pinciani iussu. *Et qui* dabant *c. A. Vt quam* ed. *R.* Schw.

Mulos, bene habet. Pincianus tamen *famulos* praetulit, forsan memor Horat. I, Serm. 6, 109.

Qui crystallina et murrhina. Cf. ad Ep. CXIX, 4. *Ruhk.*

Caelata vasa, aurea, argentea, fortasse quoque vitrea, ut h. l. nam τὸ *caelare* propr. syn. est τοῦ τορεύω, de anaglyphis, quae formantur et funduntur. Cf. Schneideri Lexic. graec. voc. τορεύω. *Ruhk.*

Sarcinas totas. Posterior vox aberat editis, praeter rationem et invitis libris adiecta a Mur. Multa utique inter istorum hominum sarcinas erant, quae tuto concuti potuerant, sed non omnis eius erant generis. *S.*

Paedagogia. Sunt pueri, qui in deliciis habebantur. Cf. ad Vit. Beat. c. XVII, 2. *Ruhk.*

Oblita facie, succo aut offa, sive alio contra solem medicamento, ne tenera cutis scilicet laederetur, aut nigresceret. *Lips.* — Othonem pane madido se linere quotidie consuevisse, narrat Sueton. c. 12. Cf. Iuvenal. II, 107, IV, 461 sqq. cum notis Casaub. ad Sueton. et Ruperti ad Iuvenal. *R.*

Turpe....desideret, i. turpe iis videtur, si quisquam sit inter pueros, cui non ita delicata facies, ut oblini necesse habeat. *Ruhk.*

Medicamentum desideret. Ita Erasmus et boni codd. ap. Grut. et Pinc. tres palat. *m. non d.* Ruhk. — *Medicamentum.* Sic appellat Iuven. de feminis, VI, 472: *Tot medicaminibus, coctasque siliginis offas Accipit et madidae, facies dicetur an ulcus?* Tertullianus de Virgin. velandis: *Et faciem morosiorem lavacro macerant, forsitan et aliquo eam medicamento interpolant.* Lips.

Genus horum hominum. Abest *horum* edd. et abesse poterat; sed adiectum voluere libri vett. omnes. *S.*

Qui verba gestarent. Calumniatores, susurrones, linguaces delatores,

multum nocet: nam, etiam si non statim officit, semina in animo relinquit; sequiturque nos, etiam quum ab illis discessimus, resurrecturum postea malum. Quemadmodum, qui audierunt symphoniam, ferunt secum in auribus modulationem illam ac dulcedinem cantuum, quae cogitationes impedit, nec ad seria patitur intendi: sic adulatorum et prava laudantium sermo diutius haeret, quam auditur; nec
9 facile est, animo dulcem sonum excutere: prosequitur, et durat, et ex intervallo recurrit. Ideo cludendae sunt aures malis vocibus, et quidem primis: nam, quum initium fecerunt admissaeque sunt, plus audent. Inde ad haec pervenitur verba: «Virtus, et philosophia, et iustitia, verborum inanium crepitus est: una felicitas est, bene vitae facere, esse, bibere, libere frui patrimonio: hoc est vivere; hoc est, se

qui verba perire non patiuntur, sed ab altero ad alterum gestant, et odia perpetuent. *Ruhk.*

Officit Muretus dedit ex uno Pinc. cod., cui accedit unus pal. At Erasmus, et tres pal. habent *proficit.* cod. Col. *perficit*, cui assentitur ed. antiqua. *Ruhk.*

Discessimus. Sic recte libri veteres; non *discesserimus.* Schw.

Quemadmodum... intendi. Notus est Platonis in Menexeno c. 2 similis et Nostro fortasse obversatus locus de mortuorum laudibus, quibus Socrates ait, aures suas ita personare, ut vix quarto aut quinto die sui recordetur. Conf. Ruhnken. ad Timaei Lexic. v. ἔναυλος λόγος, p. 100 ed. II. *R.*

Cantuum ms. *a.* Perperam *cantum* alii. *Cantus* edd. *Schw.*

Cludendae, *a. A.* Vulgo *claudendae.* Schw.

Virtus... malle. Oratio Epicureis personatis digna contra Stoicos, rigidos philosophiae et virtutis defensores! *Ruhk.*

Una felicitas est, *bene vitae facere*, *esse*, *bibere.* Sic ms. *a.* cui consentiunt c. *A.* nisi quod in his est *edere*, pro esse. Tum *libere frui patrimonio* dedere c. *A.* sed *libere* ignorat ms. *a.* et *libere* pro *bibere* habet ed. *R.* Quare rectius abiicietur vox *libere.* Languide vulgo: *una felicitas est*, *bona vita* (sive, ut ed. Ruhk. *est bonae vitae*), *facere omnia libere*, *frui patrimonio.* Schw.— At Ruhk. defendit lectionem suam. Sic, inquit, Erasm. et plurimi codd. Alii tamen ap. Pinc. habebant: *una felicitas est bonae vitae*, *facere*, *esse*, *bibere*, *frui p.* quibus assentitur ed. antiqua. Muretus dederat: *Una felicitas est*, *bona vita*, etc. ex ingenio. Illa Sardanapali verba doctus,

mortalem esse meminisse. Fluunt dies, et irrepara- 10
bilis vita decurrit: dubitamus? Quid iuvat sapere,
et aetati, non semper voluptates recepturae, interim
dum potest, dum poscit, ingerere frugalitatem? ultro mortem praecurrere, et, quidquid illa ablatura
est, iam sibi interdicere? Non amicam habes, non
puerum, qui amicae moveat invidiam; quotidie sobrius prodis; sic coenas, tanquam ephemeridem patri approbaturus. Non est istud vivere, sed alienae
vitae interesse. Quanta dementia est, haeredis sui 11
res procurare, et sibi negare omnia, ut tibi ex amico inimicum magna faciat hereditas! plus enim gaudebit tua morte, quo plus acceperit. Istos tristes et superciliosos, alienae vitae censores, suae hostes, publicos paedagogos, assis ne feceris! nec dubitaveris, bonam vitam, quam opinionem bonam, malle! »

opinor, margini alleverat, uode in textum migrarunt.

Fluunt dies... dubitamus. Sic Horatius ad Leuconoën, Od. I, xi: *Sapias: vina liques, et spatio brevi Spem longam reseces: Dum loquimur, fugerit invida Aetas: carpe diem, quam minimum credula postero.* Idem Od. II, viii: *Fugit retro Levis iuventas, et decor, arida Pellente lascivos amores Canitie, facilemque somnum. Non semper idem floribus est honos Vernis*, etc.

Quid iuvat sapere? Olim, *Dubitamus quod iuvat sapere* edd. cum *a.* et c. Vnde Muret. cum nonnullis Pincisni codd. ediderat, *Dubitamus quod iuvat facere.* Sed Erasmum vide et Gruterum. *Schw.*

Aetati. I. iuventuti. Sic Afranius Vopisco ap. Nonium c. 1. p. 482: *Aetas et corpus tenerum et morigeratio. Haec sunt venena formosarum mulierum.* Alia exempla dabit Bronkhusius ad Propert. I, 6. 21. *Ruhk.*

Recepturae. Ms. *a.* et Pinc. Vulgo *decerpturae.* Schw.

Dum potest, i. e dum nostra aetas potest recipere voluptates. — *Dum poscit*, supple *voluptates.*

Ingerere frugalitatem? ultro mortem praecurrere. Sic ms. *a.* et ed. *R.* nisi quod pro *ultro* quod ex Erasmi coniect. est, *eo* scribitur in *a.* et *ut eo* in *R.* Schw.

Interdicere item Erasmo debetur; nam vitiose *interere* scribitur in *a.* in aliis *interire.* Totus locus vulgo, ex Mureti maxime ingenio, sic constitutus erat: *Dubitamus quod iuvat facere*, (*sapere*, reposuit Ruhk.) *et aetati, non semper voluptates decerpturae... ingerere? Quid iuvat frugalitate ultro mortem praecur.* etc. *S.*

Ephemeridem. Diarium tuum et rationes. *Lips.*

Haeredis sui res procurare. Sic libri vett. Vulgo *haeredi suo proc.* S.

Hae voces non aliter fugiendae sunt, quam illae,
12 quas Vlysses, nisi alligatus, praetervehi noluit. Idem possunt: abducunt a patria, a parentibus, ab amicis, a virtutibus, et in turpem vitam miseros turpius illidunt. Quanto satius est, rectum sequi limitem, et eo se perducere, ut ea demum sint tibi iucunda, quae honesta! quod assequi poterimus, si scierimus duo esse genera rerum, quae nos aut invitent, aut fugent. Invitant divitiae, voluptates, forma, ambitio, caetera blanda et arridentia: fugat labor, mors, do-
13 lor, ignominia, victus adstrictior. Debemus itaque exerceri, ne haec timeamus, ne illa cupiamus. In contrarium pugnemus, et ab invitantibus recedamus, adversus petentia concitemur! Non vides, quam diversus sit descendentium habitus et ascendentium? qui per pronum eunt, resupinant corpora; qui in arduum, incumbunt. Nam, si descendas, pondus

Quam illae. Sirenum voces. *R.*

Quas.....alligatus. Malo navis, ἱστοπέδῃ. Homer. Odyss. 12, 178 sq. totam rem narrat. Amicis scilicet aures cera obduraverat, seque manibus pedibusque malo alligari iusserat, ne illecebris Sirenum abducerentur in perniciem. *Ruhk.*

Quod assequi...fugent. Sunt hae res mediae, quae neque bona neque mala sunt, ideoque adiaphora, externa: de quibus saepe monuimus, v. c. Ep. LXVI, Argum. *Ruhk.*

Si scierimus. Sic recte Pal. 3, 4. Alii vulgo *si fecerimus.* Schw.

Invitant divitiae, et infra *fugat labor.* Vulgo, *Invitent*, *ut divitiae... fugent; labor*, etc. *Invitant*, et *fugat* commode dedit ms. *a.* sed idem cum aliis tenet *ut* ante *divitiae*: nos nostra de coniect. abiecimus illam particulam, tanquam ex scholio invectam. Eadem particula etiam post *fugent* inserta erat in uno ex Gruterianis. *Schw.*

Petentia. Sic Erasmus dedit, probavit Gronovius, qui monuit, nihil vulgarius esse significatione, qua sumitur pro impetere, invadere. Codd. plurimi *potentia*: unde Pinc. fecit, *pr...entia*, Gruterus *impetentia*, Lipsius *impotentia*. Editio antiqua clare praestat *petentia*. Ruhk.

Num si....est. Sicut vitiosum est in ascensu tuum corpus retrotrahere, et in descensu incumbere, quandoquidem in utroque casu proruas necesse erit; ita cum vitio consentire, si in voluptatem descendens te impuleris, etc. Moneo hoc, ne cum Gronovio locum putes corruptum, qui est sanus.

suum in priorem partem dare: si ascendas, retro ab-
ducere; cum vitio, Lucili, consentire est. In volu- 14
ptates descenditur; in aspera et dura subeundum est;
hic impellamus corpora, illic refraenemus.

Hoc nunc me existimas dicere, eos tantum perni-
ciosos esse auribus nostris, qui voluptatem laudant;
qui dolores, metus, per se formidabiles res [*sive*,
qui doloris metum, per se formidabilis rei] incu-
tiunt? Illos quoque nocere nobis existimo, qui nos
sub specie Stoicae sectae hortantur ad vitia. Hoc enim
iactant: « Solum Sapientem et doctum esse amato-
rem. Solus aptus ad hanc artem, aeque combibendi 15
et convivandi, Sapiens est peritissimus. Quaeramus,
ad quam usque aetatem iuvenes amandi sint. » — Haec
Graecae consuetudini data sint; nos ad illa potius
aures dirigamus: « Nemo est casu bonus; discenda
virtus est. Voluptas humilis res et pusilla est, et in
nullo habenda pretio, communis cum mutis animali-
bus, ad quam minima et contemptissima advolant.

In aspera et dura. Sic ms. c. Pal. 2, 3 et Pinc. Perperam *in asperas et duras*, a. R. et A. Tum *in res asperas et duras* vulgo edd. *Schw.*

Qui dolores, metus, per se formidabiles res. Sic a. c. R. A. et al. Altera scriptura, quam uncis inclusi, vulgata erat a Mur. ex Pinciani conj. *Schw.* — *Qui dolores, metus, per se formidabiles res, incutiunt.* Epicureos dicit, qui docent, dolores metusque per se esse formidabiles res quas Stoici externis annumerabant. *Ruhk.*

Illos... vitia. Hinc vides, exstitisse ut falsos Epicureos, ita personatos Stoicos: quos utrosque Lucianum tam acerbe exagitasse constat. *R.*

Sapientem et doctum. Sic distinxi, et iungi illa dum velim:, nam *doctus* stoica lingua est sapiens, ut monui Manuduct. II Dissert. I. Neque enim audio, qui *doctum* ad *amatorem* referunt, et coniungunt. *Lips.*

Aeque, etc. Schweigh. *aeque (atque) combibendi*, mediam particulam ex coniect. sua adiiciens. Ruhk. *solus apte ad h. a. aeque comb.*

Haec graecae consuetudini. Iuvenes amandi. Res nota. *Ruhk.*

Nemo est. Cf. ad Epist. cxx, 3.

In nullo habendo pretio. Perperam, et invitis vett. libris omnibus, *in medio hab. pret.* ed. Lips. et sqq. *S.*

Volubile, c. A. Pal. 2, 3. Pinc. Vitiose *volue* ms. a. cuius scriba ad finem properans plurima praesertim in extremis Epistolis erravit: viden-

Gloria vanum et volubile quiddam est, auraque mo-
16 bilius. Paupertas nulli malum est, nisi repugnanti. Mors malum non est. Quid sit, quaeris? Sola ius aequum generis humani. Superstitio error insanus est: amandos timet; quos colit, violat. Quid enim interest, utrum Deos neges, an infames? » Haec discenda, imo ediscenda sunt: non debet excusationes vitio Philosophia suggerere. Nullam habet spem salutis aeger, quem ad intemperantiam medicus hortatur. Vale.

dum vero, ne h. l. *volucre* debuerit. *Volatile* edd. ex *R.* Schw.

Quid sit, quaeris. Sic ed. *R.* Tarv. et Ven. cum Pal. 2, 3 et Pinc. *Quid quaeris?* ed. Er. cum *a. c. A.* et aliis. *Quid quereris?* vulgo edd. a Mur. *Schw.*

Ius aequum. Adiiciebant *est* vulgatae edd. ex ms. *R.* Sed verbum istud commode ignorant mss. *a. c. A.* Schw.

Error insan. Schweigh. in textum admiserat *insanientis*, quod in notis sic corrigit: *infantis* scriptum volueram, quod ex probo cod. ms. commenduverat Pincianus; non *insanientis*. *Insanus* dabant cum editis alii mss. omnes, uno cod. *a.* excepto, in quo *insanandus*.

Quos colit, violat. De Clement. II, 5: *Religio deos colit, superstitio violat.* Ruhk.

EPISTOLA CXXIV.

VTRVM SENSV, AN INTELLECTV COMPREHENDATVR BONVM.

Laudat amicum, quod in disquisitionibus philosophicis nec subtilia contemnat, sed omnia ad profectum aliquem redigens ibi tantum offendatur, ubi vel summa subtilitate, nihil quod eo pertinet, agatur. Cavet itaque, ne timeat tale quid in quaestione, quam tractandam sibi sumpsit, utrum sensu, an intellectu comprehendatur bonum. Ibi statim Epicurei dissentiunt, sensibile iudicantes bonum, quum Stoici illud animo dent, ideoque intelligibile iudicent. In quo illi sibi ipsi adversantur, gulae ac libidini addictos reprehendentes, atque nihil virile ausuros doloris metu, qui altera ex parte sensus, obtusas illas res et hebetes, pro iu-

dicibus boni ac mali habent, omnem quippe scientiam atque artem putantes, ideoque et vitam beatam, a manifestis et eo quod sub sensum cadit, fundamentum et initium capere debere aeque ac Stoici statuunt. Enimvero in eo errare Epicureos contendit Seneca: beata enim, stoico sensu, sunt secundum naturam, et statim integra apparent. Bonum itaque, quum sine ratione perfecta esse non possit, neque in infante, neque in arbore mutove aliquo animali esse potest: continetur enim verum bonum libero animo ac recto, alia subiicente sibi, se nulli. Caetera bona precario sic vocantur, quae tamen, quippe ratione carentia, non vere perfecta sunt. Exemplo sunt muta animalia, quae sensu tantum praesentia comprehendunt: perfecti temporis nullus iis usus est; ergo nec perfecta natura. Eorum natura imperfecta est et ordinem non capit, quum sine ratione sint. Haec disputatio animo profutura est, quatenus et acuit eum, et honesta occupatione tenet, qua moratur ad prava properantem. Accedit, quod haec descriptio boni exemplar est, ad quod se componere possit, ut emendatus ac purus fiat, aemuletur Deum, super humana se extollat et nihil extra se sui ponat, et infelicissimos esse intelligat felices.

SENECA LVCILIO SVO SALVTEM.

Possum multa tibi veterum praecepta referre,
Ni refugis, tenuesque piget cognoscere curas.

Non refugis autem, nec ulla te subtilitas abigit: non est elegantiae tuae, tantum magna sectari. Sicut [hoc, sic et] illud probo, quod omnia ad aliquem profectum redigis, et tunc tantum offenderis, ubi summa subtilitate nihil agitur: quod ne nunc quidem fieri

Possum... curas. Versus sunt Virgilii Georg. I, 176 sqq. *Ruhk.*

Elegantiae. Doctrinae, i. philosophiae, cum caeteris artibus, in quibus subtilitas et acumen est, ut Ernesti verbis utar in Clave Cic. voce *Elegantia.* Ruhk.

Tantum magna sectari. Sic edd. a Mur. ex Pinciani coniect. Olim *tam magna sectari* edd. ex *R.* cum aliis. *Tam multa sectari* c. *A.* et Pal. 2. *Schw.*

Sicut (hoc, sic et) illud probo. Verba uncis inclusa inserui ex conj. Vulgo omnes unde, *Sicut illud probo.* An debuere *Sed et illud probo*, etc. *Schw.* — Cf. Ep. CXXI, 1.

2 laborabo. Quaeritur « Vtrum sensu, an intellectu,
comprehendatur Bonum. » Huic adiunctum est « in
mutis animalibus et infantibus non esse. »

Quicumque voluptatem in summo ponunt, *sensibile*
iudicant Bonum : nos contra *intelligibile*, qui illud
animo damus. Si de bono sensus iudicarent, nullam
voluptatem reiiceremus; nulla enim non invitat, nulla
non delectat : et, e contrario, nullum dolorem volentes subiremus ; nullus enim non offendit sensum.
3 Praeterea non essent digni reprehensione, quibus
nimium voluptas placet, quibusque summus est doloris timor. Atqui improbamus gulae ac libidini addictos; et contemnimus illos, qui nihil viriliter ausuri
sunt doloris metu. Quid autem peccant, si sensibus,
id est, iudicibus boni ac mali, parent? his enim tra-
4 didistis appetitionis et fugae arbitrium. Sed videlicet
Ratio isti rei praeposita est, quemadmodum debeat
de vita, quemadmodum de Virtute, de Honesto, sic
et de bono maloque constitui. Nam apud istos vilissimae parti datur de meliore sententia, ut de bono
pronuntiet *sensus*, obtusa res et hebes, et in homine
5 quam in aliis animalibus tardior. Quid? si quis vellet,
non oculis, sed tactu, minuta discernere? Subtilior

Quaeritur, utrum sensu. Est haec quaestio inter Stoicos et Epicureos semper agitata, quandoquidem hi summum bonum voluptate, sive felicitate, atque adeo sensibus, illi una virtute ac proinde ratione, sensuum dominatione exclusa, contineri putabant. De Epicureis cf. Lucret. IV, 480. Diog. Laërt. XI, 31 sqq. *R.*

Huic.... non esse. A Seneca non esse profecta, sed addita a viro docto, qui haec margini codicis sui adscripserat, putaverim. *Ruhk.* — *Non esse*, supple : bonum.

Qui illud animo damus. Int. qui illud bonum in animo situm esse contendimus.

Sed videlicet. I. manifesto curam huius rei, i. iudicii de bono ac malo, gerit ratio, non sensus. Continent haec confutationem Epicureismi. *R.*

Si quis vellet, non *velit*, *a. c. R. A.* Schw.

Non oculis, sed tactu min. d. Acque absurde ageret, qui ad minuta discernenda tactu prae oculis uti mallit, ac isti, qui sensus rationi

ad hoc nulla acies, quam oculorum, et intentior, daret bonum malumque dignoscere. Vides in quanta ignorantia veritatis versetur, et quam humi sublimia ac divina proiecerit, apud quem de summo bono maloque iudicat tactus.

6 « Quemadmodum, inquit, omnis scientia atque ars aliquid debet habere manifestum, sensuque comprehensum, ex quo oriatur et crescat; sic beata vita fundamentum et initium a manifestis ducit, et ab eo quod sub sensum cadit. Nam [et] vos a manifestis beatam vitam initium sui capere dicitis. » — Dicimus beata 7 esse, quae secundum naturam sunt: quid autem secundum naturam sit, palam et protinus apparet, sicut, quid sit integrum. Sed, quod secundum naturam est, quod contigit protinus nato, non dico bonum, sed initium boni. Tu summum bonum, volu-

preeferunt in bono maloque dignoscendo. *R.*

Daret. Recte *a. R.* Pinc. Grul. *Deberet c. A. Daretur* edd. ex Erasmi ingenio. *S.* — Sensus est: Nulla sensuum ecice, etiemsi subtilior et intentior ed hoc (i. a. minnta discernere) quam oculorum acies esset, daret bonum melumque dign.

Quemadmodum.... capere dicitis. Continent heec ergumentationem Epicureorum contre Stoicos, quibuscum idem principium originerium Ethices sese commune habere dicunt, hoc est, sensus, et quae inde afferuntur, id est *manifesta.* Haec Epicureorum obiectio e diversa vocis naturae significatione epud Stoae euctores menesse videtur. Cf. Tiedemanni *System* III, p. 79 sqq. Propterea explicat Noster, quid sit secundum naturem. Epistol. LXXIII, 8, eit: *magna et vera bona ad unumquemque tota perveniunt.* Cf. Epist. LXXIV. *Ruhk.*

Et ab eo. Aberat vulgo *ab*, mele, et contre Senecae morem in tali constructione. Adieci cum Pal. 3. *S.*

Nam et vos) *Nempe vos*, vulgo edd. cum *a.* et *R. Nam vos*, *c. A.* Voc. *et* ex coniect. interserendam putavi. *Schw.*

Sed, quod secundum naturam est, quod contigit protinus nato, etc. Sic ms. *a.* item ms. *c.* (nisi quod in ms. *c. contingit* scribitur) excepta voce *Sed*, quem ignorant *a.* et *c.* Adieci *Sed* ex ms. Pal. 4, quam quidem perticulam abesse etiam nullo incommodo potuisse intelligo. Priora ista verba *Quod secundum naturam est*, temere omissa sunt in ed. *R.* Plura etiam desunt in ed. *A.* in qua verbis superioribus *palam et protinus* ed ista statim transcurritur *protinus nato*, etc. Vulgo sic edebatur:

ptatem, infantiae donas; ut inde incipiat nascens, quo
8 consummatus homo pervenit. Cacumen radicis loco ponis. Si quis diceret, illum in materno utero latentem, sexus quoque incerti, tenerum, et imperfectum, et informem, iam in aliquo bono esse, aperte videretur errare. Atqui quantulum interest inter eum, qui cum maxime vitam accipit, et illum, qui maternorum viscerum latens onus est? Vterque, quantum ad intellectum boni ac mali, aeque maturus est; et non magis infans adhuc boni capax est, quam arbor,
9 aut mutum aliquod animal. Quare autem bonum in arbore animalique muto non est? quia nec ratio. Ob hoc in infante quoque non est; nam et huic deest. Tunc ad bonum perveniet, quum ad rationem pervenerit.

Quid est secundum naturam? quod contingit et protinus nato: quam lectionem ab Erasmo ex scriptis suis restitutam esse Gruterus ait: at Erasmus defectam editionis *R.* scripturam tenuit, neque aliud quidquam ad hunc locum adnotavit. Scripturam istam primus commendaverat Pincianus, et post Erasmi obitum demum in contextum recepta est. *S.*

Vt inde, sc. a summo bono. *R.*

Consummatus homo, i. sapiens, beatus. *Ruhk.*

Incerti. Sic Erasmi ed. III, una cum editione antiqua probat Gron. qui et *latentem* ex omnibus codd. praetulit τῷ *iacentem* Erasmi. Vacillant codd. inter *inceptum* et *incepti.* Moretus ex Erasmicae editionis ora, *inceptum.* Ruhk.

Maternorum viscerum latens onus est. Sic percommode, et ex certa (ut mihi videtur) coniectura edidit Erasmus. Mendose *unus* ms. *a.* *Minus* ed. *R.* *Ymis al. cavernis* ms. *c.* *Imis alias vermis* ed. *A.* Et *vermis*, quod in suorum nonnullis repererat, unice probavit Gruterus, et sic etiam in ms. c. scriptum fuisse olim videtur, ubi nunc *cavernis* legitur. *Humor*, quod ex levi coniectura proiecerat Gronovius, arripuit Ruhk. et Senecae obtrusit. *S.* — Palatini codd. *unum est*, *imum est*, *vermis est.* — Lectionem suam *latens humor est* Gronovius a Ruhkopfio citatus sic explicat: Hic enim (humor) principium humani corporis. Hippocrates περὶ φύσεως ἀνθρώπου· Τὸ δὲ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ἐν ἑωυτῷ αἷμα καὶ φλέγμα, καὶ χολὴν διττὴν, ἤγουν ξανθήν τε καὶ μέλαιναν· καὶ ταῦτ' ἔστιν αὐτέων ἡ φύσις τοῦ σώματος. Tertullianus de carne Christi: *Perora, age, iam spurcitias genitalium in utero elementorum humoris et sanguinis, foeda coagula carnis ex eodem coeno alendae per novem menses.* Gronov.

Nam et huic deest, i. e. imperfecta

Est aliquod irrationale animal; est aliquod nondum
rationale; est rationale, sed imperfectum. In nullo
horum bonum: ratio illud secum affert. Quid ergo
inter ista, quae retuli, distat? In eo, quod irrationale
est, nunquam erit bonum: in eo quod nondum ra- 10
tionale est, tunc esse bonum non potest: in eo, quod
rationale est, sed imperfectum, iam potest esse bo-
num, sed non est. Ita dico, Lucili: Bonum non in
quolibet corpore, non in qualibet aetate invenitur;
et tantum abest ab infantia, quantum a primo ulti-
mum, quantum ab initio perfectum: ergo nec in te-
nero, modo coalescente, corpusculo est. Quidni non
sit? non magis quam in semine. Hoc si dicas: «ali- 11
quod arboris ac sati bonum novimus:» hoc non est
in prima fronde, quae emissa quum maxime solum
rumpit. Est aliquod bonum tritici: hoc nondum est
in herba lactente, nec quum folliculo se exserit spica
mollis; sed quum frumentum aestas et debita matu-
ritas coxit. Quemadmodum omnis natura bonum suum, 12
nisi consummata, non profert: ita hominis bonum
non est in homine, nisi quum illi ratio perfecta est.

est: ut sequentia docent. *R.*

In eo quod irrationale est, etc. Sic *a. c. A.* Vulgo inverse, *Nunquam erit bonum in eo*, etc. Perperam ed. *R. Non quod erit bonum.*

In eo quod rationale est, sed imperfectum. Vulgo nude, *in imperfecto*, inde a Mureto cum *e. A.* et Pinc. nude, *sed imperfectum* dabat ms. *a.* et *R.* Nempe in his temere omissa erant priora verba, *in eo quod rationale est*, quae integra servavit cod. Pal. tert. in quo etiam commodius transposita verba in hunc modum, *in eo quod est rationale.* S.

Hoc si dicas, aliquod arboris ac sati bonum novimus. Sic libri nostri cum Pinc. et Grut. Vulgo edd. *Ut, si dicas aliquod arboris aut sati bonum, hoc non est*, etc. ex Mureti ing. *Schw.* — Sensus: si aliquid boni arbos habet, non illud bonum continetur in prima fronde.

In herba lactente est a coniectura Pinciani, ut eodem modo hic dicatur *herba lactens*, quo Virgilio lactentia frumenta Georg. I, 315. Mss. codd. et edd. ant. habent *latente:* unus pal. *in terra lactante.* R.

Quum illi ratio perfecta est) *Illi* dedit ms. *e.* cum ed. *R.* Perperam *illa* ms. *a.* et ed. *A.* Vulgo *in illo.* Schw.

Quod autem hoc bonum? Dicam: liber animus et erectus, alia subiiciens sibi, se nulli. Hoc bonum adeo non recipit infantia, ut pueritia non speret, ado-
13 lescentia improbe speret. Bene agitur cum senectute, si ad illud longo studio intentoque pervenit. Si hoc, et bonum *intelligibile* est.

«Dixisti, inquit, aliquod bonum esse arboris, aliquod herbae: potest ergo aliquod esse et infantis.» — Verum bonum nec in arboribus, nec in mutis animalibus est: hoc, quod in illis bonum est, precario bonum dicitur. — Quod est? inquis. — Hoc, quod
14 secundum naturam cuiusque est. Bonum quidem cadere in mutum animal nullo modo potest; felicioris meliorisque naturae est. Nisi ubi rationi locus est, bonum non est. Quatuor hae naturae sunt, arboris, animalis, hominis, Dei. Haec duo, quae rationalia sunt, eamdem naturam habent; illo diversa sunt, quod alterum immortale, alterum mortale est. Ex his ergo, unius bonum natura perficit, Dei scilicet;

Quod autem hoc bonum? Sic c. a. R. A. Vulgo *sit* inserunt, scribuntque *Quod autem hoc sit bonum, dicam.* Schw.

Liber animus et erectus scripsi cum c. A. Malim vero unde *erectus*, absque *et*, cum ms. a. Vulgo, *Liber animus est ac rectus.* Schw. — *Liber animus.... nulli.* Cf. Epist. LXXIV, ubi de hac re multus est. *Ruhk.*

Hoc bonum.... speret: neque infans sibi adiudicat, neque puer: adolescens vero temere potitum eo se esse sperat. *R.* — Nescimus an perfecte Ruhk. sensum intellexerit; *pueritia non speret* nobis valet: sperare non possit, non debeat; *adolescentia improbe speret* valet: nondum merito sperare possit: si sperat, spes illius est improba, temeraria.

Ad illud) *Illuc* edd. ab Er. non male, sed ex coniect. quum unde *illud* dedisset ed. *R.* Sed *ad illud* dedere *a. e. A.* Schw.

Si hoc, et bonum intelligibile est. Vulgo *ubi hoc et bonum et intelligibile est*, ex Pinciani libris. *Ubi bonum* ms. e. *Ubi hoc bonum* ed. *A.* *Si hoc et bonum* ms. *a.* cum ed. *R.* Dein omnes quidem *et intelligibile;* ubi *et* ex coniect. delendum putavi.

Dixisti, inquit. Epicureus. — *Herbae:* cf. §. 11. *Ruhk.*

Precario bonum dicitur: Epist. LXXIV, 16: *caetera opinione bona sunt; et nomen quidem habet commune cum veris, etc.* Ruhk.

Illo diversa sunt. Ex coniect. uo-

alterius, cura hominis. Caetera tantum in sua natura
perfecta sunt, non vere perfecta; a quibus abest ra-
tio. Hoc enim demum perfectum est, quod secun-
dum universam naturam est perfectum; universa au-
tem natura rationalis est: caetera possunt in suo
genere esse perfecta. In quo non potest beata vita 16
esse, nec id potest, quo beata vita efficitur: beata
autem vita bonis efficitur; in muto animali non est,
quo beata vita efficitur: [ergo] in muto animali bo-
num non est.

Mutum animal sensu comprehendit praesentia;
praeteritorum reminiscitur, quum id incidit, quo
sensus admonetur: tanquam equus reminiscitur viae,
quum ad initium eius admotus est; in stabulo quidem
nulla illi viae, quamvis saepe calcatae, memoria est.
Tertium vero tempus, id est, futurum, ad muta non 17
pertinet. Quomodo ergo potest eorum videri perfecta
natura, quibus usus perfecti temporis non est? Tem-
pus enim tribus partibus constat: praeterito, prae-

stra sic scripsi; *illo* intelligens *illa re*. Vulgo omnes *illa diversa sunt*; ubi videndum an eodem significatu teneri *illa* (scil. parte) potuerit; quod mihi quidem secus videtur. *S.*

Caetera tantum in sua natura perfecta sunt. Abest *tantum* editis, ex coniect. positum a nobis pro *tam*, quod dabat ms. *a.* et ed. *R.* aut pro *tamen*, quod habebat ed. *R.* cum *c.* et *A.* Schw. — Caetera relative sed non absolute perfecta sunt, sive secundum universam naturam quae rationalis est: ita et muta animalia neque beata esse, neque beata vita, sensu absoluto, frui possunt, quia bono carent. *Ruhk.*

In muto animali non est, quo beata vita efficitur. Sic edd. e Mur. ex uno codice Pincioni cui suffragatur Noster *c.* Abest *quo* ms. *a.* et ed. *A.* *In muto animali beata vita non efficitur* ed. *R.* Ven. et Er. *S.*

Ergo abest *a. c. R. A.* Adiectum a Mur. ex uno cod. Pinc. *Schw.*

Mutum animal, etenim ratione, ideoque bono orbatum est, et omnia senso comprehendit, etc. *Ruhk.*

Comprehendit. Ms. *a.* pro more: *comprendit.* Schw.

Praeteritorum reminiscitur... quum ad initium eius admotus est. Sic Erasm. Muretus, etc. Codd. turbant, vel exemplum omittunt, vel ponunt: *tanquam quos*, *tanquam quoque*. Sed inde cuilibet patet τὸ *equus* a manu auctoris esse. *R.* a

Nulla illi. Hanc lectionem *viae*,

sente, venturo. Animalibus tantum, quod brevissimum est in transcursu, datum, praesens; praeteriti rara memoria est, nec unquam revocatur, nisi prae-
18 sentium occursu. Non potest ergo perfectae naturae bonum in imperfecta esse natura: aut, si natura alia habet hoc, habent et sata. Nec illud nego, ad ea, quae videntur secundum naturam, magnos esse mutis animalibus impetus et concitatos, sed inordinatos ac turbidos. Nunquam autem aut inordinatum est
19 bonum, aut turbidum. — « Quid ergo? inquis: muta animalia perturbate et indisposite moventur? — Dicerem illa perturbate et indisposite moveri, si natura illorum ordinem caperet; nunc moventur secundum naturam suam. Perturbatum enim id est, quod esse aliquando et non perturbatum potest. Sollicitum est,
20 quod potest esse securum. Nulli vitium est, nisi cui virtus potest esse. Mutis animalibus talis ex natura sua motus est. Sed, ne te diu teneam, erit aliquod bonum in muto animali, erit aliqua virtus, erit ali-

e codd. plurimis reduxi, quum in edd. deficiat *illi*. Ruhk.

Venturo ms. *a*. Alii vulgo, *et futuro*. Schw.

Aut, si natura alia habet hoc, habent et sata. Ruhkopfius dat cum Lips. *aut si natura habet, hoc habet, quod habent et sata*. Nec ipse, nec Schw. notam addidit ullam de contextu. Ruhk. tantum monet supplendum *talis* post *natura*, sine quo enim eius lectio intelligi difficile posset. Profecto meliorem sensum offert lectio Schw. et probari debet, etiamsi libri, quibus innititur, non proferantur.

Dicerem.... potest. Int. si consideres meliorem naturam, quae ordinem recipiat; indisposite moventur: sed, quum natura eorum ordinem non recipiat, non indisposite moventur, quae sequuntur naturam suam: quod natura vetat, ne in optimo sit ordine, non dici debet perturbatum; nam illud solum perturbatum est, quod aliquando in ordine esse possit.

Aliquod bon. quod est in vulgg. ed. ex Erasm. coniect. puto. Equidem *aliquale* coniectabam: quod in parenthesi apposui. *Erit aliquando bonum*, *a. c. A*. Pal. r et Col. *Aliquando erit bon*. ed. *R*. (Negativam particulam, quam habent nonnulli Palatini, nullus nostrorum librorum agnoscit.)

quid perfectum; sed nec bonum absolute, nec virtus, nec perfectum. Haec enim rationabilibus solis contingunt, quibus datum est scire, quare, quatenus, quemadmodum. Ita Bonum in nullo est, nisi in quo Ratio.

Quo nunc pertineat ista disputatio, quaeris, et 21
quid animo tuo profutura sit? Dico: et exercet illum, et acuit; et, utique aliquid acturum, occupatione honesta tenet. Prodest autem etiam quod moratur ad prava properantem. Sed et illud dico: nullo modo prodesse possum magis, quam si tibi bonum tuum ostendo, si te a mutis animalibus separo, si cum Deo pono. Quid, inquam, vires corporis alis et exer- 22
ces? pecudibus istas maiores ferisque natura concessit. Quid excolis formam? quum omnia feceris, a multis animalibus decore vinceris. Quid capillum ingenti diligentia comis? Quum illum vel effuderis more Parthorum, vel Germanorum nodo vinxeris, vel, ut Scythae solent, sparseris; in quolibet equo densior iactabitur iuba, horrebit in leonum cervice

Sed nec bonum absol. Sic libri nostri omnes, cum Pinc. et Grut. Vulgo *sed quale? nec bonum*, etc. ab Erasm. nescio unde. *Schw.*

Rationabilibus. h. l. dedere *a. R. A.* *Rationalibus* ed. Lips. et sqq. cum nostro ms. *c.* et quinque Gruterianis. *Schw.*

Prodest autem etiam quod moratur. Vulgo *et quod* edd. *Quod* (absque *et*) ed. *R. Etiam quo a. c. A.* et Pal. 1, 2, ..*iam quod* dedere Pal. 3, 4, et Col. *Schw.*

Sed et illud dico. Voculam *et*, quum abesset vulgo, necessariam h. l. putavi, et vel reclamantibus libris adiiciendam. *Schw.* — *Sed et illud*... *pono.* Sic Ep. LXXIII, 11, ait: *Solebat Sextius dicere, Iovem plus non posse, quam bonum virum.* — *Inter duos bonos non est melior. Iupiter quo antecedit virum bonum? diutius bonus est.* Cf. ibi notam. *Ruhk.*

Prodesse possum, *a. R.* *Prodesse tibi possum* edd. cum *c. A.*

Vel Germanorum nodo. Sic Schw. nisi quod sic interpungit: *vel Germanorum nodo*, quasi supplendum esset *more* post *Germanorum*. Vulgo *vel ut Germ.* — Conf. ad III de Ira 26, 3: add. Herodian. IV, 7. Capitolini Verum c. 10. Tacit. Hist. 4, 61. *R.* — Quod de omnibus Germanis generaliter dicit Seneca, Tacitus

23 formosior. Quum te ad velocitatem paraveris, par lepusculo non eris. Vis tu, relictis in quibus vinci te necesse est, dum in aliena niteris, ad Bonum reverti tuum? Quod est hoc? animus scilicet emendatus ac purus, aemulator Dei, super humana se extollens, nihil extra se sui ponens. Rationale animal es! Quod
24 ergo in te bonum est? perfecta Ratio. Hanc tu ad suum finem evoca, in quantum potest plurimum crescere. Tunc beatum esse te iudica, quum tibi ex te gaudium omne nascetur, quum in his, quae homines eripiunt, optant, custodiunt, nihil inveneris, non dico, quod malis, sed quod velis. Brevem tibi formulam dabo, qua te metiaris, qua perfectum esse iam sentias. Bonum tunc habebis tuum, quum intelliges, infelicissimos esse felices. Vale.

Suevis privatim tribuit. *Insigne gentis (Suevorum) obligare crinem, nodoque substringere. Sic Suevi a caeteris Germanis; sic Suevorum ingenui a servis separantur. In aliis gentibus seu cognatione aliqua Suevorum, seu (quod saepe accidit) imitatione, rarum et intra iuventae spatium; apud Suevos, usque ad canitiem, horrentem capillum retro sequuntur, ac saepe in ipso solo vertice religant: principes et ornatiorem habent: ea cura formae, sed innoxiae.* Germania, cap. 38.

Ad suum finem recte *a. c. A. Ad summum finem* edd. ex *R. S.*

Bonum tunc habebis tuum. Schw. delet *bonum.* Adiiciunt *Bonum*, inquit, alii initio, ut edd. vulgo, alii post *tuum*, ut *c. A.* Sed nomen ex scholio invectum ignorat ed. *R.* cum ms. *a.* Pal. 1, et probato Pinciani codice. — *Intelliges*, sed *intelleges* suo more scribit *a.*

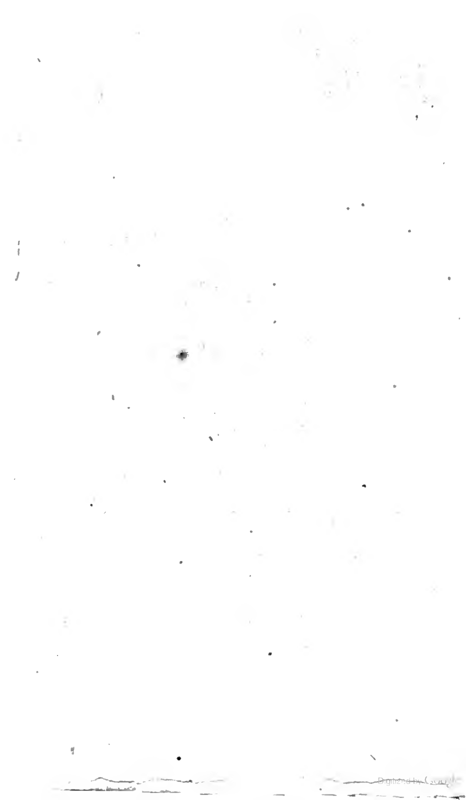
Felices. I. e. qui felices vulgo habentur. Spectant haec ad Epicureos, quibus felicitatem summum bonum esse constat. *Ruhk.*

EPISTOLARVM FINIS.

FRAGMENTA

LIBRORVM L. ANN. SENECAE

QVI INTERCIDERVNT.

FRAGMENTA

L. A. SENECAE

EX VETERVM LIBRIS COLLECTA,

CVM I. LIPSII NOTIS.

QVINTILIANVS, *lib. VIII, cap. III*, § 31.

1. Nostri autem in iungendo, aut derivando paulum aliquid ausi, vix in hoc satis recipiuntur: nam memini iuvenis admodum inter Pomponium et Senecam etiam praefationibus esse tractatum, an *gradus eliminat* apud Attium, in tragoedia dici oportuisset.

Cap. V, eiusdem libri, § 18.

2. Facit quasdam sententias sola geminatio; qualis est Senecae in eo scripto, quod Nero ad Senatum misit occisa matre, quum se periclitatum videri vellet: « Salvum me esse adhuc nec credo, nec gaudeo.[1] »

Lib. IX, cap. II, § 42.

3. Novi vero, et praecipue declamatores, audacius, nec mehercules sine motu quodam imaginantur; ut Seneca in controversia, [2] cuius summa est, quod pater filium et novercam, inducente altero filio, in adulterio deprehensos occidit: « Duc: sequor, accipe

(1) *Nec credo, nec gaudeo.* Nec credo, ob magnitudinem scilicet et praesentiam periculi: nec gaudeo, ob pietatem, quia mater exitium meum molita est, et in eam debui insurgere ad amoliendum.

(2) *Seneca in controversia.* Dubites, sit Noster iste, an ipsius pater.

hanc senilem manum, et quocumque vis imprime.» Et paulo post: «Adspice, inquit, quod diu non credidisti. Ego vero non video, nox oboritur, et crassa caligo.» Habet haec figura manifestius aliquid: non enim narrari res, sed agi videtur.

Ibidem, § 98.

4. Nam in totum iurare, nisi ubi necesse est, gravi viro parum convenit. Et est a Seneca dictum eleganter: «Non patronorum hoc esse, sed testium.»

PLINIVS, *Nat. Hist. lib. VI, cap. XVII.*

5. Seneca etiam apud nos tentata Indiae commentatione, [1] LX amnes eius prodidit, gentes duodeviginti centumque. Par labor sit montes enumerare.

Lib. IX, cap. LIII.

6. Aevi piscium memorandum nuper exemplum accepimus. Pausilypum villa est Campaniae, haud procul Neapoli; in ea in Caesaris piscinis a Pollione Vedio coniectum piscem, sexagesimum post annum expirasse scribit Annaeus Seneca, duobus aliis aequalibus eius ex eodem genere, etiam tunc viventibus.

SVETONIVS, *in* TIBERIO, *cap.* LXXIII.

7. Seneca eum (*Tiberium*) scribit, intellecta defectione, exemptum annulum, quasi alicui traditurum, parumper tenuisse: dein rursus aptasse digito, etc.

A. GELLIVS, *lib. XII, cap.* II. *Noct. Atticarum.*

8. Seneca in lib. XXII Epistolarum moralium, quas

(1) *Tentata Indiae commentatione.* Itaque regiones descripsit, aut etiam historiam scripsit, ut apparet. Adde Fragmentum 7, 29, 38, et 39.

ad Lucilium composuit, deridiculos versus Q. Ennium de Cethego antiquo viro fecisse hos dicit:

> ...... Dictus ollis popularibus olim,
> Qui tum vivebant homines, atque aevum agitabant,
> Flos delibatus populi et suada medulla.

Ac deinde scribit de iisdem versibus verba haec: «Admiror eloquentissimos viros, et deditos Ennio, pro optimis ridicula laudasse. Cicero certe inter bonos eius versus et hos refert.» Atque id etiam de Cicerone dicit. «Non miror, inquit, fuisse qui hos versus scriberet, quum fuerit qui laudaret: nisi forte Cicero summus orator agebat causam suam, et volebat hos versus videri bonos.» Paulo post: «Apud ipsum quoque» inquit Seneca «Ciceronem invenies etiam in prosa oratione quaedam, ex quibus intelligas illum non perdidisse operam, quod Ennium legit.» Ponit deinde quae apud Ciceronem reprehendat, quasi Enniana, quod ita scripserit in libris de republica, ut «Menelao Laconi fuit suaviloquens iucunditas;» et quod alio in loco dixerit, «breviloquentiam in dicendo colat.» Deinde, «Non fuit» inquit Seneca «Ciceronis hoc vitium, sed temporis; necesse erat haec dici, quum illa legerentur.» Deinde adscribit, Ciceronem haec ipsa interposuisse ad effugiendam infamiam nimis lascivae orationis et nitidae. De Virgilio quoque eodem in loco verba haec ponit: «Virgilius quoque noster non ex alia causa duros quosdam versus, et enormes, et aliquid supra mensuram trahentes interposuit, quam ut Ennianus populus agnosceret in novo carmine antiquitatis aliquid.»

Addit non multo post ex Seneca:

«Quidam sunt tam magni sensus Q. Ennii, ut li-

cet scripti sint inter hircosos, possint tamen inter unguentatos placere. » Et quum reprehendisset versus quos supra de Cethego posuimus: «Qui huiusmodi, inquit, versus amant, liceat sibi eosdem admirari et Soterici lectos.» Audias tamen commemorari ac referri pauca quaedam quae ipse idem Seneca bene dixerit: quale est illud quod in hominem avarum et avidum et pecuniae sitientem dixit, «Quid enim refert quantum habeas? multo illud plus est quod non habes. »

TERTVLLIANVS, *de Anima*, *cap. XLII.*

9. Multo coactius Seneca: «Post mortem, ait, omnia finiuntur, etiam ipsa. » [1]

LACTANTIVS, *Divinarum Institutionum lib. I*, *cap. V.*

10. Annaeus quoque Seneca, qui ex Romanis vel acerrimus Stoicus fuit, quam saepe summum Deum merita laude prosequitur! Nam quum de immatura morte dissereret, «Non intelligis, inquit, auctoritatem, ac maiestatem iudicis tui? Rector is orbis terrarum, caelique et deorum omnium Deus, a quo ista numina, quae singula adoramus et colimus, suspensa sunt!» Item in Exhortationibus: »Hic, quum prima fundamenta molis pulcherrimae iaceret, et hoc ordiretur, quo neque maius quidquam novit natura, nec melius, ut omnia sub ducibus suis irent, quamvis ipse per totum se corpus intenderat, tamen ministros regni sui deus genuit.» Et quam multa alia de Deo nostris similia locutus est, quae nunc differo, quod aliis locis opportuniora sunt!

(1) *Tertullianus de anima.* Citabat alium locum ex eodem, c. 20, ut Fragmentum; atqui exstat locus ille iv De Benef. cap. 6, totidem verbis. Sed et sequens sententia alibi in Epistolis, nisi memoria fallit.

Cap. VII.

11. Et est illud verum quod dixisse in Exhortationibus Senecam supra retuli, « genuisse regni sui ministros Deum. »

Eodem cap. VII.

12. Quod Seneca vir acutus in Exhortationibus suis vidit. « Nos, inquit, aliunde pendemus. Itaque ad aliquem respicimus, cui quod est optimum in nobis, debeamus. Alius nos edidit, alius instruxit: Deus ipse se fecit. » [1]

Eiusdem lib. cap. XVI.

13. Non illepide Seneca, in libris moralis philosophiae, « Quid ergo est, inquit, quare apud poëtas salacissimus Iupiter desierit liberos tollere? Vtrum sexagenarius factus est, et illi lex Papia fibulam imposuit? an impetravit ius trium liberorum? an tandem illi venit in mentem, Ab alio exspectes, alteri quod feceris? et timet, ne quis sibi faciat, quod ipse Saturno? »

Lib. II, cap. II.

14. Recte igitur Seneca in libris moralibus, « Simulacra, inquit, deorum venerantur, illis supplicant genu posito, illa adorant: illis per totum adsident diem, aut adstant: illis stipem iaciunt, victimas caedunt: et quum haec tantopere suspiciant, fabros, qui illa fecere, contemnunt. »

Eiusdem lib. cap. IV.

15. Merito igitur etiam senum stultitiam Seneca

(1) *Deus ipse se fecit.* Condito nempe mundo, qui est Deus Stoicus. Aliquid pro hoc sensu in Physiolog. I, Dissert. VII, vide, et hunc locum, sis, adde. *Lips.* — Nobis vero sensus esse videtur: Dum nos ab alio, nempe Deo, pendemus, ipse a nullo pendet, et a nullo alio factus est.

deridet. « Non, inquit, bis pueri sumus, ut vulgo dicitur, sed semper. Verum hoc interest, quod maiora nos ludimus. »

CAP. VIII.

16. Melius igitur Seneca omnium Stoicorum acutissimus, qui vidit nihil aliud esse Naturam, quam Deum. « Ergo, inquit, Deum non laudabimus, cui naturalis est virtus? Nec enim illam didicit ex ullo. Immo laudabimus; quamvis enim naturalis illi sit, sibi illam dedit, quoniam Deus ipse natura est. »

Lib. III, cap. XV.

17. Eodem ductus errore Seneca (quis enim veram viam teneret, errante Cicerone?): « Philosophia, inquit, nihil aliud est, quam recta vivendi ratio; vel, honeste vivendi scientia; vel, ars recte vitae agendae. Non errabimus, si dixerimus philosophiam esse legem bene honesteque vivendi. Et qui dixerit illam regulam vitae, suum illi nomen reddiderit.

Ibidem.

18. Item Seneca in Exhortationibus, « Plerique, inquit, philosophorum tales sunt, ut sint diserti in convicium suum; quos si audias in avaritiam, in libidinem, in ambitionem perorantes, professionis indicium putes: adeo redundant ad ipsos maledicta in publicum missa; quos non aliter intueri decet, quam medicos, quorum tituli remedia habent, pyxides venena. »

Ibidem.

19. « Faciet sapiens, inquit idem Seneca, etiam quae non probabit, ut etiam ad maiora transitum inveniat: nec relinquet bonos mores, sed tempori aptabit: et quibus alii utuntur in gloriam, aut volu-

ptátem, utetur agendae rei causa. » Et paulo post: « Omnia quae luxuriosi faciunt, quaeque imperiti, faciet et sapiens, sed non eodem modo, eodemque proposito. »

Cap. xvi eiusdem libri.

20. Et Seneca, « Nondum sunt, inquit, mille anni, ex quo initia sapientiae nota (mota) sunt. » Multis ergo seculis humanum genus sine ratione vixit.

Cap. xxiii.

21. Fuisse Seneca inter Stoicos ait, qui deliberaret, utrumne Soli quoque suos populos daret; inepte scilicet, qui dubitaverit.

Cap. xxv.

22. Platonem quidem redemisse Anniceris quidam traditur sestertiis VIII.[1] Itaque insectatus est conviciis redemptorem Seneca, quod parvo Platonem aestimaverit.

Lib. V, cap. ix.

23. Qui volent scire omnia, Senecae libros in manum sumant, qui *morum vitiorumque publicorum et descriptor verissimus, et accusator acerrimus* fuit.

Eiusdem libri cap. xiii.

24. Recte igitur Seneca, incongruentiam hominibus obiectans, ait: « Summa virtus illis videtur magnus animus; et iidem eum, qui contemnit mortem,[2] pro furioso habent; quod est utique summae perversitatis. »

(1) *Redemisse Anniceris sestertiis octo.* Iustissime, ut neutro genere accipias *octona sestertia*: id est, *Philippicos ducentos* (circiter 1,600 fr.) Sunt enim ipsae *viginti minae*, quibus venisse eum Laërtius scripsit; etsi alii augent ad *triginta*.

(2) *Iidem eum, qui contemnit mortem.* De Peripateticis sermo, qui abhorrent mortem spontaneam.

Lib. VI, cap. XVII.

25. Item Senecae in libris moralis philosophiae dicentis: « Hic est ille homo honestus, non apice [1] purpurave, non lictorum insignis ministerio, sed nulla re minor: qui quum mortem in vicinia videt, non sic perturbatur, tanquam rem novam viderit: qui, sive toto corpore tormenta patienda sunt, sive flamma ore recipienda est, sive extendendae per patibulum manus, non quaerit quid patiatur, sed quam bene.» Qui autem Deum colit, haec patitur, nec timet.

Lib. VI, cap. XXIV.

26. Nec lucrari se quisquam putet, si delicti conscium non habebit; scit enim ille omnia, in cuius conspectu vivimus: nec, si universos homines celare possumus, Deum possumus, cui nihil absconditum, nihil potest esse secretum. Exhortationes suas Seneca mirabili sententia terminavit. « Magnum, inquit, nescio quid, [2] maiusque quam cogitari potest, numen est, cui vivendo operam damus: huic nos approbemus. Nam nihil prodest inclusam esse conscientiam: patemus Deo.» Quid verius dici potest ab eo qui Deum nosset, quam dictum est ab homine verae religionis ignaro?

Ibidem.

27. Idem in eiusdem operis primo: « Quid agis? inquit; quid machinaris? quid abscondis? Custos te tuus sequitur. Alium tibi peregrinatio subduxit, alium mors, alium valetudo: haeret hic, quo carere nunquam potes. Quid locum abditum legis, et arbitros

(1) *Non apice*, sc. sacerdotum.

(2) *Magnum nescio quid.* Mirifica sententia, et merito Lactantio laudata. Sed nota, quod clauserit Exhortationes Senecae: sicut et eadem Physiologiam nostram, de Divinis. *Lips.*

removes? Putas tibi contigisse, ut oculos omnium effugias? Demens! quid tibi prodest non habere conscium, habenti conscientiam?»

Eiusdem, cap. XXV.

28. Quanto melius et verius Seneca? «Vultisne vos, inquit, Deum cogitare magnum et placidum, et maiestate leni verendum? amicum, et semper in proximo? non immolationibus, et sanguine multo colendum: quae enim ex trucidatione immerentium voluptas est? sed mente pura, bono honestoque proposito? Non templa illi, congestis in altitudinem saxis exstruenda sunt: in suo cuique consecrandus est pectore.»

Lib. VII, cap. XV.

29. Non inscite Seneca [1] Romanae urbis tempora distribuit in aetates. Primam enim dixit infantiam sub rege Romulo fuisse, a quo et genita, et quasi educata sit Roma: deinde pueritiam sub caeteris regibus, a quibus et aucta sit, et disciplinis pluribus institutisque formata: at vero Tarquinio regnante quum iam quasi adulta esse coepisset, servitium non tulisse, et, reiecto superbae dominationis iugo, maluisse legibus obtemperare, quam regibus: quumque esset adolescentia eius fine Punici belli terminata, tum denique confirmatis viribus coepisse iuvenescere. Sublata enim Carthagine, quae tam diu aemula Imperii fuit, manus suas in totum orbem terra marique

(1) *Non inscite Seneca.* Haec ad *Flori historiam*, quae exstat, referunt, et colligunt *Senecam* cognomento fuisse. Non puto huc facere, et res inspecta dicet: quia alia in Floro divisio, aliisque finibus aetates terminantur. Confer, agnosces. Ergo verius, ipsius Senecae scriptum hoc fuisse; et Floro imitando decerpsisse. *Lips.* — Nos de M. Seneca, L. patre, agi crediderimus. Cuius opinionis rationes vide infra, Nova Fragm. p. 412, not. 1. De utroque Seneca Fabric. Bib. Lat. t. II, p. 87.

porrexit: donec regibus cunctis et nationibus Imperio subiugatis, quum iam bellorum materia deficeret, viribus suis male uteretur, quibus se ipsa confecit. Haec fuit prima eius senectus, quum bellis lacerata civilibus, atque intestino malo pressa, rursus ad regimen singularis imperii recidit, quasi ad alteram infantiam revoluta. Amissa enim libertate, quam Bruto duce et auctore defenderat, ita consenuit, tanquam sustentare se ipsa non valeret, nisi adminiculo regentium niteretur. »

B. Hieronymus *adversus* Iovinianum, *libro primo.*

30. Claudia virgo Vestalis, quum in suspicionem venisset stupri, et simulacrum matris Idaeae in vado Tiberis haereret, ad comprobandam pudicitiam suam fertur cingulo duxisse navem, quam multa millia hominum trahere nequiverant. « Melius tamen, inquit Lucani poëtae patruus, cum illa esset actum, si hoc quod evenit, ornamentum potius exploratae fuisset pudicitiae, quam dubiae patrocinium. »

Eodem libro.

31. Scripserunt Aristoteles, et Plutarchus, et noster Seneca de matrimonio libros, ex quibus et superiora nonnulla sunt, et ista quae subiicimus. « Amor, formae oblivio est, et insaniae proximus, foedum minimeque conveniens animo sospiti vitium, turbat consilia, altos et generosos spiritus frangit, a magnis cogitationibus ad humillimas detrahit: querulos, iracundos, temerarios, dure imperiosos, serviliter blandos, omnibus inutiles, ipsi novissime amori, facit. Nam quum fruendi cupiditate insatiabili flagrat, plura tempora suspicionibus, lacrimis, conquestionibus perdit, odium sui facit, et ipse novissime sibi odio est. »

Paulo infra.

32. Refert praeterea Seneca, « cognovisse se quemdam ornatum hominem, qui exiturus in publicum, fascia uxoris pectus colligabat, et ne puncto quidem horae praesentia eius carere poterat, potionemque nullam nisi alterius tactam labris, vir et uxor hauriebant: alia deinceps non minus inepta facientes, in quae improvida vis ardentis affectus erumpebat. »

In fine.

33. « Nam quid, ait Seneca, de viris pauperibus dicam? quorum in nomen mariti, ad eludendas leges quae contra caelibes sunt, pars magna conducitur. Quomodo potest regere mores, et praecipere castitatem, et mariti auctoritatem tueri, qui nupsit? »[1]

B. AVGVSTINVS, *de civitate Dei*, *lib. VI*, *cap. x.*

34. DE SVPERSTITIONE.

Hunc locum prae aliis omnibus laudat Iustus Lipsius, utpote *acumine*, *prudentia*, *libertate* praeclarum; ita ut illum in suis Electis, lib. II, c. XVIII, inserverit et peculiaribus notis ornaverit, quas hic suo quasque loco apponendas curavimus. Postquam locum exscripsit, exclamat:

« En fragmenta, et quidem tota. Iuvit enim describere: atque utinam plura! Nam quid non solum liberius, sed melius, acutius, prudentius potuit, in impiam illam pietatem? Et si non vagus aut vanus tibi sensus, habebis, Lector, quod huic etiam aevo serviat; quo religionum, ut sic dicam, thyrso percussae, bacchantur ac gallantur multorum mentes. Sed ut maneam in meo circo, promit haec Augustinus e libro Senecae quem contra Superstitiones scripsit. Qui, ut optima pleraque, periit: sed memoria tamen eius apud Tertullianum etiam, in

(1) *Qui nupsit.* Nempe pauperculus ille, umbratilis maritus. Qui nubere dicitur aspere, quoniam in leges et manum venit, facturus quod iubetur, et obnuxius ut femina. Nam *nubere* proprie de femina dicitur.

Apologetico hoc velut auctoritatis firmae telum intorquentem contra Gentes. *Infrendite*, inquit, *inspumate*; *iidem tamen estis qui Senecam aliquem pluribus et maioribus de superstitione vestra perorantem reprehendistis.* (Vbi scripsisse Doctorem magnum censeo, *aliquam-pluribus*: qua forma et coniunctione in Apuleio, immo et in Ciceronis Verrinis lego *aliquammultos.*) Et alludere quidem Tertullianus ad hunc titulum, De Superstitione, videtur. Non tamen nego, quin pluribus locis, immo libris hoc argumenti genus tractarit Annaeus, praesertim in Exhortutionibus: quas Lactantius aliquoties nominat, et adducit sententias haud dispares istis. »

Libertas sane, inquit Augustinus, quae huic defuit, ne istam urbanam theologiam theatricae simillimam, aperte sicut illam reprehendere auderet, Annaeo Senecae, quem nonnullis indiciis invenimus Apostolorum nostrorum claruisse temporibus,[1] non quidem ex toto, verum ex aliqua parte non defuit. Adfuit enim scribenti, viventi defuit. Nam in eo libro quem contra superstitiones condidit, multo copiosius ac vehementius reprehendit ipse civilem istam et urbanam theologiam, quam Varro theatricam atque fabulosam. Quum enim de simulacris ageret:

« Sacros, inquit, immortales, inviolabilesque deos in materia vilissima atque immobili dedicant. Habitus illis hominum, ferarumque, et piscium, quidam vero mixtos ex diversis corporibus induunt.[2] Numina vo-

(1) *Quem nonnullis indiciis.. Apostol.nostr claruisse tempor.* Quibus indiciis, o Augustine? Illisne Epistolarum ad Paulum (quas vide infra)? Suspicamur id te auspicatum: sed frustra: quia vanae illae, et ab inscito impostore: et bonis sane humeris Hieronymus qui admisit, et habuit fidem. Tamen quid indiciis opus? Aqua et aëre isto liquidius est, comparem aetate Senecam Apostulis fuisse, et vixisse Claudii ac Neronis aevo.

(2) *Quidam vero mixt.* etc. Lip., in Electis scribit: *quid vere mixto sensu diversis corporibus induunt.* Libri veteres, inquit in nota, *mixto sexu.* Quod haud improbo, quasi e mare et foemina compositi quidam divi: ut Hermathenae, Hermeraclea. *Mixto sensu* tamen praeferam, ut velit deos componi et misceri ex bo-

cant, quae si spiritu accepto subito occurrerent, monstra haberentur. »

Deinde aliquanto post, quum theologiam naturalem praedicans, quorumdam philosophorum sententias digessisset, opposuit sibi quaestionem, et ait: « Hoc loco dicet aliquis: Credam ego caelum et terram deos esse, et supram lunam alios, alios infra? Ego feram aut Platonem, aut Peripateticum Stratonem, quorum alter fecit Deum sine corpore, alter sine animo? » Et ad hoc respondens, « Quid tandem? inquit; veriora tibi videntur T. Tatii, aut Romuli, aut Tulli Hostilii somnia? Cluacinam T. Tatius dedicavit deam, Picum Tiberinumque Romulus, Hostilius Pavorem atque Pallorem, teterrimos hominum affectus: quorum alter mentis territae motus est, alter corporis, ne morbus quidem, sed color.[1] Haec numina potius credes, et caelo recipies? » De ipsis vero ritibus crudeliter turpibus, quam libere scripsit! « Ille, inquit, viriles sibi partes amputat, ille lacertos secat. Vbi iratos deos timent, qui sic propitios habere merentur?[2] dii autem nullo ipsi debent coli genere, si et hoc volunt. Tantus est perturbatae mentis et sedibus suis pulsae furor, ut sic dii placentur, quemadmodum ne homines quidem saeviunt. Teterrimi, et in fabulas traditae crudelitatis tyranni, laceraverunt aliquorum membra, neminem sua lacerare iusserunt.

minibus simul ferisque, et animantibus quibus diversi sensus. Quod in pictura et fictura stultissime receptum illis scimus.

(1) *Quorum alter mentis territae motus est, alter corporis: ne morbus quidem, sed color.* Si attendis, omnino ex subiecta sententia, utrobique aut *motus* scribendum, aut *morbus*. Atque illud potius.

(2) *Vbi iratos Deos timent, qui sic propitios merentur?* Acute; nec alius Quintiliani prisci illius et Attici (ita me indice audiet) declamatoris sensus, in Fanatico: *Istud si Deus cogit, iratus est.*

In regiae libidinis voluptatem castrati sunt quidam, sed nemo sibi ne vir esset, iubente domino, manus intulit.[1] Se ipsi in templis contrucidant; vulneribus suis ac sanguine supplicant. Si cui intueri vacet quae faciunt, quaeque patiuntur, inveniet tam indecora honestis, tam indigna liberis, tam dissimilia sanis, ut nemo fuerit dubitaturus furere eos, si cum paucioribus furerent: nunc sanitatis patrocinium est, insanientium turba. » Iam illa quae in ipso Capitolio fieri solere commemorat, et intrepide omnino coarguit, quis credat nisi ab irridentibus, aut furentibus fieri? Nam quum in Sacris Aegyptiis Osirim lugeri perditum, mox autem de invento magnum esse gaudium derisisset; quum perditio eius inventioque fingatur, dolor tamen ille atque laetitia, ab eis qui nihil perdiderunt, nihilque invenerunt, veraciter exprimatur: « Huic tamen, inquit, furori certum tempus est. Tolerabile est, semel in anno insanire. In Capitolium perveni: pudebit publicatae dementiae, quod sibi vanus furor attribuit, officii. Alius numina Deo subiicit,[2] alius horas Iovi nuntiat,[3] alius lictor est,

(1) *Sed nemo sibi, ne vir esset, iubente domino, manus intulit.* Mallem, *lubente animo.* Nam ut a dominis quidam ad id adacti, cur pernegemus?

(2) *Alius numina Deo subiicit.* Legebam, *lumina.* Et carpi censebam eos, qui cereos lychnosque passim clara luce accendebant in templis. Lactantius libro VI: *Mactant hostias Deo tanquam esurienti; profundunt vina, tanquam sitienti; accendunt lumina, velut in tenebris agenti.* At liber vetus et bonus, quem nactus sum ex dissipata bibliotheca Batava Egmundana, refert *nomina.* Et vide num occultior ritus sit, tanquam diis adstiterint sui nomenclatores, qui salutantium sive adorantium nomina velut nesciis ingererent: ambitione videlicet et ritu qui inter proceres Romanos. Mihi huc assidere ineptiis iis videtur, quae sequuntur.

(3) *Alius horas Iovi nuntiat.* Ita enim mos passive apud alios etiam Deos. Martialis de Iside: *Nunciat octavam Pariae sua turba iuvencae.* Apuleius libro XI, de eadem: « Ac dum valvis candentibus reductis in diversum, Deae venerabilem conspectum apprecamur, et per dispositas aras

alius unctor,[1] qui vano motu brachiorum imitatur ungentem. Sunt quae Iunoni ac Minervae capillos disponant, longe a templo non tantum a simulacro stantes, digitos movent ornantium modo. Sunt quae speculum teneant,[2] sunt quae ad vadimonia sua deos

circumiens sacerdos rem divinam procurat, supplicamentis solemnibus de penetrali fonte petitum spondeon libat: rebus rite consummatis, inchoatae lucis salutationibus, religiosi primam nunciantes horam perstrepunt.» Quo loco obiter legendum moneo, *dum velis candentibus*, fide scripti libri mei. Et sane vela fuisse scimus ante sanctiores aras statuasque (etiam apud Iudaeos) quae adduci solitum et reduci. Idem Milesius scriptor, de se initiato: «Sic ad instar Solis exornato, et in vicem simulacri constituto repente velis reductis, in adspectum populi errabam.» Quin et Christianorum templis similis ornatus. Paulinus Nolanus: *Aurea nunc niveis ornantur limina velis*. Et alibi in VI Natali Felicis. Ita enim et haec ex eodem meo codice emendo. Caeterum solemnes salutationes has deorum, ut multa, e tenebris eruit Ios. Scaliger notis in Tibullum: quibus apposite huncce Senecae locum addes, et alterum ex Epistola xcv, § 47: *Vetemus salutationibus matutinis fungi, et foribus adsidere templorum. Humana ambitio istis officiis capitur: Deum colit, qui novit.* Vide notam.

(1) *Alius lictor est, alius unctor.* Displicet hic *lictor*; scribo *fictor*. Id enim nomen inter officia divina. In lapidibus legi: DISCIPVLVS. FICTORVM. PONTIFICVM. Item: FICTOR. V. V. id est, Virginum Vestalium. Alibi: FICTORES. PONTIFICVM. Quid fuerint, Isidorus explicat aperte simul et ad nostram mentem apte: *Fictor*, inquit, *a componendo et fingendo, velut qui capillos mulierum linit et pertractat, ungit et nitidat.* Nam alias Fictor Latinis, qui Graecis Plastes, notione magis vulgari. Agnoscit autem has easdem vanitates in deorum cultu etiam Artemidorus lib. II, cap. 34, Περὶ θεῶν τιμῆς. Ait: Ἐκμάσσειν δὲ θεῶν ἀγάλματα, ἢ καθαίρειν, ἢ ἀλείφειν, ἢ σαροῦν τὰ πρὸ τῶν νεῶν καὶ τὰ πρὸ τῶν ἀγαλμάτων, ἡμαρτηκέναι τι εἰς αὐτοὺς ἐκείνους τοὺς θεοὺς σημαίνει. Sed et Vestitores suos diis fuisse, Iulius Firmicus me docet lib. III: *Mercurius*, inquit, *cum Venere in tertio ob horoscopo loco, faciet vestitores deorum.*

(2) *Sunt quae speculum teneant.* Insignis, nec vulgo nobilis hic ritus. Speculum autem diis praesertim foeminis tenebant ostendebantque, quasi ad inspiciendum explorandumque satis ne cultae. Seneca ipse in Epistolis: *Vetemus lintea et strigiles Iovi ferre, et speculum tenere Iunoni.* Vbi lintea et strigiles ad balnea scilicet referes, quasi lotione quoque Iovi usus. Apuleius de iisdem speculis bene illustrat, Milesiar. XI. De pompa Isidis: *Mulieres, inquit, candido splendentes amicimine, verno florentes coronamine, quae de gremio per viam, qua sacri incedebant comitatus solum sternebant flosculis. Aliae quae, nitentibus speculis pone tergum reversis, venienti*

advocent:[1] sunt qui libellos offerant, et illos causam suam doceant. Doctus Archimimus, senex iam decrepitus,[2] quotidie in Capitolio mimum agebat, quasi dii libenter spectarent, quem homines desierant. Omne illic artificum genus, operantium diis immortalibus, desidet.» Et paulo post, «Hi tamen, inquit, etiam si supervacuum usum, non turpem nec infamem Deo promittunt:[3] sedent quaedam in Capitolio, quae se a Iove amari putant: nec Iunonis quidem, si credere poëtis velis, iracundissimae respectu terrentur.» Hanc libertatem Varro non habuit, tantummodo poëticam theologiam reprehendere ausus est, civilem non ausus est, quam iste concidit. Sed si verum attendamus, deteriora sunt templa, ubi haec aguntur, quam theatra, ubi finguntur. Vnde in his sacris civilis theologiae has partes potius elegit Seneca sapienti, ut eas in animi religione non habeat, sed in actibus fingat. Ait enim: « Quae omnia sapiens servabit tanquam legibus iussa, non tanquam diis grata.» Et paulo post, «Quid quod et matrimonia, inquit, deorum iungimus, et ne pie quidem, fratrum scilicet et sororum? Bellonam Marti collocamus: Vulcano Venerem: Neptuno Salaciam: quosdam tamen caelibes relinquimus, quasi conditio defecerit: praesertim quum quaedam viduae sint, ut Populonia, vel Fulgora, et

deae obvium commonstrarent obsequium.

(1) *Sunt quae ad vadimonia sua Deos advocent.* Immo *qui.* Nec viros ab his nugis excernamus: quorum vadari certe est, et haec forensia obire, non foeminarum.

(2) *Doctus Archimimus, senex iam decrepitus.* Itane *Docti* adiectio conveniens Mimo? non meo sensu: putemque nomen certi hominis fuisse, et scribendum *Docimus Archimimus*, aut *Docio.* Memoria non semper mihi prompta: tamen lectum simile aliquod mimi nomen confuse mihi est in mente. In iisdem etiam verbis legere malim, *senex*, *imo decrepitus.*

(3) *Deo promittunt.* Haud mutem, *deo promunt.* Tamen veriorem hanc lect. censeo.

diva Rumina, quibus non miror petitorem defuisse.[1] Omnem istam ignobilem deorum turbam, quam longo aevo longa superstitio congessit, sic, inquit, adorabimus, ut meminerimus, cultum eius magis ad morem, quam ad rem pertinere.» Nec leges ergo illae, nec mos, in civili theologia id instituerunt, quod diis gratum esset, vel ad rem pertineret: sed iste, quem Philosophi quasi liberum fecerunt, tamen quia illustris populi Romani senator erat, colebat quod reprehendebat, agebat quod arguebat, quod culpabat adorabat.

Cap. XI, de eodem SENECA.

35. Hic inter alias civilis theologiae superstitiones reprehendit etiam sacramenta Iudaeorum, et maxime sabbata: inutiliter id eos facere affirmans, quod per illos singulos septem interpositos dies septimam fere partem aetatis suae perdant vacando, et multa in tempore urgentia non agendo laedantur. Christianos tamen iam tunc Iudaeis inimicissimos, in neutram partem commemorare ausus est: ne vel laudaret contra suae patriae veterem consuetudinem, vel reprehenderet contra propriam forsitan voluntatem.

Ibidem.

36. De illis sane Iudaeis quum loqueretur, ait: «Quum interim usque eo sceleratissimae gentis consuetudo convaluit, ut per omnes iam terras recepta sit: victi victoribus leges dederunt.[2]» Mirabatur haec dicens, et quid divinitus ageretur, ignorans.

(1) *Quibus non miror petitorem defuisse.* Erige sententiam iacentem interrogandi nota, et scribe, *mirer.* Nec plura ad hos ritus: in quibus perclara imago vanitatis erroris prisci; a quo quantum beneficium est, quod eripuit nos melior ille deus.

(2) *Victi victoribus leges dederunt.* Rutilius: *Atque utinam numquam Iudaea subacta fuisset Pompeii bellis, imperioque Titi! Latius excisae pestis contagia serpunt, Victoresque suos natio victa premit.* Ubi etsi Iudaei nominantur, certum Christia-

Subiecit plane sententiam, qua significaret, quid illorum sacramentorum ratione sentiret. Ait enim: « Illi tamen causas ritus sui noverunt, et maior pars populi facit, quod cur faciat, ignorat. »

SCRIPTOR *vitae P. Virgilii Maronis.*

37. Seneca tradidit, Iulium Montanum poëtam solitum dicere, involaturum se quaedam Virgilio, si et vocem posset, et os, et hypocrisin; eosdem enim versus, eo pronuntiante, bene sonare, sine illo, inarescere quasi mutos.

SERVIUS, *in VI. Aeneid.*

38. Seneca scripsit de situ et sacris [1] Aegyptiorum, hic dicit, « circa Sienem extremam Aegypti partem esse locum, quem Philas, hoc est, Amicas vocant, ideo quod illic est placata ab Aegyptiis Isis, quibus irascebatur, quod membra mariti Osiridis non inveniebat, quem frater Typhon occiderat. Quae inventa postea quum sepelire vellet, eligit vicinae paludis tutissimum locum, quem ad transitum constat esse difficilem; limosa enim est et papyris referta. »

Idem SERVIUS, *in IX Aeneid.*

39. Ganges fluvius Indiae est, qui secundum Senecam, in situ Indiae, « novem alveis fluit, » secundum [2] Melonem septem: qui tamen et ipse commemorat nonnullos dicere, quod tribus alveis fluat.

nos maxima intelligi: sicut et in Seneca ipso.

(1) *De situ et sacris.* An et ipsam Aegyptum ergo descripsit? nisi legis, *de ritu.* Tamen et statim, Frag. proximo, *de situ Indiae.*

(2) *Melonem.* Suspicamur legendum esse *Melam.* Omnibus enim notus est Pomponius Mela, cuius exstat liber *de situ orbis*, quum nulla illius Melonis apud veteres mentio fiat. ED. P.

PRISCIANUS, *lib. VII.*

40. Seneca Ovidium sequens:

Gausapa si sumpsit (1), *gausapa sumpta proba.*

CONCILIVM TVRONENSE II, *Can. XV.*

41. Aliqui Laici, dum diversa perpetrant adulteria, hoc quod de se sciunt, in aliis suspicantur, sicut ait Seneca, « pessimum in eo vitium esse, qui in id quo insanit, caeteros putat furere. »

(1) *Gausapa si sumpsit.* Est ipse Ovidii versus, lib. II de Arte Amandi. Ergo vult hic Prisciani locus, Senecam non versum scripsisse, sed illo exemplo *Gausapa* extulisse.

His fragmentis nonnulli addunt Orationem Senecae ad Neronem, qua philosophus noster Imperatorem, quum ad deteriora inclinare cerneret, seque variis criminationibus incessi, oravit ut sibi in otium secedere liceret. Nos vero, quum iam oratio illa in nostra Taciti editione inserta fuerit, et praeterea dubitandum sit an ipsius Senecae verba a Tacito relata essent, quippe qui (ut ipse fatetur *Annal.* XV, c. 63 fin.) aliorum verba invertere solebat, hanc orationem praeterire satius duximus, nostros lectores ad ipsum Tacitum (lib. XIV *Annal.* cap. 53, 54) remittentes.

NOVA FRAGMENTA

EX PALIMPSESTIS ERVTA.

PRAEMONITIO.

Sequentia fragmenta ex illo libro exscripta sunt, quem V. Ill. B. G. Niebuhr, *C. F., nuper cum quibusdam aliis edidit, sub hoc titulo*: M. Tullii Ciceronis Orationum pro M. Fonteio et pro C. Rabirio fragmenta, T. Livii lib. XCI fragmentum plenius et emendatius, L. Senecae fragmenta, ex membranis Bibliothecae Vaticanae (*Romae*, 1820; *Paris. apud* Lenormand), *paulo post quam Gaii* Institutiones *ipse reperisset et in lucem edidisset.*

Haec Senecae, aeque ac Ciceronis et T. Livii fragmenta, ex eodem illo iam nobili Bibliothecae Vaticanae codice Palatino XXIV, Tobiae, Iudithae, Iobi atque Estheris libros continente, eruta sunt, ex quo iam antea T. Livii Historiarum insigne fragmentum exscripserant Paulus Brunsius et Vitus Iuvenatius.

Suae horum fragmentorum editioni satis amplam notitiam praemisit Niebuhr, *in qua postquam nonnulla monuisset, et de pretiosi, sed misere laceri, codicis descriptione, et de rationibus quibus usus fuerit ut oblitteratas et fere perditas litteras erueret et legeret, tandem ad ipsarum schedarum notitiam accedit, et de nostris fragmentis sic loquitur, Notitiae in libri frontem praemissae p.* 13:

« *Prima inter illas (schedas) comparent sex folia ex duobus* L. Annaei Senecae *scriptis, quorum memoria penitus interciderat, petita: unum, quo initium libri* de vita patris *continetur; reliqua quinque* de amicitia *disputationem exhibent, quo tamen titulo libellum inscriptum fuisse praestare nolim. Iam vero codex ille cuius reliquiae ad hunc usum conversae sunt, eiusdem formae fuit qua libros biblicos scribi placuit, singulaeque paginae singulis respondentes, ut nunc se habet codex,* 10, 15, 39, 40,

43, 44, numerantur. Hae sunt quas paulo ante situ et madore corrupta fere evanuisse indicavi, quo factum est ut partem antiquae scripturae assequi non potuerim. Scriptionis specimen, cuius indoles investigandi facultatem haud parum auget, in tabula dedi. Eam semiminusculam satis apposite nominare possumus: typorum autem qui in libris imprimendis adhibentur origo manifesto inde repetenda est. Denique titulus libri de vita patris *illam refert qua in scribendo utimur: quae facile in tabellionum quoque scriptione agnoscitur, quoties, sive in chartis sive in membranarum marginibus, perspicue, non ligatis inter se ductibus, scribere placuit. Vtrumque autem scripturae genus quod in his Annaeanis conspicitur, in volumine librorum S. Hilarii de Trinitate obtinet quod in tabulario Basilicae Vaticanae asservatur; Carthagine sub Trasimundo Vandalo rege, primis sexti saeculi annis, scripto: cuius subscriptiones, de quarum antiquitate sanus nemo dubium movere poterit, eam exhibent speciem, ut obiter inspicienti facile in mentem venire possit eas ante duo vel tria saecula adscriptas esse. Itaque minime crederem huius scripturae usum saeculis intermediis omissum fuisse: quanquam haud scio an nihil illo genere exaratum ex eo aevo supersit: Petrarchae certe epistola, quae Patavii ostenditur, iis litteris scripta est quibus tunc in codicibus utebantur. Quod vero ad litteram semiminusculam attinet, volumen alterum Codicis Theodosiani inter libros manuscriptos Reginae, haud dubie ad eadem fere cum codice S. Hilarii tempora referendum, eadem illa, licet crassiore, scriptum est; idemque de fragmentis orationum Symmachi Romanis et Mediolanensibus valet.....*

« Iam quod ad editionis consilium attinet, illud institutum secutus sum quod Iuvenatio et Herculanensium voluminum clarissimo editori, atque diu ante eos Fulvio Vrsino et Radbodo Schelio, aliisque praeterea praeclaris viris placuit, ut quid singulis paginis, versibusque contineatur, quam late pateant lacunae, quot seu versus seu litterae perierint vel legi non potuerint, praesertim in iis quae maioris pretii sunt, accuratissime ante oculos proponerem: ita enim viri criticae artis periti qui ad codicem accedere nequeunt, tuto sese in emendando supplendoque exercere poterunt: ii vero praecipue, qui post me hasce membranas tractabunt, hac ratione se valde adiuvari sentient. Ea est enim huius investigationis indoles, ubicumque scriptura oblitterata est, ut vix ab uno perfici possit: alius postea, deinde alius plura quam primus editor feliciter divinando assequatur, atque a con-

lecturis progressus etiam oculis agnoscat: atque haec profecto unica ad omnia paulatim in huiusmodi codicibus exculpenda via est. Ego vero, si alius ea de quibus desperavi a se perspecta esse monstrabit, sive etiam, licet magna adhibita diligentia, me nonnunquam errasse, minime me ignominia affectum esse arbitrabor: quin potius hoc consequar ut eosdem viros gnavos fidei meae testes habeam: caeterum non mea res agetur, sed communis litterarum utilitas, quae bonis omnibus semper carissima fuit, et esse debet. » (*Ex notitia*, p. 27.)

Hoc tamen institutum paululum immutavit in edendis his Senecae Fragmentis, quae, sane melius servata, paulo melius quam reliqua legi poterant.

« *In his Fragmentis proponendis, inquit in eorum fronte, satis visum est omnia vulgato more atque interpuncta perscribere; paginas tamen codicis, et quantum quoque loco oblitteratum sit accurate indicavi.* » (*paginarum indicationem consulto praetermisi, otiosam fere rem arbitratus: quamquam si libuisset, haud ita facile hoc fieri potuisset.* T.)

De amicitia.

I. (*il*)le tristior quam solebat | o..ru.ille..mi... si |.......me...in ad.. |..a quaerentem.erm.. | ....t.ni.se,. | gres.r.ac fecit.... | ter alteri .... | dit a............. | ses.............. | plus....hi.conquesturus venit: at contra se adfuit

De amicitia. Hunc titulum praescripsi ut esset aliquis: caeterum neque in membranis adest, neque hoc modo inscriptus liber Senecae memoratur; quin fieri potuit ut, quae hic habemus, in libris Moralis philosophiae extiterint, quos se elaborare ad Lucilium Seneca scripsit, perfectosque et editos fuisse ex Lactantio patet, qui plurima inde profert. Potuit autem Seneca, Aristotelis exemplum secutus, absoluta doctrina de moribus atque officiis, in illis de amicitia disserere.

O.. ru. ille. Quicumque membranarum rescriptarum rationem tenet, divinando tentandum gressum esse scit, ubicumque antiquior scriptura usque ad ductum excidium oblitterata, atque a superposita recentiore contecta est: comparatis deinde coniecturis cum illis quae non sine acerrima oculorum contentione apparent ductibus, rectae ne an falsae sint diiudicari. Hanc viam secutus quum in Liviano tum in his fragmentis, plurima, quae non primo solum intutu, sed vel vicies tentata, prorsus desperanda esse videbantur, tandem assecutus sum: manent tamen in his Annaeanis lacunae, pro exiguo eorum modulo magnae, in quibus

et satisfacienti satisfecit: non minus hic sollicitus fuit ne fecisse videretur iniuriam quam ille ne accepisse: aut certe nihil || resedit quod serperet, sed in medium dedit uterque offensiones suas, et alter ab altero quidquid latebat expressit. Familiare iurgium non iudicem sed arbitrum quaerit: nihil autem componitur inter absentes, nec tuto epistolis omnis querela committitur, et inexplorata fronte, per quam produntur animi, incertum est quam simpliciter detegatur ira, quam fide || liter desinat. Sic amico iudica*turus amicus* a praesente *secund*um absentem det.

Quisquis re consulta ri....contrahat, plurimum operis facit: in rem praesentem perducat amicum. Quemadmodum multa quorum in tenebris audacia est, luce prohibentur; ita, quae absentes irritant et concitant, ad praesentiam non ferunt. Optimum est itaque, etiam si quid neg || legentius praetermissum est....bu.an.u. | factum ere.....con | putatum... verbi. | ....in id tempus... | niq.o possit....nob.

explandis ut alius Senecae praestare possit quod ego Livio, optandum est. Cui rei quo melius se accingant oculati et eruditi viri, a Senecae lectione recentes, meliusque quam ego instructi, quum hoc loco, tum aliis eiusdem naturae, quaecumque visu parcipere potui, diligenter proposui, versuum fines indicavi, in quibus singulis 16 aut 17, raro plures, litteras contineri moneo; neque pro iis reprehensionem metuo ubi in litteris erratum fuerit, quippe qui certo sciam, successoribus in hac opera meis plurimum adiumenti collatum esse his, quae nisi alios post me felicius elaboraturos esse sperarem, ut inutilia abiicerem. — Ex 17 uniuscuinsque paginae versibus 10 vel 11 primi superposita scriptura conteguntur: reliqui in versuum interstitiis comparentes, dempto tamen folio 10, r. quod situ confectum est, facile leguntur.

Amico. Sic scripsi quia ante *indica*, vocabuli reliquias, duae tantum litterae oppressae sunt.

Ri....contrahat. Perfacile esset *rixam* supplendo scribere, neque litterarum vestigia adversarentur: at quo sensu? verbis *plurimum operis* in membran. superscriptum est *multum.*

In rem praesentem. Seneca ad Lucil. Ep. IV p. 14, ed. Bip. *Plus tibi et viva vox et convictus quam oratio proderit; in rem praesentem venias oportet.*

| le .. le re .... ne | pens ad .. nari .. si . *prae* | terea *sinceram ami*citiam decet ut sine cicatrice sanentur.

Quaeramus a venientibus quid absentes agant, debitoribus illorum instemus, creditoribus respondeamus, inimicis resistamus: si aut———

II. Quaeritis: itaque momento amicitiae vestrae exolescunt quarum mens aut animus pignus est.

Vna peregrinatio eradit animo ius omne: si vero longior haec est et longinquior, excidit notitia quoque, non tantum amicitia. Quod ne possit accidere, omni opera sistamus, et fugientem memoriam reducamus: utamur, ut in prima parte dicebam, || animi velocitate, neminem a nobis amicum abesse patiamur, in animum subinde nostrum revertantur futura nobis promtu, iam ut praeterita repetamus; sic ille manus, sic ora ferebat: imago effingatur animo notabilis et e vivo petita, non evanida et muta. Sic ille manus, sic ora ferebat: adiiciamus illa quae magis ad rem pertinent: sic loquebatur, sic hor || tabatur, sic deterrebat, sic erat in dando consilio expeditus, in accipiendo paratus, in mutando non pertinax: sic solebat beneficia liberaliter dare, patienter perdere, sic properabat benignitas eius, sic irascebatur, eo vultu ab amico vincebatur, quo solent vincere: ceteras virtutes pererremus, in harum usu tractatuque versemur: et, si plures eodem tempo || re absunt, velut sparsa pluribus locis membra familiaritatis nostrae colligamus: nunc hic, nunc ille in ore animoque sit, ubi .. e . ius .. si .. hui . nempe nes: nulla tantum possit vetustas ut memoriam ami | citiae ... dae ... | sic nun .... | lum est ..... liae es . | se interdu .. cu

fati | solet in iram est quam | valde illum amem | conscientia ea con | .....

III. — (*notitia animi esse cer*)tior debet, quia vultus incertus est. Magnos humanum pectus recessus habet: quod *vultu* quo placet virtus eo fraus adumbratur, et cogitationibus pessimis facies benignissima obducitur: nec facile nisi peritus intellegas quid intersit inter animum amici et colorem.

Hoc sibi quisque proponat quo minus facile fucatis capiatur officiis : || rara res est amicitia : vulgaris aut exposita ut implere totas domus possit vulgo sibi homines persuasere. An aurum ingenti opera tegi creditis, cuius ubique quaesiti vix sub aliquo monte vena deprehenditur; amicum autem ubique inveniri, sine ullo labore, sine ulla investigatione? Quid enim tam simplex apertumque est? Atqui non tam in alto latet aurum argentumque ———

Solet in iram. Quivis videt quae hic scribuntur non nisi fallacem litterarum speciem esse, quam tamen exhibere, propter rationes antea allatas, placuit. *L.* — Alius explicare tentet.

Hoc... officiis. Tres hosce versus tanquam Ciceronis adidit Melior p. XCIV, addens: *Non ovum ovo similius esse quam isthaec Tullianis plane gemella.*

Rara.... amicitia. Hic locus apud Meliorem est fragmentum II Ciceronisuum.

Vulgaris...persuasere. Haec ita in membranis scripta extare omni dubio caret: non tamen eo minus mendosus est locus, qui ne miti quidem medicina sanari potest. Atque ego quidem nullum emendandi genus peius odi quam illud quod contra libros negationem sive inserit sive tollit: tamen, quum in desperatis ad ultima remedia confugere necesse sit, non video quomodo haec ad sensum aliquem revocari possint, nisi scribendo: *rara res est amicitia, non vulgaris aut exposita, ut implere totas domos possit, ut vulgo sibi homines persuasere. Expositum* enim pro re patente seu vulgari dictum esse arbitror, qua significatione apud Statium et Iuvenalem obviam est.

Amicum.... investigatione. Melior, apud quem haec ῥῆσις quintum fragmentum efficit in quo *ultro loquentem sese prodere Ciceronem* existimat, pro *amicum*, *erat mecum* praebet.

Quid enim... argentumque. Apud

Incipit eiusdem | Annaei Senecae | de vita patris | feliciter: scribente | me...... die et lo(co) s(upra) s(cripto).

Si quaecumque composuit pater meus et edi voluit iam in manus populi emisissem, ad claritatem nominis sui satis sibi ipse prospexerat: nam nisi ‖ me decipit pietas, cuius honestus etiam error est, inter eos haberetur qui ingenio meruerunt ut puris *scriptorum* titulis nobiles essent. Quisquis legisset eius historias ab initio bellorum civilium, unde primum veritas

Meliorem quatuor hi versus III fragmentum sunt, *aureolum* illi nuncupatum, quod tamen *Oedipum requirat.* Idem perabsurde pro *atqui, aut qui* legendum esse pronunciat.

Scribente. Huius vocis lectionem amice mihi indicavit ill. Maius qui idem post *me, Niciano* aut certe non absimile nomen agnoscere sibi videtur. Stabilita autem voce *scribente,* caetera (*die et los ss*) certissima ratione explicantur: scilicet ad calcem libri qui praecedebat, cuiusque fragmenta dedimus, diem locumque subscripserat librarius.

Historias. Historiarum, quas M. Seneca pater scripserit, nulla apud auctores memoria exstat, nisi quod inde petita esse suspicor, quae Suetonius tanquam a Seneca de morte Tiberii Imp. narrata, in Tiberio cap. 73 refert. Caii enim tempora attigisse, qui tamen, quum filius sub Claudio exularet, mortuus erat, ex Suasoria II certissimo argumento colligo, quod (p. 21 ed Bip.): *Cornelii Tusci, qui Mamercum Scaurum, in quo Scaurorum familia exstincta fuerit, reum fecisset, hominis improbi animi, meminit.* Scauri enim accusatio, ex qua mortem sibi ille conscivit, triennio ante exitum Tiberii accidit (Tacit. An. VI, c. 30), quo principe vivo eius rei mentio, eum accusatoris vituperatione coniuncta, sine manifesto periculo fieri non potuisset. Hunc locum Fabricii diligentiam effugisse miror, qui alium in eadem Suasoria animadvertit ubi de Attalo Stoico sermo est, Seiani fraude circumvento; is vero sub Tiberio scribi poterat. Ex hoc loco, quo Marc. Senecam, Nostri patrem, historias scripsisse constat, facile crediderimus illi tribuendos esse historicos quosdam locos Lucio Senecae a nonnullis tributos, et qui leguntur inter eius Fragmenta (vide supra, frag. 5, 7, 29, 38, 39), de quorum vero auctore ambigitur. ED. P.

Initium bellorum civilium. Divi Iulii adventus in Italiam est: unde iis temporibus, quorum historiam Sallustius conscripsit, dici non poterat *veritatem retro abiisse.*—Igitur, qui, nisi civilia bella eum impedissent, Ciceronem audisset (Con-

retro abiit, paene usque ad mortis suae diem, magni aestimaret scire quibus natus esset parentibus ille qui res Roma || *nas*

trov. I prooem.) et Tiberio Imp. supervixit (vide not. super.), ad ultimam senectutem pervenit, et ferme nonagenarius obiit.

L. ANNAEI SENECAE

EPIGRAMMATA

Haec Epigrammata, quae alio in loco ab aliis ponuntur, a plerisque tamen, nec male, post Consolationem ad Polybium, ab exule quoque scriptam, locantur, inter Fragmenta et Incerta inserere satius nobis visum est. De his sic loquitur *Ruhkopf*, qui ea in suae edit. IV vol. post libros de Beneficiis edidit:

« Sequuntur in hoc volumine *Epigrammata novem*, quae quum Senecae tribuuntur, apponere non dubitavi: quanquam Dionys. Dideroti iudicio subscribendum censeo: neque poëtam praestant qui delectet, neque infelicem qui moveat, neque philosophum qui instruat. Nec aliunde nisi a librariis scimus ea Senecae foetum esse, quorum tamen fidem in tali re haud certi momenti ad veritatem evincendam esse constat. Caeterum contuli *Burmanni* Anthologiam Vet. Lat. qui codice Vossii et schedis manuscriptis Scaligeri, una cum editionibus Pithoei, Scaligeri, etc. in usum suum conversis haec Epigrammata amplo et eo docto commentario ornavit, quo et *Wernsdorfius* beat. mem. in Poett. Latt. Min. Vol. V, 3, ubi n.° I, II, IX edidit, usus est. »

Vulgatum titulum, *Epigrammata super exilio*, paulum mutavimus, quum cuilibet legenti obvium sit perpauca ex illis circa exilium versari. Ruhkopfii notas ad Epigrammata servavimus.

I.

AD CORSICAM.

Corsica, Phocaico tellus habitata colono,
  Corsica, quae patrio nomine Cyrnus eras,

Corsica Phocaico, etc. Exstat in Burmanni Anthelog. Vet. Lat. To. I, Lib. III, Epigr. XII, p. 464 et Wernsdorfii Poët. Lat. Minor. To. V, Part. III, p. 1368, ut Pithoei Scaligerique edd. omittam. Relegatus in Insulam Corsicam auctor precatur, ut delitescere sibi liceat non infeliciter. Quamquam nibil obstat, quominus L. Ann. Seneca, quem in Corsicam a Claudio relegatum esse constat, pro auctore huius epigrammatis habeatur, tamen propterea dubitatio quaedam nobis iniicitur, quod admodum ieiunum est poëmatiou et rhetoricum colorem prae se fert indignum eo qui tantis malis immersum se queri debet. — *Phocaico*. Sic codex Salmasii, qui ad Solin. pag. 94 ed. paris. ex hoc libro suo antiquissimo legendum monuit, non *Phocaio*, ut est in codice Vossiano. Scaliger inter utramque hanc lectionem fluctuasse videtur. Ceterum *Phocaicus*, *Phocaius*, *Phocaeus*, *Phoceus* et *Phocensis*, et a librariis, quin et ab auctoribus confundi, docet Burmann. ad h. l. post Duker. ad Thucyd. lib. I, cap. 13 aliosque. Attigimus ad c. 8 Consolat. ad Helv. § 1.—Phocsicum Colonum vero Cyrnon appellat, Phocaeensium ducem, qui sexto ant. Chr. nat. saeculo in hanc insulam commigravere. Sed vid. notam ad vs. sequentem, voc. *Cyrnus*.

Patrio, Codex vetustiss. ut Burmannus ad h. l. putat, Salmasii sic praestat, Nic. Heinsio ad Ovidium probante: adstipulantur vestigia codicis Vossiani, in quo, eodem Burm. monente, est: *pario nomine*. Interpretor, antiquissimo, primo, popularique nomine. Conf. Spanhem. ad Callim. Hymn. in Del. vs. 19, qui Bochartum sequens a Phoenicibus insulam hanc appellatam putat propter multa promontoria: unde Corsica, i. e. Silvosa, etiam nomen accepisse videtur, quanquam alii a Corsa Bubulca, itala muliere, quae dum taurum nantem cymbula sequitur, a Lygoriae littoribus profecta, insulam prospexit, at popularibus nuntiavit, qui statim regionem occupavere. Vid. et cf. Rutil. Itin. 1, 438 et Isidor. Origg. 14, 6. Alii, inter quos Burmann. et Wernsd. *Graio* praeferunt, Servii verbis ad Virgil. Eclog. IX, 30: haec autem insula Graece *Cyrne* (ἡ Κύρνος) dicitur a Cyrno Herculis filio, banc lection. confirmari putantes. Sed quidni et haec Servii observatio ad codicis scripturam fulciendam adhiberi possit? — *Cyrnus*, vel *Cyrnos*, *Cyrne*, Graecum est nomen quod antiquitus huic insulae contigit. Aliter tamen vocatam etiam antehac quidam volunt, etc. Tercepnen aiunt nomen antiquissimum huius insulae fuisse: dein *Cyrne* appellata est a Cyrno (si Graecos mythographos, unde

Corsica Sardinia brevior, porrectior Ilva,
  Corsica piscosis pervia fluminibus,
Corsica terribilis, quum primum incanduit aestas,
  Saevior, ostendit quum ferus ora Canis,

Servius sua babet, seqoaris), Herculis (vel Iovis) et Cyrnus filio, qui idem credendus est ac illa Phocaeensium beros, notus ex Herodot. 1, 165, qui narrat, Pbocaeenses in istam insulam misisse coloniam, condita urbe Alalia; quanqoam et alii sic dictam velint a Phoenicibus ob multa promontoria. Nam promontoriom Phoenicum lingua Cyrnus fuit. Quae Strabo V, 2, 7 ed. Lips. de Corsica tradit pauca, parum eam commendaot, nec Boswellus aliique, qui eam descripserunt, extollunt. Burmannus laudat Pomponium Melam, *De situ orbis*, lib. II, 7, 129 ed. Is. Vossii, et notas Delrii ad Claudiani Consul. Mallii vers. 203 (a Gesnero omissas). *Ruhk.*

Sardinia brevior. Sardinia insula est Interni maris, Corsicae contigua, a qua eam freti exigui cui nomen Taphros (id est *fossa*) undae separant. Longior latiorque paulo quam Corsica est. — *Ilva.* Ita recte emendavit Scaliger, quum codices Salm. et Voss. haberent: *porrectior illa.* Hanc lectionem ex inscitia librarii manasse apparet, qui insolam Ilvam ignoraret. Rectius autem esse *porrectior*, i. e. extensior, longior, quam *proiectior*, notavit Burm. ad Anthol. lat. lib. I, Epigr. CLVII—Ilva est parvula insula adiacens Tusciae in conspectu Populoniae. Graeci vocabant Aethaliam. Hodie nuncupatur *Elbe*, omnibus in aeternum nobilis ob clarissimum exsulem. Conf. Rutil. Itiner. I, 351: *chalybum memorabilis Ilva metallis, Qua nil uberius Norica gleba tulit; Non Biturix largo potior strictura camino; Nec quae Sardoo cespite massa fluit*, etc. ubi vid. Poët. Lat. min. Wernsdorf. V, 1, p. 131. (Nostrae Editionis, Vol. IV, p. 127.). Caeterum ridicula porrectiorem Ilva Corsicam esse monet. Nam tanta est longitudinis latitudinisque differentia, ut comparare illas nemini nunc in mentem veniat. Sed Senecae temporibus multarum regionum ignotae figurae erant, neque tabulae geographicae, alioqui rarae, veram terrae formam exhibebant.

Piscosis.... fluminibus. Supra triginta flumina tabulae geographicae in ea asserunt: sed parva sunt et torrentes a montibus ruentes nive liquescente pluviisque ingruentibus. Alio itaque tempore, a. c. aestate, ne haustum quidem aqua (de quo queritur in Epigr. seq. vers. 7) reperire licet. Seneca in Consolatione ad Helviam, cap. IX, 2 consentit: *non magnis et navigabilibus fluminum alveis irrigatur.* Ruhk.

Corsica terribilis, etc. Haec descriptio a recentioribus etiam confirmatur. Gravitatem ideo caeli insulae tribuit Seneca in Consolat. ad Helv. VIII, 1, atque aridam et spinosum saxum vocat. *Ruhk.* —Haec verba de aestu sideris, hominem axurente in Corsica, praeparant acumen quod versu ultimo sequitur: *virorum cineri sit*, etc.

Canis. Canicula, Procyon, quod sidus quum in caelo apparet, calidissima est tempestas: unde sae-

Parce relegatis, hoc est, iam parce sepultis:
Vivorum cineri sit tua terra levis!

II.

DE EADEM.

Barbara praeruptis inclusa est Corsica saxis,
Horrida, desertis undique vasta locis.

pissime apud poëtas pro calidissima tempestate per metonymiam usurpatur.

Sepultis. Sic cod. Voss. praeferente aliam Lipsio ad Senec. Consol. ad Helv. 1, 3 et In. Schulting. ad Suasor. III, p. 34: quid quod idem fere hemistichium occurrit apud Virgil. Aen. III, 41: *Quid miserum, Aenea, laceras? iam parce sepulto, etc.* Nec dubito, quin Seneca eo respexerit. Pithoeus tamen ex vetere, ut ait, codice edidit: *iam parce solutis*, probante Burm. cum Wernsdorf. ad h. l. Sed enim, etsi haud negem, quod Burmann. bene docuit, tum *solvi* et *solutum esse* de mortuis dici, tum *sepultus* et *solutus* in codd. mss. saepe confundi, tamen τὸ *sepultus* glossema τοῦ *solutis* esse h. l. Burmanno non concedam, quum imitatio loci Virg. laudati manifesta sit, nec verbum exquisitum alio et ipso exquisito interpretari glossatores soleant. Accedit, *quod sepultus* de exsule civiliter mortuo ac quasi sepulto in usu fuerit, ipso Burmanno docente. *Ruhk.*

Vivorum cineri... levis Oxymorum est. Vivunt quidem exsules, sed quum civiliter sint mortui, cinis non inepte locum habet, adeoque et acclamatio illa solemnis et vulgaris in funere amicorum, quae in tali re saepe occurrit: *sit tua terra levis*, e. c. Tibull. II, 4, 50. Euripid. Alc. 462. Meleager in Antholog. graec. (Anal. Brunckii To. I, p. 35, CXXII, 7) λάθοι νύ σε βῶλος ἐλαφρή, etc. sicut inimicis et improbis contra precabantur, ut terra sit gravis, e. c. Callimach. Epigram. XXVIII, 3. (LXI pag. 475 Anal. Brunck. Tom. I). Wernsdorf. ad h. l. laudat Eleg. in obit. Maecenatis vers. 141 et Mart. lib. V, Epig. XXXIV, vs. 9. *Ruhk.* —Idem Mart. in ambiguitate verborum iocatus, hanc formulam sumit ut anui cuidam imprecetur, lib. IX, Epigr. XXX, fin. *Sit tibi terra levis... Ne tua non possint eruere ossa canes.*

II. Burmannus recensuit in Anthol. Vet. Lat. To. I, lib. III, Epig. XIII, p. 465. Wernsdorfius in Poët. Lat. Min. V, 3 p. 1369 sq. (Paris. Edit. IV, 546.). Querela exsulis de Corsicae feritate. Nisi haec, quae de caeli inclementia et soli asperitate exponuntur, in spinosam, ubi exsul viveret, partem insulae dicta putes, vereor, ut fidem mereantur.—Male codd. Salm. et Voss. hoc epigramma praecedenti continuant, quum hoc quaedam habeat priori contraria. *Ruhk.*

Barbara praeruptis..... saxis. Seneca in Consolat. ad Helv. VI, 4,

Non poma Autumnus, segetes non educat Aestas:
  Canaque Palladio munere Bruma caret:
Vmbrarum nullo Ver est laetabile fetu,
  Nullaque in infausto nascitur herba solo:
Non panis, non haustus aquae, non ultimus ignis:
  Hic sola haec duo sunt, exsul, et exsilium.

de Corsica simili modo loquitur: *Quid tam nudum inveniri potest, quid tam abruptum undique, quam hoc saxum? quid ad copias respicienti ieiunius? quid ad homines immansuetius? quid ad ipsum loci situm horribilius? plures tamen hic peregrini quam cives consistunt.* — Quae ultima verba (*plures...peregr. quam civ.*), addit Burmannus, illustrant finem huius epigrammatis: *Hic sola haec duo sunt, exsul et exsilium*: quo versu respici ad copiam exsulum in Corsica delitescentium urae Pithoeanae editionis adscripserat Casaubonus. Quam diversa autem de hac insula prodiderint auctores, collegit Spanhem. ad Callimach. Hymn. in Del. 19, nec a nobis praetermissa ad Consol. Senecae ad Helv. l. l. *Ruhk.*

Non poma... Aestas. Fere consona sunt, monente Wernsdorf. ad h. l. haec Ovidii de Ponto 1, 3, 57: *Non ager hic pomum, non dulces educat uvas: Non salices ripa, robora monte virent.*

Canaque... caret. Nec olivae quae Minervae inventio sunt (cf. Spanhem. ad Callim. Hy. in Pal. 26), atque hieme leguntur, in hac insula crescunt. Wernsdorf. ad h. l. laudat et Virgil. Georg. II, 519: *Venit hiems; teritur Sicyonia bacca trapetis*: et Columell. XXII, 52 (non 50) qui olivitatem mediam, i. e. olivarum vindemiam mediam, esse initium Decembris monuit. *R.* — Canam vero brumam vocat, sive quod saeviente hieme omnia albescant (Horat. carm. lib. I, Od. IV: *Et prata canis albicant pruinis*), sive quod brumae tempore annus videatur senescere, et pruinarum niviumque albedini canitiem senum maxime similem quisque iudicet.

Vmbrarum. Sic Pithoeus. *Vmbrorum* vitiose est in codice Voss. *Imbriferum* praestat cod. Salm. probante Burmanno: vernis enim imbribus foecundari tellurem, ut umbras aestivas arboribus proferat; laudatque ideo Virgil. Georg. I, 313, ubi *ver imbriferum* occurrit. Quae etsi per se quidem vera sint, tamen huic carmini, quod omni foecunditate Corsicam carere praedicat, adversantur. A librario itaque indocto hanc codicis lectionem profectam esse nemo dubitaverit. *Vmbras* autem pro ramis ac foliis arborum, et deinceps pro arboribus ipsis, imprimis frondosis dici, nemo, qui poetas legerit, ignorat, docteque a Burm. ad h. l. adstructum est exemplis. *Vmbrarum fetu* haud dubie durum est, et sine exemplo. Itaque parum abest quin credam fuisse *fructu*, i. usu. Praefero igitur cum Wernsdorf. ad h. l. *umbrarum*, nec nisi pro lusu ingenii amendationem Cannegieteri ad Aviani fab. 33, p. 184 habeo: *Hic florum nullo ver est laetabile fetu.* — *Vmbrarum... fetu.* Ver nullas novas frondes, i. e. umbras, procreat. *Ruhk.*

Vltimus ignis. Bart. ad Claudian.

III.

QVERELA.

Occisi iugulum quisquis scrutaris, amice,
Tu miserum necdum me satis esse putas?
Desere confossum! victori vulnus iniquo
Mortiferum impressit mortua saepe manus.

p 322 *non utilis ignis* legendum putavit, ut exprimat auctor ultimam egestatem et miserrimam exsulis, cui aqua et igni interdictum fuerat, calamitatem. Sed recte Burm. ad h. l. hunc conatum retudit: de igne enim rogi intelligendum esse docuit, quem passim ignem ultimum vel supremum vocari erudite docuit Burm. v. c. Lucan. VI, 358. Ovid. Amor. I, 15, 41, etc. — *Non haustus aquae*. Cf. ad Epig. 1, vs. 4 et quae ibi notavimus.

III. Summis malis obrutus auctor, quem tamen exsulare carmen non declarat, rogat inimicum, ne se amplius vexet. Si de mortuo intelligamus hoc locuto ex sepulcro, carmen in hominem, qui famae mortui detractum iret, directum intelligamus oportet. Nec inepte hoc fieri potest. Nam mortuos interdum a poëtis fingi inimicos suos alloqui constat. Vt alios omittam, exemplo sit Epigramma ἀδέσποτον CCCCLVI (Anal. Brunck. To. III, p. 248) egregie ab amiciss. Iacobsio sanatum Animad. III, 2, p. 132 de Aiace mortuo, qui Phrygem conviciis heroëm proscindentem responso suo in fugam verteret: Αἴαντος παρὰ τύμβον ἀταρβήτοιο παραστὰς Φρύξ ἐπέων λαιδρῆς ἦρχεν ἐπεσβολίης. Αἴας δ' οὐκέτ' ἔμιμνεν. ὁ δ' ἀντιγέγωνεν ἔνερθε. Μίμνεν. ὁ δ' οὐκέτ' ἔτλη ζωὸς ἀποφθίμενον. Bene tamen hoc carmen etiam a Seneca exsule, adeoque civiliter mortuo, ad invidum, qui convicia in hominem infelicissimum iaceret, scriptum haberi potest. Sic cepit Burmannus in Anthol. Vet. Lat. To. I, lib. III, Epig. CLI, p 597 sq. cum titulo: *Senecae Exsulis Querela in Invidum*. Ruhk.

Occisi iugulum quisquis scrutaris amice. Sic Heinsius, Scriverius, Francius et Tollius probante Burm. scribendum putaverunt. Sed illud *quisquis* non patitur, ut *amici* retineamus. Rescribendum itaque fuisset, *amice*, o bone. Codd. Voss. *Occisum iugulum quisquis scr. unus amicus*. Seq. versu corrigunt quoque *Et miserum*, etc. Sed hoc versu τὸ *Tu* tueor. — *Scrutaris* i. e. lacessis. Haec enim excutiendi et motitandi prima verbi, a γρύτη forsan derivati, vis est, unde manavit altera nunc suetior quaerendi. Hinc Lucret. VI, 809: *Terrai penitus scrutantes abdita ferro*. Horat. Serm. lib. II, Sat. III, 276: *Adde cruorem Stultitiae, atque ignem gladio scrutare*. Ruhk.

Desere confossum, i. e. si de exsule capias, durissime iam a fato tractatum, pessime habitum. Tropice enim hoc verbo usos esse veteres multa exempla docent. Sic Seneca de Vita beata c. 27, 6: *Mala quae vos ab omni parte confodiunt*. Ruhk.

Impressit) *Ai pressit* praestitit cod.

IV.

ITEM.

Quisquis es (et nomen dicam? dolor omnia cogit),
  Qui nostrum cinerem nunc, inimice, premis:
Et non contentus tantis subitisque ruinis,
  Stringis in exstinctum tela cruenta caput.
Crede mihi, vires aliquas Natura sepulcris

Voss. a prima manu. — *Mortua manus* offendit Oudendorpium, ut nimis dura dictum pro *moriens*. Itaque correxit: *saepe manus moriens*. Sed quum *mortuus* interdum sit quasi mortuus, pro mortuo habitus, et mortuus concidat, qui tamen vivit, vulgatam servo: et si vel maxime vitae sensu careat, tamen v. c. gladium telumve mortiferum teneat, quo victor temere irruens interfici potest. Quare non opus est, ut, quod amico placuit, Aenigma 34 in Brunckii Anal. III, p. 326, de Nesso Centauro post mortem Herculem veste venenata interficiente, Κτανθεὶς τὸν κτείναντα κατέκτανον, etc. in partes vocemus. *Saepe* autem est interdum. *Ruhk.* — Quod ad sensum attinet, patet satis per se; et aliis ac multis expressus est; nulli tamen melius quam Aeschylo, in Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας, Act. V, ubi:

Αντιγόνη.
Παισθεὶς ἔπαισας.
Ισμήνη.
Σὺ δ' ἔθανες κατακτανών.
Αντιγόνη.
Δορὶ δ' ἔκτανες.
Ισμήνη.
Δορὶ δ' ἔθανες.
Αντιγόνη.
Μελεόπονος.
Ισμήνη.
Μελεοπαθής.

IV. Recensuit Burmann. In Anth. Vet. Lat. t. I, lib. III, Epig. CLIII, p. 599 sq. *De Custodia sepulcrali* inscribitur in veteri codice Vossii et schedis mss. Scaligeri. Querela et minae in invidum, qui ne exstinctum quidem malis et conviciis afficere, quin adeo affligere desistat. Plerique ab exsule Seneca scriptum esse putant: carmen ipsum a mortuo profectum iudicat. Cf. quae ad carmen antecedens monui. *Ruhk.*

Et nomen dicam? Burmann. coniecit: *an nomen dicam?* vel potius sine interrogandi nota, *Quisquis es, en nomen dicam*, ut minetur, se nomen eius non taciturum, quod suadent sequentia *dolor omnia cogit*, ut in Epig. in Lucian. lib. II, Epig. CCXLVI, p. 436 Anthol. Lat. *Nunc laede, nunc lacesse, si quidquam vales: Et nomen adscribo tuum, etc.* ubi Burm. indice etiam *ut* legendum est. Quae bona quidem sunt, sed haudquaquam vulgato meliora. Nam sensus est: an nomen quoque tuum dicam? nam dolor, etc. *Ruhk.*

Qui... premis, i. e. vexas: idem fere quod mox sequitur: *noli mea tangere fata*. Ruhk.

Vires ... sepulcris. Burmann. in Add. monuit, Io. Schraderum emendasse *sepultis*, quia sequatur umbra. Sed eo ipso etiam vulgata lectio bene defenditur. — *Crede mihi... sepul-*

Attribuit: tumulos vindicat umbra suos.
Ipsos crede Deos hoc nunc tibi dicere, Livor,
Hoc tibi nunc Manes dicere crede meos:
Res est sacra miser. Noli mea tangere fata.
Sacrilegae bustis abstinuere manus.

V.

ITEM.

Carmina mortifero tua sunt suffusa veneno,

eris... suos. Spectant haec ad antiquissimam hominum ut Graec. et Roman. ita fere omnium, persuasionem de religione sepulcrorum: qua iam primis temporibus instituta nihil sanctius fuisse constat. Cf. Cicero de Legg. II, 26. Tusc. Disp. I, 12, ubi cf. Davis. — Similiter Hor. Carm. lib. I, Od. XXVIII: *Negligis immeritis nocituram Postmodo te natis fraudem committere: forsan Debita iura vicesque superbae Te maneant ipsum, precibus non linquar inultis.*

Ipsos... meos. Simile rursus illud Martialis lib. IX, Epigram. XLII: *Ipsam crede tibi naturam dicere rerum* adeo ut alterius imitatio videatur. Vt autem hic manes non violandos obtestatur, ita in epitaphio veteri apud Pithoeum lib. III, p. 108: *Nam durae mortis sacratos laedere manes Parce, monent leges et levis umbra loci:* ut versus corruptissimos legendos esse putamus. *Ruhk.*

Res est sacra miser. In ms. cod. Voss. et schedis Scalig. erat, notante Burm. *Res est atra miser*, quod tamen ferri nequit: nam etsi dies atri i. e. nefasti vocentur, tamen res atra pro sacrosancta in usu non fuit. Recte itaque Scaligeri Scriveriique emendationem, quae iam apud Pithoeum legitur, Gronovius aliique in textum recipere non dubitarunt. — *Res est sacra... manus.* Burmannus de relegato et commerciis hominum exempto, tanquam de mortuo et sepulto, ut supra Epig. I, III, exponendos hos versus indicat: quod haud dubie vero simile est, si a Seneca haec profecta esse concedamus. Caeterum, si ad vivum haec resecare institueris, sponsione defendi veritas non potest: refutant enim quum οἱ τυμβωρύχοι, quos spoliatores mortuorum, bustis fodiendo apertis, ornamenta sepulcralia furatos esse (Chariton. III, 2, 9, p. 59 et 63, ed. Lips. cf. Hesych. h. v.) inter omnes constat, tum ipsae leges de sepulcris violatis agentes adhuc in Corp. Iust. superstites. Laudant Tac. Ann. II, 69. Phaedri fab. I, 27, etc. *Ruhk.*

V. Recensuit Burmannus in Anthol. Vet. Lat. To. I. lib. III. Epigr. CLIV, p. 600 sq. eum titulo: *Querela in eum, qui maligne iocatur.* In vet. cod. Voss. et schedis Scaligeri titulus tamen est: *In eum, qui maligne iocatur.* Exstat ap. Pithoeum p. 44, et ap. Scaliger. p. 199. Minatur maligne iocanti, a quo nemo tutus sit,

Et sunt carminibus pectora nigra magis.
Nemo tuos fugit, non vir, non femina, dentes;
Haud puer, haud aetas undique tuta senis.
Vtque furens totas immittit saxa per urbes:
In populum sic tu verba maligna iacis.
Sed solet insanos populus compescere sanus:
Et repetunt motum saxa remissa caput.

vindictam et aliorum poëtarum et suam, nisi a carminibus malignis pangendis desistat. Caeterum neque de auctore, neque de eo in quem factum sit poëmation, quicquam constat, nisi quod codd. Senecae adscribunt. *Ruhk.*

Mortifero... suffusa veneno. Vt lingua invidiae ap. Ovid. Met. II, 777 est suffusa i. repleta veneno; sic noster vocat haec carmina, quae Ovidius in Ibin 4, sanguinolenta, 234, verba canina, et Trist. II, 566 iocum venenatum appellavit. Iam quum venenum serpentibus sit proprium, quorum *dentes* emittere illud solere constat, hinc bene *dentes* versu 3 posuisse dicendus est. Alio sensu occurrit deus invidus ap. Horat. Carm. V, 6, 15, quatenus detrahit alterius laudi, deterit eius merita, ut verbis Mitscherlichii ad h. l. utar. *Ruhk.*

Et sunt carminibus. Ita cod. Voss. et schedae Scaligeri, Pithoeus et Scriverius, probantibus Lipsio, Burmanno aliisque. *Criminibus* operarum errore in Voss. et Scalig. edd. exstat. *Sunt tua carminibus* emendavit Heinsius. *Sed sunt carminibus* Burmann. *At sunt carm.* Francius. *At sunt carminibus pectora tetra magis* Oudendorp. Lindenbrog. em. *malis.* — *Et sunt carminibus... magis.* Neque solum carmina tua maligna sunt, sed tu ipse gaudes malis, quorum causa convicia tua sunt. *Ruhk.*

Nemo tuos fugit (pro *effugit.*) Sic Heins. Franc. et Burm. Sed *fugiet* cod. Voss. et schedae Scalig. non, ut Pithoeus, *fugiat:* illud magis consentaneum est τῷ *iacis* versu 6.

Haud... haud) *Aut puer, aut aetas* habet cod. Voss. et schedae Scal. sollenni τῶν *haud* et *aut* commutatione librariorum. Sed *haud...haud* praestat. *Ruhk.*

Vrbes. Scaliger, Pithoeus et Scriverius, non ut postea Gronovius, quem sequimur, post *urbes*, sed post *populum* distinxerunt. Recte observat Burmann. ad h. l. augeri ita invidiam, quod non tantum in se, sed in omnem populum maligna eum iocari dicat. Sic paullo ante: *Nemo tuos fugiet* etc.

Motum. Pithoeus em. *votum* i. e. devotum, diris exsecratum. Ovidius in Ibin 470. Sed recte Heinsius Burmannusque vulgatum tuentur, *motum*, i. e. furibundum hominem. Miror tamen nemini placuisse, immo succurrisse *notum*. — *Et repetunt... caput.* Motum caput est, recte interpretante Burmanno, insanum, furibundum, ut numine divino agitati moti dicuntur. Glossarium Leidensis Bibliothecae ineditum: *Limphatus*, mente motus, furiosus. Seneca de Tranq. An. 15, 16, ait: *non potest*

In te nunc stringit nullus non carmina vates,
  Inque tuam rabiem publica Musa furit.
Dum sua compositus nondum bene concutit arma
  Miles, it e nostra lancea torta manu.
Bellus homo valide capitalia carmina ludis:
  Deque tuis manant atra venena iocis.

grande aliquid et supra caeteros loqui nisi mota mens. Sic *mota mens* pro alienata, furiosa est Ovid. Trist. V, 6, 24, Senec. Consolat. ad Polyb. 37, 5, etc. *Ruhk.*

In te nunc stringit, iacit, praeparat pangitque. Stringere gladium, ensem, tela, i. e. vibrare in hostem proprie dici constat. Iam quum carmina cum telis, ideoque poëta cum milite, comparentur, tropus facilis est, quo iambus apud Ovid. Remed. Amoris 377 et carmina h. l. stringuntur. Omnes, ait, poëtae accinguntur ad carmina tua maligna liberis suis iambis refutanda: equidem tantisper, dum illi hac in re toti sunt, hoc in te carmen pango. *Ruhk.*

Dum sua compositus etc. Aliud epigramma et a praecedentibus separandum esse censebat Lipsius, quem sequutus est Scriver. et Gronov. in Ed. Tragici Senecae, sed coniunxit in ed. philosophi. Sic et cod. Voss. et schedae Scal. connectunt. *it* e Burmanni recte legit: olim *et e.* — *Compositus* est oppositus, adversarius. *Componi* enim ut *comparari*, de iis, praesertim de gladiatoribus, qui secum pugnaturi sunt, dici vel e Cicerone constat. — *Miles... concutit*, movet, tractat. Sic Ovid. Metam. XII, 79, *concutiens tela.*

Bellus homo valide, etc. Alii *Bellus homo et val. cap. crim.* Heinsius delebat τὸ *et*, quem sequutus sum; *ludit* cod. Voss. et sched. Scalig. Pro *crimina* scribendum cum Scriverio *carmina*, ut paullo ante, versu 2, Burmanno iudice, qui sequenti versu *tetra venena* cum Francio praetulerit, non *atra*, coll. Bronkhus ad Propert. II, 13, 70, *Sumere et in nostras tetra venena manus*, non trita. Sed nostro loco non opus est emendatione. — *Bellus ... sales.* Facetiosus es homo, ideoque carmina maxime maligna facis, parum cogitans de lacrimis quas nobis exprimis, dummodo risum excites audientibus legentibusve. Sed quum in hoc iocus non consistat, malignum esse, ideo tolle iocos tuos tantas molestias atque tot mala creantes, etc. *Bellus* est is qui iocis dicacibus atque amaris in alios iactis risum assensumque captat; quare venustus et dicax vocatur Catullo, XXII: alio sensu capit et sic definit Martial. lib. III, Epigr. LXIII: « *Bellus homo est flexos qui digerit ordine crines, Balsama qui semper, cinnama semper olet, Cantica qui Nili, qui Gaditana susurrat, Qui movet in varios brachia vulsa modos; Inter foemineas tota qui luce cathedras Desidet, atque aliqua semper in aure sonat; Qui legit hinc illinc missas scribitque tabellas, Pallia vicini qui refugit cubiti, Qui scit quam quis amet, qui per convivia currit, Hirpini veteres qui bene novit avos. Quid narras? hoc est, hoc est homo, Cotile, bellus! Res praetricosa est, Cotile, bellus homo.*

Sed tu perque iocum dicis vinumque. Quid ad rem,
Si plorem, risus si tuus ista facit?
Quare tolle iocos: non est iocus, esse malignum.
Nunquam sunt grati, qui nocuere sales.

VI.

AD AMICVM.

Crispe, meae vires, lassarumque ancora rerum,
Crispe vel antiquo conspiciende foro:

15. *Sed tu ... ista facit?* Ita in ed. Pith. Scalig. ac Scriv; at ipse Scaliger in margine correxerat. *Sed tu per ** totum*, sched. Scal. et cod. Voss. dabant. Scaliger correxerat quoque vers. seq. *quum plorem.* Heinsius, *ut plorem*, probante Burmanno. Sed *iste*, ait Burman. etiam malim pro *ista*. *Vt plorem, risus si tuus iste facit*, si tuus iste risus malignus efficit, ut plorem. Certe *si* sic bis ponitur non admodum venuste. Burm. qui etiam e schedis Scalig. maiorem distinctionem posuit post *vinumque*, parum abest quin legendum censeat: *quid ad me?* Catulli X, 31: *Verum utrum illius, an mei, quid ad me?* comparans. *Ruhk.*

Tolle iocos: non est iocus, esse malignum. Sic recte editum est. Vitiose affert *D'Orléans* ad Tacit. p. 513: *Quare tolle iocos, non est iocus, esse malignus. Tolle iocus* cod. Voss. et schedae Scalig. et vers. ult. *grates*, unde in margine *grati* vel *gratis* correxerat. *Burm.*

VI. Recensuit Burmannus in Antholog. Vet. Lat. To. I, lib. III, Epigr. CLVII, p. 598 sq., cum titulo: *Eiusdem ad amicum Crispum.* In codice Voss. et sched. mss. Scalig. titulus est: *Ad amicum optimum.* Quis ille Crispus sit, quem auctor carminis alloquitur, ad liquidum perduci nequit, quia de auctore huius epigrammatis, ideoque de tempore quo scriptum sit, nondum liquet. Exsulem fuisse, e carmine colligimus. Si schedas Pithoei sequamur Senecae epigramma hoc tribuentes; Crispum Passienum oratorem celebrem, Agrippinae maritum et Neronis vitricum, intelligere licet, cuius quidem Seneca de Benef. I, cap. ult. et Quaest. nat. IV init. meminit, sed sine ulla singularis amoris nota. Cf. de hoc Crispo Passieno Lipsii excurs. A. ad Tacit. Annal. XII, 6, Opp. To. II, P. II, p. 810, sq. ed. Oberlin. *Ruhk.*

Crispe meae vires. Imitatio Virgilii, qui, Aen. lib. I, v. 668, *Nate, meae vires, mea magna potentia.*

Crispe vel antiquo... foro. H. e. quem etiam inter veteres oratores fama illustravisset. Nam hoc tempore iam minor ac minor in dies eloquentia obsolescebat sensim, neque par quisquam aut Tullio, aut Hortensio, Crasso, Antonio et Caesarei aevi disertis viris.

Crispe potens nunquam, nisi quum prodesse volebas,
  Naufragio littus tutaque terra meo;
Solus honor nobis, arx et tutissima nobis,
  Et nunc afflicto sola quies animo;
Crispe, fides dulcis, placidique acerrima virtus,
  Cuius Cecropio pectora melle madent;

Crispe... volebas. Ita in cod. Voss. et schedis Scalig., at *solebas* Heinsius. *Burm.* — *Crispe... volebas.* Idem de se moriturus Pericles dixisse narratur, quum amicis sciscitantibus quid in sua vita gloriosissimum arbitraretur respondit: *Quod pluribus profuerim, neminis sanguinem profuderim.* Idem de Livia dici apud Velleium Patercul. notaverat Casaubonus, respiciens sine dubio illa ex libr. II, c. 130, in fine: *cuius potentiam nemo sensit, nisi aut levatione periculi, aut accessione dignitatis.* Albinovan. de eadem in Epicedio ad Liviam, vers. 47: *Nec nocuisse ulli, et fortunam habuisse nocendi, Nec quemquam nervos extimuisse tuos.* Auctor Elegiae in obitum Maecen. vs. 15: *Omnia quum posses, tanto tam carus amico, Te sensit nemo velle nocere tamen.* Burmannus ad h. l. et in Addendis. Ruhnken. ad Vellei. Pat. l. l. similem attulit locum e Senecae Consolat. ad Polyb. XXII, 3: *Nemo potentiam eius iniuria sensit, nunquam ille te fratrem ulli minatus est.* R.

Solus... nobis. Sic Pith., schedae mss. atque editio Scalig.: *a nobis arx et tutissima*, cod. Vossii: *arx munitissima nobis* coniecerat Heinsius. *B.*

Crispe... placidique acerrima virtus. Versum hunc corruptum suspicans Burmannus legendum putat: *Latiique acerrime vindex, Cuius Cecropio pectora melle madent.* Sed locus non emendatione, sed interpretatione indiget: sensus vero hic est: in te ille, qui placidam vitam degere velit, neminemque laedat, spem suam secure collocare atque virtuti tuae oratoriae, qua contra quemcumque defendatur, committere se suaque omnia potest. Si abstracta in concreta, quae dicunt, haec sic mutaveris, sensus bene procedit, nec ulla causa subest pro corrupto hunc locum habendi cum Burmanno. *Ruhk.*

Cuius Cecropio... madent. Atticam et eam suavissimam, qua *madebat* i. abundabat, eloquentiam ei tribuit, respiciens hauddubie ad Demosthenem. Sic in Petronii Epigr. (Anthol. vet. Lat. To. I, CXXVIII)... *et ingentis quatiat Demosthenis arma, etc.* Quum perbibere quis liberalia studia (Senecae Epist. xxxvi, 4) diceretur et *madere* de iis, qui vino largius se invitaverant, in usu esset, facilis erat transitus, quo tamen graeca vox unde *madeo* derivatur, μαδάω caruit, ad usum tropicum, ut alicuius pectus *maderet*, i. e. repletum esset, abundaret litteris, artibus, sermonibus, *melle Cecropio*, i. e. eloquentia attica (*mel* enim, cum respectu fortasse ad Hom. Il, α 49, de eloquentia imprimis sollenne fuit): sic Martial. lib. I, Epigr. xl, 3, Decianus vocatur: *Cecropiae madidus Latiaeque Minervae artibus.* Idem, lib. VII, Epigr. lxix. de Theophila: *Haec est illa tibi promissa Theophila, Cani, Cuius Cecropio pectora rore madent.*

Maxima facundo vel avo, vel gloria patri;
  Quo solo careat si quis, in exsilio est:
An tua, qui iaceo saxis telluris adhaerens,
  Mens mecum est, nulla quae cohibetur humo?

VII.

DE QVALITATE TEMPORIS.

Omnia tempus edax depascitur, omnia carpit,

Quem locum e nostro loco haostum putat Burm. ad h. l. Non abest Lucretius, qui de Rer. Nat. libr. IV: *Scilicet arte madent simulacra.* Neque Horatius, Carm. lib. III, od. XXI, v. 9, 10: *Non ille, quamquam Socraticis madet Sermonibus.* De istius vocis usu cf. Burmann. ad Antholog. lib. II, Epigram. CCXLIII, 2, To. I, Anthol. Vet. Lat. et Mitscherlich. od Horat. Carm. III, 21, 9. *Ruhk.*

Maxima... patri. At *facundi* erat in cod. Voss.: in sched. Scalig. mss. legitur cum lacuna: *vel avi*** gloria*; sed, in margine, *vel avo, vel gloria patri* correxerat Scaliger. — *Maxima.... patri.* De Passieno certum est, patrem habuisse etiam oratorem; vid. lib. II Controv. 5: *De avo nihil scio.* De Sallustio capiendum inscripserat N. Heinsius, notante Burmanno. *Ruhk.*

Quo solo careat si quis, in exsilio est. Ita recte distinxerunt Pithoeus, Scaliger, Scriverius, Gronovius post Senecam Tragicum, et editio Lipsii ac Morelliana Senecae philos. sed in Gronov. utraque editione perperam distinguitur: *Quo solo careat, si... est.* Burm.

An tua, qui iaceo saxis telluris adhaerens, Mens mecum est, nulla etc. Sic refinxi e codd. vestigiis. Codex enim Voss. praestitit: *An tu, qui iaceo.* Schedae mss. Scalig.: *An tu, cui iaceo.* In margine correxerat Scaliger: *An tua.* Pithoeus edidit: *En hic qui iaceo.* Quia tamen Senecam exsulem in Corsica huius epigrammatis auctorem esse putabant viri docti, *tellurisque* vocem, nullo epitheto adiecto, languere, Scaliger et Scriverius legendum censuerunt: *An tua Cyrneae saxis.* Faber: *At quia Cyrneae.* Burmannus: *At mea Cyrneae saxis... Mens tecum est*, uti quoque Gronov. in Senecae philosophi opp. edidit, qui tamen post Tragicum vitiose exhibuit: *An tua, Cyrneae.... Mens tecum est.* Enimvero cur codices, qui bonum sensum fundunt, deseramus, nulla causa subest. *Tellus* autem apud poëtas e. c. Virg. Aen. III, 73, VIII, 422, simpliciter insula est. — *An tua, qui iaceo saxis... Mens mecum est... humo.* Rogat et exquirit poëta, an Crispus etiam sui memor sit, et an eius animus, qui nullis terrarum angustiis cohiberi vel retineri possit, non secum sit iam in insula exsulante. *R.*

VII. Recensuit Burmannus in Antholog. Vet. Lat. Tom. I, lib. III, Epigr. XCV, p. 550 sq. cum titulo: *Senecae de qualitate temporis.* R.

Omnia.... depascitur. Idem fere

Omnia sede movet; nihil sinit esse diu.
Flumina deficiunt, profugum mare littora siccat,
Subsidunt montes, et iuga celsa ruunt.
Quid tam parva loquor? moles pulcherrima caeli
Ardebit flammis tota repente suis.
Omnia mors poscit. Lex est, non poena, perire.
Hic aliquo mundus tempore nullus erit.

VIII.

VOTUM.

Sic mihi sit frater maiorque minorque superstes,

apud Nemesian., Eclog. IV, 32, (in Wernsdorf. Poët. Lat. min. Tom. II, p. 210): *Omnia tempus alit, tempus rapit, usus in arcto est.*

Profugum.... siccat. Heinsius legendum censuit *siccant.* Ruhk.

Subsidunt montes etc. Ita Stilicon apud Claudian. Bell. Get. 526: *Quum cesserit amnis Obsequiis natura meis; subsidere nostris Sub pedibus montes, arescere vidimus amnes.* Ruhk.

Moles.... repente suis. Cogitabat auctor illud Ovidii lib. I Metamorph. 258: *Esse quoque in fatis reminiscitur, affore tempus, Quo mare, quo tellus correptaque regia caeli Ardeat, et mundi moles operosa laboret*, ubi vide Heinsii notas. Locum classicum exscripsimus e Lucan. Pharsal. lib. I, v. 72: *Sic quum compage soluta Saecula tot mundi supremo coëgerit hora*, etc. Tragicus, Thyest., act. IV, sc. ult.: *Trepidant, trepidant pectora magno Perculsa metu, ne fatali Cuncta ruina quassata labent. Iterumque Deos hominesque premat Deforme chaos; iterum terras Et mare, et ignes et vaga picti sidera mundi Natura tegat. Non aeternae facis exortu Dux astrorum, saecula ducens, Dabit aestatis brumaeque notas*, etc. Albinovan., Eleg. ad Liv., vers. 365: *Omnia sub leges mors vocat atra suas. Ecce necem intentam caelo terraeque fretoque, Casurumque triplex vaticinatur opus.*

Lex est ... perire. Seneca in Consol. ad Helv. XIII, 2: *Si ultimum diem non quasi poenam, sed quasi naturae legem, aspicis*, etc. Ruhk.

VIII. Recensuit Burmannus in Antholog. Vet. Lat. Tom. I, lib. III, Epigr. CLV, p. 603, sub titulo: *Senecae Votum.* Sub Senecae nomine etiam apud Pith. lib. I, p. 41, et Scalig.; p. 212. *De Patris filio parvulo*, inscribitur in veteri codice Voss. et schedis mss. Scaligeri. In fine asteriscis appositis nonnulla deesse adscripserat Heinsius, et mancum Epigrammatium votumque imperfectum esse notavit Lipsius; simile illud Ovidii, lib. II, ex Ponto, 6, 15: *Idque facis, faciasque precor, sic mater et uxor, Sic tibi sint fratres, totaque salva domus.* Ruhk.

Sic mihi... superstes. Maior est M. Annaeus Novatus, postea dictus Iu-

Et de me doleant nihil, nisi morte mea.
Sic illos vincam, sic vincar rursus amando:
Mutuus inter nos sic bene certet amor.
Sic dulci Marcus qui nunc sermone fritinnit,
Facundo patruos provocet ore duos.

IX.

AD CORDVBAM.

Corduba, solve comas, et tristes indue vultus:

nius Gallio, ad quem scripsit libros de Ira et de Brevitate vitae, minor vero Annaeus Mela. *Ruhk.*

Et de me doleant. Burmannus eum Heinsio sic scribendum censuerunt, quos sequendos duxi. Olim *doleat.* Ruhk.

Sic vincar.... amando. Scilicet ab illis.

Mutuus inter nos.... certet amor. Similiter Tibull. Eleg. I, 7, 82: *Mutuus absenti te mihi servet amor.* Ruhk.

Sic dulci Marcus etc. *Sic Marcus, dulci* etc. editur post Senecam Tragic. Gronovii. — *Si Marcus.* Lips. recte intellexit L. Annaei Senecae Philosophi filium, Marcum, puerum blandissimum, quem ita describit in Consolat. ad Helv., XVI, 13. Burmannus tamen hoc versu per Marcum potius cum Heinsio intelligendum opinatur Lucanum, Iunii Annaei Gallionis et L. Annaei Senecae ex fratre eorum Annaeo Mela nepotem, ideoque per patruos Gallionem et Senecam: cui quidem opinioni Statium in Genethliaco Lucani lib. II, Silv. 7, 30, et Sidonium Apollinarem, Carm. IX, 230, aliosque favere, patet. Sed simplicior et verior est Lipsii ratio. — *Fritinnit* proprium esse avium parvarum, inprimis hirundinum, et deinde translatum esse ad infantes garrientes nugantesque, nunc notum est. Digna tamen docta Burmanni nota de hoc verbo ad h. l., quae perpendatur. *Ruhk.*

IX. Recensuit Burmannus in Anthol. Vet. Lat. Tom. I, lib. III, Epigr. XI, p. 463 sq. Sub *Senecae* titulo, addit *Burmannus*, tria ista epigrammata (quae hic leguntur sub numeros I, II, IX) ad Corsicam et Cordubam habentur apud Pithoeum lib. I, p. 42, et vulgatis Senecae Philosophi editionibus vel praefiguntur, vel inter alia Epigrammata de exsilio scripta exstant ante Consolationem ad matrem eius Helviam, ut et in fine Senecae Tragici ex editione Gronoviana conspiciuntur. *De se ad Patriam* inscribit vetus Vossii codex et schedae mss. Scaligeri, qui margini Senecae nomen adscripserat, quamquam nullo auctoris nomine appositu ediderit lib. I Catalect. p. 197, sed in notis Senecae haec tribuenda monuit. Repetiit *Wernsdorf.* in Poët. Lat. min. Ed. nost. T. IV, p. 543, cum docta illustratione. *Ruhk.*

Corduba. Vrbs nobilissima Hispaniae Baeticae, quam Baetis amnis

Illacrimans cineri munera mitte meo.
Nunc longinqua tuum deplora, Corduba, vatem:
Corduba non alio tempore moesta magis:
Tempore non illo, quo versis viribus orbis,
Incubuit belli tota ruina tibi;
Quum geminis oppressa malis utrimque peribas,
Et tibi Pompeius, Caesar et hostis erat;

(*la Guadiana*) interfluit, de qua Martial. lib. IX, Epig. LXII: *In Tartessiacis domus est notissima terris, Qua dives placidum Corduba Baetin amat.* Illiturgis et Mellariae propinqua. Hinc oriundi Senecae et Lucanus. Vnde idem Martial. lib. I, Epigr. LXII: *Duosque Senecas unicumque Lucanum Facunda loquitur Corduba.* — *Solve comas.... meo.* Luctum indicit Cordubae patriae suae tanquam propter mortem suam. Effunde sine lege comas. Nam passis capillis in funebribus ceremoniis solebant plorare. Lucanus, Phars. lib. II, 38: *Nunc, ait, o miserae, contundite pectora, matres, Nunc laniate comas.* Et Tragoedographus Latinus, in Troad., act. I, sc. II, ubi omnia quae ad luctum pertinent copiosissime describuntur: *Fidae casus nostri comites, Solvite crinem; per colla fluant Maesta capilli, tepido Troiae pulvere turpes.* Mox: *Solvimus omnes Lacerum multo funere crinem; Coma demissa est libera nodo.* — *Tristes indue vultus. Cultus* placebat Heinsio. Sed illud exquisitius est. *Ruhk.*

Illacrimans. Idem Heinsius legebat: *I lacrimans* etc., ut frequenter amabat voculam illam reponere, de quo alibi. Sed hic nihil muto. *Illacrimari, adlacrimari, delacrimari* et similia verba ipse adserit in notis ad Virgil. X Aen. 528. *Burman.* — *Illacrimans* etc. Lugubrem sume vestem vultumque, at mitte *munera* feralia, parentalia, inferias (τὰς χοάς), i. e. florum serta, etc., cineri meo, in sepulcrum meum. Confer Tacit. Hist. lib. II, 95; Suet. Caligula, cap. III, 15. Sed res nota est. *Ruhk.*

Non alio tempore moesta magis. Nobis haec et sequentia, quibus se auctor maximis laudibus extollit, probare videntur hoc Epigramma non ab ipso Seneca, sed ab aliquo declamatore sub eius nomine scriptum fuisse.

Tempore non illo. At cod. Voss. et schedae Scaligeri, eiusdemque et Pithoei editio, *Tempore non alio:* melius tamen *non illo* tam hic, quam paullo post, Pithoeus, Scriverius et Heinsius, qui etiam legebat: *Quo versi viribus orbis.* Burm. — Recepi *non illo. Versis* tamen retinui. Vtramque emendationem Heinsii probabat Wernsdorf., adducto Lucani Phars. lib. I, 5 verso: *Certatum totis concussi viribus orbis.* — *Tempore non illo... erat.* Spectant haec ad bellum Iul. Caesaris cum Pompeianis gestum in Hispania, et finitum proelio ad Mundam a. V. C. 709. Hoc bello Hispaniensi Iul. Caesar Cordobam oppugnavit, Sexto Pompeio eam praesidio tenente, multaque ipso hostiliter in Cordobenses faciente. Cf. Appian. Bell. civil. II, 104 sq., ubi

Tempore non illo, quo ter tibi funera centum
Heu nox una dedit, quae tibi summa fuit;
Non, Lusitanus quateret quum moenia latro,
Figeret et portas lanceo torta tuas.
Ille tuus quondam magnus, tua gloria, civis,
Infigar scopulo. Corduba, solve comas:

Schweighaeuser reliquos, qui hac de re egere, designavit. *Ruhk.*

Tempore non illo... fuit. Credere par est cum Wernsdorfio ad h. l., funestam eam noctem ab aliis auctoribus non memoratam significari, quae expugnationem Cordubae praecessit, de qua videri possunt scriptt. laudati a Schwgh. Burm. hic fortasse imitationem esse putat Ovidii Ep. xi, v. 114: *Haec tibi prima dies, haec tibi summa fuit.* Ruhk.

Heu nox.... fuit) *Vox* vitiose in cod. Voss. *Ruhk.*

Non, Lusitanus ... tuas. Intelligitur Viriathus, Lusitanorum contra Romanos dux virque magnus, uti audit in Epitom. Liv. 54, ut qui ab anno V. C. 606-614 bellum feliciter gessit contra multos Romanos duces, nempe Vetilium, Plautium, Claudium Vnimanum, L. Laelium, Q. Fabium Servilianum, Q. Servilium Caepionem. Qui ultimus, quum desperavisset vincere vi adversarium, eum a servulo interficiendum curavit. Cf. Appiani Bell. Hisp. 62 sq., 75, et Fabric. ad Dion. Cass., Tom. I, p. 32 sq. Valer. Maxim. lib. VII, cap. 4; Sil. Ital. de Bell. P. lib. III, v. 354; Eutrop. lib. IV, cap. 15. Romani auctores, quin etiam Cic. de Off. II, 16, latronem latronumvo ducem eum vocant, qui multos per annos, nam de annorum numero non convenit inter auctores (cf. Schwgh. ad Appian. Vol. III, p. 277), omnia, ut cum Floro, II, 17, 15, a *Wernsdorf.* laud. loquar, citra utraque Iberum et Tagum igni ferroque populatus, Cordubam quoque infestare non dubitavit, praesertim quum Quintius (de quo cf. Schwgh. ad Appian. III, p. 281) Cordubae inclusus C. Marcium in Viriathum interdum emitteret.

Lancea. Lanceam dicit, erudite notante Wernsdorf. quia de hispanicis hostibus sermo est, et lancea vocabulum hastae hispaniensis. Vid. A. Gell. XV, 30. *Ruhk.*

Ille tuus... civis. Merito haec suspecta videbantur Heinsio, qui tentabat *Marcus*, vel *magna et tibi gloria.* Burmann. — Sed quid iubet *Magnum* hic pro cognomento habere? *Magnus* Cordubae civis vocatur Seneca, i. e. illustris, excellens, et fama celebratus. Atque hinc rectius vocabulum istud cum minuscula litera scribitur, ut Gronovius fecit. *Marcus* hic locum habere nequit, quia hic pater Seneca est, non auctor epigrammatis. *Wernsdorf.*

Infigar scopulo. I. e. in exsilium eiectus haerebo, apte monente Wernsdorfio, in asperrima et scopulosa insula, quae, ut altero epigr. dicit, *praeruptis inclusa est Corsica saxis.* Vnum scopulum dicit per contemptum, quasi parvam et ignobilem insulam, qua indignus sit *magnus civis.* Phrasin *infigar scopulo* petiit a Virgilio, qui, Aen. lib. I, v. 45: *Tur-*

Et gratare tibi, quod te Natura supremo
Alluit Oceano: tardius ista doles.

bine corripuit scopuloque infixit acuto. Vbi cf. Heynius. Vide Senecae Consol. ad Helv. VI, 4. *R.*

Natura est Deus, vis illa divina quae elementorum ordinem disposuit, et suum cuique locum assignavit, quae sunt verba Mitscherlichii amic. ad Horat. l. Cf. Senecae Consolat. ad Helv. VIII, 4. Perperam cepit Wernsdorf. de hac universi machina, qua continetur, quidquid natura creavit, quam vocis vim, ut solitus erat vir egregius, erudite exposuit ad Rutil. Itin. I, 61, et Priscian. Perieg. vers. 1. *Ruhk.*

Supremo alluit Oceano. Hoc paulo laxius et per catachresin accipiendum est; nam Corduba, Baeticae Hispaniae urbs, non omnino alluitur Oceano, et mari Interiori aliquanto propior quam isti censeri poteat; sed apud veteres remotissimum mare Atlanticum habebatur, et pro quocumque distanti mari poëtae ponere solent Oceanum. Vide v. c. Horat. Carm. lib. I, Od. III, v. 20: *Nequidquam Deus abscidit Prudens Oceano dissociabili Terras.*

EX L. A. SENECAE LIBRIS

EXCERPTA QVAEDAM

ET

EIDEM NONNVLLA FALSO TRIBVTA. (1)

I. DE PAVPERTATE LIBER.

Continens sententias e Senecae scriptis concinnatas in morem centonis.

Honesta, inquit Epicurus, res est, paupertas laeta. Illa vero iam paupertas non est, si laeta est. Cui cum paupertate bene convenit, dives est. Non qui parum habet, sed qui plura cupit, pauper est. Quid enim refert, quantum illi in arca, quantum in horreis lateat, quantum pascat aut foeneret, si alieno imminet, si non acquisita, sed acquirenda concupiscit? Quis sit divitiarum modus, quaeris? Primo, habere quod necesse est: secundo, quod satis est.

Nulli potest secura vitā contingere, qui de producenda nimis cogitat. Nullum bonum iuvat habentem, nisi ad cuius amissionem praeparatus est animus. Magnae divitiae sunt, lege naturae composita paupertas. Lex autem naturae, scis quos terminos nobis statuit? Non esurire, non sitire, non algere. Vti famem sitimque depellas, non est necesse maria tentare, nec castra sequi. Parabile est quod natura desiderat,

(1) Haec excerpta libenter omisissem. Senecae enim non esse, vel caeco perspicuum est. Sed veritus sum, ne quis ea, quaelibet sunt, sublāta quereretur. Et in eis tamen multa ex vetere libro emendavimus.

et cito apponitur. Ad supervacua sudatur: illa sunt quae togam terunt, quae nos senescere cogunt, quae in aliena littora impingunt. Ad manum est, quod satis est. Si cui sua non videntur amplissima, licet totius mundi dominus sit, miser est. Miser est, qui se beatissimum non iudicat, licet toti mundo imperet. Non est beatus, qui se id non putat esse. Nihil habeamus, quod cum magno emolumento insidiantis eripi possit. Quam minimum in corpore tuo sit spoliorum. Nemo ad humanum sanguinem venit propter ipsum, vel admodum pauci. Nudum latro transmittit: etiam in obsessa via pauperi pax est. Is maxime divitiis fruitur, qui minime indiget. Si ad naturam vives, nunquam eris pauper: si ad opinionem, nunquam dives. Exiguum natura desiderat, immensum opinio. Si congeratur in te quidquid multi locupletes possederunt, si ultra privatum pecuniae modum fortuna te provehat, auro tegat, purpura vestiat, eo deliciarum opumque perducat, ut terram marmoribus abscondas, non tantum liceat habere, sed calcare divitias; accedant statuae et picturae, et quidquid ars ulla luxuriae auro et argento elaboravit; maiora cupere ab his disces.

Desideria naturalia, finita sunt: ex falsa opinione nascentia, ubi desinant, non habent. Nullus enim terminus falso est. Veritati aliquid extremum est: error immensus est. Retrahe te ergo a vanis: et quum voles scire, an naturalem, an vanam habeas cupiditatem, considera num alicubi consistat. Si longe progresso semper aliquid longius restat, scito id naturale non esse. Paupertas expedita, secura est. Quum classicum cecinit, scit non se peti: quum aliquo conclamatum est, quomodo exeat, non quid efferat, quaerit. At quum navigandum est, non strepitu portus, non

unius comitatu inquieta sunt littora. Non circumstat illum turba hominum, ad quos pascendos transmarinarum regionum optanda est fertilitas. Facile est pascere paucos ventres, et bene institutos, et nihil aliud desiderantes quam impleri. Parvo fames constat, magno fastidium. Paupertas contenta est desideriis instantibus satisfacere. Sanus dives est, qui licet habeat divitias, eas tamen ut fugientes habet. Quid ergo est, quare recuses eam contubernalem, cuius mores sanus dives imitatur? Si vis vacare animo, aut pauper sis oportet, aut pauperi similis. Non potest studium salutare fieri sine frugalitatis cura. Frugalitas, paupertas voluntaria est. Perpessi sunt multoties exercitus inopiam omnium rerum, vixerunt herbarum radicibus, et dictu foedam tulerunt famem; et haec omnia perpessi sunt pro regno, quo magis mireris, alieno. [1]

Dubitabit aliquis ferre paupertatem, ut animum a furoribus liberet? Multis, divitias parasse, non finis miseriarum fuit, sed mutatio. Nec hoc miror. Non in rebus vitium, sed in animo ipso est. Illud quod paupertatem gravem nobis fecerat, et divitias graves faciet. Quemadmodum nihil refert, utrum aegrum in lecto ligneo, an in aureo colloces; quocumque illum transtuleris, morbum suum secum transferet: sic nihil refert, utrum aeger animus in divitiis, an in paupertate sit; malum suum illum sequitur. Ad securitatem non est opus fortuna. Quod enim necessitati sat est, dabit, licet irata. Ne imparatos nos fortuna deprehendat, fiat nobis paupertas familiaris. Securius

(1) Post haec verba, in veteri libro Lugduni, apud Sulpit. Sapidum ann. D. 1543 edito, leguntur notissimi hi duo versus: *Rebus in adversis facile est contemnere vitam; Fortius ille facit, qui miser esse potest.*

divites erimus, si sciemus quam non sit grave pauperes esse. Incipe cum paupertate habere contubernium.

> Aude, hospes, contemnere opes, et te quoque dignum
> Finge Deo. . . .

Nemo alius dignus Deo est, nisi qui opes contempsit. Quare possessiones tibi non interdico, sed efficere volo, ut illas intrepide possideas; quod uno consequeris modo, si te etiam sine illis bene victurum speraveris, et si illas tanquam exituras aspexeris. Discedat quisquis non te, sed aliud in te sequebatur; ob hoc unum est amanda paupertas, quod a quibus ameris, ostendit. Multum est, non corrumpi divitiarum contubernio. Magnus ille est, qui in divitiis pauper est. Nemo nascitur dives. Quisquis exit in lucem, iussus est pane et lacte esse contentus, ab his initiis regna nos non capiunt. Panem et aquam natura desiderat, nemo ad haec pauper est; intra quae si quis desiderium suum clusit, cum ipso Iove de felicitate contendat. Res inquieta felicitas est, ipsa se exagitat, movet cerebrum, non in uno genere; alios in cultum irritat, alios in potentiam, alios inflat, alios mollit. Si vis scire, quam nihil mali sit in paupertate, compara inter se vultum pauperis et divitis. Saepius pauper et fidelius ridet: nulla sollicitudine concutitur, in alto est; cura velut nubes levis transit. Horum qui felices vocantur, hilaritas ficta est: huic gravis et suprema superbia, licet non palam, tristitia est; eo quidem gravior, quod interdum non licet palam esse miseros, sed inter aerumnas cor ipsum exedentes, necesse est agere felicem. Abstrahunt a recto divitiae, honores, potentiae, et caetera: quae opinione hominum cara sunt, pretio suo vilia. Nescimus

aestimare res, de quibus non cum fama, sed cum rerum natura deliberandum est. Nihil habent ista magnificum, quod mentes nostras in se trahat, praeter hoc quod mirari illa consuevimus; non enim quia concupiscenda sunt, laudantur, sed quia concupiscuntur. Hanc praecedentem causam habent divitiae; mutant animos, superbiam et arrogantiam pariunt, invidiam trahunt; eo usque mentem alienant, ut fama pecuniae nos etiam nocitura delectet. Bona omni culpa carere decet: pura sunt, non corrumpunt animos, non sollicitant: extollunt quidem animos et delectant, sed sine tumore. Quae bona sunt, fiduciam faciunt; divitiae audaciam. Quae bona sunt, magnitudinem animi dant, divitiae insolentiam.

II. DE REMEDIIS FORTVITORVM LIBER.

Est oratio per dialogum Sensus et Rationis. (1).

Licet cunctorum poëtarum carmina gremium tuum semper illustrent; aliquando deliberans, hoc tibi opusculum pro accidentibus casibus dirigere curavi, quod non praecedentes, sed posteri narrabunt. Vnde ergo primum incipimus? Si tibi videtur, a morte. Ab ultimo, inquis? Immo a maximo. Ad hoc praecipue gens humana contremit; nec immerito tibi videtur hoc facere. Caeteri timores habent aliquem post se locum: mors omnia abscindit. Alias nos torquent: mors omnia devorat. Omnium quae horremus, ad hanc exitus spectat, aliorum quae per circuitum. Etiam qui alioqui se nihil timere iudicant, hoc timent. Quidquid aliud extimescimus, habet aut reme-

(1) Hic titulus sequenti opusculo praeponitur in nonnullis edd. v. c. in ea Logduni, a Sulpitio Sapido 1543 curata.

dium, aut solatium. Sic ergo te forma, ut si quis tibi palam mortem minetur, omnes terriculas eius deludas.

Morieris. Ista hominis natura est, non poena. Morieris. Hac conditione intravi, ut exirem. Morieris. Gentium ius est, quod acceperis, reddere. Morieris. Peregrinatio est vita. Multum quum deambulaveris, domum redeundum est. Morieris. Putabam te aliquid novi dicere; ad hoc veni, hoc ago, huc me singuli dies adducunt. Nascenti mihi natura protinus hunc posuit terminum. Quid habeo quod indigner? In haec verba iuravi. Morieris. Stultum est timere, quod vitare non possis; istud non effugit, etiam qui distulit. Morieris. Nec primus, nec ultimus; multi me antecesserunt, omnes sequentur. Morieris. Hic est humani officii finis. Quis sanus exauctorari moleste tulit? Quo transit orbis, ego transibo; ad hanc conditionem cuncta gignuntur. Quod coepit, et desinit. Morieris. Nihil grave est, quod semel est. Aes alienum meum novi; hoc quidem cum eo creditore contraxi, cui decoquere non possum. Morieris. Dii melius! Nemo hac re melius mortalibus minari potest.

Sed decollaberis. Quid interest, utrum caesim moriar, an punctim? Sed saepe ferieris, et multi in te gladii concurrent. Quid refert, quam multa sint vulnera? non potest amplius quam unum esse mortiferum.

Peregre morieris. Vndecumque ad inferos una via est. Peregre morieris. Ego quod debeo, solvere paratus sum; videat foenerator, ubi me appellet. Peregre morieris. Nulla terra est aliena mortuo. Peregre morieris. Non est gravior foris quam domi somnus. Peregre morieris. Hoc est, in patriam sine viatico pervenire.

Sed iuvenis morieris. Optimum est, antequam optes, mori. Iuvenis morieris. Hoc unum est, quod aeque ad iuvenem quam ad senem pertinet. Non citamur ex censu, nec exigitur numerus annorum; et adolescentes et impuberes eadem fati necessitas ducit. Optimum est mori, quum iuvat vivere. Iuvenis morieris. Quicumque ad extremum fati sui venit, senex moritur. Non enim refert quae sit hominis aetas, sed quae sit meta. Iuvenis morieris. Fortasse alicui malo subducit me fortuna; si nulli alii, vel senectuti. Iuvenis morieris. Non refert, quot annos habeam, sed quot acceperim; si plus vivere non possum, haec est senectus mea.

Insepultus iacebis. Quid aliud respondeam, quam illud Maronis?

.........Facilis iactura sepulcri.

Si nihil sentio, non pertinet ad me iactura corporis insepulti. Si sentio, omnis sepultura tormentum est. Insepultus iacebis.

.........Caelo tegitur, cui non habet urnam.

Quid interest, ignis me an fera consumat, an tellus omnium sepultura? Istud non sentienti supervacuum est, sentienti onus. Insepultus iacebis. At tu combustus, at tu obrutus, at tu inclusus, at tu putridus, at tu evisceratus et constrictus, ac traditus lapidi, qui te paulatim edat et exsiccet. Nulla est sepultura; non sepelimur, sed proiicimur. Non sepelieris. Quid inter tutissima trepidas? Vltra poenarum omnium terminum iste locus est. Vitae multa debemus, morti nihil. Non defunctorum causa, sed vivorum, inventa est sepultura, ut corpora et visu et odore foeda amoverentur; alios terra obruit, alios flamma con-

sumpsit, alios lapis ossa redditurus inclusit. Non defunctis, sed nostris oculis parcimus.

Aegroto. Venit tempus quo experimentum mei caperem. Non in mari tantum, aut in praelio, vir fortis apparet; exhibetur etiam in lectulo virtus. Aegroto. Non potest istud toto seculo fieri; aut ego febrem relinquam, aut ipsa me: semper una esse non possumus. Cum morbo mihi res est: aut vincetur, aut vincet.

Male de te loquuntur homines. Sed mali. Moverer, si de me Marcus Cato, si Laelius sapiens, si alter Cato, si duo Scipiones ista loquerentur. Nunc malis displicere, laudari est. Non potest ullam auctoritatem habere sententia, ubi qui damnandus est, damnat. Male de te loquuntur. Moverer, si iudicio hoc facerent: nunc morbo faciunt; non de me loquuntur, sed de se. Male de te loquuntur. Bene nesciunt loqui: faciunt, non quod mereor, sed quod solent; quibusdam enim canibus sic innatum est, ut non pro feritate, sed pro consuetudine latrent.

Exsulabis. Erras: quum omnia fecerim, patriam meam transire non possum. Omnium una est; extra hanc nemo proficisci potest. Exsulabis. Non patria mihi interdicitur, sed locus. In quamcumque terram venio, in meam venio. Nulla terra exsilium est, altera patria est. Non eris in patria. Patria est, ubicumque bene est. Illud autem per quod bene est, in homine, non in loco est; in ipsius potestate est, quae sit illi fortuna. Si enim sapiens est, peregrinatur; si stultus, exsulat. Exsulabis. Hoc dicis: alterius loci civitate donaberis.

Dolor imminet. Si exiguus est, feramus: levis est patientia. Si gravis est, feramus: non levis est glo-

ria. Dolor clamorem exprimat, dum secreta non exprimat. Non potest homo par dolori esse; nec rationi dolor. Dura res est dolor. Immo tu mollis. Pauci dolorem ferre potuerunt. Simus ex paucis. Imbecilles natura sumus. Naturam infamare nolite. Illa nos fortes genuit. Fugiamus dolorem. Quid, quod ille sequitur fugientes?

Paupertas mihi gravis est. Immo tu paupertati. Non in paupertate vitium est, sed in paupere. Illa expedita est, hilaris, tuta. Pauper sum. Nescis te opinione, non re, laborare: pauper es, quia videris. Pauper sum. Nihil deest avibus; pecora in diem vivunt: feris ad alimenta solitudo sua sufficit.

Non sum potens. Gaude; impotens non eris. Iniuriam accipere potero. Gaude; facere non poteris. Magnam pecuniam habet. Hominem illum iudicas? arca est. Quis aerario, quis plenis loculis invidet? Et ipse quem dominum pecuniae existimas, loculus est. Multum habet. Vtrum avarus, an prodigus est? Si avarus, non habet; si prodigus, non habebit. Iste quem beatum credis, saepe dolet, saepe suspirat. Multi illum comitantur. Mel muscae sequuntus, cadavera lupi, frumenta formicae: praedam sequitur ista turba, non hominem.

Pecuniam perdidi. Fortasse te illa perdidisset. Pecuniam perdidi. Sed habuisti. Pecuniam perdidi. Sed habebis inde periculi minus. Pecunia perdidi. O te felicem, si cum illa avaritiam perdidisti! Sed si manet illa apud te, es tamen utcumque felicior, quod tanto malo materia subducta est. Perdidi pecuniam. Et illa quidem quam multos? Eris nunc in via expeditior, domi tutior. Non habebis; sed non timebis heredem. Exoneravit te fortuna, si intelligis,

et tutiore loco posuit. Damnum putas? remedium est. Defles, gemis, miserum te clamitas, quod opibus excussus es? Tuo vitio ista tibi iactura tam tristis est. Non tam moleste ferres, si tanquam perditurus habuisses. Perdidi pecuniam. Nempe quam ut tu haberes, alius ante perdiderat.

Oculos perdidi. Habet et nox suas voluptates. Oculos perdidi. Quam multis cupiditatibus via incisa est? quam multis rebus carebis, quas ne videres, vel eruendi erant? Non intelligis partem innocentiae esse caecitatem. Huic oculi adulterium monstrant, huic incestum, huic domum quam concupiscat, huic urbem, et mala omnia. Certe irritamenta sunt vitiorum ducesque scelerum.

Amisi liberos. Stultus es, qui defleas mortem mortalium. Quid istud aut novum, aut mirum est? Quam rara est sine isto casu domus? Quid si infelicem voces arborem, quod stante ipsa cadunt poma? et hic tuus fructus est. Nemo extra ictum vulneris positus est. Ducuntur ex plebeia domo immatura funera, ducuntur et ex regia. Non est idem ordo fati, qui et aetatis. Non quomodo quisque venit, emittitur. Quid tamen est quod indigneris? Quid contra exspectationem tuam evenit? Periere perituri. Sed ego illos superstites optabam. Verum hoc nemo tibi promiserat. Perierunt liberi mei. Habebant illi cuius essent magis quam tui: apud te precario morabantur. Educandos tibi fortuna mandaverat: recepit illos, non abstulit.

Naufragium feci. Cogita non quid perdideris, sed quod evaseris. Nudus exii. Sed existi. Omnia perdidi. Sed perire potuisti una cum omnibus.

In latrones incidi. Sed alius in accusatores, alius in fures, alius in fraudatores. Plena est insidiis via.

Noli conqueri quod incideris: gaude quod evaseris. Inimicos graves habeo. Quomodo adversus feras munimenta conquiris, quomodo adversus serpentes: sic adversus inimicos auxilia circumspice, quibus illos aut arceas, aut compescas, aut, quod optimum est, places. Inimicos habeo. Illud est peius, quod amicos non habes.

Amicum perdidi. Iam enim te habuisse certum est? Amicum perdidi. Alium quaere: et ibi eum quaeras, ubi invenire possis. Quaere inter liberales artes, inter honesta et recta officia: quaere in laboribus. Ad mensam ista res non quaeritur: quaere aliquem frugi. Perdidi amicum. Fortem animum habe, si unum: erubesce, si unicum: quid tu in tanta tempestate ad unam anchoram stabas?

Vxorem bonam amisi. Vtrum inveneras bonam, an feceras? Si inveneras, habere adhuc te posse ex hoc intelligas licet, quod habuisti: si feceras, bene spera; res periit: salvus est artifex. Amisi uxorem bonam. Quid in illa probabas? Pudicitiam? Quam multae diu custoditam perdidere! Decus? Quam multae inter probatas matronalis ordinis, esse coeperunt postea inter exempla mutatarum? Delectabat te fides eius? Quam multas ex optimis coniugibus pessimas videmus, ex diligentissimis solutissimas! Omnium quidem imperitorum animus, maxime tamen muliebris, in lubrico est. Si bonam uxorem habuisti, non potes affirmare in illo eam permansuram fuisse proposito. Nihil tam mobile quam feminarum voluntas; nihil tam vagum. Novimus veterum matrimoniorum repudia; et, foediores divortio, male cohaerentium rixas. Quam multae quos in adolescentia amaverunt, in communi reliquere senectute! quoties

anile divortium risimus? quam multarum notus amor odio notiore mutatus est! Sed haec et fuit bona, et fuisset, si vixisset. Mors effecit, ut affirmare id sine periculo possis. Bonam uxorem amisi. Invenies, si nihil quaeris nisi bonam. Tu modo ne imagines proavosque respexeris, nec patrimonium, cui iam ipsa nobilitas cessit. Ista diu cum forma non repugnabunt. Facilius reges animum nulla vanitate tumentem. Non multum abest a contemtu viri, quae se nimis suspicit. Duc bene institutam, nec maternis inquinatam vitiis: non cuius auriculis utrimque bina patrimonia dependeant: non quam margaritae suffocent, cui minus sit in dote quam in veste: quam in patente sella circumlatam per urbem populus ab omni parte aeque ut maritus inspexerit: cuius sarcinis domus sit angusta. Hanc facile ad tuos mores rediges, quam nondum corruperunt publici. Vxorem bonam amisi. Non erubescis flere, et intolerabilem vocare iacturam? Hoc unum deest: utrum illam lugeas, an non. Quum maritum te cogitaveris, cogita et virum. Amisi uxorem bonam. Soror bona non potest recuperari, nec mater. Vxor adventitium bonum est: non est inter illa, quae semel unicuique contingunt. Amisi uxorem bonam. Multos tibi numerare possum, quibus bonam uxorem lugentibus successit melior.

Mors, exsilium, luctus, dolor, non sunt supplicia, sed tributa vivendi. Neminem illaesum fata transmittunt. Felix est non qui aliis videtur, sed qui sibi.

III. DE QVATVOR VIRTVTIBVS LIBER.

N. B. Hic libellus, quem alii *de formula honestae vitae*, alii *de quatuor virtutibus cardinalibus* inscribunt, omnes autem L. A. Senecae tribuunt, magno in honore apud mediae aetatis doctos fuisse videtur. Plurimae enim illius libri editiones, nec non cum scholiis, perpetuo commentario, et variis lectionibus, occurrunt, quarum nonnullas habet Regia Bibliotheca. Nos autem Des. Erasmi Roterod. editionem secuti sumus, varias lectt. et scholia omittentes, ut in opere nimis exigui momenti. Ed. P.

« Quod sequitur opusculum sine controversia non est Senecae, licet admixta sint permulta ex eius libris decerpta, studio hominis Christiani. Nam in ipso statim initio occurrit: « Scire debes, quia sunt. » Ac mox: « ex rebus transitoriis. » Rursum Cap. de Continentia: « a corpore ad spiritum. » Mox in eodem: « Scito quia profuit, et scito quia prodesse voluit. » Haec nimirum christianismum olent. Nec tamen eiusdem hominis videtur consarcinatio. Nam appendix de moderatione singularum virtutum ineptior est superiore parte. Capita de prudentia moderanda, deque temperantia tam erant in exemplaribus varia, ut palam esset id studio factum. Comperi totum opus mire depravatum, sed codice descripta fere omnia restitui. »

Quatuor virtutum species multorum sapientum sententiis diffinitae sunt, quibus animus humanus componi ad honestatem vitae possit. Harum prima est prudentia. Secunda magnanimitas. Tertia continentia. Quarta iustitia. Singulae tibi in his officiis quae subsunt annexae sunt, ac bene moratum virum efficiunt.

DE PRVDENTIA.

Quisquis prudentiam sequi desideras, tunc per rationem recte vives, si omnia prius existimes et perpenses, et dignitatem rebus non ex opinione multorum, sed ex earum natura constituas. Nam scire debes quia sunt quae videantur esse bona, et non

sunt. Et sunt quae videantur non bona esse, et sunt. Quaecumque autem ex rebus transitoriis possides, non mireris, nec magnum existimes quod caducum est: nec apud te quae habes tanquam aliena servabis, sed pro te tanquam tua dispenses et utaris. Si prudentiam amplecteris, ubique idem eris, et prout rerum ac temporum varietas exigit, ita te accommodes tempori, nec te in aliquibus mutes, sed potius aptes, sicut manus quae eadem est quum in palmam extenditur, et quum in pugnum adstringitur. Prudentis proprium est examinare consilia, et non cito facili credulitate ad falsa prolabi. De dubiis non diffinias, sed suspensam teneas sententiam. Nihil inexpertum affirmes, quia non omne verisimile statim verum est, sicut et saepius quod primum incredibile videtur, non continuo falsum est. Crebro siquidem faciem mendacii veritas retinet. Crebro mendacium specie veritatis occulitur. Nam sicut aliquando tristem frontem amicus, et blandam adulator ostendit, sic verisimilitudine coloratur veritas, et ut fallat, vel surrepat, coloratur. Si prudens esse cupis, in futurum prospectum intende, et quae possunt contingere animo tuo cuncta propone. Nihil tibi subitum sit, sed totum ante conspicies. Nam qui prudens est non dicit, non putavi quidem hoc fieri, quia nón dubitat, sed exspectat: nec suspicatur, sed cavet. Cuiuscumque facti causam require, quum initia inveneris, exitus cogitabis. Scito te in quibusdam debere perseverare, quia coepisti, quaedam vero nec incipere, in quibus perseverare sit noxium. Prudens fallere non vult, falli non potest. Boni est viri etiam in morte neminem fallere. Opiniones tuae iudicia sint. Cogitationes vagas, et inutiles, et velut somnio similes non reci-

pies, quibus si animus tuus se oblectaverit, quum omnia disposueris, tristis remanebis: sed cogitatio tua stabilis et certa sit, sive deliberet, sive quaerat, sive contempletur, non recedat a vero. Sermo quoque tuus non sit inanis, sed aut suadeat, aut moneat, aut consoletur, aut praecipiat. Lauda parce, vitupera parcius. Nam similiter reprehensibilis est nimia laudatio, ut immoderata vituperatio. Illa siquidem adulatione, ista malignitate suspecta est, testimonium veritati, non amicitiae reddes. Cum consideratione promitte, plenius quae promiseris praesta. Si prudens est animus tuus, tribus temporibus dispensetur. Praesentia ordina, futura praevide, praeterita recordare. Nam qui nil de praeterito cogitat, perdit vitam, qui nil de futuro praemeditatur, in omnia incautus incidit. Proponas in animo tuo futura mala et bona, ut illa sustinere possis, et ista moderari. Non semper in actu sis, sed interdum animo tuo requiem dato, et requies ipsa plena sit sapientiae studiis et cogitationibus bonis. Nam prudens nunquam otio marcet. Habet autem aliquando remissum animum, nunquam solutum. Accelerat tarda, perplexa expedit, dura mollit, exaequat ardua. Scit enim quid qua via aggredi debeat, et cito singula, et distincte cuncta videt. Consilium peritorum, ex apertis obscura aestimat, ex parvulis magna, ex proximis remota, ex partibus tota. Non te moveat dicentis auctoritas, nec quis, sed quid dicat intendito. Nec quam multis, sed qualibus placeas cogita. Id quaere quod invenire possis. Id disce quod potes scire. Id opta quod optari coram bonis potest. Nec altiori te rei imponas, in qua tibi stanti tremendum, ascendenti cadendum sit. Consilia tibi salutifera advoca.

Quum tibi alludit vitae prosperitas, tunc te velut in lubrico retinebis, ac sistes, nec tibi dabis impetus liberos, sed circumspicies quo eundum sit, vel quousque.

DE MAGNANIMITATE.

Magnanimitas vero, quae et fortitudo dicitur, si insit animo tuo cum magna fiducia, vives liber, intrepidus, alacer. Magni animi hominis bonum est non vacillare, constare sibi, et finem vitae intrepidus exspectare. Nil aliud magnum in rebus humanis, nisi animus magna despiciens. Si magnanimus fueris, nunquam iudicabis tibi contumeliam fieri. De inimico dices, non nocuit mihi, sed animum nocendi habuit: et quum illum in potestate tua videris, vindictam putabis vindicare potuisse. Scito enim honestum et magnum genus vindictae esse ignoscere. Neminem susurro appetas, neminem suffodias, palam aggredere; non geres conflictum, nisi indixeris; nam fraudes et doli imbecillum decent. Eris magnanimus, si pericula nec appetas, ut temerarius, nec formides, ut timidus; nam nil timidum facit animum, nisi reprehensibilis vitae conscientia. Mensura ergo magnanimitatis est, nec timidum esse hominem, nec audacem.

DE CONTINENTIA.

Continentiam vero si diligis, circumcide superflua, et in arctum desideria tua constringe. Considera tecum quantum natura poscat, et non quantum cupiditas expetat. Si continens fueris, eo usque pervenies, ut te ipso contentus sis. Nam qui sibi ipsi satis est, cum divitiis natus est. Impone concupiscentiae tuae

fraenum et modum, omniaque blandimenta quae occultam voluptatem trahunt, reiice. Ede citra cruditatem, bibe citra ebrietatem. Observa ne in convivio, aut in qualibet vitae communitate, quos non imitaberis damnare videaris, nec praesentibus deliciis inhaerebis, nec desiderabis absentes. Victus tibi ex facili sit; nec ad voluptatem, sed ad cibum accede. Palatum tuum fames excitet, non sapores. Desideria tua parvo redime, quia hoc tantum curare debes, ut desinant, atque quasi ad exemplar compositus divinum, a corpore ad spiritum quantum potes (*al.* potest) te festina reducere. Si continentiae studes, habita non amoene, sed salubriter, nec dominum esse velis notum a domo, sed domum a domino. Non tibi adscribas quod non eris, nec quod es, nec maius quam es videri velis. Hoc maius observa, nec paupertas tibi immunda sit, nec parsimonia sordida, nec simplicitas neglecta, nec lenitas languida: et si tibi res exiguae sunt, non tamen sint angustae. Nec tua defleas, nec aliena mireris. Si continentiam diligis, turpia fugito antequam accidant, nec quemquam alium vereberis plus quam te. Omnia tolerabilia praeter turpitudinem crede. A verbis quoque turpibus abstineto, quia eorum licentia imprudentiam nutrit. Sermones utiles magis quam facetos et amabiles ama, rectos potius quam obsecundantes. Miscebis interdum seriis iocos, sed temperatos, et sine detrimento dignitatis ac verecundiae. Nam reprehensibilis risus est, si immodicus, si pueriliter effusus, si muliebriter fractus. Odibilem quoque hominem facit risus, aut superbus, aut clarus, aut malignus et furtivus, aut alienis malis evocatus. Si ergo ipsos iocos exigis, hoc quoque cum dignitate sapientiae gere, ut te nec gravent tanquam asperum, nec

contemnant tanquam vilem. Non erit tibi scurrilitas, sed grata urbanitas. Sales tui sint sine dente, ioci sine vilitate (*al.* utilitate), risus sine cachinno, vox sine clamore, incessus sine tumultu; quies tibi non desidia erit; et quum ab aliis luditur, tu sancti aliquid honestique tractabis. Si continens es, adulationes evita, sitque tibi tam triste laudari a turpibus, quam si lauderis ob turpia. Laetior esto, quoties displices malis; et malorum de te existimationes malas, veram tui laudationem adscribe. Difficillimum continentiae opus est, assentationes adulatione repellere, quarum sermones animum voluptate resolvunt. Nullius per assentationem amicitiam merearis, nec ad tuam promerendam per hanc aditum pandas. Non eris audax, nec arrogans, submittes te, non proiicies, gravitate servata. Admoneberis libenter, et reprehenderis patienter. Si merito obiurgabit aliquis, scito quia profuit; si immerito, scito quia prodesse voluit. Non acerba, sed blanda timebis verba. Esto vitiorum fugax ipse, aliorum vero neque curiosus scrutator, neque acerbus reprehensor, sed sine exprobratione correptor, ita ut admonitionem hilaritate praevenias, et errori facile veniam dato. Nec extollas quemquam, neque deiicias. Dicentium esto tacitus auditor, audientium promptus receptor. Requirenti facile responde, contemnenti facile cede, nec in iurgia execrationesque discedas. Si continens es, animi tui motus corporisque observa, ne indecori sint. Nec illos ideo contemnas, quia latent: nam nil differt, si nemo videat, quum tu ipse illos videas. Mobilis esto, non levis; constans, non pertinax. Alicuius rei scientiam habere te nec ignotum sit, nec molestum. Omnes tibi pares facies, sed inferiores superbiendo non contemnes. Superiores recte vivendo

non metuas. In reddenda officiositate, neque negligens, neque exactor appareas. Cunctis esto benignus, nemini blandus, paucis familiaris, omnibus aequus. Severior esto in iudicio quam in sermone: vita quam vultu (*al.* cultu): cultor clementiae: detestator saevitiae: bonae famae neque tuae seminator, neque alienae invidus. Rumoribus, criminibus, suspicionibus minime credulus vel malignus, sed potius his qui per speciem simplicitatis ad nocendum aliquibus subrepunt, oppositissimus. Ad iram tardus, ad misericordiam pronus, in adversis firmus, in prosperis cautus et humilis, occultator virtutum sicut alii vitiorum. Vanae gloriae contemptor, et bonorum, quibus praeditus es, non acerbus exactor. Nullius imprudentiam despicias. Rari sermonis ipse, sed loquentium patiens. Severus, non saevus, sed hilarem non aspernans. Sapientiae cupidus et docilis; quae nosti, sine arrogantia postulanti imparties; quae nescis, sine occultatione ignorantiae tibi postula impartiri. Non conturbabit sapiens mores publicos, nec populum in se vitae novitate convertet. Iustitiae post haec virtus est.

DE IVSTITIA.

Quid est iustitia, nisi naturae tacita conventio in adiutorium multorum inventa? Iustitia non nostra constitutio, sed divina lex est, et vinculum societatis humanae. In hac non est quod aestimemus quid expediat, expedit tibi quicquid illa dictaverit. Quisquis ergo hanc sectari desideras, Deum time prius et ama, ut ameris a Deo. Amabilis eris Deo, si in hoc illum imitaberis, ut velis omnibus prodesse et nulli nocere. Et tunc te iustum virum appellabunt omnes, sequentur, venerabuntur, et diligent. Iustus enim ut is-

non solum non nocebis, sed etiam nocentes prohibebis; nam nil nocere non est iustitia, sed abstinentia alieni est. Ab his ergo incipe ut non auferas, ut ad maiora proveharis, et aliis ablata restituas. Raptores quoque ipsos, ne aliis timendi sint, castiga et cohibe (*al.* prohibe). Ex nulla vocis ambiguitate controversiam nectes, sed animi qualitatem speculare. Nihil tibi intersit an firmes (*al.* confirmes), an iures. De fide et religione scias agi ubicumque de veritate tractatur: nam si iureiurando Deus invocetur, et non invocanti testis est, tamen non transibis veritatem, ne iustitiae transeas legem. Quod si aliquando coarcteris uti mendacio, utere non ad falsi, sed ad veri custodiam; et si contigerit fidelitatem mendacio redimi, non mentieris, sed potius excusaberis, quia ubi honesta causa est, iustus secreta non prodit; tacenda enim tacet, loquenda loquitur, atque illi aperta et secura tranquillitas, ut dum alii vincantur a malis, vincantur ab illo mala. Haec ergo si studere curaveris, laetus et intrepidus cursus tui finem exspectabis, prospicies haec tristia huius mundi hilaris, tumultuosa quietus, extrema securus.

DE MENSVRA ET MODERATIONE PRVDENTIAE.

His ergo institutionibus observatis, quatuor virtutum species perfectum te facient virum, si mensuram rectitudinis earum aequo vivendi fine servaveris. Nam si prudentia terminos suos excedat, callida et pavida commiseris, investigator latentium et scrutator qualiumcumque noxarum ostenderis, notaberis timidus, speciosus, attentus; semper aliquid quaerens, semper aliquid timens, semper aliquid dubitans, et subtilissimas suspiciones tuas ad animi tui apprehensionem

impingens; monstraberis digito astutia plenus, versipellis et simplicitatis inimicus, contemplatorque culparum; et postremo uno nomine vocaberis a cunctis, malus homo. In has ergo maculas prudentia immensurata perducet, quicumque in illa mediocri lance persistit, nec obtusum in se aliquid habeat, nec versutum.

DE MODERANDA FORTITVDINE.

Magnanimitas autem si se extra modum suum extollat, faciet virum minacem, inflatum, inquietum, turbidum, et in quascumque extollentias dictorum, actorumque neglecta honestate festinum, qui momentis omnibus supercilia subrigens, et bestiarius etiam quieta excitat, alium ferit, alium fugat. Sed quamvis audax sit impugnator, tamen multa extra se valentia ferre non poterit. Sed aut miserum appetit finem, aut aerumnosam sui memoriam derelinquit. Mensura ergo magnanimitatis est nec timidum esse hominem, nec audacem.

DE MODO TEMPERANTIAE.

Continentia deinde his terminis te adstringat; cave ne parcus sis, ne suspiciose et timide manum contrahas. Ne in minimis quoque speculum ponas. Nam talis et tam circumcisa vilis putabitur integritas. Hac ergo mediocritatis linea continentiam observabis, ut nec voluptati deditus, prodigus et luxuriosus appareas, nec avara tenacitate sordidus, aut obscurus existas.

QVALITER SIT MODERANDA IVSTITIA.

Iustitia postremo eo mediocritatis tibi itinere regenda est, ut nec ductu Iupiter levi (*al.* leni) immo-

tam semper animi rationem negligentia subsequatur. Dum neque de magnis neque de minimis errantium vitiis corrigendi curam geris, sed neque licentiam peccandi, aut alludentibus tibi blande, aut illudentibus proterve permittis, neque rursus nimia rigiditate et asperitate, nil veniae aut benignitati reservans, humanae societati durus appareas. Ita ergo iustitiae regula tenenda est, ut reverentia disciplinae eius, neque nimia negligentiae communitate despecta vilescat, neque severiori atrocitate diuturna, gratiam humanae amabilitatis amittat.

CONCLVSIO PRAEMISSORVM.

Si quis ergo vitam suam ad utilitatem non tantum pariat, sed multorum inculpabiliter componere desiderat, hanc praedictarum virtutum formulam pro qualitatibus temporum, locorum, personarum atque causarum sequatur, eo mediocritatis insistens, quo per abrupta altrinsecus praecipitia, aut ruentem corporis devitet insaniam, aut efficientem puniat ignaviam.

IV. DE MORIBVS LIBER VNVS.

« Gnomologia haec est, non ex Seneca tantum. Insunt Mimi, et Pythagorae quaedam, postremo fit mentio diaboli. Videntur quaedam decerpta ex proverbiis Salomonis. » *Erasm.*

Sunt totidem distinctae et minime inter se connexae sententiae. In edit. Sulpit. Sapidi supra memorata, singulae numeris distinguuntur, ita ut sint CLXI.

Omne peccatum actio est. Actio autem omnis voluntaria est, tam honesta quam turpis, ergo voluntarium est omne peccatum. Tolle excusationem,

nemo peccat invitus. Educatio et disciplina mores faciunt, et id unusquisque sapit, quod didicit. Itaque bona consuetudo excutere debet, quod mala instruxit. Nihil interest quo animo facias, quod fecisse vitiosum est, quia facta cernuntur, animus vero non videtur. Nulla autem laus est non facere, quod facere non possis. Quid homini est inimicissimum? homo. Libenter feres quod necesse est, dolor patientia vincitur. Exspecta quo nunquam poeniteas. Non quam multis placeas, sed qualibus stude. In hoc tantum incumbe, ut libentius audias, quam loquaris. Multos vitam differentes, mors iuncta praevenit. Itaque omnis dies velut ultimus iudicetur. Tristitiam si potes, ne admiseris; sin minus, ne ostenderis. Amicos secreto admone, palam autem lauda. Verba rebus, non personis aestimanda sunt. Oratorem te puta, si tibi ante omnes quod oportet persuaseris. Vt licentiosa mancipia animi imperio coërce linguam, ventrem et libidinem. Quod tacitum esse velis, nemini dixeris. Si tibi non imperasti, quomodo ab alio silentium speras? Ridiculum est aliquem, odio nocentis, innocentiam perdere. Monstro similis est avaritia senilis. Quid enim stultius est, quod dici solet, quam via deficiente viaticum augere? Omnes infantes terra nudos excipit. Non pudet te fortius nasci quam vivere? Quid dulcius quam habere amicum, cum quo audeas, ut tecum, omnia loqui? Magnarum virium est negligere laedentem. Quid sis interest, non quid habeas. Nondum es felix, si te turba non deriserit. Si vis beatus esse, cogita hoc primum: contemnere, et contemni. Prius quam promittas, deliberes; et, quum promiseris, facias. Id agas, ne quis merito te oderit, et si nullos inimicos tibi facies iniuria, multos facit invi-

dia. Solitudinem quaerat, qui vult cum innocentibus vivere. Optimus ergo animus et pulcherrimus cultor Dei est. Abstinebis ab alieno matrimonio. Praestabis parentibus pietatem, cognatis indulgentiam, omnibus aequitatem. Devitabis crudelitatem, et ministram crudelitatis iram. Non aliter vivas in solitudine, aliter in foro. Nihil petas quod negaturus fuisti; nihil negabis quod petiturus fuisti. Pacem cum hominibus habebis, cum vitiis bellum. Hoc habet omnis affectus, ut, in quod ipse insanit, in id putet etiam caeteros furere. Maximum in eo vitium est, qui non melioribus vult placere, sed pluribus. Vis omnibus esse notus? prius effice, ut neminem noveris. Bonum est non laudari, et esse laudabilem. Stultum est timere quod vitare non potes. Male opinentur de te homines, sed mali. Malis displicere est laudari. Male de te loquuntur homines, bene autem loqui nesciunt, non quod merearis, sed quod solent ipsi. Homines de te mala loquuntur; si merito, non quod loquuntur molestum est, sed quod non mentiuntur; si immerito, innocentia mea nunc maxime gaudeo. Apparet enim illos vera obiecturos, si possent. Non es in patria tua. Patria tua est ubicumque bene es; illud enim per quod bene es, non est in loco, sed in homine. Nihil magnum, nisi magno animo despicias. Quae sunt maximae divitiae? non desiderare divitias. Quis plurimum habet? is qui minimum cupit. Quid est dare beneficium? Deum imitari. Honestius est quum iudicaveris amare, quam quum amaveris iudicare. Dissensio ab alio incipiat, a te autem reconciliatio. Succurre paupertati amicorum, immo occurre. Amicos secundae res parant, adversae certissime probant. Peiora sunt tecta odia quam aperta: itaque te minus loquax

inimicus offendit quam tacitus. Mira ratio est quae non vult praedicari, quod gaudet intelligi. Ignosci amat, qui quod odit, ostendit. Eleemosyna non tam accipientibus quam dantibus prodest. Et spes praemii solatium fit laboris. Quae est maxima egestas? avaritia. Pecuniae imperare oportet, non servire. Nullum conscium peccatorum tuorum magis timueris quam temetipsum. Alium potes effugere, te autem nunquam. Quis est pauper? qui sibi videtur. Qui a multis timetur, multos timet. Infelicem erige, submitte felicitatem. Vera felicitas innocentia est. Nequitia ipsa sui poena est. Mala conscientia saepe tuta est, secura nunquam. Libidinis initia continebit, qui exitum cogitabit. Beneficii accepti nunquam oportet oblivisci, dati protinus. Inhonesta victoria est suos vincere. Satis est poenarum potuisse puniri. Inimicitias tarde suscipe, amicitias exerce moderate. Simultates depone. Imago animi sermo est. Qualis vir, talis oratio. Magna res est vocis et silentii temperamentum. Qui aequo animo malis immiscetur, malus est. Neminem laudaveris, neminem cito accusaris, semper puta te cum diis testimonium dicere. Vitium est omnia credere, vitium nihil credere. Vtendum est divitiis, non abutendum. Nullum putaveris locum sine teste. Excusationem quaerere, vitium. Fortior est qui cupiditatem vincit, quam qui hostem subiicit. Est difficillimum seipsum vincere. Inique irascitur, qui suis irascitur. Amare sic incipe, tanquam non liceat desinere. Magnarum rerum etiam si successus non fuerit, honestus est ipse conatus. Nobilitas animi est generositas sensus. Nobilitas corporis generosus animus. Honestior est quem senectus ad otium retulit, quam quem in otio invenit, et tunc incipiat laborare. Turpe specta-

culum praebet animus aeger. Nunquam sit tristis facies tibi in commodo alterius. Homo sum, quomodo devitabo secundarum rerum invidiam? Si felicitatem iactaveris, cum multis dives eris. Quomodo optime potentiam tuebor? impotentia occasionis. Locum tenet innocentiae proximum confessio. Vbi confessio, ibi remissio. Irae severitas in vitio est. Boni iudicis est dispensare, non tantum quid damnandum sit, sed quatenus. Proximus iustitiae modus severitas. Quietissimam vitam agerent homines in terris, si haec duo verba a natura omnium rerum tollerent, meum et tuum. Qui paupertatem timet, timendus est. Vires tuas amici magis sentiant beneficiis quam iniuriis. Pecunia non satiat avaritiam, sed irritat. Homo semper indigens pecunia, scit cum eius moribus convenire. Mihi crede, non potes dives esse, et felix. Auribus frequentius quam lingua utere. Quicquid dicturus es, antequam aliis dixeris, dicito tibi. Nihil interest inter iratum et insanum, nisi unus dies. Alter non semper irascitur, alter semper insanit. Facillime bonis frueris, si ea vitaveris, quae vituperaveris. Quum alienos timueris, te ipsum verere; nam saepe sine aliis esse potes, sine te nunquam. Si bene te instruxeris, pudeat deteriora facere. Quod persuaseris, erit diuturnum; quod coëgeris, erit in occasionem. Alteri semper ignoscito, tibi ipsi nunquam. Tantum ad virtutem adiicies, quantum ex voluptate abstraxeris: stultum est somno delectari, et quasi mortem moliri. Bonis nocet, qui malis parcit. Multi quum aliis maledicunt, sibi ipsis convicium faciunt. Nihil turpius quam qui obiicit alteri sibi obiiciendum. Vt licentiosa mancipia, animi imperio rege, linguam, libidinem, ventrem, cupiditatemque comprime; si non potes,

paululum remitte. Saepe ea quae sanari ratione non poterant, sanata sunt tempore. Qui propter pecuniae amorem et libidinum moritur, ostendit se nunquam sui causa vixisse. Turpia ne dixeris, paulatim enim pudor per verba discutitur. Sic habita, ut potius laudetur dominus quam domus. Consuetudinaria res est innocentia; non damnatio, sed causa hominem turpem facit. Merito damnari poena est, damnatio immerita damnantis est calamitas. Si aliquid cogitaveris, cito apparebit conversantibus. Videri vis ab omnibus; nunquam bonae honestatis simulatio longa est. Quod de alienis tractas, ex tuis iudices. Multi sunt obligandi; pauci offendendi; nam memoria beneficiorum facilis est iniuriarum tenax. Obiurgationi semper aliquid blande admisce, facilius enim penetrant verba quae molli vadunt via, quam aspera. Nemo enim se mutat, qui mutari se desperet. Quoties scribens aliquid dicturus es, scito morum tuorum te hominibus chirographum dare. Qui in servos irascitur et crudelis est, satis ostendit potestatem adversus alienos sibi defuisse. Qui nescit tacere, nescit loqui. Facilius est pauperi contemptum effugere, quam diviti invidiam. Bonus fruitur bona conscientia. Malis hominibus tutissimum est cito fugere. Nulla pusilla domus, quae multos amicos capit. Scire uti paupertate maxima felicitas. Acuit intentio, frangit animum remissio. Nunquam scelus scelere vincendum est. Bonus vir est, qui eo perduxit affectu animum, ut non tantum peccare non velit, sed etiam non possit. Regnantibus peius multo periculum, quam his qui iudicantur; hi enim singulos timent, illi universos. Numquid fortis fortem se gloriabitur, quem corporis aegritudo efficit infirmum? Nunquid dives in opibus suis gloriabitur, cuius spem

fur vel tyrannus abrupit? Numquid nobilitas gloriabitur affecta, nonnunquam indignis et miserabilibus serviens? Diabolus aliquando se gloriabitur interfectorem tuae misericordiae, nunc inter gemiscit socios (forsan *socius*) tuae beatitudinis. Fugienda sunt omnibus modis, et abscindenda igni ac ferro, totoque artificio separanda, languor a corpore, imperitia ab animo, luxuria a mente, a civitate seditio, a domo discordia, a cunctis rebus intemperantia. Dixit quidam, amicorum omnia esse communia, et amicum seipsum esse alterum. Duorum temporum maxime habendam curam, et eorum quae acturi sumus, et eorum quae gessimus: post Deum veritatem colendam, quae sola homines Diis proximos facit.

Post haec nonnullae veteres editiones inserunt multas sententias iuxta litterarum ordinem dispositas, sub hoc titulo *Senecae Proverbia*; quarum maxima pars ex Publii Syri Laberiique mimis est collecta; nonnullae vero ex L. Annaei Senecae tum philosophicis quum poëticis scriptis haustae, sed mire depravatae, videntur.

V. EPISTOLAE SENECAE ET PAVLI.

PRAEMONITIO

In veteribus L. A. Senecae editionibus leguntur quatuordecim Senecae ad Paulum et Pauli ad Senecam Epistolae, quae olim pro authenticis habitae fuisse videntur, quamvis cuilibet eas vel levissime inspicienti supposititias esse pateat. Nihilominus nonnulli scriptores, nec parvi momenti, inter quos D. Hieronymus, lib. de Scriptoribus ecclesiasticis, c. 12 (1); D. Augustinus, De Civitate Dei, lib. VI, c. 10, et Epist. LIII. ad Maced., has Epistolas memorant, sine ullo de illarum veritate dubio. Immo perpetua apud priorum aetatum Christianos opinio viguit, Paulum et Senecam magna fuisse amicitia coniunctos, quod confirmat Linus Pontif. de Passione Pauli. De hac amicitia multi disceptaverunt, in primis *Fr. Ch. Gelpke*, in « Tractatiuncula de familiaritate quae Paulo apostolo cum Seneca philosopho interfuisse videtur verisimillima » *Lips.* 1813, in-4°. Quam dissertationem quum saepe quaesitam comparare non potuerimus, satis erit hic inserere quae ex illa excerpsit Fred. Schoell, *Histoire abrégée de la Littérature romaine*, vol. II, p. 445

« Haec opinio haud inter fabulas fortasse amandanda; plura enim adiuncta confluunt, quae verisimilem reddant. Peculiarem saltem explicat similitudinem, quam docti homines multa inter Senecae loca animadverterunt, atque Sacrorum Librorum, *D. Pauli* praesertim *Epistolarum.* Nonnulla ex hisce locis similibus afferemus, initio facto ab oratione, quam ad Athenarum Areopagum habuit Apostolus, quamque D. Lucas septimo et decimo capiti *Actuum Apostolorum* inseruit.

(1) Ipsa eius verba vide infra, p. 470, not. 3.

Divus Paulus.	*Seneca.*
Deus qui fecit mundum et omnia quae in eo sunt, hic caeli et terrae quum sit dominus, non in manu factis templis habitat. *Act. XVII*, 24.	Deo non templa congestis in altitudinem saxis exstruenda sunt; in suo cuique consecrandus est pectore. *Fragm. a Lactantio all. Inst. VI.* Totus mundus est deorum templum, solum quidem amplitudine illorum et magnificentia dignum. *De Benef. VII*, 7.
Nec manibus humanis colitur indigens aliquo, quum ipse det omnibus vitam, et inspirationem, et omnia. *Ibid.* 25.	Deum colit qui novit;... non quaerit ministros Deus; quidni? Ipse humano generi ministrat; ubique et omnibus praesto est. *Ep.* 95.
Deus... quamvis non longe sit ab unoquoque nostrum. In ipso enim vivimus, et movemur, et sumus. *Ib.* 27, 28. Quicumque enim spiritu Dei aguntur, ii sunt filii Dei. *Ep. Rom. VIII*, 14.	Prope est a te Deus; tecum est, intus est. Sacer intra nos spiritus sedet, malorum bonorumque nostrorum observator; hic, prout a nobis tractatus est, ita nos tractat. Bonus vir sine Deo nemo est... In unoquoque bonorum habitat Deus, etc. *Ep.* 41.
Nescitis quia templum Dei estis, et spiritus Dei habitat in vobis. *I. Cor. cap. III*, 16.	Quocumque te flexeris, Deum videbis occurrentem tibi; nihil ab illo vacat. *De Benef. V*, 8.
Non debemus aestimare auro, aut argento, aut lapidi, sculpturae artis et cogitationis hominis, divinum esse simile. *Act. XVII*, 29.	Te dignum Deo finge. Finges autem non auro, non argento; non potest ex hac materia imago Dei exprimi similis. *Ep.* 13.
Credere enim oportet accedentem ad Deum, quia est, et inquirentibus se remunerator fit. *Hebr. XI*, 6.	Primus deorum cultus est Deos credere, deinde scire illos esse... qui humani generis curam gerunt, qui castigant quosdam et coërcent.
Estote ergo imitatores Dei... et ambulate in dilectione. *Eph. V*, 1. Sicut enim corpus unum est et membra habet multa, omnia autem membra corporis quum sint multa, unum tamen corpus sunt; ita et Christus... Nunc autem multa quidem membra, unum autem corpus... Vos autem estis corpus Christi, et membra de membro. *I. Cor. cap. XII.* 12, 20, 27.	Satis illos coluit, quisquis imitatus est. Homo sit mansuetus homini,... erranti viam monstret, cum esurienti panem dividat. *Ep.* 95. Membra sumus magni corporis. *Ibid.*
Nihil enim intulimus in hunc mundum: haud dubium quod nec auferre quid possumus. *I Tim. cap. VI*, 7.	Per has mortalis aevi moras illi meliori vitae longiorique praeluditur. Quemadmodum novem mensibus nos

Divus Paulus.

Scimus enim quoniam si terrestris domus nostrae huius habitationis dissolvatur, quod aedificationem ex Deo habemus, domum non manu factam, aeternam in caelis. Nam et in hoc ingemiscimus, habitationem nostram quae de caelo est, superindui cupientes: si tamen vestiti, non nudi inveniamur. Nam et qui sumus in hoc tabernaculo, ingemiscimus gravati: eo quod nolumus exspoliari, sed supervestiri, ut absorbeatur quod mortale est a vita. *II. Ep. ad Cor. cap. V*, 1—4.

Videmus nunc per speculum in aenigmate: tunc autem facie ad faciem. Nunc cognosco ex parte, tunc autem cognoscam, sicut et cognitus sum. *I. Cor. cap. XIII*, 12.

Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum in quo clamamus: Abba (Pater.) *Rom. VIII*, 15.

Non enim habemus hic manentem civitatem, sed futuram inquirimus. *Hebr. XIII*. 14.

Rom. V. *Caput omne, ubi apostolus dogma profert imputationis ac punitionis peccati.*

Non est iustus quisquam. Omnes

Seneca.

tenet maternus uterus, et praeparat non sibi, sed illi loco in quem videmur emitti iam idonei ... sic per hoc spatium, quod ab infantia patet in senectutem, in alium maturescimus partum. Alia origo nos exspectat, alius rerum status. Proinde intrepidus horam illam decretoriam prospice; non est animo suprema, sed corpori. Quidquid circa te iacet rerum, tamquam hospitalis loci sarcinas specta: transeundum est. Excutit redeuntem natura, sicut intrantem. Non licet plus afferre quam intuleris; immo etiam ex eo quod in vitam intulisti, pars magna ponenda est. Detrahetur tibi haec circumiecta, novissimum velamentum tui, cutis; detrahetur caro. Dies iste, quem tamquam extremum reformidas, aeterni natalis est. Depone onus; quid cunctaris?... pone corpus istud diu inhabitatum; pereunt semper velamenta nascentium ... Veniet qui te revelet dies, et ex contubernio foedi atque olidi ventris educat. Tunc naturae arcana tibi retegentur ... Tunc in tenebris vixisse dices, quum totam lucem totus adspexeris, quam nunc ... obscure intueris, et tamen admiraris tam procul. *Ep.* 102.

Deus colitur et amatur. Non potest amor cum timore misceri. *Ep.* 42.

Deos nemo sanus timet, nec quisquam amat quos timet. *De Benef. IV*, 19.

Sapiens nihil eorum quae circa ipsum sunt, suum iudicat, sed ut commodatis utitur peregrinus et properans. *Ep.* 120.

Omnes reservamur ad mortem, in omnes constitutum est capitale supplicium, at quidem constitutione iustissima. *Quaest. nat. II*, 59.

Peccavimus omnes, alii graviora,

Divus Paulus.	*Seneca.*
enim peccaverunt et egent gloria Dei. *Rom. III.* 10, 23.	alii levitate, alii ex destinato, alii forte impulsi, aut aliena nequitia ablati. *De Ira*, *I*, 14.
Nemo invenitur qui se possit absolvere, et innocentem quisque se dicit, respiciens testem, non conscientiam.	
Quem enim diligit Dominus, castigat: flagellat autem omnem filium quem recipit. In disciplina perseverate. Tanquam filiis vobis offert se Deus; quis enim filius, quem non corripit pater? *Hebr. XII*, 6, 7.	Vir bonus vera progenies Dei, quem parens ille magnificus durius educat... experitur, indurat, sibi illum praeparat. *De Provid. c.* 1. Patrium habet Deus adversus bonos viros animum, et illos fortiter amat, et « operibus, inquit, doloribus et damnis exagitentur, ut verum colligant robur. » *Ibid. c.* 2, § 4. Quos probat Deus, quos amat, eos indurat, recognoscit, exercet. *Ibid.* 1

« Alia multa istius generis loca afferri possent; ut nullus est Senecae lector, quem haud commoverint sensus christiani, qui in eius scriptis passim occurrunt, quique saepe iisdem verbis *novi Testamenti* efferuntur. (1) Num hoc natura insitum dices, ut vir bonus, qui humanam indolem ac similitudinem quae Deum inter atque hominem intercedit, meditatur, ad eadem, quae ad mores spectant, effata perducatur, quae in sacris litteris enunciantur? Sed cur nil simile reperitur in moralibus Aristotelis, in Platonis dialogis, in Memorabilibus Socratis ex Xenophonte, in philosophicis Ciceronis operibus? cur potissimum in Epicteti Enchiridio, ac Marci Aurelii libro, qui ambo effata profitebantur eiusdem scholae ac Senecae, tam rara cum Christianorum praeceptis similitudo occurrit? Haud mirum id videbitur, si concedatur cognovisse Senecam Christianos, ac frequentasse, amicitiaeque vinculis cum praestantissimo istorum Doctore, qui biennium Romae est commoratus, fuisse devinctum.

« Nec vero solum Christianorum effata apud Senecam inveniuntur; sed, quod admirabilius, eae locutiones occurrunt, quas non adhibent profani scriptores, eaque verba eo sensu, quo non accipiuntur nisi in *Novo Testamento*. Talis est vocis *Caro* usus, in

(1) Multa huius generis loca collegit auctor libri inscripti *Seneca Christianus*, Augustae, 1782; Posonii, 1803.

Bibliorum sensu, quam in nullo cernimus scriptore Ethnico; (1) item vocis *Angelus*, uti ea sonat in vigesima epistola, (2) quaeque ad memoriam revocat angelum Satanae, de quo conqueritur Paulus, (3) quemque nonnulli interpretes falsum apostolum esse volunt. Talis etiam *Spiritus Sancti*, quam vocem iam attulimus; ac Dei *progenies*, ad virum probum significandum. Talis vitae comparatio cum militia. (4) Hos omnes dicendi modos nullus profanus scriptor adhibet, praeter Senecam.

« Ceterum, quae omnia novimus de D. Pauli vita, haud inverisimilem reddunt hanc opinionem, fuisse eum cum nostro philosopho familiariter versatum. Eruditorum maxime criticorum computatione, vere anni 61 post Christum natum pervenit Romam Apostolus; a praetorii praefecto, cui traditus, concessum est, ut in privata domo maneret cum milite oculis eum custodiente, eique data facultas invisendorum amicorum suorum. Hic autem praetorii praefectus erat Burrhus, Senecae amicus. Congruum igitur cogitare, familiares eorum sermones in Iudaeum istum doctorem incidisse, liberum, eloquentem, qui, ob novas de religione opiniones, in Palaestina fuerat vexatus, atque ad tribunal Caesaris provocaverat; Senecam vero cupiditate flagrasse mirum illum hominem videndi et audiendi. Credibile etiam Pauli nomen Senecae cognitum fuisse ante illius Romam adventum. Idem Corinthi ad tribunal Gallionis fuerat adductus, qui Gallio sententiam ferre recusavit, quae ad opiniones de religione spectabat, intollerantis maxime ac contemtissimi omnium populi. (5) At iste Achaiae proconsul idem erat ac *M. Annaeus Novatus*, is nempe Senecae frater, qui, quum adoptione in aliam transiisset familiam, nomina sibi assumpserat *Iunius Annaeus Gallio*. Forte proconsul, per literas, de isto doctore qui evangelium annum supra sex menses in urbe principe illius provinciae docuerat, fuera locutus.

« Haud multis immorabimur in *salutationibus fratrum, qui de Caesaris domo*, quae ad calcem epistolae D. Pauli ad Philippenses, Romae scriptae, reperiuntur; verba enim, οἱ ἐκ τῆς Καί-

(1) Animo cum hac carne grave certamen est, ne abstrahatur. *De Consol. ad Marciam*, c. 24. — Animus liber habitat; nunquam me caro ista compellet ad metum. *Ep.* LXV. — Non est summa felicitatis nostrae in carne ponenda. *Ep.* LXXIV.

(2) Nec ego, Epicuri angelus, scio, etc.

(3) Ad Cor. XII, vs. 2.

(4) Epist. LI, XCVI.

(5) Act. XVIII, 12.

παρος οἰκίας, tum principis servos, ac propinquos, tum etiam ministros significant; compertumque omnibus, longo temporis intervallo, evangelium apud hominum quosque infelicissimos sectatores potissimum invenisse.

« Quaeret fortasse quispiam: An si Paulum eiusque doctrinam Seneca novisset, ipsius erga Christianos studii argumenta scriptis non praebuisset? At romanus philosophus, quae de hac doctrina ad Dei unitatem verumque ipsius cultum referuntur, degustare quidem poterat, etsi tanquam fanatici alicuius somnium Evangelium traduceret. Fortasse hac de re eamdem quoque sententiam amplectebatur, quam Athenarum philosophi Epicurei et Stoici. (1) Haud ita facile fautorem sectae Seneca se profitebatur, quam alii quidem contemnebant, alii periculi plenam existimabant; Seneca, inquam, qui a pythagorea, quam iuvenis amplexatus fuerat, vita recesserat, monente patre, fieri posse ut Iudaeus censeretur, quorum sectae infestum se se ostenderat Tiberius.(2)

« Gravius id posset obiici, pleraque nempe ex Senecae operibus ab ipso ante fuisse exarata, quam Paulus Romam pervenerit. At difficultas cito evanescit, si nonnullorum eruditorum supputationem amplectimur, qua colligitur fuisse Paulum Romam missum vel ab anno 56, duobus scilicet post annis, quam principatum inierit Nero. Caeterum, hisce omissis, animadvertere sat est, cum Pauli locutionibus similitudinem, aliorumque Sacrorum Scriptorum crebro haud occurrere nisi in Senecae operibus posterioribus, puta in tractatu de Vita beata, de Beneficiis, qui duo post annum 61 sunt conscripti: ac praesertim in senilibus epistolis. (3) »

Quidquid de illo sive amicitiae, sive Epistolarum, quod Paulum inter et Senecam interfuisse dicitur, commercio sentiendum sit, minime dubitandum est quin illae quae nunc servantur epistolae non eae sint quas inter se scripserunt, si quas revera scripserint. (4) Audiamus Erasmum de iis, quales nunc habemus, praefantem.

(1). Cf. Act. XVII, 18.

(2) Epist. CVIII.

(3) Caeterum illius similitudinis causa esse posset quoque, quod Paulus Senecam legerit et imitatus fuerit, ut paulo post D. Iustinus aliique Platonem sunt secuti.

(4) I. Lipsius suspicatur alias fuisse Senecae et Pauli Epistolas, has vero in ludibrium nostrum compositas fuisse. Quem vide in Senecae Vita, cap. 10 fin. (huius edit. Vol. I, pag. xxv.)

« His epistolis non video quid fingi possit frigidius aut ineptius, et tamen quisquis fuit auctor, hoc egit, ut nobis persuaderet Senecam fuisse Christianum. Divus Hieronymus non ignarus fuci, abusus est simplicium credulitate, ut Senecae libros lectu cum primis dignos commendaret Christianis, (1) qui tamen maiore cum fructu legentur, si legantur ut hominis pagani, quemadmodum initio praefati sumus. (2) Quum autem haec scribantur

(1) « Lucius Annaeus Seneca Cordubensis Photini stoici discipulus, patruus Lucani poëtae, continentissimae vitae fuit. Quem non ponerem in catalogo sanctorum nisi me illae epistolae provocarent, quae leguntur a plurimis Pauli ad Senecam, et Senecae ad Paulum. In quibus quum esset Neronis magister et illis temporibus potentissimus, optare se dicit eius esse loci apud suos, cuius sit Paulus apud Christianos. Hic ante biennium quam Petrus et Paulus martyrio coronarentur, a Nerone interfectus est. »

(2) In Epistola nuncupatoria ad R. D. Petrum Episcopum Cracoviensem: « Equidem, inquit, arbitror magis in rem esse lectoris, ut Senecae libros legat, velut hominis ignari nostrae religionis. Etenim si legas illum ut paganum, scripsit Christiane; si ut Christianum, scripsit paganice. Quum autem in illo sint plurima, quae segnitiem nostram possint ad virtutis studium accendere, habebunt eadem acriores aculeos, si cogitemus ab ethnico profecta. Apud illos enim sunt quaedam ita dicta gestave, ut iuxta Christianam quidem philosophiam vehementer sint improbanda, prae se ferant tamen miram virtutis indolem, velut illud Socratis: *Hoc unum scio, quod nihil scio,* quum sit absurde dictum, tamen exprobrat nobis nostram arrogantiam. Et Lucretiae factum, quum sit optimo iure detestabile, nobis tamen commendat pudicitiae studium, et hoc efficacius commendat, quod exemplum ab ethnica foemina profectum sit. Itaque quod ad mores attinet, maiore fructu legetur Seneca, si legatur, ut, quemadmodum fuit, paganus. Nam et Christiane dicta vehementius afficient, et secus dicta, minus laedent. Alioqui nusquam magis discrepat a Christiana philosophia, quam quum ea tractat, quae nobis sunt praecipua. Caput enim nostrae religionis est, nosse Deum. At ille commonstraturus nobis quid sit deus: Deus, inquit, est totum hoc quod vides et non vides, quasi totus hic mundus sit ingens animal, cuius corpus sit oculis conspicuum, anima lateat, et hoc sit deus. Iam unusne sit deus, an plures, vehementer ambigit, et tamen frequenter iterat deos deasque. Rursus irridet eos, qui putant in hoc mundo nihil geri, quod hunc deum non fallat, perinde quasi culicem sentiat elephantus. Iam an anima supersit corpori sic disputat, quasi nihil referat, utrum credas. Alicubi, ut refert Tertullianus, pronuntiat omnia finiri morte, etiam ipsam. Postremo quoties incidit in sapientem illum Stoicum, sic eum attollit, ut frequenter diis aequet, nonnunquam et anteponat. Ait sapientem universam felicitatem suam sibi uni debere, diis nihil opus esse, immo deos aliquid debere sapienti. At pietas nobis persuasit, etiam passerculos et lilia deo curae esse, tum hominem nihil habere ex

clanculum inter ipsos, quam nihil est in Paulinis epistolis illo Pauli spiritu dignum, quam vix usquam audias nomeo Christi, quum ille non soleat aliud crepare quam Iesum Christum! Deinde illum fortissimum Evangelii propugnatorem, quam facit in his epistolis formidolosum! Obiurgat Senecam quod Neroni indicarit epistolas ipsius, quas in hoc scripserat, ut in omnibus ecclesiis legerentur, atque adeo seipsum redarguit Apostolus, quod epistolis suis nomen suom soleat subscribere, et huc scilicet allegatur illud, omnibus esse placendum, et domino, nempe Caesari, gerendum morem. Paulus cuiquam placeret dissimulato Evangelio, quum multo ante Romanis misisset liberam ac prolixam epistolam? Aut hoc docuit Paulus celaudum Christianismum, ut placeas impio domino? Deinde Seneca nuntiat Paulo, qood Caesar inmanibus suppliciis saeviret in Christianos quasi hoc Romae cuiquam esset ignotum. Ad haec, si quid metuebant, tutios poterant ore colloqui quam epistolis. Nec Paulus amore evangelii gravatus fuisset, vel in Sallustianos hortos venire, si Seneca metuebat venire Romam. Quanta copia, quanto affectu Paulus scribit uni Philemoni de re vulgari, et Senecae tam celebri viro scribit, tam ieiune, tam frigide de amplectendo Christum, hoc est, de re omnium maxima? Quando vero sic loqueretur Paulus: «et si *sors* prospere annuerit?» Non ausus est nominare Deum, quem Seneca paganus toties nominat in scriptis suis? Illud insignitae cuiusdam stultitiae est, quod Seneca mittit Paulo librum de copia verborum, quo posthac melius scribat Romane. Atqui si Paulus nesciebat latine, poterat graece scribere, quum graece nosset Seneca. Qui convenit autem, ut quum Seneca doceat philosophi dictionem sententiis gravem potius, quam verbis ornatam esse debere, nunc in Paulo requirat Romani sermonis copiam? Illud omnium impudentissimum quod quum faciat Senecam in apostolo desiderantem copiam et cultum sermonis, tamen in his epistolis nihilo coltius scribit Seneca quam Paulus; sed par est utriusque balbuties, et sensuum frigus atque ineptia. Saltem aliqua ex parte Senecae phrasim aemulari debuerat, aliquid ex Paulinis epistolis effingere, vel vehementia et sublimitate dictionis. Scurrilis impudentia est sic facere loquentem Senecam: blasphemia est sic facere loquentem Paulum. Non dubito, quin vel mulio, vel agaso Senecae

sese boni, sed summam suae felicitatis debere munificentiae numinis. Quantum igitur sit periculi, si illa legantur velut a Christiano prodita!»

minus inepte fuerit scripturus. Paulo vero quid est minus ieiunum aut somniculosum? Et tamen in has epistolas exstant verbosi commentarii. Quid his iudiciis caecius? Haec non admonerem, nisi talibus impostoris nimium et in aliis tribuant interdum Christiani. Iam videamus quae sit illa mirabilis sententia, quae commovit Hieronymum, ut Senecam insereret catalogo sanctorum, in quo tamen commemorantur et Iudaei, et haeretici ab Ecclesiae consortio digressi. In epistola quae praecedit penultimam (XII) ita scribit: « Nam qui tuus est apud tuos locus, velim ut sit apud meos meus. » Haec Hieronymus tribuit Senecae modestiae; atqui Paulus apud Christianos erat summo in pretio, ut pote apostolus, qui plus omnibus laboravit. An Seneca optat talis esse apud suos, hoc est, ethnicos? Verum hoc qui finxit, fortassis huc alludit, quod Tacitus refert, illum invidia multorumque criminationibus iam gravatum, egisse cum Nerone, ut opes ac dignitatem liceret ipsi resignare qui dederat. Sed quid refert magnus ne sit an humilis, modo sit apud idolatras: optare potius debuit, ut sibi liceret vel inter humiles Pauli discipulos numerari. Talis vox poterat illum commendare Christianis affectibus. Postremo si verum est quod hae fingunt epistolae, quis unquam Christianus sibi fuit supplicii minister? Quis in uxore sua probavit, ut citra necessitatem sibi mortem conscisceret. Sed in balneum calidum illatus quum iam deficeret, sparsit aquam sanguino mixtam, et Socraticum quiddam referens dixit: « Hoc libo Iovi liberatori » per Iovem, ut aiunt, liberatorem, verum deum intelligens. Adeo ne moriens quidem ausus est nominare Christum (1). Sed ego nimis multa de re nihili.

(1) Addenda sunt quae, in supra laudata Epistola, idem Erasmus scripsit de eadem re: « Illis non assentior, qui certant Senecam facere Christianum Nicodemo similem, qui quum nullum habeant argumentum probabile, praeter epistolae, quas post docebimus a studioso quo iam fuisse confictas, nullum prorsus habent argumentum, nisi quod sub eodem Caesare vixerunt Romae. Sed fingamus Senecam, quo non alius de contemnenda morte scripsit unquam, vel saepius vel fortius, adeo fuisse meticulosum, ut ne in scriptis quidem extrema senecta proditis usquam subindicarit suam professionem; tam cautum, ut nihil suboluerit Neroni, qui quum illum decrevisset e medio tollere, et causas commentitias praetexeret, Christianismi crimen non obiecit; illud quo colore defendemus, quod in extremis scriptis subinde loquitur deos et deas, subinde dubitat, num quid hominis supersit a funere? Vt largiamur esse fas metu mortis dissimulare Christianum, impia certe dissimulatio est, quae pietatem impietate dissimulat. Aliud est veste profana Christum occultare, aliud

I. SENECA PAVLO SALVTEM.

Credo tibi, Paule, nuntiatum esse, quod heri cum Lucilio nostro de apocryphis et aliis rebus sermonem habuimus. Erant enim quidam disciplinarum tuarum comites nobiscum. Nam in hortos Sallustianos secesseramus, quo in loco occasione nostri alio tendentes, hi de quibus dixi, visis nobis adiuncti sunt. Certe tui praesentiam optavimus. Et hoc scias volo, libello tuo lecto, id est, quum legissemus de plurimis aliquas epistolas, quas ad aliquam civitatem, seu caput provinciae direxisti, mira exhortatione vitam mortalem continentes, usque refecti sumus. Quos sensus non puto ex te dictos, sed per te, certe aliquando ex te et per te. Tanta enim maiestas earum est rerum, tantaque generositate clarent, ut vix suffecturas putem aetates hominum, quibus institui perficique possint. Bene te valere, frater, cupio.

II. SENECAE PAVLVS SALVTEM.

Litteras tuas hilaris heri accepi, ad quas rescribere statim potui, si praesentiam iuvenis, quem ad te missurus eram, habuissem. Scis enim quando, et per quem, et quo tempore, et cui quid dari committique debeat. Rogo ergo ne putes te neglectum, dum personae qualitatem respicio, sed quod litteris meis vos bene acceptos alicubi scribis, felicem me arbitror tanti viri iudicio. Neque enim hoc dicere censor, sophista,

est libris editis pugnare cum Christi dogmatibus, et aliud est silere de Christo, aliud illo indigna loqui. Sed quorsum attinet hoc commentum? An ut libros illius Christianis hominibus commendent? »

magister tanti principis, etiam omnium, nisi quia vere dicis. Opto te diu bene valere.

III. SENECA PAVLO SALVTEM.

Quaedam volumina ordinavi, et divisionibus suis statum eis dedi; ea quoque legere Caesari sum destinatus, et si modo sors prospere annuerit, ut novas aures afferat, eris forsitan et tu praesens. Sin alias, reddam tibi diem, ut invicem hoc opus inspiciamus, et possim non ei prius edere hanc scripturam, nisi prius tecum conferam, si modo impune hoc fieri potuisset, ut scires et te non praeteriri. Vale, Paule carissime.

IV. SENECAE PAVLVS SALVTEM.

Quotiescumque litteras tuas audio, praesentiam tuam cogito, nec aliud existimo, quam omni tempore te nobiscum esse. Quum primum itaque venire coeperis, invicem nos de proximo videbimus. Bene te valere opto.

V. SENECA PAVLO SALVTEM.

Nimium tuo angimur secessu. Quid est, vel quae res te remotum faciunt? Si indignatio domini, quod a ritu et secta veteri recesseris, et aliorsum conversus sis, erit postulandi locus, ut ratione factum, non levitate hoc existimetur. Vale.

VI. SENECAE ET LVCILIO PAVLVS SALVTEM.

De his quae mihi scripsistis, non licet harundine et atramento eloqui, quarum altera res notat et de-

signat aliquid, altera evidenter ostendit; praecipue quum sciam inter vos esse, id est, apud nos, et in vobis qui me intelligant; honor habendus est omnibus, tanto magis quanto indignandi occasionem captant: quibus si patientiam demus, omnimodo eos quaqua parte vincemus, si modo hi sunt, qui poenitentiam sui gerant. Bene valete.

VII. SENECA PAVLO ET THEOPHILO SALVTEM.

Profiteor bene me acceptum in lectione litterarum tuarum, quas Galatis, Corinthiis, et Achaeis misisti. Et ita invicem vivamus, ut etiam cum honore divino eas exhibeamus. Spiritus enim sanctus in te excelsior, et sublimior et super te excelsos et sublimiores satis venerabiles sensus exprimit. Vellem itaque quum res eximias proferas, ut maiestati earum cultus sermonis non desit. Et ne quid tibi, frater, surripiam, aut conscientiae meae debeam, confiteor Augustum sensibus tuis permotum, cui lecto virtutis in te exordio ista vox fuit, Mirari eum sic posse loqui, ut qui non legittime imbutus sit, taliter sentiat. Cui ego respondi, solere deos ore innocentium effari, aut eorum qui praevaricari doctrina quidem sua possunt, et dato ei exemplo Vaticani hominis rusticuli, cui quum duo viri apparuissent in agro Reatino, qui postea Castor et Pollux sunt nominati, satis instructus videtur. Vale.

VIII. PAVLVS SENECAE SALVTEM.

Licet non ignorem Caesarem nostrum rerum admirandarum si quando deficiet amatorem esse, permittes tamen te non laedi, sed admoneri. Puto enim te gra-

viter fecisse, quod ei in notitiam perferre voluisti, quod ritu et disciplinae eius sit contrarium. Quum et ille enim gentium deos colat, quid tibi visum sit, ut hoc eum scire velles non video, nisi nimio amore meo facere te hoc existimo. Rogo te de futuro, ne id agas. Cavendum est enim ne dum me diligis, offensam domini facias. Cuius quidem offensa, nec oberit, si perseveraverit, neque si non sit, proderit. Si est regina, non indignabitur; si mulier est, offendetur. Bene vale.

IX. SENECA PAVLO SALVTEM.

Scio te non tam tui causa commotum litteris, quas ad te de editione epistolarum tuarum Caesari feci, quam natura rerum, quae ita mentes hominum ab omnibus artibus et moribus rectis revocat, ut non hodie admirer: quippe ut is, qui multis documentis hoc iam notissimum habeam. Igitur nove agamus; si quid facile in praeteritum iam factum est, veniam irrogabis. Misi tibi librum de verborum copia. Vale, Paule carissime.

X. PAVLVS SENECAE SALVTEM.

Quoties tibi scribo, et nomen meum tibi subscribo; gravem et sectae meae incongruentem rem facio. Debeo enim, ut saepe professns sum, cum omnibus omnia esse, et idem observare in tuam personam, quod lex Romana honori senatus concessit, perlecta epistola, ultimum locum eligere, ne cum aporia et dedecore cupiam efficere, quod mei arbitrii fuerit. Vale, devotissime magister. Data v. Cal. Iulii, Nerone IIII. ct Messala Consulibus.

XI. SENECA PAVLO SALVTEM.

Ave, mi Paule carissime. Putas me haud contristari, et non luctuosum esse, quod de innocentia vestra subinde sumuntur supplicia. Dehinc quod tam duros, tamque obnoxios vos reatu omnis populus iudicet, putans a vobis effici, quicquid in urbe contrarium fit. Sed feramus aequo animo, et utamur foro, quod sors concessit, donec invicta felicitas finem malis imponat. Tulit et priscorum aetas Macedonem Philippi filium, et post Darium, Dionysium; nostra quoque Caium Caesarem. Quibus quicquid libuit, licuit. Incendium urbs Romana manifeste saepe unde patiatur, constat. Sed si effari humilitas humana potuisset, quid causae sit, et impune in his tenebris loqui liceret, iam omnes omnia viderent. Christiani et Iudaei quasi machinatores incendii, supplicio affici solent. Grassator iste quisquis est, cui voluptas carnificina est, et mendacium velamentum, tempori suo destinatus est, et optimus quisque unum pro multis donatum est caput. Ita et hic devotus pro omnibus igni cremabitur. Centum triginta duae domus, insulae quatuor, sex diebus arsere; septimus pausam dedit. Bene te valere, frater, opto. Data v. Calend. April. Apronio et Capitone Coss.

XII. SENECA PAVLO SALVTEM.

Ave, mi Paule carissime. Nisi mihi nominique meo vir tantus et ad id delectus omnibus modis, non dico fueris iunctus, sed necessario mixtus, actum est de Seneca tuo. Quum sis igitur vertex, et altissimorum omnium montium cacumen, noli latere; ita sim tibi proximus, ut alter similis tui deputer: haud itaque

te indignum prima facie epistolarum nominandum censeas, ne tam tentare me, quam ludere videaris; quippe quum scias civem esse te Romanum. Nam qui tuus est apud tuos locus, velim, ut apud meos sit meus. Vale, mi Paule carissime. Data x. Cal. April. Apronio et Capitone Coss.

XIII. SENECA PAVLO SALVTEM.

Ave, mi Paule carissime. Allegorice et aenigmatice multa a te usquequaque opera conduntur, et ideo rerum tanta vis et numeri tibi tributi, non ornamento verborum, sed cultu quodam decoranda est: nec vereare quod saepius te dixisse retineo, multos qui talia affectent sensus corrumpere, rerum virtutes eviscerare. Caeterum mihi concedas velim, latinitati morem gerere, honestis vocibus speciem adhibere, ut generosi numeris concessio digne a te possit expediri. Bene vale. Data II. Nonis Iulii, Catone et Sabino Coss.

XIV. PAVLVS SENECAE SALVTEM.

Perpendenti tibi ea sunt revelata, quae paucis divinitus concessit. Certis igitur ego in agro iam fertili semen fortissimum sero, non quidem materiam quae corrumpi videtur, sed verbum stabile dei derivamentum crescentis et manentis in aeternum, quod prudentia tua assecuta est, indeficiens fore debebit, Ethnicorum Israhelitarumque observationes censere vitandas. Novum te auctorem feceris, Christi Iesu praeconiis ostendendo rhetoricis irreprehensibilem sophiam, quam propemodum adeptus regi temporali, eiusque domesticis atque fidis amicis insinuabis, qui-

bus aspera et incapabilis erit persuasio, quum plerique eorum minime flectantur insinuationibus tuis, quibus vitale commodum sermo Dei instillatus, novum hominem sine corruptela, perpetuam animam parit ad Deum isthinc properantem. Vale, Seneca carissime nobis. Data Calendas August. Catone et Sabino Coss.

IVSTI LIPSII

PHYSIOLOGIAE

STOICORVM

LIBRI TRES;

L. ANNAEI SENECAE

ALIORVMQVE VETERVM SCRIPTIS,

IN PRIMIS

QVAESTIONIBVS NATVRALIBVS ILLVSTRANDIS.

IVSTI LIPSII

PHYSIOLOGIAE

STOICORVM

LIBER PRIMVS.

DISSERTATIO PRIMA.

Aditus in sermonem: aliquid de ordine in docenda Philosophia, iuxta Stoicos. Placere quibusdam, et nobis, a Physicis ordiri.

AVDITOR. *Manuductio* tua nuper me ad stoicam philosophiam duxit; nondum in ipsam; et in aditu ac vestibulo videor haerere. Lustro animi oculis sublime, pulchrum, aedificium: ecquid inducis, et interiora illa das usurpare? LIPSIVS. Paene aequum petis: in via posui, et iure perducam. Sed et otium nunc ac feriae: quas ubi melius utiliusque, quam in hoc studio ac meditatione, tecum ponam? Aristotelem memini scribere (VII Polit. cap. XV.): « Fortitudine et tolerantia in negotio opus esse, Philosophia in otio. » Pulcherrime, ubi res et opus, exserenda sunt quae Philosophia docuit, et robur animi ostendendum: ubi quies et cessatio, illa usurpanda, et praeceptis eius parandi atque instruendi velut ad aciem sumus. Sed tu ecquid vacuus, et avidus? AVD. Vacuus? vasculum vides inane, et optimi liquoris tamen capax. Avidus? vix somnus mihi quietus, ita turbat hoc desiderium et cupido. Gratificare, exple, et siste. LIPS. Sede, et sedabo hanc sitim, pro mea quidem copia, et captu. Nam ardua, sed ita me Deus, pulchra, splendida, augusta aggredimur: quae autem cum Lucretio, I, 49;

Iam tibi de summa caeli ratione, deumque,
Disserere incipiam, et rerum primordia pandam.

Haec enim Philosophia, et praesertim Physiologia, promittit. Scis porro et audisti, trina esse Philosophiae membra, *Logicam*, *Physicam*, *Ethicam*, ordine tractanda: sed quo, dubitatur. Laërtius Stoicos ipsos dissentire inter se ait (in Zenone): « Et quosdam mixtim has Partes (alii Locos, alii Species, quidam Genera appellarunt) tradere ac docere, qui censent etiam inter se confusas mixtasque esse. Alii dividunt, inquit, et primam Logicam statuunt ac docent; dein Physicam; postremo Ethicam ipsam: quae sententia est Zenonis, Chrysippi, Archidemi. Alii autem ab Ethica incohoant, ut Diogenes; alii hanc secundo loco constituunt, ut Apollodorus. Porro autem Panaetius et Posidonius a Physica initium sumunt. » Haec in Laërtio ita leges, parte una ambigenda, quae est de *Chrysippo*. Nam ipsa eius verba in Plutarcho habes (de Stoic. pugnis, initio), ubi *Ethicam secundo loco* tradi vult, ut Apollodorus; non autem *tertio*, ut hic Laertio scriptum. Sed plerique tamen *Physicam* ultimo loco statuunt: et in ipsa Physica locum de *Diis* ultimum: « Ideoque, ait Chrysippus (Ibid.), et Teletas (ea vox Graecis *Finem* significat, itemque *Sacrorum initiationes*, *et ritus*) appellarunt, traditiones de Divinis. » Haec ita illi: nobis in dissensu, Panaetii et Posidonii, magnorum auctorum, sententia placeat, et consentiam sciscamque *Physica* primo loco tradi. Puerisne? non mehercules: sed qui paullum maturiores ad disciplinam hanc accedunt. Voluptas in ea parte maior, idonea ad alliciendum et tenendum; dignitas etiam maior, et splendor, admirationi excitandae; denique animi praeparatio et cultus, ad *Ethicam* cum fructu audiendam. Itaque ut de *Logica* ambigere aliquis iure possit, an non praeeat; sic de *Ethica*, vix debet. In *Logica* enim manifestior ratio, quod acuit animos, et ad Veri Falsique discrimen et iudicium format: imo et viam modumque Scientiae sternit. Itaque, ut verum fatear, aliqua eius notitia, sed summaria, utiliter praemittatur: caetera seponi possunt, immo et argutiae multae abiici aut deponi. « Quae dementia est, supervacua discere in tanta temporis egestate? » (Sen. Ep. XLVIII.) Nos autem eam hic insuper habemus, Auditor: quia et Aristotelea illa accurata (Logica) imbutum te scio; et in Stoicas spinas non lubet nunc ingredi, quum in tristitia hac temporum suavius aliquod pabulum animo conveniat, reficiendo et erigendo.

DISSERTATIO II.

Physica laudata. Naturam communem et nostram eo ducere: fructum etiam invitare.

Potestne autem suavius, honestius, utilius isto *Physicorum*? Natura totum sinum suum offert, et pandit: supera, media, infera; caelum, terras, ignem, aquas, aëra; quidquid iis continetur, Deum, Genios, Homines? ad haec spectanda et noscenda invitat. Quem enim alium, quam te, id est, Hominem? « Non habet Natura inter maxima operum suorum, quo magis glorietur, aut cui glorietur »: ut scitissime Seneca dixit (de Benef. IV, cap. 23). Naturam dixi, intelligo Deum. Epictetus: « Deus hominem induxit in hunc Mundum, inspectorem et arbitrum sui, atque operum suorum: nec solum inspectorem, sed enarratorem. » Ita certe. Magna haec et pulcherrima moles, tot varia et magna per eam sparsa, hominis causa condita: homo autem, ut Deum norit, tum et ista; « Ne tanta eius opera sine teste sint. » (Sen. de Vit. Beat. c. 31.) Itaque invitat eo, ut dixi, atque adeo corpus et habitum nostrum huc direxit. « Ille certe vultus nostros erexit in caelum, et quidquid magnificum mirumque fecerat, videri a suspicientibus voluit. » (Epist. XCIV.) Ipse etiam animus eo ducit, vagus natura, et varietate ac novitate rerum laetissimus. Ille in hoc corpore, velut in custodia clausus, premitur: nisi contemplatio accessit, « Quae illum respirare rerum Naturae spectaculo iubeat, et a terrenis dimittat ad divina. Haec libertas eius, haec evagatio est: subducit interim se custodia, in qua tenetur, et caelo reficitur. » (Epist. LXV.) Caelo, atque etiam terra: cuius incola est: et totius mundi civis, nosse patriam suam avet. Quid incola? immo advena, et ut in magnum conventum ac panegyrim qui veniunt, partim emunt, partim vendunt, honestissimi quique spectandi gratia fruuntur: sic iste ingenuus, et altae originis suae memor, non emit, vendit, agellos, pecudes, aedes, magistratus; sed causas magni conventus; et quae in eo, inquirit: Quis mundum hunc condidit? quis administrat? quae illa mira in aëre, tonitru, fulmen, venti? qui in caelo perennes et lucidi ignes? Mare cur vices suas fluendi refluendique habet? in terra quid est quod eam concutit et movet? Atque in hac inquisitione deinde mulcens quaedam, et simul percellens, admiratio: quae mater, ut sic dicam, Sapientiam parit. Plato

(in Theaeteto.): « Valde Philosophi illa affectio est, Admirari neque alia origo et initium Philosophiae, quam ista. » Nobilis discipulus, ab eo (Aristot. I, Post. phys. cap. 11): « Propter Admirationem, homines olim, et nunc Philosophari coeperunt. » Ita est: ab illa inquirere in causas rerum coeperunt; et repertis, ipsa desiit: secutusque pulcherrimus Philosophiae fructus, *Nil admirari.* Ab inquisitione enim cognitio et Veritas: « Qua nullus animo suavior est cibus. » (Lactant. I, cap. 1.) Seneca noster apposite (VI Nat. Quaest. cap. 4): « Quod erit pretium operae? quo nullum maius est, nosse naturam. Neque enim quidquam habet in se huius materiae tractatio pulchrius, quom multa habeat futura usui, quam quod hominem magnificentia sui detinet: nec mercede, sed miraculo colitor. » Et mehercules in ipsa ea cognitione alii etiam fructus, ut Seneca tangit. Quid? duo praecipui, Modestia, et Magnanimitas, quos Cicero (IV de Fin.) porrigit et revelat: « Modestiam quamdam, inquit, rerum caelestium cognitio affert iis qui vident, quanta sit etiam apud Deos moderatio, quantus ordo: et magnitudinem animi, Deorum opera et facta cernentibus. » Verissime: nec ad Modestiam solum ab illa moderatione componimur, sed etiam a comparatione nostri nostrorumque; et quam vilia, fugacia, levia haec omnia, prae illis augustis et aeternis sint. Idem Cicero alibi (Acad. prior. II) de utroque affectu: « Erigimur, elatiores fieri videmur, humana despicimus; cogitantesque supera atque caelestia, haec nostra, ut exigua et minima contemnimus. » Tunc scilicet iuvat, « inter sidera ipsa vagantem, divitum pavimenta ridere, et totam cum auro suo terram. » (Senec. I Quaest. Nat. Praef.) Et in ea deinde parte « terrarum orbem despicientem, angustum, et magna ex parte mari opertum, dicere: hoc est punctum, quod inter tot gentes ferro et igni dividitur. » (Ibid.) Quid autem, quum homines videt varia et magna, ut putant, molientes? mercimonia, vadimonia, bella, agitantes? quid dicent nisi

It nigrum campis agmen?

Et revera, « formicarum iste discursus est, in angusto laborantium. » (Ibid.) Itaque, mi Auditor, suavitate et fructu impulsi, huc eamus:

. . . . . . Caelum, mare, sidera, solem
Lunaique globum

avidi lustremus: et totum hunc Naturae sinum excutientes, opibus donisque eius, gnari gratique perfruamur.

DISSERTATIO III.

Physicae partitio; et a Principiis ordiendum videri primumque a Deo et divinis; quae pars Theologia Naturalis dicta.

Avd. Ah! fruamur, iam induc me, et ostende. Lips. Diffusum et multiplex opus est: sed ordine et compendio contrahemus. Stoicorum partitio haec fuit, ex Seneca (Epistola LXXXIX): « Naturalis pars Philosophiae in duo scinditur, Corporalia et Incorporalia. Vtraque dividuntur in suos, ut ita dicam, gradus. Corporum locus in hos primum, in ea quae Faciunt, et quae ex his Gignuntur. Gignuntur autem Elementa. » Itaque duplex erat tractatio, *Corporum* et *non-Corporum*. Ad Corpora spectant Principia, id est, Senecae verbis, *Quae faciunt*; et deinde *Elementa*, quae scilicet fiunt, et *ex his Gignuntur*. Elementorum nomine ipse Mundus comprehenditur, qui quatuor his praecipuis membris constat: et reliqua minora deinde ex illis fiunt. *Non corpora* autem sunt Stoicis (postea videndum lib. II, Dissert. V) *Vacuum*, *Tempus*, *Locus*, *Categorema*, et si quid est tale. Sex ex Senecae igitur verbis ordiri a Principiis debemus: et ratio eo ducit, a simplicibus ad composita facere gradum. Duo ea sunt, *Deus* et *Materia*, quod statim diducam: ergo a Deo ordiendum, quod faciemus cum bono ipso Deo. Haec pars *Theologia* Graecis dicitur, interdum *Prima Philosophia*, aut simpliciter *Sapientia*, ab eminenti scilicet dignitate. Nam quid maius aut amplius, quam Deum et divina intueri, agnoscere? ipsum illum *Principem*, minores *Genios*, *Providentiam*, *Fatum*, et quae adhaerent? Est autem ista Theologia, *Naturalis* antiquis dicta: quia vel aperit naturam istorum, vel et causas in vero, et in natura habet. Nam alioqui triplex iis fuit *Theologia*, Varrone apud Augustinum (VI De Civit. D. c. 5) pulchre distinguente: « Fabularis, Naturalis, Civilis. Fabularis, qua maxime utuntur Poëtae; Naturalis qua Philosophi; Civilis, qua Populi. » Addit deinde, et partite explicat: « Primum genus quod dixi, in eo sunt multa contra dignitatem et naturam immortalium ficta. In hoc enim est, ut Deus aliquis ex capite, aliquis ex femore sit, alius ex guttis sanguinis natus; in hoc, ut Dii furati sint, ut adulteraverint, ut servierint ho-

miui. Denique in hoc omnia Diis atribuuntur, quae non modo iu hominem, sed etiam quae iu contemptissimum hominem cadere possunt. At secundum genus est, quod demoustravi, de quo multos libros Philosophi reliquerunt. In quibus est, Dii quid siut, Vbi, Quod genus, Quale, Ex quouam tempore, an sempiteruo fueriut: an ex Igue siut, ut credit Heraclitus; an ex Numeris, ut Pythagoras; an ex Atomis, ut Epicurus. Sic alia, quae facilius intra parietes iu schola, quam extra iu foro ferre possuut aures. Tertium genus est, quod iu urbibus cives, maxime sacerdotes, nosse atque admiuistrare debeut. In quo est, quos Deos publice colere, quae sacra et sacrificia facere quemque par sit. » Et clausula eius, ac iudicium: « Prima Theologia maxime accommodata est ad theatrum; secunda ad mundum; tertia ad urbem. » Ex quibus liquet, ait Augustiuus, illum palmam tribuere « Secundae, quam pertinere testatur ad Mundum, quo isti nihil excelleutius opiuautur iu rebus. » Observa de Mundo; quidni autem ad eum pertineat *Naturalis Theologia*, quum ipse *Natura* sit *rerum*; mox doceudum; et Dii hanc sedem habeaut, ac regnum? Itemque observa, *istos excellentius opinari*: quos *istos*? Stoicos proprie, qui Muudum etiam faciunt Deum. Ecce igitur Theologiam, de qua nobis disserendum, et primo quidem: sive quia *Deus* Stoicis inter prima Principia, ut dixi; sive quia dignitas hoc postulat, et primum summumque illud rerum inter prima dici. Priorem rationem etiam Cicero expressit (De Vniv.): « Qui intelligentiae Sapientiaeque se amatorem profitetur, uecesse est Sapientis intelligentisque Naturae (id est, Mundi) primas causas conquirere: deinde secuudas rerum earum quae necessario moveut alias, quum ipsae ab aliis moventur. » Ades igitur auimo, et ad alta haec atque divina mecum transceude. Non euim, ut plerique alii Philosophi, pauca et tenuia de his Stoici, sed ubertim et accurate scripseruut: et quauquam pauca exsteut, tamen vel ex iis videbis et miraberis, quo mentem miseriut, et quam ad ipsius Veri saepe metam. O quam decet germanum Philosophum! qui, quautum potest, « animum deducit a corpore, et multum cum meliore ac diviua parte versatur: cum hac querula ac fragili, quantum uecesse est. » (Sen. Epist. LXXVIII.) Itaque de illo vere dicitur:

> Meute Deos adiit, et quae Natura negavit
> Visibus humanis, oculis ea pectoris hausit.

Quidni autem adeat? illinc ortus, illuc redit: « et hoc habet

argumentum divinitatis suae, quod illum divina delectent: nec ut alienis interest, sed ut suis. » (Natur. Quaest. I, in Praef.) Atque non capiet, inquies. Conabitur, et vel vestigiis aliquid indagasse, quid assecutum esse? delectabit: Aristoteles hoc pulchre (De part. anim I, cap. ult.) : « Et si res mortales istas inferasque, quod eae propiores nobis et magis familiares sint, plenius nosse possimus: tamen res illas superas si vel leviter attingere datur, ob eius notitiae excellentiam, illa ipsa levi magis pascimur et oblectamur, quam si ista universa norimus. Non aliter quam amatoribus suavius est, amicae suae vel partem oculo delibare, quam aliarum tota membra corpusque inspicere. » Pulchre, inquam: et tantum interest inter utrasque illas notitias, quantum inter humum et caelum, hominem et Deum. Conemur igitur « alia quidem (ut cum Ocello dicam, De Natur. Universi) certis indiciis signisque ab ipsa Natura discentes; alia opinatione etiam, Rationis auxilio, ad id quod probabile est intellectu ducente, assequentes. » Nam certa et plena horum scientia, uni Deo convenit: quod Plato tibi dicat (In Apolog.): « Ita est, solus Deus revera sapiens habendus: et humana omnis sapientia, in parvo, aut nullo est. » Itaque iam nunc ad Modestiam te meque voco; me disserendi aut asserendi, te censendi vel assentiendi: et cum Aristotele praescribo, « nunquam nos verecundiores esse debere, quam quum de Diis agitur. » O iure! o merito! « Si enim intramus templa compositi, si ad sacrificium accessuri vultum submittimus, togam adducimus, et in omne argumentum Modestiae fingimur, quanto hoc magis facere debemus, quum de sideribus, de stellis, de Deorum natura disputamus? ne quid temere, ne quid imprudenter aut ignoranter affirmemus: aut scientes mentiamur. » (Sen. VII Quaest. Nat. cap. 30.)

DISSERTATIO IV.

Duo rerum Principia Stoicis esse, Efficiens et Patiens: illud, Deum: hoc, Materiam.

Habes de Theologia: ordiamur, et quidem a *Principiis* primis. Ea differunt ab *Elementis*, quod clarum est: etsi Seneca etiam hac voce visus comprehendere in hisce verbis (Epist. LXXXIX): « Ipse Elementi locus, ut quidam putant, simplex est: ut quidam, in Materiam et Causam omnia moventem, et

Elementa dividitur. » Itaque quidam una voce et loco utraque illa Principia comprehendebant: alii aliter, quibus Stoici, opinor, nostri accedebant. Nam Laërtius, inter Stoica: « Differre aiunt Principia et Elementa; nam illa, geniturae et corruptionis esse expertia; haec autem, in Vniversi conflagratione interire. Item (1) corpora sed informia esse Principia; haec autem formas suscipere (2). » Clarum est, neque aliter Plato et Aristoteles censuerunt. Elementa prius aliquid habent, et ipsa e Principiis oriuntur: at Principia ideo dicta, quia nihil iis prius, et causam ut sint praebent aliis, causam ipsa non agnoscunt. Variis varia sunt, et vix ulla in re maior, quam in hoc capite, dissensus: sed Stoici duo ea ponunt, *Agens* et *Patiens*: sive Deum, et Materiam. Laërtius: « Videtur Stoicis duo esse universorum Principia, Efficiens et Patiens. Et Patiens quidem, qualitatis exsortem essentiam, Materiam: Efficiens autem, Rationem quae in ipsa est, sive Deum. » Seneca item diffuse (Epist. LXV): « Dicunt, ut scis, Stoici nostri, duo esse in rerum natura, ex quibus omnia fiant, Causam et Materiam. Materia iacet iners, res ad omnia parata, cessatura si nemo moveat: Causa autem, id est, Ratio, Materiam format, et quocumque vult, versat: ex illa varia opera producit. Esse ergo debet aliquid Vnde fiat, deinde a Quo fiat: hoc Causa est, illud Materia. » Et statim: « Quaerimus quid sit Causa? Ratio faciens, id est, Deus. » Iterumque: « Nempe universa ex Materia, et ex Deo constant. » Cicero (Acad.): « Naturam dividebant in res duas, ut altera esset Efficiens, altera autem quasi huic se praebens, ex qua efficeretur aliquid. In eo quod Efficeret, Vim esse censebant: in eo quod efficeretur, Materiam quamdam: in utroque tamen utrumque. Neque enim Materiam ipsam cohaerere potuisse, si nulla Vi contineretur; neque Vim sine aliqua Materia. Nihil est enim, quod non alicubi esse cogatur. » In quo tamen opinio, sive error vetus notandus, censentium Materiam simul Deo aeternam, nec alterum sine altero fuisse. Observa etiam, *Naturam sic dividi*; quod Platonicum est, itemque Stoicum: et in illorum dogmatis Apuleius (De Dogmate Plat.): « Τὰς οὐσίας, quas Essentias dicimus (sive Naturas), duas esse ait Plato, per quas cuncta gignantur, Mundusque ipse; quarum una, cogitatione sola concipitur (Deus): altera, sensibus sub-

(1) De hac lectione aut sententia dico lib. II, infra, Dissert v.
(2) Eadem Stob. in Physic. cap. 13, et Plutarch. I De Plac. cap. 11.

iici potest », quae est Materia. Itemque de eo Laertius (In Platone): « Duo rerum omnium Principia Plato statuit, Deum et Materiam; quem illum etiam Mentem appellat, et Causam. » Haec autem vetus, et ab ipso Homero (Odyss. δ) est opinio, ut censent, qui « Proteum, et Eidotheam induxit allegorice; primam quidem et principem causam (ipsa vox dicit) Proteum appellans: quae autem in species vertitur Essentiam, Eidotheam. » (Empir. adv. Mathem.) Quid Thales; *Mentem* et *Aquam* Initia posuit: recta interpretatione, Deum et Materiam. Pythagoras idem: cui Μονὰς, *Vnio*, est Mens, sive Deus; Δυὰς, *Binio*, Materia. Simile in plerisque aliis, si lubet examinare: et veritas haec multis innotuit.

DISSERTATIO V.

Ea ipsa, Naturas appellari: sed eminenter, Deum. Itemque Mundum in hoc nomen venire.

Diximus *Essentias* sive *Naturas* duas esse: quod uberius paulo diducendum est, et mens ac sermo hic Stoicorum explicanda. Lactantius praeeat (lib. VII, c. 3): « Stoici Naturam in duas dividunt partes; unam quae Efficiat; alteram, quae se ad faciendum tractabilem praestet. In illa prima esse Vim faciendi; in hac Materiam, nec alterum sine altero esse posse. Ita isti uno Naturae nomine res diversissimas comprehenderunt, Deum et Mundum, Artificem et Opus, dicuntque alterum sine altero nihil posse, tanquam Natura sit Deus Mundo permixtus. Nam interdum sic confundunt, ut sit Deus ipsa Mens mundi, et Mundus sit Corpus Dei. » Habes fere quae Cicero supra, sed paulo magis explicata: videsque et Deum *Naturam* dici, et Materiam. Sed illum maxime, quatenus tamen insertus est Mundo, et molem hanc animat, continetque. Laertii ista mens (In Zenone): « Naturam modo dicunt, eam quae Mundum continet; modo illam quae gignit producitque super terram. » Prima illa dictio, est nostra: et Cicero palam huc adspexit, immo vertit, quum scripsit (II De Natur. deor.) « Natura est igitur quae Continet Mundum omnem, eumque tuetur: atque ea quidem non sine sensu atque ratione. » Sine sensu quomodo possit, quum ipsa sit illa « sentiens et intelligens », id est, Deus? Idem scriptor: « Mundum et eius partes Natura sentiente teneri, in qua Ratio perfecta insit, quae sit eadem sempiterna.

Quam vim animum esse dicunt Mundi, eamdemque esse Mentem Sapientiamque divinam. » Vides clare, hanc Naturam, Mentem esse Dei et Rationem, uno verbo Deum: quid enim in illo, nisi nostra distinctione, distinctum? Seneca (IV De Benef. cap. 7): « Quid aliud est Natura, quam Deus, et divina Ratio, toti mundo et partibus eius inserta? » Et alibi (II Quaest. Natur. cap. 45) causam etiam appellationis adiungit: « Vis Deum et Naturam vocare? non peccabis; est enim ex quo nata sunt omnia. » Lactantius ponit hoc, et approbat (lib. II, cap. 9): « Melius igitur Stoicorum omnium acutissimus Seneca, qui vidit nihil aliud Naturam esse, quam Deum. » Ipsum hoc Plinius (lib. II, cap. 7), plurimum sane Stoicus: « Declaratur Naturae potentia, idque esse quod Deum vocamus. » Et iterum: « Hic est Deus, per quem intelligitur eadem, et parens rerum omnium et magistra, Natura. » Sed in verbis Lactantii etiam erat, « Mundum a Stoicis Naturam vocari. » Quod verum est, ut in Seneca (Consol. ad Helv. cap. 8): « Quocumque venerimus, eadem rerum Natura utendum est. » Plinio (lib. II, cap. 1): « Idemque mundus rerum Naturae opus, et rerum ipsa Natura. » Quid ita? quia Mundus et a Deo prima Natura factus est; et ipse ille insertus, facit Mundum dici Deum. Confundunt igitur, ut Manilius (lib. I), obscuriusculo aliter versu:

Materiaeque datum est cogi, sed cogere Mundo:

quod est, Materiam pati; Deum agere, qui dicitur et Mundus. Atque eadem ista Natura rerum, *Communis* etiam Stoicis dicitur, ut a Particulari cuiusque rei abiungant. Sic Seneca (Consol. ad Helv. cap. 8): « Duo nos pulcherrima, quocumque movebimur, sequentur, Natura Communis et propria Virtus. » Chrysippus apud Plutarchum: « Quod si aliqua communis Natura, et Communis etiam ipsius Naturae Ratio, nec Antipodas quidem latet. » Observa. Communis est Natura, atque etiam Ratio in ea Communis, quae omnia digerit et formát. Longe enim Stoici nostri ab illis, qui brutam aliquam et sine sensu Naturam statuebant, omnia gignentem ac conservantem. Inter quos Strato Physicus nobilis, apud Lactantium (lib. De Ira Dei, cap. 10): « Habere Naturam in se vim gignendi et minuendi, sed eam nec sensum habere ullum, nec figuram. » Idem magnus ille Hippocrates videtur censuisse (VI Epidem.): « Invenit, inquit, ipsa sibi Natura vias non ex ratiocinatione. »

Et iterum: « Indocta est Natura, ex seipsa gnara eorum quae facere debet. » Profecto hi tales Divinitatem concutiunt aut evertunt: « et quum vellent persuadere », ait Lactantius (lib. III, cap. 28), « nihil esse divina mente perfectum, Naturam dixerunt esse rerum omnium matrem: quasi dicerent, omnia sua sponte esse nata. » Et de iisdem ipsis: « Probabile est, inquiunt, Materiam rerum et habere et habuisse Naturam suam et vim. » Quasi igitur in ipsa Materia tale insitum quod produceret: sed brutum et sensus expers, ut Materia ipsa. Quod refellit idem egregie: « Quam vim potuit habere, nullo dante? quam Naturam, nullo generante? Si habuit vim, ab aliquo eam assumpsit: a quo autem assumere, nisi a Deo potuit? » Sed et Plato ostendit, olim sic fuisse qui desiperent plures. « Hoc multorum dogma est, inquit (In Sophista, et X De Legib.), Naturam omnia gignere sua sponte et vi, et sine Ratione aliqua producente. » Quid autem tu, Plato? Ego vero assero, inquit, « quod cum Ratione fiant, et divina scientia, et ab ipso Deo. » Iterumque alibi. (In Phileto): Naturam iuxta Rationem, et cum Ratione ac mente, cuncta adornare. »

DISSERTATIO VI.

Definitio Communis Naturae, id est, Dei. Ignem esse, et dici Stoicis, atque etiam priscis.

Sed quae est igitur Stoicis ista Natura, et quomodo definitur? Habes apud Laertium (in Zen.): « Censent ipsi Naturam esse ignem artificialem, via progredientem ad generationem, quod est, Spiritus ignis et artis similitudinem prae se ferens. » Ipsa haec finitio Zenoni tribuitur a Cicerone (II. de Natur. Deor.): « Zeno naturam definit, ignem esse artificiosum, ad gignendum progredientem via. » Quare *Ignem?* quia Stoici vim et vitam omnem Mundi, atque ipsum adeo Deum in igne ponebant, immo Deum esse. Sed ignem non quemcumque, non hunc nostrum corruptorem et corruptibilem; sed *artificiosum*; id est, artificem atque opificem, condentem ratione et velut arte, vegetantem ac servantem. Dixi *velut arte*, et Laertius bene interpretatur: simile duntaxat aliquid in eo spiritu ignis et artis esse. Cicero hoc explicat (II Nat. Deor.): « Artis enim maxime proprium esse creare et gignere: quodque in operibus nostrarum artium manus efficiant, id multo artificiosius Naturam. » Ita-

que dicitur ab iisdem « Natura, magistra artium reliqnarum : » item, » provida et solers: » denique, « qua nihil potest esse callidius. » (Cic. plurihus loc.) Ideoque iidem Stoici plurimum generationi rernm *Rationem* praeficiunt, et sic loquuntur; ut Seneca (de Vit. beat. c. 32): « Quae Ratio mersa et confusa diduxerit. » Iternm: « incorporalis Ratio ingentium operum artifex. » Qnia scilicet artifice hac ratione administrante Deus e confusa et rndi Materie omnia formavit. Haec igitur Natura: atque adeo haec est Deus. Semel enim et serio hoc disce, Ignem istnm et *Naturam* ἐξόχως et eximie, supra Materiam, dici; eumdemque Deum: et fieri omnia ab illo, atque etiam (ita locnti nostri supra, si observasti) ex illo. Nihil enim est sine mixtione hac aliqua Ignis. Itaque Stoici iidem hanc dictam definitionem tribnunt etiam Deo. Plutarchus et Stobaeus aperte: « Deum Stoici dicunt εἶναι πῦρ τεχνικὸν ὁδῷ βαδίζον ἐπὶ γενέσει κόσμου, ἐμπεριειληφὸς πάντας τοὺς σπερματικοὺς λόγους, καθ᾽ οὓς ἕκαστα καθ᾽ εἱμαρμένην γίγνεται· esse ignem artificiosum, via vadentem in generatione Mundi, continentem intra se omnes seminales rationes, iuxta quas singnla Fato deinde fiunt. » Ait, ἐπὶ γενέσει, quod tamen in Athenagora (de Resurr.), ubi eadem haec descriptio, legitur, ἐπὶ γενέσεις, *in generationibus*, quod non reiicias, immo eligas pro Stoica mente, qui plnres mundos, alium post alium, a conflagratione constituebant. Dicit et *Mundi*, non rerum singularium *generationem* : quia primarium Dei opus illud est, et in eo, occnltis Fati seminihus, singularium rerum ortns abortusque, et qnod adhaeret, inclusi. Nam ignis ille *complectitur*, inqnit, *in se rationes omnes seminales*: id est rerum omnium Ideas, sive exemplaria formasque, ut Plato appellat. Sed nostri *Seminum* comparatione magis utuntur: qnia inclusa in iis et occulta, quae mox prodncuntur. Placuit et Trismegisto (cap. 14) haec imago. « Vides, iuquit, agricolam, semen in terram proiicientem, ibi frumentum, ibi hordeum, ibi aliud? Tale est Deus, qui in coelo quidem seminst immortalitatem, in terra mutationem, in nniverso motum et vitam. » Ecce seminales *Rationes*: et ipsa ea voce Damascenus noster utitur et agoscit (de Orthodoxa fide, cap. 13): « Deus, inquit, omninm auctor est, et omnium qnae sunt Rationes in se et causas iam ante habet. » Ipse, inqnam, et habet et continet: ideoque bene e Stobaeo et Athenagora ἐμπεριειληφός protali, etsi in Plutarcho ἐμπεριειληφότος editur, *continentis*, ut ad *Mundum* referatur. Vltimnm deinde erat, « inxta eas rationes Fato omnia

fieri, » quae est implexa series causarum, et rebus insita, locis suis et temporibus proferenda: de qua dictum alibi et dicendum. Iam haec, opinor, capis. AVD. Capio, non etiam probo; nam quis Deum ignem censeat, aut quae ratio huc duxit? LIPS. Neque nimis tamen haec aliena a Ratione, immo a religione nostra cense, cui dictio ista alludit: non enim dicam, assequtit. De ratione, movit eos quod a calore aut igne omnem vigorem aut vitam viderent, ut tetigi; in ipso etiam Animo nostro acrimoniam et sensum. Itaque iamdiu ante Parmenides et Hippasus dixerant, « principium rerum Ignem esse; » quid nisi Deum? Heraclitus etiam apertius, Deum definivit: « Ambientem et circulantem ignem aeternum, » id est astra et aetherem. Homerum etiam eo trahere possis, qui « divinum ignem » ideo dixisse videatur. Nam Hippocrates quidem apertissime (de Princip.): « Videtur mihi id quod Calidum, sive Ignem dicimus, immortale esse, et intelligere omnia, et videre, et audire, et scire omnia praesentia et futura. » Potest aliquid, ante natos Stoicos, magis Stoicum? Tribuit enim Aeternitatem, Sensus, Intellectum, Scientiam et Praescientiam. Neque dissimilia Plinius de Deo: « Quisquis est, inquit, Deus, totus est sensus, totus visus, totus auditus, totus animae, totus animi, totus sui. » Quid mirum tota haec in eo esse, a quo sic largiter dimanant, partita omni aevo in omnes? Sed profanos ut omittam, sacri scriptores huc etiam eunt. Liceat Ter-maximum inter eos recensere, cuius philosophia valde cum Mosaica (in multis quidem) consentit. Ille passim Deum φῶτα, sive *Lumen*; et Dei filium φωτεινὸν λόγον, *Lucidum verbum* appellat. Ille autem Stoicorum ignis Lux et Splendor verius est, cum calore tamen, quam densus aliquis Ignis. Enimvero ipse Moises imaginem istam Deo donat: et *apparuisse sibi* scribit, *in rubo ardente*, Israëlitis praeivisse, *in columna ignis*; sed et *Ignis consumens* alibi appellatur. Quid, quod sacer ille Spiritus in Apostolos venit et se ostendit, *in Linguis igneis*? Non quod ignem Deum dicamus; absit: sed quod illae « divinae proprietatis (verba Dionysii Areopagitae, cap. 15 de Divin. Nom.) inter haec quae sub oculos cadunt, plurimas imagines habeat. » Itaque Stoici haud nimis absurdi, si divinitatem illi dederunt: quod et consensu pleraeque gentes, velut natura praeeunte, fecerunt, qui Vestam scilicet et ignem perpetuum coluerunt. De quo scripsimus aliquid in Syntagmate *De Vesta*.

DISSERTATIO VII.

Aliae definitiones Dei, in quibus, Spiritus, Animus, Mens, Ratio dicitur, et per omnia diffundi

At vero cautius etiam et veritati propius Stoici locuti, quum Deum definierunt non *Ignem*, sed *Spiritum Igneum*. Ita enim Posidonius, cuius haec verba in Stobaeo: »Deus est Spiritus intelligens et igneus, formam ipse non habens, sed in omnes se vertens, et omnibus assimilans.» Ait *Spiritum* esse, et quidem *intelligentem*: quis haec abnuat? addit *Igneum*, et sensu aliquo feras, ut sit in illo puro et aethereo igne. Sic enim et Democritus: «Deum esse mentem in igne spherico.» Et Plato ap. Iustinum Martyrem, Deum locat »in ignea substantia.» Addit: «Formam non habere,» verissime et huc Lactantius adspexit, dum scripsit: «Stoici negant ullam formam habere Deum.» Sed quanquam ipse formam non habeat, non certe ullam adspectabilem, tamen omnes formas format, atque in iis se ostendit. Ipsa haec Posidonii ita Trismegistus (cap. 11): «Vnam quidem Ideam et formam Deus habet, quae propria est eius, sed quae humanis adspectibus non subiicitur, ut quae sit incorporea: et omnes tamen formas per corpora ostendit.» Itaque bene dicitur, Deum nemo vidit: et, omnes in omnibus quotidie vident. Sed redeo ad *Spiritum*, ne crassulos ita fuisse Stoicos opinemur. Idem igitur Posidonio iam ante Zeno dixerat: »Deum esse Spiritum, pertinentem per totum Mundum.» Quod tamen Cicero vertit (I de Nat. Deor.): »Rationem quamdam, per omnem naturam pertinentem:» et ipsa haec attribuit Zenoni. Nam *Rationem* aut *Spiritum* dicas, haud interest, aut leviter interest; sicut si *Animam*, *Animum*, *Mentem* (nam et sic appellant); nisi quod illa nobilior Animae pars *Animus*, *Mens*, *Ratio* magis suevit vocari. Ita enim iterum hoc ipsum aliter Cicero, sed Pythagorae adscribit (Ibidem): «Deum esse Animum, per Naturam rerum omnem intentum et commeantem.» E quo totidem verbis Minutius Felix eleganti illo Dialogo transcripsit. Est igitur haec omnia; et sic Virgilius:

> Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
> Mens agitat molem.

Et Cicero (Acad. II, §. 119): Mundum esse Sapientem, et habere mentem, quae et se, et ipsum fabricata sit et omnia mo-

deretur, moveat, regat.» *Mundum*, inquit, *fabricata est*: scimus, sed quod praeit, *et se fabricatam* esse, quo sensu verum erit? Nam Mens quidem illa aeterna: nisi velit, in exustione Mundi, hanc Mentem confusam cum Materie sedem et splendorem nondum habere; fabricare ea sibi et disponere in condito iam mundo. Sed simplicius fortasse scribi: *quae et ipsum fabricata*. At his etiam nominibus Iulius Firmicus, iuratissimus Stoicus, Deum describit (lib. I, Mathes.): «Mens illa divina, Animusque caelestis per omne mundi corpus, in modum circuli collocatus, et nunc intrinsecus positus, cuncta regit atque componit: et propria originis generatione conceptus, se ad creanda et conservanda omnia, ignita et sempiterna agitatione perpetuat.» Quae verba rebus foeta et gravida, aperienda et educenda leviter in lucem sunt. *In modum circuli* collocat: quia in Aethere *Principale* hoc (mox dicendum) ponunt. Addit, *intrinsecus et extrinsecus esse*, id est, in Mundo, et extra eum in Vacuo ferri: atque ut Seneca loquitur (I Natur. Quaest. in Praefat.) «Opus suum intra et extra tenere.» Deinde, *propria originis generatione conceptum*: quod sane illa Tullii affirmat, aut explicat, et iam nil mutemus. Ita enim et Seneca in Fragm. XII. Conceptus et genitus, sed a se dici potest: quia in Chao, ut dixi, quum in Ignem omnia versa, et ipse deinde Ignis in Aquam (infra, lib. II, explicanda) opus habet sese educere, et puritati pristinae asserere, atque ita quodam seosu, generare. Sed ut in re pergam, his ipsis vocibus Seneca afficit, et Iovem appellat «Animum ac Spiritum mundani huius operis,» et quare omnia ista? quia ire volebant et commeare per omnia, atque ut verbis illorum dicam (in Laërtio): «per omnia Mundi membra Mentem pertinere, ut in nobis hanc Animam.» Nota, nota; est magni huius Mundi sua quaedam Anima, ut in parvo haec nostro: atque illa rector est, et Deus. Est Academicorum vetus sententia, et ponit ita Cicero (I Acad.): «In Natura sentiente Ratio perfecta inest: quam vim Animum dicant esse Mundi»: et assignificat Stoicos tenuisse Cleanthes quidem et Oenopides ex iis, apud Stobaeum: «Deum esse mundi animum.» Et Lactantius universe: «Ita Stoici interdum confundunt, ut Deus sit ipsa Mens Mundi, et Mundus corpus sit Dei.»

DISSERTATIO VIII.

Mundum ipsum Deum etiam Stoicis dici, sed proprie tamen eius Animam.

Et sane Stoici saepe sic loquuntur, etsi parum sane; atque adeo ipsum Mundum, hoc adspectu, faciunt Deum. Manilius:

> .... Vivere mundum
> Et rationis agi motu: quum spiritus unus
> Per cunctas habitet partes, atque irriget orbem,
> Omnia pervolitans, corpusque animale figuret.

Vult Animal esse Mundum, Ratione regi, Spiritu vegetari et irrigari. Hoc iam ante Plato: «Animal est Mundus et Rationale, et Anima praeditum.» Posidonius Stoicus: «Mundus, natura animata et sentiens.» Talem igitur naturam, dicebant Deum. Iterum Manilius (lib. I):

> Qua pateat Mundum divino numine verti,
> Atque ipsum esse Deum.

Didymus apud Eusebium (XV de Praepar. Evang.): Stoici totum Mundum, cum partibus eius, appellant Deum.» Ipsa haec noster Seneca (Epist. XCIV): «Totum hoc, quo continemur, et unum est, et Deus est: et socii eius et membra sumus.» Iterumque alibi (Epist. XCVII): Totum hoc, quo divina et humana conclusa sunt, unum est: membra sumus corporis magni. Et Lactantius eos refutans (lib. VII, cap. 3): «nam si haec omnia quae videmus, Dei membra sunt, iam insensibilis ab his constituitur Deus.» Multa enim in Mundo scilicet, aut plurima, sine sensu. Tamen hanc sententiam iterum Seneca asserit (II Quaest. N. cap. 45): «Vis Deum Mundum vocare? non falleris; ipse enim est totum quod vides, totus operibus suis inditus, et se sustentans vi sua.» Ita pro hoc sensu, in parte vera Tertulliani scriptio (Apolog. cap. 47): «Platonici et Stoici corporalem statuunt Deum:» scilicet Mundum. Etsi Plato primam Mentem magis pro Deo agnoscit, Deo, inquam, primo. Ita Seneca in fragmento quodam, apud Augustinum (VI de Civit. c. 10): «Ego feram aut Platonem aut Peripateticum Stratonem: quorum alter (Plato) Deum sine corpore fecit, alter sine animo?» Plato enim supremam Mentem architectricem agnoscit, liberam et secretam ab omni contagione mortali; atque ut Ci-

cero loquitur, «Deum statuit ἀσώματον, incorporeum:» at Strato eumdem sine Animo, id est, Naturam hanc rerum et Mundum, sine Mente gubernante. Haec sententia Stratonis est, quam Manilius tangit:

> At neque terra patrem novit, nec flamma, nec aër,
> Aut humor, faciuntque Deum per quatuor artus,
> Et mundi struxere globum, prohibentque requiri
> Vltra se quidquam.

Id est, sive quatuor elementa non habent auctorem et originem, ipsa sunt et faciunt iuncta Deum, nec alium praeter se, aut supra se, habent. Sed ad Stoicos; quia igitur Mundus Deus, dabant etiam ei globosam formam. Seneca (Epist. xciv): «Si rotundam illis, qualem Deo, dederint formam.» Idem in Claudium ludens: «Dic nobis, qualem Deum fieri vultis? Stoicum? quomodo potest rotundus esse, ut ait Varro, sine capite, sine praeputio?» Observa haec postrema, iocose in Epicureos dicta, qui Deum faciebant humana specie: at Stoici negabant, et animal quidem esse: «sed non humana aliqua forma.» Haec est sententia, quam neque nos, neque item Plutarchus sanam habet: et iis obiicit: «quod Deum, qui principium est, Corpus tamen intelligens et Mentem in materia faciunt; atque ita non purum, neque simplicem, neque incompositum, sed ex alio et per aliud constituunt.» Tamen Varro mitigare et ad veritatem magis flectere videtur, si bene exaudimus. Pulchra haec eius in Augustino (VII De Civit. cap. 6): «Varro de Naturali Theologia praeloquens dicit, Deum se arbitrari animam mundi: et hunc ipsum mundum esse Deum.» Sed discrimen deinde addit, quod valde velim notes. «Sicut hominem sapientem, quum sit ex Animo et Corpore, tamen ab Animo dicimus sapientem; ita Mundum Deum dici ab animo, quum sit ex Animo et Corpore.» Hoc vult, Mundum a se aut per se non esse Deum; tantum a parte meliori, id est, mente illa aeterna, quae tamen insita Mundo, ut illa aliqua in Homine. Non igitur Mundus οὐσιωδῶς et sua natura Deus, sed κατὰ μετάδοσιν, ut dicunt Graeci, et quia communicat et participat illam Mentem. Tale omnino etiam Chrysippus, apud Tullium: «Vim divinam in Ratione esse positam, et universae naturae Animo atque Mente: ipsumque Mundum Deum dici, et eius animi fusionem universam. Id est, primo quidem et vere Deus est ratio sive Mens: secundario tamen et Mundus, per quem Animus ille se *fudit*, et cui infudit. Seneca eo collineat (I Quaest. N. Praefat.): «Quid est Deus?

Mens universi. Quid est Deus? totum, quod vides, et quod non vides totum.» Primo et hic Meus est Deus, secundo haec Mentis sedes et universi moles. Trismegistus etiam clarissime (cap. 8): «Secundarius Deus, Mundus et animal immortale.» Et subiicit pulcherrime: «primus enim omnium, revera est Deus ille aeternus, et ingenitus, et omnium conditor atque opifex.» Itaque et Stoici saepe sic attollunt, et a corpore Mundi isto avellunt; ut Seneca (I Quaest. in Praef.): Quid inter naturam Dei et nostram interest? nostri melior pars est Animus: in illo nulla pars extra animum.» Sed et superiora, quae attulit, eodem eunt: sequamur. Nam quod illos longius duxit, et induxit, hoc fuit, quod sociabant hunc Animum cum Mundo, ut partem et formam: at nos scimus cum Lactantio (lib. VII, cap. 6): "Divinum Spiritum esse ubique diffusum, eoque omnia contineri: nec tamen ita, ut Deus ipse, qui est incorruptus, gravibus et corruptibilibus misceatur elementis.„ Continetur rebus, non confunditur; format eas, non forma; animat, etsi non anima. Bene, ut pleraque, Damascenus (cap. 16): "Deus ipse omnia pervadit, sed sine mixtione, et omnibus vim et efficaciam suam participat, sed pro cuiusque aptitudine et capto.„ Concludimus denique, et in parte tuemur Stoicos Plutarchi hisce verbis: "Deum Stoici dicunt et Mundum, et Stellas et Terram; sed supremum illum, mentem in aethere.„ (I de Placit. cap. 7). Ipsa est intima mens eorum, alia posse dici Deos, et Divinitatem communicare: sed unam, verum, summum esse *Mentem*: atque eam in *Aethere*. Non enim otiosus hoc quoque audi; quia Principale istud Animae sive Graecis ἡγεμονικόν, in Aethere sedem habet. Etsi cum aliquo inter eos dissensu; nam "volgo Stoici, ait Laërtius (Lib. II, cap. 6), Aetherem faciunt Mundi ἡγεμονικόν, at Posidonius Caelum, Cleanthes Solem. Cleanthis opinio placuit Plinio, qui scripsit: Mundi totius Solem esse Animum, ac planius mentem: hunc principale (agnosce τὸ ἡγεμονικόν) naturae regimen ac numen credere decet, opera eius aestimantem.„ Neque haec tamen ita laeve capies, quasi illa ipsa sint Deos, sed, ut dixi, domus eius et sedes: ut arx ista capitis Mentem nostram (Platonicis quidem) habet. Tertullianus calumniam, liceat dicere, Zenoni struxit, quum impingit (Advers. Marc. I, cap. 13), "Aëra et Aethera deos statuisse.„ Nunquam, illo quidem sensu, fecit: neque, opinor, Chrysippus, etsi Cicero etiam de illo (De Nat. Deor.

I, quod "disputarit Aethera esse eum, quem homines appellant Iovem.„ Imo in aethere, et rem dixisti.

DISSERTATIO IX.

Obscura aut impenetrabilis Dei notitia: sermones ancipites; attribui tamen quaedam recte a Stoicis, et primo unitatem.

Vides Animam Mundi igitur Deum iis esse; atque illam Ignem, aut verius in Igne. Quod Philo etiam Iudaeus prorsus haud abnuit, distinguitque (de Allegoriis): "Vniversi animam Deum esse quodam intellectu.„ Quo? quia nos et omnia vivimus, et movemur, et sumus in Deo. Siquid verbis aliter dixerunt, abeat; et miremur in via, et sic prope metam Veri fuisse; nec insultemus in communibus Orbis tenebris non pervenisse. Quis enim a se, et ingenii solius luce, videat et noscat illum "infinitum, immensum, et soli sibi quantus est notum?„ (Minut. Felix.) Imo vero, ait Damascenus argute: "Solum hoc eius comprehendi potest, quod comprehendi non potest.„ Et hoc Seneca vidit, et fortiter extulit (Ep. XXXI): "Nemo novit deum. Multi de illo male existimant impune.„ Quin et causas alibi inquirit, et promit (VII Quaest. cap. 31) "Sive illi tanta subtilitas et claritas est, quantam consequi acies humana non potest; sive in sanctiori secessu maiestas tanta delituit.„ Piae et bonae rationes: addo et tertiam e Damasceno: "Cognitio eorum est quae Sunt; at Deus super ipsum Esse Est: ergo et supra atque extra notitiam, quis supra Essentiam.„ De natura itaque eius propria omittamus, nec ipsi Christiani eius gnari, nisi quatenus divinae litterae nos docuerunt, leviter et in gustum. Nam, ut iterum Damascenus: "Quod ex usu nostro scire erat, aperuerunt; quod non tale, et ferre aut capere non poteramus, tacuerunt. Iis igitur missis, magis quae de ipso dici et attribui solent, lustremus: et per ea in amorem simul et admirationem eius ducamur. Enimvero sagaces in istis Stoicis, sed et veraces. Sunt autem trium fere generum, quae de illo usurpamus; primum negando, et ἐξ ἀφαιρέσεως, ut dicunt Graeci: sicut quum Infinitum, Immensum, Incorporeum dicimus; nihil enim adstruimus, nec esse significamus, sed aliquid non esse. Alterum, κατὰ σχέσιν, *iuxta habitum*, ut quum Dominum, Rectorem, Patrem appellamus: significantes tale agere, et taliter affectum esse.

Tertium denique, quod κατὰ φύσιν, *secundum naturam* dicunt: quum aliquid conamur ei insitum et amicum ostendere, ut Iustum, Bonum, Sapientem esse. Primum genus tutissimum est, et admirationi, si non notitiae, facit: alterum tenue, et non nisi a nostri, aut operum eius, adspectu ductum: tertium conatur adire, sed arcetur; et aliquid circa naturam, si non ipsam, libat. Plura in his talibus sunt, Stoicis etiam tractata, sed ego eximia tria tangam, quae valide et utiliter adstruxerunt: *Vnum* esse, *Bonum* esse, *Providum* esse. De primo, praeiverant iam alii Philosophi, et pulchre Pythagoras: qui non *Vnum* proprie vult et *Solum* dici, sed *Solitatem* et *Vnitatem*. Optime: non enim oportet specie accidentium de illo dicere, aut sentire: sed magis et deceat et docest, ut substantiam efferri. Philo Iudaeus (in lib. quod Deus sit immutab.): "Substantia est quidquid de illo concipimus, et extra substantiam nihil." Ergo Iustitia magis Deus et Sapientia est, quam Iustus et Sapiens: etsi modulo nostri captus non damnamus sic loqui. Teneamus tamen illud Arnobii: "Quidquid de Deo dixeris, quidquid tacitae mentis cogitatione conceperis, in humanum transilit et corrumpitur sensum: nec habet propriae significationis notam, quod nostris verbis dicitur, atque ad negotia humana compositis." Sed pergamus in re, et addamus: Stoicos quoque Deum unice Vnum sensisse, etsi nominibus pluribus affecerunt. Laërtius inter Zenonia: "Vnum quid esse Deum, sed tamen Mentem, et Fatum, et Iovem aliisque pluribus nomenclaturis solere efferri." Hoc et Minutius noster Felix de iis attestatur: Zeno, inquit, et Chrysippus, et Cleanthes, sunt et ipsi multiformes, sed ad unitatem Providentiae omnes revolvuntur." Aliter alii de Deo, sed de Vno omnes loquuntur et affirmant. Multitudo autem illa nominum (non enim numinum) ortum habuit a vi aliqua et peculiari affectu vel effectu, quem volebant expressum. Seneca (IV de Benef. cap. 7.): "Quaecumque voles nomina propria Deo aptabis, vim aliquam effectumque caelestium continentia: tot appellationes eius esse possunt, quot munera." Sed eius, et unius. Ecce (idem alibi II Quaest. cap. 45): "Vis illum Fatum vocare? non errabis; hic est ex quo suspensa sunt omnia, causa causarum. Vis illum Providentiam? Recte dices, est enim cuius consilio huic Mundo providetur, ut inconcussus eat, et actus suos explicet. Vis Naturam vocare? non peccabis; est enim ex quo nata sunt omnia, cuius Spiritu vivimus. Vis mundum? ipse est enim totum quod vides, totus suis partibus inditus, et

se sustinens vi sua." Atque idem loco priore subiicit eumdem esse *Liberum patrem* et *Herculem*, itemque *Mercurium*: et quae talia Stoici e mythica historia ad mysticos sensus referebant: et operose referebant, satis sibi in istis allegoriis, sive ut ipsi appellabant ὑπονοίαις, placentes et plaudentes. Cicero (III de Nat. Deor.): "Magnam suscepit molestiam, et minime necessariam, Zeno primus, post Cleanthes, deinde Chrysippus, commentitiarum fabularum reddere rationem; et vocabulorum, cur quidque ita appellatum sit, causas explicare." Culpat et Lactantius Stoicos (I cap. 17): "quod quum non perviderint quid in vero sit, conentur fabulares Deos cum rerum naturalium ratione coniungere." Et vero tenuia haec plurimum, aut infirma, et argutiis saepe ridendis. Exemplum et gustum e Laërtio habe. "Deus pluribus nominibus appellatur, ut sunt potestates. Nam et Dia Graeci dicunt quod per eum sint omnia; et Zena, quatenus vitae est auctor, vel quod per vitam transivit. Athenam etiam sive Minervam, quod in Aethere Principale eius sit extensum. O viri graves et serii! magis talia licebat agere. Sed in verbis Laërtii obiter moneo, quod legitur διὰ τοῦ ζῆν κεχώρηκεν, falsum videri, scribendumque τοῦ ζεῖν. Duplex enim etymon assignant, vel a *vita*, vel a *fervore*: atque hoc postremum de iis Athenagoras: Ζεὺς, ἡ ζέουσα οὐσία, κατὰ τοὺς Στωικούς· "Zeus, fervens essentia, iuxta Stoicos:" id est, Ignis.

DISSERTATIO X.

Eumdem Bonum et Beneficum esse; et hanc velut propriam eius notam, et nomen.

Unum igitur iam Deum donant: sed qualem illum? dixi, *Bonum Providumque*. Quae duo pluribus verbis, sed eodem fere spectantibus, eximie aperuit ille inter Stoicos eximius Cleanthes qui *Theogoniam*, sive *Deorum genituram*, inter alia scripsit. Versus sunt in Clemente Alexandrino (nam versibus pleraque ille usus) plane aurei, imo de Deo divini.

Εἰ τὸ ἀγαθὸν ἐρωτᾷς μ' οἷον ἔστ', ἄκουε δή.
Τεταγμένον, δίκαιον, ὅσιον, εὐσεβές,
Κρατοῦν ἑαυτοῦ, χρήσιμον, καλὸν, δέον,
Αὐστηρὸν, αὐθέκαστον, αἰεὶ συμφέρον,
Ἄφοβον, ἄλυπον, λυσιτελὲς, ἀνώδυνον,

Ωφέλιμον εὐάρεστον, ἀσφαλὲς, φίλον,
Ἔντιμον, ὁμολογούμενον....
Εὐκλεὲς, ἄτυφον, ἐπιμελὲς, πρᾶον, σφοδρόν,
Χρονιζόμενον, ἄμεμπτον, αἰεὶ διαμένον.
Ἀνελεύθερος πᾶς, ὅστις εἰς δόξαν βλέπει,
Ὡς δὴ παρ᾽ ἐκείνης τευξόμενος καλοῦ τινός.

Eos ita reddimus:

Si quale sit bonum rogas, ita accipe.
Est ordinatum, iustum, et est sanctum, pium,
Sui potens, commodum aliis, pulchrum, decens,
Rectum atque constans, semper autem conferens,
Expers metu, dolore, curis omnibus,
Iuvans, benignum, stabile, amicum, amabile,
Honore dignum, confitendum.....
Et gloriosum, non superbum, quod gerit
Curam omnium, placens, et viribus valens,
Aevi vetus, culpae inscium, semper manens.
Ah! vilis ille, Opinionem qui adspicit,
Tanquam duce hac venturus ad Veri scopum.

Considera, mi Auditor; sunt a profano sacri versus et sensus: ac negem aliquid tam sublime et angustum ab alio veteris aevi scriptum. Finis ipse et clausula, quam damnat non occulte receptas de Numine *opiniones?* vana illa gentilium, et a vero longinqua? sed attributa ipsa et elogia si vides, quid uberius aut verius dici potest? Omnia autem in forma illa sermonis (observa) qua substantia notatur, ut ante attigi: "Deus bonum, utile, iustum." Et quum pluscula sint, id quoque observes, omnia fere ad duo haec capita revocari, *Bonum Providumque.* Prima est ipsa Bonitas: quam quot nominibus describit, et inculcat? Ἀγαθὸν, χρήσιμον, συμφέρον, λυσιτελὲς, ὠφέλιμον, φίλον, πρᾶον: atque ipsum Deum initio *Bonum* appellat. Recte, nam et Dionysius Areopagita consentit (de Divin. nominib. cap. 4): "primarium et peculiare hoc Dei nomen esse: ipsamque substantiam divinam, bonitatem appellari." Trismegistus pariter (cap. 6): Bonum, inquit, in nullo nisi in Deo esse. Imo vero ipsum Bonum est Deus." Quare? quia Natura eius Bonitas; nec potest aliter esse. Noster Seneca (de Ira II, cap. 27): "Quaedam sunt, quae nocere non possunt, nullamque vim nisi beneficam et salutarem habent: ut Dii immortales; qui nec volunt obesse, nec possunt. Natura enim illis mitis et placida est, tam longe remota ab aliena iniuria, quam a sua. Iterumque alibi (Ep. xcv): "Quae causa est Diis bene faciendi? Natura. Errat,

si quis illos putat nocere velle: non possunt, nec iniuriam secipere queunt, nec facere.,, Et vis argumentum Bonitatis certius, quam quod pessimis, et in se ingratis, immo maledicis atque impiis, non cessant quotidie bene facere? " Ecce sceleratis Sol oritur, et piratis patent maria.,, (Sen. IV de Benef. cap. 26.) Quid amplius? " Beneficia sua ignorantibus dare incipiunt, ingratis perseverant.,, (VII de Benef. c. 31.) Ignorantibus? vide pueritiam nostram, fateberis: bona percipimus, ante eorum sensum. Ingratis? reliquum omne aevum. Et quotusquisque agnoscit, immo cogitat? quam multi dubitant, disputant, abnuunt? " Et nihilominus, more optimorum parentum, qui maledictis suorum infantium arrident, non cessant beneficia congerere de beneficiorum auctore dubitantibus.,, (Ibidem.) Omnibus, inquam, sine discrimine: non aliter quam Sol ille in promiscuo lucet. Neque enim hic, ut in Theatris, sparsio aliqua est aut missilia, in paucos et apprehensuros: est in omnes, est in immerentes, est in abnuentes. " Aequali tenore bona sua per gentes populosque distribuunt, unam sortiti potentiam, prodesse.,, (Ibid.) Atque hoc dogma ita proprium Stoicis, ut Tertullianus ab eo errorem Marcionis derivet: " Inde, inquit, Marcionis *deus melior*, de tranquillitate a Stoicis venerat.,, Quia scilicet Deum semper Bonum isti statuebant, et nihil ab eo mali manare; Ponticus ille fatue fabricandum alium statuit, eius auctorem. Frustra, et longe a Stoicorum sensu.

DISSERTATIO XI.

Denique Deum Providum et curatorem omnium esse, atque etiam singulorum. Qui aliter, reiecti.

Sed tertium inter Attributa erat, *Providentia*, Deo semper a Stoicis asserta, et Cleanthis etiam illis versibus nomine ἐπιμελοῦς itemque συμφέροντος inserta. Asserta autem ab illis sic crebro, sic valide, ut ludus iocusque fuerint adversariis: qui hanc, *fatidicam Anum Stoicorum* appellabant. Sed ades, nostra Anus, ades, amanda nobis super omnes Veneres, et Venerum Amores. Te asserimus, et cum Seneca (De Provid. cap. 1): " Praeesse universis Providentiam, et interesse nobis Deum.,, Ita sane; gubernat et praeest illud Numen; sed adest etiam et interest, et scienter et cum inspectione nos regit. Cicero (II de Natur.

Deor.): "Providentia Dei Mundum, et omnes eius partes ab initio constitutas esse, et omni tempore administrari." Nota duo Providentiae ab eo subiici, Constitutionem rerum, et Administrationem. Iungi enim haec duo debent, et "Necesse est, ait Damascenus, eumdem esse Conditorem rerum et administratorem: neque possunt, aut debent dividi. Sic enim imbecillitati alteruter esset obnoxius; quasi aut iste Condere non posset, ille non Administrare et conservare." Sicut parentis boni est, et gignere prolem, et deinde alere atque educare: ita et magni illius nostri. Cicero igitur (III de Nat. Deor.) haec duo bene iungit, ex nostrorum sententia: "materiae universae fictricem ac moderatricem esse divinam Providentiam." Quis enim credit, ait Seneca (De Provid. cap. 1): "Sine custode tantum opus stare, et hunc siderum cursum discursumque fortuiti impetus esse?" Quis tamen credet, haec tam pugnantia servare ordinem et statum, nisi Rector ille sit, "cuius consilio hic Mundo providetur, ut inconcussus eat, aetusque suos explicet?" (Sen. II Q. N. c. 45.) Sed vim huius Providentiae, et variantes etiam super ea sensus, pulcherrime Epictetus exsequitur, apud Arrianum (I Dissert. c. 12): "Quod ad Deos attinet, sunt qui negent ullum Numen esse. Sunt qui esse donent, sed ignavum, incurium, et nulli rei providere. Sunt tertii, qui et esse, et providere, sed non nisi magnis et caelestibus, terrenorum autem nulli. Quarti, et caelestibus et terrestribus; sed universis dumtaxat, non autem singulis et unicuique seorsim. At quinti, in qua parte Vlysses et Socrates, asserunt, statuuntque, quod te, o deus, nec in minimo motu lateam aut fallam." Ecce pulchrum ascensum, et vere ascensum, a tenebris et impietate paulatim ad lucem et veritatem: quam quinta illa sententia est amplexa; id est nostra. Ita enim et Platonici, et nostri, omnia, minima, maxima, Providentiae subiici: nec sine Ratione, quamvis subita, accidere." (Sen. de Provid. c. 1.) Nihil est a casu, ubi casus maxime apparet: sed occultum aliquid divini consilii est, quo diriguntur. Plato (In Epinom.) sermoni suo toti de Diis, hoc velut fundamentum praestruit: "Quod curent omnia, magna ea sint aut parva." Atque id ratione etiam scita docet alibi (Lib. X de Legib.), his fere verbis, aut sensu: "Quum Dii sint, non convenire ut otiosi degant: curare ergo res humanas. Quum autem omniscii sint, etiam minima videre et nosse censendum est, eaque igitur curare. Quid ni? procul enim ab iis ignavia et inertia: nec

minor potestas eorum in minutis, quam in magnis: neque indigna etiam maiestate illorum haec cura. Imo eam velut gradum ad maiora illa habent.„ Optimo, et varia ac valida ratio in paucis verbis. Itaque apud Ciceronem (III de Natur. Deor.) Stoice dicitur: "Non universo generi hominum solum, sed etiam singulis, a Diis immortalibus consuli ac provideri.„ Quid hominibus singulis? immo animalibus, immo animalculis et insectis: et iidem *Stoici* (idem Cicero II Acad.) "Dei maiestatem usque ad apium formicarumque perfectionem deducunt.„ Si perfectionem, etiam curationem. Bene et hoc Damascenus: "Providentia est divina voluntas sive sententia, per quam omnia quae sunt convenientem ordinem et regimen habent.„ Itemque Alexandrinus ille Clemens: "Est Providentia privatim et publice, et ubique.„ Est et in actibus singulis singulorum, ut Lactantius (De Ira, cap. 17): "Curat hominum vitam Deus, ac singulorum actus animadvertit.„ Nonne ipsum hoc est, quod supra nostrae partis Epictetus, "Te, Deus, nec in minimo fallo?„ Atque haec quum ita habeant, quidam fortunae omnia transcribunt: "neque haec, ait Seneca (I Quaest. in Praef.), intra vulgum dementia est, sed Sapientiam quoque professos contingit. Sunt enim qui putent, sibi ipsis animum esse, et quidem providum ac dispensantem singula, et sua et aliena: hoc autem Vniversum, in quo nos quoque sumus, expers esse consilii, et aut ferri temeritate quadam, aut Natura nesciente quid faciat.„ Errant hic profecto, mi Seneca, etiam sapientiam professi: nec Epicurus ille solum, cuius nota deliria, et qui de Beata illa Natura profatur:

> Immortali aevo, summa cum pace fruatur,
> Semota a nostris rebus, seiunctaque longe;

longe semota, atque adeo extra Mundum etiam proiecta. Non ille, inquam, solum: sed quod miremur, Plinius, ille in plerisque Stoicus germanus. At hic quam degenerat: «Irridendum, inquit (Lib. II, cap. 7), agere curam rerum humanarum illud, quidquid est, Summum.» Et causam addit: «An tam tristi atque multiplici ministerio non pollui credamus, dubitemusve?» Ne dubitemus quidem, Plinii, adeo non credamus. Quid enim censes, humano more quodam agere et curare, sollicitum, districtum, distractum, iratum? Erras; ille cum summa quiete, et placide agitans, haec agit: «Non divisus, ait Clemens (VII Stromat.), aut distractus, non transiens e loco in

alium, sed ubique semper existens, et nusquam circumscriptus, totus mens, totus lux, totus oculus, omnia videns, omnia audiens, omnia sciens.» Et quam pronum tibi haec credere, si vel eadem bis verba tua attendisses? « Quisquis est Deus (si Mundo est alius) et quacumque in parte, totus est sensus, totus visus, totus auditus. » Talem et tantum quum facias, quid metuis, cum Epicuro aliquo, pollui aut fatigari? Et tamen a Sapientia quum hoc dogma spernas, Prudentiae transcribis, et ais: « Deos curam agere rerum humanarum, credi ex usu vitae est. » Immo ex ratione est, quam, ut alios omittam, te quoque teste principes ingeniorum, Homerus agnovit. Ille quam non saepe, sed ubique eam adstruit! Alibi (Odyss. v, v. 213), de Iove:

......ὅστε καὶ ἄλλους
Ανθρώπους ἐφορᾷ, καὶ τίνυται ὅστις ἁμάρτῃ.

..... mortalia facta
Mortalesque videt, delinquentes quoque punit.

Ecce inspectionem, ecce et animadversionem. Quin idem apud eum Iupiter effatur:

.......μέλουσί μοι, ὀλλύμενοί περ·
..... habeo curae et pereuntes.

Non potuit longius penetrare in adyta Providentiae, quam ut diceret, tunc quoque quum pereunt non negligi a Deo; sed bono aliquo fine perire, aut denique se disponente. Plura in illo sublimi poëta sunt, omitto: et Stoicis hoc testimonium a Tullio attribuo, « Rationem de Providentia deorum ab illis sanctissime et providentissime esse constitutam. » (III De Natur. Deor.)

DISSERTATIO XII.

E Providentia Fatum consequi; quid illud? et quomodo libertatem Deo non tollat.

Est ita; et gradum ab hac ad *Fatum* convenienter profero; quia illud ab ista est, et valde cum ea nexum, immo innexum. Itaque ab ipsis Stoicis confunduntur haec saepe: si tamen discerni placet, sic fiet. Vt Providentia in ipso Deo sit scientia, vel sententia omnium; haec distinctius lex ipsa et decretum singulis datum. Itaque a Deo est istud, magis quam in ipso. Addo,

quod illa velut Proconsul est, qui decernit et statuit; istud, velut Lictor, qui sententiam illam facto promit, et omnibus propalat. Ita Apuleius, ex sententia Platonis: « Fatum esse, per quod inevitabiles cogitationes Dei atque incepta complentur. » Nota *cogitationes*: Ita enim *Primam Providentiam* (summi Dei) definiebant Platonici, ut esset « supremi Dei cogitatio sive voluntas. » (Plut. de Fat.) *Secundam* autem volebant dici « secundorum Deorum, caelum permeantium, per quam inferiora et mortalia omnia dispensarentur, generi cuique sive speciei ipsi tuendae et servandae. » *Tertiam* denique, « quae Genios circa terram tangit, humanorum actuum arbitros et custodes. » Ita per gradus distinguebant, et ad nos derivabant: « ut prima Providentia Fatum contineret; secunda, ipsa esset Fatum; tertia, quod ex Fato esset. » Plutarchum, sodes, vide libello huic rei proprio: et Apuleio (De Dogm. Platon.), qui ista conformiter, sed brevius, lucem ab eo mutuare. Nos ad Stoicos imus, tot discriminum incuriosos. Ab uno Deo ista omnia; immo confundunt saepe cum Deo. Seneca (II. Quaest. Natur.): « Vis illum Fatum vocare: non errabis; hic est, ex quo suspensa sunt omnia, causa causarum. » Optime, optime; ratione tamen et intelligentia distinguimus, ut saepe dixi. *Lex* est a Deo; ut ipse Seneca (De Provid. cap. 5): « Omnia certa, et in aeternum dicta Lege decurrere. » Id est, Fato. Cicero: « Omnia aeternae Legis imperio » fieri. Plato, « Adrastiae Legem » dixit (X De Rep.). An non et Pindarus intellexit, quum νόμον πάντων βασιλέα, θνατῶν τε καὶ ἀθανάτων εἶναι· « Legem omnium Reginam, mortalium immortaliumque esse, » puto, intellexit. Et certo iam Manilius (Lib. I):

> Sed nihil in tota magis est mirabile mole,
> Quam ratio, et certis quod legibus omnia parent.

Habes Providentiam, quae *Ratio* est; et eius prolem, Fatum, *Legum* nomine dictam. Homerus pulcherrime βουλὴν Θεοῦ statim initio operis:

> ....Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή·
> ....Iovis est perfecta voluntas:

sive potius, *consilium* et *decretum*. Atque o divinum vatem! qui caput hoc Sapientiae humanae (ita mihi videtur) statim operi praescripsit, suae indicem vel testem. Narrabo, inquit, et canam haec atque ista: iras, bella, funera: sed iam nunc praedico et moneo, ab hominibus ista, sed ex Dei voluntate, administrata.

Neque enim quae vel fortnita putantor, ab hac lege seclndimus neque inciduot ea ipsa, sed veniunt. «Causa pendet ex causa; privata ac publica longus ordo rerum trahit.» (Sen. de Provid. cap. 5.) Sophocles (Aiace Flagell.) μάλα Στωϊκῶς, id est, σεμνῶς *valde stoice*, i. e. *graviter*:

> Ἐγὼ μὲν οὖν καὶ ταῦτα, καὶ τὰ πάντ' ἀεὶ
> Φάσκοιμ' ἂν ἀνθρώποισι μηχανᾶν Θεούς.
> Ὅτῳ δὲ μὴ τάδ' ἐστὶν ἐν γνώμῃ φίλα,
> Κεῖνος τ' ἐκεῖνα στεργέτω· κἀγὼ τάδε.
>
> Ego quidem igitur ista, et alia item omnia,
> Accidere nobis censeam Fato Deum.
> Quod si quis haec in mente non probat sua,
> Ille alia teneat et sequatur; ista ego.

Sed aiebat Seoeca (III De Benef.): «Longnm ordinem rerum esse.» Quid ita? quia «causarum implexa series est,» nt idem alibi: sive ut Stoici, apud Laërtium: «αἰτία τῶν ὄντων εἱρομένη, causa rerum implicata» quia scilicet εἱρμός quidam est, et nexus ac catena. Id quo sensu dicant, Chrysippus apud A. Gellium (Lib. VI, cap. 2) explicet seria defioitione: «Fatum esse, naturalem compositiooem universorum, ab aeterno, mutuo sese consequentium immutabili et inviolabili hac complicatione.» Observa et scrutare. Est «naturalis compositio:» nempe rebus insita a Communi et prima illa Natora, id est, Deo; ideoque et *Naturam*, Fatum appellant. Sed quia (nostro intellectu) *Ratione* quadam et discretione Deus hoc facit, et applicat; plurimum *Rationem* (uti ipsam *Providentiam*) dicunt. Vt qnum definiunt (Laërt. in Zen.) «Fatum, Rationem secundum quam mondus administratur.» Itemque diffusius (In Stob. Physic.): «Rationem, per quam facta, suot facta; fiunt, quae fiuot; fient, quae fient.» Et disceroentes deinde a Providentia, «Rationem eorom quae in Mundo Providentia administrantur.» Anteriorem causam hic vides, et istam ex ea natam, aut subseqnentem. Sed additur in Stobaeanis: «Motat ioterim (Chrysippus) et pro ratiooe supponit Veritatem, Caosam, Naturam, Necessitatem.» Vt sit Fatum nempe *Veritas*, *Causa*, *Natura*, *Necessitas* eorum quae sic fiuot. Sequebatur, *ab aeterno*. Ita; nam in Dei mente haec constitutio, et cum Aeterno illo aeteroa. De *complicatione immutabili* additur: quod ad ordinem seriemque causarum facit. Prima illa causa (Deus) alias atque alias subserit, miro et incomprehenso nobis nexu: sic, ut quae Fato eveniunt, evenire per Na-

turam et Rationem videantur. Haec est illa Sapientia inscrutabilis: « a qua est omnis modus, omnis species, omnis ordo, mensura, numerus, pondus: a qua est, quidquid naturaliter est, cuiuscumque generis est, cuiuscumque aestimationis est: a qua sunt semina formarum, formae seminum, motus seminum atque formarum. » (August. V, De Civit. cap. 11.) Quid opus perissologia? a qua est, quidquid est: peccatum autem ab ea non est, quia nec est. Pelagus hoc, mi auditor, immo abyssus, immo chaos, si ingrederis: et sic se habere potius, quam quomodo habeat, scimus. Est igitur *series et connexio*, atque ea immutabilis, quia ab immutabili Deo: ideoque et *Necessitas* cohaeret: quae soror est, ut sic dicam, et gemella Fati. Trismegistus (Ad Ammonem): « Omnia Natura et Fato fiunt, nec est Locus vacuus a Providentia. Est autem Providentia, in se perfecta Ratio caelestis Dei, cui duae sunt cognatae facultates, Necessitas et Fatum. » Pulchre distinguit, et has ex illa deducit. Quid ergo? inquiunt. Necessario haec sic fiunt, et neo Deus mutat? nec Deus. Asper initio sermo, sed examinatus, Stoicorum etiam vero sensu mitescit. Voces quidem aspernamur, quae dicunt: « Destinatam sortem nec Deo fas effugere. » (Herodot. I.) Item:

> Δοῦλοι βασιλέων εἰσὶν, οἱ βασιλεῖς θεῶν,
> Ὁ θεὸς ἀνάγκης. (Philemon.)
>
> Sunt regibus servi, rex servus est Deo,
> Deus Necessitati.

Etiam noster doctor (De Provid. cap. 5): « Eadem Necessitas et Deos alligat: irrevocabilis divina pariter atque humana cursus vehit. Ille ipse omnium conditor ac rector scripsit quidem Fata, sed sequitur. Semper paret, semel iussit. » Haec talia, parum decore ex dignitate Dei dicta; etsi, ut tetigi, interpretatione ad verum liquidumque deducas. Hoc enim volunt, semel statuta Deum non mutare.

> Finxit in aeternum causas: qua cuncta coërcet
> Se quoque lege tenens. (LVCAN. II.)

Non quia imbecillitas aliqua in Deo sit, aut Fatum dominetur: sed quia placuit ei stare Decreto. Nimirum (ut noster Seneca, Quaest. Natur. I), « imminutio maiestatis sit, et confessio erroris, mutanda fecisse. Necesse est ei eadem placere, cui nisi optima placere non possunt. » Dic mihi, nonne « vir bonus

(quatenus bonus) non potest non facere, quod facit? non enim erit bonus, nisi fecerit.» (Sen. VI De Benef. cap. 21.) Simile (siquid tamen simile) in Deo: qui ut Deus, nihil mavult, aut mutat. « Magnum hoc argumentum est firmae voluntatis, ne mutare quidem posse.» Quod si aliunde eveniret, aut cogeretur, sane impotentia esset; at iam « non externa deos cogunt, sed sua illis in legem aeterna voluntas est.» (Ib. c. 21.) Itaque non possunt videri non posse, quia nec volunt. An tamen non ista servitus est? minime. Seneca egregie (I Quaest. Natur.): « Nec Deus ob hoc minus liber aut potens est: ipse enim est Necessitas sua.» Vides pium sensum: nec fortasse aliter (apud germanos Stoicos) in tota ista re Fati fuit. Quod Augustino etiam arbitro dicam, qui reiecto *Fato Astrologorum*, infert (V De Civit. c. 8): « At qui omnium connexionem seriemque causarum, qua fit omne quod fit, Fati nomine appellant (ii sunt nostri): non multum cum eis de verbi controversia certandum atque laborandum est: quandoquidem ipsum causarum ordinem et quamdam connexionem, summi dei tribuunt voluntati.» Addit alia (Eod. lib. cap. 9), et alibi ex ipso Seneca approbat hanc eorum mentem esse.

DISSERTATIO XIII.

Obiectiones contra Providentiam et Bonitatem Dei: quaesitumque primo, Vnde Naturalia mala?

AVD. Attenta equidem aure ismdiu bibo: sed quid si animo nonnihil renitenti alibi, aut assensum certe retinenti? Nam sunt in istis spinae vel aculei, qui pungunt: et das mihi operam in evellendis? LIPS. Curiosum ingenium hic asperner, ut rem dicam: et cum Damasceno moneam (Lib. II. Fid. Orth. cap. 29): « Omnia admirari, omnia laudare, omnia sine inquisitione suscipere Providentiae opera; etiamsi multis iniusta videantur; quia scilicet ignota est, imo comprehendi nobis impotens divina Providentia.» Audin, hoc et tutius sanctiusque sic esse? Alioqui pelagus est, ut dixi: et cymbulam ingenii si immittis, fluctuabit, aut merget. AVD. Curiosam inquisitionem tecum abdico: sed quae prima fronte omnibus occurrunt et obturbant, quae culpa sit me attigisse, te reiecisse? Neque enim alio fine quaero; et favebo equidem Dei causam agenti. Dic igitur, so-

des; si a Providentia et a Deo omnia bona: unde Monstra, unde Venena, et Noxae in isto orbe sunt? Vnde in nobisipsis interna haec vere mala, et Vitia ac pestes animorum? quis genuit, quis sustinuit et servavit? Denique in ipsa gubernatione, quanta iniquitas apparet? quum boni tolluntur, aut premuntur; mali vivunt, vigent; et praemia ac poena iniusta plurimum lance pensantur. Haec quantumvis sedatum ingenium excitent, compositum turbent: utique sic in oculos sensusque incurrentia, et quotidianis exemplis prompta. Remove, obsecro, quamvis levi manu: et quod iterum testor, pronum ad finem me habe et sequentem. LIPS. Vetera moves, remota pleraque aliis, et alibi (De Constant.) ipsi mihi; certe in parte. Nunc tamen ordine, quia valde vis, faciam: sed compendio, qua potest, et ut dicta non iterem, quod odi. Tria visus obiicere Bonitati et Providentiae, *Naturalia* mala, *Interna*, et *Externa*. *Naturalia*, quae primo et per se a Natura videntur; eaque duplicia, *Rara* et *Vulgata*. *Rara*, quae non via solita, nec semper, sed ob causam eveniunt; ideoque *Monstra* aut *Prodigia* vocamus. Ea fere sunt, in *Excessu*, *Defectu*, *Mixtione*, *Modo*. *Excessu*, ut homo biceps, quadrimanus, tripes. *Defectu*, ut Vnipes, aut Vnimanus. *Mixtione*, ut Homo porcino capite, Vitulus humano. *Modo*, sive in magnitudine et mensura, magna nimia, sive parva: ut Gygas, ut Nanus; sive etiam in *Situ* membrorum partiumque, ut Caput in femore, Oculi in pectore; et uno verbo, quidquid extra communem ordinem legemque profertur. At *Vulgata* sunt, quae semper et sua indole talia; et facta nataque videntur in malum aut noxam, ut sunt Serpentes, Ferae quaedam, Venena, et quae eius sortis occurrunt. Haec obiicis, et iam olim alii: breviter et leviter refutamus. Primum de *Raris*: fatemur ea contra, aut praeter Particularem cuiusque generis naturam esse, sed non contra Communem. Aristoteles (IV De Generat. Animal.) « Monstrum est aliquid praeter Naturam, sed non omnem, illam tantum quae solens et usitata est. Nam praeter illam Sempiternam, et quae ex Necessitate est, nihil omnino fit. » Hoc dicit, respectu cuiusque speciei, Homo aut Vitulus talis, Monstrum et Malum videtur: Communem illam si adspicis, et Deum, non est, immo velut lusus aliquis eius, aut oblectamentum. Itaque ille idem scriptor hos appellat Naturae quasdam παρεκβάσεις, *exerrationes* aut *excessus*: non aliter quam in longo magnoque cursu, extra lineam leviter, nec indecore, licet transilire. Et causas tamen haec suas habent, faciles inda-

gari: a Materie nimia, aut panca; sio aut sic disposita; a Gignentium affectione aut habitu, in opere aut post opus. Plura sunt, non hic inquirenda: sed Vniversum si spectes, mala aut foeda haec negamus, immo in ornatum esse, et plenis perfectisque illis magis agooscendis. De *Vulgatis* autem, scio apud Ciceronem esse (IV Acad.) qui ioclamet: « Cur omnia nostri causa Deus quum fecerit, tantam vim natricum viperarumque fecit? cur mortifera multa, multa perniciosa terra marique dispersit? » E Sacris nostris prompta erat responsio: te faciente, ô homo, fecit. In prima origine haec omnia sine noxa erant nobis obnoxia: in Deum surrexisti, communem conditorem: ergo illa etiam in te, ut vindicatura, et a prima sua natura demutarunt. Sed pro communi etiam Philosophia hoc licet dicere: ista tam diversa, tam varia, facere et requiri ad ornatum perfectionemque magni Mundi. Mundi? etiam ad Dei potentiam sapientiamque notificandam. Potes tu illas araneorum subtiles et intextas telas intueri, sine admiratione conditoris? potes viperae colores, volumina, iodolem? potes vel molestum illum et susurronem culicem, sine ipso hoc cogitationis fructu? At enim, aiebat, nostri causa Deus haec fecit: contra nunc est, et nocent. Nostri? secundario quidem, sed primum, sua. Gloriae eius haec serviunt, mundo toti serviunt: nec solius hominis aspectum haberi, verecunde quidem petas. Tamen an non et ista humanis usibus se praebent? Omitto, quod imperium in haec tam aspera, et calide nocentia, exercemus, et cuncta a natura nos fugiunt: sed vim etiam et usum occultum habere, prior et haec aetas docuit, et postera docebit. Ne stulte et propere damna: sed, ut Naturae quidam peritus venator, indaga magis et inquire. Augustinus eo vocat (XI De Civit. cap. 22): « Divina, inquit, nos admonet Providentia, non res insipienter vituperare, sed utilitatem rerum diligenter inquirere: et ubi nostrum ingenium vel infirmitas deficit, ibi credere occulta: sicut alia, qua vix potuimus invenire. Atque haec ipsa aut humilitatis exercitatio est, aut elationis attritio. » Pulcherrima clausula; quid vis, ô homo? stuporem tuum divinae Sapientiae opponere? quidquid non capis, carpere? Demitte et inclina te potius: et scito arcana haec Naturae adyta, magno illi Pontifici adeunda tantum: fortasse minoribus etiam sacerdotibus, id est, Geniis, haud semper aperta. Quid nobis profanis? caligamus, et in primam illam Causam frustra oculos immittamus.

DISSERTATIO XIV.

Secundo quaesitum, Vnde Interna mala, id est, Peccata? Stoicos etiam a Fato et Deo removere: et quomodo.

Sed *Naturalia* haec in parvo sunt, nec nisi obstreperi opponaut: *Interna*, id est, vere mala, magis augunt. Peccata et scelera sunt, fuernut, et erunt: unde ea, si non ab omnium factore? Quin et Plutarchus Chrysippo obiicit, dixisse: « nullam esse intemperantiam, nullam fraudem, euius non sit Jupiter architectus. » Sed haec vane obiici, et a parte non a iudice dici, ex ipso Chrysippo liqnet. Palam ille detestatur: « et ad eos se applicat potius, ait Cicero (De Fato), qui necessitate motus animos liberatos voluut. » Apud Ciceronem, sed et A. Gellium, excerpta etiam sunt eorum, quae Chrysippus pro hac sententia scripsit: in affirmatione certa, in explicatione involuta. Cicero ait, Causas eum distinguere *Perfectas et Principales*, aliasque *Adiuvantes et proximas*. Secundum illas igitur, principium quidem motus et actionis dari; sed talis talisque motus, a causis Proximis, id est, a Voluntate et nobis. « Vt, iuquit (Cic. ibid.), qui cylindrum protrusit, dedit ei principium motus, volubilitatem autem non dedit: sic visum obiectum imprimet in animo suam speciem, assensio autem erit in nostra potestate: eaque, quemadmodum iu cylindro dictum est, extrinsecus pulsa, quod reliquum est, suapte vi et natura movebitur. » Sed quod in *Viso* Cicero dicit, et haeret, parum pro interiore ipsa re videtur: et credo plura addidisse, quae aevo exciderunt. A. Gellius magis accedit, aut init, nisi fallor: et Chrysippea haec sic compendio refert, hausta e libris eius *De Providentia*, qui utinam exstarent! etsi nec Laertius eorum meminit, notabili in ac parte defectu. Sic, inquam, refert (Lib. VI, cap. 2): « Quanquam ita sit, iuquit Chrysippus, ut ratione quadam principali necessario coacta atque connexa Fato sint omnia; ingenia tamen ipsa mentium nostrarum proinde sunt Fato obnoxia, ut proprietas eorum est ipsa et qualitas. Nam si sint per naturam primitus salubriter utiliterque facta, omnem illam vim quae extrinsecus ingruit, inoffensius tractabiliusque tramittunt. Sin vero sunt aspera, et inscita, et rudia, nullisque artium bonarum adminiculis fulta; etiamsi parvo, sive nullo, Fatalis incommodi conflictu urgeantur, sua tamen saevitate et voluntario impetu in assidua delicta et errores ruunt. Idque

ipsum, ut ea ratione fiat, naturalis illa, et necessaria, rerum consequentia efficit, quae Fatum vocatur. Est enim genere ipso quasi fatale et consequens, ut mala ingenia peccatis et erroribus non vacent. » Additque ipsum illud exemplum, sive imaginem, de cylindro. Haec si bene examinas, signate ab illo et ἐνεργῶς scripta, hoc colligas: Chrysippum Fatum in causis primis constituere, ut qui talis et talis a natura et ingenio suo est, talia faciat excipiatque: qui alius, alia. Sed ipsum illud sic facere, a voluntate sit, quam tamen bonitas aut saevitas naturae huc illuc inclinat. Vt lignum illud rotundum, sive turben, in pronum labatur suopte ingenio; quadrum non item, et resistat. Et addebat amplius, non debere « ferri audirique homines aut nequam, aut ignavos, et nocentes, et audaces, qui quum in culpa et maleficio revicti sunt, perfugiunt ad Fati necessitatem, tanquam in aliquod asylum: et quae pessime fecerunt, ea non suae temeritati, sed Fato attribuenda esse dicunt. » Haec ex illo: ipsum, uti dixi et itero, utinam legisse fas nobis sit! Sed haec non alio (mihi quidem) videntur ire, quam per *Naturam*, sive Deum (quae prima causa est) homines alios aliter factos, ideoque ad bona aut mala inclinare; sed tamen causas illas primas et insitas temperari, aut flecti leviter a *Voluntate* posse, quae inter proximas iuvantesque censetur. Quum ergo inclinamus; aut praemium nobis iure esse, si ad Bona; aut poenam, si ad Mala. Manilius his interpres, aut assertor. Omnia, inquit (Lib. IV), Fato eveniunt:

Nec tamen haec ratio facinus defendere pergit,
Virtutemve suis fraudare in praemia donis.
Nam neque mortiferas quisquam minus oderit herbas,
Quod non arbitrio veniunt, sed semine certo:
Gratia nec levior tribuetur dulcibus escis,
Quod natura dedit fruges, non ulla voluntas,
Sic hominum menti tanto sit gloria maior,
Quod caelo gaudente venit: rursusque nocentes
Oderimus magis in poenam culpamque creatos.

Satis aperire mihi Stoicorum mentem germanus Stoicus videtur, etsi nimis fortasse ad fatalia sua astra nos ligat. Sed heus, Chrysippe, si a Natura haec constitutio aut devergium: Deum a malo qui excusas? quomodo non ille *Naturae* auctor, atque ipsa Natura, malum malosque genuit, si tales fecit? Hoc caput est, et arx, ut sic dicam, causae, nunc adeunda et occupanda. Aio

Stoicos mali principium non in Deo, sed in Materia (quae tamen Deo, ut ipse aliique voluerunt, aevo aequalis, et aeterna), in Materia, inquam, constituisse. Itaque quum Deus homines aliaque faceret, omnia bona et in bonum finxisse: sed repugnantem aliquam vim et malitiosam in illa fuisse, atque esse, quae alio traheret: atque hinc *Interna*, atque etiam *Externa*, mala exstitisse. Valde notabile, et vetus dogma, inter religiosis etiam nostrae proceres decertatum. De Stoicis, Seneca aperte dixerit (I Quaest. Natural. in Praef.): « Vtrum Deus quod vult efficiat, an in multis rebus illum tractanda destituant: et a magno artifice formentur prava multa, non quia cessat ars, sed quia in quo exercetur (Materia) inobsequens arti est. » Nota, Materiam *inobsequentem*, et ab ea *Prava* esse. Plato saepe haec tangit, et huc transit: ut quum dixit Materiam, aut in ea Animam, « incompositam et mali auctorem, sive maleficam. » Iterumque: « adversariam et rebellem Beneficae Naturae », id est, Deo. Animam sive Vim in Materia dicit: neque enim ipsam per se vult malam, sed latens in ea aliquid, quod in generatione se exserit et promit. Immo duas « Mundi animas ab eo statui, natu iam grandiore, in Libris de Legibus; et quum diu fluctuasset, Beneficam ac Maleficam; » Plutarchus est auctor. (De Iside et Osir.) Non abit ab hoc sensu etiam Trismegistos (cap. 14): « Ipsi factori Deo nullum malum aut turpe assignandum; nam hae sunt affectiones generationis asseclae, sicut aerugo aeris, sordes corporis. » Paria Tyrius etiam Maximus, inter Platonicos, Sermone huic argumento. Verba haec pauca eius habe (Serm. XXV): « Sicut in opificio manualium artium, aliud ipsa ars ex professo facit, intendens operis sui finem; alia consequuntur opificio, non artis opera, sed materiae effectus (ut scintillae ex incude exsilientes, ut fuligo e fornace, et aliud ex alia materia), quae necessario adhaerent operae, nec tamen artificis proposito: tale nimirum in his quae circa terram eveniunt, quaeque incursus humanorum malorum vocamus. In quibus innoxiam et inculpatam artem censendum, sed esse haec Fabricae totius Vniversi velut necessarias quasdam et consequentes naturas. » Quae ad *Externa* etiam, aut *Naturalia* mala ex mente eius ducas: sicut et Senecae ista: « Quare tamen Deus tam iniquos in distributione Fati fuit, ut bonis viris paupertatem, vulnera, et acerba funera adscriberet? Non potest artifex mutare materiam; haec passa est. » (De Provid. cap. 5.) Itaque, ut addit, languida et ignava ingenia « inertibus nectuntur

elementis; ut efficiatur vir cum cura dicendus, fortiore fato opus est.» Neque abnuit, in principiis Fati aliquid esse, id est, in natura ipsa singularum rerum quod huc aut illuc ducat: sed in malum, a Materie sic affecta. Vetus, ut dixi, hoc dogma: et an non Pythagorae etiam? cuius illud traditur: « Principiorum alterum esse Vnionem, id est, Deum et Bonum; alterum infinitum Binionem, id est, Daemonum, et Malum, circa quam Materialis multitudo est. » (Euseb. De praepar. lib. XIV.) Sed et prisci aliquot in Ecclesia nostra, sive extra eam, tenuerunt; ut Hermogenes, Tertulliano oppugnatus: qui (ut huius verba sunt, cap. 10 et alibi) « Materiam aeternam cum Creatore proponebat, ut Malum a Materia, non a Creatore deduceret. » Oppugnavit et Maximus libello, ut apparet, docto et arguto: cuius magna lacinia Eusebianae *vesti* (Stromat.) est inserta: et digna videri. Tangit hanc sententiam et Arnobius (De Praeparat. Evang. lib. VII, cap. ult.), eruditus ille Afer; sed parum fortiter reiicit, immo propior videtur adhaerenti. Scribit alibi (lib. I): « Quid si prima Materies, quae in quatuor rerum elementa digesta est, miseriarum causas suis continet irritationibus involutas? » (Ita enim prisca lectio, antehabenda editae, *in rotationibus*; quia significat, aliquid in ea esse occultum, quod mala provocet et irritet. Siquid tamen mutandum, *in rationibus* magis vellem.) Hoc ibi, velut assentiens; sed alibi spernit, et impugnat (Lib. II). « Mala ergo, dicitis, unde haec omnia? Ex elementis, inquiunt, et ex eorum inaequalitate, sapientes. Quod qui fieri possit, ut quae sensum et iudicium non habeat, malitiosa esse perhibeantur et noxia; aut non potius ille sit malitiosus et noxius, qui res pessimas, et nocentissimas futuras, in alicuius operis assumpsit affectum; eorum est, qui asserunt, pervidere. » Bene, dico, impugnat; quomodo enim bruta et insensa materia sic prava? viditque Plato, et fugit: qui *Vim* in ea et *Animam* maleficam ponit. Tamen iterum Arnobius iudicium a se abdicat, et alibi fatetur libere, Non liquere. « Quid ergo nos? inquit (eodem libro): mala unde? Responsionis necessitas nulla est; sive enim possumus dicere, sive minus valemus, nec possumus: utrumque apud nos parum est: nec in magnis ponderibus duximus vel ignorare istud, vel scire, unum solum posuisse contenti; Nihil a Deo principe, quod sit nocens atque exitiabile, proficisci. » Vides fluctuationem eius in Mali causa: assertionem tamen Boni semper et solum Dei.

DISSERTATIO XV.

Alia responsio nostra, et firmior, super istis. Distincta Mala Supplicii et Delicti: et quibusque suus auctor assignatus.

Quanto autem clarius haec gentilis eius, et aevo paulo anterior, Tertullianus, o magnum Ecclesiae lumen, nisi caduca stella fuisset! Is distincte admodum obiectiunculis et Gentilium, et Haereticorum, respondet, quorum assidua ista, Vnde mala Interna, aut Externa? Et Marcion ille famosus, ut elideret, duos Deos inducebat, Bonum et Malum: et utrumque, talium auctorem. Quod sumptum a Magis Chaldaeorum aliquis dicat; quorum fuit, « Duo principia rerum esse, Bonum Daemonem, et Malum: quorum ille Jupiter, sive Oromasdes, illorum lingua; iste Pluto, sive Arimanius diceretur. (1) » Ab illis, inquam, propius et vicinius hoc sumpserit, quam a Stoicis; qui Materiam causam Mali, sed non Deum, faciebant. Sed ad rem in illum ita scribit (lib. II, cap. 14): « Mala dicuntur, et Delicta, et Supplicia. Sed adhibita distinctione utriusque formae, separatis malis Delicti et malis Supplicii, malis Culpae et malis poenae: suum cuique parti definimus auctorem. Malorum quidem Peccati et Culpae, Diabolum; malorum vero Supplicii et Poenae, Deum creatorem. Vt illa pars, Malitiae deputetur; ista, Iustitiae, mala condentis iudicia, adversus mala Delicti. » Optime. Mala culpae, vere mala, non sunt a Deo; mala poenae, dictione et opinione mala, sunt (audacter dicimus) ab illo. Damascenum audi (lib. IV, cap. 20), Graecum Afro congruentem: « Dupliciter malum dicitur. Natura, quod virtuti adversatur, et divinae voluntati. Opinione, quod sensu nostro tale est; ut sunt calamitates, et afflictiones. Nam haec in specie mala, re bona sunt, sapientibus conversionis et salutis causa. » Addit deinde scitum corollarium: « Sciendum, quod et bonum nos causae simus. Nam malorum quae a voluntate sunt, haec quae contra eam, sunt proles. » Quid potest verius aptiusque? Externa mala tu accusas? te potius et interna tua, quibus haec provocasti, et (illius metaphora) procreasti. Ante sanctum virum, quam sapienter hoc magnus ille Homerus? Apud quem Jupiter.

Ω πόποι, οἷον δή νυ θεοὺς βροτοὶ αἰτιόωνται.
Ἐξ ἡμέων γάρ φασι κακ' ἔμμεναι· οἱ δὲ καὶ αὐτοὶ
Σφῇσιν ἀτασθαλίῃσιν ὑπὲρ μόρον ἄλγε' ἔχουσιν. (Odyss. α.)

(1) Vid. Plutarch. de Isid. et Osirid. Laërt. in Praefat. aliique.

Vah, quam nunc homines iniuste numina culpant!
Ex nobis namque esse mala aiunt, at sibi ipsi
Nequitia propria, praeter Fatum, mala gignunt.

Potuisse aliquem profundum hoc Providentiae penetrare, si non a caelesti aura provectum? profecto fuit. Stulti, inquit, mortales Deum inscribunt cladibus auctorem: sese debent. Non enim ille, nisi ob proprias eorum culpas, haec immittit; nec Fato simpliciter, nisi attextu causae talis, destinavit. Punit, sed quia peccarunt. Nexa haec sunt: et ideo Zeno noster olim, servo in furto deprehenso, quum castigaret, atque ille reclamaret, « Fatale mihi erat furari: Et caedi, inquit. » Igitur non haec Mala, sed Opinione tantum, sive ut Seneca, *Specie*. Ita enim alibi (Epist. xcv): « Dii nec dant malum, nec habent: caeterum castigant quosdam, et coërcent, et irrogant poenas, et aliquando specie mali puniunt. » Iam haec capis, et assentiris? AVD. Capio, assentior: nec vel ius est in hos testes refragari. Tamen explicatius, quaeso, Malorum culpae da auctorem. *Diabolum*, aiebas ex Tertulliano. Sed quid? an non et hunc Deus fecit? ergo malum, et mala. LIPS. Respondeo, Diabolum auctorem sui sibi mali fuisse, nostri suasorem. Quomodo? nam Deus hunc quoque bonum fecit primitus, sed liberi sui arbitrii et spontis: elegit autem malus esse. Itaque si quaeris, Vnde malum? cum Damasceno dicam: « Spontaneae voluntatis Diaboli inventum. » (Lib. IV, cap. 21.) Ipse sibi, et ex se, fecit: si eo verbo in re nihili est utendum. Malum enim non est aliquid *Quod Est*; haud magis quam Tenebrae, aut Caecitas: sed duntaxat privatio et deliquium boni. Et inde aptissima voce Latini *Delictum* dicunt. Ergo non proprie dixerim *Factum*, aut *Productum*: magis admissum et inductum: sicut luci tenebrae, Soli nox succedit. Creationem igitur non quaere: causam potes; atque ea est Voluntas. Augustinus subtiliter (XII De Civit. cap. 6), ut solet: « Mala voluntas est efficiens operis mali; malae autem Voluntatis efficiens, est nihil. » Iterumque (cap. 6): « Nemo quaerat efficientem malae Voluntatis; non enim est Efficiens, sed Deficiens: quia nec illa effectio est, sed defectio. » Tenebras nemo videt; silentium nemo audit; intelliguntur absentia contrariorum, quae sunt; ita hic, quod Malum est, non vides, neque proprie subsistit; neque omnino, ut verbo dicam, est. Ecce in exemplo. Fornicatio actus est, et malus, subsistit et est aliquid, sed ea parte non malus, qua est amor, coniunctio, actio: ea tantum, qua praeter aut contra Deum eiusque

legem exercetur. Itaque initium habet, Boni absentiam; auctorem, Voluntatem; incitatorem, Diabolum. Heu subtilia, et nostrae Theologiae! inquies. Sunt, et non sunt; nam et Plato, et Platonici sic adstruxerunt. Ille alibi (lib. X de Rep.), in oratione Lachesis: « Virtus dominum non habet, libera est; quam ut quisque colit, aut negligit, plus minusve ex ea habebit. Causa eligentis: Deus autem extra culpam. » In arbitrio et voluntate utrumque est nostra, Virtus Vitiumque: « Et malitiam (ait Tyrius Maximus) libertas animae et parturit, et parit. » Satis iam dedi Deum non auctorem: et cum Platone hoc claudimus: Deus, et omnia quae a Deo, semper et ubique optime habent. » (In Timaeo.)

DISSERTATIO XVI.

Tertio quaesitum de Malis Externis: et responsum. Videri etiam minima illorum a Deo esse.

Avd. Et satis accepi equidem: sed de *Externis* malis levi sermone, et ut transiens, libasti. Non tanti sunt? Atqui, Deus bone, quam culpant? Poëtae, oratores, ipsi Philosophi inclamant, et ab hoc aspectu non Providentiam tantum, sed Deum paene tollunt. Iuvenis aliquis obiit? vir bonus, et vita dignus, obiit? audi voces.

.... Ignoscite fasso,
Sollicitor nullos esse putare Deos. (Ovid.)

Alterius: « Convalesce, ne optimi Senatoris longa vexatio faciat fidem, Nihil curare caelestes. » (Symmachi lib. VIII.) Quid muliercula, quae e sepulcro clamat? « Procope manus levo contra Deum, qui me innocentem cito sustulit. » Quid ergo? melius erat *nocentem*? iterum alius (Quadrigar.): « Haec maxima versatur Deorum iniquitas, quod optimum quemque non sinunt diurnare. » Iam ubi boni iacent, mali florent et vigent; quot querelae?

Marmoreo Licinus tumulo iacet, at Cato parvo,
Pompeius nullo: credimus esse Deos?

Iason ad Medeam, in scelere felicem;

Testare nullos esse, qua veheris, Deos. (Sen. in Med.)

Alius Tragicus:

> Τολμῶ κατειπεῖν, μή ποτ᾽ οὐκ εἰσὶ θεοί,
> Κακοὶ γὰρ εὐτυχοῦντες ἐκπλήττουσί με·
>
> Audeo profari: Suntne vel regnant Dei?
> Namque improborum me attonat felicitas.

poeta:

> Quinetiam infelix Virtus, et Noxia felix;
> Et male consultis pretium est, Prudentia fallit:
> Nec Fortuna probat causas, sequiturque merentes:
> Sed vaga per cunctos, nullo discrimine, fertur. (MANIL. IV.)

Feratur: quid deinde infertur?

> ...... Iamiam neque Dii regunt,
> Neque profecto Deum summus rex omnia curat.

Non sit finis eiusmodi sermonum: quos impios scio, et exspuo: sed cogitationum umbras istas quis potest statim et fortiter pellere, nisi Ratione munitus? quam a te exspecto. LIPS. Ego vero transivi, ut ais, et attigi: quid enim opus dicta mihi aut aliis iterare? Olim in *Constantia* satis ostendi causas suas et iustitiam haec omnia habere, quae in prima fronte alienissima ad ea videntur. Quid ipse noster Seneca, nonne proprio libello *Providentiam* satis asseruit contra eiusmodi vellicationes, aut morsus? Et pleraeque istae Affectuum voces sunt, non Iudiciorum. Matrem tum illam audies, ut ratione loquentem, quae amisso filio,

> Atque Deos, atque astra vocat crudelia?

audies, sed ut matrem. Tale in aliis, qui de immatura aliqua morte queruntur: in qua sensus et rationis compotes gratulari et gaudere debebant. Nugatoria haec sunt. At floret, et dives est aliquis malus. Magnum! habeat sibi, in curam, angorem, ruinam. Pauper, bonus. Quid mali? nisi iis qui «haec sola mala autumant, quae non faciunt malos: et magis erubescunt (ab Augustino mutuor III De Civit. cap. 1) si Villam malam habeant, quam Vitam.» Alibi distinctius de causis diximus: sed semel nunc et universe, in istis omnibus opinione Malis, aut Punit Deus, aut Exercet. Punit malos aut iunctos malis: exercet suos et firmat. Iunctos dixi; nam saepe contagione quadam, ut mali bonorum, sic boni malorum consortes fiunt, utrique ob utrosque. Nec Homerus hoc nescivit, qui de Graecis afflictis causam reddit,

..... ἐπεὶ οὔτε νοήμονες, οὔτε δίκαιοι
Πάντες ἔσαν· (Odyss. γ.)

.... quia nec sapientes, sed neque iusti
Omnes vivebant.

Audis, *omnes*? ob mixtos malos, male fit igitur et probis: sed ob probum aliquem finem. Augustinus (IV De Civit. cap. 3): « Iustis quidquid malorum irrogatur, non est poena criminis, sed virtutis examen. » Stringo, etsi in lato ad cursum campo: alia nos vocant. AVD. Ego tamen leviter teneo, aut tuus Seneca: hunc audi, et te indulge. Ille vero in his *Externis* non agnoscere, aut approbare Providentiam videtur: certe non semper. Verba eius perpendenda (Epist. XCV): « Deos esse, qui universa vi sua temperant, qui humani generis tutelam gerunt, interdum curiosi singulorum. » Scis eum verba bene librata dare: quid hoc est, Deos *Vniversa* curare; *Generis* totius humani tutelam gerere, etiam *Singulorum*, sed *Interdum*? Quid, inquam, nisi interdum negligi et seponi? Consequitur, quoquo te vertas: nec aliud in mente sensit. Est nempe hoc quod Balbus ille Stoicus apud Tullium adfirmat, « Deum singulos homines curare »: sed cum exceptione, quam addit; « Nec vero hoc ita refellendum est, ut si segetibus, aut vinetis cuiuspiam tempestas nocuerit, aut si quid e vitae commodis casus abstulerit; eum, cui quid horum acciderit, aut invisum Deo, aut neglectum a Deo iudicemus. Magna dii curant, parva negligunt; magnis autem viris prospere eveniunt semper omnes res: siquidem satis a nostris (Stoicis) et a principe Philosophorum Socrate dictum est, de ubertatibus Virtutis et copiis. » (II De Natur. Deor.) Haec illuc eunt, ut Deus insuper habeat, et quasi conniveat, dentur Externa, non dentur singulis, Bona sive Mala: et satis, si Virtus adsit; in qua una Felicitas et beatae vitae summa. Et Cotta in refellendo (lib. III extr.) prorsus hoc apprehendit, *Singulos non curari* semper a Diis, ex Stoicorum sensu: in hac, dico, Externorum parte. Vbi ergo, Lipsi, Providentia tua omnium et singulorum? LIPS. Immota, nec hic Austellus turbarit. Seneca, et alii, aliquid vacillant: sed non ut nesciri ista a Deo faciant (non opinor), sed patiente eo, et velut connivente evenire. In Materia haec insita erant, ut dictum est, ideoque quadamtenus a Providentiae lege excempta: si ita accipis, ut nolis immitti ea, sed permitti. Non aliud hic video: immo illud video, Senecam toto libello *De Providentia*

huic neglectui adversum, et ex destinato omnia, et consulto, et bono etiam nostro fieri. Sed iam ad planiora et minus aspera.

DISSERTATIO XVII.

Triplex obiectio contra Fatum; ordine solvuntur singulae.

Avd. Nec nunc dimittam. In Providentia acquiesco, fluctuo etiam iu Fato. Immobile dixisti: quomodo potest, triplici ista iniectione? Primum, Magia, et Genii inferi vel aërii mutant, aut incidunt: nau notandum, et Lucano alibi clare scriptum. Deinde, Deus ipse mutat, qui precibus exoratur; et flectitur, atque adeo poenitet: quod ipse in Sacris de se dicit. Tertio, si pertendis omnino immutabile; Peccata ab eo non excludes, quidquid ante dixeris, et necessario evenient ex Praescientia illa divina. Has quoque nubeculas si pellis; o te meum Solem, et fato mihi quoque datum ad animum serenandum! Lips. De Fati serie diximus: tu quoque videris eam nectere, et catenam struere interrogationum. Solvamus tamen levi opera; nec fortasse implicata nimis, quae offers. De Magia, commemini sane Lucanum scribere, ubi Thessala illa maga ad Pompeium filium:

> .... conciditur arti,
> Vnam quum radiis presserunt sidera mortem,
> Inseruisse moras: et quamvis fecerit omnis
> Stella senem, medios herbis abrumpimus annos. (Lib. IV.)

Hoc in singularibus fatis iactat, sed in publicis, abdicat.

> Nam simul a prima descendit origine Mundi
> Causarum series, atque omnia Fata laborent,
> Si quidquam mutasse velis, unoque sub ictu
> Stat genus humanum: tunc, Thessala turba, fatemur;
> Plus Fortuna potest.

Haec poëta ille ita divisim; qui amat quidem Stoicus saepe esse: in hac tamen sententia haereo, nec temere decido. Quid vult? singularia Fata ab aeterno et a *prima origine Mundi*, ut loquitur, non definita apparet: aut saltem seorsim causas suas habere, nec cum aliis implexas. Itaque sollicitari et moveri, sine confusione aut turba Vniversi. Aliter in Publicis; quae plures tangunt, et pluribus nexa sunt et iniuncta. Ista, dico, mens videtur: sed vana. Nam quantumvis subitum aliquid, aut inopinatum a Magia intervenit (neque enim negamus), nostro tamen

sensu id fit, Deo iam ante visum et scitum. Talis, dico, illa subita causa, inter medias est, et adiutrices illius Fati. Quod autem de Publicis ait, non mutari, id sane verum, nec magis tamen minusve, quam Privata: sed hoc singulare habent, quod noluerit minutos istos Genios hic inseri, et totum illud notabile et nobile regimen sibi, aut altioribus Geniis, asservavit. Itaque mirum satis est, omnem Genialem collatam operam nihil in Regum consilia vel arcana, nihil in iudicum decreta aut poenas: addo, parum aut nihil in rem nummariam, aut thesauros, posse. Vim illorum et subtilitatem si vides, quid facilius, quam in cubicula Principum irrumpere, literas tollere, aut supponere? in arcam meam aut Crassi potius alienius penetrare, et vim pecuniae auferre, clientulis suis largiri? Non possunt: refraenat benignus, et nostri curator Deus; ne si haec talia faciant, magis ad se alliciant, et in barathrum secum trahant. Atque hoc de Magia igitur, ex vero si vides, non refellit Fatum: si ex Lucani sensu, dubito, et ne ille quoque voluerit (supra dictum) cum patruo suo negligi interdum res, aut Fata *Singulorum*. Altera iniectio, de Precibus, et Deum flecti ac mutari. Pro vulgo satis hic loqueris, et altius ire te volebam, et praeivi. Quid? Deum tu censes mutare sententiam? ira aut miseratione, humanum in morem, tangi? Immutabilis est: et Sacra quod sic loquuntur, pro captu nostro est, et figurato duntaxat quodam sermone. Augustino hoc credes, sic scribenti (XIV De Civit. cap. 11): « Deus etsi dicitur statuta mutare (unde *tropica* locutione in Scripturis sanctis etiam poenituisse legitur) iuxta id dicitur, quod homo speraverat, vel naturalium ordo causarum gestabat: non iuxta id, quod se omnipotens facturum esse praesciverat. » Item alibi (XXII De Civit. 1): « Quum Deus mutare dicitur voluntatem, ut quibus lenis erat, verbi gratia, reddatur iratus, illi potius, quam ipse, mutantur: et eum quodammodo mutatum, in his, quae patiuntur, inveniunt. Sicut mutatur Sol oculis sauciatis, et asper quodammodo ex miti, et ex delectabili molestus efficitur, quum ipse apud seipsum maneat idem qui fuit. » Tale in Hieronymo, quum ad hanc obiectionem respondet (In Ezech. cap. 33): « At praedixit aliquid Deus », addit: « Non enim praedixit, ut veniat, sed ne veniat et ideo comminatur, ut convertatur ad poenitentiam cui minatur; » et alibi (In Daniel cap. 2) planissime cum Augustino: « Ad preces Ezechiae et Ninivae Dei sententia commutata est non vanitate iudicii, sed eorum conversione qui meruerant in-

dulgentiam.» Iam tertium quod opponebas, est a Praescientia Dei, quasi eventus alligante, et sibi adstringente. Id firmum quum primo videatur, infirmissimum est inspectum et exploratum. Qua Praescientia? nego in Deo esse. Non enim praescit proprie, sed scit; nec praevidet, sed videt. Nostrae imbecillitatis verba sunt, qui tempora partimur, nec aliter intelligimus: Deo omnia iuncta, nexa, unita, Praeteritum, Praesens, Futurum. Omnia, inquam, in praesente et in oculis habet, et Aeternitas illi est momentum. Imagine aliqua hoc discrimen Maximus Tyrius ostendere voluit (Serm. I), comparatque «Divinam mentem Soli, qui uno intuitu, quod ubique est lustrat: hominem Viatori, qui longa mora, et temporum intervallo haec et illa videt, et non videt.» Tenuis comparatio, sed illustriorem unde sit dare? Itaque faex et sordes nostri intellectus sunt, quum argutamur de hac Praescientia: cogita autem vere Scientiam esse: et simul capies, quam nulla necessitas ab ipsa impressa. Ecce ego te in convivio potantem, saltantem, amplexantem: certo quidem video, nec fallor: numquid ergo causam praebeo, aut cogo? Negabis, et hic nega. Illud magis urgeat aliquis: An non vult igitur illa fieri? Vult, non vult: et distinguo. Est Voluntas in Deo, quae Graecis Theologis κατ' εὐδοκίαν dicitur: id est, *voluntas iuxta id quod libet, et placet*: atque ea est vere et proprie voluntas. Est altera κατὰ συγχώρησιν, *ex permissione et concessu*; qua habet se in modum sinentis magis, quam assentientis. Illa prior in Bonis est, aut Mediis: haec altera in vere Malis, id est, Peccatis, quia videt fieri, et patitur (quid enim illo invito fiat?) sed causas medias liberas et sui iuris fecit, nec immutat. Iterum curiosulus: At potuit fecisse hominem in bono firmum, nec malo flexilem: cur non fecit? Stulte causa a causa ipsa petitur: aliquid tamen, ut homo, dicam. Liberum fecisse voluit, et decuit illum sublimem inter omnia animalia, illum Deo propinquum. Perfectus homo non erat, si liber non erat. Denique sic placuit; cui nisi optimum placere non potest: quid inquiris? «Et quamquam praescierat (Tertullianus Adv. Marc. II, c. 7) hominem male institutione sua usurum: quid tam dignum Deo, quam gravitas, quam fides institutionum qualiumcumque?» Sed gradum iam refraeno. Providentia et Fatum verbis satis asserta sunt, magis se ipsa quotidie factis. Teneamus utraque manu, amplectamur toto animo, omnibus et singulis haec intervenire. Homerus clamat:

...Μοῖραν δ' οὔτινα φημὶ πεφυγμένον ἀνδρῶν,
Οὐ κακὸν, οὐδὲ μὲν ἐσθλὸν, ἐπὴν τὰ πρῶτα γένηται.

....Fatum aio nullum vitasse virorum
Pravum, sive bonum, quum primum venit in orbem.

Quis fructus erit? Patientia, et Constantia. « Ad hanc legem animus noster aptandus est, hanc sequatur, huic pareat: et quaecumque fiunt, debuisse fieri putet, nec velit obiurgare Naturam. » (Ep. CVII.)

DISSERTATIO XVIII.

Genios etiam esse, Dei et Providentiae ministros; eorum genera, et sedes, ac de Heroibus primo, Laribusque.

Deum supremum, et divina, vidimus: ad ministeria eius imus, sive Genios, quos non auxilium (quid opus erat?) sed ornamentum, et testandae bonitati, sive magnitudini, assumpsit. Atque etiam ordinem assumpsit. Nam quum « Mundus Deorum hominumque sit civitas, „ ut Stoicis placet: decorum et ordo voluit ubique eum coli; et ab iis, qui gradibus et dignitate distinguerentur. Plato et Platonici quam multa de istis; sed mihi lubet et convenit in Portico haerere: quae ita definivit (apud August. VII De Civit. c. 6) Varronis verbis: " Mundum dividi in duas partes, Caelum et Terram. Et Caelum bifariam, in Aethera et Aëra. Terram vero, in Aquam et Humum. Quas omnes quatuor partes animarum esse plenas: in Aethere et Aëre, immortalium; in Aqua et Terra, mortalium. A summo autem circuitu caeli, usque ad circulum Lunae, Aethereas animas esse, Astra ac Stellas, eosque Caelestes Deos non modo intelligi esse, sed etiam videri. Inter Lunae vero gyrum, et nimborum ac ventorum cacumina, Aëreas esse animas, sed eas animo, non oculis, videri: vocarique Heroas, Lares et Genios. „ De Aqua et Humo omittit, in quibus sunt mortale genus, Homines et Bruta. Haec vero pulchra, et Varrone digna, examinemus, atque ad ea Stoicum praecipue sensum aptemus. Dividit *Caelum* in *Aethera et Aëra*. Ita enim nostri, nec nisi purissimum illum et caelestem ignem, non alium subtus Lunae circum agnoscunt. *Aëra* autem *Caeli* voce comprehendunt et Hebraei passim, quod e Sacris nostris est notum. Addit mox, " Eas omnes partes Animarum esse plenas. „ Plenas? Æneae Gazaei verbis (In Theophra-

sto) hoc adstruendum est, pii et docti scriptoris. " Atqui potestatum intelligentium (id est Spirituum) plenum totum caelum, plenus aether angelorum et daemonum, plenus aër, plena terra, et mare, et omnia quae sub terra. Atque ut dixit aliquis (1) nostrorum Sapientum, nihil vacuum, ubi vel capillum in Aethera Aëraque iacias. „ Vera dicit; infinitae, nostro sensu, myriades myriadum sunt, Bonorum Malorumque; Deo finitae. Memini in veteri quopiam legere, " Non aëra aestate tam plenum muscis, quam Geniis esse. „ Addit Aeneas amplius: " Si Deus donet hunc Mundum decem millia annorum etiam stare, et homines vivere assidue ac mori: numquam tamen Angelorum Daemonumque numerum Animae superstites possint aequare. „ Pergamus in Varrone, qui ait: " A summo caelo ad circulum Lunae Aetheras animas esse. „ Paulo alia distinctio in MartianoCapella (lib. II), qui " Deos, quos ignitae substantiae flammantisque suspicimus, ab ipso Aethere sphaeraeque superioris ambitu, usque solarem circulum „ deducit et locat: eosque " Deos simpliciter, itemque Caelites perhiberi et causarum arcana componere. Illic Iovem ipsum regnare. At infra Solis meatum, usque Lunarem globum, secundae Beatitatis numina, supparisque potentiae esse: per quae Vaticinia, somniaque, ac Prodigia componuntur. „ Itaque et Genios ibi locat, non in Aëre; aliter ac nostri, et Plato ipse. Vnde hauserit, non nunc quaero: ad meum redeo, qui in *Aethere Animas* ponit, *Astra ac Stellas*. Quod in parte Stoicum, atque etiam Socraticum, Sidera aut Animas, aut animata esse. Pergit: " At vero inter Lunae gyrum, et nimborum ventorumque cacumina. „ Observa: ergo tantum in media aut supera Aëris regione *Heroas*, *Lares*, *Genios* locat? Apparet e verbis: si tamen satis plena Augustinus ea retulit, aut exscriptor dedit. Nam ego hercules ambigo, et controverto: iure. Quid? *Genii* nulli in Aëre infero, et circa terram? sunt vero, et innumeri: atque ipsi nostri omnes tutelares. Quid *Lares*, in Aëre supero? imo inferum istum colunt, atque adeo domos et focos. Denique communis opinio, qui de Geniali hac re scripserunt, totum Aëra iis assignat. Quid ergo in Varronis scripto aut sensu hic sit, plane haud dixerim: exempla videamus. *Animas* ibi esse, quae *vocentur Heroes*, *Lares*, *Genii*. Tria genera dat, situ etiam diversa; nam Heroes in supero Aëre, Lunae vicini; Lares in imo, Terrae; Genii, per totum cum sparsi agunt. Licet autem distinctius di-

(1) Aliquis e Patribus Christianis.

videre, *Geniorum* alios (communi nomine) *Animas* quidem esse, sed quae aliquando in corpore fuerint: uti sunt *Heroes*, *et Lares*. Alios praestantiore dignitate, qui semper a corporis compedibus ac nexibus liberi egerunt: ut sunt *Genii* proprie dicti. Et qui sunt *Heroes*? Alii nobis, alii Platoni, qui eos ἡμιθέους, *Semideos*, vocat *ex Aqua natos* (In Epinomide): quod scilicet crassiore quadam substantia, quam Genios Aëreos constare ac confici censeret. Hos ἀπὸ τοῦ ἔρωτος derivat (In Cratylo), " quod ex amore immortalis Dei in foeminam aut immortalis foeminae in virum, procreari videantur. „ Cuius sententiae et Hesiodus fuit, quum scripsit (in Εργοις):

> Ἀνδρῶν ἡρώων θεῖον γένος, οἳ καλέονται
> Ἡμίθεοι·
>
> Divinum genus Heroum; quos et vocitamus
> Semideos.

Alii ab ἥρας, id est, *Iunonis*, aliique ab ἔρας *Terrae* voce Heroas formant: quod «Heram veteres (ait Marcianus) Terram dixerunt»: quasi terrestres quosdam Deos. Atque ita Prisci Latini *Semones* dixerunt, velut *Semi homines*: nam *Hemonem* illi *hominem* efferebant. Sed Augustino pro Stoico sensu audiamus (lib. X, c. 21): «Herois nomen a Iunone dicitur tractum, quod Graece Iuno ἥρα appellatur; et ideo nescio quis filius eius Heros fuerit nuncupatus. Hoc videlicet, veluti mysticum, significante fabula, quod Aër Iunoni deputetur, ubi volunt cum Daemonibus Heroas habitare, quo nomine appellant alicuius meriti animas defunctorum.„ Apuleius consentienter (De Deo Socr.): " Deos appellant (hos minores) qui ex hominum numero iuste ac prudenter vitae curriculo gubernato, pro numine postea ab hominibus praediti, (1) fanis et caeremoniis vulgo admittuntur: ut in Boeotia Amphiaraus, in Africa Mopsus, in Aegypto Osiris, alius alibigentium.„ Plutarchus: Stoici Heroas dicunt, τὰς κεχωρισμένας ψυχὰς τῶν σωμάτων: animas a corporibus abiunctas.„ Nec tamen omnes: et restringit merito Laërtius, inter Zenonia: "Heroas esse, relictas animas Sapientum.„ Lucanus (lib. IX, v. 6 sqq.):

> Quodque patet terras inter Lunaeque meatus,
> Semidei manes habitant; quos ignea virtus
> Innocuos vita, patientes aetheris imi
> Fecit, et aeternos animam collegit in orbes.

(1) Lego *postea hominibus praebiti.*

tias animatas: id est, Animae in materie similes, usu et fine distantes. (Plut. I De Plac. cap. 8.) Pythagoras ante eos: "Esse totum aëra plenum animis: easque et Daemonas, et Heroas existimare.,, (Laërt.) Nam *Lares* Graeci non distinguunt, imo, cum *Heroibus* confundunt: atque ita Glossae ἥρωας, *Lares*, non semel interpretantur. Sed *Daemones* igitur illis hoc genus dicti. Quare? "aut quia sunt δαήμονες (Macrobii verba I Saturn. c. 23) id est, scientes futuri; aut (ut Posidonius scribit in libris quibus titulus est περὶ ἡρώων καὶ δαιμόνων) quia ex aetherea substantia parta (lego *partita*) atque divisa qualitas illis est; sive ἀπὸ τοῦ δαιομένου, id est καιομένου, seu ἀπὸ τοῦ δαιομένου, h. e. μεριζομένου.,, Vides hominis Stoici (Posidonii) super verbo sententiam, quae fere est et Platonicorum: sed ipse ex *Aetherea substantia* fingit; isti ἀέριον γένος (ipse ita Plato, in Epinom.) *Aëreum genus* faciunt; non tamen ex "hac faeculenta et humida caligine conglobata corpora, sed ex illo purissimi Aëris liquido et sereno elemento cohalita.,, En aliquod discrimen in materie; et Stoici consentienter reliquae suae doctrinae ex *Aethere* formant, ex quo et Animas humanas. Sed hi sunt, quos Latini *Genios* dicunt. Tertullianus (Apolog. cap. 32): "Nescitis Genios Daemonas dici, et inde diminutiva voce Daemonia?,, Lactantius (lib. II, c. 14): "Ili spiritus sibi Geniorum nomen assumunt: sic enim Latino sermone Daemones interpretantur.,, Festus etymon dat, "Genium esse Deum, qui vim obtinet rerum genendarum (1).,, Addit deinde: Aufustius inquit, Genius est Deorum filius et parens hominum ex quo homines gignuntur: et propterea Genius meus nominatur, quia me genuit. Alii Genium esse putant, uniuscuiusque loci Deum.,, Varia miscet: secernamus, et illustremus. Quin *Genius* a *genendo*, non dubium: sive quia genuit nos, sive, ut Apuleius, "quia nobiscum genitur.,, Aufustius aiebat, "*Deorum filium esse*:,, Quorum? immo unius Dei, Iovis; ex ipso Festo: "Tages Genii filius, nepos Iovis,» qui disciplinam aruspicii dedit. Igitur supremi Dei filius, et (nisi fallor) Varronis interpretatione Mundus. Augustinus: "Quid est Genius? Deus est, inquit (Varro), qui praepositus est ac vim habet omnium rerum gignendarum. Subdit Augustinus: "Quem alium hanc vim habere credunt, quam Mundum, cui dictum est, Iupiter omnipotens, progenitor, genitrixque? Et quum alio loco Genium dicit esse uniuscuiusque

(1) Ita leg. non *gerendarum*.

Animum rationalem, et ideo esse singulos singulis: talem autem Mundi animum, Deum esse: ad hoc idem utique revocat, ut tanquam Vniversalis genius ipse Mundi animus esse credatur. „ Haud dubie in his doctissimi Varronis Stoica aliqua sententia est: et qualis? Genium duplicem esse: *Singularem*, Animum suum cuique; *Vniversalem*, Animum Mundi. Hic igitur Animus, sive "incorporalis Ratio (ut Seneca) ingentium operum artifex „ Genius ille est a genendo. Nec inepte *Dei filius*, quia ab eo est, et idem ipse. Itaque vides duplicem ab iis Genium statui: quod item a Capella. "Ex superiorum, inquit, Deorum arbitrio, et secundorum comitatu, et Generalis omnium praesul, et Specialis singulis mortalibus Genius admovetur, quem et Praestitem, quod praesit (1) gerundis omnibus, vocaverunt. Nam et populi Genio, quum Generalis poscitur, supplicant; et unusquisque gubernatori proprio dependit obsequium.„ Vbi tamen *Generalem* illum ad populos tantum singulos, provinciasque: sicut *specialem* ad homines, urbes, loca alia certa, videtur allegare. Sed Varroniana mens alia fuit: etsi apta et vera etiam haec divisio, quosdam Geniorum sub illo magno Imperatore, velut Legatos aut Tribunos, populis regionibusque curare; alios iterum quasi Centuriones, collegiis, oppidis, vicisque; denique et gregales milites, singulis hominibus, locisque. Ita templum *Genii publici*, sive *Genii p. r.* scimus in Vrbe fuisse: item Coloniis, suos Genios: ipsi Principi seorsim suum, grandiorem aliquem grandiori. Panegyricus scriptor, "Habes profecto aliquod cum illa Mente divina, Constantine, secretum, quae, delegata nostrii diis minoribus cura, uni se tibi dignatur ostendere.„ Ostendere, per astitem et praestitem Genium aliquem digniorem. Nota superstitio, an adulatio vetus Romana, per Genium Principis religiose iurantium. At nobis, inquit, Dii minores sufficiunt. Vulgatissima autem haec sententia Genios, a natali die, cuique asscrentium. Menander:

Ἅπαντι δαίμων ἀνδρὶ συμπαραστατεῖ
Εὐθὺς γενομένῳ, μυσταγωγὸς τοῦ βίου·

Cuique Genius iungitur mortalium
Statim edito, moderator ut vitae siet.

Mystagogum ille dixit, Seneca noster *Paedagogum*. "Sepone, inquit (Epist. cxi), in praesentia, quae quibusdam placent:

(1) et Graeci τύχην *Genium* vertunt.

Vnicuique nostrum Paedagogum dari Deum, non quidem ordinarium: sed hunc inferioris notae, ex eorum numero quos Ovidius ait, de plebe Deos." *Quibusdam* placere hoc ait: quibus? *Stoicis* suis: nam iungit: "Ita tamen hoc seponas volo, ut memineris maiores nostros, qui crediderunt hoc, Stoicos fuisse. Singulis enim et Genium et Iunonem dederunt." Genium, nempe viris, Iunonem, foeminis: id erat, marem Genium, foeminamque, pro sexu. Plinius (lib. II, cap. 7): "Singuli ex semetipsis totidem Deos faciunt, Genios Iunonesque adoptando sibi." Itaque vere Lactantius (lib. II, c. 15): "Adhaerent singulis hominibus, et omnes ostiatim domos occupant." Quo tamen fine? iam dicto, ut curatores quidam essent, et inspectores. Hesiodus:

Τοὶ μὲν δαίμονες εἰσὶ Διὸς μεγάλου διὰ βουλὰς
Εσθλοὶ, ἐπιχθόνιοι, φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων.

Sunt Genii, ex mente et nutu Iovis omnipotentis.
Approbi, et in terris hominum genus accurantes.

Plato hunc talem vocat: "custodem vitae, et adiutorem consummatoremque, quae quisque elegisset." In tabula Cebetis ingeniosa, *Senex* depingitur *Genius*, qui vitae adstat, Chartam una manu tenens (e qua salutaria Monita legat) et altera quiddam veluti monstrans. Mandat autem ingredientibus, quid, ubi in Vitam venerint, faciendum sit, et cui viae se committere debeant, si velint esse salvi.", Est ipsum dogma Stoicum: atque audi Epictetum. "Deus, inquit (I Dissert. cap. 14), nos curat: sed nihilominus curatorem unicuique addidit suum cuiusque Genium, et custodiendum eum sibi commisit: atque eum, qui nec conniveat, aut dormiat, quique decipi non possit." Sed et Zeno fatetur: "esse Daemones quosdam, sive Genios, qui erga homines afficiuntur, suntque inspectores actionum humanarum." Inspectores? usque eo, ut etiam forma humana se misceant, et singula ignoti ipsi norint. Homerus sapientia, qua solet:

Καί τε θεοὶ ξείνοισιν ἐοικότες ἀλλοδαποῖσι,
Παντοῖοι τελέθοντες, ἐπιστρωφῶσι πόληας,
Ανθρώπων ὕβριν τε καὶ εὐνομίην ἐφορῶντες·

Atque Dei, hospitibus peregrinis se assimilantes,
In specie diversa, urbes atque oppida oberrant,
Et malefacta hominum, simul et benefacta notantes. (Odyss. ρ.)

Quid Plautus ille ab humili socco, nonne huc assurgit? *Arcturum* sidus facit praeloqui (in Rudente):

Ita sum, ut videtis, stella splendens, candida
Hic atque in caelo: nomen Arcturo est mihi.
Noctù sum in caelo clarus, atque inter deos:
Inter mortales ambulo interdius.
Qui est Imperator divum atque hominum Iupiter,
Is nos per gentes alium alia disparat,
Hominum qui facta, mores, pietatem, et fidem
Noscamus; ut quemque adiuvet opulentia.
Qui falsas lites falsis testimoniis
Petunt, quique in iure abiurant pecuniam,
Eorum referimus nomina exscripta ad Iovem:
Quotidie ille scit, quis hic quaerat malum.

Et pluscula, quae comiter addit. Quanquam hi Genii magis alti et sublimes sunt, et velut exploratores quidam ab Aethere, et Praetorio ipso, missi. Sunt igitur Genii observatores aut adstites, nec sortis tamen affectusque unius. Alii enim Boni sunt, alii Mali. Atque hos Trismegistus πονηροὺς appellat, *Pravos*: κακοδαίμονας Plutarchus, et scriptorum vulgus. Clemens Alexandrinus (I Strom.): "Iametiam Phocylides, Angelos vocans Daemones, quosdam eorum Bonos, quosdam Pravos his versibus ostendit. Sicut et nos (Christiani) Desertores quosdam spiritus suscipimus, et notos habemus:

Ἀλλ' ἄρα δαίμονές εἰσιν ἐπ' ἄνδρασιν, ἄλλοτε ἄλλοι.
Οἱ μὲν, ἐπερχόμενον κακὸν ἀνέρος ἐκλύσασθαι.

Miscentur Genii mortalibus, at diversi.
Hi quidem, ut a nobis clades et tristia pellant.„

Quasi dicat, alii autem ut immittant adiuventque. Atque hi mali, culti etiam antiqui, sed ut *Vejoves*, ut *Laeva* numina, et "quos (Plinii verbis) placatos trepido metu cupimus:„ nec ut adsint, sed absistant. Homerus saepe agnoscit:

. . . . . . κακὰ μήδετο δαίμων·
. . . . . . Genius mala mentu agitabat. (Odyss. μ.)

Item:

. . . . . τίς τοι κακὸς ἔχραε δαίμων;
. . . . . Malo quo daemone est usus? (Odyss. κ.)

Iterumque:

Ἀσέ με δαίμονος αἶσα κακὴ, καὶ ἀθέσφατος οἶνος·

Laesit me daemon malus, et mala copia vini. (Odyss. λ.)

Satis de Privatis istis sive Singulorum Geniis: de Publicis aut Passivis aliquid addamus. AVD. Immo unum requiro tactum magis, quam plene dictum, de *Animo*, qui Genius suus cuique. LIPS. Attigi, perficiam. Apuleius: "Quodam significatu Animus humanus, etiam nunc in corpore situs, Daemon nuncupatur.„

.... Dine hunc ardorem mentibus addunt,
Euryale, an sua cuique Deus fit dira cupido?

Igitur et Bona cupido animi Deus bonus est. Vnde nonnulli arbitrantur, Εὐδαίμονας dici Beatos, (1) quorum Daemon bonus, id est, animus Virtute perfectus est. Quem nostra lingua, haud scio an bono, certe quidem meo periculo, poteris Genium vocare: quoniam is Deus, qui est Animus suus cuique, quanquam sit immortalis, tamen quodammodo cum homine genitur.„ Satis pleue atque etiam plane istic habes. Respexit Epicharmus:

Ὁ τρόπος ἀνθρώποισι δαίμων ἀγαθὸς, οἷς δὲ καὶ κακός.
Mores homini Genius bonus est, aut e diverso malus.

Etiam Heraclitus, quum dixit: "quod Ingenium homini Genius sit.„ Atque ita quidam *Socratis* illud *Daemonium* celebro interpretantur (Plut. et Cicero): ut quoniam: "Animus illi purus, et a corpore maxime abstractus fuit, facillime audiret atque intelligeret monita Deorum.„ Quanquam alii vere ad Privatum Genium eius referunt, qui se ei conspicuum etiam dederit, paucis factum. Ammianus, de Constantio Imperatore (lib. XXI): "Post haec confessus est convictoribus proximis, quod, tanquam desolatus, secretum aliquod videre desierit, quod interdum squallidius adfuisse sibi aestimabat. Et putabatur Genius quidam, tutelae eius appositus, eum reliquisse, citius digressurum. Ferunt enim Theologi, in lucem editis hominibus cunctis, salva firmitate fatali, huiusmodi quaedam, velut actus rectura Numina sociari: admodum tamen paucissimis visa, quos multiplices auxere virtutes.„ Dat deinde Homerum auctorem, in cuius libris Genii cum viris fortibus versantur, et loquuntur: item "Pythagoram horum adminiculis praecipuis enituisse, et Socratem, et Numam Pompilium, et superiorem Scipionem, et Marium, atque Octavianum.„ Sed omitto *Speciales*, sive Privatos: aliud genus est quod *Generale* diximus, et publicc atque

(1) In Manuduct. lib. II, Dissert. xix.

etiam privatim multiplices usus et pericula sui praebet. "Horum de numero curant singuli, ut est cuique tributa provincia, vel Somniis confirmandis, (1) vel Extis fissiculandis, vel praepetibus gubernandis, vel Vatibus inspirandis, Fulminibus iaculandis, ceterisque adeo, per quae futura praenoscimus.„ (Apul.) Vno verbo, Magiam totam isti suggerunt et administrant: nostris quoque Doctoribus scriptum. Vt Tertulliano (Apolog. cap. 23): "Per hos Magi phantasmata edunt, etiam defunctorum inclamant animas, pueros in eloquium oraculi eliciunt, multa miracula circulatoriis praestigiis ludunt.„ Vt Minutio Felici: "Magi quoque non tantum sciunt Daemonas, sed quidquid miraculi ludunt, per Daemonas faciunt. Illis aspirantibus et infundentibus, praestigias edunt, vel quae non sunt videri, vel quae sunt non videri.„ Denique vario praedictionum (saepe fallaci) genere, "aemulantur divinitatem, dum furantur divinationem.„ (Tertull. cap. 22.) Pythagoras hoc quoque observavit, et prodidit: "Ab his immitti hominibus somnia et signa, atque morbos etiam et sanitates: nec solum hominibus, sed pecudibus ac iumentis. Ad hos referri Lustrationes et expiationes; ad hos Divinationem totam, et omnia, et similia.„ Tertullianus et his addicit (cap. 22): "Corporibus et valetudines infligunt, at aliquos casus acerbos; animae vero repentinos, et extraordinarios per vim excessus.„ Minutius: "Vitam turbant, omnes inquietant, irrepentes etiam corporibus occulte, ut Spiritus tenues, morbos fingunt, mentes terrent, membra distorquent.„ Quid dicam poma, vites, fruges praecipitari ab iis, aut laedi? quid alio traduci? quid pluvias, nimbos, ventos induci? et plurimum mala, ab his scilicet malis. Sed bona etiam a bonis, si non provenire, promoveri est confitendum. Artes praeeunt, aut docent: et quaedam humano ingenio nunquam eruenda, ostendunt. In medicina, exempli causa, quis ambiget occultas multas herbarum vires ab iis proditas? Quis Chemiam novae subtilitatis artem, his non deleget? et magis, quia ambiguam, et laedere aut fascinare etiam pronam. Quis Horologia ferrata illa, cum tot ponderibus rotisque reperit? quis Magnetem ad nauticum usum suggessit? quis Typographiam? quis Bombardas? Boni isti, aut alii: sed cum Apuleii cauta admonitione, ut "cuncta haec fiant Caelestium (imo *Caelestis* unius) voluntate, et numine, et auctoritate; sed Daemonum obsequio,

(1) Lego, *conformandis.*

et opera, atque cura." In bonis, inquam, *Voluntate et auctoritate* Dei; in aliis, permissione et concessu. Sustineo, et a vorticibus me removeo, ad ripam appello. Avd. Heus tu, neque ego auctor multa hic inquirendi: universe aliquid scire satis sit, vereri etiam totum genus aut revereri. Sed estne vitae etiam aliquis in hoc fructus? Lips. In illis de *Custodia* magnus, Epicteti verbis suggerendus. "O homines, inquit (lib. I Dissert. XIV), scitote diligenti et praestanti cuidam Custodi unumqueinque nostrum esse commissos. Quum igitur fores adduxeritis, et tenebras intus feceritis, mementote nunquam dicere, quod soli sitis. Non enim estis, non: sed Deus intus est, et vester Genius intus est. Et quid lumine istis opus est, ut facta omnia vestra videant? nihil." Quid autem? vitae solum curant, aut assistunt? Immo Plato autumat, non solum tunc "adesse, nemini conspicuos, omnium non modo actorum, verumetiam *cogitatorum* testes," (Apul.): sed et, "ubi vita edita, remeandum est, eumdem illum, qui nobis praebitus fuit, raptare illico et trahere velut custodiam suam, ad iudicium, atque illic in causa dicendi assistere: si qua commentiatur, redarguere; si qua vera dicat, asseverare: prorsus illius testimonio ferri sententiam." Quis homini hominum haec suggessit, aut potuit, Sacrorum nostrorum arcanis sic alludentia, aut vicina? Miror hoc satis.

DISSERTATIO XX.

Pluscula etiam de Geniis. De origine, de malitia, de varietate munerum: et quaedam huic rei e Sacris.

Avd. Et ego in tota re habeo, quod mirer satis. Multa non multis (morem tuum novi) dixisti: recogitanda mihi in otio, aut ruminanda. Et pleraque hercules probasti: sed auctoritatem tamen Sacrorum nostrorum, in re hac sacra, non saepius advocari, id quoque mirabar. Nam absque ea, nec credens, ut sic dicam, credam. Lips. Ergo alibi aliquid ambigis? prome: fortasse confirmabo. Avd. Ego vero: primum in principio et conditu istorum Geniorum. Esse dixisti: sed quo auctore? qua materie, aut sine ea? et unde quibusdam haec pravitas? Divisionem deinde dixisti, et munera: quid opus istis tot generum velut Adiuvis illi omnium potenti Imperatori? Per se numquid

sufficit, publice privatimque, Mens illa per omnia diffusa, omnia gubernare? Haec oratus expedi; sicubi etiam haesero, orandus. LIPS. Cymbam alligabam: solvis, et in fluctus iterum deducis. Pareatur tibi, atque etiam argumento; quod tractare quum coepimus, pertractandum est. Quaeris originem, et auctorem horum Geniorum. Auctorem? et quem, nisi illum omnium Deum? Ipse condidit: ante orbem, et omne opus; an statim ab orbe; disputant Theologi: nam Sacra siluerunt. Quod ante hominem, id consentiunt: et Graeci fere etiam, quod ante omnem creaturam: « Decebat enim primo Intellectualem substantiam condi, et tum denique Sensilem: » ut adstruit ex Gregorio Nazianzeno Damascenus. (De Fide lib. I, cap. 3.) Condidit autem sola cogitatione: atque ea opus illi fuit. De Materie deinde quaeris. Theologiam nostram, id est veram, si attendis, non habent. Spiritus et Animi sunt, incorporei. Si Platonicam, corpora sunt, et quidem Aërea. Haud longe a nubium concretione: nisi quod « fila corporum possident (Apuleii scriptione) magis rara et splendida, et tenuia usque adeo, ut radios omnes nostri tuoris et raritate transmittant, et splendore reverberent, et subtilitate frustreutur. » Quid Stoici nostri? etiam corpora, sed *Aetherea*, id est, ignea, assignant. Et id sane convenientius nostris etiam Sacris. Ecce rex Hebraeus (Psal. CIII): « Qui facit Angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis. « Nec semel ita nominantur, aut comparantur: et Graecorum aliquis pulchre πῦρ ἄϋλον, *Ignem Immaterialem*, eos vocat. Nam agilitatem, levitatem, fervorem, lucem si vides: cum nulla rerum melius assimilentur. Hoc fateor, Aëreum saepe aliquid circumdare et assumere; scilicet ut nobis appareant, aut aliquo vestigio se ostendant. Sed tunc quoque (notatum) quum dissolvuntur, ignis aut sulphuris odorem aliquem sive signa ostentant. Sed de apparitione, *Chaldaeorum Magi* asserebant, « Imaginum sive, sive Daemonum, plenum esse Aëra, qui velut fluxus quidam evaporationis, acute cernentium oculis se insinuent. » (Laert. in Praef.) et Homerus ea mente alias cum ἀνέμου πνοῇ, *ventuli aura*, alias cum ὁμίχλῃ, *nebula tenui*, comparavit. Sed et Magi hodie fatentur, et infelices foeminae libidinis Genialis victimae, tactu frigidos plurimum esse: ab Aëre et vapore scilicet isto circumfuso. Sed et idem poëta conspici a quibusdam, non ab aliis qui adsunt, facit: quod Magi etiam volebant:

Οὐ γάρ πω πάντεσσι Θεοὶ φαίνονται ἐναργεῖς;

Non etenim apparent Divi cunctis manifesti. (Odyss. π.)

Vbi illud mirabile, et ex Naturae sinu excussum: Telemachum, qui aderat, Minervam non vidisse; canes vidisse;

Ἀλλ' Ὀδυσεύς τε κυνές τε ἴδον· καί ῥ' οὐχ ὑλαόντο,
Κνυζηθμῷ δ' ἑτέρωσε διὰ σταθμοῖο φόβηθεν.

Vidit Vlysses, atque canes: hi nec latrabant,
Sed blando gannitu aliorsum diffugiebant.

Vides sensum numinis habuisse, et reveritos cum *gannitu*, non autem *latratu*, diffugisse. Et tale etiam hodie observatum, ad naturam sagacissimi animalis; haud frustra Hecatae, id est, Lunae, Geniorum praesidi, attributi. Sed inhibeo: de Materie satis dixi. Quaerebas amplius, Vnde pravi etiam facti? Id notum tibi oportuit. Litterae sacrae nostrae tradunt, initio bonos omnes (quomodo aliter a bono Deo?) conditos: sed in libertate arbitrii, ad fastum et prava inclinasse, et Deo adversantes, deiectos e caelo, sparsosque varie per hanc machinam esse. Illud notabile, quod Damascenus ait: « Ex angelicis potestatibus, illum qui Praeses rectorque erat Terrestris ordinis, et cui Terra a Deo custodienda permissa erat: » illum, inquam, Deo rebellasse, et cum suis a caelesti felicitate in hanc terram et tenebras decidisse. Tanquam ille non fuerit supremi (quod alii plerique Theologi) Ordinis angelus, sed huius inferioris: et ideo in Terram suam relegatus, quam non curat nunc, sed turbat. Athenagoras etiam, paulo altius philosophatus, et ad *Animam Materiae*, (1) malorum causam Platoni, adspiciens, etsi Christianus, ita tradit. « Angelorum, inquit, alii mansere quales a Deo facti erant, Boni, et munera sua fideliter curantes; alii, res sibi creditas proterviter habuerunt, et a Deo defecerunt: » Isti fuerunt, « Materiae et Formarum in ea Princeps ac Rector, et alii qui circa primum (2) hoc firmamentum erant. » Iterumque postea vocat, « Materiae Principem: atque illum Dei bonitati, sua procuratione et administratione, adversari. » Procedit longius, et ait: « quosdam ex istis, captos amore virginum, et libidine victos, defecisse. Ex quibus Gigantes, qui vocantur, nati sint: eorumque Gigantum animae,

(1) Supra, Dissert. De Resurrect.
(2) *Terrae proximum.*

circa terram obversantes, motus affectionesque similes parentum suorum edant. » Immo et Latini aliqui vetustiores in hoc sensu; ut Lactantius: « Deus Angelos misit, inquit (lib. II, cap. 15), ad tutelam cultumque generis humani; sed illos, cum hominibus commorantes, dominator ille terrae fallacissimus paullatim ad vitia pellexit, et mulierum congressibus inquinavit. Tum in Caelum ob peccata, quibus se immerserant, non recepti, ceciderunt in Terram. Sic eos Diabolus ex angelis Dei suos fecit satellites ac ministros. Qui autem sunt ex his procreati, quia neque Angeli, neque homines fuerunt, sed mediam quamdam naturam gerentes, non sunt ad Inferos recepti, sicut nec in Caelum parentes ipsorum. Ita duo genera Daemonum sunt facta, unum Caeleste, alterum Terrenum. » Ipsa haec talia Iustinus Martyr, Clemens Alexandrinus, Eusebius, Tertullianus, Sulpicius Severus: e quibus Eusebius etiam Poëtarum fabulam de Gigantum rebellione petit et ducit. Horum igitur sensu, duplex Daemonum lapsus, et discretis temporibus: alter statim Initio Mundi; alter iste, paullo ante Diluvium, ut narratio Moysis docet. Vides etiam istos palam genituram Geniis adscribere, et foeminis iungere, easque implere: aliis Theologis fortiter negatum. Exempla aut testimonia etiam hodie multa illuc eunt: rationes abnuunt, et Spiritus si sint, unde iis semen, et qua effundant? At corporati sunt, et Aërei, inquiunt Platonici. Sunto; quae mixtio aut comprehensio inter tam dispares? non magis, quam inter hominem et piscem. Tamen, ut tetigi, exempla nos turbant, et istae quotidianae Genialium libidinum victimae, infelices mulierculae, de mixtione et coetu omnes asserunt; etiam de liberis aliquae: et sunt in hac Lovanio urbe exempla. Quid dicam? pro me Plutarchus aliquid, qui iudicio videtur censuisse: « Tam Gignere, quam Gigni, alienum a Deo esse. » (Quaest. Convivial. VIII, cap. 1.) Exceptionem tamen, aut interpretationem aliquam adhibet: fieri posse, « ut vi aliqua occulta, Materiae principium foetificum infundat, a quo moveatur illa et vertatur. Neque absurdum, inquit, autumo, si non humano more Deus congrediatur foeminae et se iungat, sed aliis quibusdam contactibus, et per alia contrectationibus moveat et impleat mortale corpus semine diviniore. Neque mea est istaec sententia, sed Aegyptii Apim hoc modo concipere et parere tradunt, Lunae contactu: atque adeo prorsus Deo cum mortali foemina consuetudinem donant: sed non contra, nec admittunt virum mortalem Deae foeminae

initium partus aut prolificationis praebere; quoniam Geniorum natura in Aere, et Spiritibus, et Caloribus quibusdam, et Humoribus consistit. » Similia quaedam idem scriptor (In Numa), ubi de celebrato congressu Numae regis, cum Egeria nympha: atque ait: « Ratio suggerit, Deum non equorum aut avium amore, sed hominum teneri: ideoque iis, qui excellenter boni sunt et virtute inclyti, nihil absurdum, adesse illum, et consortio iungi. At quod corpore etiam aut forma humana fruatur, capiaturque vel Deus vel Genius, difficile hoc quidem creditu est. Etsi Aegyptii videntur non improbabiliter dicere, quod spiritus sive afflatus Dei mulieris partibus accedat et titillet, et principia inserat generationis; viro autem cum Dea congressum mixtionemque nullam esse. » Ista ille vir satis scite: non ultra a me scrutanda, aut protrahenda, quia aut foeda omnia, aut tenebrosa. Vnum dixero, non opinari me, ullo retro aevo, tantam copiam Satyrorum et salacium istorum Geniorum se ostendisse, quantam nunc quotidianae narrationes, et iudiciales immo sententiae, proferunt: quo infelicis saeculi fato? Sed ad ultimum quaesitum tuum venio, quod erat, Cur auxiliares istos gubernationi Deus assumeret? Respondeo, non quia egeret, sed vellet: vellet autem, quia bonus, et « non contentus (ait Damascenus) sui contemplatione, fecit etiam quibus bene faceret, et qui bonitatis suae participes essent, Angelos, Mundum, Homines. » Quid, quod decorum et ordo sic videtur postulare? Seneca rationem eam ingerit (apud Lact. I, cap. 4): « Deus, quum prima fundamenta molis pulcherrimae iaceret, ut omnia sub Ducibus suis irent, quamvis ipse per totum se corpus intenderat, tamen ministros regni sui Deos genuit. » Genuit, id est, fecit. Quid magis pie, pulchre, et vere potest? nam et agnoscit sub initium conditos, ut Theologi fere nostri. De multiplici autem divisione eorum, et munere, non turbet; turba esset, nisi esset. Immo vero Deus pulcherrimo ordine, et ut cuiusque natura aut dignitas erat, sparsit per hoc corpus Vniversi: « curantes (ait Damascenus) Terrae certas partes, praefectosque Gentibus, et locis. » Sacri nostri libri hoc ostendunt: et Hieronymus aperte (In Ezech. cap. 28): « Traditae sunt Angelis ad regendum Provinciae, quasi iudicibus ab Imperatore. » Rufinus (Exposit. Symbol.) « Ab initio praefectae quaedam virtutum caelestium Potestates, quibus regeretur et dispensaretur mortalium genus. » Immo et singulis assignati. Hieronymus in illud Evangelii (Matth. 28): « Angeli eorum vident

faciem Patris; » scribit: « Magna dignitas animarum, ut unaquaequè habeat, ab ortu nativitatis, in custodiam sui Angelum deputatum. » Immo et ante ortum; ex Tertulliano (De Anima, cap. 37), « Omnem hominis in utero serendi, struendi, fingendi paraturam aliqua utique Potestas, divinae voluntatis ministra, modulatur. » Desino: hoc admoneo, pulchra quaedam et digna legi, a *Trismegisto* super tota hac re scripta: qui Daemones tamen astris assignat, et sub eorum velut signis ordinat: mira et occulta alia, proprio libro, a *Michaele Psello*, qui ante annos paullo plus quingentos *Michaelis Ducae* Imperatoris doctor et institutor fuit. Is mira et recondita, ut dixi, tradit, auctore quodam *Marco*; qui, diu et familiariter cum Geniis versatus, consultissimus talium habebatur. Si voles, vide.

DISSERTATIO XXI.

De Loco Dei obiter, qui ubique est, sed conspicua tamen sede in Caelis.

Ego me abiungo; et vos, boni malique Genii, favete, aut valete: ad Humana iam imus. Avd. Leviter me sistente, et super Dei sede et loco aliquid requirente. Genios disposuisti: hunc omittes? Lips. Feci vero, ut condignum ipso erat: ubique disposui: qui est intra omnia, qui extra omnia, sine loco, sine motu, semper. Avd. Atqui Stoicum nempe nunc agis, et hanc doctrinam revelas. Lips. Ago, revelo. Avd. Aliena igitur ab ea, quae dixisti, et dicis. Tertullianum audi (Apolog. cap. 47): « Stoici Deum extra Mundum statuunt, qui figuli modo extrinsecus torqueat molem hanc: Platonici autem intra Mundum, instar Gubernatoris in navi. » Viden' palam extra Mundum esse? Lips. Dici, non esse: et a Tertulliano dici, atque hoc impingi Stoicis, planissime nec dictum iis nec cogitatum. Quomodo possint? toties audisti, « Mentem per omnia commeantem, diffusam, omnibus insitam: » et quae non opus iterare. Quaeri sane hoc solere ab aliis, non abnuo et Seneca ostendit (De Vit. Beat. cap. 31): " Deus utrum extrinsecus operi suo circumfusus sit, an toti inditus? „ atque altera haec pars, mens ipsa est Stoicorum. Planius etiam eidem expressa alibi (I Quaest. Natural. in Praef.): " Solus est omnia, opus suum intra et extra tenet. „ Quid potest clarius? Atqui Tertullianus aperte; quid

ad rem? scio Patres illos parum inquisite saepe aliquid adstruere, et sectarum decreta permiscere. In exemplo alio illustri. Theophilus Antiochenus Patriarcha, Tertulliani aevo fere compar, ad Autolycum scribit (lib. II): " Stoici, Deum esse in universum abnegant: aut si sit, asserunt eum nullius quam sui, curam gerere.,, O improvidentiam! non enim malitiam; et potest quidquam adversius eorum menti dici? Et ne errorem verbi putes, addit, " Haec eadem Epicurum et Chrysippum dicere. „ De Epicuro, scimus et agnoscimus; de Chrysippo, tam falsum, quam solem hunc nigrum esse. Sed ad rem praesentem; illi vero Deum ubique locant et inserunt, totum in toto, totum in partibus, partiumque partibus: usque eo ut Tatianus, vetus scriptor, Zenoni obiiciat, quod eum etiam in cloacis et foetudinis constituat. Verba (Advers. Gentes): " Et Deus iuxta Zenonem malorum factor erit, si etiam in cloacis, et vermiculis, et nefandis operibus aliis insit et versetur. „ Tua venia, Tatiane; ego non video hanc sequelam: nisi si vis nec minuta illa et sordida a Deo auctore esse. Atquin et Clemens Alexandrinus damnat; Deum istis inversari; et una nostros: " Sed nec, inquit (in Paraenetico), Stoicos praeteribo, qui Deum per omnem substantiam, etiam vilissimam pertingere aiunt: et valde Philosophiam dehonestant. „ Bono sensu, non puto; immo et Theologi Deum essentia, potentia, praesentia ubique, et in omnibus ponunt. Dicimusque audacter, cum Arnobio (lib. VI): " Proprium hoc Dei, complere omnia vi sua, non partiliter uspiam, sed ubique esse totum.,, Cum Damasceno: " Divinum illud sine partitione, totum totaliter ubique esse, et in omnibus esse, et super omnia esse;,, iterumque (lib. I, cap. 16): " Deum omnia implere, et super omnia esse, et omnia continere. » Quae verba satis palam dicunt, quod et Stoici, illum « intra et extra suum opus esse. » Quomodo extra? in Vacuo, quod nostri ponunt, in loco dicendum. Vis magis non argute, sed vere efferam? Deus est ipse sibi locus. Ecce ante Mundum conditum, quum nihil esset, ubi Deus erat? apud se, et in se. Quid tamen? nonne etiam signate in Caelo esse dicitur, ut sua sede? Dicitur, et bono suoque sensu. Damascenus: « Dicitur et Dei locus ubi manifestatur magis operatio eius et gratia, et gloria. » Tale est Caelum, ubi beati illi Spiritus, ubi beatorum animae; et velut cumulus, et splendor maiestatis. Iterum Damascenus: « Dicitur Dei locus, qui plurimum eius operationis participat et gratiae: ideoque Caelum ei sedes. » Nec inepta

comparatione Lactantius (De Opific. Dei, cap. 15): « Videtur Meus, quae dominatum corporis tenet, in summo capite constituta, tamquam in caelo Deus. » Est enim et ipse Stoicis, Mens Mundi. Quo aspectu Statius docte:

Arcem hanc aeternam, mentis sacraria nostrae. (III Theb.)

Et *Caelum* nempe sic vocat ipse Iupiter, ubi ἡγεμονικὸν illud, supra dictum. Sed nihil hoc tamen (absit, absit) Providentiae eius, aut et praesentiae, in locis nostris inferis deroget: quod Aristoteles, Euripides, et tales alii videntur censuisse. Primus ille quidem aperte, in libello *De Mundo*, ubi vel maxime Providentiam debebat adstruere, sic tamen sentit: " ut Deus sit in Caelo et loco illo summo, tum proximis quibusque suum numen et vim participet, usque ad hunc locum et sedem nostram. Sed Terram et terrena, quam longissime a beneficentia eius et adminiculo abesse, ideoque ea hic ἀσθενῆ (verbo ponenda sunt) καὶ ἀκατάλληλα εἶναι, καὶ πολλῆς μέστα ταραχῆς: infirma, et male inter se haerentia aut congrua esse, ac multae perturbationis plena. „ O mi sophe, ne dixeris. Deus ut hominem hunc negligat, aut minus quam caelis aut aëri intendat; cuius causa omnia fecit? Aut Deus sic angusta mentis acie sit, ut non nisi proxima videat curetque, longius sita paullatim negligat? Inscitia hoc totum, aut impietas: et prisci sane auctores obiecerunt. Plutarchus (De Placit. II, cap. 3): " Aristoteles censet, neque animatum mundum, neque providentia gubernari. „ Atticus apud Eusebium: " Aristoteles usque ad Lunam Deos collocans, reliqua Mundi excludit a Providentia. „ Tatianus, et alii Patrum nostrorum, culpant: etsi non aperte in libris qui exstant id scripsit; sed vel ex iis tamen hauritur. Omitto diducere: at Stoici quanto clarius hoc totum, et sanctius? quin Deum videre omnia et omnes, et curare, atque etiam cogitationibus interesse voluerunt. Quid ipsos homines? attolli ad Deum, et patrem illum, servatorem, ac quotidie beneficum, laudibus precibusque venerari. Epicteti verba, quaeso, audiamus, et stupeamus ad ea, an et rubeamus? utrumque. " Si sani simus, quid aliud nobis agendum, et publice et privatim, quam Numen celebrandum, et laudandum, et gratias persolvendum est? Nonne et inter fodiendum, et arandum, et edendum, hymnus hic cantandus est Deo? Magnus est Deus, qui nobis instrumenta haec, quibus terram colimus, dedit. Magnus Deus, qui manus dedit,

qui vim diglutiendi, qui stomachum; qui efficit, ut latentes adolescamus, ut dormientes respiremus. Haec singulis in rebus cantanda sunt; et hymnus divinissimus cantandus, quod intellectum rerum dederit, quod vim rationemque utendi. „ (Lib. I, Dissert. CXVI.) Et mox, velut ex instinctu, proclamat: " Si luscinia essem, lusciniae munus fungerer; si olor, oloris. Nunc, quum rationale animal sim, Deus mihi laudandus. Hoc meum munus est, hoc facio. Neque stationem hanc deseram, quoad licuerit, vosque ad eamdem cantilenam hanc exhortor. Claudam Senecae brevi, sed alti-loquio: " Magnum nescio quid, maiusque quam cogitari potest, numen est, cui vivendo operam damus. Huic nos approbemus. „ (Apud Lact. lib. VI, cap. 24.) Abi, indormi, aut invigila potius his verbis: habes quod rumineris.

IVSTI LIPSII
PHYSIOLOGIAE
STOICORVM
LIBER SECVNDVS.

DISSERTATIO PRIMA.

Anteloquium; de Morte aliquid, et eam cogitationem utilem ad vitam et robur animi esse.

Avd. Ah, quam oculis et animo volupe est, meliorem commodioremque te videre! Lips. Paullo quidem, licebat addere. Nam ne erres, amice, etsi morbus abiit, langnor etiam habet, et vacuum valde virium me reliquit. Avd. Deus reddet, meo et publico voto: sed quando tu nobis reliqua sermonum, quos iucunde et utiliter serebamus? Lips. Frontem etiam habes? et te hominem ad laborem ducere, cui severa quamvis castra dent commeatum? Laxem animum, vires instaurem, si Deo visum: et tum ludo huic, non ludo, me include. Nunc quidem aliae mihi istis cogitationes sunt, aut curae. Avd. Quae illae? Lips. Mortuales, ut verbo te percutiam, neque nunc videor mihi bona fide ab orci limine rediisse. Avd. Haec sunt, a quibus abductum igitur te imus: pabula tui morbi, atrae illius bilis germina et foetus. Pone ista de morte aut morbo etiam, et iam vales. Lips. Tune dicis: Philosophiam igitur ponere me iubes, quam nuper definiebamus, *meditationem esse mortis*? Et vero, mi adolescens, quid hominis magis convenit, quam hanc habere in animo et oculis, quae semper imminet, et tacito

quodam pede surrepit. Pone de morte, inquis. O quam aliter sapientes! Vel Graecum illum audi (Musonius apud Stob. Serm. 1): "Non est praesentem diem recte transigere, nisi statuis eam quasi ultimam transfigere." Quid noster Seneca? vide quam consonet (Ep. LXI): "Id ago, ut mihi instar totius vitae sit dies. Nec mehercules tanquam ultimum rapio, sed sic aspicio, tanquam esse vel ultimus possit. Hoc animo tibi hanc epistolam scribo, tanquam quum maxime scribentem mors evocatura sit." Salutaria dicta, et sensa. Surgo, possum non ire cubitum: decubui, possum non exsurgere. Autverpiam eo, an domum redibo? ad hanc redii, an illam revisam? At, inquies, tristis haec cogitatio super morte, et ipsam adducit. Falleris; sapiens cum tranquillitate de ea cogitat: non aliter, quam in mari et navi, ventos et vela spectat, quibus fertur in portum: nec tamen ista cogitatio eum transfert. At haec stultitia, et omnis error noster est; in fluctibus et inter undas iactari volumus; reformidamus, quo natura et ratione ducimur, pervenire. De Natura, scimus:

> Omnes eodem ducimur, omnium
> Versatur urna.

sed et de Ratione, quis eius compos abnegabit? Quid nisi hic iactationes, curae, miseriae, corporis atque animi dolores sunt? Ecce finem: quid reformidas? ecce portum: cur non intras? Sed revera ut ii qui in carcere sunt, elabi velint et possint, nisi custos teneat: sic in hac vita nos sistit ille velut commentariensis, Amor vitae. Pellendus est; et ut possit, saepe cogitandum, quod semel faciendum est. "Supervacuum forsitan putas id discere, quo semel utendum est? Hoc est ipsum, quare meditari debeamus; semper discendum est, quod an sciamus experiri non possumus." (Sen. Epist. XXVI.) Animus hoc modo fortior, vita emendatior, immo et laetior; quid enim terreat aut turbet, quem

> .... ille timorum
> Maximus haud urget, leti metus? (Lucan.)

Itaque, mi Auditor, non avoca te a tam salutari meditatione: ipse potius eo veni." Iunior es, quid refert? non dinumerantur anni. Incertum est, quo te loco mors exspectet: itaque tu illam omni loco exspecta." (Sen. Ep. XXV.) Philosophia autem, ut tetigi, eo ducet, et hanc meditationem, et ab ea robur, animo tuo indet. Aud. Quin tu igitur, mi Doctor, porro me ad il-

lam? Nam ducere coepisti, sed in via etiam destituisti. Lips. Morbus fecit, quod non ignoras: et nunc, etsi haud firmissimus, tamen coeptum spatium tecum decurram, et (Deus annuet) ad candidam calcem sistam.

DISSERTATIO II.

Materia prima, alterum Principium, descriptam; Aeternam esse; Non augeri, non minui; Non item pati.

Dicebamus igitur ante sex menses (hanc comperendinationem valetudo dedit) duo esse Stoicis rerum Principia, Deum et materiam. De illo, quod licuit, diximus: haec pervidenda est, et quae ex iis fiant. Materiam ita notificat Laërtius (In Zen.), ex scitis Stoicorum: "Essentiam sive naturam, omnium quae sunt, primam statuunt materiam. Materia autem est, ex qua quidlibet conficitur. Dupliciter autem dicitur et Essentia, et Materia; nempe Omnium et Singulorum. Illa omnium, sive Vniversalis, neque crescit, neque decrescit: illa Particularis contra, augmenta et decrementa habet. Corpus autem est, secundum Stoicos, atque item finita. Est et patibilis; nam si immutabilis, non ea quae fiunt, ex ea sint facta. Hinc et illud consequens, quod sectio illius in infinitum fit. At non ipsam infinitam, Chrysippus dicit. Non enim est dare infinitum, in quod sectio cadat. Est autem continua.„ Haec ille stricte et caliginose alibi: licet uberius clariusque nobis effari. Est, inquit, "prima essentia.„ Sane prima: unde alioqui Principium et aeque primam aeternamque eam faciunt, atque ipsum Deum. Zenonis verba reperio (In Stob. Physic.): "Essentiam omnium rerum primam esse Materiam: atque eam totam aeternam nec maiorem nec minorem fieri.„ Haec consensu fere veterum doctrina. Si enim nata factaque Materia, ex aliquo factam necessum est; atquin id ipsum Materia sit. Nam illud Democriti effatum omnes receperunt: "Nihil ex nihilo gigni, nihil in nihilum reverti.„ Et tamen, quod mirere, Seneca dubitat, an Deus Materiae auctor. Ita enim in Quaestionibus Naturalibus: "Quam utile existimas ista cognoscere et rebus terminos ponere? quantum Deus possit? Materiam ipse sibi formet, an data utatur?„ Dubitat ecce, quod Christianos quosdam non est puditum contra affirmare, et cum priscis Materiam aeternare. Ii fuere Marcion et Hermogenes haeretici, quos *Ma-*

teriarios ideo Tertullianus appellat. Sed Seneca etsi dubitat, non tamen ut Stoicus, quorum perpetuum hoc dogma, ut fere philosophorum. Quos refutant apud Eusebium (lib. VII Praeparat. Evang.) Dionysius, Origenes, Philo, Maximus, Tertullianus (Advers. Hermog. lib. II, cap. 9), et Lactantius, et Latini nostri passim. Aeternam igitur statuunt: sed illam Primam et Communem. Ita enim Laërtius eam distinguit: « Duplicem esse, omnium et Singulorum. „ Illa Omnium, est haec Prima; Illa Singulorum est Secundaria, in tale ac tale corpus formata. Quia igitur illa Prima aeterna, additur: " Neque crescere, neque decrescere. „ Etsi enim diffusior aut rarior fieri potest, ut in Ecpyrosi quum Vacuum omne implet: tamen ipsa non crescit, et extensio in modo est, non in essentia augmentum. Zeno (in Stob. Phys.): illam aeternam, neque maiorem neque minorem fieri: at partes eius non easdem manere, sed separari, et commisceri. „ Separari, quum interitus; misceri, ubi generatio consideratur. Nam totum hoc nasci aut perire, quid nisi formae altus atque altus inductio est, Materia prima permanente? Philosophorum scholis haec decantata, sed et versibus poëtarum. Pythagoras apud Ovidium:

> Nec perit in tanto quidquam, mihi credite, mundo,
> Sed variat, faciemque novat; nascique vocatur
> Incipere esse aliud, quam quod fuit ante; morique,
> Desinere illud idem. (XV Metam.)

Poëta alius:

> Cedit enim rerum novitate extrusa vetustas
> Semper, et ex aliis aliud reparare necessum est,
> Nec quidquam in barathrum nec Tartara decidit ima. (Lvcr.)

Versu ultimo vult dictum, nihil perire. Addit Laërtius, " Corpus iuxta Stoicos esse. „ Ita lego in Stobaeanis Eclogis: " Stoici corpus, Materiam dicunt. „ At quomodo, nisi Forma accesserit sine qua nec latitudinem, nec altitudinem, nec longitudinem habet? sine quibus non est Corpus. Respondeo, Stoicis late Corpus esse (de quo postea) quidquid est. Deinde, Materiam eaipsa tria habere, sed non finita, nisi accedente Forma, quae circumscribit. Nec Platonici quidem alieni ab hac sententia, inter quos Plutarchus describit (De genitura Animae): « Materiam aut chaos, non incorpoream, neque immobilem, neque inanimam, sed informe et inconditum illud corporeum habuisse. » Iterumque (ibid.): « Illud omnicapax et Materiale, magnitudi-

nem quidem habebat, et intervallum, et locum; pulchritudinem vero, et formam, et figurarum modificationem requirebat.» Vniverse igitur corpus erat; tale et tale, designatui aptum, non erat. Apuleius Platoni haud aliam mentem, etsi aliis verbis, attribuit. «Neque corpoream, inquit (de Dogm. Plat.), Materiam, neque sane incorpoream esse concedit. Ideo autem non putat corpus, quod omne corpus specie qualicumque non careat. Sine corpore vero esse non potest dicere, quia nihil incorporale corpus adhibeat: sed vi et ratione sibi eam videri corpoream.» Neque Aristoteles est in alia mente, qui *Materiam substantiam esse* affirmavit (VIII Physic.): sed sensu quem Posidonius Stoicus aperit (VII Metaphys. cap. 3): differre substantiam quae existit, a Materia, ratione et intellectu tantum.» Sed pergit Laërtius, «atque item finita.» Quod verum est: mundo enim clausa. Etsi infinitam etiam Platonici asserunt, alio aspectu. Apuleius (De Dogm. Plat.): «Infinitam materiam commemorat, quod ei sit interminata magnitudo; nam quod infinitum est, indistinctum magnitudinis habet finem.» Vtrique recte. Stoici, quia finiri potest, et finitur: Platonici, quia in se considerata (exempli causa, ante mundi conditum) fines certos non habet. Sequitur, «Patibilem etiam esse.» Male enim in Graeco ἀπαθητὴ legitur, id est *impatibilis*: et vel ex sequentibus falso. Illa vero afficitur; mutatur, cogitur a Deo, qua lubet.

Materiaeque datum est cogi, sed cogere Mundo.

Denique *Principium* τὸ πάσχον, *Patiens*, a Stoicis appellatur. Plato Materiam ait «rationem habere Foeminae et Maris:» quod verum est, et concipit formas omnes, et tertium aliquid ex his parit. Amplius in Laërtio: «Sectio illius infinita est.» Cicero (I Acad.) pro toto hoc sensu: «Materiam esse ex qua omnia expressa atque efficta sint: eoque etiam interire non in nihilum, sed in suas partes, quae infinite secari ac dividi possunt, quum sit nihil in rerum natura minimum, quod dividi non queat.» Et consentiunt Philosophi ac Geometrae; excipio Epicureos, quibus corpuscula quaedam sunt individua, ideo ἄτομοι dicta. In ultimo, «Est autem continua.» In Graeco est ἀκατάληπτος· nec scio cur *finitam* hic verterit interpres. Ego putavi eum dicere, *indesinentem et continuam* esse: quia hoc quaerebatur a Seneca (Ibid. c. 31): «Individua sunt, per quae struitur omne id quod natum futurumque est, an continua eorum materia sit, et per totum mutabilis.» Iterumque idem:

« Continua sit omnis et plena Materia, ex qua cuncta gignuntur, an diducta, et solidis inane permixtum sit. » Vides quaesitum, et contra Epicureos a nostris assertum: quibus Materia *Individua*, itemque *Diducta*, id est, Atomi, esset.

DISSERTATIO III.

An non plura Principia? et de Ideis dictum, eaeque assertae.

Sed haec omittamus: illud magis quaerendum, satisne plene Principia Stoici dederint, neque alia associanda? Nam Plato *Ideam* suggerat, Aristoteles suum *Idos:* ut *Privationem* (quae Senecae *Orbatio* est) nunc seponam, nec Peripateticis satis acceptam. Sed de *Idea* aliquid videndum est; vel ad Senecae nostri lucem. Ipse ita aperit (Epist. LVIII): « Quid sit Idea, id est, quid Platoni esse videatur, audi. Idea est eorum, quae natura fiunt, exemplar aeternum. Adiiciam definitioni interpretationem, quo tibi res apertior fiat. Volo imaginem tuam facere, exemplar picturae te habeo, ex quo capit aliquem habitum mens quem operi suo imponat. Ita illa quae me docet et instituit facies, a qua imitatio petitur, Idea est. Talia ergo exemplaria infinita habet Natura rerum (id est, Deus) hominum, piscium, arborum: ad quae quodcumque fieri ab illa debet, exprimitur. » Satis clare aperit Platonicum sensum, et sincerius sane, quam discipulus eius Lyceo fecit. Ille enim Ideas sic accepit et prodidit, quasi extra Intellectum per se subsistentes, et agentes in Materiam, ut sigillum in ceram solet. Alii abnuunt, et Plutarchus clare ex Platonis mente describit: « Ideas separatas a Materie, in sensibus et cogitationibus Dei, id est, Mentis consistere. » In Deo, inquam, Ideae: et noster ita Seneca (Ep. LXV): « Haec exemplaria rerum omnium Deus intra se habet, numerosque universorum quae agenda sunt, et modos mente complectitur. Plenus his figuris est, quas Plato Ideas appellat, immortales, immutabiles, infaticabiles. Itaque homines quidem pereunt, ipsa autem Humanitas, ad quam homo effingitur, permanet. » Sed dices, ergo varia ista in Deo et diversa, qui totus unitas est, et simplicissima natura? Nostro sensu varia: sed in Deo una est Idea et exemplar, in rebus singulis tamen disparanda. Trismegistus hoc vidit (cap. 11): « Vnam habet Ideam Deus, quae eius est propria, quae nec oculis sub-

iacet, utpote incorporea: et omnes Ideas per corpora tamen ostendit.» Audis? In corporibus Idea varia, in Deo est una. Nec ita ut in loco sita, quod idem Termaximus amolitur (Ibid.): «Omnia sunt in Deo, non ut loco sita.» Quomodo igitur? «in cogitatione incorporea.» Consentiunt sane haec cum Platone, atque adeo cum Chaldaeis, si forte ab iis hausit. Psellus: «Ideas censent, modo Partis cogitationes, modo Vniversi rationes naturales, animales, et intellectuales, modo etiam abstractas a rebus substantias.» Sed et cum Veritate ipsa consentiunt, probe accepta. Dionysius noster Ideas agnoscit, et definit: «praefinitiones et voluntates Dei» in rebus nempe condendis. Et certum, species in Deo rerum esse, ad quas formet. Boëthius (lib. III de Consol.):

> .... tu cuncta superno
> Ducis ab exemplo: pulchrum pulcherrimus ipse
> Mundum mente gerens, similique in imagine formans.

Sed et Augustinus asseruit (Quaestion. XLVI): «Sacrilegium quidem esse, existimare quod Ideae sint extra mentem divinam; si tamen Plato, inquit, in ipsa posuit, veras tum Ideas asseruisse; in Deo enim rerum omnium exemplar erat ab aeterno.» Ioannis I: «Quod factum est, in ipso vita erat.» Neque sane Tertullianus damnat (cap. 18), etsi videri possit, De Anima: ubi dumtaxat Gnosticos et Valentinianos reiicit, qui *Aeones* suos, et alia deliria, e Platonicis Ideis prave hauriebant. Sunt igitur Ideae: an et Principium? Platoni quidem; eoque *Originales rerum species* Macrobius (in Somn. I, cap. 11), *Principales formas* Claudianus Mamertus dixit (De Stat. An.); et Ausonius *Datas formas*, id est, rebus a Deo impressas. Nam eius hunc Gryphum non aliter interpreter:

> In Physicis tria prima; Deus, Mundus, data Forma.

Tria Platonis principia ponit, *Deum materiam* (hanc per Mundum signat, qui ex ea est) *Ideam*. Trismegistus etiam amplius, exemplarem Formam, prius principium ipso principio interminato dixit (cap. 1): id est Materia. Ratione prius, quia in Deo est, et praevenit facienda. Seneca quaesitum tamen hoc ostendit (Quaest. Nat. I in Praef.): Vtrum Idea Materiae prius supervenit, an Materia Ideae? Sed Mercurium illum recte decidisse arbitramur, et Ideam antevenire. Illud tamen non omitto, in Senecae eo loco quosdam libros scribere: «Ratio Materiae prius superveniat, an Materia Rationi:» quod stoicum magis

sit, et capis ex ante dictis. Sed Ideam igitur cum Seneca admittat, et agnoscat; etiamne ut Principium? Non facit, neque Stoici; nec sane est opus. Deum enim quum ponant, quid Ideas seorsim apponant, quae sunt in Deo? Neque iidem etiam *Formam* Aristotelis, sive τὸ εἶδος accensent: quamquam nec eam sane tollant. Quid sit, et ab Idea differat, operae putavit Seneca explicare (Epist. LVIII.) «Quid intersit quaeris? alterum (*Idea*) exemplar est, alterum (*Idos*) forma ab exemplari sumpta. Alteram artifex imitatur, alteram facit.„ Plura addit, quae non obscura sunt: eoque omittenda. Sed haec forma, quum ad rem constituendam concurrat, faciatque maxime: cur non Principium Stoicis? Quia placuit iis prima Principia dare, et ante quae nihil esset: quaeque eadem aeterna sint. At formae auctor Deus est, et nascitur assidue ac perit. Vis inter seria etiam, quod rideas? Varro ut rem magnam, ut mysticam, religiose aperit, se tria Principia apud Samothracas reperisse. "In eorum, inquit (apud Augustinum De Civ. lib. VII, c. 28), simulacris, multis indiciis collegi aliud significare caelum, aliud terram, aliud exempla rerum, quas Plato Ideas appellat. Caelum, Iovem intelligo; Terram, Iunonem; Ideas, Minervam. Caelum, a quo fiat aliquid; Terram, de qua fiat; Exemplum, secundum quod fiat.„ Et tibi tria Principia, etiam Romae in Capitolio consecrata. Quid si etiam in Circo? Tertullianus asserit (de Spect. cap. 8), "trinas ibi aras Diis parere magnis, potentibus, valentibus. Eosdem et Samothracas existimari.„ Tres ibi, cum Varrone (IV de L. L.), nominat: etsi ipse Varro alibi duos tantum agnoscat, *Caelum ac Terram* pariter interpretatos. Sunt isti *Cabiri*: de quibus Dionysius, Strabo, alii.

DISSERTATIO IV.

De Corpore, quid Stoicis? late accipi, et omnem essentiam includere. Quaenam etiam eorum, pro nostris scholis et sensis, nugamenta.

At Principia quum habemus, ad ea veniamus quae ex his fiunt. Cicero (I Acad.): «Quod ex utroque fit (Causa et Materia) id ism Corpus, et quasi Qualitatem quamdam nominabant.» Quidquid igitur Materiam habet, est iis Corpus, atque idipsum definiunt, «Corpus esse quod in tria dividitur, longitudinem, latitudinem, altitudinem.» (Laert. in Zen.) Atque

haec sane proprie Corpora sunt, pro aliorum etiam philosophantium sensu. At Stoici (notandum est) longius laxiusque hanc vocem tendunt: et communiter, quidquid omnino est, sic appellant. Ita non Genii solum et Anima (nam haec iis materia sunt), sed Deus, et Materia, et Virtutes, Vitia, Affectus, et plura talia, Corpora dicuntur: quod Scholae hodie rideant, sed sua haec lingua iis fuit. Itaque Laertius, post eam finitionem, addit: « Atque hoc solidum etiam Corpus vocatur: quasi alia essent, extra eam agnominationem. Notare autem in Cicerone licuit, etiam *Qualitates* ea corpora appellari: quia scilicet « qualia et qualitate affecta » essent. Itaque statim « Qualitatum alias Principes facit, alias ex iis ortas Principes, elementa ipsa: ex iis ortas, animantium formas, quaeque gignuntur e terra. Vbi palam est, Corpora cum Simplicia intelligere, et mixta. Etsi ab ipsis Corporibus compositis abiungunt etiam *Qualitates*, et Materiam faciunt subiectam, et Formarum eas vices habere. Plutarchus adversus eos (In Contr. Stoic.): « Etsi ubique Materiam, per se inertem et immobilem, Qualitatibus subiici praedicant: Qualitates autem spiritus esse, aliqui vigores et intentiones quasdam aëreas, quae partes, quibuscumque ingenerantur, forma afficiant; et figurent. » Ecce Qualitates palam Corpora: quidni? sunt enim *Spiritus*, *et aëreum* quiddam. Et vero *Qualitates* pro Formis Trismegistus etiam usurpat (cap. 8): « Affatim autem Idearum qualia Pater inseminans globo, tanquam in antro conclusit, omni qualitate exornare cupiens quod cum ipso erat quale. » Non aliud, quam varietatem Formarum acceperim, quas Mundo Deus inseruit, petitas a primis Formis, id est, Ideis. Atquin et haec tales, ut dixi, corpora: quod Plutarchus dicit, et damnat. Ita enim contra istos: « Essentiam et Materiam subiici dicunt Qualitatibus: Qualitates autem rursus corpora faciunt. Implexa vero ista res; nam si Qualitates essentiam suam propriam habent ex qua dicuntur et sunt corpora: non quaerunt essentiam aliam: » et pluscula, quae adiungit. Quin et Galeni libellus hodie, contra eosdem argumento et titulo: « Quod Qualitates sint incorporeae. Nec de formis solum essentialibus accipe, sed de Virtutibus, Vitiis, Affectibus, atque aliis, quae Plutarchus enumerat item, et ridet. (Advers. Stoic.): « Absurdum autem nimis, Virtutes, Vitia, (1) Artes praeterea, omnesque Memorias, item Phantasias, et Affectus, Appetitiones, Assen-

(1) Idem Tertull. de Anim. cap. 8.

siones, corpora quum faciant, in nullo ea dicere posita esse sc subsistere: locum dumtaxat iis unum in corde exiguum, qui puncti instar sit, relinquere, ubi animi item Principale est.» Sunt fateor, in fronte haec ridicula: sed subtiles illi viri, et vel maxime Dialectici, causae aliquid habuerint sic iudicandi, nobis in scriptorum illa raritate obscurae. Chrysippus unus exstaret, in aperto res esset. Sed bene an male illi, non nunc quaeramus: res quidem et sensus eorum ponendus est. Noster Seneca ad Lucilium (Ep. cvi): «Non puto te dubitaturum, quin Affectus Corpora sint:» et enumerant subinde *Iram*, *Ambitionem*, *Tristitiam*, *Metum*, *Audaciam*. Quid? tam diversa in una illa (ut Plutarchus scripsit) «punctuali cordis sede?» Non pugnent igitur? nam et vitam, ecce habent, atque adeo *Animalia* esse affirmant. Aud. Haha, rideo: Animalia? Lips. Audi Senecam (Ep. cxiii): «Desideras tibi scribi a me, quid sentiam de hac quaestione iactata apud nostros, an Iustitia, Fortitudo, Prudentia, caeteraeque virtutes Animalia sint?» Et multis deinde adstruit Animalia esse. Aud. Sunt, sunt: quis abnuat? Videsne pictores, et id genus, Stoicis addicere, qui foeminas etiam efformant? Lips. Immo tu serium illorum argumentum audi. «Animum constat animal esse (ait Seneca, ibid.); quum ipse efficiat ut simus animalia. Virtus autem nihil est, quam animus taliter se habens: ergo animal est.» O Achillem! cedito, fugite, Troiani. Nec satis. Vitia etiam Animalia, quod sequitur: etiam Artes, et Physica, et Dialectica: quid? etiam partes earum *Enunciata*, *et Soloecismus*, *et Syllogismus*. Vides «quam multa (Senecae irridentis verba) animalium millia habitent bis angustiis pectoris?» Et de *angustiis*, e Plutarcho supra interpretare. Abiicit et alibi idem Seneca, et in vano aut levi habet. «Sunt, inquit (Epist. cvi), quae scire magis iuvat, quam prodest, sicut hoc, de quo quaeris. An corpus bonum sit?» Respondet deinde: «Corpus esse, facit enim: quod facit, corpus est.» Ubi et axioma illud Stoicum observes, Quidquid facit, est corpus. Qua eadem illa ratione Vox corpus adstruitur, in Laertio: «Corpus est Vox, secundum Stoicos. Omne enim quod facit, Corpus est: facit autem Vox, quae a loquentibus ad audientes accidit.» Quod tamen plenius diceretur, «Quidquid facit aut fit, est corpus:» id est, agit aut patitur. Ipse Noster ita effert alibi (Epist. cxvii), et Plutarchus inter Stoica: «Sola quae sunt corpora appellant: quoniam id quod est, facit aliquid, aut

patitur. » Sed de Voce quod erat, etiam Epicurei sic asserebant, ut Lucretius:

> Corpoream quoque enim vocem constare fatendum est,
> Et sonitum: quoniam possunt impellere sensus.

Plura, si quis volet, super hoc legat in Eustathio Homeri interprete, ad Iliados secundum. Nos ad Senecam, qui aiebat *Bonum* corpus esse. Quid ita? ratio: « *Corporis bona, sunt corpora: corpora ergo sunt et quae animi: nam et hic corpus est.* » Profecto mira haec logica est, in nostris scholis non audita, non audienda. Sed rationem omitto, rem concutio. Certe Stoici, apud Sext. Empiricum, negant *Bonum* corpus esse, sed *Bonitatem*. Ait enim (Advers. Mathem.): « Veritatem nonnulli opinantur, et maxime Stoici, a Vero differre tribus modis, Essentia, Constitutione, Virtute. Essentia quidem, quià Veritas est Corpus. Verum autem incorporeum. » Amplius, « Nox, Dies, Vesper corpora sunt: » et quid verba ultra facio? initio dictum repeto, Quidquid est censent corpus.

DISSERTATIO V.

Deum et Materiam Corpora esse Stoicis: et quatuor dumtaxat proprie Incorporea.

AVD. Fateor non invitum me haec audire, etsi animo obhaerenti. Si enim omnia haec Corpora, cedo, quid igitur Incorporeum est? an id solum, quod non est, ut Chimaera et Centaurus? LIPS. Et ego libere fateor diutile in hac inquisitione me fuisse, et obhaesisse. Seneca quidem expedire nos debebat, et coeperat, ubi divisionem *Corporum* et *Non-corporum* instituit: sed deseruit, et in vado reliquit. Verba eius ista (Epist. LXXXIX): « Naturalis pars Philosophiae in duo scinditur, Corporalia et Incorporalia. Corporum locus dividitur in hos primum gradus, in ea quae Faciunt, et quae ex his Gignuntur. Gignuntur autem Elementa. Ipse Elementi locus, ut quidam putant, simplex est: ut quidam, in Materiam et Causam omnia moventem, et Elementa dividitur. Superest ut Rationalem partem Philosophiae dividamus. » Ecce institutam divisionem, et unum caput exsequitur de Corporibus: alterum de Incorporeis nec verbo tangit. Consilio aut neglectu eius omissum, an ignavia exscriptorum, non definio: sed hoc clare haurio, ipsa prima Principia Cor-

pora esse, *Materiam et Causam.* Et de Materia quidem iam ante satis firmavimus (Dissert. II supra), ubi de ea dictum: sed Laertii etiam verba sunt, quae de utroque principio evincunt. Inter Stoica, ubi ab Elementis ea dividit: « Et corpora esse Principia, et formae expertia. » Vbi tamen viri docti fidenter rescribunt: « Et incorporea esse Principia. » Quod pro communi nostra philosophia verum fateor, abnuo de Stoicorum. Ipse enim *Deus* iis corpus, id est, Senecae « Causa, omnia movens. » An non Corpus sit, quum etiam Animal est? Ita enim idem Seneca dividit alibi (Epist. LIX.) « Corpus, in Animantia, et inanima; rursus Animalia aut Mortalia sunt, aut Immortalia. » Et sub hac specie Dii ac Genii continentur. Neque aliter alii: unus modo nodus me ligat ab ipso Seneca iniectus, qui alibi primam illam Causam appellant *Incorporalem* (Consol. ad Helv. cap. 8): « Quisquis formator Vniversi fuit, sive ille Deus est potens omnium, sive incorporalis Ratio ingentium operum artifex, sive divinus Spiritus per omnia intensus. » Profecto haec ratio est Deus, aut Dei melior pars: et si illa incorporea, cur non Fatum, Providentia, Institia Dei et Sapientia, et denique ipsa in nobis Ratio, pars illius? Vix opinur hoc Stoice, sed potius Platonice dictum: aut si est, seorsim a Deo et ab Igne eam nunc aspicit et avellit, non alibi factum. Certe Ratio *Prima Causa* est, atque ea palam Corpus illi dicta. Est et axioma Stoicis certum: « Omne quod est, esse corpus: » an non Ratio est? Laertius (lib. XV): « Corpus est iuxta ipsos Essentia. » Numenii liber citatur ab Eusebio: « Quod non sit Corpus quidquid est, iuxta Stoicos »; ubi eos scilicet refutavit. Sed et Tertullianus noster, hoc illorum dogmate imbutus, Animam, Angelos, Deum corpora facit: et alibi universe scribit (De Carne Christi), « Omne quod est, Corpus est sui generis: nihil est Incorporale, nisi quod non est. » Quo sensu Augustinus eum excusat de Deo et Angelis corporeis: quia « timebat, inquit (De Genesi ad lit. c. ult.), ne nihil essent, si Corpora non essent. » Neque Stoicorum nova haec opinatio. Prisci quidam philosophorum (Platone teste in Sophista) aiebant. « Iustitiam, Prudentiam, itemque contraria, aut nihil eorum quae sunt esse, aut corpora esse. » Tam lata igitur hac significatione, quid mirere dicta a nobis omnia comprehendi? AVD. Cedo equidem, et dono: sed quod inieci ecquid solvis? Vbi enim incorporea, nisi in imagine? LIPS. Non hoc cense; sunt reipsa quaedam, et reperiemus. Seneca palam divisit supremum illud τὸ ὄν: « Quidquid est, aut corporale est,

aut Incorporale.» (Epist. LVIII.) Et postea iterum ita dividit, sed exempla non donat. Ergo aliquod Ens dicimus Incorporeum: et axioma illud supra positum leviter restringendum est. Nam lego in Sexto Empirico: «Ex incorporeis Stoici enumerant quatuor species, Id quod dicitur, Vacuum, Locum, Tempus.» Primum illud Graece est (ex alio Empirici loco) τὸ λεκτόν. Senecae inde lux (Epist. CXVII): «Video Catonem ambulantem: Corpus est, quod video. Dico deinde: Cato ambulat; non Corpus quidem est quod nunc loquor, sed enunciatum de Corpore; quod alii effatum vocant, alii Enunciatum, alii Edictum.» Ecce τὸ λεκτὸν varie interpretatur: et ostendit esse quid quum vere dicitur (ut, Cato ambulat, sapit, desipit) nec tamen Corpus, sed Incorporeum esse. Ab ea re apud eumdem Senecam (Ibid.) quaestio, «Quum Sapientia sit Corpus, an etiam Sapere?» et disputat εἰς ἑκατέρας, *in utramque partem*: sed non est profecto, pro dicto sensu. Plura in hac re non habeo, nisi illud Plutarchi (Contra Stoic.) etiam istinc consequi, «Corpus Corporis esse locum, et Corpus penetrare per corpus:» quod verum est, si Qualitates sunt Corpora, initio dictum.

DISSERTATIO VI.

De Mundo, optimo maximoque corpore. Varia vocis significatio. Differt ab Vniverso: quid Totum Stoicis? itemque de Vacuo.

SED nos ad amoeniora et simul graviora pedem promoveamus. E Principiis, Elementa et Corpora: ac praestantissimum Corporum, Mundus. De cuius nomine obiter videndum est: tum et res inquirenda, et pro illorum sensu aperienda. Nomen vel Graecis, vel Latinis, ab ornatu est; nam et illi κόσμον dicunt, primo eius nomenclaturae Pythagora auctore. Id enim ita Laertius: «τὸν οὐρανὸν πρῶτον αὐτὸν ὀνομάσαι κόσμον· hunc primum Coelum appellasse Mundum: quod tamen alii ad Parmenidem, Zeno noster ad Hesiodum refert. Galenus cum Laertio: «Pythagoras primus appellavit hunc rerum ambitum Mundum.» Idem de eo Plutarchus, et causam etiam addit: «ab ordine qui est in illo.» Ab *ordine*, inquam, sive a toto *ornatu*. Plinius: «Quem κόσμον Graeci nomine ornamenti appellaverunt, eum nos a perfecta absolutaque elegantia Mundum.» Nam et muliebrem mundum obtinuit dici. Trismegistus interiorem nomenclaturam

causam dat (cap. 9.): « Merito Mundus sive ornatus dicitur; ornat enim omnia varietate generationis, continuatione vitae, indefessa operatione, et ordine genitorum; » et plura quae addit. Quae ratio Mundum proprie spectat, quatenus facit aliquid, et est Deus. Isidori nova originatio est, immo vetus ex Varrone: « Mundus, inquit (lib. XIII), quod in sempiterno sit motu, ut caelum, sol, luna, maria. Vnde et animalia Varroni videntur Elementa, quoniam per semetipsa, inquit, moventur.» An bene ex Varrone transcripserit, nescio: neque Elementa proprie Animalia, sed Mundum dixerit, ex Stoico et Platonico sensu. Vides ex his *Caelum* primo Mundum dictum, deinde latius vocem se fudisse. Notant autem Stoici: « Tripliciter dici Mundum. Primo ipsum Deum omnis essentiae opificem; qui incorruptibilis est et ingenitus, architectus ipsius Mundi, et post temporum aliquas periodos iterum in se absumens et vertens omnem essentiam, iterumque ex se gignens. Secundo, ipsam astrorum ordinationem, id est, Caelum, Mundum dicunt. Tertio, quod fit ex utrisque. » (Laert. in Zen.) Quae postrema verba satis tenebrosa sunt: et ex quibus utrisque? ex Deone, et Caelo? ita textus sermonis suadet, sed re abnuente. Putem magis, *Ex Deo et Essentia*, id est, Materia, eum velle dictum. Philo clarius ista extulit (De immor. Mundi.): « Primo Mundus dicitur, compositio ex caelo et astris, terram ambientibus, et animantia ac stirpes. Secundo, solum ipsum Caelum. Tertio: ut Stoicis visum, Essentia quaedam ad exustionem perveniens duransque, sive digesta sive indigesta, cuius motus intervallum Tempus esse dicunt.» Itaque tertia haec sententia peculiaris Stoicorum est, quam ad *Deum* retulit Laertius, ad *Essentiam* Philo: uterque recte. Nam essentia illa tota, Deus est Stoicis: neque aliquid quam Senecae et Latinis *Rerum natura*, vel *Communis Natura*, de qua supra dixi. Ea igitur, sive in Mundum formata sit, sive indigesta, est iis Mundus. Et hoc sensu doctissime, ut solet, Ausonius *Mundum* pro Materia supra dixit. Sed aliud igitur Stoici κόσμος, καὶ διακόσμησις: sicut etiam τὸ πᾶν, καὶ ὅλον. Laertius discriminat (In Zen.): « Vniversum dicitur et Mundus; et alio modo, quod ex Mundo et exteriore Vacuo constat. Nam Mundus finitus est. Vacuum infinitum.» Itaque et Mundus etiam πᾶν sive *Vniversum* dicitur: sed magis erat, in scholis praesertim, distingui. Plutarchus (II De Placit. c. 1): « Stoicis differunt Vniversum, et Totum. Vniversum enim esse, cum Vacuo infinitum, sine Vacuo Mundum.» Falsa haec au-

tem, rescribendaque: "Vniversum enim esse cum Vacuo infinito:" et ἀπὸ κοινοῦ advocanda vox κόσμον. Recte ita Stobaeanae Eclogae: "Stoici differre dicunt Vniversum et Totum. Vniversum esse, cum Vacuo infinito; Totum sine eo, Mundum." Atque haec ita apertissime etiam Empiricus (Advers. Mathem.), ubi de Toto. Hinc illud eorum effatum est, valde Plutarcho exagitatum (Cont. Stoic.) "Vniversum, corpus non esse." Quidni dicerent? Inane enim complectitur: neque id sane est corpus. Itaque ipsius Plutarchi verbis hoc solvamus: "Vacuum enim infinitum exterius Mundo circumfundentes, neque Corpus Vniversum, neque Incorporeum affirmant." Caute? et iure, o Plutarche: et tu hic atque alibi haud aequus arbiter eos culpas. Qua Vacuum continet, corpus non est; qua Mundum, corpus. Atqui non est Vacuum. Sane quidem: "Absque Thalete Physici (ut alibi tu scribis, I De Plac. cap. 18) ad Platonem, Vacuum ignorarunt:" quod fatemur, et ipse Plato ubique abdicat: sed qui Italicae sectae fuerunt, diu ante Platonem, Leucippus, Democritus, et ab his Epicurus, posuerunt, Atque illi quidem laxe, et ubique rebus mixtum: Stoici restrictius (Ibid.): "in Mundo, nihil esse Vacui; extra, infinitum illud esse." Causa statuendi, Conflagratio sive ἐκπύρωσις, quia Mundus in illud resolvitur, post istam. Quid, quod ipse Pythagoras: "Tantum Vacui esse extra Mundum, ut respirare caelum possit, esse enim ipsum igneum." Pythagorae, inquam, hoc verius tribuetur, quam ut ab eodem Plutarcho alibi, Aristoteli ipsi. Nam ille nimium quantum abhorret. Abhorreat; nos ponimus (infra Dissert. IX), et plures hodie etiam Theologorum. Quid autem id est? quod est, et non est. Nam Cleomedis Stoici verbis: "Simplicissima eius est conceptio, ut quod incorporeum sit et intactile, quod nec figuram habeat, neque figuratum sit, quod neque patiatur neque agat, tantum corpus suscipere aptum sit." Atque idem ille in *Cyclicis* suis *Theoriis*, pluribus docet, revera tale extra Mundum esse: atque id infinitum.

DISSERTATIO VII.

Definitio Mundi. Civitatem dici, itemque Templum: eaeque imagines explicatae.

Sed nomina Mundi vidimus: nunc ipsum; et quid est tertia significatione Mundus? Chrysippus (apud Stobaeum) definivit:

" Mundum esse compagem e caelo et terra, et naturis quae bis continentur. Vel aliter: Compagem conventunque ex diis hominibusque, et quae horum causa sunt facta. „ Vtraque hacc etiam in Laertio totidem verbis, sed Posidonio adscribuntur. In Eusebio prior, paulo uberius ponitur (lib. XV) : " Compages e caelo, aëre, terra, mari, naturisque contentis. „ Atque ille idem alteram illam adiunxit: et causam utriusque variantis dedit: " Sicut enim, inquit, Civitas dupliciter dicitur, et ipsa sedes sive domicilium, et corpus incolarum civiumque, ita Mundus tamquam Civitas est, e diis hominibusque constituta; cuius dii quidem principatum et regimen habent, hominibus subiectis. Communionem autem inter utrosque esse, quia Ratione participant, quae natura (1) Lex est. „ Sunt pulchra et dignitatem Mundi exprimunt, et nostram, itemque officium et munus. Imago est, quae valde placita Stoicis et passim usurpant; ut Seneca, ad Marciam (cap 18): " Intratura es urbem diis hominibusque communem. „ Cicero (I De Leg.): " Vniversus hic mundus una civitas, communis deorum hominumque, existimandus est. „ Idem alibi (II de Nat. Deorum): " Est enim Mundus quasi communis deorum atque hominum domus, aut urbs utrorumque. „ Iterum dico, sunt pulchra, alta, et quis non attollatur, atque idem vereatur, quum Deum et Genios circum se, et supra se, cogitat inspectores, eosdemque rectores? Et parte altera, avaritiam contemnat, viles curas exuat, quum, velut patriam et urbem, mundum sibi circumdat? Seneca (Consol. ad Helv.): " Magno animo nos non unius urbis moenibus inclusimus, sed in totius orbis commercium emisimus, patriamque nobis professi sumus Mundum, ut liceret latiorem campum virtuti dare. „ Sane *virtuti*, et maxime caritati ac curae generis humani. Omnes unius urbis cives sumus. Cicero de Stoicis (IV de Fin.): " At quanta conantur? Mundum hunc omnem oppidum esse nostrum. Incendit igitur eos, qui audiunt. Vides quantam rem agas? ut Circeiis qui habitet, hunc omnem Mundum suum municipium esse existimet. „ Et vero hanc communionis rationem Pontifici Iudaeorum fuisse in animi oculis, Philo praedicat (De Monarchia II): " Quum enim, inquit, aliarum gentium sacerdotes, non nisi pro suis, et amicis, et civibus vota aut sacra faciant, summus Iudaeorum Pontifex, non solum pro toto genere humano, sed et pro naturae omnibus partibus, terra, aqua, aëre,

(1) Graece φύσει, *natura*. Nec male φύσεως, *naturae*. Vtrumque verum est.

igne, preces gratesque concipit: Mundum hunc existimans (uti revera est) patriam suam esse. „ Fructum sententiae vides: et adde alterum, de Exsilio; quod esse nullum potest sic animato. " Emetiamor enim quascumque terras, nullam inveoire iotra Mundum est, alienam nobis. „ (Sen. ad Helv. cap. 11.) Sic igitor de Mundo Stoici: etsi *Caelum* etiam Civitatem, et quidem proprie, si Clementi credimus, volunt dici. Ille quum caelestem civitatem in Sacris legeret, et rei suae aptaret, addit (IV Strom. in fine): " Dicuot et Stoici Caelom proprie civitatem esse; quae autem hic in terra sunt civitates, dici quidem, at non esse. „ Quo ego Plutarchi reprebensionem spectasse arbitror, etsi verba in Graecis (meo quidem libro) corrupta aut manca sunt: " Sed et aiunt, deorum domum (putem eoim scribendum, θεῶν οἶκον, pro τὸ νεῖκος, quod nullum sensom praebet) esse civitatem, cives aotem stellas, ad hoc etiam tribules, et magistratus; nempe Solem etiam Senatorem, et Hesperum Prytanim vel Aedilem. „ (De Commun. Not.) Nisi magis tamen est legi τὸν κόσμον εἶναι, et concionare divulsa: atque ad priorem imaginem de Muodo toto referre, cui Dii scilicet et caelites illi praesunt. Quem iterum alia imagine, et magis augusta, assimilant etiam cum Templo. Seneca (De Benef. VII, cap. 7): " Totum Mundum deorum esse Templum, solum quidem amplitudine illorum ac magnificentia dignum. „ Et alibi (Ep. xc): " Per quae non municipale sacrum, sed iogens omnium deorum Templum Mondus iste reseratur. „ Cicero (In Somnio): " Homines toentor illum globom quem in Templo hoc medium vides, qui terra dicitur. „ Vbi Macrobius apposite (lib. I, cap. 14): " Quidquid humano adspectui subiicitur, Templum eios vocavit qui sola mente concipitur; ut, qui haec veneratur ut templa, cultum tamen maximum debeat conditori: sciatque quisquis in usum templi huius inducitur, ritu sibi vivendum Sacerdotis. » Booa, bona postrema monitio; et Plutarchus accedat (De Tranq. aoimi.): " Templum esse hunc Mundum, sacratissimum quidem ac religiosissimum, in quod per ortum inducimur, spectatores non signorum surdorum et manufactorum, sed Solis, Lunae, siderum. „ Et addit, haec " veluti initia et mysteria quaedam esse, tranquillo et laeto nobis animo spectanda ac peragenda. „ Philo deuique Iudaeus claudat (De Monarch. II.) " Templum, Dei supremum, et vere tale, existimare oportet esse totum hunc, Mundum; qui Saerarium quidem habet, purissimam rerum Naturae partem, Caelum; ornamenta, stellas, sacerdotes, administros potentiae eius angelos, incorporeas animas. „ Imagines

habemus, aptas, et pro splendore ac dignitate Mundi, nec supra. " Nihil enim omnium rerum (ait Stoicisans Tullius II De Natur. deor.) melius est Mundo, nihil praestabilius, nihil pulchrius: nec solum nihil est, sed ne cogitari quidem quidquam melius potest.,, Vide ipsum totum, vide magnas parvasque partes: omnia " ita constituta sunt, ut neque ad usum meliora esse potuerint, neque ad speciem pulchriora. ,, (Ibid. infra.)

DISSERTATIO VIII.

Factum esse Mundum a Deo, hominum causa: et breviter, quomodo sit factus.

Tanti autem operis quis auctor? Nullus, aiunt quidam, et ab aeterno fuit, aeternumque erit. Alii qui factum statuunt, partim a Natura (ut Strato): partim a Forte et Casu, ut Epicurus. Stoici verissime, a Deo et Providentia esse. Passim ita: et Chrysippi, apud Lactantium (De ira Dei, cap. 10), argumentum validum sane exstat. « Si quid est, inquit Chrysippus, quod efficiat ea, quae homo, licet ratione praeditus, efficere non possit; id profecto est maius, et fortius, et sapientius homine. Homo autem non potest facere caelestia: ergo illud, quod haec effecerit, superat hominem arte, consilio, prudentia, potestate. Quid igitur potest esse, nisi Deus? » Nec testimonia congero in sententia decantata: illud addam, *Quare*, *Quomodo*, *Vbi*, *Quando*, *Qualem* fecerit Deus? Quare? sua, inquiunt, et hominum causa. Neque enim alius ei finis fuit, quam potentiae et bonitatis designatio, in maximo optimoque opere sic ostensa. Cicero (II De Nat. Deor.): « Quorum igitur causa quis dixerit effectum esse Mundum? Eorum scilicet animantium, quae ratione utuntur; hi sunt dii et homines, quibus profecto nihil est melius. » Et de altera sane parte, nostri Doctores consentiunt; ut Lactantius (De Ira Dei, cap. 13): « Vera est sententia Stoicorum, qui aiunt nostra causa Mundum esse constructum. Omnia enim quibus constat, quaeque generat ex se Mundus, ad utilitatem hominis accommodata sunt. » Et singillatim ibi exsequitur: quod ante eum Cicero accurate, De Natura deorum (lib. II). Neque Seneca id negatum voluit (haud ita veri et partium transfuga) quum scribit (II De Ira cap. 27): Non enim nos causa Mundo sumus, hiemem aestatemque

referendi: suas ista leges habent, quibus divina exercentur. Nimis nos suspicimus, si digni nobis videmur, propter quos tanta moveantur. » Immo vero, o bone, propter nos vel maxime ista moventur: sed non solos: et hoc voluisti dictum. Dii quoque hic suas partes habent. Itaque alibi scribis (lib. IV, De Benef. cap. 23): « Dii non per negligentiam nos genuere, quibus tam multa genuerant. Cogitavit enim nos ante Natura quam fecit. » Ita est. Providentia hominem, et pleraque ista homini fecit. Sed *Quomodo* fecit, et quae compositio aut digestio molis huius fuit? Zeno apud Laërtium ita prodit: « Deum in principio, quum apud se esset, Essentiam omnem per aërem in aquam convertisse. Et ut in foetu semen continetur, ita Deum qui seminalis Ratio Mundi est, tale semen reliquisse in Humido, quod facilem aptamque operi Materiam praeberet, ad rerum deinceps generationem. Deinde progenuisse primum Elementa quatuor, ignem, aquam, aërem, terram. » Ait, *in principio*: ipsis Sacrorum nostrorum verbis. Ait, *quum apud se esset*. Pie et pulchre. Deus sua perfectio, sedes, regnum:

> Cui esse sibi sufficit, efficitque cuncta:

ut vir summus nostri aevi (Iul. Scal.) in Carmine super Deo scripsit, plane divino. Deus sibi, et suum id esse, sufficit: quidni? in ipso omnia, ipse omnia. Itaque frustra, et pro humana imbecillitate istae quaestiones, Quid faciebat, agitabat? Vel Seneca noster respondeat (Epist. IX.): Iupiter resoluto Mundo, et diis in unum confusis, paulisper cessante Natura, acquiescit sibi, cogitationibus suis traditus. » Optime; vis et ego aliquid audacter, sive argute? Idem quod nunc facit, fecit. Erras, qui in Deo tempora disparas, omnia ei sunt in praesenti. Poëta Christianus olim, Claudius Victor:

> Regnabatque potens in maiestate creandi,
> Et facienda videns, gignendaque mente capaci
> Saecula dispiciens: et quidquid tempora volvunt,
> Praesens semper habens; immensum mole beata
> Regnum erat ipse suum.

An deerat occupatio, haec quae fuere, quae sunt, et quae instant, contemplanti? Pergit Laërtius, *Essentiam omnem vertisse.* Si de primo conditu intelligit, Materiam cape: sin de reparatione Mundi post exustionem, cape Ignem reliquum et in eo semina rerum. *Per Aërem.* Ergo vel Materia, vel ignis ille reliquus, Aëre tenuior. Et ita est; quoniam tradebant Stoici dif-

fundi, vel totum Vacuum illud occupare. Contrabitur igitur sed gradatim, et habilis fit corporum generationi. Primo autem in Aërem, quia facillima ea mutatio ab Igne. Deinde, ait, *In Aquam*. Haec igitur proxima facies Materiae, quum elementa genita. Ideo vetus opinio, « Aquam principium rerum esse, » Thaleti adscripta. Quid Thaleti? Homeri ante illum fuit, apud quem legas (Iliad. ξ):

> ......ποταμοῖο ῥέεθρα
> Ὠκεανοῦ, ὅσπερ γένεσις πάντεσσι τέτυκται·
>
> ......flumina magni
> Oceani, cunctis qui rebus praebuit ortum.

Vis aliquid clarius? iteratque alibi, et vocat

> Ὠκεανόν τε θεῶν γένεσιν καὶ μητέρα τηθύν
> Oceanum Divis genesim, matrem et nutricem.

Dii et Genii ex illo orti (nam et hi ex Materie) atque etiam vaporationibus eius aluntur. Postrema autem ipsa verba, de *Matre et Nutrice*, Plato in Timaeo assumpsit, et Materiae aptavit. Quin et Barbarica vetus philosophia in hac parte. « Brachmanibus apud Indos » ait Strabo « aliarum omnium rerum alia principia, Mundi autem aqua. » Sed quarum rerum alia? credo singularum rerum, quae ex Elementis; ut ad proxima principia hoc referatur. Iam et Aegyptii (Philo notat De Vita Moysis I): « Aquam eximie coluerunt, principium Vniversi generationis eam censentes. » Sed pro tota Stoicorum sententia, Seneca audiendus (III Quaest. Nat. c. 13): « Aqua, ait Thales, valentissimum elementum est; hoc fuisse primum putat, ex hoc surrexisse omnia. Sed et nos quoque (Stoici) aut in eadem sententia, aut in ultima sumus. » Vltima, ex hac nempe omnia surrexisse. Quo ducere et Manilium possis, immo debeas (lib. I):

> Seu liquor hoc peperit, sine quo riget arida rerum
> Materies, ipsumque vocat, quo solvitur, Ignem.

Inter variantes sententias Mundi conditi, nec Stoicam omittit: et Sive, inquit, Aqua initium rebus fuit, in quam Materia 'se vertit: quae deinde *vocat* (ita legerim, non *vorat*) sive adhibet ipsum Ignem, qui destruit, et in varias formas mutat. Sive, qui solvit et destruit, in ἐκπυρώσει. Neque aliud Stoici decantatum illud *Chaos* interpretabantur, quam hanc *aquam*: non illam Elementi. Philonem ita audi (de Immortalitate Mundi): « Qui-

dam Stoicorum Chaos existimant Aquam esse, a fusione factum nomen arbitrantes. » Sed quid iam Aqua? pergit Laërtius: *Deum qui seminalis Ratio est relinqui in humido.* De Deo enim haec verba, eiusque Ratione (etsi obscuriuscula sont) omnino capienda. Ita enim alibi ipse Zeno (In Stob. Phys.): « Per Materiam (sic aqueam) discurrere Vniversi Rationem, quam aliqui Fatum appellant, tanquam in foetu semen. » Vides eamdem ibi imaginem, et ipsis verbis, uti hic ponitur; significat autem, immobilem per se et ioefficacem Materiam animari ab hoc Igne (illo qui Deus, et Ratio): non aliter quam semen eiusque spiritus et calor foetum formant, augent, alunt. Notanda igitur et hic λόγου vocula: qua crebro in hac Generationis re utuntor, ut Seneca (Epist. LXV): « Causa autem, id est Ratio, Materiam format. » Iterum (Consol. ad Helv. cap. VIII): « Incorporalis Ratio, ingentium operum artifex. » Ingentium, totius Mundi. Ait, *incorporalis*: quia mens ipsa Dei est, et animus, ut sic dicam, Ignis. Fatum interpretator Zeno, alii Providentiam: et utrovis sensu poëta Manilius (germanos Stoicus) saepius usurpat. Vt in ista re gignendi, Sidera et caelum, esse « Caelestis Rationis opus (lib. I). » *Tale semen reliquisse.* Ipsum Ignem, sive Calorem, qui Humido miscetur, vocat *Semen:* Ratione tamen illa semper adiuncta. Plutarchus, adversus nostros: « Mundi semen Ignem dicunt. » Alio verbo, sed codem sensu, Aristocles apud Eusebium (I Acad.): « Elementum rerum omnium Ignem dicunt, eius principia, Deum et Materiam. » Bene Aristocles; et Deus sive ipsa Ratio, ab hoc Igne disparanda. « Zeno, apud Ciceronem (Cic. II de Nat. Deor.), statuit Ignem esse ipsam naturam, quae quidque gigneret, et mentem atque sensus. » Qualis autem hic Ignis? non ut ille noster, qui cuncta disturbat ac dissipat: sed « vitalis ac salutaris, qui omnia conservat, alit, auget, sustinet, sensuque afficit: » qualem in sideribus videmus. Plura autem super tota hac re, ubi de Exustione mundi. Vltima Laërtii: *Gigni primum elementa quatuor, ignem, aquam, aërem, terram.* Idem Laërtius postea: « Gigni Mundum, quum ex Igne (qui exustioni reliquus) Essentia vertitur per Aërem in Humorem; deinde crassior eius pars fit Terra; quod tenuius, Aër; reliquum magis tenue, Ignis. » Sed hic *Aquam* omittit, antea positam, et recte: neque enim Materialis illa aqua sive humor, vere elementum Aquae est, sed faciem duntaxat eius habet, multifaria alioqui mixtione. Haec igitur in brevi Stoicorum sententia, su-

super rerum conditu: cum qua valde Trismegistus ille consensit: « Ratio sancta (sive Verbum) Naturae supervenit, et Ignis purus exsiluit ex Humida natura in altum, » inquit (cap. 1). Additque mox: Movebantur autem, a Ratione spirituali, quae super ea ferebatur, ad auditum. » Est sane nostra hic *Ratio*, est *Ignis*. Quid in ipso Moyse, rerum primordiis, nonne « Spiritus Domini ferebatur super Aquas? » Quibus profecto paria et Trismegistus, et Zeno supra, « Rationem per Materiam decurrere. » Quod Tertullianus alludit, an et ridet? « Stoici volunt, Deum sic per Materiam decucurrisse, quomodo mel per favos. » Rideat: Metaphoram non indecoram, nec a Sacris longinquam, ego putem.

DISSERTATIO IX.

In Vacuo Mundum librari. Vere natum videri: et quare forma eius circiter.

Quomodo factus, quod satis sit, diximus: *Vbi* autem, et quo situ? « In medio Vacui, -ait Chrysippus apud Plutarchum (de Defect. oracul.), atque hanc causam permansionis eius esse, quod Essentia omnis in sui medium tendat. » Est ipsa sententia; quam damnatum it Epicurus, et ex eo Lucretius (lib. I):

> Illud in his rebus longe fuge credere, Memmi,
> In medium summae, quod dicunt, omnia niti:
> Atque ideo Mundi Naturam stare sine ullis
> Ictibus externis, neque quoquam posse resolvi
> Summa atque ima, quod in medium sint omnia nixa.

Damnat, sed parum iuste: et in Terra, quae se sustinet, et undique in se redit, eadem ratio, neque alia, valet. Plutarchus etiam, dicto loco, irridet: quia Vacuum omne spernit. Non nos hercle, et cogitanti cuicumque aliquid Vacui extra Mundum, vel invito occurrit, quod praeter ante dictos, etiam Philo Iudaeus palam adstruit, et in Scripturis *Abyssum* dici contendit. Quid Augustinus, an non « extra Mundum infinita spatia locorum » cogitari ostendit? (XI De Civ. cap. 5.) Vt Stoicorum assertio neque tam singularis sit, nec ex facili aspernanda: immo Theologorum optimis etiam hodie propugnanda. Addamus, *Quando* sit factus: etsi apud Stoicos quidem nihil super ea re legi. Immo credo eos censuisse, « certum non esse

diem eius ortus: » quod Iulius Firmicus tradidit (lib. III), certus eorum asseela et satelles. Tamen curiosa inquisitio hoc quoque ivit, et Vere natum esse volunt, Sole in Ariete existente. Panegyristes ad Maximianum: " Divinus ille vestrae maiestatis ortus ipso, quo illuxit, auspicio Veris illustrior, augustiore fulgens luminis claritate, quam quum originem mundi nascentis animavit. „ Et statim: " O felix beatumque Ver novo partu! o tempus, quo merito omnia nata esse credantur! o Kalendae Martiae, sicuti olim annorum volventium, ita nunc aeternorum auspices Imperatorum. „ Virgilius:

> Non alios prima crescentis origine mundi
> Illuxisse dies, aliumve habuisse tenorem
> Crediderim. Ver illud erat, Ver magnus agebat
> Orbis.

In Carmine veteri: " Vere natus orbis est. „ Divus Ambrosius et causam addit (I Hexaem. cap. 5): " Inde oportebat mundi exordium capi, ubi erat opportuna omnibus verna temperies, unde et nascentis mundi imaginem annus expressit, ut post hibernas glacies, atque hiemales caligines, serenior solito Verni temporis splendor eluceat. „ Damascenus item in hac parte (lib. II, cap. 7): " Quatuor sunt a Sole anni tempora sive conversiones. Prima Verna, in qua Deus fecit universa, quod docet etiamnunc florum in ea germinatio. „ Verba Scripturae adiicit: " Germinet terra herbam virentem, et facientem semen, et lignum pomiferum. „ Et nonne probabile est amoenissimo, et maxime vegetabili tempore, cuncta coepisse? quum et animantes pleraeque foetificant, et aliae naturae partes concipiunt aut parturiunt, εὐλόγως dicamus et ipsam totam peperisse. At sunt tamen qui fortiter abnuant, Hebraeorum auctoritate confisi, quibus principium anni in Autumno fuit: ergo et Mundi. Non ultra inquiro: quum ad Sacrorum auctoritatem itur, Philosophiae fines iam res egreditur, et ad Theologiae abit: Hoc tertium potius, *Qualis conditus*, et qua forma? Rotunda. Ita Stoici apud Laertium: et causa: " Nam ad motum talem figuram aptissimam. „ Plures causae in Manilio (lib. I):

> Haec aeterna manet, divisque simillima forma,
> Cui neque principium est usquam, nec finis, in ipso
> Sed similis toto remanet, perque omnia par est.

Apta scilicet ea forma ad perpetuitatem motus: denique *Divis par*, ut ait, vel quia Astra sic spectantur; vel quia principio et fine caret, ut ipse Deus. Observa autem hic *Totum*, τὸ ὅλον,

Stoico sermone, ut praedixi. In Platone ratio quoque alia (in Timaeo): " Quod a quo animante (*Mundo*) omnes reliquos contineri vellet animantes, hunc ea forma figuravit, qua una omnes reliquae formae concluduntur. „ Est enim capacissima, est perfectissima ea forma. Et " idcirco (ait explicans Apuleius) perfectissimo et pulcherrimo Mundo instar (1) pulchrae et perfectae sphaerae a fabricatore Deo quaesitum est, ut sit nihil indigens: sed operiens omnia coërcensque contineat; pulcher et admirabilis, suique similis, sibique respondens. „ Quod ipsum in capite humano Lactantius considerat: " Quod Deus, inquit (de Opific. Dei, cap. 8), orbi et globo simile formavit, quia orbis rotunditas perfectae rationis est ac figurae. Eo igitur Mens et ignis ille divinus, tamquam caelo, tegitur. „ Ab hac sententia Homerum fuisse argumentantur quod ἀπείρονα γαῖαν, *infinitam terram* dixerit: non magnitudine, sed figura, quae finis est expers.

DISSERTATIO X.

Animal eum esse, sensu et Ratione praeditum. Partes eius libatae. Ipsam animam, Deum esse.

Et Mundum quidem talem ac tantum vides, sed in externa adhuc facie: nunc animi sensus ad interiora, id est, ad *Animum* eius mitte. Ita enim consensu Stoici, *sentientem eum*, *intelligentem*, *sapientem*, et quid te moror? *Animal rationale* esse, AVD. Hoc dicunt? repudio:

Et procul a vera hoc aio ratione repulsum.

LIPS. Et ego tecum: sed quid iudicare, priusquam audire, properas? Intellige, et tum cense. Et sententia haec non illorum primitus, ne nescias; a Socrate et Platone est, qui protulerunt. Iste in Timaeo, ut Cicero vertit: « Quapropter non est cunctandum profiteri, si modo aliquid investigari coniectura potest, hunc Mundum Animal esse idque intelligens, et divina Providentia constitutum. » Et saepius iterat, et inter κύρια, primaria dogmata habent sectatores. Sed, illis omissis, Stoicos audiamus: de quibus ita Laertius (in Zen.): « Quod autem Animal sit Mundus et rationale et animatum, et intelligens, asserit Chrysippus, et Apollodorus, et Posidonius. Animal quidem ita, ut sit natura

(1) Id est, *imago*, *forma*.

Terra, pedes; aures ponuntur in aethere puro;
Longe splendentes oculos, dic lampada Solis.

Mutat aliquid in illis Plutarchi: et quis non pro ingenio possit? *Terram* facit *pedes*, satis apposite: sicut Chrysippus Stoicus eamdem: "fulcrum, ut in animali ossa.,, (Stob. Phys.) Est enim maxime compacta et dura, sed et infimo loco, ut Pedes. Haec Stoica esse, etiam Io. Damascenus docet: "Stoici, inquiens (de Haeresibus), Deum statuunt animum huius Vniversi, corpus eius ipsum Vniversum: oculos vero, Solem, Lunam, astra.,, Sed et Manilius stoicissans (lib. I):

. . . . . Flammaeque micantes,
Quae Mundi fecere oculos.

Oculos, id est, stellas. Sed ut ad Laërtium redeam, a quo me leviter abduxisti, altera iu illo ratio, cur Animal Mundus, *quod nostra ex eo anima avulsa*. Quasi dicat: Quod Animam emittit, ipsum animatum est: talis Mundus. Verba Zenonis huic sententiae, in Empirico: "Quod emittit semen eius quod est particeps rationis, est ipsum quoque rationis particeps: Mundus autem emittit tale semen: ergo Mundus rationis particeps.,, Cicero etiam huc faciat (IV Academic.): "Qui Stoicus est, non magis approbabit nunc lucere, quam hunc Mundum esse sapientem, habere mentem quae et ipsum fabricata sit, et omnia moderetur, moveat, regat.,, Vides quam affirmate hoc nostri? Nec soli tamen, ne erres. Omitto Platonicos, Aristoteles ipse (XI Metaphys. cap. 10), sed ex aliena mente, inquiunt, alibi *Animal Mundum* appellat. Trismegistus planissime ex sua: "Mundus, primum animal; secundum ab illo, Homo.,, Et alibi "immortale animal,, dicit. Sed iterum ad Laërtii verba, *Animam ea eo avulsam*. Quo? an toto? non, sed ipsa Anima, quam Toti dabant. Et quae illa? Ignis; quis Ignis? Deus. Hoc diversum a Platonicis nostri habent; etsi audita sententia, non explorata, imponat. Nam utrique Animam Mundo tribuunt, et Deum faciunt: sed diverso paulum sensu. Plato Mundi animam ex Deo natam vult: nostri, Deum ipsam esse. Illi quoque Deum, sed secundarium quemdam; neo primum et patrem. Pro Stoicorum mente Varro, apud Isidorum (lib. VIII): "Varro Ignem Mundi animum dicit. Proinde quod in Mundo Ignis omnia gubernet, sicut animus in nobis. Quam vanissime! Qui quum est, inquit, in nobis, vivimus; quum exit, emorimur.,, Augustinus, de eodem Varrone (IV de Civ. cap. 31): "Dicit idem auctor

acutissimus atque doctissimus, quod hi soli videantur ei animadvertisse, quid esset Deus, qui crediderunt eum esse Animam motu ac ratione Mundum gubernantem. „ Vox *motu* non omnino disconvenit, fateor: et verius tamen eredam, *Mente*. Cicero, de Stoicis (I Acad.): " Mundum natura sentiente teneri, in qua Ratio perfecta insit, quae sit eadem sempiterna. Quam vim Animum esse dicunt Mundi eamdemque esse Mentem Sapientiamque perfectam, quam Deum dicunt. „ Est igitur iis Anima, est et eius ἡγεμονικόν, *Ratio*, in Mundo; sicut in homine ponimus: atque ea *Ratio* proprie Deus. Multa super hac re, e multis, possem: sed quod satis sit, dixi nuper, quum de ipso Deo dissertatum (lib. I, Diss. VII). Cum Philone claudam, qui haec a Chaldaeis manasse ostendit, et damnat (περὶ ἀποικίας): " Chaldaei, inquit, super alios homines Astronomiam et Genethliacam excolentes, infera superis, caelestia terrenis adaptare et iungere nitebantur: tanquam Musicis rationibus omnia concinere et convenire inter se aiebant, locis disiuncta, cognatione coniuncta. Iidem apparentem hunc et sensibus subiectum Mundum suspicati sunt et ediderunt, aut ipsum solum esse Deum, aut quae eo continetur Vniversi animam. Fatum autem et Necessitatem deificantes, ut sic dicam, et consecrantes, summa impietate vitam humanam repleverunt, docentes praeter haec quae conspiciuntur, nullam esse omnium Causam. „ Sunt ipsa Stoica; qui *Rationem* in hac Anima *Fatum* et *Necessitatem* etiam interpretabantur. Absurda igitur, sic accepta, sed e quibus subtilissime argumentum pro Dei unitate, contra Gentiles Arnobius ducit (lib. III): " In Philosophiae memorabiles studio, universam istam molem Mundi, Animal esse unum, sapiens, rationabile, consultum, probabili asseveratione definiunt: quorum si est vera, et fixa, certa sententia; etiam illi continuo desinent Dii esse, quos in eius portionibus constituebatis. Vt enim homo unus nequit, permanente sui corporis integritate, in homines multos scindi; neque homines rursus multitudinis, iunctionis differentia conservata, in unius sensus simplicitatem conflari: ita si Mundus Animal est unum, et unius Mentis agitatione motatur, nec in plura potest numina dissipari; nec si eius particulae Dii sunt, in unius animantis consistentiam cogi atque verti. „ Audisti; iam tecum damnamus, etsi *probabile* hoc, cum Arnobio: quia certum, divinam illam vim per omnes Mundi partes ire, ut Animam, sed non Animam: et hic er-

ror, quod Aeternum illud et secretum, cum perituris impurisque unionis nexu miscent.

DISSERTATIO XI.

Divisio Mundi prima, et secunda. Elementa quatuor esse, et in se invicem commutare.

Animal igitur iis Mundus; cuius duae magnae Partes, Caelum et Terra. Varro ita dividit scite, ut opinor, ex mente et more Stoicorum. Augustinus (VII De Civ. cap. 6): « Adiungit (Varro) Mundum dividi in duas partes, Caelum et Terram: et Caelum bifariam, in Aethera et Aëra; Terram vero, in Aquam et Humum. E quibus summum esse Aethera, secundum Aëra; tertiam Aquam, infimam Terram. „ Sunt omnino Stoica; qui primo dividebant Elementa « in Gravia, et Levia. Levia faciunt, Ignem et Aërem. Gravia, Aquam et Terram. Leve autem esse, quod a medio suo recedat; Grave, quod accedat. „ (Stob. Phys.) Ovidio etiam haec tributio:

> Quatuor aeternus genitalia corpora mundus
> Continet, ex illis duo sunt onerosa, suoque
> Pondere in inferius, Tellus atque Unda, feruntur.
> Et totidem gravitate carent nulloque premente
> Alta petunt, Aër atque aëre purior Ignis.

Clara ista, neque voces morentur, haud vulgaria omnino usurpatione in Varrone. Nam *Caelum* pro *Aëre*, olim et priscis dictum: Hebraeis quidem, ut Sacra docent; Latinis, ut Varro idem alibi notat. "Caelum, inquit, dupliciter dicitur, et supremum illud ubi stellaè; et hoc tòtum, quod complexu continet terram, » quod est scilicet Aër. Lucretius (lib. IV):

> Constituuntur in hoc caelo, qui dicitur Aër.

Servius illud Virgilii:

> .... Maria, ac terras, caelumque profundum:

pro Aëre accipit, "nam Aether, inquit, immotus.„ Plinius apertissime: "Namque et hoc Caelum appellavere maiores, quod alio nomine Aëra. „ Immo et *Aethera* Graeci, pro Aëre, consimiliter etiam dicunt. Omitto, in re pergamus. Quatuor igitur ista elementa sunt, *Principes Qualitates* (ita Cicero appellat I Acad.), sive corpora, huius mundi. Quare *Principes?*

quia Elemento hoc convenit, et definitio eius Stoica in Laërtio: "Elementum, ex quo primo fiunt, quae sunt, et in quod extremum, resolvuntur." Fiunt, nempe haec minora et multiformia corpora: alioqui ex Principiis primis ipsa Elementa. Sed de Compositis accipiendum est. Elementa sunt simplicia. Quatuor ea consensu fere ponunt. Et bene Plinius: "Nec de Elementis video dubitari, quatuor ea esse." Quare sint, Platonis pulchra consideratio est, in Timaeo. "Divini decoris ratio postulabat, inquit (ex Macr. I in Somn. Scip.) talem fieri Mundum, qui et Visum pateretur, et Tactum. Constabat autem neque videri aliquid posse sine Ignis beneficio, neque tangi sine solido, et solidum nihil esse sine Terra. Unde Mundi omne corpus de Igni et Terra instituere fabricator incipiens, vidit duo convenire sine medio colligante non posse: et hoc esse optimum vinculum, quod et se pariter, et a se liganda devinciat. Inde Aërem et Aquam inter Ignem Terramque contexuit: et ita per omnia una et sibi conveniens iugabilis competentia occurrit, Elementorum diversitatem ipsa differentiarum aequalitate consocians." Pluscula addit, merito a te legenda, et sine alio interprete capienda. Nam et Aristoteles, quem in scholis audiimus, bas Qualitatum, consentientium semper parte altera, συζυγίας exposuit. Et ab hoc isto ordine est, quod Ambrosius στοιχεῖα Graecis dicta censet: «quod sibi conveniant, inquit (III Hexaem. cap. 4), et concinant.» Quatuor igitur: sed an non Seneca abnuit, qui de tribus affirmat? Alibi (Epist. CXVII): "Haec nempe sunt Elementa, quibus hic Mundus administratur: Aqua, Terra, Spiritus. Omnia ista tam causa vivendi sunt, quam viae mortis." An excidisse et delinquere hic putamus vocem *Ignis*? an pro suo quodam sensu nunc hoc dixit, et de isto inferiore mundo sentit tantum? Nam ait, *hic mundus*. Et ad rem praesentem tria haec facit, quia de spontanea morte agit: quam ab illo aethereo igne non sumas. Abi, inquit, Aqua te merge, si vitae pertaesum est; Terra conde, aut ex altiore ea deiice; Spiritum, id est, Aërem ne reciproca: habes vias mortis. Certe ipse alibi quatuor agnoscit, et Stoici passim ponunt. Respondent huic numero et Elementis singulis Anni tempora, siquis comparet, Ver, Aestas, Autumnus, Hiems: respondent hominis item Aetates, Pueritia, Iuventus, Gravitas, Senectus. Ordo eorum, elegantibus sane versibus, in Manilio, quos, sodes, lege. Nam nobis propositum, non omnia quae ad rem exsequi, sed quae obscura aut rara, et ad Senecae proprie lucem. Pro eo

addo, Elementa haec non pura prorsus esse, et communicare inter se, atque etiam mutare. Ipse dicit (III Quaest. cap. 10.): «Omnium Elementorum alterni recursus sunt: quidquid alteri perit, in alterum transit. Et (lego *At*) Natura partes suas, velut in ponderibus constitutas, examinat: ne portionum aequitate turbata, Mundus praeponderet. Omnia in omnibus sunt. Non tantum Aër in Ignem transit, sed nunquam sine Igne est. Transit Aër in Humorem, sed nihilominus non sine Humore est. Et Aëra et Aquam facit Terra, sed non magis unquam sine Aqua est, quam sine Aëre. Et ideo facilior invicem transitus est, quia illis in quae transeundum est, iam mixta est.„ Sunt verissima; omnia mixta sunt, et partibus (non enim totis) Elementa vertuntur: mirabili Naturae providentia, ut aequalitas et proportio servetur, necessaria tutelae Vniversi. Ovidius haec in parte (XV Metamorph.):

...... Omnia fiunt (1)
Ex ipsis et in ipsa cadunt, resolutaque tellus
In liquidas rarescit aquas; tenuatus in auras
Aëraque humor abit; dempto quoque pondere rursus
In superos aër tenuissimus emicat ignes.
Inde retro redeunt, idemque retexitur ordo.

Lucretius etiam, contra nostros (lib. I):

Quinetiam repetunt a caelo atque ignibus eius.
Et primum faciunt ignem se vertere in auras
Aëris, hinc imbrem gigni, terramque creari
Ex imbri, retroque a terra cuncta reverti,
Humorem primum, post aëra, deinde calorem:
Nec cessare haec inter se mutare, meare
De caelo ad terram, de terra ad sidera mundi.

Reiicit, qua amplecti debuit, et vel sensuum testimonio fidem habere. Sane haec mutatio est, et ex mixtione generatio: in qua tamen discrimen, et alia Agunt, alia Patiuntur. Cicero, ut Stoicus (I Academ.): "Aër et Ignis movendi vim habent, atque efficiendi: reliquae partes accipiendi, et quasi patiendi. Aquam et Terram dico.„ Paria Aristoteles: et duo Elementa superiora velut Mares sunt, et Artifices; (2) reliqua ut Foeminae, et Materiae vicem habent. Aegyptii etiam ita distinguebant, in

(1) Ipsa definitio Stoicorum supra.
(2) Vide Fulgent. Mythologica, de Saturno. Lib. I.

Mares dico et Foeminas: sed aliter, et singulis dabant utrumque hunc sexum. Exempli causa, « Aëra marem indicant qua ventus est; foeminam, qua nebulosus et iners. Aquam virilem, Mare vocant; muliebrem, omnem aliam. Ignem masculum, qua ardet flamma; foeminam, qua lucet innoxius tactu. Terram fortiorem, marem vocant, saxa cautesque; foeminae nomen assignant huic tractabili ad culturam.„ Ista Seneca alibi, subtiliora quam veriora. (III Quaest. cap. 14.) Sed iam ad singula Elementa eamus.

DISSERTATIO XII.

De Elemento Ignis, sive Aethere. Stoicis Ignem ibi statui: atque illum, aut in illo, Deum.

Primum est Ignis, qui in *Caelo* sive *Aethere* locum suum habet. *Caelum* Graecis οὐρανὸς quia πᾶσιν ὁρώμενος et oculos omnium pulchritudine ad se vocat. Neque alia causa Latinis Caelum, "quod haud dubie (ait Plinius) caelati argumento diximus, ut interpretatur M. Varro.„ Est enim, ait Isidorus, « stellis, velut vas, signatum.» Et Deus superum illum « Mundum (pulcherrime Cicero I De Natur. Deor.) signis et luminibus tanquam Aedilis, ornavit.» Is ornatus in Varronis hisce versibus:

> Mundus, domus est maxima omnium,
> Quam quinque altitonae fragmine zonae
> Cingunt; per quam limbus pictus
> Bis sex signis stellimicantibus
> Altus in obliquo aethere, Lunae
> Bigas acceptat: Posthomi cui Seplasia foetet.

Ideo igitur *Caelum*: etsi nostra quoque Terra, et *vivorum regio* Caelum; sed comparatione, et respectu inferorum. Vt in Virgilio:

> Et falsa ad caelum mittunt insomnia manes.

Nam « sicut Dii nobis (ait Macrobius), ita nos defunctis superi habemur:„ quibus nostra regio, velut Caelum. Idem *Aether* Graece, παρὰ τὸ αἴθειν, *ab ardore*, et quia igne constat, ut nostri: etsi Aristoteles παρὰ τὸ ἀεὶ θεῖν, *quia perpetuo moveatur et currat*, mavult dictum. Nam ipse Ignem scilicet a Caelo spernit, quod ex quinta quadam natura constituit; et sub eo de-

mum Ignem locat. Res nota e scriptis eius, neque Plutarchum pro vero habeo, qui (II de Placit. cap. 11) Aristotelem statuere caelum facit e quinto Corpore Igne, e calidi et frigidi mixtione.» Corrupta aut falsa ista, nec sic profecto Aristoteles. Omitto quae habemus, et exstant. Atticus etiam apud Eusebium, inter dissidia Platonis et huius refert: "Ille (Plato) ait, caelestia pleramque Ideam ex Igne habere; iste (Aristoteles) nihil participare cum eo." At nostri, ut dixi, cum Platone, Caelum et astra ignea: et quartum hoc Elementum ibi locant. Quid, cum Platone? ante eum Heraclitus, a quo nostros hausisse vult apud Tullium Cotta (III De Natur. Deor.): «Sed omnia vestri (Stoici), Balbe, solent ad igneam vim referre, Heraclitum, ut opinor, sequentes." Sed quocumque auctore, sententia certa est «quartam partem Mundi (Aetheream) et ipsam tota natura foecundam esse, et caeteris naturis omnibus salutarem impertire et et vitalem calorem.» (Idem II Nat.) Nam superum hunc Ignem, quem illi «purum, lucidum, tenuem, mobilem," constituebant; misceri omnibus volebant, et vitam, vegetationem, aut conservationem dare. Denique hunc esse "Mundi animam," hunc Deum; illum dico in aethere ardorem tenuem, nullaque admistione concretum." Itaque describitur iis "Caelum extrema circumferentia, in quo sedem habet quidquid est divinum." (Ibid. Laërt. in Zenone.) Et quanquam omnis ea pars talis, tamen supera eius magis: et Cleanthes (in Tullio, I De Nat. Deor.): "quum ipsum Mundum esse Deum dicit, tum ultimum et altissimum atque undique circumfusum et extremum, omnia cingentem atque complexum ardorem, qui Aether nominatur, certissimum Deum iudicat." Quod Scipio etiam ita, doctore scilicet Panaetio, stoicissans apud Ciceronem (In Somn.): «Orbis caelestis ultimus, qui reliquos complectitur, Summus ipse Deus, arcens et continens caeteros." Quae talia Macrobius tamen ad Platonis dogmata trahit, Cicerone haud usquequaque volente. Vt enim a Terra gradatim tenuiora omnia et puriora fiunt Aqua, Aër, Ignis: ita in ipso Igne illi gradus, et summa eius pars purissima eoque maxime divina, et Rationis illius incorporalis sedes. Hanc Pythagorae etiam mentem adscribit Theophilus, Antiochenus Antistes: "Pythagoras, inquit (lib. III ad Autolycum) magno labore ima et summa perscrutatus, extremam naturam, Deum autumat." Qui tamen sublimis paulo rectiusque locutus mihi legitur, in Clemente: "Deus, inquit (In Protreptico), unus, et is, non ut quidam suspicantur,

extra Mundum, sed in ipso totus, in toto circulo inspector atque arbiter omnis generationis, temperies universorum; qui semper est opifex suarum potestatum et operum omnium, in caelo lumen, et omnium pater, Mens et animatio totius circuli, omnium motio.„ Sed alia, quae ad Stoicum hunc sensum, antea, quum de Deo, nobis dicta (lib. I, Dissert. VIII.) De Caelo porro exsequamur: cui et Epicurus «igneam substantiam» attribuit: et Plinius, "Ignium elementum, inquit, summum, inde tot stellarum collucentium illi oculi.„ A quo Igne videtur Stoicis petita causa orbicularis illius motus, quo caelum assidue rotatur. Nam «quum omnia (ait Zeno apud Stobaeum) ad medium totius ferantur: etiam corpora quae gravitatem non habent, ut Aërem et Ignem, ad medium ferri, circaque eius ambitum consistere.» Credo eum dicere: qua possint, ferri ad medium: et quanquam natura attollantur, consistere tamen circa ambitum; atque inde quasi impetum capere ad medium redeundi; sed natura vetante, moveri assidue, nec deprimi, nec attolli. Etsi ab Animo etiam Mundi peti ratio potest, cuius vita et aeternitas in motu est: nec potest motus esse aeternus, nisi iste, qui continuatione perpetui in se reditus agitatur.

DISSERTATIO XIII.

Aetheris praestantissimum Solem videri: regem siderum: et esse Mundanae animae ἡγεμονικόν. De Luna additum.

Vniverse de Igne, sive Caelo, satis dictum; de signis, quae in eo, stellisque breviter videamus. Et in primis de duobus quae eminent, et caput inter cetera efferunt, *Sole* ac *Luna*: siquid de iis Stoici seorsim ab aliis dicunt. Solem Latini appellant, ab excellentia, et «quia tantam claritudinem solus obtinuit» (Macrob. I Sat. cap. 17): et Graeci ἥλιον quasi ἄηλιον litterae abiectione, quod ab eadem claritate sit omnibus manifestus et conspicuus. Stoici de eo: «Esse Solem purissimum ignem, et maiorem terra: sed et orbiculari figura, iuxta cum Mundo; ignem quidem esse, quoniam omnia, quae Ignis, praestat. Maiorem terra, quia omnem eam illustrat, sed et ipsum caelum.» Ait primo, Ignem esse: sed quod genus? Tetigi antea, et magis e Zenone explicemus, qui et Solem, et astra «artificialis ignis esse» scribit. «Duo enim genera Ignis. Vnum

artis expers, et convertens in se omne alimentum: alterum artificiale, quod auget res et conservat, sicut in plantis conspicitur et animalibus. Hoc autem Natura est, et Anima. Atque eius Ignis essentiam astrorum esse. „ (Stob. Phys.) Vides hunc Ignem? Frustra igitur censet et timet Aristoteles (I Meteor. cap. 3): " Si intervalla stellarum plena igne essent (ipsi orbes) et corpora earum ex igne, iam pridem quodque aliorum Elementorum absumptum evanuisset. „ Pone metum; neque intervalla omnia Ignem, sed ignea dicimus: et a tali iam descripto servatore igne; quem *Artificem* Zeno dicit, et alio verbo, sensu consimili, νοερὸν passim alii: *intellectu praeditum*; non brutum illum et exsensum. Ignem igitur Solem censent: et increpat Seneca (III De Benef. c. 31): " qui saxum aliquod, aut fortuitorum ignium globum, et quidvis potius quam Deum appellant. „ Vbi de *Saxo*, ad Anaxagoram pertinet: sive et ad Democritum, qui item dixit " ferrum vel saxum candens. „ De *Fortuito globo*, ad Epicurum, qui tamen non purum ignem statuit; sed " terrenum fartum esse, pumicis aut spongiae instar, ab igne per foramina accensum. „ Est igitur nostris aliisque Ignis aut Igneus: non Aristoteli, qui etiam calorem ab eo tollit. Damnat Ambrosius, et ad nostros inclinat (Hexaem. II, c. 3): " Tantum autem inest illis (Philosophis talibus) impugnandae veritatis studium, ut Solem ipsum negent calidae naturae esse, eo quod albus sit, non rubicundus aut rutilus in speciem ignis. „ Etsi haec et talia satis fortasse exsequitur, et rideant hodie in Scholis. Addebat Laërtius, " Maiorem terra esse. „ Et nunc consentiunt astrorum consulti, faciuntque " centies sexagies sexies „ maiorem. Seneca (I Quaest. Nat. cap. 3): " Solem, quem toto orbe terrarum maiorem probat ratio, acies nostra sic contraxit, ut sapientes viri (Epicurei) pedalem esse contenderint. „ Quod veteres tamen nostri Doctores haud ita affirmant. Damascenus: « Sol a quibusdam dicitur multis partibus terra maior, a sanctis autem Patribus ei par. » Quibus Anaximander olim consenserit; asserens « Solem terra non minorem esse. » At argumentum in Laërtio magnitudinis, quod « terram illustret, atque etiam caelum. » Quomodo caelum? nam de terra liquet. Credo, quod vel det stellis aliis lumen, vel angeat temperetve. Seneca ad Marciam (cap. 18): « Videbis illic (in caelo) innumerabiles stellas, miraberis uno sidere omnia impleri. » Quae *omnia*, si non haec astra? Arnobius (lib. I): « Sol siderum princeps, cuius luce omnia

vestiuntur. » Iulius Firmicus, ad Solem: « Qui ceterarum stellarum ignes flammiferarum luminia tui moderatione perpetuas. » Certe affirmat, etsi flammiferae a se sint et igneae (ita enim ipse, cum Stoicis), tamen accipere a Sole aliquid, et ab eo temperari atque aeternari. Ideo Heraclitus olim, *fontem caelestis lucis* Solem nominavit. Sed et Cicero pro hac sententia: « Sol dux et princeps et moderator luminum reliquorum. » Neque Macrobium nimis audiam, qui interpretatur « Moderatorem, quod cursus eorum et recursus certa definitione spatii moderetur. » Quid enim hoc ad lumen? quin et hodie Astrologi in isto plerique sensu. At alii et idem ille Macrobius, solam Lunam fulgere alieno, ceteras stellas suo volunt. Sed satis haec super Sole: pergamus. Avd. Immo ad Senecae lucem aliquid, nisi grave est, addes. Indignabatur in verbis, quae recitasti, " quidlibet potius Solem, quam Deum dici. „ Deum ergo habet? Lips. Ipse et Stoici, ac magnum Deum, principem ceterorum. Firmicum audi huius sectae (lib. I): " Sol optime maxime, qui mediam caeli possides partem, mens mundi atque temperies, dux omnium princepsque. „ Adde Plinium; quem qui Epicureum faciunt, viderint; ego Stoicorum sensibus comperior bona fide. Ille igitur: " Sol non temporum modo terrarumque, sed siderum ipsorum caelique rector. Hunc Mundi esse totius Animam, ac planius mentem, hunc principale Naturae regimen (id est, ἡγεμονικόν), ac numen, credere decet. Vis magis angusta? et plerique e Stoicis cum Plinio sentiebant: etsi alii supremum Aethera, ut dixi, ἡγεμονικόν volebant. Sed claritate et magnitudine effectuum, tum et sua, itemque situs dignitate obtinuit, a multis supremus Deus censeri, aut certe Meotis sive Rationis illius sedes. Itaque et *Cor caeli* Physici veteres nominabant. Peruani et Sinenses etiam hodie summum Deum colunt: quid Aurelianus olim Princeps? (in Vopisco cap. 5): " Dii faciant, et Deus certus Sol: „ quasi de uno hoc fides et certitudo. Etiam Trismegistus? Sol Deus maximus eorum qui in caelo sunt, cui cedunt omnes dii caelites tanquam principi et Regi. „ Et talia Plato, etsi uterque maiorem eo alium agnoscit, ipsum δημιουργὸν et conditorem. De Sole quod satis sit, dixi: ad *Lunam* eamus; quam Laërtius, inter scita Stoica, *terream magis* scripsit: " sicut et Terrae magis vicinam. „ Videlicet non tam puro liquidoque igne eam lucere, quam Solem, et terrenum aliquid ac turbidum habere. Ita Plutarchus (de Facie in orbe Lunae): " Ignis turbidus et faeculentus, ut

Stoici autumant. „ Qui idem ostendit (De Oracul. defectu) dictam *terram caelestem* ; sive etiam, *astrum terrestre* : ab eadem causa. Itemque Macrobius (I. In Somn.) *Aethercam terram* : in quo occultiorem tamen rationem lege. Nescio an hoc Cleanthi adscriptum pertineat, a Stobaeo : " Κλεάνθης ἔφησεν πυροειδῆ τὴν σελήνην, πηλοειδῆ (1) τῷ σχήματι· Cleanthes dixit Lunam igneam esse, apparentia tamen lutosa „ Nisi quis ibi πιλοειδῆ legat, et " pilei formam „ ei tribui censet : sicut inde Cleanthes Coni formam dat sublimioribus astris. Sed hanc, obtusum scilicet ignem, obtusius planiusque paulo surgere. Sed addit Stobaeus : " Posidonius et plerique Stoici, mixtam ex igne et aëre statuunt, et maiorem terra, sicut et Solem : orbiculari autem figura. „ Quam mixtionem Plutarchus improbat et refellit, *De facie in orbe Lunae*. Nec plura de Luna, propria quidem Stoicis, habeo. Avd: De *Terra* ruminor, quod sic eam dictam notasti. Facitne, quod etiam habitatum voluerunt, ut ipsam hanc terram? Cicero (Acad. II) : " Habitari ait Xenophanes in Luna, eamque esse terram multarum urbium et montium. „ Lips. Plutarchus et Macrobius talia : atque ille refellit, iste explicat et ad animarum sedem referre videtur. Sed " fuisse Seneca (apud Lactantium lib. III, cap. 23) etiam inter Stoicos ait, qui deliberaret; utrumne Soli quoque suos populos daret? » Addit irridens : " Inepte scilicet, qui dubitaverit; quid enim perderet si dedisset? „ Ego haec talia, sic obvio et simplici sensu, dicta aut dubitata ab iis vix arbitror : sed vel ad Animas, vel ad Genios respexisse. Nisi tamen non sapientia, sed sanitas homines defecit.

DISSERTATIO XIV.

De Astris in genere. Rotunda esse, ex aethere conflata; ideoque ignea, et vaporibus pasci. Eadem futurorum conscia.

Vniverse de Stellis pauca etiam libanda. Laërtius : " Videtur iis (Stoicis) et astra rotunda esse, et terram non moveri. „ Astra rotunda iis aliisque communiter : seorsium tamen Cleanthes de *Coni* figura sensit. Stobaeanae eclogae : " Alii quidem sphaericae figurae stellas, Cleanthes coni fecit. „ Movit Cleanthem,

(1) Fortasse verius πολυειδῆ : *multiformem*.

quod ignis semper in altum eat: atque ab imagine flammae nostrae, a rotundo infra corpore voluit extenuari: et in altum aretari: id enim Conus: neque absona mihi ea opinatio. Sunt sane Ignes, sed densiores et compacti, ex rariore aetherea natura. Seneca super ea re (VII Quaest. cap. 1): " At mehercule non aliud quis aut magnificentius quaesierit, aut didicerit utilius, quam de Stellarum siderumque natura, utrum flamma contracta, quod et visus noster affirmat, et ipsum ab illis fluens lumen, et calor inde descendens: an non sint flammei orbes, sed solida quaedam terrenaque corpora, quae per igneos tractus labentia, inde splendorem trahant coloremque, non de suo clara. In qua opinione magni fuere viri, qui sidera crediderunt ex duro concreta, et ignem alienum pascentia. Nam per se, inquiunt, flamma diffugeret, nisi aliquid haberet quod teneret, et a quo teneretur: conglobatamque, nec stabili inditam corpori profecto iam Mundus turbine suo dissipasset. „ Ecce ponit primum, de " flamma contracta: „ quae eius, et popularium, sententia est, ut dixi. Posidonius, apud Stobaeum: " Stellam esse corpus divinum, ex aethere compositum. „ Aethere, nempe densiore sive contracto. Addit, " Quod et visus affirmat. „ Argumenta Stoicorum, et nominatim Cleanthis. Cicero (II De Nat. Deor.): " Sidera esse tota ignea, duorum sensuum testimonio confirmari Cleanthes putat, tactus et oculorum. „ Aliorum tamen sententia, sunt, ait, " solida terrenaque corpora. „ Quod a Thalete manavit, qui dixit: " terrena quidem, sed ignita corpora, stellas esse. „ Sed et Anaximenes: " igneam quidem naturam astrorum, sed habere etiam terrena corpora mixta, quae cum iis circumferantur, inaspectabilia. „ Fuerunt etiam qui saxea, aut saxa crederent; fuere qui ferrea; quos omnes Seneca hic tangit. Ait amplius, " Ignem alienum pascere. „ Nempe aethereum, cui terra illa corpora aliena. Sed et Stoici pastum in Sideribus agnoscunt, atque all vaporibus et aëre fervidam illam naturam volunt. Laërtius, " Nutriri atque ali et haec ignita (Solem et Lunam) et cetera astra. Solem quidem magno mari, quod sit fax et accensio quaedam intellectu praedita. Lunam autem, ex aquis dulcibus et potabilibus, quod sit aëri permixta, et vicinior terrae. „ Primum, universe dicit omnia sidera nutriri. Et Seneca (Quaest. Natur. II, cap. 5): " Ex caelo et terra alimenta omnibus animalibus, omnibus satis, omnibus stellis dividuntur. Hinc quidquid est virium singulis; hinc ipsi Mundo, tam multa poscenti, subministratur: hinc profer-

tur, quo sustineantur tot sidera, tam exercitata, tam avida, per diem noctemque, ut in opere, sic in pastu. „ Plinius iterum Stoicus (lib. II, cap. 9): " Sidera vero haud dubie humore terreno pasci. „ Terreno tantum? immo et marino (sed utrumque elementum in uno intelligit) atque ex aliis aquis, ipso Plinio addicente (lib. II, cap. 33): " Oceanus omnes fundens recipiensque aquas, ac sidera ipsa, tot et tantae magnitudinis, pascens. „ Panegyricus Constantino dictus: " Iturus ad deos, genitorem illum deorum, ignea caeli astra refoventem, prospexit Oceanum. „ Cicero (I Nat. Deor.): " Sunt autem stellae natura flammeae; quocirca terrae, maris, aquarum vaporibus aluntur iis, qui a Sole ex agris tepefactis, et ex aquis, excitantur: quibus altae renovataeque stellae refundunt eodem, et rursum trahunt indidem. „ Atque ideo divina Providentia Macrobius factum putat (I in Somn.) ut sub zona torrida locaretur Oceanus: " Vt omnis nimirum latitudo, qua Sol cum quinque vagis, et Luna, ultro citroque discurrunt, habeant subiecti humoris alimoniam. „ Quam Syrtium etiam causam Lucanus proponit (lib. IX, 313):

> Quod rapidus Titan, ponto sua lumnia pascens,
> Aequora subduxit zonae vicina perustae.

Etsi longiuscule sane Syrtes ab ea zona absunt: sed scilicet mare eo usque delinquere, et terram fieri. Plures enim eius versus vide. Iam vero idem poëta Aegyptios facit dicere (lib. X, 258):

> Nec non Oceano pasci Phoebumque polumque
> Credimus.

Quid facetissimus Anacreon?

> Πίνει θάλασσα δ' αὔρας,
> Ο δ' ἥλιος θάλασσαν·
>
> Et potat aequor auras
> Phoebusque potat aequor.

Et infert, quidni etiam nos bibamus? Levibus testibus sit a magno Hippocrate pondus. «Soli, Lunae, astris, inquit (de Flatibus), via per Spiritum. Nam igni Spiritus est pabulum. Spiritu privatus ignis non possit vivere.» Ipsum Homerum, divinarum omnium inventionum fontem et originem (vero elogio a Macrobio sic dictum) idem Macrobius eo ducit; qui «sub poëtici nube figmenti, inquit, verum sapientibus dedit intelligi: quando Iovem, cum diis ceteris, id est, cum Stellis, profectum

in Oceanum, Aethiopibus eum ad epulas invitantibus, scripsit; significans, hauriri de humore nutrimenta sideribus.» Consignet hanc sententiam et noster Ambrosius (II Hexaëm. cap. 3): «Frequenter Solem videmus madidum et rorantem; in quo evidens dat indicium, quod alimentum sibi aquarum, ad temperiem sui sumpserit.» Etsi indicium sane infirmum est, et plebeio sensu nixum; at eius tamen mens apparet. Sed propius aliquid ad verba Laërtii. Aiebat distincte, «Solem e marinis aquis pasci.» Ideo Cleanthes (in Stobaeo) Solem dicebat, «Facem intellectu praeditam, e mari accensam.» Quod ad alimenta referendum modo esse, quae inibi sequuntur docent. Chrysippus tale: «Solem esse facem collectam et accensam, intellectualem, ex vapore maris.» Et quod mox in Laërtio sequitur de Luna, «ex aquis dulcibus:» idem Chrysippus eam dicebat: «collectam accensamque facem, post Solem, ex aquarum potabilium vapore.» Dicas ex istis, quod Ignea quidem illorum natura, sed ardor ille sit e materia tali. Sed desino haec minuta et scruposa: nisi fortasse nihil in Philosophia parvum est,

> ..... praesertim rebus in illis
> Quae supra caput aetheriis cernuntur in oris.

Avd. Non est, mi Lipsi; eoque resistere te etiam rogabo, et edere, quid ita Posidonius *Stellam*, *divinum corpus* definiebat? Lips. Iam dictum aut tactum saepius, Omnis aether, et omnia aetherea, Dii sunt: quia participant, aut constant maxime ex illo Igne. Augustinus (IV de Civ. cap. 11) «Dicunt omnia sidera partes Iovis esse, et omnia vivere, atque rationales animas habere, et ideo sine controversia Deos esse.» Et apud Stobaeum Zeno ait: «Solem, Lunam, et singula astrorum aliorum, esse intelligentem, sapientem igneum ignem, tanquam arte constantem.» Avd. Hui, intelligentes, sapientes? Lips. Vel maxime, et supra alias animantes. Cicero (II De Nat. Deor.): «Sidera aethereum locum obtinent, qui quoniam tenuissimus est, et semper agitatur et viget: necesse est, quod animal in eo gignatur, idem quoque sensu acerrimo, et mobilitate celerrima esse.» Avd. Ergo et Animalia? Lips. Quippini: et rationalia, immortalia, aut certe longaeva. Neque nimis haec rideas: est invenire inter primores illos Patrum, qui istis annuerunt. Origenes, doctrinarum culmen, «Solis, et Lunae, et Stellarum animas» agnovit: «neque eo tamen tempore, quo Mundus factus est, esse coepisse, sed antequam lucens illud et ardens

corpus intrarent:» quod Hieronymus de eo plus simplici vice testatur (Epist. LIX ad Avitum). Et Philo Iudaeus quam saepe sic Platonissat? Scribit alibi (de Opific. Mundi): «Stellas sensu praeditas, imagines divinas et pulcherrimas.» Item (de Insom.): «Incorruptibiles et immortales animas.» Iterumque (de Opific. Mundi): «Animalia esse dicuntur, et animalia intelligentia. Magis autem quaeque earum Mens est, undique et omnino bona, et omnis mali incapax.» Non tamen, ut alibi fatetur (de Pietate), Dii sunt; sed «Praesides quidam, ut ita dicam, Subpraefecti omnium parentis.» Posteriores Iudaei et Rabini talia, aut deteriora; quos secutus quidam nostro aevo *Animalia coelestia* audacter asseruit, et ipsum *Mundum animatum.* Nobis modesta sententia sedeat, quae est Theologorum: qui Animas quidem aut potius Intelligentias coniunctas attribuunt; sed non ut εἴδη οὐσιώδη, *formas essentiales*, nec quae faciant unum corpus. Avd. Si tamen ita veteres, iam non miror Divinationem astris assignari, et ab iis peti, sic divinis. Et merito sane Astrologi Stoicis tuis sunt amici. Lips. Fateor, et quanquam Fatum et Necessitatem in ipsa Materie ponunt, quam inhaeret: tamen Astra vel movere aliquid volunt, vel certe monere. Dubitat Seneca (Epist. CXVII), «An ad stellarum motus nostra moveantur corpora, an corporibus animisque omnium illinc impetus veniat?» Et affirmare illud videtur alibi (de Provid. cap. 1): «Hanc inoffensam velocitatem (siderum) tantum rerum terra marique gestantem, non esse materiae errantis ordinem.» Quasi ipsa sidera res habeant, gestentque inclusas. Iterumque alibi (ad Marciam cap. 18): «Ex siderum quinque (Planetarum) levissimis motibus fortunae populorum dependent, et maxima ac minima proinde formantur, prout aequum iniquumve sidus incessit.» Denique longius, ad sidera etiam fixa, vult protendi (II Quaest. Nat. cap. 32): «Quinque stellarum potestates Chaldaeorum observatio excepit. Quid tu? tot millia siderum iudicas otiosa lucere? Quid est porro aliud, quod errorem incutiat peritis natalium, quam quod paucis nos sideribus assignant: quum omnia quae supra nos sunt, partem sibi nostri vindicent?» Valde pro Genethliacis facit, quos tamen vellet non Planetarum tantum quinque, et Solis ac Lunae; sed etiam fixorum siderum potestates novisse: quae ignorantia, inquit, causa est cur a vero saepe delirent. Palam quidem haec sunt pro Astris, et causas ipsa eventuum esse, ac movere. Tamen aequius meliusque alibi ambigit, et sententiam alternat (Epist. LXXXVIII): «Sidera ef-

fectus rerum omnium aut movent, aut notant. » Bene de notatione tantum, et hoc est quod *monere* dicebam. Significare aliquid possunt ex Fato futurum, non ipsa sunt, aut faciunt Fatum. Itaque Manilii hoc toleres:

.........conscia fati
Sidera:

Illud nollem,

......diversos hominum variantia casus.

Magis enim sit, « significare ista quam facere, » et Plotini modestior assertio: « Nihil vi vel potestate eorum hominibus evenire, sed ea, quae Decreti necessitas in singulos sancit, ita per horum septem (Planetarum) transitum, statione recessuve monstrari; ut aves praetervolando, seu stando, futura pennis vel voce significant nescientes. » Modestior, dixi, non verior, et longa haec disputatio sit, seponatur: illud fatemur, Stoicos pluseulum omni Divinationi tribuisse, ut sic quoque Divinitatem et Providentiam affirmarent.

DISSERTATIO XV.

Aër, et eius divisio, primo Frigidum Stoicis esse

Aër Ignem excipit, quae Graeca vox est, recepta tamen usu, ait Cicero, a Latinis. Ipsis est *Spiritus*, sive *Anima* etiam Ciceroni: interdum *Coelum* et *Inane*. De eius situ Cicero (II, De Natur. Deor.): « Aër autem, ut Stoici disputant, interiectus inter mare et coelum, Iunonis nomine consecratur: quae est soror et coniux Iovis, quod ei similitudo est Aetheris, et cum eo summa coniunctio. » Soror nempe, quia tenuitate refert, aliqua facie; coniux, quia adsitus et connexus. Dividitur in tres partes Senecae, Summam, Mediam, Imam. « Summa pars, inquit (II Quaest. Natur. cap. 10) calidissima est et siccissima, et ob hoc etiam tenuissima, ob viciniam aeternorum ignium. Pars ima et vicina terris, densa et caliginosa est, quae terrenas exhalationes receptat. Media pars temperantior, si summis imisque conferas, quantum ad siccitatem tenuitatemque pertinet: ceterum utraque parte frigidior. » Plinius sic quoque dividit, et mensuras inaequalium intervallorum concipit, Posidonio Stoico (ideo libentius memoro) auctore. « Ille, inquit (Plin. lib. II,

c. 23), tradit, non minus quadraginta stadiorum a terra altitudinem esse, in qua nubila, ac venti, nubesque proveniant. Inde purum liquidumque, et imperturbatae lucis Aërem: sed a turbido ad Lunam, vicies centum millia stadiorum.» Ima ergo pars, ad quadraginta stadia attollitur; mediam non definit; ultima et liquida amplissima, ad *multa millia*. Seneca autem partim calidum et frigidum, pro partitione ea faciebat: sed idem postea clare: « Natura aëris gelida est.» Iterum: « Frigidus per se, et obscurus.» Atque adeo prima et eminens ea qualitas est Stoicis; contra Aristotelem, ut scimus, qui calidum ponit. Laërtius, de nostris: « Esse quatuor Elementa: Ignem, qui calidus; Aquam, quae humida; Aërem, qui frigidus; Terram, quae sicca.» Plutarchus hoc ipsum (de primo Frigido): « Stoici primum frigidum Aëri assignant, Empedocles et Strato Aquae:» uti et Stagirites. Inde noster (Epist. XXXI): « Nihil sine Igne calidum, nihil sine Aëre frigidum:» quasi et causa ac fons sit frigoris. Idem ergo Seneca cum attentione legendus alibi (de Ira II, c. 18): « Quum quatuor elementa sint, Ignis, Aqua, Aër, Terra; potestates pares his sunt, frigida, fervida, arida, humida.» In potestatibus non servat ordinem: et *Frigidam* omnino ad Aëra referes, ex Stoae quidem decretis. Apud Ciceronem ita Stoicus Balbus (II de Nat.): « Ipse vero aër, qui natura est maxime frigidus, minime est expers caloris.» Caloris nempe adventitii, ut subdit. Sed *frigidus* dixi, uti omnes fere libri: Lambini magna temeritas, qui *humidus* edidit, imperite. Etsi fatemur Humidum, sed non primo nostris esse. Fuit tamen nuper vir philosophus, qui ut copulas illas Aristotelis non violaret, frigidum quidem, sed tamen Siccum pronunciaret: atque ita siccitate cum igne, frigore cum aqua sociaret. Sed id sane abs re videtur: et tribus ita Elementis Siccitatem Stoici donent, Igni, Aëri, Terrae. Mala mixtio: et ad Ignis coërcitionem ac temperiem, melius ac providentius Natura (ingatione illa omissa) contrarium Elementum subiunxit, materiae tamen raritate consonum et conveniens. Neque aliud Stoici hic mutant.

DISSERTATIO XVI.

Aqua, et praecipua eius pars Mare. Id terram circumit, init, subit, vinculum eius et irrigatio.

Aqua sequitur, Terrae mixtum elementum, et cum ea facit suum globum. Etsi quidam dividunt, et volunt Mare proprie

Elementum esse, et a terra seiunctum. Philo hoc aperte, ad verba Moysis (de Opific. Mundi): « Fons ascendebat e terra, et irrigabat omnem superficiem eius. Nam alii philosophi, inquit, universam Aquam Elementum constituunt unum e quatuor, quibus mundus componitur. At Moyses acrioribus oculis etiam dissita et obscura pervidere solitus, Elementum censet esse magnum Mare quartam rerum partem: quod alii post Moysen Oceanum appellarunt, cum quo nostra navigabilia maria si conferas, portuum habere magnitudinem censeas.» Plura in hanc sententiam adtexit, et vult dulces quidem aquas Terrae partem esse, cumque ea censeri: at Mare secretum, et facere orbem suum atque Elementum. Tale est, quod Fabianus ambigit, de Oceano (Suasor. I): «Vtrumne terras velut vinculum circumfluat, an in suum colligatus orbem, et in hos, per quos navigatur, sinus, quasi spiramenta quaedam magnitudinis exaestuet.» Censuerint igitur quidam suum distinctumque globum facere, et dumtaxat haec nostra maria exiguam eius partem, et velut lacinias esse. Immo nec solem ambire, et tenebras in extremis eius, et horridum secretum habere. Declamatores apud Senecam patrem indicant, quum Alexandrum ab eo revocant: et Pedo Albinovanus, in navigatione Germanici:

Iam pridem post terga diem, Solemque relictum.

Et statim:

......ruit ipse dies, orbemque relictum
Vltima perpetuis claudit natura tenebris.

Ambrosius etiam in hac dubitatione (III Hexaem. cap. 3): « Quis scit, in quantum se illud magnum, et inausum navigantibus, atque intentatum nautis, fundat mare, quod Britannias fremente includit aequore, atque in ulteriora et ipsis fabulis inaccessa secreta se porrigit?» Immo censebant quidam, Oceanum immensum protendi: et Solem atque astra in eo cadere, et resurgere, humoribus eius refecta. Plebeia et poëtarum opinio, sed viris gravibus etiam posita, aut dubitata. Tacito nostro, quod alibi notamus: et Fabiano Philosopho apud Senecam patrem (Suasor. I): « Illi, quibus ignota nulla pars mundi est, de Oceano tamen dubitant: utrumne terras, velut vinculum circumfluat, an in suum colligatus orbem, et in hos per quos navigatur sinus, quasi spiramenta quaedam magnitudinis, exaestuet: ignem post se, cuius augmentum ipse sit, habeat an spi-

ritum.» Ecce, alii seorsim locant a terra, et ambigunt an *Ignis*, id est *Aether*, et sidera (quae ipse pascit) eum excipiant, an Spiritus sive Aër. Sed haec olim; nobis veritas innotuit, et totus paene Oceanus, navigationibus Hispanorum, Britannorum, et iam nunc Batavorum felici audacia peragratus. Excipio ad Septemtrionem et Austrum, frigore inaccessa. Mittamus igitur immania illa de Oceano, et inania: fines suos habet, et cum Terra utiliter uno velut corpore, et orbe, Natura iunxit. Hoc Stoici quoque nostri senserunt (in Laërtio): «Mediam esse Terram (totius Vniversi): post hanc, Aquam globosam, quae idem centrum cum terra habet, ita ut Terra sit in Aqua.» Vera haec sunt, et examinemus. Ait, «Aquam globosam.» Certum est, tumet et attollitur, et altitudine sua vel montes terrae aequat. Cur non cadit? quia centrum cum terra idem habet, eoque vergit. Balbus Stoicus, apud Ciceronem (II de Nat. Deor.): «Eadem ratione mare, quum supra terram sit, medium tamen terrae locum expetens, conglobatur undique aequaliter, neque redundat umquam, neque effunditur.» Addit, «Terram in Aqua esse.» Providentia divina factum, neque debuit, aut potuit seiungi hoc elementum. Plinius (II, c. 65): «Hoc ita formasse artifex Natura (agnosce Stoae verba) credi debet, ut quum Terra arida et sicca constare per se ac sine humore non posset; nec rursus stare Aqua, nisi sustinente Terra, mutuo complexu iungerentur: hac sinus pandente, illa vero permeante totam, intra, extra, supra venis, ut vinculis discurrentibus.» Philo Iudaeus, hoc amplius a Providentia structum, ut dulcibus aquis rigaretur undique et humesceret, non ad vinculum solum, sed frugum, stirpium, animantium alimentum. Sed de *Vinculo* etiam ipse (de Opific. Mundi): «Tanquam vinculo continetur dulcore aquarum.» Et causam eamdem Plinio addit: *quod a se arida, facile dissipetur et pulverescat*: «sed, inquit, coërcetur et manet, partim vi unientis spiritus, partim humore, qui per meatus et foramina varie penetrat, non sinente arefactam abire in parva maioraque fragmenta.» Nota ibi de *Variis meatibus*: quod verissimum est, et tales sub terra, acceptam ab Oceano aquam colant, mitigant, et usibus nostris exsulsam reddunt. Seneca (III Quaest. Nat. c. 4): «Occulto enim itinere mare subit terras, et palam venit, secreto revertitur, colaturque in transitu mare, quod per multiplices anfractus terrarum verberatum, amaritudinem ponit, et in sinceram aquam exit.» Dicit *palam venire*; nimirum quum

flumina omnia in mare eant: sed *secreto revertitur* per subterraneos illos meatus. Immo magnam etiam copiam sub ipsis terris relinquit: quod hodie metallarii fossores dicunt, et nos, ubicumque terra humilior, fodiendo comperimur. Nec vani omnino illi (apud Senecam, ibid, c. 8), qui censent, «interiora terrarum abundare dulcibus aquis, nec minus illas stagnare, quam apud nos Oceanum, et sinus eius: immo eo latius, quo plus terra in altum patet.» Vltimis verbis, *in altum*, id est profundum. Nam maria pleraque terra sustentantur et innatant, altius illa descendit. Atque haec verissima causa est, cur maria tot fluminum accessu non crescant: «quia quod influxit, non in suum vertunt, sed protinus reddunt.» (Ibid. lib. VI, cap. 5.) Lucretius alias quoque causas tangit, primam, quod omnis hic influxus nihili sit ad maris totius summam. Haec parum vera est: verior secunda, quod «magnam partem Sol detrahat aestu,» itemque venti siccent, et vapores in nubes surgant. Tertiam hanc nostram, et praecipuam addit (VI, 631 et seq.):

> Postremo, quoniam raro cum corpore tellus
> Est, et coniunctas oras maris undique cingit;
> Debet, ut in mare de terris venit humor aquai,
> In terras itidem manare ex aequore salso.
> Percolatur enim virus, retroque remanat
> Materies humoris, et ad caput amnibus omnis
> Confluit.

Atque ista fontium causa et origo, "etiam in summis iugis erumpentium, quo spiritu acta aqua, et terrae pondere expressa, siphonum modo emicat.„ (Plin. II, cap. 65.) Addi et de altitudine maris potest, ipsa iuga montium, ut dixi, aequantis: nee mirum igitur eo pertingere, et erumpere, in certo aliquo meatu. Hanc originem princeps Sapientum tetigit Homerus, de Oceano:

> Ἐξ οὗπερ πάντες ποταμοὶ, καὶ πᾶσα θάλασσα,
> Καὶ πᾶσαι κρῆναι, καὶ φρείατα μακρὰ νάουσι· (Iliad. φ)

> Omnes ex illo fluvii, omne mare, omnis et unda
> Fontium, itemque lacus manant, puteique profundi.

DISSERTATIO XVII.

Duplicem Oceanum esse, eumque Terram quadrifariam partiri, ex sensu veterum, haud prorsus vano.

Permanat igitur terram interiorem Oceanus, sed et supra dividit, ac cingit. Vinculum est simul, et discrimen. Noster Seneca (ad Marc. cap. 18): " Vinculum terrarum Oceanus, continuationem gentium triplici sinu scindens. „ Verba examinanda, ne ignarum priscae huius descriptionis fallant. Nam quomodo de *triplici* hic sinu, quum Panegyristes dicat (Ad Maximianum.): " Orbem quadrifariam duplici discretum Oceano? „ Et alii de gemino tantum, non triplici, affirmant. Altius repetenda res est, et pro mente veterum globus hic totus secandus. Atque ea fuit: Terram cum Mari rotundam esse; sed ipsam duplici Oceano dividi, et velut decussari. Priorem esse, ipsum verum, magnum, originalem Oceanum: qui terram ab ortu ad occasum mediam dividit, sub ipsa zona torrida, id est, Aequatore. Alterum, qui ab illo ortus eamdem terram, parte altera, mediam secat, ab Austro in Septemtriones. Itaque duplici hoc Oceano tota Terra scinditur in partes quatuor: id est, totidem insulas, e quibus unam dumtaxat nos habitamus. Haec testimoniis firmanda, et tum ad Senecam aptanda sunt. Plinius (II, cap. 67): " Maria circumfusa undique dividuo globo, partem orbis auferunt nobis; nec inde huc, nec hinc illo pervio tractu. „ Nam etsi videri possit de una et media illa orientali divisione loqui tantum: tamen quum addat " undique dividuum „ potest et de altera intellexisse. Sic alibi (cap. 66): " Est igitur in toto suo globo tellus, medio ambitu, praecincta circumfluo mari. „ In toto globo ait, non parte tantum. Sed eludat haec aliquis, sicut illud Pomponii: " Huius medio terra sublimis cingitur undique mari, eademque in duo latera, quae hemisphaeria, ab Oriente divisa ad Occasum. „ Age igitur, sint haec de primario et originali illo Oceano tantum: sed dicimus ad polos eum parte utraque se porrigere, et per eos in se redire. Clarissime et uberrime hoc exsequitur Macrobius, in illa Ciceronis (lib. II, cap. 9): " Omnis terra, quae colitur a vobis, angusta verticibus, lateribus latior, parva quaedam est insula, circumfusa illo mari quod Atlanticum, quod Magnum, quem Oceanum vocatis. „ Summa est: " Non uno, sed gemino Oceani

ambitu, terrae corpus omne circumflui. Cuius primus, inquit, meatus est, qui ab indocto hominum genere nescitur; atque ea corona, per zonam terrae calidam meat, superiora terrarum et inferiora cingens, flexum circi Aequinoctialis imitata. Ab Oriente vero duos sinus refundit, unum ad extremitatem Septemtrionis, ad Australis alterum: rursusque ab Occidente duo pariter enascuntur sinus, qui usque ad ambas, quas supra diximus, extremitates refusi, occurrunt ab Oriente demissis. Et dum vi summa, et impetu immaniore miscentur, invicemque se feriunt, ex ipsa aquarum collisione nascitur illa famosa Oceani accessio pariter et recessio. „ Post pauca deinde: " Tam igitur ipse, qui Aequinoctialem, quam sinus ex eo nati, qui Horizontem circulum ambitu suae flexionis imitantur, omnem terram quadrifariam dividunt: et singulas habitationes insulas faciunt. Ideo Tullius haec volens intelligi non dixit: *Omnis terra parva quaedam est insula*; sed *Omnis terra*, *quae colitur a vobis*: quia et singulae de quatuor habitationibus parvae quaedam efficiuntur insulae, Oceano bis eas, ut diximus, ambiente. „ Strabo haec confirmat (lib. I): " Quod omnis habitata tellus insula sit, primum quidem sensu et experientia docemur. Quacumque enim versus licuit hominibus libuitque ad ultima terrae progredi, mare inventum est, quod Oceanum appellamus. „ Ab omni, inquit, latere Oceano claudimur: et est ergo bifaria illa divisio dicta: quam et postea ingerit, terramque, ut Macrobius, quadrifariam secat. Boethius hoc ipsum (lib. II): " Terrae quarta fere portio est, quae a nobis cognitis animantibus incolatur. „ A nobis cognitis? ita; quia nostro hoc quadrante, sive Strabonis τετραπλεύρῳ, in alios accessus non est, vel ob zonam torridam, vel ob vasta maria interiecta. Vt veterum plurimi quidem censebant. Nam nostra haec aetas refutavit, docuitque et coli Torridam, et adiri; itemque alios laterales tractos. Dixi plurimos veterum; neque enim omnes censuere; et Posidonius Stoicus aperte (apud Cleomedem) disserit, «clima sub Aequidiali temperatum esse. Nam, inquit, circa Tropicos, ubi Sol diutius moratur, non sunt loca inhabitata, cur sub Aequatore essent? Deinde, quum nox diei aequalis sit, spatium etiam refrigerandi satis amplum est, et imbres et venti erunt qui idem praestabunt: ergo habitabilis.»

Bene cum *Chlamyde* comparatur a Strabone habitata haec nostra terra: et simul Senecae veriloquium, «triplici sinu continuationem gentium scindi.» Triplici, inquam; pro cuiusque

quadrantis ambitu: qui duos sinus ab oriente et occasu ad polum habet: tertiumque, ab oriente ad occasum. Liquet etiam Panegyristae sensus, «Orbem quadrifariam duplici Oceano discerni.» Haec in parte nota veteribus erant (et ad sensum Strabo appellat): in parte non erant. Parte dico Australi: de qua coniuoctura idem praesumebant. Macrobius: «Nec dubium est, inquit, in illam quoque Australis generis Temperatam, mare de Oceaoo similiter influere: sed describi hoc nostra attestatione non deboit, cuins situs nobis incognitus perseverat.» Ita igitur prisci: quid hodie? res non obscura est, allusisse verum, non attigisse prorsus antiqoos. Neque enim sub Aequatore est statim magnus ille Oceanus, neque directo mediam terram dividit: sed infra illum obliquus, praeter Bonae Spei promontorium versus Orientem quum fluxit, limite alio Magellani fretum perrumpit, et priori illi vastus occurrit. Ad polum etiam nostrum, id est, Septemtrionem, maria confluere utrimque, pacne compertum est. Batavi magno animo explorarunt, pernavigare tentaruut: glacies, et monstra, et frigora repuleruut. Sed ita, ut auras hauserint Indici illius sive Orientalis maris. Atque baec, ut pleraque vera, vetus etiam opinio hausit; vel Orphei, qui dixit:

> Κύκλον ἀκαμάτου καλλιῤῥόου Ὠκεανοῖο
> Ὅς γαῖαν δίνῃσι περὶξ ἔχει ἀμφιελίξας·
>
> Indefessi orbem Oceani, pulchreque fluentis,
> Vorticibus terram qui circumplectitur almam.

vel Homeri, quem ideo Ἀψόῤῥοον Ὠκεανὸν, *Refluum Oceanum*, appellasse volunt: «taoquam in se impetu ruentem, et redeuntem, atque ita terram sibi includeotem.» (Eostath.) Haec ad Senecae mentem uberius dixi: poteram brevius, *triplicem sinum* esse, Mediterraneum, Arabicum, Persicum. Brevius, sed non verius; nam et plures sinus sunt, et pro diffusione Oceani manca et angusta dictio sit; sed neque *continuationem gentium* illi *scindunt*. Nonne navigantor, nonne et pedibus circumeuntur? Ita est; nec *Sinuum* vox aliquem moveat, quam et Macrobius laterali utrique Oceano tribuit, quia videlicet magui Oceani sunt recessus aot partes. Nescio an Varro non sic explicandus sit: qoem Priscianus in *Orthographia* (immo *Cosmographia*, vel si ausim *Orbigraphia*) ita laudat:

> Ergo inter Solis stationem, et sidera septem,
> Exporrecta iacet tellus, huic extima fluctu
> Oceani, interior Neptuno cingitur ora.

Inter Tropicum, inquit, et Septemtrionem iacet terra nostra habitabilis, exterior Oceano Atlantico, interior Septemtrionali. De altero Senecae loco magis affirmem, isto (I Quaest. in Praefat.): « Haec est terra, in qua regna disponitis: minima, etiam quum illis utrimque Oceanus occurrit. » Quomodo utrimque? a latere utroque, opinor, ad occasum et ortum: ubi terra habitata latissima est, et exporrigitur: sed mari utrimque superveniente dirimitur. Omittit enim de Australi vel Septemtrionali parte, quam notum erat, Torrida et Frigida zonis claudi. Pincianus, Censor eximius, legi volebat, *undecumque Oceanus incurrit.* Non mutem contra libros: aut si, *uterque* velim.

DISSERTATIO XVIII.

De Terra. Matrem dici, et Animal; unde sustentetur firmeturque.

Terra excipit, imum atque ultimum Elementorum. Dignitate aut situ ultimum: non usu, quod ad nos attinet, immo primum. Itaque mater et parens nobis dicitur: quid si et Deorum? quid si prima condita: et ex ea deinde alia? Stoici ipsi (apud Stobaeum): « A Terra generationem Mundi coepisse, tanquam a centro; nam initium Sphaerae, centrum ipsum esse.» Itaque ex materia illa aquea, ab Igne primo expressum et secretum gravissimum elementum esse, Terram: atque hac, ut fundamento, posita, reliquum ordinem et orbem circumfusum. Ideo Statius magnifice ad eam (lib. VIII, 303 et seqq.):

...... O hominum divumque aeterna creatrix,
Quae fluvios, silvasque, animasque et semina Mundi
Cuncta, Prometheasque manus, Pyrreaque saxa
Gignis, et impastis quae prima alimenta dedisti,
Mutastique vices, quae pontum ambisque, vehisque.
...... firmum atque immobile Mundi
Robur inoccidui, te velox machina caeli
Aëre pendentem vacuo, te currus uterque
Circuit, o rerum media, indivisaque magnis
Fratribus.

Ipse Seneca: « Terra et pars est mundi, et Materia. Pars est mundi ut caelum. Ex illo deinde et ista, alimenta omnibus animalibus, omnibus satis, omnibus stellis dividuntur. » Materiam igitur interpretatur, quia alit: atque adeo Trismegistus « tres

in ea naturas collocat, Ignis, Aquae, et Terrae, ab una stirpe deductas. Vnde, inquit (cap. 16), omnis materiae *promptuarium* creditur: et donat quidem atque erogat alimenta, vicissim autem superne substantiam accipit.» Eadem Senecae dicit, si pro Stoicorum mente capis. Magnifice etiam de ea Hippocrates (In Epist.): «Sacratissima terrae sedes; e qua animae, et plantae, et alimenta, et medicamenta, et fortuna atque opes ipsae gignuntur.» O magna et benigna mater! sed non libet in laudes eius ire: ad incoeptum magis redire. Nam quod de primo eius ortu dixi, non omnes consentiunt: et Laertius *ultimam* videtur locare et gignere, inter Stoae scita. Sic et Manilius:

Vltima subsedit glomerato pondere tellus.

Quod autem in Trismegisto de *triplici in ea natura* erat, ratio et sensus dicunt, et mixta haec, aut seorsim insita, in penetralibus videmus. Haec causa, cur aliqui cum Corpore nostro Terram comparent, ut Seneca (Quaest. VI, cap. 14): «quia et Aquis, quae vicem sanguinis tenent, Ventis, quos nihil aliud quis quam animam vocaverit, pervia est:» atque adeo subdit fuisse, «quibus animal placeret esse terram.» An Pythagoricis? nam ipse Pythagoras, apud Ovidium (XV Metam. 342),

Nam sive est animal Tellus, et vivit, habetque
Spiramenta, locis flammam exhalantia multis.

Terrae igitur haec dignitas: et de Situ dixi, in medio esse, sed pendulam, et in se reductam: quo sustentante? quidam aquis volunt innatare: ut Thales, de quo Seneca (Quaest. III, cap. 17): «Quae sequitur Thaletis inepta sententia est: ait enim, terrarum orbem aqua sustineri, et vehi more navigii: mobilitateque eius fluctuare, tunc quum dicitur tremere.» Eidem iterum hoc attribuit: «Thales totam terram subiecto iudicat humore portari, et innatare: sive illud Oceanum voces, sive mare magnum, sive alterius naturae simplicem aquam.» Sunt qui e Sacris firmamentum petant: quia Psalmista scripsit: «Qui fundavit terram super aquas.» Sed id verissime de mari dicitur, ut Damascenus explicat (lib. II, cap. 10): undique circumfuso. Plures Aëre fulciri et attoli voluerunt. Lucanus lib. I, 89:

......dum terra fretum, terramque levabit
Aer.

Magnus Hippocrates (libro de Flatib.): «Spiritus Lunae fundamentum, et terrae vehiculum» Plinius (II, cap. 5): «Aerem

per cuncta rerum meabilem, totoque confertum; huius vi suspensam, cum quarto aquarum elemento, librari medio spatio tellurem. » Sed alibi idem et alteram, venioremque causam, tangit (ibid. c. 70): « Mirantur pendere terram, ac non cadere nobiscum, ceu spiritus vis, mundo praesertim inclusi dubia sit; aut possit cadere, natura repugnante, et, quo cadat, negante. » Hoc optime. Natura est quae repugnat, et sistit, et tendere eam ad media sui iubet. Ad media

> . . . . . . quia totus ab illa
> Tantumdem refugit Mundus, fecitque cadendo
> Vndique (1), ne caderet; medium totius, et imum est:

ut ingeniose Manilius scripsit, et addit (lib. I):

> Nec vero tibi Natura admiranda videri
> Pendentis terrae debet, quum pendeat ipse
> Mundus, et in nullo ponat vestigia fundo.

Vi igitur sua stat et naturae, nullo nixa; quod pulchre Iobus sacer vates (c. 26): « Qui terram fundavit super nihilum, ἐπ' οὐδενός. » Et ipsa paene est nihilum universi comparatione, et velut punctum. O miseri, caelum aspicite, et in terram despicite! « Punctum est illud, in quo navigatis, in quo bellatis, in quo regna disponitis: minima, etiam quum illis utrinque Oceanus occurrit. »

DISSERTATIO XIX.

Stabilis ea, an moveatur? itemque de Novo orbe, sive America, an veteres gnari fuerint?

Finivi de Elementis. AVD. Non mihi; de Terra duo sunt, quae etiam quaeram, Vetus unum, ecquid stare eam Stoici censeant, an moveri? Novum alterum, An novus hic noster, cognitus iis orbis? Nam hoc ultimum ego atque alii saepe addubitamus. LIPS. Ad utrumque sic habe. Et prius quidem etiam Seneca vult excuti (VII Quaest. cap. 2): « Vtrum videlicet Caelum Mundus terra stante circumeat, an Mundo stante terra vertatur? Fuerunt enim qui dicerent, nos esse quos rerum Natura nescientes ferat: nec caeli motu fieri ortus et occasus, sed ipsos nos oriri et oc-

(1) Nam undique in se cadit, sicut in eam imbres.

cidere. Digna res est contemplatione, ut sciamus in quo rerum statu simus: pigerrimam sortiti, an velocissimam sedem: circa nos Deus omnia, an nos agat. » Ait, « fuisse qui dicerent. » Qui illi? plures reperio; sed « primus Philolaus Pythagoricus dixit: terram moveri in orbem. » (Laertius, in Philolao.) Addit tamen: « Alii tamen Hicetae Syracusio id tribuunt. » Et de Hiceta etiam Cicero (Acad. II): « Hicetas Syracusius, ut ait Theophrastus, caelum, Solem, Lunam, stellas, supera denique omnia stare censet: neque, praeter terram, rem ullam in Mundo moveri. Atque hoc etiam Platonem in Timaeo dicere quidam arbitrantur, sed paulo obscurius. » At de Philolao quod Laertius, universe Plutarchus *Pythagoricis* adscribit (In Numa), eosque Terram non putare immobilem, sed esse in gyrum circa ignem suspensam, » additque de Platone, ut Cicero, « eadem iam senem seusisse: » quod Theophrasto auctore in vulgus manasse, idem alibi ostendit. Vbi et ex professo verba Timaei examinat, e quibus id colligebant, nam scripserat (In Quaest. Plat.): « Animas in terram, et Lunam, et quaecumque alia temporis instrumenta, dissipari. » At quomodo terra, si quiescit, temporis instrumentum? Sed respondet ipse, et bellissime solvit: tu vide. Addit ibidem, « Aristarchum idem de Terra posuisse, Seleucum affirmasse: » sed et *Cleanthem Samium* alibi in hac parte ponit. Denique Leucippus sensit (de Facie in orbe Lunae): « Terram vehi, circa medium assidue versam, esse autem figura tympani. » Vides deliria; quomodo aliter appellem? aut quid in ista inquiram? etsi (tantus Paradoxorum amor est) etiam patrum aevo nobilis mathematicus hanc haeresim excitavit, sed cum ipso sepultam. Nostri stare consensu affirmant: et caelis motus suos relinquunt. Alterum quod quaerebas, De novo Mundo, quem ante saeculum repertum, *Americam* ab uno inventorum appellamus, cum iniuria aliqua aliorum. Noruntne veteres? inquis. Nosse non dicam proprie, sed scivisse. Quum enim Australem orbem, nostro adversum adstruxerunt, et quatuor adeo Terrae partes, sive insulas fecerunt (supra doctum), quomodo non cogitatione novum orbem comprehenderunt? necessario illum, aut nullum Cicero in Somnio: « Globum mundi duabus oris distantibus habitabilem et cultum: quarum altera, quam nos incolimus, posita sub axe ad septem stellas; altera australis, ignota nobis, quam vocant Graeci ἀντίχθονα » Pomponius Mela: « Reliquae duae habitabiles, paria agunt anni tempora, verum non pariter. Antichthones alteram, nos alteram incolimus: illius situs

ob ardorem intercedeutis plagae (Aequinoctialis) incognitus, huius diceudus est. » Non possunt constantius aut certius, dicere de altero, id est, novo orbe. Cicero ἀντάξονα appellatam, ab opposito nobis axe dicit; Mela ἀντίχθονα, quasi adversam terram. Est et in Platone (in Timaeo et Critia) profecto vetus et vera memoria magnae *Atlantidis insulae*, quam Asia et Africa ampliorem scribit: atque ita describit, ut mihi videatur locus dubitationi non esse, quin Novus orbis pars sit Platonicae illius terrae. Nam primum facit locatque grandem illam insulam, ad fauces Gaditani maris; quae longe lateque introrsum scilicet pateret; « et ex qua esset gradus transitusque ad alias insulas; iterumque ex istis ad oppositam continentem, adiacentem mari, quod vero nomine sic appellamus. » Si haec consideras et scrutaris, quid nisi dicit, magnam illam fuisse insulam statim ab Hispania, ubi nunc reliquiae (nam illuvione periit) et velut fragmenta tot illa insularum sunt? Canariarum, Fortunatarum, et quas alias tota ora Africae, et interior habet. « Ex illa autem, inquit, transitus in insulas. » Quas? eas quae nunc etiam praeiacent continenti, *Cubam*, *Hispaniolam*, *Jamaicam*, et plures. « At ex insulis in ipsam continentem. » Verissime; statim ex illis vel in Peruanum tractum, vel in vastiorem Mexicanum transitur. Et *Continentem* appellat, etsi insula est, sed ita, quomodo nostra haec pars a nobis habitata. Haec magis totum Novum orbem nobis aperiunt et asserunt, quam illa Aristotelis in Admirandis traditio? « In mari extra Herculis columnas, insulam desertam inventam fuisse, silva nemorosam, fluviis navigabilem, fructibus uberem, multorum dierum navigatione distantem, in quam crebro Carthaginienses commearint, et multi sedes etiam fixerint: sed veritos primores, ne nimis loci illius opes convalescerent, et Carthaginis laberentur, edicto cavisse, et poena capitis sanxisse, ne quis eo navigasse deinceps vellet. » Quod verum censeo de una aliqua novarum insularum? quia *multos dies* navigationi impendit; neque probabile igitur Canarias, aut alias vicinas, fuisse. Et vero de iisdem terris, quis non Aviti declamatoris (apud Senecam Suasor. I) libens illa accipient? « Fertiles in Oceano iacere terras, ultraque Oceanum rursus alia littora, alium nasci orbem. » Clarius non potuit effari, aut designare. Clemens B. Petri discipulus in epistola quadam (Epist. ad Ephes. cap. 1): « Oceanus, et Mundi qui trans ipsum sunt. » Ita Hieronymus ex eo citat: et *Mundos* appellasse credo, magnitudinem indicantem. Quae vel in terris notis mi-

rifica: etsi tractus ille Anstralior, et trans Fretum Magellani, nondum innotuerit, nisi a praeternavigantibus libatus. Noster Seneca (nam ille Tragoediae Medeae certo auctor est) de iis ipsis praedixisse videtur, pueris iam decantatum (Medea, 375):

Venient annis saecula seris,
Quibus Oceanus vincula rerum
Laxet, et ingens pateat tellus,
Tiphysque novos detegat orbes,
Nec sit terris ultima Thule.

Quod ille tamen proprie de Britannicis insulis intellexit, et in Claudii gratiam scripsit. Magis pro nobis, quod idem timet, et timendo adstruit (V Quaest. cap. ult.): « Vnde scio, an nunc aliquis magnae gentis in abdito dominus, fortunae indulgentia tumens, non contineat intra terminos arma, an paret classes, ignota moliens? Vnde scio, hic mihi, an ille ventus bellum invehet?(1) » Palam ostendit, magnos reges et gentes, ultra maria, ignotos esse. Illis ignotos, nobis noscendos: alibi etiam ab eo praedictum (VII Quaest. cap. 31): « Multa venientis aevi populus ignota nobis sciet. Multa saeculis futuris, quum memoria nostri exoleverit, reservantur. Pusilla res Mundus est, nisi in illo quod quaerat omnis Mundus habeat. » At vero Virgilius vaticinatur, etiam Romano imperio terras eas (neque enim de aliis ceperim) subiicendas.

...... iacet extra sidera tellus,
Extra anni solisque vias, ubi caelifer Atlas
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum. (VI Aen. 795.)

« Extra sidera? qui potest? » caelo certe tegitur: sed maiora sidera accipe, aut planetas, qui intra Tropicos decurrunt. Ideo addit, velut interpretans, « Extra anni et solis vias. » Ergo ultra τὴν κεκαυμένην, id est Torridam, locat: nempe ἀντάξονα illam nobis, et temperatam, ut supra dictum. Nam de Atlante quod scribitur, non de illo Africae intelliges, sed de isto quem Plato celebravit, et regnasse iis locis scribit. Eo, inquit, Augustus *Proferet imperium*. Estne factum? nugae, et mella poëtica; elsi, Marinaeus Siculus Auctor, « repertum in novo orbe nummum aureum veterem, cum effigie Augusti: eumque Romam ad Pontificem, fidei ergo, missum per Joannem Ruffum, Episcopum Consentinum. » O bellum impostorem aut ludionem, quisquis num-

(1) Indis occiduis haec evenerunt, ignarissimis Hispanorum.

mum ibi abiicit! nam aliter repertum non esse, mihi quidem liquet, nisi si Genius hoc fecit. Illud magis mirum et fidum, quod Hispani scribunt, « in valle, quae Cautem dicitur, in Chili provincia, oppidum esse, quod Imperiale ab hac causa nominant, quoniam in plerisque domibus et portis repererunt Aquilas bicipites formatas, ut hodie videmus in Romani imperii signis. Et auget admirationem, quod nulla in iis locis avis biceps, quam potuerint adumbrare. Non dissimile, quod Ammianus notat (lib. 17) in obeliscis Aegyptiorum « sculpta conspici, volucrum ferarumque, etiam alieni mundi, genera multa. » Ignota ipsa et nostro huic orbi invisa. Fuit igitur iam olim ista pars mundi, et auditione accepta, et ratiocinatione stabilita, etsi inspectione fortasse non usurpata. Non quidem ab Europaeis: de Afris ambigo, et extrema ea regio huc tendit. Avd. At enim dixisti ex Ammiano, de « volucribus et feris alieni mundi: » quae vere diversa a nostro sunt, et vix unum aliquod undique respondet. Quid ergo? nonne vel hoc argumentum est alicuius diversi mundi vere novi et postea nati? Lips. Non autumo, neque sacrae litterae indulgeant dubitare, aut disputare. Semel creavit Deus et produxit terram, animalia, et quidquid in ea vides. Mixtione possunt aliquae dispares species surgere, plane novae non possunt. Vnde ergo illic ea diversitas? Dic, unde in Africa? unde in ultima Asia? neque leones, tigres, elephantes Europa ista gignit, aut vulgo alit. Cuique regioni, pro caelo atque etiam solo et peculiari indole, sua quaedam Deus iam ab initio dedit et assignavit. Maior alia dubitatio; unde in haec loca sic dissita, post diluvium et arcam illam Noachi, vel animalia, vel ipsi homines advenerint? Si terra dices; facile id quidem: sed plerique putant (neque res adhuc aliter docuit) orbem illum cum nostro nusquam ad Septemtriones iungi. Superest ut mari. At quam vasta ea navigatio est? et quis olim tentarit, aut perfecerit, usu magnetis nondum reperto? quis etiam animalia illa, et quidem noxia multa, transvexerit? Ea consideratio inclinat, immo pervincit, vere Platonem de Atlantide illa scripsisse: et finitimam Europae atque Africae fuisse, et facilem in eam transgressum. Divulsa postea, aut mersa est: et tamen homines ibi, aut animalia reliqua, quae olim ab ea coniunctione illata. Sic censeo, et ad proprie Zenonia iterum pergo.

DISSERTATIO XX.

Vnus, an plures Mundi? idem an aeternus? esse, et non esse.

Elementa vidimus, et praecipua corporis huius membra: sed ipsum Corpus an *Vnum* sit, ac item *Aeternum*, quaeramus. Varius enim philosophantium hic sensus; nostri Stoici, «Vnum esse Mundum posuerunt, atque eum esse totum illud corporeum.» (Stob. Phys.) Postrema sensum habent, universam Materiam in eo absumptam: nihil reliqui, nisi Vacuum illud esse. Nam Parmenides quidem Vnum statuebat: «sed exiguam Vniversi partem; reliquum autem Materiam esse.„ Itaque eius sensu superfluebat Materia, vel ad plures Mundos. Quos reipsa ponebant et existere volebant *infinitos in infinito*, Anaximenes, Anaximander*, Archelaus, Xenophanes, Diogenes, Leucippus, Democritus, Epicurus. Atque huius discipulus Metrodorus imagine etiam utebatur ad probandum: "Absurdum esse, ut una spica in magno campo producceretur; et pariter, unus Mundus in infinito.„ Plato etsi alibi unum statuit et firmat, tamen vacillare videtur, et quinque numero admittere. Quod etsi aliter quidam interpretantur; nimirum ut orbes appellet Mundos, "Terrae, Aquae, Aëris, Ignis, et supremi denique Caeli:„ tamen Plutarchus tueri conatur simpliciter de quinque totis integrisque Mundis. Et disserta ei videre est, libello *De Oraculorum defectu*. Nostri veriores, et ab uno Deo unum producunt; atque eum, "finitum et animal et aeternum, et Deum.„ Alia alias explicata sunt: sed *Aeternum* ibi ponit Arius Didymus (ex illo enim, apud Eusebium, lib. XV, sumpsi): quomodo, si conflagratio sit, etiam interitus ab aquis? Ipse distinctione expedit: "Dupliciter enim dici Mundum, et illud quod ex toto natura exsistit, et illud, quod ornatum et constitutionem iam talem habet. Ideo priore significatione, Mundum, aeternum dicunt; posteriore, natum, et mutabilem, et periturum.„ Philo Iudaeus paullo aliter (de Immort. Mundi): «Potest, secundum Stoicos, Mundus aliquis aeternus dici, et aliquis corruptibilis. Iste quidem, iuxta ornatum, ut nunc est; ille autem qui post exustionem iterum nascetur iteromque, certis periodis, nunquam desitoris.„ Aliter, inquam, postrema dicit, res et ratio eodem eadunt. Perit hic et ille Mundus igitur: et scitum hoc Stoicum Laërtius sic expressit: «Placet iis corruptibilem esse Mundum, quippe genitum ea

ratione, qua solent sensibus percepta. Cuius etiam partes corruptioni obnoxia sunt, id et totum: partes autem Mundi tales (nam invicem assidue mutantur); ergo et Mundus. Et amplius, si quid mutationem in deterius admittit, corruptibile est: facit Mundus; nam exarescit, et inundatur.„ Rationes adiunotas vides: primam, *Quod genitus sit*: et quidquid ortum habet, idem finem. Cui Plato (nam is immortalem constituit) sic occurrit (in Timaeo): "Vt sit mortalis quidem, qua genitus est; sed non solvetur, neque sortem mortis subibit, propter Dei voluntatem.„ Significat, ita factum et conditum a Deo, ut ne pereat; et, quae eo ducunt, desint. Apuleius (de Dogm. Plat.): « Ad haec attributa est ei perpetua iuventus, et inviolata valetudo: eoque nihil praeterea exstrinsecus est relictum, quod corrumpere posset eius ingenium; et, si superesset, non eum laederet, quum ita apud se ex omni parte compositus atque ordinatus foret, ut adversantia, et contraria naturae disciplinaeque eius officere non possent.„ Trismegistus (ut saepe) hic quoque Platonissat (cap. 8): "Pater (Deus) ipse a se aeternus: Mundus autem a Patre semper vivens et immortalis est factus.» Altera Stoicorum ratio, *Quod partes Mundi corruptibiles*. Ita est, elementa docent, et ipse aether: quem tamen Aristoteles voluit exemptum. Nostri minime, sed hunc quoque pasci, minui, verti et iu aërem solvi. Si quatuor elementa, si ea quae ex his nata; ergo totus Mundus. Lucretius pariter concludit (lib. V, 236 et sqq.):

Principio quoniam Terrai corpus, et Humor,
Aurarumque leves animae, calidique vapores,
E quibus haec rerum consistere summa videtur,
Omnia nativo ac mortali corpore constant:
Debet tota eadem Mundi natura putari.

Debet, nec Plato hoc reiiciat, nisi scuto iterum assumpto a voluntate divina. Tertia ratio, *Quod Mutationem in deterius admittit*. Verissime. « Quid enim (ait Noster, Epist. LXXI) mutationis periculo exceptum? non terra, non caelum, non totus hic rerum contextus, quamvis Deo agente ducatur. Non semper tenebit hunc ordinem, sed illum ex hoc cursu aliquis dies deiiciet.» Sed addebat etiam Laërtius, *in deterius*, et pro exemplo, *exarescit enim et inundatur*. Apposite, duo exitia eum manent, sive Aquae, sive Ignis: et utriusque iam nunc signa alibi, et alias, mittit. Hic aquae deficiunt, et siccitas, et sterilitas supervenit; ibi abundant, et bona terrae perdunt. Haec velut via

ad illa ducit. Plinium audi, qui scribit (lib. VII, cap. 16), multa in dies minui, "consumente ubertatem seminum Exustione, in cuius vices nunc vergat aevum.„ Homines atque alia minora, quare? quia Exustio paulatim appropinquat, et ubertatem seminum absumit. Idem in Aetna ignivomo notat: "Nec tantum, inquit (II, cap. 6), in illa Natura saevit, exustionem terris denuncians:„ sunt enim plures eiusmodi montes; atque haec omnia signa, aut notae in partibus, futurae communis illius exustionis. Vides Plinium, in capitalibus dogmatis, bona fide Stoicum esse? Seneca claudat (Epist. LXXI): «Quaecumque vides supra nos currere, et haec quibus innixi atque impositi sumus, carpentur ac desinent. Nulli non senectus sua est.„

DISSERTATIO XXI.

Dupliciter interit, Aqua et Igne. Primum de Aqua, sive Cataclysmo.

Senectus, ergo et mors. Sed qua via mors? duplici, ut tetigi, Aquae aut Ignis; sive Diluvii vel Exustionis. Sed cum discrimine, quod illa prior animantium tantum, et frugum fructuumque sit, aut quae in terra sata; haec ultima ipsius terrae, elementorum, et Mundi. Itaque magna haec mors est, et omnium; illa minor, ea quae partes modo tangit. De utraque ista Cicero (In Somn. Scip.): «Propter eluviones exustionesque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modo non aeternam, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus.„ Quae tamen pro Platonis sensu dicta modo vult Macrobius (lib. II), ut crescens humor, sive ignis, alter alterum vincat: «sed nunquam tamen, seu eluvio, seu exustio, omnes terras, aut omne hominum genus, vel omnino operiat, vel penitus exurat.„ Plato ipse in Timaeo, Aegyptium Sacerdotem facit Solonem alloqui: «O Solon, Graeci pueri semper estis, neque ulla vobis cana scientia. Quod ideo evenit, quia multa et varia hominum exitia fuerunt, eruntque. Maxima quidem, aut ignis combustione, aut aquae inundatione evenire necessum est; minora, aliis quibusque casibus, aut cladibus ferri.„ Et addit, Aegyptum ab his duobus immunem, ideoque antiquissimarum illic rerum monumenta servari. Propius ad sensum Stoicum Aristoteles accesserit, si tamen ex vero Censorinus hoc ei adscripsit

(De die Natali): " Est praeterea Annus, quem Aristoteles Maximum potius, quam Magnum appellat, quem Solis et Lunae vagarumque quinque stellarum orbes conficiunt; quum ad idem signum, ubi quondam simul fuerunt, una revertuntur. Cuius anni hiems summa, est Cataclysmus, quam nostri diluvionem vocant; aestas autem Ecpyrosis, quod est mundi incendium. Nam his alternis temporibus mundus tum exignescere, tum exaquescere videtur. » Aristotelem (1) advocat: et sane tale aliquid ille vir, sed contractius, nec de Mundi mutatione, sed partium aliquot terrae diserte prodit. In Meteoris super ea re dissertatio, et damnat reiiciitque eos, qui ad Vniversum producunt. « Ridiculum enim, inquit (lib. I, cap. ult.), ob leves parvasque mutationes, movere universum.» Sed, inquit, praesumendum, « quod haec fiant temporibus fato aut natura definitis. Sicut in anni temporibus Hiems intervenit; ita in magna aliqua temporum conversione, magna Hiems accidit, et copia aquarum.„ Dicas locum esse, quem Censorinus adspexerit, etsi paulum a se auxit et ampliavit. De *Hieme* hic sane comparatio; quae et Senecae placita, atque usurpavit (Quaest. III, cap. 29): « Inundatio, non secus quam Hiems, quam Aestas, lege Mundi venit.» In eo dissensus, quod nostri etiam totam terram hoc genere fati aut perdunt, aut novant. Seneca (Consol. ad Marc. cap. ult.): « Inundationibus, quidquid habitatur, obducet; necabitque omne animal, orbe submerso.» Idem, ubi ex professo hoc tractat (Quaest. III, cap. 29): « Ergo quandoque erit terminus rebus humanis, quum partes terrae interire debuerint, abolerive funditus totae, ut de integro totae, rudes innoxiaeque generentur, nec supersit in deteriora magister.» Nam hunc finem ponebant, emendare et innovare. Itaque, ut idem ait (Ibid.), » non semper ea licentia undis erit, sed peracto exitio generis humani, exstinctisque pariter feris, in quarum homines ingenia transierant, iterum aquas terra sorbebit, et eiectus e nostris sedibus, in sua secreta pelletur Oceanus: antiquus ordo revocabitur. Omne animal ex integro generabitur, dabiturque terris homo inscius scelerum, et melioribus auspiciis natus.» En, quam vere haec nostri: et quis non e Sacris libris hausisse putet, et eventum, et causam? Caeterum de Inundatione, et quomodo ea fiat, belle et diserte Seneca, fine libri tertii

(1) Dubitavi, an non *Aristocles* legendum. quem ex Eusebio disco de *Conflagratione* scripsisse: lib. I, cap. ult.

Quaestionum : tu vide. Vetus autem et popularis haec opinio de Diluviis, ac plura fuisse Plato asserit, etsi illud Deucalionis decantetur tantum : sed et Novi orbis incolae a maioribus sic acceperunt. Peruani tradunt (August. Carata) : « terras eas omnes aquis mersas latuisse, periisse homines, exceptis paucis, qui in lignea vasa se receperunt, velut naves : » ibi commeatu proviso egisse, donec aquae decrescerent, et abirent; quod indicio canum collegerunt : quos foras identidem emittebant, et quum madidi a natatu redirent, sciebant aquas superesse; quum denique sicci, deesse. At Mexicani, « quinque Soles ad hoc aevi luxisse. Et primum illum aquis periisse, unaque cum eo homines, et quidquid in terris esset. » (Lupus Gomara.) Haec illi picturis et notis prodita ab antiquo habent fidem Platonici diluvii, quod in Atlantide insula, et circa evenisset. Heus, etiam illud obiter; in Censorino legi, *exignescere*, *et exaquescere* : quae sunt ipsa Stoae verba, quae in Laërtio supra et Graece erant ἐξεκχυμοῦσθαι καὶ ἐξαυδατοῦσθαι.

DISSERTATIO XXII.

De Ignis interitu, qui Ecpyrosis dicta. Quando, Quomodo, Qua gratia fiat?

Minorem mortem diximus; magnum exitium videamus ἐκπύρωσιν solemniter iis dictam, Latine *Conflagrationem*, sive *Exustionem*. Hanc illi eodem fine inducunt, purgandi, et effoeta omnia instaurandi. Itaque non est proprie φθορὰ, sive *Interitus*; sed μεταβολὴ, *mutatio*, ut Numenius apud Eusebium scribit : « Non enim in Mundi interitu, qui secundum maximas conversiones fit, proprie interitum accipiunt illi, qui in Ignem omnia resolvi docent, quam vocant Exustionem; sed pro Mutatione secundum naturam, utuntur Interitus verbo. » Itaque et in Seneca (Consol. ad Polyb. init.), eam vocem sic accipies, Numenii quidem monito : « Mundo quidem (Stoici) minantur interitum, et hoc universum, quod omnia divina humanaque complectitur; si fas putas credere (1), dies aliquis dissipabit, et in confusionem veterem tenebrasque demerget. » Etsi revera, quidni interitus, quum prior forma tota occidit, nec nisi materia ma-

(1) Dat hoc Polybio, qui alterius sectae fuit.

net? Sed Numenio hoc visum edicere, quia non idem, sed talis iterum Mundus gignitur, mox docendum. Ordine enim videbimus, «Quando, Quomodo, et quo fine fiat.» Quando? Seneca respondet (Quaest. III, cap. 28): «Quum Deo visum ordiri meliora, vetera finiri.» Deo, id est, Fato. Nam *Lege Mundi* (ea Fatum est) alibi scribit (ib. c. 29) venire. Ita Aristocles, apud Eusebium: «Per fatalia quaedam et definita tempora Mundum omnem exardere.» Quid Ovidius? (Metam. I, 256.)

> Esse quoque in fatis reminiscitur affore tempus,
> Quo mare, quo tellus, correptaque regia caeli
> Ardeat, et mundi moles operosa laboret.

Aliqui tamen ad *Magnum annum* referebant, ut in Censorino supra vidimus: et tangit Numenius, verborum aliquo defectu, sensu tamen aliquo apparente: « decursu annorum quum sidera ad eumdem locum veniunt, Anastasin » id est «Eversionem rerum fieri, atque id esse Magnum annum; iterumque post eam fieri Apocatastasim, sive Redintegrationem rerum et Restitutionem.» Quis autem ille Magnus annus, et quot annorum millium, variant: in Iulio Firmico huic rei legi ista. Disputat de die Natali, sive genitura Mundi, et negat «facili posse ratione concipi, aut explicari. Nec, inquit (lib. III), eousque se intentio potuit humanae fragilitatis extendere, praesertim quum trecentorum millium annorum maior ἀποκατάστασις, hoc est, Redintegratio, per Ἐκπύρωσιν, aut per Κατακλυσμὸν, spatio perficiatur. His enim duobus generibus Apocatastasis fieri consuevit; namque Exustionem Diluvium sequitur. Nulla enim re alia poterant res exusta renasci, nec ulla re alia ad pristinam faciem formamque revocari, nisi *admixtiones* (1) atque concretus favillarum pulvis omnium genitalium seminum collectam conciperet foecunditatem.» De Magno anno illic vides (nam alia differo), sane magno, et «trecentorum millium annorum,» si lectio est recta. Equidem variant, (2) ut dixi: et Macrobius, qui *Annum Mundanum* scite hunc appellat, ut communem nostrum illum, *Solarem*; Macrobius, dico, «quindecim millibus» eum definit. Censorinus sententias plurium refert, sed duorum qui maxime augent, «Orphei, ad centum millia viginti; Cassandri, ad tricies sexies centena millia.» Bono animo simus; ἐκπύρωσιν

(1) Fortasse *admixtio esset*.
(2) Aliquid et in Stobaei Physic. vide

non videbimos, istis quidem anctoribus: sed nec Firmico in quo «triginta millium» legere aliquando volui, sed desisto. Nam et in Numenio est, haec fieri, «post periodos quasdam Maximas.» In Didymo, «periodos infinitas.» Quam vacuum autem, immo ineptum, ista definire, quae nulla experientia, aut ratio affirmet, aut indaget? Tam hercules, quam quod etiam caeli statum et signa notent, quibus haec eventura. Chaldaeorum ista vanitas: «et Berosus, qui Belum interpretatus est (ait Seneca, Quaest. III, cap. 29), dicit cursu ista siderum fieri, et adeo quidem affirmat, ut Conflagrationi atque Diluvio tempus assignet. Arsura enim terrena contendit, quando omnia sidera in Cancro convenient; inundationem futuram, quum eadem siderum turba in Capricornum convenerit.» Videsne? apposite, nam sunt haec aestuantia, et hiemantia item signa. Seneca tamen haud plane reiicit (ibid.): «sed rationem illam, quae in conflagratione Stoicis placet, huc quoque transferendam putat. Sive animal est Mundus, sive corpus, natura gubernante, ut arbores, ut sata; ab initio eius usque ad exitum, quidquid facere, quidquid pati debeat, inclusum est. Vt in semine omnis futuri hominis ratio comprehensa est, et legem barbae, et canorum, nondum natus infans habet; sic origo Mundi, non minus Solem et Lunam, et vices siderum atque animalium, quam quibus motarentur terrena, continuit.» Ad occultas, et ab aeterno fatales causas, revocat verecundius veriusque. Initio verborum aliquid mutavi, et *Sive animal* legi, non *Anima*, ut passim edunt: res ita vult, nec quisquam tam stolidus, qui *Mundum* Animam esse dixerit, sed *Mundi*. At illud ambigitur, sitne sentiens Corpus, an Corpus tantum. Itaque in ipso Mundi conditu inclusum est, quamdiu vigeat vivatque, et in quoque animali. Sequitur, *Quomodo* haec conflagratio fiat. An ab aethereo illo igne? atqui innoxius est, et vitalis tantum. Respondeo, nec ab illo solo, nec sine illo. Sol et sidera calorem intendent, aër exardescet, humor absumetur, et quae Natura antea temperabat, eadem exasperabit et extra legem mittet. Vis Senecam audire? (Consol. ad Marc. cap. ult.) «Quum tempus advenerit, quo se renovaturus Mundus exstinguat, viribus ista suis se caedent, et sidera sideribus incurrent, et omni flagrante materia, uno igne, quidquid nunc ex disposito lucet, ardebit.„ Et statim haec fient, nec magno molimento; quia "nihil difficile est Naturae, ubi in finem sui properat. Ad originem rerum parce utitur viribus, dispensatque se incrementis fallentibus;

subito ad ruinam, et toto impetu venit. Quam longo tempore opus est, ut conceptus ad puerperium perducatur infans? quantis laboribus educatur, et adolescit? at quam nullo negotio solvitur? Vrbes constituit aetas, hora dissolvit. Momento fit cinis, diu silva. „ (Sen. Quaest. III, c. 27.) Pulcherrime dicta, et capiunt me recitantem. Ergo ab Igne illud exitium, cuius indomita vis rebus est inclusa, tunc educenda. Philo Iudaeus (de Immortal. Mundi): «Stoici censent, Deum quidem causam auctoremque generationis Mundi esse, at non interitus; sed eam quae in rebus est insita Ignis potentiam, post longa temporum intervalla, omnia in se resolventem.„ Deus, inquit, non est causa. Secundaria et instrumentalis: esto. Quis ergo? Ignis inclusi rebus omnibus potentia, quae tempore se exserit et vires capit, et omnia populatur, edit, et in alimentum sui vertit. Considera: tot illa astra et caelorum orbes, ignes aut ignea; dii boni, quanto cetera elementa exsuperant? Quid in ipso mari, nonne calor et semina ignium? quid in terra, ipsis eius penetralibus, et super eam? Idem in aëre, in animantibus, stirpibus; ubique ignis: et ille, inquit Philo, paulatim augescens, omnia denique in se vertet. *In se*, optime. Ita Numenius: «Placet Stoicis omnem essentiam ac naturam in Ignem convertere, tanquam in semen.» Sed quem hunc Ignem? Aethereum et purum, observa. Mixtus est illud, qui vastabit; purus et a Materia paulatim reducendus ille, qui gignet denuo et formabit. Nam Materia secernetur, ut dicemus. Aethereum dixi: mecum Numenius. «Stoicis placet omnia evanescere et perire, post longissima spatia, omnibus in aethereum ignem resolutis.» Sed omnia prius pereunt, omnia? ipsi Dii minores, Genii, Animae, et quidquid est extra unum supremum Deum, id est, Iovem. Ita Seneca, solum hunc superesse facit, «et acquiescere sibi, resoluto, inquit (Epist. IX) Mundo, et Diis in unum confusis.» Sane in unum, in ipsum Iovem. Plutarchus Cleanthem inducit dicentem (De Com. Notion.) «Lunam, et sidera et Solem perire, Iovem autem (desunt in Graeco quaedam, sed is sensus est) assimilare omnia sibi, et in ipsum se vertere.» Nam Iupiter scilicet est, purior ille Ignis. Cicero etiam, de interitu hoc Deorum (Acad. II): «Stellas omnes, terram, mare, deos esse: fore tamen aliquando, ut omnis hic Mundus ardore deflagret.» Sed et alius Seneca:

Caeli regia concidens
Ortus atque obitus trahet:
Atque omnes pariter Deos
Perdet mors aliqua et Chaos. (Herc. Oet. 1112 et seq.)

Igitur omnia in Ignem abeunt, rursumque ex Igne surgunt. Laërtius, de Deo: " qui est incorruptibilis, et ingenitus, conditor huius Mundi, absumens in se omnem essentiam, rursumque ex se generans. „ Quomodo autem idem perdat, et generet, videamus. Omnia iam Ignis, ut dixi, sed turbidus, materiae mixtus, et faeculentus; tamen ignis: ideoque tenuis, et diffunditur, et totum hoc Mundi, qui fuit, spatium occupat, immo et Vacui extra eum regionem implet. Ita Stoici tradunt, et hoc etiam fine Vacuum ponunt. Plutarchus clarissime (De Commun. Not.): " Ignem semen aiunt Mundi; et post Exustionem, mutare Mundum e corpore minore, habentem iam tumoris et amplitudinis multum, et Vacui regionem immensam occupantem, quae ipsa angusta facta sit illo augumento: rursumque quum gignitur Mundus, sensim abire et collabi magnitudinem, subeunte scilicet, quum generatio existit, et contrahente se in seipsam Materie. „ Vacuo igitur iam pleno, fit paulatim (Ratione administrante) depuratio; et " vertitur omnis substantia in Aërem, deinde in Humorem (ex Laërtio ante docui): et tum Elementa et Mundus gignuntur. „ Sed ita in Aquam omnia vertuntur, ut scire debeas excretum illum purissimum Ignem superesse, qui agat, moveat, et Materiam per se inertem animet. Philo notat, Stoicos hoc caute monuisse, " quod post Exustionem, quum novus Mundus condi debet, omnis ignis non exstinguitur: sed aliquanta eius portio manet. „ Causam subdit: " Valde enim verebantur, ne omni eo interstincto, maneret materies quieta, ignava, inepta condere, quum causa motus non esset. „ Aqua igitur post Ignem, sed non sine reliquo igne. Hoc est, quod κατακλυσμὸν sive *Diluvium* Firmicus vocare videtur, in verbis quae alio etiam fine supra dedi. Nam palam ait: " Ecpyrosin Cataclysmus sequitur; nulla enim re alia exustae res poterant renasci, nec ulla re alia ad pristinam faciem formamque revocari, nisi admixtiones (1) atque concretus favillarum pulvis omnium genitalium seminum collectam conciperet foecunditatem. „ Non aliud equidem, vel e verbis, vel ex ratione addita colligo, quam conver-

(1) Legam, *admixtio esset.*

sionem illam in Aquam, Cataclysmum ab eo dici: atque ita dilui pulverem, et mixtione humoris ignisque foecundari. Satis de modo: tertium superest, *Quo fine*? Etsi nec id obscurum e dictis, est enim idem ille purgandi et renovandi, qui in Diluvio fuit. Tolluntur mali, et mala aut victa: boni et innoxii creantur, et pulchra iterum ac iuvenescens facies Mundi. Plutarchus, de Stoicis (De commun. Not.): " Quum mundum isti incenderint, mali nihil usquam relinquitur, sed universum est prudens, probum, sapiens. „ Seneca (Quaest. III, cap. ult.): " Omne animal ex integro generabitur dabiturque terris homo inscius scelerum, et melioribus auspiciis natus. Sed illis quoque innocentia non durabit, nisi dum novi sunt: cito nequitia subrepet. „ Nova igitur omnia, an potius novata? Neque enim alia facies Mundi erit, quam huius fuit: et eadem omnia, immo et homines iidem redeunt in orbem. Cicero (II De Nat. Deor.): " Post inflammationem relinqui nihil praeter ignem, a quo rursum, ac de eo, renovatio Mundi fieret, idemque ornatus oriretur. „ Numenius apud Eusebium: " Iterumque post Ignem Mundum constitui et perfici, qualis antea erat. „ De ipsis etiam hominibus, Seneca (Epist. xxxvi): " Mors, quam pertimescimus ac recusamus, intermittit vitam, non eripit. Veniet iterum, qui nos in lucem reponat dies, quem multi recusarent, nisi oblitos reduceret. „ Vides παλιγγενεσίαν, sed alio quodam a Pythagoricis sensu. Atque has innovationes, iterationesque, aeternas faciebant: " talibus conversionibus, ait Numenius, periodisque ab aeterno evenientibus, indesinenter. „ Atque hoc est, quod Tatianus, vetus piusque scriptor, in iis damnat (Advers. Gentes), non ipsam inflammationem: " Corpus aliquis Deum statuit? ego incorporeum. Incorruptibilem Mundum? ego corruptibilem. Exustionem per vices temporum advenire? ego semel, et in universum. „ Nam et Christianis proba haec sententia, sed sic modificata.

DISSERTATIO XXIII.

Christianos etiam huius sententiae, sed divisae, esse: item Epicureos, et Heraclitum ante omnes: neque omnes tamen Stoicos.

Christianis, inquam, qui inflammandum, renovandumque Mundum agnoscunt, vel Divo Petro praeeunte. " Caeli, inquit

(Ep. II, cap. 3), qui nunc sunt, et terra, igni reservati in diem iudicii. „ Iterumque : " Caeli magno impetu transibunt, elementa calore solventur; terra autem, et quae in ipsa sunt opera, exurentur. „ Quod autem de Caelis, *transire* modo dixit : mox tamen manifesto etiam igne solvit et purgat. " Caeli, inquit, ardentes solventur : „ etsi de superioribus caelis, sunt inter Theologos qui controvertant. Sed iam olim, ut invidiosum, obiicitur Christianis in Minutio Felice, quod " caelo et astris interitum denuntiarent. „ Respondet Octavius, iampridem Philosophos hoc fecisse; et " Stoicis, inquit, constans opinio est, quod consumto humore Mundus hic omnis ignescet. Et Epicureis de elementorum conflagratione, et Mundi ruina eadem ipsa sententia est. „ Vbi tamen, quod ait " Constantem Stoicis opinionem „ temperandum, et ad plures referendum est; nam fuerunt etiam, inter sectae principes qui abnegarent. Philo Iudaeus : « Boëthus, et Posidonius, et Panaetius, viri in Stoicis dogmatis primarii, tanquam a numine correpti, relictis Exustionibus, ad divinius dogma de immortalitate Mundi transfugerunt. Dicitur et (1) Diogenes, quum invenis esset, subscripsisse istis. „ Quatuor ipse nominat, qui dissenserint : licet quintum ex Numenio addi. " Hoc dogma, inquit, de Exustione primi et antiquissimi eius sectae tenuerunt, Zeno, Cleanthes, Chrysippus : et huius tamen discipulum, ac scholae successorem, Zenonem (2) aiunt dubitasse de Vniversorum hac conflagratione. „ Quod autem in Philone de *Panaetio* erat, etiam in Cicerone (II De Nat. Deor.) : " Eventurum nostri (Stoici) putant id, de quo Panaetium addubitare dicebant, ut ad extremum omnis Mundus ignesceret. „ Itemque Stobaeo : « Panaetius probabiliorem censet, certe sibi magis probatam, Aeternitatem mundi quam eius in ignem commutationem. » Idem in Laërtio Graeco, etsi aliter et contrario ab interprete versum. Erat autem in Minutio supra, etiam Epicureis hunc sensum esse; quod verum : et putant Mundos singulos (infiniti iis sunt) ut animal quoddam esse, et variis rationibus interire. Sed discrimen etiam ponebant, plane cum Stoicis, etsi aliis verbis *Summam* interire, *Summam summarum* manere aeternam. Id est διακόσμησιν, sive Mundum hunc labi, at non κόσμον, sive principia rerum, *Atomos* et *Inane*. Hoc discrimen sermonis in Lucretio aliquoties

(1) *Babylonius* cognomento
(2) *Sidonium* cognomine.

occurrit, nec satis interpretibus observatum. De interitu autem, Lucrëtius (lib. II):

> Sic igitur magni quoque circum moenia Mundi
> Expugnata dabunt labem, putresque ruinas.

Et ex professo libro quinto poëta id probat. Ante autem omnes istos, Heraclitus id docuit: « Vnum esse Mundum, eumque ex igne factum et rursus in ignem vertendum post aliquot periodos; idquo per vices, in omne aevum ita futurum. » (Laërt. in Heracl.) Sunt germana Stoica, et ipsi auctorem illum sibi inscribant. Finivi, nisi placet annotare, quosdam Christianorum nimis etiam hic fuisse Stoicos, et assiduam hanc exustionem renovationemque approbasse. Origenes inter eos, qui, ut ait Hieronymus (Epist. IX), « Mundos esse innumerabiles asserebat, non iuxta Epicurum uno tempore plurimos, et sui similes; sed post alterius Mundi finem alterius esse principium. Et ante hunc nostrum, alium fuisse, aliumque: » quae talia Basilius etiam alibi ei obiectat (Homil. IV Hexaem.).

DISSERTATIO XXIV.

De Tempore adtextus; quid et quam breve, aut nihil sit: tenendum utiliter, et asserendum.

Habes pleraque, mi Auditor, quae communiter ad Mundum: nam ad minora ant partita non imus. Tria tamen etiam considerari in eo solent, *Motus*, *Locus*, *Tempus*. In duobus prioribus vix est, aut leviter, ut Stoici ab aliis discedant: et siquid tale, ad Senecam nihil facere comperior, quem his Dissertationibus illustramus. De *Tempore* dicam, quod tamen originem habet ex motu. Varro (IV de Ling. Lat.): « Status et Motus duo. Quod stat aut agitatur, Corpus; ubi agitatur, Locus; dum agitatur, Tempus; quod est in agitatu, Actio. » Et singulorum dat exempla: « Cursor, Stadium, Hora, Cursio. » Itaque plerique omnes qui Tempus definiunt, a Motu explicant, et hunc includunt; ut Aristoteles: « Mensuram esse motus, et numerum secundum prius et posterius. » Vt Stoici nostri, quibus est διάστημα τῆς τοῦ κόσμου κινήσεως; quod Varro verbatim reddidit (V de Ling. Lat.), « Intervallum mundi motus. » Is autem motus ab Solis et Lunae cursu maxime in-

notuit, divisimusque in partes: ideo (ait idem Varro) « ab eodem tenore temperato, Tempus dictum. Vtramque hanc tamen finitionem, Aristotelis dico et Stoicorum, Plutarchus, carpit an cavillatur, in Quaestionibus Platonicis: quia haec ab " accidente tantum est, inquit, essentiam et vim temporis non promit. „ Itaque Platoni magis adhaeret, qui aiebat, χρόνον εἶναι αἰῶνος εἰκόνα κινητὴν καὶ τὴν τοῦ οὐρανοῦ φοράν, ut in Laërtio legas. Et Apuleius vertit (de Dogm. Plat.), " Tempus aevi esse imaginem; siquidem tempus movetur, et perennitas fixa et immota est natura. „ Et est, ut Plutarchus vult, " Tempus, non cuiuscumque motus affectus aut accidens; sed causa, vis principium omnia continentis symmetriae et ordinis, qua Vniversi animata natura movetur: aut potius, motio illa, et ordo, et symmetria, Tempus dicitur. „ Probat igitur Pythagorae dictum interrogati, Τί χρόνος; ἡ κόσμου ψυχὴ respondentis: " Quid Tempus? mundi anima. „ Ista et plura Plutarchus, in tempore tibi videnda: nostri a re et natura magis abstrahunt, et circa eam duntaxat ponunt. Itaque Chrysippus etiam definiebat (Stob. Phys.): « mensuram celeritatis et tarditatis. » Quae definitiones sensum nostrum de Tempore magis exprimunt, quam ipsum. Immo vero non nisi in nostra ratione et ratiocinatione quidam illud ponebant, quaerebantque: An revera Tempus esset? Apud Senecam (Epist. LXXXVIII): « De Tempore uno vide quam multa quaerantur. Primum, an per se sit aliquid? deinde, an aliquid ante Tempus sit, si Tempus cum mundo coepit? An et ante mundum, quia fuerit aliquid, fuerit et Tempus? » En primam quaestionem, An per se sit Tempus? Quod Epicurus negabat, asserebatque « accidentium accidens esse, » ut scribit Empiricus: et ipse Epicurus: « Tempus non est quaerendum, sicut nec cetera quae in Subiecto quaerimus, referentes ea ad anticipationes quasdam a nobis ipsis visas. » De quorum tamen vero sensu, idem Empiricus aliquid volenti dicet. At Stoici esse, et quidem « per se intelligi. » Tamen idem « incorporeum esse: sicut Inane, et Locum. » Empiricus, itemque Laërtius: « Esse et Tempus incorporeum. » Et de Incorporeo, alii consentiant: in Essentia vel Existentia Temporis, aliquid etiam nostri mutant. Nam videntur nullum Tempus statuere (ait Plutarchus de Commun. Not.) quum Chrysippus, « Praeteritum et futurum non existere, sed substitisse (οὐχ ὑπάρχειν, ἀλλ' ὑφεστηκέναι); solum existere τὸ ἐνεστός, instans sive praesens. Ac id ipsum mox facit et distribuit, partim praesens, partim praete-

ritum: ita nihil quod exsistat, relinquit.» Talia Plutarchus; ipsa verba et veri sensus in Stobaeanis exstant. « Sicut Inane infinitum est, ita et Tempus omne utrimque esse. Nam et praeteritum et futurum fine carere: praesens autem nullum integrum tempus esse. Quum enim continua in infinitum secentur, tempus quoque sectionem eamdem recipere. Igitur nullum, secundum perfectionem, tempus praesens esse, sed late et crassiore modo ita dici. Sed et solum praesens tempus existere (ὑπάρχειν), praeteritum et futurum subsistere quidem (ὑφεστάναι), sed non existere, nisi ut praedicatum aliquod existere dicitur, merum accidens: sicut Ambulare mihi adest, et existit, quum ambulo; iacente autem et sedente, non existit.» Primum sit, " Infinitum omne tempus utrimque esse.,, Quod ita quidem cum aliis verti, et est in Graeco, ἐφ' ἑκάτερα: fortasse tamen verius, *ad alterutrum* reddas: id est, ante aut post infinitum esse. Exempli causa, Praeteritum, anteriore parte tale est; Futurum, posteriore: " utrumque tamen (ut recte Posidonius) Praesenti finitur.,, Quod autem de ipso Praesenti est, " perfecte non existere:» haud vane; nam revera est in assiduo fluxu, et " constat ex praeterito aliquo et futuro (ut idem Posidonius), sed cum discrimine *Nunc*, quod tamen instar puncti est: Illud autem quod Nunc dicimus, large et laxe, non stricte et absolute intelligi.,, Haec vera sunt, et extra calumniam, probe accepta: neque diversa valde Aristoteles tradit (IV Phys. cap. 10 et 11). Noster etiam Seneca (de Brevit. Vit. cap. 10): " Praesens tempus brevissimum est, adeo ut quibusdam nullum videatur. In cursu enim semper est, fluit et praecipitatur: ante desinit esse, quam venit.,, Ovidius:

Ipsa quoque assiduo labuntur tempora motu,
Non secus ac flumen; neque enim consistere flumen,
Nec levis hora potest.

Ita vere aliquis dixerit, non aliud esse tempus, quam *Nunc fluens*. Altera quaestio in Seneca, " An aliquid ante tempus?,, Ita, sed id appellatur *Aevum*. Tempus autem non nisi cum motu incipit, eoque digesto ac ordinato. Nam et ante Mundum erat motus in materia, sed indeterminatus et confusus. Ergo Tempus, cum caelo. Atque ex hac distinctione etiam tertiae quaestionis solutio prompta est: in qua quaeritur, " Quia aliquid fuit, an et Tempus fuerit?,, Negamus, ubi sola Principia sunt, Tempus esse. Materiae hoc non convenit: Deo au-

tem Aeternitas convenit: " Quod enim (ait Damascenus) iis quae Tempori subiecta sunt est Tempus, id aeternis illis est Aevum. „ Argute etiam Tertullianus (I Advers. Marc. cap. 8): " Non habet Tempus Aeternitas, omne enim Tempus ipsa est. „ Sed, mi Auditor, quid argutamur? quid quaerimus, sit, necne sit; et dum quaerimus, patimur elabi? O thesaurum, non ultra reperiendum! Fluit assidue, et nobis effluit: quod unum avariter habere debeamus; et nulla merce aut pretio permutare. Illic otio, illic alea, illic conviviolo perdimus: et quantum in valetudine, aut somno? Deus bone, quum recogito: undecim lustra fui, quinque ex illis vixi? et quod vixi ubi est? " Infinita est velocitas temporis, quae magis apparet respicientibus. „ (Sen. Epist. XLIX.) Modo in Iscano puer lusisse videor, modo Bruxellae primas scholas adiisse, modo Athi, Coloniae, Romae egisse: et a Batavis quam recens memoria est? " Punctum est quod vivimus „ (Sen. Epist. LXIX): sed hoc punctum specie quadam longioris temporis divisimus, et Pueritiam, Adolescentiam, Iuventutem, Senectutem fecimus; heu, ubi ista, et quam in brevi sunt? Abierunt prima, et tunc denique computamus, et damnum taxamus, quum abierunt. Ah, vel tarde, non enim sero, incipiamus aestimare et amare, " cuius unius honesta avaritia est. „ (De Brevit. Vit. cap. 3). Et illius brevitas, et nostra fragilitas nobis occurrat: bene ponamus, hoc quidque datur, " nec tunc vivere incipiamus, quum desinendum est. „ (Ibid. cap. 4.)

...... Currit mortalibus aevum,
Nec nasci bis posse datur. (SILIVS.)

Fac, et ad te abi.

IVSTI LIPSII

PHYSIOLOGIAE

STOICORVM

LIBER TERTIVS.

DISSERTATIO PRIMA.

Vestibulum et ingressus. De occupationibus aliquid ; et inter eas quoque philosophandum.

Avd. Mi doctor, salve. Lips. Tibi idem; quid tam mane? Sol lineam quartam vix tangit. Avd. At tua monitio heri excitavit, et huc misit. Meministin'? aiebas Tempore utendum: labi id et fluere; nec fas lapsum unquam revocare. Pareo igitur, et uti fruique meditor, et primam quamque horam Bonae Menti consecrare. Quid scio an cras, an a meridie licebit? Quum temporis illa velocitas animo obversatur, quum incerta haec et insidiosa mortalitas, cur non properem? quem futuri temporis praedem accipio? « Dum differtur vita, transcurrit. » (Sen. Epist. 1.) Lips. O vere, quid autem, dum eripitur vita, an non transcurrit? Hoc nobis fit, quos litterae, sermones, aliae curae vel actiones assidue occupant: et vix seriis tempus est dare, nisi quod relinquitur in subsecivis. « Omnium occupatorum, ait Annaeus (De Brevit. Vit. cap. 19), misera est conditio; eorum tamen miserrima, qui nec suis occupationibus laborant. » Credo eum de me scripsisse, aut in me certe competit: qui cum Livio Druso possim exclamare, « Vni nec a puero

ferias contigisse. » Mane surrexi? Ecce litterae, responde. Feci, ad alia me verto; puer: Est nobilis vir aut adolescens e Gallia, Germania, Sarmatia: vult salutatum. Ille autem et illi, libellis suis Amicitiae symbolum inscriptum. Vix suspiravi; en e Belgis meis aliquem, Heus! carmen aut libellum scripsi, lege. Quid etiam? cense; et emenda. Quid amplius? carmen aut elogium praescribe. Absolutum me censeo; alius: Mihi aut fratri, patri, amico epitaphium: domui aut arci, arae, inscriptionem. Quid studiosos iuvenes, et tui similes dicam, scis quam iis pateam, audire, respondere, dirigere et in via ponere, quam rectam censeo, studiorum. Huius unius operae minime inter omnes me poenitet: et qui interest, voce an scriptione iuvem: nisi quod haec ad plures fortasse venit? sed illa si ad pauciores, efficacius et fructuosius fortasse venit. Haec fere vita mea est, et ferre inducor:

...... levius fit patientia,
Quidquid corrigere est nefas.

Fit etiam sapientia levius, quam pro meo modulo usurpo. Seneca exemplum mihi monitumque praebuit: « Quum, inquit (Ep. LXII), me amicis dedi, non tamen mihi abduco: nec cum illis moror, quibus me tempus aliquod congregavit, aut causa ex officio nata. » Quid ergo? ad me subinde redeo, et in animo salutare aliquid, atque usui meo verso. Leviter atque obiter quidem: sed verso. Quis vetat cupienti, et in theatro solitudinem, et in solitudine theatrum esse? Vtrumque tibi struxeris, animo et cogitationibus huc aut illuc missis. Aiunt apodes quasdam aves, a re dictas, esse: quae quum longum aut firmum insistere non possint (pedibus enim carent), tamen muro aut arbori affixae, aut in aëre suspensae, quod satis sit, quiescunt: imitari possumus, et agentes aliquid aut loquentes, animo interiungere; et serium quiddam meditari. Cogitationibus bonis, etsi brevibus, semper est locus. Facio igitur, qua possum; sed quanto liberius atque uberius, quum vespere (morem meum nosti) licet mihi prodeambulare, et moenia illa, agros, prata calcare? Tunc mihi in pascuum meum immissus videor, tunc vetera et nova ruminor atque agito, tunc Graeciam et Latium, philologa et philosopha lustro. Tunc, ut apud te fatear, libellos istos, et siquid a me in publicum manat, fere concipio aut dispono: et styli operam, quum domum redii, addo. Quorsum ego ista? ut tibi quoque praecam, et vel inter turbas quietum esse suadeam;

inter occupationes feriatum. Sicut medicus inter aegros, sine sensu morbi sui, agitat: sic inter nugatores serii, inter vanos graves esse conemur. Impediant nos fortasse, non mutent. A te, inquam, non abeas; aut statim certe ad te redi; ad te, id est, ad philosophiam, et animi illum interiorem cultum. Huic vacare (nihil excuses) etiam quum non vacas, licet. At ego nunc tibi, immo mihi: communis enim res dicenda, et mihi quoque discenda est, *Quid sit homo*: in qua notitia, illa etiam Dei et Virtutis fere est inclusa. Nam de ipso *Deo*, tum de *Mundo*, ut scis, diximus: Mundi igitur praestantissimum *homo* sequitur, quem lustremus, et in eo nos illustremus.

DISSERTATIO II.

Hominem parvum Mundum esse: et breviter eius praestantia.

Iure autem statim a *Mundo*, quid enim aliud ipse *Homo*, quam *parvus* quidam *Mundus*? Philo Iudaeus, ut commune verbum, retulit (Quis diviu. action. heres): « Parvum mundum Hominem esse; magnum Hominem, Mundum. » Macrobius idem, totidem paene verbis (II in Somn. cap. 12): « Physici Mundum, magnum Hominem dixerunt; et hominem, brevem Mundum. » Quid ita? quia ut ille rectorem in se Deum habet, sic homo divinum animum. Quid amplius? omnia quae Mundus, fere habet: quatuor in se elementa; capitis quoddam caelum; in eo flammantes oculos, ut stellas: ipsam formam rotundam, vel in matris utero; vel iam liber, quum brachia et pedes expandit. Lineae enim ab extremis illis ductae, faciunt iustum fere orbem. Quid, quod omnia quae in Mundo sunt, ipse continet, et in capaci illa mente gestat? ita est: solus homo scientiam omnium et amat, et pro captu habet. Quid ei clausum est; caelos penetrat, et Deum ac divina mente adit. Manilius scite (lib. IV):

> ...... quid mirum, noscere Mundum
> Si possunt homines, quibus est et Mundus in ipsis:
> Exemplumque Dei quisque est et in imagine parva?

Itaque Trismegistus *prolem Mundi*, id est, Mundum alterum, Hominem facit. « Est Mundus quidem Dei filius; Mundi autem soboles Homo. » (Cap. 10.) Immo verum si dicimus, nos Dei filii, et velut proximi ab illo sumus. Seneca (De Benef. II,

cap. 29): « Ita est: carissimos nos habuerunt dii immortales, habentque: et qui maximus tribui honos potuit, ab ipsis proximos collocaverunt. Magna accepimus, maiora non cepimus. » O aurea verba et sensa! Proximos ab ipsis? Ita. Trismegistus (cap. 10): « Quapropter audendum est dicere, Hominem terrenum esse Deum mortalem; Deum caelestem esse hominem immortalem. » Praefatur audaciam; et siquid supra verum, non longe a vero. Idem iterum attollit (Ibid.): « Homo animal est divinum, aliisque animantibus non confertur, sed iis qui sursum in caelo Dii dicuntur. Immo vero, si verum libere dicendum est, etiam super illos est is, qui vere homo est: aut certe pari cum iis aestimatione. » Euge, attollere, sed cum modestia, et pietatem ac Deum si colis (is *vere Homo* est, in Mercurio), ad beatus Genios, aut supra eorum quosdam, ascende. Colis, inquam; nam, ut recte Cicero (I Tusc. 28), Deus fecit « hominem, quasi contemplatorem caeli ac Deorum, ipsorumque cultorem; atque hominis utilitati agros omnes et maria parentia. » Iure addit, omnia nobis parere, et servire. Quid clarius? terras habitamus, aramus, peragramus: ipsa maria, indomitum elementum, domamus; bestiis ferisque omnibus legem et imperium damus.

> Quis dubitet post haec hominem coniungere caelo?
> Eximiam natura dedit linguamque, capaxque
> Ingenium, volucremque animum; quem denique in unum
> Descendit Deus atque habitat, ipsumque requirit. (MANIL. II.)

Multae hominis dotes, et praerogativae: tangit quasdam, sed extrema an non a divino instinctu sunt? Dicat suo ille sensu, nostro verissima sunt: Deus in nobis habitat, *Templum* eius sumus: Deus hominem requirit, *Deliciae* eius sumus. Denique, ait Plato (In Minoe): « Res omnium sanctissima, vir bonus. »

DISSERTATIO III.

Nosce teipsum, hoc fine utiliter edictum.

Sed alibi etiam de hac praestantia, quum de Animo videmus: nunc, quod praemisi, homo eminet, et Deum in parte refert, quia solus cupiens scientiarum, et capax. « In tanta animantium varietate, ait Cicero (II Acad. in Fragm.), homini soli cupiditas ingenerata est cognitionis et scientiae. » Ideo iure φῶτα, id

est *Lumen*, Graeci dixerunt: quia odit ignorantiae tenebras, nosce et notescere vult, scire et sciri. Atquin ante omnes scientias, una ei necessaria sui. Infra ac supera scrutare;

> ...... nil tibi prodest
> Aerias tentasse domos, animoque profundum
> Percurrisse polum, hoc nisi noris.

Huc te verte, ad te, inquam. Seneca noster (Consol. ad Marc. cap. 11): «Hoc iubet illa Pythicis oraculis adscripta vox, Nosce te.» Vox merito adscripta oraculis: et quae a Deo est, aut certe non sine Deo. Ab ipso esse, iudicat Seneca: et alii item volunt, «Chiloni roganti, quod optimum esset? responsum hoc ab Apolline, Γνῶθι ἑαυτόν: Nosce te ipse.» (Porphyr.) Alii tamen *Phemonoes*, alii *Phanotheae*; quidam *Thaletis*, *Biantis*, aut *Chilonis* etiam vocem affirmant. Cuiuscumque, emisit Deus, aut immisit:

> ..... e Caelo descendit γνῶθι σεαυτόν.

Et constat sane inscriptum fuisse in vestibulo atque aditu templi Delphici, ante ipsa περιῤῥαντήρια, ubi ingressuri se aspergebant aut lavabant; una cum dicto altero: Μηδὲν ἄγαν, *ne quid nimis* (Ex Porphyr.) Conspirat enim utrumque, ait Plutarchus (Consol. ad Apollon.): et in illo hoc continetur, ac modestia praecipitur, ut iam videbis. Ad sensum enim dicti venio, magni, ardui, et quod legant sive audiant multi, non intelligant; nec qui intelligunt, praestent. Nam, ut Ion poëta,

> Τὸ γνῶθι σαυτὸν, τοῦτ' ἔπος μὲν οὐ μέγα,
> Ἔργον δ' ὅσον Ζεὺς μόνος ἐπίσταται θεῶν·
>
> Haec *Nosce teipsum*, quidem est brevis,
> Sed tanta res, quam Iupiter solus sciat.

Ita est, fatemur: «Solus plene se novit Deus:» sed homini usque aliquo pertingere licet, et pro ingenii modulo se capere ac scire. Quis sensus igitur? a contrario Plato indagat, et assequitur. «Nam triplex est, inquit (In Philebo), sui ignorantia, in Opibus, in Corpore, in Animo:» triplex igitur, et omnia haec externa? nec tua vides; abeunt, veniunt, ludicrum, aut potius ludibrium quoddam, Fortunae.

> Ὡς ὅτε τὶς ψάμαθον συνάγῃ παῖς ἄγχι θαλάσσης,
> Ὅστ' ἐπεὶ οὖν ποίησε ἀθύρματα νηπιέῃσιν
> Ἂψ αὖθις συνέχυε ποσὶ καὶ χερσὶν ἀθύρων· (Homer.)

> Vt puer undisoni ludens ad litora ponti,
> Colligit in cumulum, et varie deformat arenas,
> Mox manibus pedibusque ea subruit, ac confundit:

sic illa Dea struit, destruit, donat, recipit omnes has opes Opes tantum? honores etiam: et

> Summum ad gradum quum claritatis veneris,
> Consistes aegre, et citius quam ascendas, decides. (LABERIVS.)

Itaque haec nosce: et quid sequitur? non attollere in iis, sed σωφρόνει. Σωφρόνει, inquam, id est, modeste age et senti: quod quidam praecipue subiectum voluerunt huic dicto. Sed altera scientia partem tui spectat, Corpus. Ab eo, quid est homo? «quodlibet quassum vas, et quodlibet fragile: iactatu, non tempestate magna, ut dissiperis, opus est.» (Sen. ad Marc. cap. 11) Quid est homo? «lucerna in vento posita.» (Epictet.) Quid est homo? qui ab ipso «lucernae odore perire potuit, a quo plerumque abortus.» (Plin. VII, cap. 7.) Nosce, nosce et σωφρόνει. Huic «uni animalium ambitio, uni avaritia, uni immensa videndi cupido, uni superstitio.» (Ibid. cap. 1.) Iterum dicam, nosce et σωφρόνει. At iam tertia, et praecipua scientia, Animum tangit. Nosce te, sed a pulcherrima illa et divina tui parte. Parte? immo toto. «Nec enim tu is es, quem forma ista declarat: sed Mens cuiusque is est quisque, non ea figura, quae digito demonstrari potest.» (Cic. in Somn.) Philo Iudaeus: «Homo, non illud biforme animal, sed pars optimae Animae, quae Mens et Ratio dicitur.» Est profecto ita; Duplex in nobis homo, ut Termaximus ait (cap. 9), «Vnus Materialis; alter Essentialis:» atque iste vere Homo est, princeps alterius, ductor, et rector. Mancipium est, inquam, pars altera: et homo quoque, siquis eam colit. Diogenes ille Canis scitissime olim, quum aliquando «Heus! homines, adeste!» dixisset, et concursus factus esset, baculo abegit omnes, addens: «Homines enim advocavi, non purgamenta», non haec mancipia. Pars illa est, quae eminet, quae sola ab animantibus brutisque distinguit. Nam «corpore valet? et leones; formosus est? et pavones; velox est? et equi: ut non dicam, in his omnibus vincitur.» (Sen.) Vnum ergo Hominis et proprium bonum, Ratio: quae noscenda, et colenda est. Neque enim, ut Homericus ille Laertius, hortum, agros, domum, omnia curabat, se neglecto: sic nos oportet corpori et externis mancipari, animi securos. Immo vero *Te nosce*. Et nimirum «hanc vim habet praeceptum Apollinis,

ait Cicero (I Tusc. 22), quo monet, ut se quisque noscat. Non enim id praecipit, ut membra nostra, aut statura figuramve noscamus: neque nos corpora sumus: neque ego tibi dicens hoc corpori tuo dico; quum igitur, Nosce te, dicit, hoc dicit, Nosce animum tuum; nam corpus quidem quasi vas est, aut aliquod animi receptaculum: ab animo tuo quidquid agitur, id agitur a te.» Attende, et fac. Sed quomodo, inquies, noscam animum? illum occultum, illum sensibus subductum? Ipso animo. Sicut oculum non nisi oculus videt, sed in speculo: sic sese animus, quodam reflexu. In se igitur intueatur: «et maxime, inquit Plato (I Alcibiade), in eum locum, in quo inest virtus Animi, Sapientia.» Is locus est, Mens sive Ratio: et quaeri illic Sapientiam vult, atque inveniri: Sapientiam, id est, Virtutem. Nam animum qui adibit et consulet, videbit et discet «aliquid se habere divinum, ingeniumque in se suum, sicut simulacrum aliquod, dedicatum putabit: tantoque munere deorum semper dignum aliquid et faciet, et sentiet.» (Cic.) Itaque ab hac notitia, contemptus aliarum rerum, aestimatio unius Virtutis sequetur: ad quam factum se sciet, per quam beatum se fore iudicabit. Denique ad Deum per hanc ibit: ut pulchre Agapenus (Ad Iustinianum): « Nam qui se novit, Deum noscet: Deum noscens, Deo assimilabitur: assimilabitur, qui Deo dignus erit; dignus erit, qui nihil Deo indignum admittit, sed cogitat quae Dei sunt, et quae cogitat loquitur, et quae loquitur, facit.» Pulchra gradatio, et ex vero deprompta. Nemo se, sine Deo, novit; et in se, Deum. Tum amor assimilandi, ad cuius imaginem facti sumus; id nisi per Virtutem non fit; hanc igitur amplectimur, et cum ea Deum et divina amamus, loquimur, operamur. Facite, o mortales, vos noscite. «Ecce ad Olympia proficiscimini, ut Phidiae statuam videatis: et non magis curae habebitis, ut « vos ipsos videatis, qui et quales sitis?» (Ex Epictet. Diss. lib. I.)

DISSERTATIO IV.

De primo Hominis ortu variantes sententiae. Stoicorum approbata, explicata.

Eamus ergo ad Hominem, mi Auditor: vel quia ordo, vel quia utilitas tanta eo vocat. Et quidem totum videamus, ab ipso ortu. Vnde enim primus Homo? primariae hic duae sententiae,

Non ortum esse, et ortum. Primi aeternum faciunt, cum ipso Mundo: alteri initium dant, sed alii aliud: atque ista omnia Censorini uberibus verbis commode pruponam. Ait igitur (de Die natali): « Prima et generalis quaestio, inter antiquos Sapientiae studiosos versata est, quod, quum constet homines singulos ex parentum seminibus procreatos, successione prolis multa saecula propagare: alii semper Homines fuisse, nec unquam nisi ex hominibus natos, atque eorum generi caput exordiumque nullum exstitisse arbitrati sunt. » Haec primorum ecce sententia: quae magnos auctores habet, ut addit, Pythagoram, Ocellum Lucanum, Archytam Tarentinum, omnesque adeo Pythagoricos: sed et Platonem cum antiqua Academia: denique Aristotelem, Theophrastum, et Peripateticorum totam scholam. Idem de animalibus aliis: ideoque frustra quaeri, « nec posse reperiri, Avesne ante, an Ova generata sint; quum et Ovum sine Ave, et Avis sine Ovo gigni non possit. Ita et omnium, quae in sempiterno isto Mundo semper fuerunt, futuraque sunt, aiunt Principium fuisse nullum: sed orbem esse quemdam generantium nascentiumque in quo uniuscuinsque generis initium simul et finis esse videatur. » Ista quidem Aeternitatis defensores, non sine iniuria illius Aeterni; qui, si nihil fecit aut condidit, quae dignitas, potestas, bonitas, erit? Sed neque facile cogitare est, animantes omnes aeternas; et ut fragile hoc ac mortale, nulli ortum aut initium sui inscribat. Alios igitur audiamus, et in iis Porticum nostram. « Nam qui homines aliquos primigenios, ait iterum Censorinus, divinitus, naturave factos crederent, multi fuerunt: sed aliter atque aliter in hac existimatione versati. Nam ut omittam, quod fabulares poëtarum historiae ferunt primos homines aut Promethei molli luto formatos, aut Deucalionis Pyrrhaeque duris lapidibus esse natos: quidam ex ipsis Sapientiae professoribus, nescio an magis monstrosas, certe non minus incredibiles rationum suarum proferunt opiniones. Anaximander Milesius, videri sibi ex Aqua terraque calefactis, exortos esse sive pisces, sive piscibus similia animalia: in his homines concrevisse, foetusque ad pubertatem intus retentos; tunc demum ruptis illis, viros mulieresque, qui se iam alere possent, processisse. Empedocles autem primo membra singula ex terra quasi praegnante, passim edita, deinde coiisse et effecisse solidi hominis materiam, igni simul et humori permixtam. Haec eadem opinio etiam in Parmenide vel in... *Ste* fuit, pauculis exceptis, ab Empedocle dissensis. De-

mocrito vero Abderitae ex aqua limoque, primum visum est homines procreatos. Nec longe secus Epicurus; is enim credidit, limo calefacto uteros, nescio quos, radicibus terrae cohaerentes primum increvisse, et infantibus ex se editis, ingenitum lactis humorem Naturam ministrantem praebuisse: quos ita educatos et adultos genus hominum propagasse. Zeno Citticus, Stoicae sectae conditor, principium humano generi ex novo Mundo constitutum putavit, primosque homines ex solo adminiculo divini ignis, id est, Dei providentia, genitos. Denique etiam vulgo creditum est, quarumdam gentium principes terrigenas esse, ut in Attica, et Arcadia, Thessaliaque, eosque Autochthonas vocari.» Septem sententias hic habes valde aut leviter dissonas: e quibus prima Poëtarum est, qui e luto aut lapidibus formant, idque humana opera. Fabellae notae. Altera est Anaximandri, qui ex Aqua et Limo format: hactenus haud pessime: sed quod in pisces primo, et e piscibus in homines, id monstrum aut delirium sapit. Et vero apud Plutarchum (de Plac. cap. 18) alia est Anaximandri sententia: in Humido nata prima animalia, corticibus quibusdam spineis circumdata: iisque ruptis, quum maturum esset, prodiisse.» Hoc colorem aliquem magis habeat; et cum sententia assideat, quae ex arboribus homines educit mox dicenda. Tertia Empedoclis, qui e Terra: sed, ut Censorinus ait, membratim, nec statim totos. Varronis fragmentum huc facit: « Empedocles e terra homines natos facit, ut blitum. » (Nonius in Blitum). Addit Censorinus, « eam opinionem etiam in Parmenide, vel in *Ste* fuisse. » Corruptum liquet: an facimus « vel in Zenone? » Certe Zeno Eleates censuit (Laërtius auctor): " ortum hominem e Terra esse. „ Posset etiam legi: " Parmenide et Veliate Zenone. „ Quarta sententia Democriti, ex Aqua et Limo: quae refert illam Anaximandri, sed a fronte. Lactantius super ea (lib. VII, cap. 7.): " Democritus ait homines, vermiculorum modo, effusos de terra, nullo auctore, nullaque ratione. „ Quinta Epicuri, qui ex Limo item, sive Terra. Lucretius (lib. II):

Haud, ut opinor, enim mortalia saecla superne
Aurea de caelo demisit funis in arva.
Sed genuit tellus eadem, quae nunc alit ex se.

Sed quomodo? ex *Uteris* quibusdam terrae affixis, ait Censorinus. Quod ita etiam Lucretius (lib. V):

Crescebant uteri terrae radicibus apti:
Quos ubi tempore maturo patefece a a tas

Infantum, sugens humorem aurasque petissens,
Convertebat ibi Natura foramina terrae,
Et succum venis cogebat fundere apertis
Consimilem lactis.

Putavit ille et Vteros et Ova ante animantes fuisse: ut esset scilicet e quo surgerent, et in quo crescerent: ad exemplum foeturae hodiernae. Nam et de Avibus canit:

Ova relinquebant, exclusae tempore verno,
Folliculos ut nunc teretes aestate cicadae.

Ad quam opinionem Lactantius respexit (II, cap. 12): "Aiunt certis conversionibus, et astrorum motibus, maturitatem quamdam extitisse animantium serendorum; itaque terram novam, semen genitale retinentem, folliculos quosdam ex se, in uterorum similitudinem, protulisse." Etsi primo verba Ciceronis mutuatur et aptat, sed in alteram et Stoicorum sententiam prolata, ut dicam. Nam sexta iam Zenonis nostri, in Censorino erat, qui "solo adminiculo ignis, id est, Dei providentia, gignit." Pia et vera sententia. Deus solus auctor humani generis, conditorque. Cicero ut Stoicus (I de Leg.): "Hoc animal providum, sagax, multiplex, quem vocamus Hominem, praeclara quadam conditione generatum esse a summo Deo." Et crebrum in Stoicis, Deum patrem et genitorem nostrum esse. Sed in modo tamen gignendi, aliquid abeunt a libris nostris Sacris. Nam illi volunt (apud Ciceronem, ibid.): "Perpetuis cursibus, conversionibus caelestibus, extitisse quamdam maturitatem serendi generis humani: quod sparsum in terras atque satum, divino auctum sit animorum munere." Cursus illi perpetui, referendi ad periodos exustionis et innovationis mundanae: ac tum *maturitatem* (alii tamen *materiam* legunt) fuisse generis humani novi serendi. Id autem "in terras sparsum ac satum" id est, in Materia prima comprehensum; eaque iam crassiore et animationi parata, animum ab Igne advenisse, et Deo. Ovidius (I Metam.):

Sanctius his animal, mentisque capacius altae
Deerat adhuc, et quod dominari in caetera posset:
Natus homo est; sive hunc divino semine fecit
Ille opifex rerum, mundi melioris origo;
Sive recens tellus, seductaque nuper ab alto
Aethere, cognati retinebat semina caeli.

Prior sententia est Stoica, et supra abunde diximus (lib. II, Diss. VII). Ignem velut semen esse omnium, et in se continere

singulorum rationes seminales, Providentia educente. Seneca (Ep. xc): «Ad initia deinde rerum Sapiens redit, et aeternam Rationem toti (id est, Mundo) inditam, et vim omnium seminum, singula proprie figurantem.» Cicero iterum ad hanc Stoicorum rationem adspiciens, et in Cottae persona reiiciens (I de Nat. Deor.): «Semina Deorum decidisse de caelo putamus in terras, et sic homines patrum (id est, Deorum) similes exstitisse? Vellem diceretis: Deorum cognationem agnoscerem non invitus.» Vltima sententia Vulgi, qui sponte e Terra exstitisse homines censuit, ut in Arcadia, atque alibi. Neque e Terra tantum, sed Arboribus, aut Rupibus, saxisque. Homerus adspexit, quum Penelope ad Vlyssem:

> Ἀλλὰ καὶ ὥς μοι εἰπὲ τεὸν γένος ὁππόθεν ἐσσί·
> Οὐ γὰρ ἀπὸ δρυός ἐσσι παλαιφάτου, οὐδ' ἀπὸ πέτρης·
>
> At iam tu mi effare tuum genus, atque parentes.
> Nam neque fatidica quercu satus es, neque saxo.

Et uberrime Statius exequitur (lib. IV):

> Arcades huic veteres, astris lunaque priores,
> Agmina fida datis; nemorum quos stirpe rigenti
> Fama satos, quum prima pedum vestigia tellus
> Admirata tulit; nondum arva, domusque, nec urbes,
> Connubiique modos: Quercus Laorique ferebant
> Cruda puerperia, ac populos umbrosa creavit
> Fraxinus, et foeta viridis puer excidit orno.

Vides, iam igitur originem nostri, pro aliorum, et nostro sensu. Avd. Video, aliquid tamen requiro. In ista origine Stoica, quis aluit infantem natum, quis educavit? Nec enim alius alium, quum omnes opis eiusdem indigi essent. Lips. Negamus eguisse: male hoc sumis. Rationem, sive Providentiam, nonne architectam dedimus? illa scivit perfectum hominem faciendum, aut frustra iri factum. Macrobius hoc vere (VII Saturn. cap. ult.): «Natura (id est, Deus) primum singula animalia perfecta formavit: deinde perpetuam Legem dedit, ut continuaretur procreatione successio. Perfecta autem in exordio fieri potuisse, testimonio sunt nunc quoque non pauca animantia, quae de terra et imbre perfecta nascuntur: ut in Aegypto mures, et aliis in locis ranae, serpentesque.» Similia Plutarchus (II Quaest. Convival. cap. 11), a quo Latinus iste hausit. Frustra igitur Ovum, Vterum, et talia praestruunt: et fides iam dictis a divino Moyse etiam esto, qui Hominem et Animalia sic format.

DISSERTATIO V.

Homines primi an maiores, et paulatim deinde minores? atque obiter an Gigantes?

Sed quaeri cum causa etiam aliud potest. Primi illi homines, in primo et vegeto Mundo, an non ipsi magis vegeti, et membris corporibusque grandiores? Ratio suadere videtur; quia plena omnia tunc virium et spirituum, alimenta valida, et e corpore bene habito atque integro illi partus. Videmus in terra, quae novatur et segeti primum proscinditur: videmus in tumida virginitate, robustiora quae nascuntur. Nuper in novo orbe, quum Hispani arbores suas et fruges severunt, incredibile quantum adoleverint: et poma fructusque supra communem modum tulerunt. Addo, quod vetus et passiva valde haec opinio; ac Graeci, Barbari, ipsae Sacrae litterae magnos quosdam homines, sive Gigantes adstruxerunt. Hôc de animo tantum magnis, superbis, impiis interpretantur quidam, scimus: sed testimonia profecto aliorsum ire, a pudore abeat, qui neget. Non diffundor, neque extra Porticum meam spatior: aliquid tamen in Seneca etiam reperio, quod huc ducat. De primis illis hominibus, negat Sapientes natos (Epist. xc): « Non tamen negaverim, addit, fuisse alti spiritus viros, et, ut ita dicam, a diis recentes. Neque enim dubium est, quin meliora Mundus nondum effoetus ediderit. » *Meliora* dicit, non *maiora*: et tamen de robore etiam subdit. « Quemadmodum autem omnibus indoles fortior fuit, et ad labores paratior, ita non erant ingenia omnibus consummata. » Philo Iudaeus apertius (De Opific. Mundi): «Talis mihi primus Homo videtur factus, et corpore et animo reliquos omnes, qui vel nunc sunt, vel ante fuerunt, excelluisse. » Addit rationes duas: « Illum enim Deus condidit, nos ex hominibus gignimur; quanto autem melior maiorque auctor, tanto et opus oportuit. Deinde quidquid viget, senescente et effoeto melius est, sive animal, sive planta, sive fructus, sive aliud eorum quae in Natura sunt. Itaque par est, primum illum Hominem, robur et vigorem exstitisse totius nostri generis: at secutos deinde haud ita viguisse per aetates et successiones, deteriores semper forma et viribus factos. » Varro hoc ipsum: « Nisi si, ut Homerus opinatus est, vastiora prolixioraque fuerint corpora

hominum antiquorum: et nunc quasi iam mundo senescente, rerum atque hominum decrementa sunt» (in A. Gell. Noct. III, c. 10). Vbi quod de Homero est, liquet saepius ab illo usurpatum:

> ....οἷοι νῦν βροτοί εἰσι.
>
> Qualia nunc hominum producit corpora tellus,

ut Virgilius vertit. Sed, missis poëtis, Plinius etiam censuit, « In plenum cuncto mortalium generi minorem in dies mensuram fieri, rarosque parentibus proceriores, consumente ubertatem seminum Exustione, in cuius vices nunc vergat aevum. » Ad senium velut Mundi refert: quod Tremelius pariter ad Terram sterilescentem aptat, etsi Columella dissentiente. « Tremellius, inquit (cap. 1, lib. II), falso credidit, parentem omnium Terram, sicut muliebrem sexum, anili iam aetate confectam, progenerandis esse foetibus inhabilem. » Epicurei in eodem sensu. Lucretius (lib. II):

> Iamque adeo affecta est aetas, effoetaque tellus
> Vix animalia parva creat, quae cuncta creavit
> Saecla, deditque ferarum ingentia corpora partis.

Quando dedit? olim:

> ....quum plura coorta,
> Et maiora, nova tellure, atque aethere adulto. (Lib. V.)

Enimvero et in Hebraeorum libris est, quod firmet. Esdras (lib IV, cap. 5): « Interroga eam quae parit, et dicet tibi. Dices enim ei, Quare quos peperisti nunc, non sunt similes his qui ante te, sed minores statura? Et dicet tibi ipsa: Alii sunt qui in iuventute virtutis nati sunt, et alii qui sub tempore senectutis, deficiente matrice, sunt nati. Considera ergo et tu, quoniam minori statura estis prae his qui ante vos: et qui post vos minori quam vos: quod senescentes creaturae, et fortitudinem iuventutis praetereuntes. » Quae tamen dictio et argumentatio si vera, et ab aevo in aevum Homines minores: quid causae, quin iam Pygmaei, et minus, simus? Atqui constat nos a bis terque mille annis parum aut nil mutasse, et populari aliqua praesumptione illa, non veritate scripta. Ratio autem dicat, quosdam initio exuberasse: sed ad modum deinde certum venisse, a Natura praescriptum, in eoque stetisse. Sane quod ad Gigantes, fuisse aliquando, et apud varios, omnium fere gentium historiae aut traditio testantur: et reliquiae ac monu-

menta heri et nuper, in novo etiam orbe, certissime visa. Neque id ratio dicta abnutat.

DISSERTATIO VI.

E Semine Homines propagari: et illud definitum. Viri genitabile habent, non item foeminae: et de vi Spiritus.

Sed primi igitur homines a Deo et Providentia conditi: secuti, generatione propagati. Generatio autem, per Semen. Quid igitur Semen? communiter ita Stoici definiunt: « Quod potens sit generare talia, a quali et ipsum secretum sit » (Laërt. in Zenone.) id est, quod gignit similia illis, a quibus ipsum genitum et avulsum. Non est igitur ipsum simile, nisi potentia: et ideo Varro argute derivat, Semen, quod non plane id quod inde: quasi dicat a *Semi* dictum, quod aliquomodo tale, non prorsus. Etsi vera, puto, derivatio erat a *Serò*, quasi *Scrimen*. Haec de omni semine: at de Humano peculiariter, ista in Zenoniis scitis: «Hominis Semen, quod ipse emittit, cum Humido misceri Animae partibus, secundum mixtionem rationis progenitorum. Esse id Chrysippus ait Spiritum, quod ad essentiam; idque apparere ex seminibus in terram iactis, quae vetera non gignunt: scilicet exspirata iam illa vi et facultate. A totis corporibus id defluere Sphaerus dicit: ideoque et omnes corporis partes gignere. Mulieris autem semen infoecundum esse, utpote Spiritu non intensum, et modicum item, et aquosum.» (Laërt. ib.) Haec Stoici breviter: illustremus. Ait, «cum Humido mixtum Animae partibus esse.» Omnibusne Animae partibus? non opinor, ex nostrorum sensu: non certe Rationali, quae postea, et aliunde accedit. Mox videbimus. Sed Stoici partes animae octo faciunt: reliquas licet Semini inseras, hac excepta. « Secundum mixtionem rationis progenitorum. » Obscuriuscula mihi ista, nec scio an sincera, aut plena. Numenius quidem in Eusebio, uberius profert, ut Zenonis verba: « Semen ait Zeno esse, quod vir emittit cum Humido, Animae partem et avulsionem, seminis progenitorum temperiem et mixturam occultam Animae partium. » Quae clara sunt, aut erunt e dicendis: et pergo. Ait, « Esse Spiritum. » Non solum quidem: Humor adest: sed vim et efficaciam gignendi in Spiritu ponit, eumque velut Seminis essentiam ac naturam. Argumen-

tum a seminibus in terram iactis: an humanis (quia de Homine loquitur), et masturbatores foeda re et nomine intelligit? an de frugum seminibus simplicius capi, quae veterascentia pleraque scimus non gignere, Spiritu exhausto aut vanescente. Spiritui igitur tribuunt etiam in Homine a simili. Seneca (II Quaest. cap. 6): « Consideremus quam ingentem vim per occultum agant parvula admodum semina; et quorum exilitas in commissura lapidum vix locum inveniat, in tantum convalescunt ut ingentia saxa distrahant, et monumenta dissolvant. Hoc quid est aliud, quam intensio spiritus, sine qua nil validum, et contra quam nil validius est? » Hoc adspectu, credo, dicebant (quod Plutarchus miratur, et damnat, de Com. Not.): « Semen amplius et grandius esse, quam quod ex eo gignitur: » non modulo aut quantitate, sed efficacia. Quanquam et modulo in quibusdam, ut in Igne, post conflagrationem, qui est Semen mundi. Ab hac causa (Spiritu, dico) et φύσις dicta videtur Stoicis ὡς ἐν φύσεσιν οὖσα: « Natura, quod sit in spiritibus et inflationibus, et diffusio proportionum ac numerorum. » Est igitur semen *Spiritus*: istcipse, « corpus Zenoni (ait Plutarchus): Animae enim particulam avulsam esse. » Animae, non totius; sed eius partium, ut ante. Epicurus non dissimiliter dixerat: « Semen corporis et animae detractam partem. » Pergit Laërtius: « A totis corporibus defluere. » Et causa additur: nam et tota corpora format, sed et vitia, aut dotes partium, saepe effingit. Trismegistus: « Quum generatio semen seponit, evenit ut ex omnibus corporis partibus essentia quaedam influat et inspiret, divina operatione, ut in hominis fit ortu. » Inspirationem sive Spiritum etiam ibi notes; et sapienter additum, de *operatione divina*, quae profecto ortui et productioni omni inserenda est. Illa in occulto administrat pleraque, et disponit. De Semine autem *a toto corpore*, etiam Polybus in libello περὶ γονῆς, et Hipporrates pluribus locis, consentiunt: itemque Democritus: « A totis, inquit (in Stob. Phys.), corporibus, et praecipuis partibus, genitura. » Itaque idem « Venerem (apud Plinium, lib. XXVIII, cap. 6) damnavit, ut in qua homo alius exiliret ex homine. » Hinc debilitas et languor ab illo coetu, etiam animi remissio, spiritibus scilicet exhaustis. Etsi Tertullianus, qui traduci Animam vult, in argumentum hoc sibi vertit. « In illo ipso, inquit (de Anima, cap. 27), ultimae voluptatis aestu, quo genitale virus expellitur, nonne aliquid de anima quoque sentimus exire, atque adeo marcescimus et devigescimus, cum

lucis detrimento?» Vertit inquam: de Rationali tamen parte, haud iuste. Porro Laërtius: «Mulieris semen infoecundum.» Quidni? Spiritu enim caret, et ἄτονον est, ut addit. Censorinus hoc ipsum Stoicis quoque adscribit: «Illud etiam ambiguam inter auctores facit opinionem, utrumne ex Patris tantummodo semine partus nasceretur, ut Diogenes, et Hippon, Stoicique scripserunt: an et id ex Matris, quod Anaxagorae, et Alcmaeoni, nec non Parmenidi, Empedoclique, et Epicuro visum est.» Licebit Pythagoram et Hippocratem his ultimis accensere. At Stoicis Plutarchus Aristotelem adiungit: «Aristoteles et Zeno aiunt, mulierem materiam aliquam humidam eiicere, tamquam a collectatione illa sudorem, sed non seminalem aut prolificam.» Tamen aliter iterum de Aristotele Lactantius (de Opific. cap. 12): «Varro et Aristoteles aiunt, non tantum maribus inesse semen, verum et foeminis: et inde plerumque matribus similes procreari. Sed earum semen Sanguinem esse purgatum.» Non miror distrahi: nam ipse Aristoteles videtur in scriptis vacillare. Tamen veritas est, quod ipsum Semen non habent, nec donat Aristoteles: sed eius vice menstruum puriorem Sanguinem (quod etiam in Lactantio) fotum virili semini et alimentum. Addit Laërtius: «Modicum et Aquosum.» Ita, de illo quasi sudore, ut Zeno dicebat, sive lentore, quem in lucta emittunt: non ita de sanguine menstruo. Satis de Semine, e quo foetus fit, et tempore figuratur: qua serie, aut ordine? «Empedocles, ait Censorinus, quem in hoc Aristoteles secutus est, ante omnia Cor iudicavit increscere, quod hominis vitam maxime contineat: Hippon vero caput, in quo est animi Principale: Stoici una totum infantem figurare dixerunt, ut una nascitur aliturque.» De Aristotele, verum est: et *Cor primo* format, etsi et *Iecur* una iungat. De capite autem, Lactantius mavult, et cum Hippone sentit (III De Par. Anim. cap. 4). Stoicos nostros quis adiuvat? nescio, et vereor ut inspectio et experimenta damnent.

DISSERTATIO VII.

Semen tamen corpus modo Stoicis producere, et Animae receptaculum parare; ipsam extrinsecus insinuari; idque post Partionem.

Semen itaque causa Hominis: an totius? an et Animam ex illo ducimus, haurimusque? Vetus quaestio, et ad nostrum

paene aevum agitata. Quid autem hic Stoici? aliunde, non ab eo petunt. Id verius certiusque, etiam pro Senecae mente, quam quod Tertullianus, pertinax traductionis et propaginis defensor, ipsum Senecam eo trahit. « Concludimus, inquit (De Anima, cap. 20), omnia naturalia Animae ut substantiva eius, ipsi inesse, et cum ipsa procedere atque proficere, ex quo ipsa censetur. Sicut et Seneca saepe noster (IV De Benef. cap. 2): Insita sunt nobis omnium artium et aetatum semina, magisterque ex occulto Deus producit ingenia, ex seminibus scilicet insitis, et occultis per infantiam, quae sunt et intellectus. » Sed, o magne vir, vere trahis. Seneca non dicit, ab inito insita, a concepto ingenita: sed insita a prima nativitate intelligit, cum Anima ipsa. Itaque caute et restricte etiam alibi loquitur (III Quaest. cap. 29); attende: « In Semine omnis futuri hominis ratio comprehensa est. Et legem barbae, et canorum, nondum natus infans habet: totius enim corporis et sequentis aetatis, in parvo occultoque lineamenta sunt. » Hic sane de ipso Semine: sed quid continet et includit? « legem barbae, et canorum, et totius corporis lineamenta. » De Ratione et Animo, nullum verbum. Enim vero tuipse, Stoicos alio divertisse, ostendis palam. « Sunt, inquis (c. 25 De Anima), qui praesumant, non in utero concipi Animam, nec cum carnis figulatione compingi atque produci, sed et effuso iam partu nondum vivo infanti, extriusecus imprimi. Caeterum semen ex concubitu, muliebribus locis sequestratum, compinguescere in solam substantiam carnis: eam editam et de uteri fornace fumantem, et calore solutam, ut ferrum ignitum, et ibidem frigidae immersum, ita aeris rigore percussam et vim animalem rapere, et vocalem sonum reddere. Hoc Stoici cum Aenesidemo, et ipse interdum Plato » Potest clarius edici de Stoico sensu? In Vtero *nil nisi carnem* compingi, Animam *extrinsecus imprimi*, idque *effuso iam partu*: et caetera, minime dubia aut implexa. Quid Lactantius, satis diligens talium? Lib. III, c. 18: « Pythagoriei et Stoici, quum timerent argumentum illud, quo colligitur necesse esse ut occidant Animae cum corporibus, quia cum corporibus nascuntur, dixerunt non nasci Animas, sed insinuari potius in corpora. » Vtitur Insinuandi voce apposita, qua aliquoties Lucretius in Stoicis refutandis; nam illos maxime intelligit, quum studiose hanc sententiam repellit. Inter alia (lib. III multis versibus):

Praeterea si immortalis natura Animai
Constat, et in corpus nascentibus insinuatur:
Cur super anteactam aetatem meminisse nequimus?

Iterum:

Quod si forte putas extrinsecus insinuatam
Permanare animam nobis per membra solere,

Tertio:

Nec tamen est, ut iam perfectis insinuetur
Corporibus.

Ex quibus liquet, dixisse acres Epicureorum hostes Stoicos, Animam aliunde advenire in corpus, nec cum eo igitur perire Plutarch. item clarissime (De Pugnis Stoic.): « Chrysippus censet foetum in utero ali, ut plantam. Quum autem in lucem editus est, frigefactum ex aëre et induratum, mutare Spiritum, et fieri Animal. » Immo longius ibant, et partem Vteri faciebant foetum. Idem Plutarchus (V De Plac. cap. 15): « Plato ait Foetum in utero, Animal esse; nam et moveri ibi, et ali. Stoici, partem esse ipsius uteri, non animal; et sicut fructus arborum partes dicimus, videmusque maturos decidere: sic et foetum. » Liquet igitur de sententia, non item de veritate. Nam Tertullianus fortiter haec refutat, atque idem Plutarchus. Quid tamen? de adventu ipso et insinuatione haud falso: et gaudeo gratulorque hic quoque Christianis accedere: de tempore, scio controverti. Iam olim quidem; nam Hippocrates (in Stobaeanis eclogis) statim a formato semine, Animam admittit: Porphyrius (quod mirere in Platonico) prorsus ut nostri, « in prima statim editione nati infantis. Alia etiam est opinio, quae plures statuit facultates aut Naturas animae, opportuno dein tempore, aliam alias advenire, prout corpus idoneum aptumque factum. Primum igitur Naturam (1) accipere, deinde Sentientem vim, tum Appetitum, tum Rationalem animam, denique Intellectualem. » In postrema sententia sunt qui Aristotelem velint accensere, nescio an volentem. Sed inter ipsos Theologos olim dissidium, innata anima, an ingressa. Innatam Tertullianus, ut dixi, ubertim approbat (De Anima et Resurr.), « et in ipso, et ex ipso seri homine, et vivum esse a primordio Semen. » Multi cum illo Latini: exerte etiam inter Graecos Gregorius Nyssae antistes. « Posteriorem esse, inquit, originem animarum, ipsasque

(1) Id est *vegetationem, et vitam.*

recentiores esse corporum constitutione, nemo sana mente praeditus in animum induxerit; quum manifestum sit, quod nihil ex inanimis vim in se habeat movendi, itemque crescendi. At eorum qui in utero aluntur neque augmentum et incrementum, neque de loco ad locum motus controversus est. Relinquitur ergo ut censeamus, unum et idem Animae et Corporis constitutionis principium esse. Ac quemadmodum terra si surculum a radice avulsum acceperit, arborem inde efficit, non ipsa vim augendi iniiciens, sed incrementi dumtaxat materiam atque subsidium impartiens: ita dicimus etiam id quod ex homine avellitur (Semen) ad hominis sationem, ipsum quoque aliquomodo animal esse; ex animato animatum.» Plura addit, et omnes Animae facultates in Semine esse, occultas tamen, et in tempore atque ordine educendas. Sententia erat quam tueri posses, nisi Ecclesia et puriores Theologi iam aliter credi consensissent; pareamus. Avd. Non lubet in ista velut adyta penetrare: tamen unum valide possit obiici. Si traducitur Anima et propagatur, cur mea parentum melior, subtilior, felicior? referre enim eas debebat, ut surculus arborem, ut fructus semen. Lips. Hippocrates iam olim respondit (lib. I, de Diaeta), «Animam non mutari, sed corporum temperamentum:» et pro eo igitur, atque ut organa sunt, Animam magis minusve se exserere, et splendere. Tertullianus autem hoc amplius, Deum, aut ministros eius adhibet; et «omnem, inquit (cap. 27), hominis in utero secendi, struendi, fingendi, paraturam aliqua utique potestas, divinae voluntatis ministra, modulatur, quamcumque illam rationem agitare sortita.» Bene, bene. Deus adest, disponit, addit, demit, utcumque illi visum. At contra Stoicos simile obiiciatur, Quomodo liberi mores saepe et indolem parentum referant, si in semine haec non fuerunt? Chrysippus respondit, ista quoque a temperie simili corporum provenire, quibus Anima affici aut infici possit.

DISSERTATIO VIII.

E Caelo et Aethere Animum advenire, a Stellis, ab ipso Deo: et pluscula sublimiter, ac nimis, a Stoicis dicta.

Itaque advenire Animam Stoici voluerunt: et quidem sub ipsum partum. Vnde autem? Haec et plura super Animo exsequi,

animus est; sed qua serie aut disposito melius, quam illo quem Seneca (ei hanc operam damus) praeivit? Nam scribit alibi (Ep. LXXXVIII): «Innumerabiles deinde quaestiones sunt de Animo. Vnde sit? Qualis sit? Quando esse incipiat? Quamdiu sit? An aliunde alio transeat et domicilium mutet? Vtrum corpus sit, an non sit? Quid facturus sit, et illic nosse se incipiat, postquam de corpore abductus in sublime secessit?» Ecce tibi octo quaestiones capitales: et sub manu aliae emergent fortasse, sed ad haec velut signa revocandae et disponendae. Ingens opus: sed stringam, disputationum fere exsors, et sententiam Stoicam posuisse atque aperuisse contentus. Deus autem, et tuus favor, ille iuvabit, hic adspirabit. Certe a Deo initium: *Vnde enim Animus?* a caelo, ex aeterno illo igne e siderum natura, et sine circuitu a Deo ipso. O dignitatem nostram! sed vereor, immo scio, nimis auctam: tamen ipsos audiamus. Seneca (Ad Helv. cap 6): «Animus, si primam eius originem inspexeris, non est terreno gravique concretus corpore, ex illo caelesti Spiritu descendit.» Iterum (ibid.): «Animus humanus ex iisdem, quibus divina constant, seminibus.» Divina, id est, sidera et stellae. Seneca (De Vit. Beat. cap. 32): «Hominem divini Spiritus esse partem, ac veluti scintillas quasdam sacrorum in terras desiluisse, atque alieno loco haesisse.» Ait scintilla *sacrorum*: quin verius, *astrorum?* atque ita lege. Cicero (In somn. Scip.): «Hominibus Animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quae sidera et stellas vocatis.» Plinius (II, cap. 26): «Quo nemo magis probaverit cognationem cum homine siderum, Animasque nostras partem esse caeli.» Firmicus (lib. I): "Quare quum simus cum stellis quadam cognatione coniuncti, non debemus eas, sacrilegis disputationibus, propriis privare potestatibus.„ Cognati? Ita, ex iisdem seminibus, et essentia: atque adeo pars Deorum. Epictetus (I Dissert. cap. 14): "Animae ita illigatae et coniunctae Deo sunt, ut particulae sint eius, et decerptae „ Cicero (I De Divinat.): "A natura Deorum haustos animos, et delibatos habemus.„ Alibi (V Tusc. lib. II): "Humanus Animus decerptus ex Mente Divina.„ Manilius:

> Quis caelum posset, nisi caeli munera nosset,
> Et reperire Deum, nisi qui pars ipse Deorum est?

Inde magnificae illae voces Senecae (Epist. XCII): "Quid est autem, cur non existimes in eo divini aliquid existere, qui Dei pars est?„ Et magis (Epist. LXXIV): "Miraris hominem

ad Deos ire? Deus ad homines venit, immo, quod propius est, in homines venit. „ Iterumque (Epist. XL): " Prope est a te Deus, tecum est, intus est. „ Vnde haec talia? quia persuasum iis," a Deo, id est, Mundi anima, animam hanc esse. Laërtius (In Zen.): " Animae Vniversi partes esse animantium Animas. „ Omniumne animantium? omnium: sed aliae aliis magis participant, ut sunt corpora et instrumenta. Est Socraticum: " Mundi animam, fontem animarum omnium esse. „ (Apul. De Dogm. Plat.) Sed illam, quae Ratione uteretur, cognatam et participem, immo iam partem divinitatis esse. Plutarchus (Quaest. Platonic.): " Anima mentis et ratiocinationis consors, non opus solum Dei, sed et pars est; neque ab ipso, sed ex ipso est facta. „ Enimvero etiam aliae (hac ratione) partes Dei, id est, Mundanae animae: sed ista scilicet eximie, et quae proxime [illegible] naturamque eius referret. AVD. Abhorreo audire haec talia. Ante didici Deum conditorem hominum esse, Animas advenire et insinuari, idque eius opera: nunc cognatas, partes, et Deum ipsum esse? iterum abhorreo. LIPS. Gaudeo, et magnitudinem Dei qui libat tantum, et nostrum istud imbecillum et tenue, ridebit profecto et exsibilabit eas voces. Tamen corpus hoc totum Mundi communicare ita antiquis placuit, et nos velut membra eius facere ac partes. Seneca (Epist. XCII): « Totum hoc, quo continemur, et unum est, et Deus est, et socii eius sumus, et membra. » Nec Stoici haec tantum, aut Platonici: ecce Trismegistus (cap. 10): « Ab una Vniversi Anima omnes Animae existunt et promanant. » Ab ipsa, inquam, Dei essentia: et clare idem (cap. 12): « Animus, sive Mens, non est quidem abscissus ab essentia Dei, sed quasi diffusus et extensus sicuti Solis splendor. » Vult, sicut lumen a Sole diffunditur, sive Solis imminutione aut noxa; sic Animas ab illa magna, absque eius intertrimento. Diffundi autem, ut vasculum cuiusque capax et admissionale est. Ita Philo Iudaeus (Quod deter. potiori insid.): « Mentem humanam esse divinae et beatae Animae particulam, sed indivisibilem. » Et addit; « Non enim revera quiquid divinum est, scinditur, sed dumtaxat protenditur ac dilatatur. » Haec ita sententia veterum, et verba fortasse supra sententiam elata ac superba: quid tamen est? Adeo divina res Anima et praestabilis, ut etiam in Christiana luce ac veritate fuerint, qui sic eam honestarint, an dehonestarint? Manichaei, Priscillianistae, Marcionitae, atque id genus erronum, « de propria Dei substantia Animam formabant. » Quidam Tertullianum

eo trahunt, quia scripserit, in illud Lucae (IV Advers. Marc cap. 37): *Reddita quae sunt Dei Deo.* « Hominem igitur reddi iubet creatori, in cuius imagine, et similitudine, et nomine, et materia expressus est. „ Ecce, *Nomine*: ergo Deus est? Ecce *Materia*: ergo e Deo? Sed nempe sermones hi tales, ad normam aliorum reducendi atque examinandi sunt: et altius aliquid, pro re nata, interdum dicunt, non capiendum ut dicunt. Ipse abdicat: " Intellige, inquit (Advers. Marc. II, cap. 9), adflatum (ad verba Geneseos adspicit) minorem Spiritu esse: etsi de Spiritu accidit: ut aurulam eius, non tamen Spiritum. nam et aura vento rarior est; etsi de vento aura, non tamen ventus aura. Capit etiam imaginem Spiritus dicere flatum. „ Omnino ita est. Deus aliquid Spiritu inflavit in hominem, non ipsum; similem sibi, non se fecit. Atque ita Ambrosii etiam illa mitiganda: " Animae rationabilis substantia, divinus Spiritus est. „ Minime; sed aliquid vicinum, et multum ab eo traheus. Lactantii verbis utar (lib. de Noë et arca, c. 25): " Animam nescio quid esse Deo simile. „ Quem ipsum tamen calumniose, vir multa insignis, aspergit hac suspicione ὁμοουσίας, *uni essentiae*; quia scripserit: " Ficto corpore spiravit ei animam de vitali fonte Spiritus sui, qui est perennis. „ Sunt verborum captendulae; iam docui: abite. Multa hic occulta aut dubia, fateor: et cum Augustino olim (Epist. ad Optat. Milevit. et adde de Civ. XIV, cap. ult.), " Sine periculo origo Animae latet: hactenus tamen, ut non eam particulam Dei esse credamus, sed creaturam. „ Et iam vides, Stoicis *Unde sit Anima*: e caelo, a Deo, ipsam Deum. Elata et vana sunt: illa modestiora, *cognationem nobis cum Deo esse*, et magis, *Dei filios esse.* Aliquid, inquam, divini in nubis: et facti eius instar ab illo patre, atque etiam adoptati sumus. " Ego dixi (in Sacris) Dii estis et filii Excelsi omnes. „ Quid Seneca? " Inter Deum ac bonum virum necessitudo est, et similitudo. „ (De Pruvid. cap. 1.) Itemque: " vir bonus vera eius progenies. „ O utilis cogitatio! " Si quis huic doctrinae affici et inhaerere pro dignitate possit, quod facti a Deo omnes primario simus, et ille sit pater hominum simul ac Geniorum; opinor profecto, quod nihil humile aut abiectum de seipso homo cogitare aut disponere posset. „ (Epictet. I Dissert. cap. 3.) Ecce enim, si Caesar aut Rex te adoptasset, quis supercilium tuum ferret? quum autem Dei sis filius, non quae Deo digna sunt cogitabis? Hoc faciamus: et ad optimum hunc finem non optime semper dicta vertamus.

DISSERTATIO IX.

Ipsum itaque Animum aethereum Ignem esse, simul etiam Spiritum.

Et primam Quaestionem iam expunximus, " Vnde esset: „ altera excipit, " Qualis sit?„ Difficilis. Nam " habere nos Animum, cuius imperio et impellimur, et revocamur, omnes fatebimur. Quid tamen si Animus ille, rector dominusque nostri, non magis tibi quisquam expediet, quam Vbi sit?„ Annaeum nostrum audis (Nat. Quaest. VII, cap. 24), ignorantiam profitentem? adde Tullium (I Tusc.): "Anima sit Animus, ignisne, nescio: nec me pudet, ut istos, fateri nescire, quod nesciam.„ Tale Heraclitus, in Laërtio: " De Anima, omittendum, quia nemo reperiet, etiamsi omnem viam ineat: adeo profundam eam rationem esse.„ O caliginem! o miseriam! illud, quo caetera noscimus, ipsum nescimus. Quid tamen Stoicis visum, videamus. Seneca noster definit (Ep. 1): " Quid est aliud Animus, quam quodammodo se babens Spiritus?„ Quod Graece fuisse arbitror, πνεῦμα τὸ ποιόν. Est *Spiritus*: et Latinis vox hoc insonat, *Animae*; παρὰ τὸν ἄνεμον, qui ventus est et flatus. Placuit Tertulliano hoc istud: et " Stoicos, inquit (De Animâ, cap. 5), allego, qui Spiritum dicunt Animam, paene nobiscum: quia proxima sunt flatus et Spiritus.„ Nam et Christiani e Mosaicis libris πνοὴν, sive Spiritum affirmant: etsi πνεῦμα Augustinus haud velit, et distinguit. (De Civit. XIV, cap. 24.) Est igitur Spiritus, sed talis. Qualis autem? clarius hoc Zeno et Posidonius, in Laertio: " Spiritum calidum, esse Animam.„ In Stobaeanis: " Congenitum nobis calidum Spiritum, censent Animam.„ Duo igitur in ea, Spiritus et Calor: quod etiam Galenus tradit (libro, *Quod animi. mores sequantur corporis temperiem*), et Stoicis non aliud Animam esse quam " temperiem, quum proportione constat aërea et ignea substantia.„ Sane Aërem ibi esse, res iis dicebat, quia huuc reciprocamus viventes, et absque eo nec est vita. Itaque Varro definiebat: " Anima est Aër conceptus ore, defervefactus in pulmone, tepefactus in corde, diffusus in corpus.„ (Apud Lactant. de Opific. cap. 17). Sed tamen non est is propria natura aut praecipua Animae; sed est velut vehiculum, aut corpus purioris illius Ignis, quo haec constat. Cicero (III De Natur. Deor.): " Omnia ve-

stri (Stoici), Balbe, solent ad Igneam naturam referre, Heraclitum, opinor, secuti: quem ipsum non omnes interpretantur uno modo. Vos autem ita dicitis, omnem vim esse Ignem; itaque et animantes quum calor defecerit, interire; et in omni natura rerum id vigere, quod caleat." Varro prorsus Stoice (IV De L. L.): "Animalium semen Ignis: qui Anima, et Mens, qui calor e caelo, quod hic innumerabiles, et immortales igues." Itaque Epicharmus Ennii de Mente humana dicit:

Istic est de caelo sumptus ignis, isque Mentis (1) est.

Ab hac excellentia Cicero (I Tusc.): "Zenoni Stoico Animus Ignis videtur;" quid Zenoni? etiam Hebraeis vox, qua *Hominem* appellant, *Ignem* notat. Est igitur iis Ignis: non tamen solus, sed cum hac Spiritus velut veste. Ita Trismegistus appellat (cap. 10), etsi subtilius, et alia quadam distinctione: "Vestem esse Mentis quidem Animam, Animae ipsum Spiritum." Nec plura addo, et de caelestis isto Igne, atque intelligente, e prioribus iam clara.

DISSERTATIO X.

Animam a partu Stoicis venire: sed verius nobis a formatione foetus.

Tertia Quaestio, "Quando esse incipiat?" quam tamen opportune iam ante, de Semine, profligavi aut affeci. Stoicis quidem a partu esse incipit: nec ante Homini animalis illa vita, quam Graeci ζωὴν quoque vocarunt, παρὰ τὸ ζεῖν, *a fervore* illo Ignis. Haec docui: quid tamen Iamblichus? monstra Stoicis affingit, si vere ex eo Stobaeus (in Physic.): «Stoici dicunt, non statim Rationem inseri, verum postea a sensibus et imaginationibus colligi, circa annum decimum quartum." Haec parum fideliter adscribi arbitror, si de ipsa Ratione capis: si de Vsu eius perfectione, haud negem. Obscuratur enim in ipsa infantia, et ut sol quidam, per nubila et nubes aegre perrumpit. Germana eorum sententia, a partu insinuari. Tangit, et sperpit Lactantius: "Anima (inquit, de Opif., cap. 1, contra Varronis datam finitionem) non est aër ore conceptus, quia multo prius gignitur Anima, quam concipi Aër ore possit. Non enim

(1) Antique pro *Mens*.

post partum insinuatur in corpus, ut quibusdam philosophis (nempe Stoicis) videtur, sed post conceptum protinus, quum foetum in utero necessitas divina formavit. „ Vides illam poni et reiici; aliam supponi, quam probam censet, *post conceptum insinuari*: quando? quum *foetum Deus formavit.* Optime et Theologi nostri sic hodie censent, formatis principalibus membris, hepate, corde, cerebro, domicilium iam animae rationali aptum esse, et in id venire. Hieronymus (Advers. Ruff. apol. II) " Figurato corpore, statim creari et immitti. „ Creari? ita a Deo: et exemplo Angelorum de nihilo. In Ruffini verbis, quem ille sanctus vir oppugnat, lego plusculas sententias, compendio recitatas (Ibid.): " De Anima, fateor me apud quamplurimos tractatorum diversa legisse. Legi quosdam; dicentes quod pariter cum corpore, per humani corporis traducem, etiam animae diffundantur; quod puto inter Latinos Tertullianum sensisse, vel Lactantium, fortassis et nonnullos alios. Alii asserunt, quod formatis in utero corporibus, Deus quotidie faciat Animas et infundat. Alii factas iam olim, id est, tunc quum omnia creavit Deus ex nihilo, nunc eas iudicio suo nasci dispenset in corpore. Hoc sentit et Origenes, et nonnulli Graecorum. Ego vero quum haec singula legerim, Deo teste dico, quia usque ad praesens certi et definiti aliquid de hac quaestione non teneo. „ Praemittit de traduce Anima: et Lactantium ibi numerat, falso. Liquet ex loco, quem adduxi, et magis ex isto (de Opif. c. 19): " Vtrum anima ex patre, an ex matre, an vero ex utroque generetur? sed ego de meo iure ab ancipiti vindico: nihil enim ex his tribus verum est. Corpus ex corporibus nasci potest, quoniam confertur aliquid ex utroque; de Animis Anima non potest, quia ex re tenui et incomprehensibili nihil potest decedere. Itaque serendarum Animarum ratio uni ac soli Deo subiacet.

Denique caelesti sumus omnes semine oriundi,
Omnibus ille idem pater est:

ut ait Lucretius, II, 990. Nam de mortalibus non potest quidquam nisi mortale generari. „ Falso igitur Lactantius accensetur: de Tertulliano, nimis verum; et licebat, Pompeium, Apollinarem, alios addere, ac verbis Hieronymi, " maximam partem Occidentalium. „ Claudamus, cum eodem Lactantio: " Non a parentibus dari Animas, sed ab uno eodemque omnium Deo

Patre, qui legem rationemque nascendi tenet solus, siquidem solus efficit.

DISSERTATIO XI.

Eam longaevam, non Aeternam iisdem; neque omnes etiam, et trepide aut ambigue loqui.

At nos etiam in tenebris istis pergamus, ut sic dicam, micare. Quarta enim Quaestio, «Quamdiu sit?» digna quae tractetur: atque utinam Stoici in capitali ista re veraces et recti! Tangunt tamen, et diuturnas animas faciunt, si non immortales. Diuturnas; et ideo concepit verba Seneca, *Quamdiu sint?* Non rogat, an semper sint post fatum; an non sint ἁπλῶς: sed *quamdiu.* Hoc ita obscure Laërtius (in Zenone): Animam a morte permanere: mortalem tamen esse.» Noster Seneca ambigue saepe hic loquitur (Ep. LXIII), et aliquando ad aeternitatem accedit, recedit. Accedit; ut: «Cogitemus ergo, cito nos eo perventuros, quo illum (mortuum) pervenisse moeremus. Et fortasse (si modo sapientum vera fama est, recipitque nos locus aliquis) quem putamus perisse, praemissus est.» Iterum: «Dies iste, quem tamquam extremum reformidas, aeterni natalis est.„ Alibi (Epist. CII): «Animus aeternitatis suae memor, in omne, quod fuit, futurumque est omnibus saeculis, vadit.» Plura talia notes: sed et in quibus recedit, ut: «At ego mortem diu expertus sum. Quando? antequam nascerer: Mors est, non esse; id quale sit, iam scio. Hoc erit post me, quod ante me fuit.„ Palam sentit, quod Plinius (lib. VII, cap. 55): «Omnibus a supremo die eadem, quae ante primum: nec magis a morte sensus ullus, aut corpori, aut Animae, quam ante natalem.„ Quam sunt qui hoc argumento Epicureum faciunt: vane. Quidni enim et Seneca talis sit? Nam ille iterum (ad Marc. cap. 19): "Mors nos in illam tranquillitatem, in qua antequam nasceremur iacuimus, reponit.» Euripides haec ipsa:

Τὸ μὴ γενέσθαι τῷ θανεῖν ἴσον λέγω·

Non esse natum, et mortuum esse, idem puto. (Troadib.)

Denique alibi Seneca conqueritur, «Aeternitatem animorum promitti magis a magnis viris, quam probari.» Audis dicentem, negantem, dubitantem? Omnia tamen in eamdem viam senten-

tiae veniunt, a me dictae, a Cicerone affirmandae. « Stoici, inquit (I Tusc.), usuram nobis largiuntur, tamquam cornicibus: diu mansuros aiunt Animos, semper negant.,, Quamdiu igitur? ad Ecpyrosin illam, sive Conflagrationem quum omnia resolvuntur, et ad initia sua revertuntur. Animae igitur tunc omnes iterum ad Mundi Animam, id est ad Iovem: qua mente Aeternae aliquando dicuntur. Seneca Cordum loquentem inducit, mortuum et inter Heroas (Cons. ad Marc. cap. ult.): « Nos quoque felices Animae, et aeterna sortitae, quum Deo visum erit iterum ista moliri, labentibus cunctis, et ipsi parva ruinae ingentis accessio, in antiqua elementa vertemur. » Tale in Epicteto: « Deus, inquit (III Diss. cap. 13), quum necessaria tibi eripit, victum, vestem, sensus istos, receptui nempe canit, ianuam aperit, et venire te iubet. Quo? non ad aliquid grave, sed ad illa e quibus ortus es, ad amica et cognata, ad elementa. » Cognata illa et amica, intelligit maxime astra. Et sane rarus ipse Epictetus est, alias sublimis, in immortalitate aut et longaevitate animorum adstruenda? quid adstruenda? vix tangenda. Nimirum inter Stoicos ipsos controversa ea res, nec consensu recepta. Panaetius, apud Ciceronem (I Tuscul.), *interire Animas* arbitratur: et Laërtius aliam, etiam sententiae divisionem ostendit: « Cleanthes, inquit, omnes permanere ait, usque ad conflagrationem Mundi; Chrysippus, solas Sapientum. » Et Seneca, in verbis supra, eo inclinare videtur (ad Crysippum dico), quum scribit, « felices Animas aeterna sortitas: » non igitur omnes. Tacitus apertius (in Agricola): « Si, ut sapientibus placet, non cum corpore exstinguuntur magnae animae. » Nota magnas: minutae igitur et fatuae pereunt, aut non diu manent. Palam ita Numenius, in Eusebio, de nostris: « Animam natam, et mortalem esse, non statim tamen interire, sed manere apud seipsam. Sapientum quidem, usque ad conflagrationem omnium: stultorum, ad breve aliquod tempus. » Immo vero genere quodam fati exstinguuntur etiam meliores: puta si pondere aut mole magna, una cum corpore obruuntur. Seneca (Epist. LVII): « Quid interest, utrum super aliquem vigiliarium ruat, ant mons an turris? Erunt tamen qui hanc ruinam magis timeant, quamvis utraque aeque mortifera sit. Nunc me putas de Stoicis dicere, qui existimant animam hominis magno pondere extriti permeare non posse, et statim spargi, quia non fuerit illi exitus liber. » Mira sententia, sed cui origo et firmamentum a scito, quod anima sit corpus: itaque pati eadem,

quae corpus, et affligi, ac dissipari, solvi. Alibi super hac sententia legere haud nunc memini, nisi in Statio, qui docte (ut multa) versibus inseruit istis:

> . . . . . latet intus, monte soluto
> Obrutus, ac penitus fractum obductumque cadaver
> Indignautem Animam propriis non reddidit astris. (Theb. VI.)

Loquitur de auri scrutatore, qui terras et colles subit, earumque subito lapsu obruitur: nec animam potest ad sidera emittere, pressam sic et obtritam. Veteres et novi Scholiastae silent. An non simile autem in Aquis, ubi profundo mersantur? Servius dicat in Virgilium (I Aen.), quum instante naufragio, «Ingemit Aeneas: non propter mortem, inquit, sed propter mortis genus; grave est enim, secundum Homerum, perire naufragio, quia Anima est ignea, et exstingui videtur in mari.» Quod idem Synesius notat, et Homeri versum adducit (III Epist.):

> Αἴας δ' ἐξαπόλωλεν, ἐπεὶ πίεν ἁλμυρὸν ὕδωρ.
> Aiax diaperiit, postquam bibit aequoris undam.

Quasi plane ab Anima etiam periisset: argumento tamen parum firmo. Seneca in eodem adspexisse videtur, ubi saevitiam Caji exagitat, qui morituris os pannis conscissis farciebat: «Quae ista saevitia, inquit (II De Ira, cap. 19), est? liceat ultimum spiritum tradere (sic lego): da exiturae Animae locum. Sed populariter ea dicuntur: ipse diversum sentit, et Stoicos adeo suos hic damnat. Nam relata sententia illa, de Obtritione addit (Epist. LVII): «Qui hoc dicunt, videntur mihi errare. Quemadmodum flamma non potest opprimi: nam circa id diffugit, quo urgetur: quemadmodum aër verbere aut ictu non laeditur, nec scinditur quidem: sic Animus, qui ex tenuissimo constat, deprehendi non potest, nec intra corpus affligi: sed beneficio subtilitatis suae, per ipsa quibus affligitur, erumpit.» Haec veriora, quam priores illae ληρήσεις, *Ineptiae*, *deliria*. Sed heus, incidit male omissum, ex Dionysio Halicarnassaeo: quem, vel hoc argumento, Stoae vindicabo. Ait super eo scito, in sua persona, ubi de Marcio Coriolano infeliciter exstincto (lib. VIII), «Si igitur soluta corpore Anima etiam interit, haud video quomodo beatos dicam, qui nullo ex Virtute fructu, ob ipsam etiam pereunt.» Tum addit membrum alterum: «Sin autem incorruptibiles in perpetuum Animae, ut

ut quidam censent: aut tempus aliquod, post solutionem corporum, permanent; longissimum quidem, bonorum virorum; brevissimum, malorum: sufficiens honos habeatur Virtutis cultoribus.» Stoicis igitur manet sic Anima; ubi, et quid faciat, mox docebo.

DISSERTATIO XII.

De migratione Animarum in corpora. Plures ita sensisse, non tamen Stoicos.

Nam Senecae ordinem insisto, et Quaestio quinta excipit «An aliunde alio transeat, et domicilium mutet?» Si manet, inquit: an si forte, cum Pythagoricis, de corpore in corpus migrat? Eodem sensu quaerit alibi (Epist. LXV): «Ego nesciam, unde descenderim? semel haec mihi videnda sint, aut saepe?» Saepe enim; si reditus est, et ut Tertullianus appellat, «recidivatus animarum.» Et Pythagoreos, immo et Platonicos sic sensisse, decantatum est: an et Stoicos addam? Volunt aliqui veterum, ut Lactantius (lib. III, cap. 18): «Superesse Animas post mortem, Pythagorici et Stoici dixerunt; easque non nasci, sed insinuari in corpora, et de aliis in alia migrare.» Ita Damascenus (De Haeres.): «Stoici corpus occidere, animum a corpore in corpus migrare volunt.» Tamen haec assertio mihi anceps, et apud idoneos auctores tale nihil, immo contra, lego. Nam Animae illis ad caelos abeunt, et sociantur astris, mox videndum. De remigratione, nusquam verbum: nisi si hoc intelligunt, ex eadem Vniversi Anima iterum alias Animas fieri, et sic orbe quodam immitti: immo easdem etiam, post Mundi innovationem. Sed longe haec ab illa Pythagorica μετεμψυχώσει: quae est de corpore in corpus transitio, et cur non Latine *Transanimatio*? De qua et Platonici multa, vulgata aut obvia: quid veteres nostri Galli? in eodem sensu fuerunt. An a Pythagora Druides hauserint, nescio: an potius ipse ab illis: nam auctores habeo, «Gallos eum audiisse et Brachmanas.» (Clem. I Strom. lib. VI.) Gallorum quidem hoc dogma. Caesar: «Non interire Animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios.» Lucanus ad ipsos Druidas (lib. I);

> ...... vobis auctoribus, umbrae
> Non tacitas Erebi sedes, Ditisque profundi

Pallida regna petunt: regit idem spiritus artus
Orbe alio, longae; canitis si cognita, vitae.

Sed et Germanis adscribit Appianus (In Celtico): «Moribus feri, audacia promptissimi sunt, et mortis contemptores, ob spem secundae iterum vitae.» Iulianus Caesar, etiam Getis, quibus «Xamolxim, qui apud eos colitur, hanc opinionem insevisse» scribit (In Caesaribus.) Itaque iidem vitae prodigi: non mori, sed migrare se existimantes.» Simile novelli aliquot Indi. Quin Iudaei posteriores hoc errore perfusi: quod Iustinus Martyr notat (In Dialogo), et Thalmudistae profitentur. A qua causa in Sacris nostris libris opinati scribuntur, «Christum esse aut Ieremiam, aut Eliam.» Ipsi Christiani aliqui sic dementiverunt, Carpocrates, et Origenes: etsi iste magis ad Platonicos ascensus, et descensus, ivit. Sed ne Stoica omittamus, ad illa eamus.

DISSERTATIO XIII.

Animam corpus Stoicis esse, itemque Tertulliano.

Quaerebat enim sexto loco Seneca, «Vtrum corpus sit, an non sit?» Omnino est ipsi, et Stoicis: est enim Spiritus. Laërtius: «Animam Spiritum, ergo et corpus esse.» Sed ut Chrysippus ait (apud Plut.), «rariore et tenuiore filo»: adeo ut «prae ipsa tenuitate (Tertulliani verba, de Pugnis) de fide corporalitatis periclitetur.» Est tamen; et ipse ille doctus Afer (in multis Stoicus) ita non sentit solum, sed prodit et propugnat. Ipsum, si vis, vide, et Stoicorum (eos nominatim allegat) exposita argumenta. Hoc ita soli Stoici et Epicurei, praeter auctores veterum sectarum, quibus incorporea visa: etiam Pythagorae, ut Plutarchus ait (Plutarch. IV de Plac. cap. 2 et 3), etsi discipuli eius, qui *Aëreum aliquid* statuebant, corpus fecerunt. Non tamen omnes: «et Sextus pater ac filius (Senecae laudati, et Italicae illius sectae) hanc super omni Anima tulere sententiam: Incorporalis, inquiunt, omnis est Anima, et illocalis atque indeprebensa vis quaedam, quae sine spatio capax, corpus haurit et continet.„ Ista in Claudiano Mamerto legas (lib. I, cap. 9), qui tres de Animae statu libros scripsit, dici non potest, quam eruditos, elegantes, et subtiles. Veteres omnes in hoc tractatu aequat, aut vincit. Et est revera incorporea anima: ac Stoicos iam olim refutavit Plotinus, in scri-

pto: «Quod non possit corporea esse Anima:» cuius excerpta pluscula in Eusebio habes. At dices. Si corpus Stoicis, qua figura igitur aut circumscriptione? Per se quidem sphaerica, opinor, quae Mundi est, et astrorum: atque ipsa delibata ex astris. In corpore autem, figuram scilicet eius sequitur, cuius membra omnia implet. Ideo Tertullianus universe Humanam ei formam assignat: «Effigiem, inquiens (De Anima, cap. 9), Animae non aliam praeter humanam; et quidem eius corporis, quod unaquaeque circumtulit.» Nota, circumtulit: ergo et post mortem talis. Causam etiam addit: «Recogita enim quum Deus sufflasset in faciem hominis flatum vitae totum utique per faciem statim flatum illum in interiora transmissum, simulque divina aspiratione densatum, omni intus linea expressum esse, quam densatus impleverat, et velut in forma gelasse. Inde igitur et corpulentia Animae ex densatione solidata est, et effigies expressione formata.» Quod ad causam; tota est Stoica, et frigus, gelationem: densationem miscet, corporeae Animae formandae, et efformandae.

DISSERTATIO XIV.

Vbi Anima separata? et quid agat? in Lunae orbe, aut circa esse, ac contemplari.

Sed illa e superioribus (lib. II, Diss. IV) lucem suam, si attendisti, habent: si non, actum non ago, et aestu isto disputationum evolvere me pergo. Erat enim septima, «Quid facturus sit Animus, quum per nos facere aliquid desierit?» Sententia est, Quid faciet Animus, solutus et a nobis liber? Duo hic videnda: et Vbi sit, et Qua sorte aut occupatione. Vbi? quaerit hoc ipsum alibi Seneca, et avet discere (Epist. LXV): «Nesciam quo hinc iturus sim? quae sedes exspectet Animam solutam legibus servitutis humanae?» Dicam ego hoc tibi, e patris tui libris? Apud eum Arellius Fuscus (Suasor. VI): "Animus divina origine haustus, cui nec senectus ulla, nec mors, onerosi corporis vinculis exsolutus, ad sedes suas et cognata sidera recurrit.„ Dicam e tuis (De Tranquill. cap. 11): "Reverti eo unde veneris, quid grave est?„ Atqui venimus (ante doctum) e caelo. Ideo Manilius:

An dubium est, habitare Deum sub pectore nostro,
In caelumque redire Animas, caeloque venire?

Tamen distinctius paulo hoc dicendum est, ex Stoicorum scitis: quae Tertullianus propagavit. «Apud Platonem, inquit (De Anima, cap. 54), in aetherem sublimantur Animae sapientes; apud Arium, in Aërem; apud Stoicos, sub Lunam.» Vide. Plato altius tollit in ipsum Aetherem, et inter sidera locat: Stoici, modestius, iuxta illum, et proxime a Luna. Ego cum Ario, in Aëre, sed supremo. Iterum Tertullianus: «In Aethere dormitio nostra, cum Platone; aut circa Lunam, cum Endymionibus Stoicorum.» Ridet scite; sed etiam Cicero hanc sententiam expressit, ut Stoicam (I Tuscul.): "Necesse est Animus, quo nihil est velocius, ita feratur, ut penetret et dividat omne caelum hoc, in quo nubes, imbres ventique coguntur; quam regionem quum superavit Animus naturamque sui similem contigit, et agnovit: iunctus ex anima tenui, et ex ardore Solis temperato, ignibus insistit, et finem altius efferendi se facit. Quum enim sui similem et levitatem et calorem adeptus est, tanquam paribus examinatus ponderibus, nullam in partem movetur: eaque ei demum naturalis est sedes, quum ad sui simile penetravit; in quo nulla re egens, aletur et sustentabitur iisdem rebus, quibus astra sustentantur et aluntur.» Palam dicit, regionem turbidam Aëris permeare, in superiore sistere, quum naturae simili, id est Aetheri (cuius a Luna initium) appropinquat, aut est mixtua. Lucanus pariter (lib. IX):

Quodque patet terras inter, caelique meatus,
Semidei manes habitant: quos ignea Virtus
Innocuos vita, patientes Aetheris imi
Fecit, et Aeternos Animam collegit in orbes.

In *Aethere imo* ponit, circa Lunam: nec omnes, sed virtute praestantes. Plinius ab hac mente (In Paneg.): «Sed et tu, pater Traiane, si non sidera, proximam tamen sideribus obtines sedem.» Adulatio Principes ipsos, sed consecratos, superiori caelo, et inter Deos, asserebat: at tu, inquit, Principis nostri pater inter Heroas agis et Sapientum animas, iuxta sidera, et in aëre illo supremo: aut et ipso Aethere, sed imo. Ab hac mente fortasse, quod Lunae populos suos quidam etiam e Stoicis dabant: de quo ante memini dixisse (lib. II, supra Diss. XII). Sed observa, de Sapientum animis haec dici tantum: de stultorum et rudium, alia sententia est, quam Tertulliano item fcrimus acceptam. Nam quum in prioribus verbis edidisset, *Sapientes Animas* ad Lunam evehi, addit: «Quos quidem (Stoicos) miror, quod imprudentes Animas circa terram pro-

sternant, quàm illas a Sapientibus, multo superioribus, erudiri affirment. » Dogma igitur. Sapientum attolli, vulgarium versari et volvi circa terram; donec ab illis Sapientibus edoctae, et vitiis purgatae, item subvolarent. Non alibi legi, de Stoicis quidem: etsi Platonis similes ascensus et gradus scio, sed non cum hac disciplina. Quam idem ille Afer Naso suspendit: « et Vbi, inquit, erit Scholae regio, in tanta distantia diversoriorum? qua ratione discipulae ad magistras conventabunt, tanto discrimine invicem abstractae? Quis autem illis posthumae eruditionis usus ac fructus, iamiam conflagratione perituris?„ In Seneca nostro haec discrimina non sic reperio: unum locum, ubi leviter tangit. Ait ad Marciam (cap. 25): "Integer ille, nihilque in terris relinquens, paulumque supra nos commoratus, dum expurgat inhaerentia vitia, situmque omnis mortalis aevi excutit, deinde ad excelsa sublatus, inter felices currit Animas: excipitque illum coetus sacer, Scipiones, Catonesque. Pater tuus (Cremutius Cordus) Marcia, illic nepotem suum applicat sibi, et vicinorum siderum meatus docet.„ Examinata enim huc faciunt: et purgari in imo aëre (quippe adhuc adolescentem, nec plenae Sapientiae) filium ostendit: tum ascendere, et *vicinum sideribus* (non inter ipsa) fieri ac ferri. Alibi non sic exacte, et Diis ipsis miscere videatur; ut in epistola quadam: "Quum venerit dies ille, qui mixtum hoc divini humanique secernat; corpus hoc ubi inveni relinquam, ipse me diis reddam.„ Iterumque alibi (Ad Polyb. cap. 28), indefinite vel ambigue, quod ad locum: « Fruitur nunc (frater tuus mortuus) aperto et libero caelo: ex humili atque depresso in eum emicuit locum, quisquis ille est, qui solutas vinculis Animas beato recipit sinu: et nunc libere vagatur, et omnia rerum Naturae bona, cum summa voluptate, perspicit.„ Vbi postremis etiam verbis vides, quid censuerint egisse Animas, sic in excelso sitas. Nimirum contemplatione (suavissimo pastu Animorum) se occupasse et oblectasse; ac supera ex vicino, et ima ex alto, lustrasse ac pervidisse. Itaque « in arcana Naturae penetrat (ut Seneca alibi ad Marciam, cap. 25), et scrutatur caelestium causas, et in profunda terrarum permittere aciem iuvat.„ Sed ibidem profecto, "sideribus intermiscet, et in caelesti arce „ collocat, sicut et in epistola CII extrema: quod Platonicum magis, quam Stoicum scito. Nam illi pandebant ipsum Aethera sapientibus: et in via adeo lactea collocabant. Sed et hi sua discrimina sedium habebant, et quasdam magis imas: non

nostro instituto nunc referendas. Plutarchus *de facie orbe Lunae*, sub finem; Macrobius in Scipionis Somnium, Stobaeanae utraeque Eclogae, et ipse Plato, ubertim suppeditabunt cupienti. Absolvi hoc Septimum spatium, pergo. Avd. Immo siste, et hoc addoce. Sapientum si in felicibus altisque locis: quid Insipientium, nihil iis poenae aut mulctae? Si superi, nulli inferi sunt? Lips. Iam dixi, purgari, et erudiri: sed de Incipientibus aut bonae spei et profectus hoc acceperim; de pessimis, quae ratio est? Pereant, aut certe vapulent. Tertullianus, de Stoicis (cap. 54): "Reliquas Animas (non eruditas, aut erudiendas) ad inferos deiiciunt.„ Lactantius (lib. VII, cap. 7): "esse inferos Zeno Stoicus docuit, et sedes piorum ab impiis esse discretas: et illos quidem, quietas ac delectabiles incolere regiones; hos vero luere poenas in tenebrosis locis, atque in coeni voraginibus horrendis.„ Seneca noster aliquid tangit (Epistola CXVII): "Quum de Animarum immortalitate loquimur, non levo momentum apud nos habet consensus hominum, aut timentium inferos, aut colentium. Vtor hac persuasione publica.„ Publica, sed non propria tamen: et ipse abdicat ac spernit. Vt ad Marciam (cap. 19): "Illa quae nobis inferos faciunt terribiles, fabula est. Nullas scimus imminere mortuis tenebras, nec carcerem, nec flagrantia igne, nec oblivionis amnem, nec tribunalia, nec reos. Luserunt ista poëtae, et vanis nos agitavere terroribus. Mors omnium dolorum et solutio est, et finis: ultra quam mala nostra non exeunt.„ Idem Epictetus (III Dissert. cap. 13): «Nullus Orcus est, nullus Acheron, nullus Cocytus, nullus Pyriphlegethon, sed omnia plena sunt Deorum et Geniorum.„ At quum isti sic negant, immo pernegant; an dissentiunt a capite suo Zenone? Non arbitror: neque Zenonem aliud sensisse, quam circa terram in coeno et sordibus volutari, contrarium naturae igneae, atque hos inferos esse. Lactantii verba inspecta hoc dicent. Tamen mirum, et nobis notandum est, plerosque omnes veterum, immo plerasque omnes gentium, aliquid de Inferis scriptione, aut opinatione, libasse. Trismegistus aperte, in his quae exstant, inspersit: et de eo Tertullianus (cap. 10, et in Stobaeanis): "Mercurius Aegyptius dicit, Animam digressam a corpore, non refundi in Animam universi, sed manere determinatam, uti rationem, inquit, patri reddat eorum, quae in corpore gesserit.„ Platonem omitto: res nota est: Indos et Brachmanas illi addo, quos Strabo scribit eadem fere Platoni, "de immortalitate Animae, et de iudiciis

apud inferos „ sensisse (lib. XIV.) Et vere Empiricus, " De inferis, sicut de Diis, omnes homines habere communem notionem. „

DISSERTATIO XV.

De Reminiscentia Animae, aut Memoria, quum a corpore abivit.

Metam video, imo iam tango; et ultima quaestio, " An obliviscatur priorum, et illic nosse se incipiat, postquam de corpore abductus in sublime secessit? „ Nihil hic de Reminiscentia Platonis, quae in terris locum habet; sed dubitatio est de sublimi iam Anima: an illic memoriam priorum habeat; an in se adquiescat, oblita priorum? Definite super ea re nihil reperi: in Seneca tamen, ad Marciam (cap. 25), " agnitio aliorum „ ponitur, et quod " coetus sacer, Scipiones, Catonesque, Creontium excipient; ipse suum nepotem. „ Sed idem, alibi, eadem omnia fore " quae ante Natalem „ non semel dixit: ergo ignorantia aut oblivio vilium istarum rerum, et cura ac meditatio meliorum. Testimonia igitor ambigua sunt, aut deficiunt: rationem si vides, credam pro aiente parte esse, id est, reminisci et scire. Si enim ab Anima mundi huc avulsae veneruot, atque ea omniscia; retinent in ipso corpore notiones eas et scintillas: atque ita Plato μαθήσεις ἀναμνήσεις haud absurde dixit: " Disceotias (cum Tertulliano vertam, de Anima cap. 23) reminiscentias esse. „ Quidni igitur eadem divinitas et scientia post corpus? Nec facit, si viles curas dicas: cogitant talia, non iam curant, et suis quaeque pretiis pendunt. Ad summam, Stoicos non alienos ab hac senteotia fuisse, Iulius Firmicus mihi adsuadet, fidus eorum assecla et satelles. " Animus, inquit (lib. I Astron.), suae originis ac seminis constantiam retinens, omnia quae difficilia atque ardua putantur, facile divinae mentis investigatione consequitur. Quis in caelo iter maris vidit? quis attritu lapidum scintillam latentis ignis excussit? quis potestates cognovit herbarum? cui se tota natura Divinitatis ostendit, et prodidit, nisi Animo, qui ex caelesti est igne profectus? Ipse computus tradidit, ipse Solis ac Lunae, ac stellarum cursus, regressus, stationes, societates, augmenta, ortus occasusque monstravit: et in fragilitate terreni corporis constitutus, brevi maiestatis suae recordatione, haec omnia ut

traderet, non didicit, sed agnovit. „ Vides Platonica haec esse: nec ego video quid (posito illo principio originis) possit obduci. Meminisse igitur priorum concludamus, et sine sensuum aut instrumentorum opera scire. Dionysius Halicarnassaeus etiam curare nos et nostra Animas facit, atque adeo vota suscipere pro nobis. " Si quis locus Animas corpore solutas excipiat; non ille subterraneus aut caliginosus meam capiet, nec oblivionis qui dicitur campus, sed ille sublimis et purus Aether, in quo Deorum filios et Heroas ponunt; quibus illa pietatem tuam renunciabit, et gratiam sibi honoremque habitum, proque iis semper a Diis petet mercedem tibi et praeclara praemia. „ Quae postrema, quis abnuet ad scita religionis nostrae esse? Nec ultra insisto, quia Senecae haec alibi intacta.

DISSERTATIO XVI.

Divisio Animae Varronis, et ea breviter explicata.

Finivi etiam Quaestiones super Animo, quas ipse proposuit: alia pauca, magis illustrando, dicam. Animus etsi uniforme quid et simplex est, tamen *Partes* (sic Stoici et Platonici appellant); sive *Facultates* (δυνάμεις Aristoteli); sive, ut scite Varro (quid autem ille non scite?) *Gradus* distinctos quosdam habet. Hos alii atque alii aliter dividunt: Varro hoc modo. Digna enim verba eius dari, quae Hipponensis antistes libris suis consignavit, et conservavit (de Civit. Dei VII, c. 23): « Varro in libris, de Diis, selectis, tres esse affirmat Animae Gradus, in omni universaque Natura. Vnum, qui omnes partes corporis, quae vivunt, transit, et non habet Sensum, sed tantum ad Vivendum valitudinem (potentiam). Hanc vim in nostro corpore permanere dicit ad ossa, ungues, capillos: sicut in Mundo arbores sine Sensu aluntur, et crescunt, et modo quodam suo vivunt. Secundum Gradum dicit, in quo est Sensus; hanc vim perveniro in Oculos, Aures, Nares, Os, Tactum. Tertium Gradum Animae esse summum, qui vocatur Animus, in quo Intelligentia praeeminet: hoc, praeter Hominem, omnes carere mortales. In qua, quoniam homines Deo videntur esse similes; hanc partem Animae Mundi, dicit Deum, in nobis autem Genium vocari. Sic ergo et Anima Mundi, tres gradus instituens, unam eius partem dicit esse Lapides et Ligna, et

hanc terram quam videmus, quo non permanat Sensus: ut ossa, et ungues Dei. Solem vero, Lunam, stellas, quae sentimus, quibusque ipse sentit, quae pervenit in astra, facere Deos; et per eam quod in Terram permanat, Deam Tellurem; quod autem in mare atque Oceanum, Deum esse Neptunum. » Pulchra ista, pro veteri philosophia: et quae talia merito desiderium suscitant scriptorum Varronis, quae pessimo publico perierunt. Sed lustremus, et adeamus. *Gradus* appellat, a praestantia; et quia alia facultas aliam, quasi ascensu quodam, excedit. *Partes* qui dicunt, parum proprie loqui videntur, quia « Pars est, quae subiecto, forma, et functione ab alia parte differt: at Facultas in eodem subiecto est, et plures esse possunt, quantitate tamen non discretae. Sicut pomi facultates omnes in uno cernuntur; partes aliae alibi exsistunt (Porphyr. apud Stob.). » At excusantur qui sic locuti, quia etsi « per se quidem Anima partibus careat, tamen corpori partibus constanti est indita, ac varias eius partes variis functionibus occupat, et eo respectu Partes habet. Neque enim eadem functio caput tenet, et pectus, et iecur. » (Ibid.) Sed his omissis, Varro igitur tres gradus fecit: Peripateticorum etiam ritu. Vnum *Vitae* tantum, quem θρεπτικὸν Graeci, *Alentem* Plinius, hodie *Vegetantem* dicunt. Hunc ipsum in *Mundo* (melius fortasse *Mundi*, vel *Mundano*, nempe corpore,) ponit: et arbores, plantas ac talia includit. Nam perseverat in hac comparatione Animae Mundi, cum Anima Hominis, et utrobique paria ostendit. Tertius autem Gradus animae, inquit, « est summus, qui Animus vocatur. » Notemus discrimen inter Animam, et Animum, quod fere priscis Latinis fuit. Nam illa est, qua vivimus, ac sentimus: iste, quo intelligimus sapimusque. Itaque bestiis haud temere veteres dabant. Attius apud Nonium:

Sapimus Animo, fruimur Anima: sine Animo Anima est debilis.

Distinguunt et Epicurei, ac Lucretius pulchre Animum velut *pupulam oculi*, id est Animae, facit. Ipsum hoc Philo (lib. III de Opific. Mundi): Homini Animum eximium dedit, aliam Animae animam, et velut pupulam in oculo. » Est quod Homerus (ut Plato notat in Theaeteto) ψυχῆς κῆρ dixit, *cor Animae*: sicut Latini *Mentem Animi* saepe, et saepissime *Mentem*, Graecum illud Νοῦν exprimentes. Lactantius (lib. VII): " Non est idem Mens et Anima; aliud est enim quo vivimus, aliud quo cogitamus. » Sed pergit Varro, isto Animo " omnes

carere mortales:» intellige, brutas Animantes. Amplius, hunc Animum in Mundi Anima, Deum esse et dici: in nobis, Genium.» De *Genio* isto in Manuductione (lib. II, Dissert. XIX), si memoria tenes, adfatim a nobis dictum, et Varronis hunc locum iunge. Reliqua in Varronianis lucem a se habent.

DISSERTATIO XVII.

Alia Stoicorum divisio uberior, itemque Senecae, utraque explicata.

At vero Stoici aliter et plenius multo dividunt: quorum sententias (nam et inter se leviter differunt) quia Tertullianus summatim retulit, eius verba audies, tum nostram interpretationem. Ait (de Anima, cap. 14): «Dividitur Anima in partes, nunc in duas a Platone, nunc in tres a Zenone, nunc in quinque et in sex a Panaetio, et in septem a Sorano, nunc in octo penes Chrysippum; etiam in novem penes Apollophanem, sed et in decem apud quosdam Stoicorum, et in duas amplius apud Posidonium, qui a duobus exorsus titulis, Principali quod aiunt ἡγεμονικόν, et rationali quod aiunt λογικόν in duodecim exinde prosecuit. Ita in alias ex aliis Species dividunt Animam. Huiusmodi autem non tam partes Animae sunt, quam Vires, et efficaciae, et Operae: sicut de quibusdam (Vegetante, Sentiente, Rationali,) et Aristoteles iudicavit.» Semina vides, quae in multam et uberem messem surgant, si colere lubeat et evocare. Levi manu fiat, et qua utile nobis aut opus. Primum, «dividitur a Platone in duas.» Etiam in tres creberrime: sed Plutarchus utrumque dicet, qui fiat (IV de Placit. c. 4). «Pythagoras et Plato, summaria quadam ratione Animam statuunt bipertitam, Rationalem et Irrationalem: at pressius et accuratius, tripertitam; nam Irrationalem illam iterum dividunt in Irascentem et Concupiscentem.» Addit, «in tres a Zenone.» Doctissimus Pamelius ambigit an non *a Varrone*, nam Stoici, inquit, octo eas fecerunt. Quod verum est in Physica illa, ut sic dicam, et pro natura tota Animae, divisione: at ubi Moralis res prae manu, tres etiam partes faciebant cum Platone, «Rationalem, Irascentem sive Animosam, et concupiscentem.» E Seneca mox videbis. Porro, «in quinque et in sex a Panaetio.» Idem Pamelius ambigit an non vox defiat, scribendumque «in

quinque ab Aristotele. » Et fateor hunc interim sic divisisse: sed quis de Panaetio firmiter etiam abnuat, cuius scripta non exstant? Potuit in variis libris variasse, et modo quinque, aliquo adspectu aut causa, modo sex posuisse. De senario numero, est in Nemesii Antistitis libello De Anima (c. 15): " Zeno Stoicus, inquit, octonarum partium Animam esse censet, partiens eam in Principem facultatem (τὸ ἡγεμονικὸν), in quinque Sensus, et Vocis mittendae, procreandique vim. Panaetius (male editur Panactus) philosophus edendae Vocis facultatem, motionis eius qua per se animalia cientur, partem esse vult: et quidem rectissime. Procreatricem vero, non Animae, sed Naturae partem. „ Duas ergo de octo tollit, sex relinquit. Pergit Tertullianus, " in septem a Sorano. „ Nihil ultra scio, aut legi. " In octo penes Chrysippum. „ Immo et Zenonem, ut supra Nemesius, et communiter omnes Stoicos. Laërtius: " Partes Animae octo dicunt, quinque Sensus, Seminalem in nobis vim, Vocalem, et Ratiocinantem. „ Varro, ut solet, Stoice (VIII de Ling. Lat.): " Anima divisa in octous partes, quinque quibus sentimus, sextam qua cogitamus, septimam qua progeneramus, octavam qua vocem emittimus. „ Cogitandi verbo in λογιστικῇ utitur: quia proprie Latinis *Cogitare* est plura in unum cogere et velut ratiocinari: et *Cogitatio*, διάνοια, non solum νόημα. Amplius, " In decem apud quosdam Stoicorum. „ Quos credo addidisse, " Alendi et Movendi vim. „ Denique " in duas amplius apud Posidonium. „ Quae istae, nescio: suspicor tamen addidisse " Irascentem, et Concupiscentem: „ atque ita ad eum numerum venisse. In Seneca nostro divisio est nulli harum consona, sed miscella. Ad Lucilium suum (Epist. XCII): " Inter me teque convenit, in Animos esse partes ministras, per quas Movemur, Alimurque, propter ipsum Principale nobis datas. In hoc Principali est aliquid Irrationale, et Rationale. Illud huic servit. „ Et post pauca: " Irrationalis pars Animi duas habet partes; alteram animosam, ambitiosam, impotentem, positam in Affectionibus; alteram humilem, languidam, Voluptatibus deditam. „ Ecce septem hae sunt partes, " Movendi, Alendi, Ratiocinandi; tum Rationalis, Irrationalis: „ iterumque sub ista, " Irascens, Cupiensque. „ Sed quid ita duas partes ministras nominat, " Movendi, et Alendi? „ Non est Stoicum: atque adeo in octona illa divisione neutra harum infera. Sed credo alios, ut tetigi, fecisse: et Seneca obiter nunc, et ut in exemplum nominat, aliis omissis. Cur

autem Stoici non inseruerint, puto factum, quod Naturae istas et viribus seminis tribuebant, ab Animo abiungebant. *Ministrae* autem partes bene in bonis libris scribuntur; non *mistae*; quia, ut ait, ob ipsum Principale sunt datae. Ita Stoici, apud Stobaeum: " Principale imperantis vice fungi, reliquas in ministri loco quamque ducebant. „ Est deinde in Seneca alteram partem " Affectionibus deditam: „ intelligit τὸ θύμικον, *Animosum illud et Irritabile*, quod aliter τὸ παθητικὸν, Graeci dicunt, *in affectionibus positum*, ut noster expressit. Facit et alteram, *Voluptatibus deditam*: τὸ ἐπιθυμητικὸν, scilicet quod *Concupiscens* nominamus. Sed notae utriusque bellae: una, inquit, " animosa, impotens est; „ altera " humilis, languida. „ Philo Iudaeus scita imagine hoc illustret. " In Anima nostra (ait de Agricultura) Equi sunt, et Auriga vel Adscensor. Equi duo, Irasceus et Concupiscens: ille velut mas, haec foemina. Ille gestiens, solutus et liber esse vult; iste servilis, humilis, vafritie gaudens, domi desidet et pascitur, sed et pascit devoratque. „ (Graece hoc argute, οἰκόσιτος καὶ οἰκοφθόρος " Auriga autem Animus est, si Prudentiam quidem et Rationem audit: si non audit, Adscensor tantum, sive ἀναβάτης. „ Pulchre sane. Si equos hos duos regimus, et Rationis fraeno domamus, Aurigao sumus, digni hoc nomine, et per rectam viam ad optimum Finem imus: sin aliter, Adscensores tantum; sedemus in vehiculo, sed imperiti regere, et

Fertur equis auriga, neque audit currus habenas.*

DISSERTATIO XVIII.

Principale Animae Quid, et Ubi sit? in Corde Stoicis poni.

Absolvi de Partibus: nisi quod explicatius aliquid de ἡγεμονικῷ dicendum videtur, quod *Principale* Seneca vertit: Cicero autem *Principatum*. Ita enim alibi (II de Natur. Deor): " Principatum id dico, quod Graeci ἡγεμονικὸν, quo nihil in quoque genere nec potest, nec debet esse praestantius. „ Prima igitur et praecipua pars est *Principale*: quam lubet et expedit Plutarchi etiam verbis (IV de Placit. c. 21), pro sensu Stoico, magis revelare. " Stoici inquiunt animae supremam partem, Principale; id quod facit imaginationes, assensiones, sensus, et appetitiones: atque id Ratiocinationem appellant. „ Addit

"ab isto Principali septem partes reliquas Animae enatas esse ac protensas, ut e polypode (1) cirros. Ex his Visum, esse Spiritum qui a principe parte ad Oculos pertingit: Auditum, Spiritum qui ab eadem ad Aures: sic de Sensibus reliquis. Seminalem autem partem, esse Spiritum qui a Principatu ad genitales meatus permeat. Vocalem, Spiritum qui ab eodem ad fauces et linguam.„ In istis nota de *Spiritu* ubique dici: scilicet, quia ipsa Anima *Spiritus* iis est: eoque aspectu et *Vocalem et Seminalem* (aliter Panaetio visum) ad Animum pertinere. Nota amplius λογισμὸν, id est *Ratiocinationem*, sive cum Varrone *cogitationem*, Principale dici: non autem ipsum λόγον, sive Rationem, quia illa pars et *Rationale* continet et *Irrationale*. Ascensus enim in ea et iudicia, sed non semper recta; depravante opinione et corpore, verum illud rectumque, quod a caelo habet. Est igitur λογικὴ, sive *Rationalis*, quum recta Ratione utitur; est ἄλογος, sive *Irrationalis*, quum Errore. Vt verbo absolvam, non aliud ille Stoicorum λογισμὸς, quam aliorum νοῦς, sive *Mens* sive *Animus* cum Varrone. Vbi illi sedes? nam reliquas etiam partes in corpore vim alibi atque alibi exerere, et ibi velut incolere scimus: ubi igitur primaria, inquam, sedes? Disputant: et Stoici nostri* in *Corde* assignarunt. Laërtius: "Principale esse primariam Animae partem, in qua imaginationes et appetitus fiunt, et unde sermo (an Ratio?) sursum mittitur. Id autem in Corde esse.„ Idem Tertullianus (cap. 15), qui "summum in Anima gradum (agnoscis Varronis verbum) Vitalem et sapientialem, quod ἡγεμονικὸν appellant, certo in corporis recessu consecratum „ ait, eumque in *Corde*, quoniam et "inspectorem Cordis Deum legimus, et Corde credi ad iustitiam, et corde suo unumquemque reprehendi:„ denique hoc ipsum "Chrysippum etiam sapere„ affirmat. Nec de Chrysippo tantum Plutarchus: sed, inquit (IV de Plac. cap. 4): "Omnes Stoici in toto Corde, aut in Spiritu eo qui circa Cor est, Principale ponunt.„ Ergo valde mirum, eumdem eodem libro mox scribere (cap. 21), ubi de Stoicis: "Ipsum Principale, sicut et in Mundo, habitat in nostro rotundo Capite.„ Profecto non est hic Stoicus, sed Platonicus sensus et pro illo capiendus est loqui. Nam iterum alibi (de Com. Not.), ubi Stoicos carpit, miratur illos "Assensiones, et Visiones, et Artes, et Memorias in Cordis puncto ponere; ubi et principem Animae partem.„ Clara sunt

(1) Piscis qui Latine *Multipes*.

et mens illorum, fontem vitae et intelligentiae in Corde esse, loco medio et dignissimo: quem ipsa Natura thorace, praecordiis, undique munivit: quo laeso (non ita in aliis partibus) hominem illico perire necessum et exstingui. Ab eo igitur, ut e castello aquarum rivi ducuntur, reliquas Animae facultates effluere, et suis quasque locis se prodere et usibus servire. Ridet Galenus Chrysippi in hac re argumentum, quod Natura ipsa doceat, et clamet Animi vim illic esse, quoniam sponte homines, quum de se aut illo loquuntur, Manum, Cordi admovent, Feci, Dixi, Sensi, Non feci, Dixi, Sensi, pronunciantes. Rideat: cur non et Hippocratem suum, qui ita palam? (de Corde) "Cogitatio enim, sive Mens hominis in sinistro ventriculo (Cordis) insita est, et reliquae Animae imperat." Ausonius idem (in Monosyll.):

> Mens, quae caelesti sensu rigat emeritum cor:
> Cor vegetum, Mundi instar habens, Animae vigor ac vis.

Epicurei pariter, e quibus Lucretius (lib. III),

> Consilium, quod nos Animum Mentemque vocamus,
> Idque situm media regione in pectoris haeret,

ponunt, inquam, vel in ipso Corde, aut in Pectore circa. De Stoicis sensisse etiam Lactantium puto, quum Mentem "aut in medulla cerebri haerere" facit (de Opif. cap. 16), quod Plato; "aut in illo sanguine bipertito, qui est inclusus in corde" quod Nostri.

DISSERTATIO XIX.

Aliquid de praestantia Animi, et ad eius cultum adhortatio.

Principem iam partem, Quae sit, et Vbi, vides: o quam merito sic dictam! Animus ille est "dux atque imperator vitae mortalium:" idem "rector humani generis, agit atque habet cuncta, neque ipse habetur." (Sallust. Jugurt.) Vis praestantiam, et paene divinitatem eius videre? Omnia momento pervadit, sideribus velocior, cogitatione velocior, temporibus velocior. Quid dicam? paene ubique est. "Corpora, ait Seneca (de Benef. III, cap. 20), obnoxia sunt et adscripta dominis: mens quidem sui iuris, quae adeo libera et vaga est, ut nec ab hoc quidem carcere, cui inclusa est, teneri queat, quo minus

impetu suo utatur, et in infinitum comes caelestibus exeat. „ Quid ais, *comes*? immo antecessor. Tu ipse alibi (II de Benef. cap. 29): "Animo nihil non eodem, quo intendit, momento pervium est, sideribus velocior, quorum post multa saecula futuros cursus antecedit. „ Addam amplius, cogitationem ipsam antecedit: quid autem ea celerius? Pulchre Homerus, de Phaeacibus:

> Τῶν νέες ὠκεῖαι, ὡσεὶ πτερὸν ἠὲ νόημα·
> Quorum sunt celeres naves, velut alituum ala,
> Aut brevis in nobis sensus. (Odyss. H.)

Quod Claudianus imitari voluit, Rapt. Pros. II, 200:

> Quantum non iaculum Parthi, non impetus Austri,
> Non leve sollicitae Mentis discurrit acumen.

Denique magis dixi, et dicam, Tempora ipsa antecedit. Praesens hoc quod in lapsu est, praeteritum quod lapsum, futurum quod labetur, totum illud assidui motus agmen Animus complectitur, et, ut Cicero ait (II de Fin.) simul trium temporum particeps est. „ Itaque vere Philo (quod deter. potiori insid.): "Sola Mens, ut omnium ocissima, etiam Tempus ipsum, quo omnia fieri videntur, praecurrit et occupat, viribus occultis, sine Tempore, universum hoc et partes eius pervagando, pertractando. „ Trismegistus hanc celeritatem bene ingerit: "Dic, inquit (cap. 11), Animae tuae illo abire, et dicto citius illic erit. Praecipe Oceanum tranare; celerrime illic erit, non ut e loco in locum delata, sed tanquam iam ibi existens. Iube in caelum evolet: alis non egebit, neque ullum ei obstaculum; non Solis ardor, non aether, non caeli volutatio, non corpora astrorum: quin omnia pervadens ad extremam Naturam pervolet. Immo et extra eam (si quid extra eam) intueri tibi licet. „ Mira et maxima haec aestimanti sunt: quid reliquae dotes intelligentiae, inventionis, memoriae? Pelagus rerum et laudum: et vere imago ac simulacrum Dei. O attende, et "cogita in te, praeter Animum, nihil esse mirabile: cui magno nihil est magnum. » (Sen. Epist. VII.) Quid ista vilia, et terrena, et peritura sunt? fumi. Similitudinem tuam recole, atque item originem: utraque divina est. Vt igitur « radii Solis contingunt quidem terram, sed ibi sunt unde emittuntur: sic animus ille magnus et sacer, et in hoc demissus ut propius divina nossemus; conversetur quidem nobiscum, sed haereat origini suae » (Sen. Epist. XLI.) Fiat, mi Auditor,

et hoc fine Physica ista lustremus: non ut curiosi abditorum inspectores, sed seduli animi cultores, ut dignitate eius cognita, locum ei suum decusque servemus. Quem locum? Senecae verbis (Ep. LXV): ut « quem in hoc Mundo locum Deus obtinet, hunc in homine Animus: „ id est, imperet regatque, colatur a nobis, et affectus, cupidines, omnia humana domita habeat ac subiecta. Haec via ad ultimum Finem, ad Felicitatem, quo porticus tota, et magnus eius tubicen ac tibicen Seneca noster, vocant. Hue tende, hanc et istum ama, qua amant Honesta.

TABVLA

RERVM QVAE IN HOC QVARTO VOLVMINE

CONTINENTVR.

LIBER PRIMVS

LIBER SECVNDVS.

LIBER TERTIVS.

FINIS QVARTI VOLVMINIS

Facultate obtenta.

